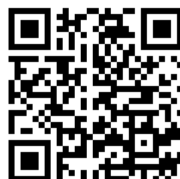

DVIE

SLUŽBE RIMSKOGA OBREDA

ZA SVETKOVINU

SVETIH ĆIRILA I METUDA

IZDAO

IVAN BERČIĆ.

TROŠKOM JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

U ZAGREBU 1870.

U KNJIŽARNICI FR. ŽUPANA (ALBRECHTA I FIEDLERA) NA PRODAJU.

Štamparna Đragutina Albrechta u Zagrebu.

Pop Ivan Brčić.

Čitao u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslavenske akademije znanostî i umjetnostî 2 srpnja 1870

PRAVI ČLAN V. JAGIĆ.

Poštovana gospodo! Ovo je već drugi put, što zadovoljujući koliko pozivu razreda toliko istinskoj boli srca moga, vršim ozbiljnu dužnost, da u znak posljednje časti, koja se iskazuje milim i dragim, ponovim u pameti Vašoj uspomenu čovjeka, za kojim žali ovaj učeni zbor kao za izgubljenim svojim drugom.

Udarac, koji nas ovaj put stiže, boli nas tim jače, što nam nesmiljena sudbina evo ote vriedna sina našega naroda, dična radina naše nauke, marljiva člana ovog učenog zavoda. Ako smo pominjući nedavno upadak slavnih ljudi, počastnih članova naše akademije: Augusta Šlajhera i Ivana Purkinje, žalili gubitak u nauci općoj, a ono danas slaveći spomen naprasitom smrću otetoga nam pravoga člana Ivana Brčića, dvojako više žalimo gubitak u slabašnoj nauci domaćoj, koju ov čas tako malen broj vjernieh prijatelja gaji i podupire. Pa kako da ne budemo kivni na zlosrećnu smrt, što i ona pristaje uz tolike progonitelje našega naroda, uz tolike protivnike njegova napredovanja te nam nemilice otima čovjeka, književna i učevna, u punoj snazi života.

Ivan Brčić bijaše sin kršne Dalmacije, rodio se u Zadru dne 9 siečnja g. 1824. Mladić veoma darovit i marljiv, prionu po želji oca i roda svoga za knjigu te svrši obične nauke nižih i srednjih škola u rodnom mjestu s liepiem uspjehom, a za tiem posveti se stališu svećeničkom, ugledajući se jamačno u primjer svoga uglednoga strica Ivana Brčića, koji bivši duže vremena profesorom matematike na liceju zadarskom, bješe za tim postao kanonikom, vikarom kapitula zadarskoga, upravljateljem zad. nadbiskupije, titularnim biskupom kasijskim a napokon g. 1846 povišen na čast pravoga biskupa šibeničkoga. Od toga svoga strica primi naš Brčić

nakon svršenih bogoslovnih nauka prve svećeničke redove u septembru i oktobru g. 1846. Pošto se i u bogosloviji osobitom marljivošću odlikovao, poslan bi sada u Beč, da sluša ondje još i one predmete više teologije, za koje ne bijaše učiteljskih stolica u Zadru. Ovdje osta dvie godine dana u poznatom zavodu frintaneju iliti augustineju te bi g. 1848, dne 2 veljače, od apostolskog nuncija Viale Prele zaredjen za misnika. Nekoliko dana za tim pročita prvu svetu misu. On je htjede po pravu svojem kao svećenik nadbiskupije zadarske čitati jezikom slovinskim, ali duhovna oblast bečka ne dozvoli mu tiem se pravom u Beču poslužiti.

Burni dnevi g. 1848 prekidoše svršetak Brčićevieh bogoslovnih nauka. On morade prije, nego li bi se bio strogimi ispiti na stepen doktora bogoslovije ispeo, kući se povratiti, gdje se smjernoj ali postojanoj radljivosti njegovoj otvori novo, razgranjeno polje duhovno-svećenskih, učiteljskih i književnih poslova.

Došav kući, posta stalno namješteniem duhovniem pomoćnikom iliti tako zvaniem mansionarom, mi bismo rekli prevendarom, zborne crkve sv. Šimuna u Zadru. Punih 17 godina obavljaše ovu duhovnu službu, izvršujući neumorno sve svoje dužnosti, medju kojimi ne bijaše pošljednja, da propovieda pobožnomu puku jezikom hrvatskim. Uz to povjeravao bi mu ordinariat kao uzornu i umnu svećeniku još razne druge duhovne časti i dužnosti, medju kojimi spominjem, da je bio od g. 1863 napried prosinodalnim eksaminatorom i sudcem, da je bio savjetnikom nadbiskupskog ženidbenog suda; da je bio puno godina ispovjednikom pitomaca sjemeništa Zmajićeva, a od god. 1867 napried isto tako redovitiem ispovjednikom duvna manastira sv. Marije, itd.

Ali Brčić ne bijaše samo vriedan svećenik, nego i vrstan učitelj. Na ženskih školah u manastiru sv. Marije obavljaše puno godina jednakom revnošću službu katekete, uz to predavaše i hrvatski jezik. Godine 1855 ispuni se jedna njegovieh najvećih želja, kad no ga tadašnji nadbiskup Godeasi postavi za učitelja staroslovinskog jezika i glagolske liturgije u sjemeništu zadarskom. Kolikom je ljubavi pokojnik ovomu svojemu zvanju odan bio sve do konca života, o tome umjela bi dan današnji pripoviedati čitava Dalmacija, jer su sad već hvala Bogu posvuda rasijani njegovi mnogobrojni i vjerni učenici.

Godine 1865 imenovan bi Ivan Brčić profesorom nauka biblijskih staroga zavjeta kao i istočnih jezika na sjemeništu zadarskom

i tiem oprošten svoje dojakošnje dužnosti duhovnog pomoćnika, koju je punih 17 godina obavljao.

Radi velikih zasluga, što si ih Brčić ovim mnogojakim djelovanjem stekao za svoju nadbiskupiju i u opće za katoličku crkvu, imenovan bi god. 1868 počastnim kanonikom zbora sv. Jerolima u Rimu, a još iste godine, dne 13 prosinca, počastnim kanonikom nadbiskupije zadarske.

Žalibog pokojniku ne bi sudjeno, da se dugo uživa ovieh i još mnogieh većih odlikovanja i časti, kojih je za cielo vriedan bio i koje mu po pravici nikako ne bi bile uskraćene. Rano i prerano, u 46 godini njegova vieka, nakon kratke bolesti donie nagla smrt konac njegovu životu. To bijaše dne 24 svibnja o. g.

Prijatelji znanci, koji imadjahu prilike s pokojnikom dan na dan općiti i drugovati, izražuju toli gorko žalost svoju nad nenadaniem gubitkom čestitog druga, da je i nama, koji izdaljega stojasmo napram njegovim osobnim vlastitostim, duboko potresena i ožalošćena duša. Njegov život, govori rječiti profesor Ivčević, bijaše vazda čist i neokaljan, njegovo vladanje vazda blago i umiljato; napram sirotinji ne poznavaše milosrdje njegovo nikakovieh granica, mnogim te mnogim otvaraše se darežljiva desnica njegova na mjesečne podpore, nitko ne ode od njega ne udieljen, dok nije sam darovnik bez svega ostao. U svagdašnjem vladanju bijaše tih i opazan, poučen i izvješten mnogiem iskustvom; vanredno smjeran te uslužan savjetom i pomoćju; pravi prijatelj, poslušan sin, mio brat. — Žalostan glas o njegovoj smrti rasprostrie se brzo po cieloj domovini, odjeknu ne milo u srcu svakoga čestitog Hrvata, koji ga lično, po imenu ili po njegovih djelih poznavaše — a takovieh ima vrlo mnogo.

Nego koliko god vriedna svećenika izgubila nadbiskupija zadarska, koliko god vrstna učitelja mladi naraštaj dalmatinskog svećenstva, koliko god ljubazna druga i savjetnika svi njegovi znanci i prijatelji, mi što smo danas ovdje skupljeni, štujemo još druge kreposti u pokojnika. Našim drugom bješe on postao po svojih velikih zaslugah za hrvatsku književnost, mi slavimo danas spomen njegov osobito za to, što mislimo, da mu dopada odlično mjesto u mladjahnoj naučnoj književnosti hrvatskoj: dopustit ćete dakle i meni, poštovana gospodo, da o tom koju rieč progovorim.

Ivan Brčić bijaše upravo u naponu dozrele mladosti, kada se počeo i po Dalmaciji prezati iza sna duh narodni te buditi hrvat-

ska samosviest. Naš Brčić bijaše medju prvimi, kojih još kao klerika čista srca mladenačka poče razgarati vatra plemenita oduševljenja za narodnu stvar u Dalmaciji. To bijahu one znamenite godine nekog pjesničkog idealizma, kad no je narod naš iza duga sanka po prvi put osjetio svoju individualnost te počeo spoznavati svoju zadaću. Entusiazam onieh vremena porodi i u našem narodu mnogo umnieh, duhovitieh ljudi, koji bijahu a dielomice još i sada jesu graditelji i osnivači bolje budućnosti našemu narodu. I pokojni Brčić spadaše u broj onieh ljudi. Ali tihi značaj Brčićev ne dopustaše, da bi se njegov patriotizam očitovao u pukih bučnih riečih, nego u stalnih osnovah, kojim vriedan rodoljub vjeran ostaje kroza sav svoj život, u dobro razmišljenih odlukah, koje iznose djela na vidjelo. Kad se još k tomu uzme na um, da se pokojnik upravo od srca posvetio stališu svećeničkom, lako je pronaći pshologijsku analizu njegova duševnoga raspoloženja u onih važnih trenutcih, u kojih bješe za sav njegov život odlučeno, kojim će pravcem krenuti njegovo rodoljublje, kakovom li će vrsti duševne radnje gledati on da privriedi narodu svojemu.

Brčić osjećaše jamačno vrlo živo množinu potreba, gdje bi i on mogao koliko toliko narodu svojem koristan biti, ali najvećma bijaše mu na srcu ipak ova jedna briga: da bi trebalo već jednom u zaštitu uzeti onu dragocjenu svetinju, koja je hrvatski narod po Dalmaciji puno viekova zaklanjala od silovitieh elemenata tudjinskih, koja je po čitavoj zemlji zakriljivala plaštem svojim njegovo hrvatsko porieklo: u porodici, općini i crkvi — to je hrvatska glagolica, to je slovinska liturgija u katoličkoj crkvi. Za ovu svetinju vojevaše hrvatski narod već od starine, braneći je umah na početku svojega državnoga života s najvećim naporom u crkvenih saborih protiv narodnih protivnika; za ovu svetinju bijaše on progonjen, te prokletstvom i drugimi crkvenimi kaznami zastrašivan; ali on se ne dade odvratiti od svojega prava.

Nego što je u časovih borbe i odpora sve to ljepše napredovalo, poče kasnije, kad no su imala nadoći vremena mirna užitka, sve većma opadati i iznemagati. A nije ni čudo. Glagolizam i slovinska liturgija biše i onda, kada su se inače po cieloj Evropi naukam hramovi podizali, ostavljeni samim sebi i domaćoj sirotinji, lišeni svake više zaštite, isključeni od ugleda i inteligencije: tako bi prekinut njihov prirodni razvitak. Dogodi se dakle, da je nezgodom vremena, upravo u početku našega stoljeća, kada je učeni

slovinski i neslovinski sviet počeo iznovice s najvećim zanimanjem učiti ovo znamenito kulturno pitanje, u pravoj domovini glagolizma vladalo najveće mrtvilo i gotovo najveće neznanje. Bilo se bojati, da će u Dalmaciji upravo onda zadnja iskra stare ljubavi prema glagolizmu utrnuti, kad no se ostali sviet istom počeo iz nova ozbiljno baviti oviem pitanjem.

Naš Ivan Brčić, kojemu ov čas spomen slavimo, ima tu veliku zaslugu u historiji naše književnosti, što je postao uskrisiteljem nauka glagolskih u Dalmaciji. Ne bijaše istina u njega niti velika bogatstva, niti visoka dostojanstva, kojim bi tomu svojemu ljubimčetu u pomoć pritjecao, ali što više vriedi, u njega bijaše bistra uma, obilata znanja i odlučne volje, kojim htjede glagolizmu u Dalmaciji naučni ugled pribaviti. Ovo je ona plemenita svrha njegova rodoljubiva nastojanja, za kojom je dosljedno išao kroza sav svoj viek, toli živom riečju kao učitelj slovinskih starina u zadarskom sjemeništu, koli izdavanjem prikladnieh knjiga, što su stranom napram okolnostim dalmatinsko-hrvatskog svećenstva domaćim potrebam, stranom napram slovinskoj filologiji naučnim svrham namienjene bile.

Prvo njegovo djelo, koje bješe g. 1859 u Pragu štampano, nosi ovaj naslov: „Chrestomathia linguae veteroslovenicae charactere glagolitico e codicibus, codicum fragmentis et libris impressis edita a presb. Joanne Berčić.“ Ako se na prvi mah i čini, da ova knjiga izradjena kao čitanka poglavito za seminarsku mladež, nema nikakova većega značenja od obična školskog kompendija, ipak kad se obazremo na tadašnje stanje glagolskih studija, uvjerit ćemo se da tomu nije tako, nego da Brčićevoj krestomatiji glagolskoj upravo u ukupnoj slovinskoj filologiji neko historijsko mjesto dopada. Ta to bijaše prvo štampano djelo našega vieka, u kojem je uz oblu glagolicu takodjer uglata iliti hrvatska glagolica iznesena na vidik: slova bjehu salili sinovi Haasovi u Pragu na kalup glagolskog misala od god. 1483 po naputku Šafaříkovu. Dakle ne samo školska mladež, nego i učeni sviet dobi trudom Brčićeviem tada po prvi put čitanku glagolsku, u kojoj bijaše primjera jedne i druge glagolice. Osim toga ovo je prvi obilatiji, nego li u Šafaříkovih památkih, izvod iz tekstova glagolskih hrvatske domovine, počam od najstarijega vremena pa do konca prošloga vieka, u kojem se ogleda sudbina glagolske liturgije po sadržaju i jeziku, ishodeći od davnašnjeg bogatstva, pravilnosti i starine a završujući

nagrdami jezičnimi, koje se uvukoše u 17 i 18 vieku isto tako u crkvene knjige hrvatske kao u crkvene srbske.

Ako se može punim pravom reći, da su samo riedki učeni ljudi poznavali grdnu štetu, koju bjehu u hrv. glagolizmu počinili Leváković i Karaman kvarenjem jezika ter uvlačenjem rusizama, a ono su još manje o tome znali naši ljudi, naročito oni, kojih se to najbliže ticaše, na ime hrvatski popovi po Dalmaciji. Velik dakle, upravo reformatorski bijaše zadatak Brčićev, da ovom čitankom i stranomu i domaćemu svietu oči otvori. Toga radi i jest podieljena Brčićeva krestomatija u dva diela: drugi dio bješe namienjo nauci, ondje ima dakle historijski pregled glagolskih tekstova. Vriednost ovoga diela povećana je tiem, što su ovdje odštampani izvodi ne samo iz takovieh štampanieh knjiga, do kojih riedki mogu doći, nego takodjer po više rukopisnih odlomaka iz najstarijega vremena, koji bijahu donle skroz nepoznati. Nasuprotiv namienjen je prvi dio krestomatije samo domaćemu svietu, hrvatskim glagoljašem; to su „specimina ex missali a. 1741 et breviario a. 1791 in meliorem lectionem in liturgia adoptandam redacta.“ Ovdje je dakle Brčić u nekoliko primjera predočio svojoj braći, kako bi valjalo ispraviti tekst onieh knjiga, što se još sada dnevice u crkvi upotrebljuju. Pokojnik nije tada još za cielo slutio, da će taj posao danas sutra upravo njemu povjeren biti.

Ne će biti suvišno, da spomenem, kako je Brčić u prvom i drugom dielu svoje krestomatije dokazao, da ima puno kritičkog takta, da umije rezultate naučnih istraživanja ne samo prisvojiti si, nego ih i djelom na vidjelo iznesti. Pokojnik pristajaše u svemu uza Šafaříka i Miklošića, razumievaše načela njihove nauke, bijaše skrozimice njihov učenik; a to je tiem veće hvale vriedno, što znamo da je osim kratka boravljenja u Beču od g. 1846—1848, gdje je marljivo posjećivao prijatelja svoga u dvorskoj knjižnici Miklošića, morao sav naučni napredak iz knjiga proučiti. A da je to za mnoge ljude veoma težko i neobično, tomu ima puno primjera u svietu.

U dosta kratko vrieme od 5 godina doživje Brčićeva krestomatija novo izdanje. On je sada izda u hrvatskom jeziku pod naslovom: „Čitanka staroslovenskoga jezika, složio svećenik Ivan Berčić“ u Zlatnom Pragu g. 1864. U tom je izdanju izostavljen onaj prvi dio stare krestomatije, jamačno za to, što je medju tiem istina o nevaljalosti današnjih glagolskih tekstova prodrla i do onieh,

koji od prije nijesu umjeli ocieniti radnje Levakovićeve i Karamanove. Čemu dakle istom dokazivati, što je tada već svatko znao i priznavao. Ciela čitanka podieljena je vrlo zgodno u tri razreda: u razred bugarski — to su književne starine pisane glagolicom oblom; u razred hrvatski — to su književne starine i glagolske knjige štampane do Levakovića; i u razred ruski, još bolje bio bi prozvan rusko-hrvatski, — to su glagolske knjige, štampane nakon popravljanja Levakovićeva i Karamanova. Svaki od ovieh razreda dosta je obilato zastupan, naročito u drugom razredu naštampano je mnogo starieh odlomaka rukopisnih, što ih je medju tiem Brčić koje kuda po Dalmaciji i otocih budi sam našao budi preko prijatelja dobavio te ovdje prvi put iznesao pred sviet.

Drugu veoma sretnu misao bješe zamislio Brčić, kada odluči izraditi prema današnjim potrebam nov bukvar. To je knjiga u našega naroda po imenu dobro poznata; iz bukvara naučio bi hrvatski pop glagoljaš čitati i pisati, iz bukvara privikao bi staromu jeziku crkvenomu Taj čedni i omiljeli naslov odabra i Brčić za svoju novu knjižicu, u kojoj ima puno zlatnieh stvari. Mogu reći, da mi se čini, kao da ova knjižica najbolje karakteriše pokojnoga Brčića: prava njegova slika i prilika. I pisac bijaše vazda onako smjeran i ponizan, kao ovaj njegov bukvar: a opet ima u toj malenoj knjižici ne samo za prosta popa glagoljaša, nego upravo i za učena filologa toliko koristi, koliko je nema u mnogoj krupnoj, obilatimi frazami iskićenoj knjižurini. Osobito onaj litografski dodatak, koji je priložen bukvaru, pravi je vademecum za svakoga, koji hoće da nauči čitati glagolske rukopise.

Već davno bješe naš Brčić naumio ovim svojim djelima pridodati još i gramatiku staroslovenskoga jezika, te bi tako za potrebu svojih sjemeništnih učenika izradio bio malu školsku literaturu, na ime: bukvar, čitanku i gramatiku. Ali nešto razni duhovni i drugi književni poslovi, nešto njegova prevelika smjernost zaustavl'ahu ga puno godina te i ne dodje do toga, da djelo, koje je kako čujem u rukopisu sa sviem izradjeno, štampom na sviet izda. Nadam se ipak, da će s ostalom književnom ostavštinom i to djelo doći u pouzdane ruke, koje će ga razgledati pak ako je za štampu dozrelo, kako slutim, izdati ga na korist one iste mladeži, kojoj je pokojnik tolikom ljubavi i tolikiem požrtvovanjem odan bio.

Oduživ se ovako krasno dužnosti svojoj učiteljskoj i potrebam braće svoje, hrvatskih glagoljaša, stavi se pokojnik na druga djela, kojimi bješe uvjeren da će slovinskoj filologiji mnogo koristi donieti. Njegova najmilija zabava bijaše, tražiti te sabirati glagolske starine, kojih se osobito mnogo nahadjaše po otocih oko Zadra. On je obašao i pretražio sva ona mjesta te znao za svaku crkvenu knjigu, gdje se koja nalazi; paće on bi, da udje u trag kojemu rukopisu, što su ga još u prošlom vieku poznavali, zaputio često od kuće do kuće po selu, raspitivajući, ima li još gdje u koga kakovieh glagolskih knjiga. Oviem skupljanjem, prepisivanjem i poredjivanjem nakupi pokojnik liepe gradje za glagolsku paleografiju i za rječnik, kojom je bez i kakova egoizma rado posluživao svoje prijatelje. I ja sam imao prilike iskušati njegovo usrdje, i prof. Miklošić spominje pokojnika medju onima, koji su ga u izradjivanju novoga staroslovenskoga rječnika podupirali.

Nego taj neprekinuti život medju samimi starinami glagolskimi dovede skorim Brčića na tu misao, da od raspršanieh čestica sastavi poveće cielosti. Prvi dakle a najglavniji posao činjaše mu se, da iz raznieh knjiga glagolskih posakupi tekst sv. pisma glagolskoga iz knjiga hrvatskih. Znajući već u napried, da čitavoga sv. pisma neće moći sastaviti iz glagolskih knjiga roda hrvatskoga, nadjenu svojemu djelu ovaj naslov: „Ulomci svetoga pisma obojega uvjeta staroslovenskim jezikom skupio iz rukopisah i tiskanih knjigah hrvatskoga razreda svećenik Ivan Berčić.“

Od ovoga djela, koje je radjeno riedkiem požrtvovanjem, bez ikakova izgleda, da će se piscu igda trud i muka nagraditi, izadjoše do sele četiri svezka, i to II do V; nije dovršen jošte svezak I, a u štampi je svezak VI. U do sada naštampanih svezcih ima u II knjizi tekst pjesama Davidovieh do Crkvenjaka, u III. su knjizi proroci i knjige makabejske, u IV knjizi sva četiri jevangjelja, u V knjizi: apostol, poslanice apostolske i apokalipsa. Dakako da je sav taj tekst veoma fragmentaran, t. j. od svake knjige sv. pisma naštampano je samo ono, što se moglo naći po raznih rukopisih i štampanih knjigah; posvema nam još ne dostaju one knjige, koje u bibliji dolaze ispred Davidovieh psalama, i to je pričuvano za svezak prvi; napokon u svezku VI mislim da će doći kritički uvod u cielo djelo kao i dodatci.

Da bi se podpunoma ocienio trud, koji je Brčić uložio u to veliko djelo, koje će vazda ostati dičan spomenik njegove neumorne

radljivosti, pomislimo samo, kako ga je pokojnik morao izradjivati. Medju djelima književnosti glagolske roda hrvatskoga, bili to rukopisi bile štampane knjige, nema, osim psaltiera, cielieh dielova sv. pisma, kamo li da bismo imali kakovu glagolsku bibliju, kao što svega toga ima u ćirilskoj književnosti, a nešto i medju starinami glagolskimi roda bugarskoga. Tko će dakle ipak da skupi tekst sv. pisma, valja mu ga tražiti kojekuda po misalih, časoslovih, trebnicih, homilijarih itd. Izmedju štampanieh knjiga najveću korist ima sabirač tekstova od glag. misala, štampana g. 1483; taj i jest zbilja u djelu Brčićevu najviše upotrebljen. Ali u tom jednom misalu nema svega; što nedostaje, valja tražiti po drugih izvorih. Na štampane knjige kasnijega vremena, pošto su već Levaković i Karaman iskvarili tekstove, ne mogaše se dakako Brčić ni malo obazirati; ta njemu bješe do toga, da nam poda starinski tekst, koji još stoji u živoj svezi s prvim prievodom slovinskih apostola, a ni po što toli kasno djelo ljudi nevještih. Za to uz misal g. 1483 bijaše Brčić vlastan upotrebiti još ove štampane knjige: misal od g. 1528 i 1531, trebnik g. 1507 i brozićev časoslov od g. 1561, napokon jevangjelje remsko. Ali baš u tih knjigah nema mnogo nova, što već ne bi bilo u misalu g. 1483, izuzam ipak Brozićev časoslov, koji se ima drugim glavnim izvorom smatrati. Za sve ostalo bješe Brčić napućen na rukopise, pače da bi povećao vriednost svojega djela, držaše se koliko je više mogao toga pravila, da se je i ondje, gdje su mu već štampane knjige tekst pružile, ipak volio mašiti za rukopise, ako je bilo izgleda, da će u rukopisih stariji tekst naći. Tako je u do sada izašla četiri svezka upotrebljeno preko 12 raznieh, kojekuda po svietu raspršanieh rukopisa, kao: časoslov pasmanski, tri vrbnička, bečki od g. 1396, ljubljanski; za tiem odlomci iz misala kožunskoga, kaljanskoga, prečkoga, pražkoga, zagrebačkoga. Što nije ipak uza svu marljivost svoju mogao pokojnik upotrebiti svieh izvora, za koje se stranom već onaj čas znalo, stranom su istom kasnije odkriveni, to ne zadavaše nikomu toliko briga, koliko samu njemu. Novieh dodataka obećaje svezak šesti. I odavle, iz naše knjižnice, bjehu mu upravo na poštu spremljeni nekoji rukopisi, da ih za svoje djelo upotrebi, kadno nas prepade nenadana crna viest, da ga nema više medju živimi.

Ja bih mogao puno govoriti o važnosti ovog djela Brčićeva, kad bi ovdje moj zadatak bio, da izlažem, kakova pitanja treba

da si stavi slovinska filologija na temelju Brčićevieh ulomaka, pitanja što stoje u najtješnjoj svezi sa životom glagolizma u hrv. crkvi, kojemu je do sele tek vanjska strana koliko toliko razjašnjena. Na jedno ovakovo pitanje pokušah odgovoriti ja prije više godina u „Tisućnici", pak se još i danas živahno sjećam, koliko mi truda zadavaše skupljanje glagolskih tekstova za onaj maleni i nepodpuni posao: tim lakše mogu shvatiti trud Brčićev kao i polakšicu, koju će od sele svakoj sličnoj radnji pružati Brčićevi ulomci.

Ovo je djelo zbog važnosti njegove preporučeno knjižnicam i književnim zborovom za nabavljanje toli od državnoga ministarstva austrijskoga i od ministarstva ratnoga, koli od bivše kralj. dvorske kancelarije hrvatske.

Tolika naučna radljivost pokojnog Ivana Brčića nadje svuda po slovinskom svietu častna odziva, morade joj se dakle i domovina odazvati. Kada su g. 1867 dne 25 srpnja u prvoj glavnoj skupštini ove akademije birani bili pravi, počastni i dopisujući članovi, sjeti se naš zavod umah velikih zasluga Brčićevieh te ga izabra na priedlog prvoga razreda jednoglasno za svoga pravoga člana, nadajući se od njegove učenosti i trudoljubivosti krepkoj podpori.

I zbilja ova nada, postavljana u Brčića, ne bijaše tašta. Prem da je pokojnik gori pomenutimi djeli veoma zabavljen bio, ne zaboravi on ipak nikojom prilikom na jugoslavensku akademiju, pače okiti njezino djelovanje u ovo kratko vrieme trima raspravama, koje u području njegovieh glagolskih studija iznose nove rezultate na vidjelo.

Raspravicom, štampanom u II knjizi Rada, „o brojnoj vriednosti glagolskog slova ⰰ (jat)" dokaza, da je u najstarijih glagolskih rukopisih ovo slovilo značilo kao broj 800, što se donle nije znalo, pak je iz ovoga odkrivenja izveo nekoliko oštroumnieh kombinacija.

Dne 8 srpnja g. 1868 čitana bi u akademiji njegova oveća rasprava „o službi rimskoga obreda za svetkovinu blaženih Ćirila i Metoda iz časoslova XV vieka", gdje pokojnik obilatimi historijskimi svjedočanstvi dokazuje prvo, kako je na istoku, drugo kako je na zapadu slovinskim apostolima već vrlo rano t. j. skorim iza njihove smrti iskazivano bilo crkveno poštovanje kao svetcima; za tiem istražuje pomoću mnogieh glagolskih rukopisa, koji je dan u katoličkoj crkvi njihov spomen slavljen bio; napokon dolazi na

samu službu, officium, t. j. na tekst crkvene službe u čast sv. Ćirila i Metoda, koji se nalazi u glagolskih rukopisih. Potaknut opaskom prijatelja svojega Parčića, koji vraćajući se prije nekoliko godina iz Zagreba nad Ljubljanu na otok Krk te razgledavajući uz put u Ljubljani glagolske knjige, bješe u jednom glagolskom časoslovu ljubljanske knjižnice našao drugačiju službu u čast slov. apostola, nego li je ona, koju je prof. Mesić po novljanskom časopisu u Tisućnici štampao, potaknut, velju, ovom opaskom dade se Brčić na vrlo trudno istraživanje, kojega su rezultati u ovoj raspravi predloženi učenomu svietu. Brčić dokazuje, da je u katoličkoj crkvi od starine u običaju bila dvojaka služba u čast slovinskih apostola, bud onakova kakova se još nahodi u ljubljanskom časoslovu, bud onakova kakova je u časoslovu novljanskom; službu ljubljanskog časoslova smatra Brčić starijom. U lekcijah nokturna ove službe našao je Brčić onaj isti tekst, što i u nekojih poglavljih panonske legende; a iz medjusobnog poredjivanja ovieh tekstova izvodi pokojnik nekoje rezultate za život i djelovanje slov. apostola, koji se s dojakošnjim mišljenjem ne podudaraju, koji bi dakle sa sviem novi bili, ako ih nauka usvoji.

Ova rasprava bješe pokojniku po njegovoj želji povraćena na reviziju radi nekojih novih izvora, kojih prije nije mogao upotrebiti. Popunjenu i ispravljenu posla nekoliko nedjelja prije svoje smrti ovamo, da se štampa, ne sluteći biedan da ne će doživjeti, dok bi svjetlo ugledala. Kako je rasprava oveća a bavi se jedniem pitanjem, koje za sebe čini cjelinu, odlučila je jugosl. akademija štampati je za veći spomen pokojnoga člana svoga u posebnoj knjizi za jedno s oviem nekrologom.

Treća njegova rasprava pod naslovom „Njekoliko staroslovenskih i hrvatskih knjigah, što glagolicom pisanih, što tiskanih, kojim se iznovice u trag ušlo“ čitana bi dne 20 listopada g. 1869. U ovoj raspravi ima opet novieh, i to ne samo bibliografskih rezultata. Brčić izbraja osam glagolskih rukopisa i četiri štampane knjige, kojim je on prvi u trag ušao, odredjuje im mjesto i godinu, gdje i kada biše svršene, govori o jeziku, kojim su spisane; za tim iz posvete, kojom modruški biskup Kožičić Zadranin pokloni g. 1531 djelo svoje „knjižice od rimskih arhiereov i cesarov“ trogirskomu biskupu Tomu Nigru, ispravlja da taj biskup nije umro god. 1527, već je svakako doživio bar g. 1531. Na posljedku priložen je popis svih glagolskih knjiga, koje su do konca prošloga

vieka štampane budi kod kuće, budi u Mljetcih ili Rimu. Ni ova rasprava nije jošte ušla u štampu, jer je i ona nakon čitanja pokojniku povraćena na reviziju.

Mislim, poštovana gospodo, da su ovi ovdje pobrojeni plodovi naučnih studija našega člana dovoljan razlog, za što smijemo u istinu govoriti o velikom gubitku, koji trpi naša domaća nauka njegovom preranom smrću. Mi si možemo lako predstaviti, koliko bi još važnieh rezultata poznata njegova radljivost izniela na sviet u odredjenoj sferi njegovieh glagolskih studija. Gdje što naći će se već sada u njegovoj književnoj ostavštini, kad je pokojnikovi prijatelji razgledaju i prouče.

Ali ima još jedan do sele ne spomenuti razlog, za što jako žalimo smrt Brčićevu: dopustite, da vam ga kažem.

Brčić bijaše u posljednje vrieme svojega života zabavljen osnovami i pripravami za veliko djelo, kojim bi bio, da mu bješe sudjeno, izvesti ga, ovjenčao sve svoje dojakošnje trudove te postigao liep cilj svoga života i svojih rodoljubivih težnja. To bi bilo djelo, koje bi u historiji slovenske liturgije ime Brčićevo visoko postavilo u red njezinieh regeneratora i obnovitelja. Nakon Levakovića u XVII i Karamana u XVIII vieku bio bi spominjan Ivan Brčić kao onaj čovjek, koji je liturgijske knjige ne samo ispravio, nego i do savršene visine podigao, koju ište današnja nauka filologijska isto toliko, koliko i kanonički propisi katoličke crkve. Poznato je, da je energijskoj brizi i preporuci našega preuzv. g. pokrovitelja pošlo za rukom posvećeni zbor za rasplod kat. crkve u Rimu privoljeti na to, da se preštampaju glagolske knjige, potrebite za crkvenu službu onieh biskupija hrvatskoga naroda, gdje se po starinskom pravu u slovinskom jeziku misa pjeva. Nitko nije bolje od pokojnoga Brčića, koji i sam bijaše pop glagoljaš, osjećao potrebu temeljite revizije sadašnjega teksta liturgijskih knjiga, nitko se nije većma starao, nego li on sa svoje učiteljske stolice u zadarskom sjemeništu da hrvatsko svećenstvo o tom uputi: tko je dakle i vriedniji bio, da sada, pošto je rimska stolica na molbe našega pokrovitelja izdala o tom predmetu svoj breve na dalmatinsko-hrvatske biskupe, preuzme taj ozbiljni zadatak, nego li upravo Brčić? I zbilja, misli sviju dalmatinsko-hrvatskih biskupa složiše se u tome s našim preuzv. g. pokroviteljem, da valja taj veliki posao povjeriti revnomu Brčiću, kojemu je imao biti prvim i najpoglavitijim pomagačem poznati u hrv. književnosti pisac i glago-

ljaš Parčić. Uz njih stajaše odbor, sastavljen od više vještieh tomu zadatku članova, da im kod pojedinieh pitanja ili sumnja bude savjetom svojim u pomoć.

Ako se i možemo nadati, da ovo veliko, po hrvatski narod katoličke crkve vrlo znamenito djelo neće poradi smrti Brčićeve sa svim zapeti; ali za ovaj čas, a može biti i za duže vremena, nesta mu upravo glave, nesta mu prvoga i najvještijega poslenika, nesta mu onoga, koji je kao nitko drugi za taj predmet prikladan bio i voljom i znanjem, a uz to po smjernosti svojoj pristupan bio svakomu dobromu savjetu.

Brčić bješe već pismenim dogovaranjem sa svojimi prijatelji, imenito s nama u Zagrebu, uglavio glavna načela, kojih će se držati u ispravljanju i dotjerivanju teksta, da bi odgovarao dvojakoj svrsi, i vjernosti nutarnjoj i pravilnosti jezičnoj; da li je pak već i samo djelo započeo, toga nam prijatelji pokojnikovi nijesu jošter iz Zadra dojavili. Samo iz prijateljskog pisma g. Ivana Danilova doznajem, da se u književnoj ostavštini pokojnikovoj našlo djelo, spisano o kratko jezikom latinskim, pod naslovom „Historia slavicae liturgiae“, izradjeno, kako se veli, po papinskih bulah i poslanicah. Ne znam za sigurno, ali slutim, da bi to mogao biti kao početak i uvod u spomenuto djelo.

Sred ovieh ozbiljnih priprava na novo djelo baci ga naprasita bolest u krevet, koji se do malo dana pretvori u mrtvački odar, a Ivan Brčić ode dne 24. svibnja o. g. bogu na istinu.

Na svečanom pogrebu, kojim je sutra dan tielo njegovo sahranjeno, očitova grad Zadar i njegova okolica javnom žalosti, plačem i suzami, koli ljuto ih je ucvielila smrt svima dobro znanoga, od svieh poštovanoga, od svieh ljubljenoga popa Ivana Brčića. Na ime naše akademije iskazaše posljednju čast pokojniku g. pravi član dr. B. Petranović i dr. Klaić a mi drugi kličemo danas odavle, iz ovoga našega svečanoga sastanka: slava Ivanu Brčiću.

Štamparske pogrješke.

Na strani 8, u vrsti 5 ξῶν mjesto ζῶν; 12, 32 ⰅⱀⰀⰀ m. ⰅⱃⰀⰀ; 14, 28 ⰾⱃⰹ m. ⱂⰹ; 21, 26 Ⱁⰲⱅⰸⱃⱀⰹⱀⰲ m. Ⱁⰲⱅⰸⱃⱀⰹⱀⰲ; 22, 18 zabiljeno m. zabilježeno; 23, 13 ⰾⱃⰲⱃⰺ m. ⰾⱃⰲⱀⰺ; 24, 26 ⰴⰰⱅ mj. ⰴⰰⱅ; 28, 2 ⱅⰳⰾⱃⰲⰑⱅⰺ m. ⱅⰑⰾⱃⰲⰑⱅⰺ; 28, 25 ⱃⰹⰀ m. ⱃⰲⰀ; 29, 22 ⱅⰴⰲⰴⰅⱀⰲⰹ m. ⰻⰴⰲⰴⰅⱀⰲⰹ; 30, 27 ⱅⱅⰹⰹ m. Ⱁⱅⰹⰹ; 31, 7 ⰹⰹⰴⰹⰑⰹⱂ m. ⱇⰹⰴⰹⰑⰹⱂ; 31, 31 ⱅⰅⰿⰺ m. ⰑⰅⰿⰺ; 31, 33 ⰑⰑⰲⱅⰸ m. Ⱁⰴⰲⱅⰸ; 32, 6 Ⰰⰳⰹⰼⰹⰿⰺ m. ⰀⰑⰹⰼⰹⰿⰺ; 32, 17 ⰑⰴⰲⰑⰅⱃⰹⰀ m. ⰑⱂⰲⰑⰅⱀⰹⰀ; 32, 19 ⱇⰴⰹⰑⰹⱂⰅ m. ⱇⰹ-ⰴⰹⰑⰹⱂⰅ; 33, 25 ⰾⱃⰹ m. ⱂⰹ; 34, 7 ⰑⱅⰹⰅⰳⰹ m. ⰑⱅⰹⰅⰹⰹ; 34, 15 ⱅ'Ⱁⱅⱃⰲ- m. ⱅ'Ⱁⱅⱃⰲ-; 34, 21 ⰿⰅⱃⰅ m. ⰿⰅⱀⰅ; 34, 21 ⱂⰹ- m. ⰹⰹ-; 36, 25 ⱅⱃⰴⰴⰾⰅ — ⱅⰲⰴⰅⱀ'ⱅⰹⱀⰲ m. ⱅⰺⰴⰴⰾⰅ — ⱅⰲⰴⰅⱀⱅⰹⱀⰲ; 37, 4 ⱅⰲⰿⰅⱀ'ⱅⰹⱀⰲ m. ⱅⰲⰿⰅⱀ'ⱅⰹⱀⰲ; 37, 16 ⰅⱀⰀⰹ m. ⰅⱃⰀⰹ; 38, 10 ⱎⰅⰾⱀⰹ m. ⱎⰅⰾⱃⰹ; 38, 18 ⱂⱃⰅⰑⰴⰹⰴⰹⰿⰺ m. ⱂⱃⰅⰑⱅⰹⰴⰹⰿⰺ; 40, 4 ⱂⰅⰿⰴⰹ m. ⰑⰅⰿⰴⰹ; 40, 9 Ⱁⰹ m. ⰑⰅ; 40, 26 ⰑⰅⰿⰴⰹ m. ⰑⰅⰿⰴⰹ; 43, 13 ⰻⰀⰑⰲⱃⰸ m. ⰳⰀⰑⰲⱃⰸ; 44, 10 ⱎⰹⰹⰾⰲ m. ⰼⰹⰹⰾⰲ; 44, 17 ⱅⰅⰴⰹⰅⰑⰲ m. ⱅⰅⰴⰹⰅⰑⰲ; 57, 10 ⰹⱂⰸ m. ⰹⰾⰸ; 57, 24 ⱃⰅ m. ⱀⰅ; 60, 16 ⱀⰅⰼⰹ m. ⱃⰅⰼⰹ; 61, 23 ⱅⱃⰹⰹⱎⱃⰲⰀ m. ⱅⱃⰹⰹⱎⱀⰲⰀ; 75, 9 ⱂⱃⰅⰾⱃⰲⰹ m. ⱂⱃⰅⰾⱃⰲⰹ.

1. Još početkom prošloga stoljeća stadoše učeni ljudi, domorodci i inostranci, svojski iztraživati, a sve i sad iztražuju: tko i gdje je izmislio dvostruku azbuku, to glagolsku, to grčkoslovensku (ćirilsku), kojima se zaodjenuše prievodi svetoga pisma, slovenske liturdjije i druga znamenita djela; u kojem se kraju IX vieka upotrebljavao crkveni jezik; koja su napokon vjerodostojna djela slovenskih apostola. Neumorno ovo iztraživanje ne osta bez uspjeha, jer došlo se do razboritih zaključaka, koji nam dobro razjasnjuju pomenute predmete. Pri takovom iztraživanju prevraćajući svakojake spomenike narodne i tudje, gledalo se i na to, kako bi se u trag ušlo još kakvomu spomeniku, koji bi se po tom od propasti izbavio, i koji bi predstavljene predmete bolje razjasnio; pa evo već proiznašlo ih se, i sve se jednako proiznalaze spomenici, koji su njekoliko viekova ležali nepoznati, ili za koje se držalo, da su već propali. I premda svi kolici niesu iste vriednosti bud glede dobe ili sadržaja, bud glede vjerodostojnosti ili nepokvarnosti; svi ipak, koji više, koji manje svetlosti prinose pomenutomu iztraživanju.

Što se tiče spomenika povjestničkoga sadržaja, nitko ne će tajiti, da u te spomenike idu i žića naših apostola Ćirila i Metuda, i crkvene službe na njihovu čast. Izim službe zapadnoga, ili bolje, rimskoga obreda, koja se nalazi u dva rukopisna časoslova i u prvom tiskanom, i koja je već učenomu svietu poznata [1], proiznadjoh drugu, koja toli po sebi, koli sravnjivanjem sa spomenici duboke starine, ne samo razjašnjuje žića rečenih svetaca, nego još potvrdjuje vjerodostojnost i starinu tih spomenika. Zanimivost ove službe nutkaše me, da ju objelodanim, ali ne samu, nego uzpore-

[1] Prof. Matija Mesić godine 1863 u Tisućnici slovenskih apostola sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu str. 67—84, iznio je na svjetlo ovu službu polag jednoga novljanskoga časoslova, i to s dotičnim izvješćem i s razlikami, koje se opažuju u istoj službi u jednom časoslovu rimskom i u Brozićevu.

djenu, i s dovodi, a uz nju s uzroka, koji ću navesti, i onu već poznatu; al cjeća raznih mojih posala ne buduć dovršio radnju prije nego me je lani jugosl. akademija preko mojega dostojanstva i sposobnosti imenovala članom, zaustavih tek započetu razpravu, te odlučih, da ju preradjenu ili sam, ili po drugom pred istom akademijom prvih dana lipnja t. g. za to meni odredjenih, proštijem i po tom tiskom učenonomu svietu priobćim.

Neka učena gospoda izvole uztrpjeti se slušajući prvi put što njihov drug, lišen književnih pomoći, koje daleko od velikih knjižnica nije lahko naći, i u koliko mu dopuštaju dužnosti svojega zadatka usudjuje se predstaviti; pa neka ne zamjeraju red razloženja i zaključaka; nego neka ljubeznivo saslušaju što ruka napisa, koja je željna štogod doprinieti na slavu slovenskih apostola, na razjašnjivanje njihova žića, za sve to veće štovanje istih svetaca sa strane Hrvata i uzmnažanje književnih spomenika; a on drži, da će ovim djelom povod dati učenjakom, da bolje službe promotre, bolje ih uzporede i do temeljitijih zaključaka dotru.

2. Netom oba brata Ćiril († 14 veljače 869 u Rimu) i Metud († 6 travnja 885 u Moravskoj) jedan za drugim oslobodivši se ovoga svieta, odletješe k božjoj slavi, gdje jim pripravna bijaše apostolska kruna: Slavjani jim harni, što njih koje neposredno, koje posredno blagonadariše spasonosnom vjerom i riedkom povlasticom izprošenom u rimske stolice, božje hvale slovinski u crkvi pojati, novoizmišljenim ili prenačinjenim pismom, prievodom liturgičkih knjiga, i svakim mudrim naukom; i k tomu svjedoci bivši bogougodnoga njihova života, njihovih čudesa, ili od drugih doznavši: stadoše jim spomen blagoslivljati, kao svetce jih štovati i god jim svetkovati. „Corpora ipsorum in pace sepulta sunt, et nomen eorum vivit in generationem et generationem. Sapientiam ipsorum narrent populi et laudem eorum nuntiet ecclesia“ (eccli. 44, 14, 15.)

3. Iztražujući početak tomu štovanju i svetkovanju najprvo na iztoku, jer ovako razlaganje ovoga štovanja prama njima zahtieva, razumjet je po dosele poznatih spomenicih, da su već X vieka od Slovena grčkoga obreda na iztoku bili štovani kao svetci.

Assemanijevo jevangjelje, glagolski napisano još X vieka, donosi imena obojice braće u dva različita dneva: ⰿⱑⱄⱔⱌⰰ ⱅⱁⰳⱁ (ⱇⰵⱃ-ⰹⰰⱃⰰ) .ⰳⰹ. ⱄⰲⱔⱅⰰⰳⱁ ⱁⱅⰻⱌⰰ ⱀⰰⱎⰵⰳⱁ ⰽⰻⱃⰻⰾⰰ ⱇⰹⰾⱁⱄⱁⱇⰰ; a: ⰿⱑⱄⱔⱌⰰ ⰰⱂⱃⰹⰾⰰ .ⰵ. . . . . .ⱆ ⱂⰰⰿⱔⱅⰻ ⰿⱄⰻⱂⰵⱂⱆⱑ ⱂⱃⱑⱂⱁⰾⱁⱋⰻ-

ⱀⰰⰳⱁ ⱁⱅⱐⱌⰰ ⱀⰰⱎⰵⰳⱁ ⰿⰵⱚⱁⰴⰻⰰ ⰰⱃⱈⰻⰵⱂⰻⱄⰽⱁⱂⰰ ⰲⰵⰾⰹⰽⱔ ⰿⱁⱃⰰⰲⱏⰹ, ⰱⱃⰰⱅⰰ ⱂⱃⱑⱂⱁⰴⱁⰱⱐⱀⰰⰳⱁ ⰽⱛⱃⰻⰾⰰ ⱇⰻⰾⱁⱄⱁⱇⰰ.[1]

Ostromirovo jevangjelje, što godine 1056—57 ćirilski napisa djakon Grigorij za Josipa Ostromira, posadnika u Novom, i rodjaka Kijevskoga vojvode Izjaslava, ima: **.дı. мѣсаца февроуара: памать прѣподобьнаго акѯента чоудотворьца и прѣподобьнаго отьца нашего костантина философа нареченаго въ чрьньчьство именьмь кѵрила.**[2]

Izbornik, godine 1076 ćirilski napisan, spominje sv. Ćirila: **послоушанты житьꙗ сватаaго василиꙗ и сватаaго їоанна, златоoустаaго и сватаaго кѵрила философа.**[3]

I u ohridskom ćirilskom apostolu XII vieka naznačena je uspomena sv. Metuda na 6 travnja: **въ тоижде денъ поучи блаженꙑ ѡтецъ нашъ Меѳодие архиепископъ моравескъ, оучитель словѣнъскоу ѫзыкоу.**[4]

U četverojevangjelju, pisanom god. 1144, na 6 travnja štije se: **памать отьца меѳодїа а'рхїепископа морав'ска.**[5]

U minejih XII vieka oba su brata skupa spomenuta: **сватыма оучителема словѣньскоу ꙗзыкоу кѵрила философа и блаженаго меѳодиꙗ.**[6]

---

[1] Assemanov ili vatikanski evangelistar. Iznese ga na svjetlo dr. Franjo Rački, s jezikoslovnom razpravom prof. Vatrosl. Jagića. U Zagrebu 1865. str. 186 i 191. Ovaj jevangjelistar razredjen je po grčkom obredu.

[2] Остромирово евангеліе 1056—57 год. съ приложеніемъ греческаго текста евангелій и съ грамм. объясн. изданное А. Востоковымъ. Санктпетербургъ 1843. list 265.

[3] Izbornik Svjatoslavov, koji sadrži tumačenja jevangjelja, apost. itd. bi napisan god. 1073 na pergameni, na cielom listu, 266 listova u dva stupca. Razdieljen je na dvie česti, od kojih druga počimlje s 129 listom. Pisa ga djak Joan za velikoga kneza Svjatoslava. Odlikuje se od Ostromirova jevangjelja po tom, što uvedena bi u nj ruska m. bugarske recenzije, pa i drugimi osobnostmi. Iznadje ga K. Kalajdović g. 1818 u Voskresenskoj novojerusalimskoj biblioteci. V К. Калайдович: Іоаннъ Ексархъ Болг. 1824. str. 102—104.

[4] О древней письменности Словянъ. В. И. Григоровича, str. 62, 94, i moja čitanka staroslovenskog jezika u Zl. Pragu 1864. str. VIII, br. 7.

[5] Četverojevangjelje g. 1144, koje neprekidno sadrži najprije čitav tekst jednoga, onda drugoga, za tim trećega i četvrtoga jevangjeliste. Sastoji iz 260 listova, al od 229 lista do konca pisano bi XIII—XIV vieka. Prvi mu dio pisan u Krilosu, mjestu blizu Galiča, s toga Kriloškim ili Galičkim bi i prozvano. Pisac bješe jeromonah Timotej. Sada se čuva u synod. bibl. u Moskvi. V К. Калайдовичъ: Іоаннъ itd. str. 104—105.

[6] Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ. И Срезневскаго. I—XL. Санктпетербутгъ, 1867. Выпускъ II, XV, str. 59, 3.

*

U službi o sv. Ćirilu: **мѣсѧца тогожде (феврара) въ .ді. . . . свѧтаго отьца нашего кѵрила философа оучитела словеньска ѩꙁыка. — преславние кѵриле; — нынѣ же приде на свѣтъ невечерьнии; — кѵриле свѧте. — съ выше испрошь благодать доуховьноую. — кѵриле блаженъıи, чьтемъ (тѧ) свѧтыими пѣсньми. — о насъ ѥмоу (богоу) помоли сѧ. — всеблажене кѵріле, доухомъ лѫкавомь страшина, тѧ прогонителѣ покаꙁавъ, и не єдино страшина нѫ и скрьвенымь недѫгомъ врачѣ. — дроугыи авраамъ. — о рацѣ стоѩщихъ свѧтаго твоѥго тѣла. помѣни блажене своѧ ѹченикы. -- о втори павле, и оучениче петровъ, въ негоже градѣ иꙁволи почити: помѣни ны грѣшнина къ господоу; молитвами твоими спаси ны.** [1]

A služba o sv. Metudu: **мѣсѧца априла .ѕ. прѣподобнаго отьца нашего меѳодиꙗ и киріла философа оуӵителѣ словѣномь. — свѧтителю меѳодиѥ. — меѳодіє блажене. — пророчьствоу сподоби сѧ. и чюдесь же ѿ почьтшаго тѧ достоино глаголати. — радоуи сѧ слѣпымъ видѣниіє, и бѣсомь прогонителю, и недѫжнымь врачь славне. — ходатаиствомь, владыко, свѧтаго ти ѹченика, отьца нашего. — свѧте оуӵителю. нинѣ моли сѧ непрѣстаньно ѡ хвалѧщих тѧ.** [2]

Grčko-moskovske, ili Kaponijeve daščice (Graeco-Moschae seu Capponianae), naslikovane po svoj prilici u svetoj Gori još XIII vieka, predstavljaju medju svetci sama dva slovenska svetca: sv. Savu i sv. Ćirila. Ovi drugi naslikovan je sa sv. Avksentijem na 14 veljače. [3]

Srbski apostol Šišatovačkoga samostana, napisan god. 1324, na 6 travnja navadja: **паметь прѣподобьнаго отьца ѥвтѵха и блаженаго ѡтьца нашего меѳодиꙗ ѥпископа моравьскаа.** [4]

U prologu ili sinaksaru, bugarskoga razreda, god. 1330, u knjižnici družtva srbske slovesnosti pod br. 53 rukopisa, koji neposredno ili posredno potiče iz starijega glagolskoga rukopisa, nalazi se na listovih 316 i 317: **вь тижь день (.кє. авгоуста) вь свѧтыхь по истинѣ прѣподобною ѡтьцоу нашею и архиѥпископоу моравьскою ко-**

---

[1] Ondje.

[1] Григоровичъ: Древне-Словянскій Памятникъ, дополняющій житіе словянскихъ апостоловъ, святыхъ Кирилла и Меѳодія. Казань 1862.

[3] Ove daščice zovu se Kaponijeve, što ih njeki markez Capponi kupi u Rimu za 300 zlatnih od unuka Jerasima Foke, Grka, koji ih bijaše u Petrogradu primio na dar od Petra velikoga. I. S. Assemanii Kalendaria ecclesiae universae etc. Romae 1750. T. I. pag. 5 seq.

[4] Apostolus e codice monasterii Šišatovac palaeo-slovenice edidit F. Miklosich. Vindobonae 1853. str. XVIII.

станьднна нарицаюемаагo кирнла фїлософа, н методня брата юго, оучнтелѣ сѫща словѣньскомоу ѧзыкоу. н творить же са память юю .ѕ. апрїлѣ мѣсеца. н вельмн црькви празноуѥть вь день память юю. A o sv. Ćirilu napose: оуспе ѿ господн сь мнромь .... доушѫ вь рѫцѣ богоу прѣдавьше прнюмь царьство небесною.[1]

Panonska legenda o sv. Kostantinu, t. j. Ćirilu, iz rukopisa XV vieka, ovo za njega kaže: мѣсеца феврара вь .дı. дьнь житїе н жизнь блаженнаго оучнтелꙗ нашего кѡнстантнна фнлософа прьваго наставннка словеньскоу езыкоу. A na kraju žića (pogl. XVIII): почи ѿ господн ..... н повелн апостолнкь вьсѣмь грѣкѡмь, нже бѣхоу вь рнмѣ, такожде же н рнмлꙗнѡмь, сь свѣщамн сьшьдшемь се пѣтн надь нимь. н сьтворнше прохожденїе емоу, ꙗкоже быше сьтворнлн самомоу папѣ, еже н сьтворнше .... положнше н вь гробь, о десноу страноу ѡлтара, вь црькви светаго клименьта, ндеже начеше многаа чюдеса бывати, ꙗже видѣвше рнмлꙗне боле прнложнше се светынн его н чьсти, н написавше нконоу его надь гробомь его, начеше свѣтити надь нимь дьнь н нощь, хвалеще бога прославлꙗющаго тако, нже его славеть. U dodatku k istoj legendi polag drugoga lavovskoga rukopisa o bratu mu Metudu, štije se: по том же освещше пречестнаго н богоноснаго меѳодїꙗ на архнепнскопство; a malo poniže: почи о господн .... н прнложн са ко ѿтьцемъ снмъ, ко аврамоу, їнсаакоу, їнаковоу ....[2]

A legenda o sv. Metudu odmah u naslovu nazivlje ga: блаженнаго ѿтьца нашего н оучнтелꙗ меѳодїа архнепнскопа моравьскаго. A na kraju (pogl. XVII): на рокахъ же їерѣнскахъ почи .... сътворнвше н слоужбоу церковноую латыньскы н греческы н словеньскы, сътребнша н положнша въ съборнѣн церькви. н прнложн са къ ѿтьцемъ своимъ, патрїархомъ, пророкомъ н апостоломъ, оучнтелемъ н моученикомъ.[3]

I pohvala o sv. Ćirilu napisana od njegova učenika, Klimenta, veličkoga biskupa († 916) svetim ga nazivlje. Evo njezina naslova: память н похвала сватомоу кирнлоу, оучнтелю словѣньскомоу ѧзыкоу. A na kraju medju ostalimi: почи же с мнромъ о господѣ ... н бысть .... со всѣмн сватымн сообъщннкъ славѣ божїн.[4]

---

[1] Ovu legendu s razpravom dade utištit dr. Ivan Šafarik u Гласнику družtva srb. slov., svez. XVI u Beogradu god. 1863 na str. 34 i slied. Ista legenda bi iste godine latinicom pretiskana od J. J.* u časopisu Mus. kral. česk., sv. II, str. 219—221.

[2] P. I. Šafařík. Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův. V Praze 1851.

[3] Ondje.

[4] Ondje.

Njeki stari Mineji oba imena donose na 11 svibnja. [1]

U Sečeničkom ljetopisu, napisanom okolo god. 1501, štije se: **вь лѣто .҂ѕтѯ. (6360=852) написаше се наша словеса светыимь кѵрилломь философомь и оучителюмь бльгарскаго ѥзыка.** [2]

Psaltir, što I. Zagurović god. 1569 dade tiskat u Mletcih: **.ді. (феврѹарїи) прѣподобьнаго ѿтьца нашего аѯентїа и светаго кѵрила философа оучителѩ словеньскаго.** [3]

Bolandove daščice (Tabulae Bollandianae), godine 1628, na 14 veljače predočuju Ćirila filosofa i Slovenom apostola. [4]

Osim slovenskih svjedočanstva imamo i grčkih.

Tako rečena bugarska legenda iz žića Klimenta, veličkoga biskupa, sačuva nam dosta svjedočanstva. [5] Evo kako se o njih izrazuje: τυχόντες οὖν τοῦ εὐκταίου τούτου χαρίσματος ἐξευρίσκουσι μὲν τὰ Σθλοβενικὰ γράμματα, ἑρμηνεύουσι δὲ τὰς θεοπνεύστους γραφὰς ἐκ τῆς ἑλλάδος γλώσσης εἰς τὴν βουλγαρικήν, ποιοῦνται δὲ σπουδὴν τοῖς ὀξυτέροις τῶν μαθητῶν παραδοῦναι τὰ θεῖα μαθήματα· οὐκ ὀλίγοι γὰρ τῆς διδασκαλικῆς αὐτῶν πηγῆς ἔπινον, ὧν ἔγκριτοί τε καὶ τοῦ χοροῦ κορυφαῖοι Γοράσδος, τε καὶ Κλήμης καὶ Ναοὺμ καὶ Αγγελάριος καὶ Σάββας. Επεὶ δὲ καὶ Παῦλον ἐγίνωσκον τοίς Ἀποστόλοις τὸ εὐαγγέλιον κοινωσάμενον, τρέχουσι καὶ αὐτοὶ πρὸς τὸν Ῥώμης, τῷ μακαρίῳ Πάπᾳ τὸ ἔργον τῆς ἑρμηνείας τῶν γραφῶν ἐμφανίσοντες, ἐκατηυθύνθη ἐπ' αὐτοὺς, καὶ μὴ εἰς κενὸν ἔδραμον. ὁ δὲ τηνικαῦτα τοῖς ἀποστολικοῖς ἐμπρέπων θρόνοις Ἀδριανὸς, τὴν τούτων ἀκούσας ἔλευσιν, ἐχάρη μὲν χαρὰν μεγάλην σφόδρα· ἐκ μακροῦ γὰρ τῇ βροντῇ τῆς περὶ τῶν ἁγίων φήμης καταπληττόμενος ἐπόθει καὶ τὴν ἀστραπὴν ἰδεῖν τῆς ἐν αὐτοῖς χάριτος, . . . ἀλλὰ τὸ ἱερατικὸν ἅπαν σὺν τῷ παρευρεθέντι ἀρχιερατικῷ προσλαβόμενος ἐξῆλθεν εἰς τὴν τῶν ἁγίων συνάντησιν, τὸ τοῦ σταυροῦ τε σημεῖον προπορευόμενον

---

[1] Undecima Maii solemnis recolitur memoria ss. Cyrilli et Methodii apud Slavos in oriente et meridie degentes, puta Russos, Bulgaros et Serbos. Cur autem hanc diem elegerint difficile dictu est; id tamen antiquitus factum esse testantur menologia Slavonica aevi remotioris (Men. Kal. Prol. Hor.) Annus ecclesiasticus graeco-slavicus editus anno millenario sanctorum Cyrilli et Methodii Slavicae gentis apostolorum seu commemoratio et breviarium rerum gestarum eorum qui fastis sacris graecis et slavicis illati sunt. Scripsit Joannes Martinov, Cazanensis, presb. Soc. J. Bruxellis, typis Henr. Goemaere 1863. VIII et 388. V. str. 125 i 126.

[2] Šafařík. Pamatky dřevn. pis. jihosl.

[3] Psaltir, što Jerolim Zagurović god. 1569 dade tiskat u Mletcih.

[4] J. S. Assemani Kalend. eccl. univ. T. I, pag. 7.

[5] Vita S. Clementis episcopi Bulgarorum. Graece edidit Franciscus Miklosich. Vindobonae 1847.

αὐτοῦ κατὰ τὸ εἰωθὸς ἔχων . . . . . ὡς δὲ καὶ τὸ ἔργον ἐμφανισθείη τῷ Πάπᾳ, καὶ τὴν τῶν γραφῶν ἐν γλώσσῃ μετάθεσιν κατασκέψαιτο, ἀποστολικὸν οὖσαν γέννημα· οὐκ εἶχεν ὅ χρήσαιτο τῇ χαρᾷ· ἐμακάριζε τοὺς ἄνδρας, παντοίοις ὀνόμασιν ἀνεκάλει, πατέρας, ἐπιπόθητα τέκνα, χαρὰν οἰκείαν, στέφανον πίστεως, δόξης καὶ κάλλους ἐκκλησίας διάδημα·[1] A o Ćirilovoj smrti: καὶ τὸ πνεῦμα μὲν τῷ Θεῷ τῶν πνευμάτων παρέθηκε, σῶμα δὲ ἐκεῖνο τὸ πρὸ τῆς φυσικῆς νεκρώσεως τῆς προαιρετικῆς ἀπολαῦσαν ὕμνοις ὑπό τε τοῦ θείου Πάπα καὶ τοῦ κλήρου παντὸς φιλοτιμηθὲν ἐγκατετέθη τῷ ναῷ Κλήμεντος, Κλήμεντος ἐκείνου τοῦ τῷ κορυφαίῳ τῶν Ἀποστόλων Πέτρῳ πεφοιτηκότος καὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ σοφίᾳ τὴν ἑλληνικὴν, οἷον δεσποίνῃ δούλην, καθυποτάξαντος· καὶ δέχεται τὸν φιλόσοφον ὁ φιλόσοφος, ὁ μέγας διδάσκαλος τὴν τοῦ λόγου φωνὴν προσλαμβάνεται, ὁ τῶν ἐθνῶν καθηγητὴς τὸν τὰ λοιπὰ ἔθνη φωτὶ τῆς γνώσεως φωτίσαντα εἰσοικίζεται· ἐπισημαίνει δὲ καὶ Θεὸς, προσμαρτυρῶν τῷ Κυρίλλῳ τὴν ἐκδεχομένην δόξαν ἐν οὐρανοῖς, καὶ τὰ φαινόμενα τῶν μὴ φαινομένων ποιεῖται κήρυκας· δαιμῶντές τε γὰρ τῇ σορῷ προσελθόντες ἰάσεις εὕροντο, καὶ πολλαῖς ἄλλαις νόσοις ἡ τοῦ ἁγίου πνεύματος χάρις μάστιξ ἐλάτειρα γέγονεν· ἅμα τε γάρ τις ἢ τῇ σορῷ προσίοι ἢ τοὔνομα ἐπικαλοῖτο τοῦ θεοφόρου τούτου πατρὸς, καὶ τῆς τοῦ λυποῦντος ἀπαλλαγῆς μέτρον τὴν πίστιν εὕρισκεν, ὅθεν πολὺς ἐν τοῖς Ῥωμαίων στόμασιν ὁ Κύριλλος ἔκειτο, καὶ πλείων ἐν ταῖς ψυχαῖς· . . . . Ἀλλὰ Κυρίλλῳ μὲν οὕτως ἡ τελευτὴ καὶ τιμὴ καὶ παρὰ τοῦ θειοτάτου Πάπα καὶ παρὰ Θεοῦ τετύχηκε.[2] O sv. Metudu: ταῦτα καὶ πλείω τούτων εἰπὼν

[1] Ovo latinski prevedeno ovako glasi: Nacti igitur hanc optatam gratiam excogitant slovenicas literas, et divinitus inspiratas scripturas e graeca lingua in bulgaricam vertunt et magno cum studio acutioribus discipulis tradunt sacras doctrinas. Non pauci ex eorum doctrinae fonte biberunt, quorum praecipui sunt et chori coryphaei: Gorasdus et Clemens et Naum et Angelarius et Sabbas. Cumque etiam Paulum nossent cum apostolis evangelium contulisse, currunt et ipsi Romam, beato papae opus interpretationis scripturarum ostensuri, quod feliciter successit iis, incassum cucurrere. Nam qui eo tempore apostolicam ornabat sedem Adrianus, audito illorum adventu laetatus est gaudio magno valde; e longinquo enim tonitru sanctorum famae perculsus cupiebat et fulmen videre gratiae, quae in illis erat . . . . sumpto secum omni sacerdotio cum praesenti tunc apud illum episcopatu sanctis obviam processit, signo crucis, ut mos est, praelato . . . . Cum opus ostenderetur papae, et ipse scripturarum versionem apostolicum esse fructum cognosceret, non habebat quod prae gaudio faceret; beatos praedicabat viros, omnigenis nominibus vocabat, patres, desideratissimos filios, gaudium suum, coronam fidei, gloriae et decoris ecclesiae diadema. Geschichte der Slawenapostel Cyrill und Method und der slawischen Liturgie. Von Dr. J. A. Ginzel. Leitmeritz 1857. Anhang I. str. 32—40.

[2] Et spiritum quidem deo tradidit (Cyrillus), corpus vero eius hymnis a divino papa et a clero omni honoratum sepultum est in templo s. Cle-

τὸ πνεῦμα τοῖς δορυφορήσασιν αὐτὸν ἀγγέλοις καὶ ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς φυλάξασιν ἄγειν δέδωκε, τέταρτον μὲν πρὸς τῷ εἰκοστῷ ἔτος τῇ ἀρχιερωσύνῃ ἐμπρέψας, πολλῷ γὲ μόχθῳ καὶ κόπῳ οὐ τὴν ἑαυτοῦ μόνον ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν ἄλλων σωτηρίαν κατεργασάμενος· οὐ γὰρ ἐσκόπει τὸ ἑαυτοῦ ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν, ἵνα σωθῶσι, καὶ νυκτὸς καὶ ἡμέρας τοῦτο ζῶν μόνον, ὅ τοὺς ἄλλους ὠφέλει. [1]

Grčka legenda o spomenutom sv. Klimentu, koja bila je već tri puta utištena [2], navadja ovo: πρῶτος (Κλήμης) μετὰ τοῦ θείου Ναοὺμ, Αγγελαρίου καί Γοράσδου τὴν ἱερὰν μετ' ἐπιμελείας ἐξεδιδάχθη γραφὴν, μεταγλωττισθεῖσαν συνεργείᾳ τῇ κρείττονι πρὸς τὴν ἐνθάδε Βουλγάροις διάλεκτον ὑπὸ Κυρίλλου, τοῦ ὡς ἀληθῶς θεοσόφου καὶ ἰσαποστόλου πατρὸς καὶ πρῶτον σὺν Μεθοδίῳ τῷ πάνυ διδασκάλῳ θεοσεβείας καὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως τῷ Μυσῶν ἔθνει. [3]

Iz ovih i još kojih spomenika doznaje se, da istočni Sloveni za rana svetcima proslaviše naše apostole, da se uspomena sv. Ćirila slavljaše na 14 veljače, a sv. Metuda na 6 travnja, a obojici za-

mentis, Clementis illius, qui apostolorum coryphaeo Petro convixit et Christi sapientiae hellenicam uti dominae servam subiecit. Et excipit philosophum philosophus, magnus magister verbi vocem percipit, formator gentium eum, qui reliquas gentes luce cognitionis collustraverat, in sua recipit. Significat etiam deus testimonio Cyrillo captam in coelo gloriam, et apparentia non apparentium facit praecones. Nam etiam a daemone occupati, ad feretrum accedentes, sanitatem invenerunt, multique aliis morbis gratia sancti spiritus expellens facta est flagellum. Simul ac quis ad Cyrilli feretrum accessit aut nomen invocavit huius θεοφόρου patris, doloris discessus mensuram fidem inveniebat, unde multus in Romanorum ore Cyrillus erat et magis etiam in eorum mentibus. Atque Cyrillo quidem talis mors, et talis honor a divinissimo papa et a deo contigit. Pom. djelo.

[1] Haec et plura hisce quum dixisset, spiritum angelis, qui eum stipaverant omnibusque in viis custodierant, ducendum tradidit, postquam quatuor et viginti annos episcopatum ornaverat, multo labore et aerumnis non solum suam sed etiam aliorum salutem operatus; non enim sua spectabat, sed multorum ut salvarentur, et per dies noctesque huic soli vivens, quod aliis esset saluti. Pom. djelo.

[2] Památky hlaholského písemnictví. Vydal Pavel Josef Šafařík. V Praze 1853. str. LVII—LX.

[3] J. Curtius latinski prevadja ovako: primus (Clemens) cum divino Naum et Angelario et Gorasdo sacram scripturam strenue edoctus est, translatam ope superiorc in dialectum Bulgaris illarum regionum propriam a Cyrillo, patre vera dei sapientia pleno et apostolis aequiparando, et initio quidem una cum Methodio summo pietatis et verae fidei magistro apud Mysorum gentem.

jedno na 11 svibnja ili na 6 travnja, dočim je u Srba u staro vrieme njihova svetkovina bila na 25 kolovoza.

4. Na zapadu takodjer bili su za rana štovani naši apostoli, i imamo pri ruku svjedočanstva još iz IX vjeka, t. j. iz istoga doba, u koje oni življahu. Ova svjedočanstva napisana su koja latinski, koja staroslovenski, i koja hrvatski.

Počimljući s prvim latinskim spomenikom, s legendom italičkom, kako je zvaše Dobrovsky [1], a pravi joj je naslov „Vita cum translatione s. Clementis papae et martyris", a potiče od IX v., ta kaže nam bistro za sv. Ćirila, al o Metudovoj smrti nema u njoj spomena. Medju ostalimi ova su u toj legendi zanimiva: dormitionem accepit (Constantinus, Cyrillus) in domino sextodecimo kalendas martias. Praecepit autem apostolicus, ut omnes tam Graeci quam Romani clerici ad exequias eius accurrerent cum psalmis et canticis, cum cereis et thuris odoribus et non aliter ei quam ipsi quoque apostolico funeris honorem impenderent. A poniže: et concurrente cleri ac populi maxima frequentia cum ingenti laetitia et reverentia multa, simul cum locello marmoreo, in quo quidem illum praedictus papa (Adrianus II) condiderat, posuerunt in monumento ad id praeparato in basilica B. Clementis ad dexteram partem altaris ipsius, cum hymnis et laudibus, maximas gratias agentes deo: qui in loco eodem multa et miranda operatur ad laudem et gloriam nominis sui, per merita et orationes sanctorum suorum etc.

U Anastasija rimskoga knjižničara, a upravo u predgovoru k carigradskomu IV saboru godine 869, o sv. Ćirilu, koji bijaše već

[1] Ovu legendu imaju Bollandovci u „Acta sanctorum" na 9 ožujka, a uzeše je iz rukopisa učenoga Duchesne, gdje nošaše ovaj naslov: Incipit translatio corporis s. Clementis martyris et pontificis. Učeni izdavatelji drže, da je po svoj prilici napisa biskup Gaudencij ili Gauderik, iz Veletra (Velletri), koji bijaše suvremenik slovenskih apostola, i bi na VIII obćem saboru god. 869. Svakako ova legenda pisana koncem IX, il početkom X vieka, (u njoj štije se: quae nos, ut meminimus, quae vidimus, et legimus colligentes transcripsimus), obstojala je već koncem XI vieka, jer kažu Bollandovi, da stožernik biskup Lav oštjanski (Leo ostiensis) imaše je pred očima. V. Acta sanctorum Martii a Joanne Bollando s. J. colligi feliciter coepta, a Godefrido Henschenio et Daniele Papebrochio eiusdem s. J. aucta, digesta et illustrata. Tom. II. fol. Antverpiae 1668 pag. 14. Ovu je legendu naći i u: Ginzel, Geschichte der Slawenapostel Cyrill und Method und der slawischen Liturgie. Leitmeritz 1857. str. 13 und Anhang str. 19.

umro, ima sliedeće: Qui (Photius) quum a Constantino philosopho magnae sanctitatis viro, fortissimo eius amico, increpatus fuisset etc.[1]

U poslanici caru Dragutinu Ćelavomu godine 875: Denique vir magnus et apostolicae sedis (drugi štiju: vitae) praeceptor Constantinus philosophus, qui Romam sub venerabilis memoriae Hadriano iuniore papa venit, corpus s. Clementis suae sedi restituit etc.[2]

Lav iz Ostije (Leo ostiensis † okolo god. 1114) veli: Corpus ipsum (s. Clementis) a Cyrillo Slavorum episcopo inde sublatum et Romam delatum . . . [3]

Martin Fuldski (Fuldensis) takodjer piše: Anno domini DCCCLVIII, Nicolaus primus, . . . Pontificem (sic) assumitur CVII post Petrum, sedit autem annos IX, menses II dies XX . . . Huius pontificis tempore sanctus Cyrillus Slavorum apostolus corpus sancti Clementis mari siccato, ubi in Trisoria in mari proiectum fuit, afferens Romam portavit, ibique a papa honorifice in ecclesia sua se pultum fuit.[4]

Legenda popa Dukljanskoga (god. 1143—1153) ima: itaque Constantinus vir sanctissimus... literam lingua sclavinica componens etc.[5]

Moravska legenda, sastavljena okolo XIV v.: sanctus Methudius... fraternum corpus (Cyrilli) . . . secum versus Moraviam voluit deportare. Cumque iam per aliquot dies corpus sanctum secum portasset in via etc., te malo za tim za istoga Metuda veli, da bijaše: „vir sanctus, beatus Methudius“, a brata mu tielo „corpus sanctum.“ [6]

Češka legenda, što nije nego početak njeke legende o sv. Ljudmili, i potiče od XIV vjeka [7], kaže za Ćirila, da je „sanctus“.

U izpravi 21 studen. g. 1347, kojom Dragutin IV rimski cesar i češki kralj, utemelji slovenski manastir u Novom gradu, što se drugče Emaus zvaše, do Zlatnoga Praga (Neopragensis civitas), gdje uz dopust pape Klimenta VI nastani Benediktinaca, privedenih iz Tkonskoga manastira u Dalmaciji [8], ili iz omišaljskoga na otoku

[1] Ginzel. Pom. djelo.

[2] Catalog. SS. lib. X. c. 98.

[3] Ginzel pom. djelo. Anhang str. 5—11.

[4] Perz. Monum. Germ. SS. I 343—415.

[5] Presbyteri Diocleatis regnum Slavorum. V. Lucii: De regno Dalm. et Croatiae libri sex. Amstelodami 1666. str. 439—443. Rački je o vriednosti ovoga ljetopisa pisao u Književniku, časopisu za jezik i povjest hrv. srb. God. I. U Zagrebu 1864.

[6] Ginzel pom. djelo. Cod. str. 12—18.

[7] Ondje str. 19, 20.

[8] D. Farlati Illyrici sacri Tom. VIII, str. 296.

Krku [1], ovako se štije: Domino famulantes divina officia in lingua slavonica dumtaxat . . . debeant futuris temporibus celebrare; za crkvu pak toga manastira kaže se, da bude: ad honorem dei, beatissimeque Marie virginis matris eius ac gloriosorum Jeronymi prefati, Cirullique, Methudii, Adalberti et Procopii patronorum dicti regni Boemie etc. [2]

U predgovoru naredbi Ivana olomuckoga biskupa, god. 1380, čita se: Beatissimi et gloriosissimi confessores Christi et episcopi Cyrillus et Methodius, patres et apostoli et patroni nostri. [3]

Ivan Dubrav, Olomučanin, biskup († 1553) u svojoj povjesti Češke (lib. II, pag. 28) veli: obierunt tunc Romae ambo Moraviae praesules Cyrillus et Methodius, claraque in obitu et post eum sanctitatis addiderunt miracula.

Rimski mučenikoslov na 9 ožujka ima: in Moravia sanctorum Cyrilli et Methodii, qui Slavorum gentes apostolicis laboribus ad Christi fidem perduxerunt. [4]

Stožernik Baronius u svojih opazkah k rimskomu mučenikoslovu [5] kaže: porro iidem Romae morientes miraculis clari sepulti sunt, quorum reliquiae etc.

Jakov Coletti u Illyricum sacrum na 9 ožujka ima: ss. Cyrilli et Methodii; a u bilježkah: iis tamen gens Slavonica et Illyrica ritum debet divina officia ipsorum lingua a Romanis pontificibus probatum; et digni maxime sunt, qui summo honore ab Illyricis hominibus colantur, habeanturque veluti principes nationis totius patroni.

Napokon živući papa Pij IX druge godine svojega vladanja u okružnoj poslanici 6 siečnja 1848, što je namieni iztočnjakom (ad orientales) ovako se izražuje: sed et in sequenti etiam tempore et longo plurium saeculorum intervallo, floruere in orientalibus nationibus episcopi, martyres, aliique sanctitate ac doctrina praestantissimi viri, quos inter communi totius orbis praeconio celebrantur

---

[1] A. Theiner: Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia. Romae 1863. T. I, c. III, str. 79.

[2] Ginzel pom. dj. Cod. str. 94—96. Rimsko-slovenska služba bješe upotrebljavana u tom Emauskom samostanu samo do husitskih bojeva.

[3] Ginzel pom. dj. str. 13, bilj. 3.

[4] Martyrologii romani Gregorii XIII jussu editi, Urbani VIII et Clementis X auctoritate recogniti etc. editio novissima. Romae 1845.

[5] Observationes in Martyrol. rom. Romae 1630, str. 125.

Ignatius Antiochenus, Polycarpus Smirnensis . . . nec non Slavorum apostoli Cyrillus et Methodius etc.

Koledari rukopisnih glagolskih misala i časoslova, ponajviše iz XIV i XV vieka, i njekih utištenih od god. 1483 do god. 1562, medju svetci imaju, kako ćemo niže vidjeti, uvršćena imena naših apostola.

Hrvatskim jezikom čuva se svjedočanstvo staroga ljetopisa XII vieka, koji kaže: sveti muž Konstanc naredi popove i knjigu harvacku itd. [1]

5. Progovoriv o dobi, kada u Slovena nastade štovanje prama našim apostolom, kao prama svetcem, i kako je ovo štovanje u njih sve trajalo, ostaje, da probesjedim o dnevih, u koje im se na zapadu godišnja svetkovina slavila, te se i danas slavi.

Uspomena naših apostola štuje se po rimskom mučenikoslovu na 9 ožujka, a služi se isti dan u Spljetu, dočim je poradi drugoga svetca premješćena u njekih drugih biskupijah po Dalmaciji i Kvarneru, kao što na primjer u krčkoj i šibeničkoj na 11 ožujka, a u Kotoru na 14 toga mjeseca. Na 9 istoga mjes. štovala se je u Moravskoj, Češkoj i Galiciji, takodjer u njekih biskupijah po Ugarskoj, u Beču, u Tridentu itd. [2]

Što se tiče glagolskih knjiga, gdje je spomen našima svetcima, napomenut ću najprije one, koje donose koledare, a u njih su jim imena zabilježena. Počet ću s misali.

Misali, koji imaju u koledarih zabilježen 14 veljače za oba svetca, jesu:

a. koji je u propagandinoj knjižnici u Rimu, a bi prije g. 1387 pisan u Omišlju (Castromusculum, Castelmuschio) na krčkom otoku ima: ⰼⱆⱃⰻⰾⰰ ⰻ ⰿⰵⱅⱁⰴⰻⰵ. [3]

b. koji je u ljubljanskoj knjižnici pod br. II. C. 162ª/₂ iz XIV vieka: ⰼⱆⱃⰻⰾⰰ ⰻ ⰿⰵⱅⱁⰴⰻⰵ· ⰻ [illegible] [illegible]·

c. onaj iz XIV v. kojemu se je dohranio komad koledara pod br. 34 misalnih odlomaka moje sbirke [4]: [illegible] [illegible] ⰻ [illegible]· ⰼⱆⱃⰻⰾⰰ ⰻ ⰿⰵⱅⱁⰴⰻⰵ ⰻ[illegible]([illegible]).

---

[1] Arkiv za jugosl. povjestnicu, knj. I, str. 14.

[2] Vidi koledare tih biskupija.

[3] V. moje Čit. starosl. jezika, str. XII i 56 br. 20.

[4] Ovaj odlomak našao sam u selu Sutomišćici (Sutomišćica m. Sveta-eufemišćica, s. Euphemia) na Ugljanskom otoku pred Zadrom.

d. koji je u ljubljanskoj licealnoj knjižnici pod br. II. C. 164a/2 iz XV vieka: [Glagolitic].

e. koji je u propagandinoj knjižnici u Rimu, a pisa ga izmedju god. 1435—1450 pop Marko na Luci u sv. Luke (u bivšoj ninskoj biskupiji, sada u senjskoj), koji misal XV vieka bijaše u Dobrinju na krčkom otoku: [Glagolitic].

f. koji je u vrbničkoj župnoj crkvi a bi pisan g. 1456: [Glagolitic].

g. koji je u istoj crkvi, a bi pisan god. 1463: [Glagolitic].

h. koji je tiskan god. 1483: [Glagolitic].

i. koji bje tiskan god. 1528 u Mletcih ima: [Glagolitic].

Časoslovi imaju ili u koledarih, ili u litanijah imena naših apostola, a njeki i njihovu službu.

Časoslovi, koji u koledarih il medju službami (in proprio sanctorum) napominju naše svetce na 14 veljače, jesu:

a. koji prošloga vieka bijaše u župničkoj crkvi saljskoj, a spadaše na XIV viek imaše, uspomenu svetih Ćirila, Metuda i Valentina, kao što ima Karaman u razpravi: Considerazioni itd. [1]

b. odlomak, koji se prošastoga vieka nalažaše u crkvi sv. Mihovila na Zaglavi (na velikom otoku, Insula magna, Isola grossa) u zadarskoj nadbiskupiji, gdje služahu tretoredci sv. Frane. U njem, kao što kaže rečeni Karaman, bila je služba sv. Ćirilu i Metudu na 14 veljače.

c. koji je u rimskoj propagandinoj knjižnici, a bi pisan g. 1379, i sadrži proprium de tempore, ima: [Glagolitic].

d. koji je u ljubljanskoj licealnoj knjižnici pod br. II. C. 161a/2, a sadrži proprium sanctorum: [Glagolitic].

---

[1] Toliko za časoslov saljske crkve koliko za odlomak Zaglavske, o kojih govori Karaman, nastojao sam, ne bi li ih gdjegod našao, al ih nema ni u tih crkvah, od kojih druga je zapuštena, niti u selih cieloga toga otoka, u kojem obadjoh sve kuće, gdje je bilo knjiga, ili se spominjalo, da je njegda u njih bilo popova, i to pošto ih već po mojem preporučivanju obadjoše njeki djaci.

e. koji je istoj knjižnici pod br. II. C. 163$^{a}/_{2}$: Breviarium II, i sadrži proprium sanctorum: [Glagolitic text] [illegible].

f. koji je u knjižnici Kukuljevićevoj, sada jugosl. akademije, u Zagrebu (iz XV v.) pod br. 802 rukop., a sadržaj mu je proprium de tempore: [Glagolitic text] [illegible].

g. koji je u istoj knjižnici pod br. 183, po svoj prilici iz XV vieka, a sadrži proprium de tempore: [Glagolitic text] [illegible].

h. koji je u nadbiskupskoj knjižnici u Zagrebu, ciel od g. 1442: [Glagolitic text] [illegible].

i. koji je u knjižnici Kukuljevićevoj, sada jugoslavenske akademije, pisan god. 1470, ima: [Glagolitic text] [illegible].

j. koji je u istoj knjižnici, i sadrži proprium sanctorum, a pisan god. 1485, ima: [Glagolitic text] [illegible].

k. koji je tiskan god. 1561—62: [Glagolitic text] [illegible].[1]

[1] Ovo je prvi časoslov, što bi tiskan nastojanjem Nikole Brozića omišljanskoga plebana. Prof. Mesić u spom. Tisućnici opisa ga djelomice. Ima 544 lista osim sedam prvih, što niesu obrojeni, i koji sadrže koledar. Na prvoj strani osmoga lista gdje počimlje obrajanje listova, čita se: [Glagolitic text] [illegible] Con priuilegio della illustriss. signoria. Dva su stupca na svakoj strani, a u stupcu su po 33 redka, broji su zabilježivani pismeni. Psaltir ([Glagolitic text] [illegible]) sliedi do 64 lista, a od 65 lista do 284 ima proprium de tempore. Od 285—459 proprium je sanctorum. List za 455 nosi taj isti broj, a sliedeći listovi niesu obrojeni. Koji dolazi za 459 vas je prazan. Od 457—497 ([Glagolitic numerals] [illegible]) obće svetcem, za kojim sliedi osam listova s rubrikami, koji niesu obrojeni. Na zadnjem ovih listova stoji bilježena godina [Glagolitic numerals] [illegible] (1561). Za ovimi sliedi opet trideset i jedan list različita sadržaja: misni obred, devet zavjetnih misa, njeki blagoslovi: blagoslov vode, način kršćenja itd. Na osmom rečenih listova s rubrikami, a to na prvoj strani u sriedi prvoga stupca: [Glagolitic text] [illegible] Apud filios Gio: Francisci Turresani Venetiis mense martio MDLXI. Iz ove bilježke razumije se, da Brozić pobrinuo se je za tiskanje ovoga glagolskoga

Koji napominje samoga sv. Metuda, moravskoga nadbiskupa, a to na 6 travnja, jest časoslov XIV v. pod br. 11 slovenskih rukopisa carske parižke knjižnice. [1]

U litanijah spominje sv. Ćirila jedini časoslov g. 1396 s riečmi: Ⱄⰲⰵⱅⰺ ⰽⰺⱃⰺⰾⰵ ⰿⱁⰾⰺ ⰸⰰ ⱀⰰⱄ. [2]

Spomen dakle naših apostola u obće na zapadu slavio se je na 14 veljače, t. j. na god smrti sv. Ćirila. Ako jedini parižki časoslov u koledaru donosi spomen samoga Metuda, i to na 6 travnja, dan u koji on umrie, to bi svjedočilo, da su taj dan svetkovali njega samoga uspomenu u kakvoj župi ili biskupiji, premda je mogao spisatelj toga časoslova cjeća tjesnoće prostora pisati jedno na mjesto dva imena.

Zadarsko-pašmanski časoslov, što nam se čitav dohranio, nema ni u koledaru pomena naših svetaca. Za tiskane misale g. 1507 (?) i 1531, ne mogu ništa reći, budući, da iztisci, što su u mene, a što se prvoga njih tiče, jedini je dosele poznat, baš su i u onom kraju okrnjeni, gdje se je to moglo naći.

Što misali i časoslovi utišteni u Rimu nemaju u koledarih, razlog je ovaj, što se nije smjelo u njih uvrstiti, nego samo svetce obćega rimskoga koledara, t. j. koji su se po svoj katoličkoj crkvi častili, i kojim je bila u časoslovu osebna služba, ili napokon štovani bijahu u cieloj Dalmaciji, kao n. p. sv. Jerolim.

časoslova, da mu je dodao nove službe, od kojih njeke bit će sam i preveo, da je popravio jezik t. j. pohrvatio ga više nego je bio u rukopisih toga vieka. Što prvi list ima zabilježenu godinu ·Ⱍ·Ⱇ·Ⰿ·Ⰱ·=1562, a bilježka pri kraju nosi godinu ·Ⱍ·Ⱇ·Ⰿ·Ⰰ·=1561, po mojem mnienju imalo bi se ovako tumačiti, t. j. da knjiga, počimljući od psaltira t. j. od prvoga tabaka naznačena brojkom Ⰰ=1, bila je utištena god. 1561 i da tiskanje trajalo je do mjeseca, marča (ožujka) sliedeće godine 1562, a da sve što sliedi do konca, i najskolen koledar predstavljen cieloj knjizi, bi dovršeno sliedeće godine, koja bude i zabilježena, t. j. godine 1562, tako da ovi časoslov imao bi se držat, da bi utišten god. 1561—62. Što Le-Long piše, da ovi časoslov bi pretiskan u Rimu god. 1621 i 1629, nitko ne zna, da je gdje vidio cigli koji otisak.

[1] Les manuscrits slaves de la Bibliothèque impériale de Paris par le P. Martinof d. C. d. J. avec un calque. Paris 1858, str. 98.

[2] Mnogi su držali, da spisatelj toga časoslova bijaše rodom iz Omiša (Almissa), i to s velike sličnosti imena rodna mu mjesta, koje se zove Omišalj (Castromusela, Castel Muschio) na krčkom otoku. Za njimi i ja sam ga u Chrestomathiji na str. XIX spomenuo kao rodjena u Omisu (Vito ex Almissa). V. što napisa J. Črnčić u zagrebačkom Kat. listu g. 1859, br. 43 i 44

Pij papa IX prigodom svetkovanja tisućnice naših apostola, t. j. god. 1863 naredi, da se odsele njihova godišnja svetkovina slavi na 5 srpnja, a ova se promjena uput izvršila u Slovenaca, u Čeha, u Moravljana, u Slovaka, i u prekovelebitskih Hrvata. [1]

6. Svetkovanje goda naših apostola ne ostade pri jedinom upisivanju njihovih slavnih imena u koledare, ili u povjestničke knjige, nego se još osobite službe ovršivahu u crkvah.

I povraćajuć se na istok, medju službami valja nam razlikovati službe, koje sadrže pohvale i molitve, od onih, u kojih su zgoljna štenja, koja bi se čitala, il pjevala medju timi pohvalami, il prije, ili za njimi.

Službu o svetih Ćirilu i Metudu u prvom smislu imaju mnogi rukopisi XI i sliedećih viekova, a iz njekih od njih dali su je učeni ljudi tiskat. [2] Službe u drugom smislu valja razlikovati u štenja, koja se i legendami zovu, i u tako rečene pohvale.

---

[1] U Rimu u crkvi sv. Jerolima bi svetkovana tisućnica naših apostola cielu god. 1863 po pozivu 28 dec. 1862 uzvišenoga Kostantina Patrizi biskupa Porta i sv. Rufine, obćega vikara nj. svetosti. Za njim se je poveo zadarski nadbiskup Petar Dujam Maupas, čim izdade poziv na svetkovanje tisućnice, koje se je učinilo 2 ožujka god. 1863 u stolnoj crkvi pjevanom misom, koju je sam obslužio, te za njom pjevao pjesan: Tebe boga hvalimo. Nad velikimi vratima spom. crkve bijaše napis latinski:

Cyrillo. Et. Methodio.
Archiepiscopis.
Patronis. Coelestibus. Salutaribus.
Quorum. Beneficio.
Gentes. Slavicae. Plurimae.
Veteri. Superstitione. Rejecta.
Christianam. Sapientiam. Agnovere.
Humanis. Divinisque. Litteris. Exc. Sunt.
Jadrenses. Corde. Laetantes.
Anno. Millesimo.
A. Fausto. Felici. Utriusque.
Thessalonica. In. Pannoniam. Adventu.
Solemnia. Et. Gratiarum. Actiones.

[2] Službe o slavjanskih apostolih po grčkom obredu izdao je iz bugarskoga rukopisa XIII vieka V. Grigorovič god. 1862 u učenih zapiscih imper. Kazan. universit. pa opet god. 1865 u Kyrillo-Methodievskom sborniku u Moskvi, u kojem za njom po rusk. ruk. iz mineja za fevralj XII vieka (Nr. 164) bi opet navedena ona o sv. Ćirilu, ali s objasnjenji istoga Grigorovića i A. V. Gorskoga. Najzad god. 1867 J. Sreznevsky izdao je

Izmedju štenja ima tako rečenih panonskih legenda, jedna o sv. Kostantinu, rečenom Ćirilu, a druga o sv. Metudu.[1] Najstariji rukopis, koji sadrži legendu s pohvalom o sv. Ćirilu, kako je već poznato, nije nego iz XV, a oni, u kojem ima legenda o sv. Metodiju, dolazi iz XVI vieka.[2]

---

polag istih rukopisa i polag šest drugih onu istu o sv. Ćirilu u Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ. I—XL. Санктпетербургъ. Выпускъ III, XXVIII str. 65—78. Tropar (**ѿт пєлєнь**) i kondak (**твръдимь оумомь**) ima i Zagurović u psaltiru tiskanom u Mletcih god. 1569, a bili su poznati i Karamanu, koji ih latinski navadja u svojih Considerazioni pod br. II bilj. *(d)*, i koji ovako u tom jeziku glase: Troparium. A teneris unguiculis sapientiam loco sororis tibi elegisti, cum praeclare eam vidisses in forma virginis castae: hanc igitur amplectens, ornasti animam tuam, ingeniumque aureis eius monilibus. — Item cantacium. Firmo ingenio et adeo inspirato studio, tamquam praeclaris radiis illustrasti et permeasti orbem ad instar sideris lucens, sancte Cyrille, seminasti verbum Dei in septentrione, in occidente et in oriente, plurimos illuminasti. Hinc habes fiduciam ad Christum, non cessa orare pro omnibus nobis. Kulczinski: Specimen ecclesiae Ruthenae. P. I. XIV Febr.

[1] Ove dvie legende iznadje prof. Gorsky, rector moskovske duh. akademije, u staroslovenskom ćirilskom rukopisu XV vieka, a godine 1843 priobći njihov sadržaj u VI knjizi časopisa: Москвитянинъ br. 6, str. 406 do 434, što godine 1846 V. Hanka prevede i dade tiskati u Časopisu Česk. Mus. sv. I. str. 5—33. Osim ovih dviju legenda našasta bi i pohvala o sv. Ćirilu. Legende biše prozvane panonske, što se odmah s početka sudilo, da je barem jedna od njih u Panoniji sastavljena. Obje legende s pohvalom dade tiskati Šafařík u djelu, kojemu je naslov: Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův. V Praze, 1851. Izdavatelj cieni, da je Klimenat, velički biskup, Metudov učenik, u Bugarskoj prvu napisao zajedno s pohvalom, dočim za drugu veli, da bi napisana u dolnjoj Panoniji od drugoga Metudova učenika Gorazda. I Rački se u tom slaže sa Šafaříkom, samo što drži, da taj učenik ne bijaše Gorazd. Gorsky, Bodjansky, Undol i Lavrovsky pripisuju obje legende s pohvalom spomenutomu Klimentu, koji po Lavrovskomu imao je imati pred očima tako rečenu talijansku legendu. Osim pet rukopisa, koji sadrže istu legendu o sv. Ćirilu, a bili su poznati Šafaříku kad dade tiskati obje legende, sliedećih godina našlo se je još drugih s istom legendom i s pohvalom, ili bez pohvale, pa opet drugih s jedinom pohvalom. Za Šafaříkom objelodani legendu o sv. Ćirilu Miklošić u Chrestom. palaeosl. Vindobonae 1861; a pohvale M. Pogodin u Кгрилло-Меѳ. Сборн. Москва 1865 iz dva rukop. sbornika XIII i XV vieka, i Sreznevski iz sbornika XIV v. s razlikami, koje se opažaju u drugom XV. V. Свѣдѣнія и замѣтки itd. Санктпетербургъ 1867.

[2] Obje legende imaju u sebi dokaza vjerodostojnosti. Šafařík o prvoj od njih ovako se izrazuje: „Bud' jak bud', život náš, na vzdor pozdějším

Spomenute službe, budi pohvale u obširnom smislu, budi štenja ili legende, budi li pohvale u užjem smislu, sadrže njeke podatke o žiću naših apostola, za koje iz drugih izvora nije se znalo, te tako i razsvjetljuju i potvrdjuju dogodjaje iz ovih još prije poznate. Za njihovu starinu svjedoče izvanjski i unutrnji dokazi.

---

obnovam a vstavkam několika rukopisův, chová v sobě důkazy, že pochází od blízkého svědka všech činův a podjetí sv. Konstantina." A o drugoj ove su mu rieči: „bez rozpaku za pravdě podobné přijmouti můžeme, žeť on (životopis) puvodně sepsán byl . . . . v nedlouhém čase po úmrtí sv. Methodia, ještě před konečným pádem ríše moravské." Dümmler (Ueber die Glaubwürdigkeit der pannonischen Legende, str. 151) takodjer ovako sudi drugu legendu, koje latinski prievod po Miklošiću imaše pred očima: „Unsere Legende in Allgemeinen, wenn wir sie mit unbefangenem Blicke betrachten, macht ganz den Eindruck einer schlichten und ungeschminkten Darstellung wirklicher Thatsachen." Hrvatski reklo bi se ovako: „Razmatramo li našu legendu prostodušno, ne obazrevši se na nje iztočaj, takav nam je s nje utisak, kao da je ono priprosta i istinita pripoviest zbivših se doista učina." A malo poniže (str. 155): „Ohne Zweifel aber ist der auf uns gekommene Text nur die Uebersetzung eines ursprünglicheren, wofür sich u. a. auch dies als Beweis anführen lässt, dass das den Russen unbekannte Wort Messe, so oft es vorkommt, durch einen besonderen Zusatz erläutert wird. Nach der Meinung des Herrn Prof. Miklosich war jener Urtext griechisch, wofür Satzbau und Redewendungen Zeugniss ablegen." Što u hrvatskom prievodu glasilo bi ovako: „Nema sumnje, da tekst, što nam se je dohranio, prievod je izvornijega teksta, a dokaz je tomu, što kadgod je u njoj rieč o misi, Rusom nepoznatoj, sve ima osobit dodatak, da stvar razbistri. Po mnenju gosp. prof. Miklošića onaj izvorni tekst bio je grčki, jer to posvjedočava sastav stavaka i zakreti govora". Wattenbach ne samo jednako sudi o istoj legendi, nego još i obširnije se bavi: „So gehört jetzt zu unsern wichtigsten Quellen über das Leben des Methodius eine altrussische Legende, welche Miklosich für eine Uebersetzung aus dem Griechischen hält, und der Sprache nach erst in 14. Jahrhundert setzt. Erhalten ist sie nur in einer Handschrift des 16. Jahrhunderts; dem Inhalt nach aber gehört sie ohne alle Zweifel noch ins neunte Jahrhundert, denn sie kann nur unter den pannonischen Slovenen und vor dem Sturze des mährischen Reiches, unmittelbar nach dem Tode des Methodius geschrieben sein. Ebenso alt ist auch ein nur in altserbischer Sprache des 14. Jahrhunderts erhaltenes Leben Konstantins. Von den vertriebenen Schülern des Methodius müssen diese Legenden nach Bulgarien mitgenommen, und so für die Nachwelt gerettet sein." A prevedeno hrvatski: „Tako ide u red naših najznamenitijih izvorknjiga, što se bave Metudovim životom, staroruska legenda (staroslovenska legenda, ali porušena), za koju Miklošić cieni, da je prievod iz grčkoga, a da, po jeziku sudeć je, bila je napisana XIV stoljeća. Dohranila nam se je jedino u rukopisu XVI stoljeća, ali sadržina joj je takva, da je imala bez dvojbe nastat u IX stoljeću, i da

7. Službe rimskoga obreda u latinskih časoslovih ponajviše ne imahu ništa vlastita do same molitve i tri ili šest štenja na jutrnji. Molitva bijaše jednaka il ponješto različna u svih službah, a štenja ili su se razlikovala, il se i dan danas još gdjegod razlikuju. [1]

U starih rukopisnih i utištenih časoslovih za Češku i Moravsku ima šest štenja, kojim je početak: Quemadmodum, zadnja rieč: hymnizari, a jesu izcrpena iz legende, koju Dobrovsky nadje u njekom Passionalu god. 1436, i u mnogo drugih rukopisa ces. dvorske bečke knjižnice. Ista se štenja nalaze u časoslovu gnesnenske biskupije utištenu u Mletcih god. 1511. Lucij vidio je u časoslovu za Poljsko svećenstvo štenja, u kojih se naši apostoli predstavljaju kao sinovi Konstantina filosofa (Cyrillus et Methodius fratres, Constantini Thessalonicensis cognomento philosophi, civis Constantinopolitani erant filii). Bolandovci opet druga su štenja našli u njekom starom rukopisnom časoslovu olomučke biskupije, kojim ovaj bijaše početak: Beatus Cyrillus, natione Graecus, tam latinis, quam ipsis Graecorum etc. od kojih se odlikuju ona, koja rečeni Dobrovsky piše, da je vidio u dva časoslova. [2]

Dan današnji gnesnenska biskupija ima ona ista štenja, koja vidje Lucij u spomenutom časoslovu, dočim biskupije češke, moravske, ugarske i bečka, a do godine 1859 i šibenička, imale su ista štenja, koja su se započinjala riečmi: Cyrillus vitae sanctitate rerumque gestarum gloria etc., jer godine 1860 šibenička uvede druga štenja [3], kojih prve rieči jesu ove: Cyrillus

---

je mogla napisana biti jedino u panonskih Slovenaca, i prije propasti moravske države odmah po Metudovoj smrti. Jednako star je opis Kostantinova života, koji nam se je dohranio samo u starosrbskom jeziku (t. j. u staroslovenskom ali posrbljenom) XIV vieka. Moralo se dogoditi, da otjerani Metudovi učenici odnesoše sobom u Bugarsku ove legende, te ih ovako spasiše za potomstvo.“ Die slawische Liturgie in Böhmen und die altrussische Legende vom heil. Wenzel. Breslau 1857. Aus den Abhandlungen der histor. phil. Gesellsch. in Breslau. B. I.

[1] V. službe vlastite tim biskupijam (Officia propria).

[2] Cyrill und Method der Slaven Apostel. Ein historisch-kritischer Versuch von J. Dobrowsky, Prag 1823, u Abhandlungen der k. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften. VIII B.

[3] Proprium sanctorum ab apostol. sede pro dioeces. Sibenicensi adprobatum. Bassani 1860. Propr. miss. de sanctis ab apost. s. pro dioec. Siben. adprob. Bassani 1860.

et Methodius germani fratres Thessalonicenses exacta adolescentia etc. Krčka takodjer biskupija god. 1853 novu službu uvede i za misu i za časove. U ovoj pjesan na večernju počimlje: Ignotos graderis visere Chazaros, ona na jutrnje: Summi, Methodi, Bulgarorum principis, a ona na pohvale: Plausibus vobis celebrent Moravi. Tri štenja za drugu noćnicu: Cyrillus, ante Constantinus dictus, et Methodius germani fratres Thessalonicae senatorio genere orti, exacta adolescentia etc. Sprednice i otvjeti takodjer su vlastiti. [1]

8. Sad o službah istoga rimskoga obreda napisanih staroslovenskim jezikom i glagolskimi slovi.

Misnu vlastitu službu namienjenu našim svetcem ima jedini rimski jevangjelistar u drugom dielu (glagolski napisanom), al od nje samo dva štenja: jedno iz staroga a drugo iz novoga uvjeta, dočim u misalih u užjem smislu nema ni toga. [2]

Ako li pak nema ništa u misalih, ima il bilo je podosta u njekih časoslovih. Izmedju ovih njeki imaju vlastitu službu već poznatu, a jedan drugu vlastitiju nepoznatu. Prvu g. 1863 priobćenu prof. Mesićem u Tisućnici slov. apostola, sadrže sliedeći časoslovi: jedan rimski[3],

---

[1] Proprium sanctorum ab apost. sede pro dioecesi Veglensi adprob. et illustrissimi ac reverendissimi d. d. Barth. Bozanich ep. Vegl. jussu editum. Bassani 1853.

[2] Evangelia slavice quibus olim in regum Francorum oleo sacro inungendorum solemnibus uti solebat ecclesia Remensis, vulgo Texte du Sacre. Lutetiae Parisiorum 1843.

[3] Ova knjiga od oko 400 listova u dva stupca u 4. bi pisana prije godine 1387, jer najstarija u njoj biljažka druge ruke nosi tu godinu. Sadrži drugi dio rimskoga časoslova, t. j. psaltir, obće i vlastito svetcem, dočim prvi dio, vlastito o vremenu s koledarom ima druga knjiga takodjer od oko 400 listova u 2 stupca u 4., koja bi svršena god. 1379. Obje se čuvaju u knjižnici rimske propagande. Karaman u svojih Considerazioni (N. XXXVI), gdje ih opisuje, za onu, koja nosi biljažku g. 1387 veli, da je imala biti pisana poslje g. 1389 s toga, što po računu Raf. Levakovića za koledarom ima vlastiti oficij (crkvenu službu) pohoda B. D. M., ali možda nije uvidio, jesu li kašnje dodati bili listovi, koji ga sadrže, kao što je dodato i zadarsko-pašmanskomu časoslovu. O istoj pa knjizi ovo rečeni Karaman piše: „Sotto li 14 febbraio sono uniti li tre santi Cirillo e Metodio e Valentino. Gl' Inni e le sei Lezioni variano in qualche termine dagl' Inni del Breviario di Sale e dalle lezioni di quello di Zaglava.“ V. izviešće o putovanju kroz Dalm. u Napulj i Rim itd. od

jedan novljanski [1], i brozićev (tiskan god. 1561—62); drugu jedan ljubljanski.

Ove druge službe, koju sadrži jedan od glagolskih časoslova licealne knjižnice u Ljubljani, sjetio se je o. Dragutin Parčić, tretoredac sv. Frane, kad g. 1864 listopada mjeseca pohodi tu knjižnicu, a u njoj što iz svoje ljubavi, što da pristane na moju molbu, pregleda glagolske rukopise. Dokaza mi on, da medju ovimi u jednom časoslovu ima služba naših apostola, i donese mi priepis prvoga redka pjesni, što ide u večernju. Uzporediv taj redak s početkom pjesni na večernju u brozićevu časoslovu, dosjetih se, da te pjesni niesu jednake, te slutih namah, da će po svoj prilici biti u cieloj službi prama onoj službi razlike. I niesam se prevario, jer umoljen od mene g. Fr. Levstik, tadašnji tajnik slovenske Matice u Ljubljani, prepisa mi cielu tu službu, te nadjoh je sve drugče složenu, nego li je ona druga, rimskoga, novljanskoga i brozićeva časoslova.

Rukopisni časoslov, gdje se ova služba sadrži, zabilježen je u knjižničinom kazalu znakom II. C. 161ᵃ/₂, a na hrbtu zavitka, kojim bi ne odavna ukoričen, štije se: Officium sanctorum, što valja koliko: proprium sanctorum. Sadržaj mu je dakle samo služba svetiteljem, što se kroz godinu svetkuju, i po tom ima biti treći dio cieloga časoslova po rimskom obredu. Tko zna, gdje su ostale česti, pa i jesu li ikad bile napisane? Visok je časoslov $8^1/_4$ palca, širok $5^1/_2$, a u oba stupca, što ih je na svakoj strani ima po 35 redaka. Prve su mu rieči ove: [illegible] itd.

Iv. Kukuljevića Sakc. u arkivu za povjestnicu jugosl. knj. IV. 1857, str. 370 i 371; i Dvie razprave: Slovinski sv. Jerolim u Rimu, itd. napisa dr. Iv. Črnčić u Trstu 1868, str. 16 i 17. Isti gosp. Črnčić iz prvoga iz opisanih časoslova prepisao mi je pjesan na večernju i prvih šest štenja.

[1] Ovaj časoslov pisan na liepu kvieru u veličini velikoga lista, ima do 998 strana; pismo mu je sve jednako i vrlo krasno. Počimlje s ovimi riečmi: [illegible] itd. a završuje se sa službom na dan sv. Teodora mučenika. Čuva se u Novom u crkvi sbornoga kapitula, a pisa ga na Grobniku pop Martinac rodom Lapčanin, i to za remete sv. Marije pod Novim. Pisanje trajalo je od godine 1493 do 1495. Službu naših apostola, koja se nalazi na str. 811—814, prepisao je M. Mesić, te je uvrsti u Tisućnicu slovjenskih apostola Ćirila i Metoda. U Zagrebu 1863, str. 76—84. Za ovi časoslov doznalo se je pokad Fr. R(ački) opisa ga u br. 47 Katoličkoga lista god. 1857.

Rekao bih, da je gdjegdje početna pismena službam velikih svetkovina upisao il isti pisalac, il koji drugi. Služba o sv. Ćirilu i Metudu stoji na listu 33 i slied. Na ·Ⰼ· ⰔⰅⰍⱅⰅⰁⰓⰀ ⰐⰀ ⰔⰂⰅⱅⰀⰃⰑ ⰅⰓⰑⰐⰋⰏⰀ ⰒⰓⰑⰈⰂⰋⱅⰅⰓⰀ vlastita je služba, takodjer na ·ⰅⰌ· ⰄⰅⰍⱅⰅⰁⰓⰀ· ⰒⰑⰝⰅⰐⰅ ⰋⰔⱅⰑⰓⰋⰡ ⰔⰂⰅⱅⰀⰃⰑ ⰎⰀⰈⰀⰓⰀ ⰁⰋⰔⰍⰖⰒⰀ Ⰻ ⰏⰖⰝⰅⰐⰋⰍⰀ ⰅⰃⰑⰆⰅ ⰂⰑⰔⰍⰓⰡⰔⰋ ⰋⰔⰖⰔⰊ. Na kraju ima, i to na listu 169 tablica, a za njom koledar. Što se j e z i k a tiče, i po sudu o. Parčića, koji je po svem časoslovu štogod pročitao, a i što se meni čini po službi naših svetitelja, imali bismo pripisati taj časoslov XV vieku, a po jednoj izmedju bilježaka, koje se u njem štiju, prvim godinam toga vieka. Evo te bilježke: ·Ⱍ·Ⱆ·Ⰽ·Ⰳ· ⰏⰀⰡ ⰏⰡⰔⰅⰜⰀ ·ⰋⰆ· ⰄⰀⰐ· ⰒⰑⰔⰖⰄⰋⰞⰅ ⰃⰑⰔⰒⰅ ⰏⰖⰐⰋⰃⰅ ⰔⰂⰅⱅⰅ ⰍⰀⱅⰀⰓⰋⰐⰅ Ⰲ' ⰒⰖⰎⰅ ·Ⰳ· ⰈⰎⰀⱅⰅ ⰐⰀ ⱅⰅ ⰍⰐⰋⰃⰅ ⰃⰑⰔⰒⰑⰄⰋⰐⰖ ⰄⰖⰏⰋⰐⰋⰃⰖ ⰒⰓⰋⰄⰡⰎⰍⰋⰏ ⰆⰀⰐⰄⰓⰆⰅⰎⰖ Ⰸ ⰁⰑⰎⰖⰐⰀ itd. God. 1444 bijaše već pisan časoslov, i njegov posjednik bijaše njeki Duminko Žandržel iz Boljuna (u Istri), koji možda stanovaše u Puli, ili drugdje u Istri, a po prilici bit će bio prijatelj ili baštinik koga popa. T k o ga napisa, nije zabiljeno. [1]

[1] Opisu ljubljanskoga časoslova, u kojem se nalazi služba o svetih Ćirilu i Metudu, dodat ću po izvješću istoga o. D. Parčića i ono ostalih glagolskih knjiga, koje se u istoj knjižnici čuvaju. Druga dva časoslova kožom su ukoričena, a na izvanjskoj strani zavitka jednoga od njih stoji B r e v. I., a drugoga B r e v. II. Prvi, koji sadrži p r o p r i u m d e t e m p o r e, bit će napisao koji tretoredac, buduć uvršćena uspomena sv. Frančiska gdje je sami Franjevci imaju, t. j. za večernjom medju onom apostola Petra i Pavla, i onom za mir. Evo ciele bilježke koja se o tom štije na listu 203: Ⰻ ⰂⰅⰝⰓⰋ ⰔⰒⰑⰏⰅⰐⰖⱅⰋⰅ ⰑⰄ ⰀⰒⰑⰔⱅⰑⰎⰟⰊ ⰒⰅⱅⰓⰀ Ⰻ ⰒⰀⰂⰎⰀ Ⰻ ⰔⰂⰅⱅⰀⰃⰑ ⰗⰓⰀⰐⰝⰋⰔⰍⰀ Ⰻ ⰑⰄ ⰏⰋⰓⰀ· Viek, kojemu spada, ne može se opredieliti, jer nije mu naznačena godina, koje bješe napisan; ali po jednoj bilježci, koja nosi god. 1504, doznajemo da je prije te godine postao. Knjizi sačuvala su se 262 lista, i u ovih do 30-ga jedan je pis, a 33 redka na svakoj strani podieljenoj na dva stupca; od 31 do 39 pomnjivija se ruka pokazuje, bila ista, bila druga; od 40—87 pis je svakako drugi, 30 redaka na svakoj strani, a slova veća i nepomnjivo nacrtana. Od 88 do 150 lista opet manje je pismo, pomnjivija ruka, a na svakoj strani po 35 redaka. List 124 nije na dva stupca podieljen, a po tom prilika je, da iz drugoga rukopisa bi tu uvršćen. Od lista 151—231 lista počimlje veći oblik. List 212 iz starijega je rukopisa uzet. Od lista 232, pa sve do kraja pis je kakav je od lista 88—150. Sadržaj t. j. p r o p r i u m d e t e m p o r e ima naslov: ⰒⰑⰝⰅⱅⰋⰅ ⰁⰓⰂ'ⰡⰎⰀ ⰒⰑ ⰈⰀⰍⰑⰐⰖ ⰓⰋⰏⰔⰍⰀⰃⰑ ⰄⰂⰑⰓⰀ Ⰻ ⰁⰎⰀⰆⰅⰐⰋⰘ ⰀⰒⰑⰔⱅⰑⰎⰟⰊ ⰒⰅⱅⰓⰀ Ⰻ ⰒⰀⰂⰎⰀ. U njem je ciela služba na čast presv. Trojice, i ⰐⰀ ⰝⰀⰛⰅⰐⰋⰅ ⱅⰅⰎⰀ Ⰻ ⰍⰓⰂⰋ

9. Osim ovih časoslova bilo je još i drugih za živa Karamana, u kojih bijaše služba na čast naših apostola. Assemani po-

---

[illegible]. Štenja iz Jobove knjige počimlju ovako: [illegible] itd. dakle po latinskoj Vulgati (Srv. Jobove knjige pogl. I. iz II. časoslova vrbničke crkve u mojoj čitanci staroslov. jez. god. 1864, str. 57, i iz zadarsko-pašmanskoga časoslova u II svezku Ulomaka sv. pisma). Početkom XVI vieka ova je knjiga bila u Istri u gradu Brnu, kako nam kaže jedna u njoj bilježka: [illegible]. Jezik joj je mješovit, i mienjao se je, kako se mienjali prepisovatelji, ali pokvareniji je od 88—150 lista. Upotrebljena su kao početna i njeka gotička slova. Drugi časoslov u kazalu II. C. 163 $^{a}/_{2}$ počimlje ovako: [illegible] itd. Sadržaj mu je dakle proprium sanctorum. Veoma je ovaj časoslov sličan prvomu, al manjom bi pomnjom pisan; pis mu nije sve jedan, i jezik dosta pokvaren. Oblik mu je kao prvomu, a listova ima do 175. Izmedju različnih bilježaka ima jedna od godine 1498 na listu 172 (a ne 78 kako stoji na gornjem kraju lista naznačeno), koja ovako glasi: [illegible] .... [illegible] — Osim opisanih časoslova ista knjižnica ima dva misala, koje po izvješću istoga prijatelja u kratko ću ovdje opisat. Misal zabilježen ovako II. C. 162$^{a}/_{2}$ većega je oblika nego ostali glagolski rukopisi iste knjižnice, listovi su mu dugi 9$^{3}/_{4}$'', a široki 7$^{3}/_{4}$'', pismo uzduž 9$^{3}/_{4}$'', u širinu 6$^{3}/_{4}$'', i to po bečkoj mjeri. Počimlje: [illegible] itd. Prvo početno slovo pri misi za najveće blagdane predstavlja sliku visoku dva pednja. Njeka od takovih početnih slova bila su odrta s dotičnimi listovi, tako n. pr. ona, koja su bila pri muci gospodinovoj po Matiju i po Marku. Pred proročanstvom (Poroda IX) o potopu ima slika četiri palca visine, koja predstavlja ulaženje živina u korablju. Ozgor ima ptica, ozdol majmuna, koji jašu na devah, volova, slonova, jednoroga, dvie i dvie naporedo, a Noje, gdje im šibicom pokazuje ulazište. Za listom, na kojem je ova slika, nema njekoliko listova sve do ponedjeljka za Uskrsom, i to po svoj prilici bili su odrti, što na njekih od njih bilo je slika. Za XXIV nedjeljom po Duhovih ima tablica sa crnimi i crljenimi slovi, pa koledar, a nad svakim mjesecem slika kolik talir predstavljajuća mjesec n. pr. siečanj, koji se grije, veljača, koji reže, ožujak, koji sieče drvlje itd. Pred činom mise (Canon) ima veliko propeće, s jedne strane stoje žene, s druge vojnici. Listovi bili su izbrojeni pokad zadnjih godina bila je knjiga ukoričena, koja ih ima do 245. Na drugom je kraju okrnjena. Viek kad bit će bio pisan ovi misal imao bi biti XIV, budući ova knjiga starija od ostalih glagolskih te knjižnice, pa koncem XV vieka nalazio se je u Brni, kako nam svjedoče dvie bilježke, od kojih glasi ona u koledaru ovako glasi: [illegible] — [illegible] Druga al druge

lag istoga Karamana piše [1], da odlomak prastaroga časoslova crkve sv. Mihovila na Zaglavi imaše na 14 veljače službu na njihovu čast, al ne kaže, kako počimaše. Dobrovsky takodjer polag istoga Karamana, u djelu: Cyrill und Method [2] spominje taj odlomak; pa na drugom mjestu kaže, da stari glagolski časoslovi dalmatinskih glagoljaša sadržavahu vlastitu službu o tih apostolih. Evo kako se on izrazuje: „selbst bei den Glagoliten (Slawischen Priestern nach römischen Ritus) in Dalmatien, ward Cyrill und Method nebst Valentin am 14. Febr. gefeiert, wie es ihre alten Breviere, die Matth. Caraman Erzbischof von Zara in seinen Considerazioni N. XXXIV anführt, ausweisen," t. j. „i kod Glagoljaša (slovinskih svećenika rimskoga obreda) u Dalmaciji svetkuju se Ćiril i Metud zajedno sa sv. Valentinom na 14 velj., kako svjedoče njihovi stari časoslovi, koje zadarski nadbiskup Matija Karaman navadja u svojih Considerazioni". I malo niže: „in den Lectionen wird Method Erzbischof genannt, nicht aber Cyrill. In der Hymne heisst es: Du glorreicher Vater, unser Lehrer (Meister) Cyrill," što hrvatski znači: „u štenjih Metud se nazivlje nadbiskupom, a ne Ćiril. U pjesni zove se: Ti preslavni otče učitelju naš, Ćirile". Njeki dakle od tih starih časoslova sadržavahu jednu, a drugi drugu od dviju spomenutih službaba, koje Karaman bit će vidio, po svoj prilici, kad bi svoju državu kao pastir pohadjao. Što veli, da je Metud, a ne Ćiril, u štenjih prozvan nadbiskupom, to spada samo na rimsku, novljansku i brozićevu službu, od kojih rimska i brozićeva odmah u prvom štenju zovu Metuda nadbiskupom, a nov-

---

ruke štije se na 138 listu: [Glagolitic text] Ima mise na čast prisv. Trojici i na Tielovo. — Drugi misal zabilježen ovako: II. C. 164ª/₂, sastoji sada iz 193 lista, koji su dugi 8¼'', široki 5¾'', svaka strana u dva stupca razdieljena ima 32 redka. Pismo je maleno, al jednako i točno; početna slova bez ukrasa. Nema mu početka, a prvi list od ostavših počimlje s koncem poslanice za nedjelju prije one na mesopust. Koledar je na drugom kraju. Premda nema biljezke, po kojoj bi se moglo ustanoviti vrieme, kad je pisan bio, il već upotrebljavan, il gdje; mješovit mu jezik svjedoči za kašnje doba. — U istoj knjižnici nalazi se još jedna glagolska knjiga, i ta medju rukopisi pok. B. Kopitara. Ova je rukopisna knjiga, zar dio časoslova, svakako pak psaltir, jer počimlje riečmi: [Glagolitic text] .. [Glagolitic text].

[1] J. S. Assemani Kalendaria eccl. univ. Tom. I.

[2] J. Dobrowsky: Cyrill und Method der Slawen Apostel. Prag 1823.

ljanska samo biskupom, dočim u štenjih druge službe, t. j. ljubljanske, o Metudu neima ni pominka. I početak pjesni služi da se ustanovi, da su njeki od tih starih časoslova imali istu službu kao i ljubljanski, u kojoj prva pjesan s prvoga kraja ovako glasi: [illegible]

Ne budući zadovoljan podatci tih muževa, nakanio sam uteći se samim Considerazioni spomenutoga Karamana. Po njih [1] ne samo u Zaglavskoj crkvi bio je za njega živuća odlomak glagolskoga časoslova iz konca XIII v. ili iz početka XIV sa službom na čast naših svetaca, kakvu nam čuvaju rimski, novljanski i brozićev časoslov, nego još i u saljskoj crkvi bio je časoslov iz iste dobe sa službom na njihovu čast, jednakom s onom ljubljanskoga časoslova. Pokle je spomenuti Karaman govorio o njekih glagolskih knjigah čuvanih u Zadru, pa i o časoslovu crkve sv. Mihovila (zadarsko-pašmanskom), koji on sudjaše po pismu da je imao biti ne manje od sto godina stariji nego mu je biljеžka g. 1412, dakle napisan koncem XIII, il početkom XIV v. [2], prelazi na to, da broji časoslove zadarske biskupije, i rimske propagande. Evo kako se on izrazuje: „Egualmente antico ancora (t. j. ne manje od vieka stariji nego biljеžka god. 1412 časoslova crkve sv. Mihovila) è il breviario della chiesa di Sale nella diocesi di Zara sull' isola Grossa dirimpetto a Fermo. Nella stessa parrochia v' è la chiesa di s. Michele di Zaglava: Convento del suddetto terzo or-

[1] Ovu razpravu pisao je god. 1753, kad već (od god. 1746) bijaše zadarskim nadbiskupom, da se pred papom brani proti njekomu svećeniku, koji svojimi Adnotationes napadaše, te kudjaše izdanje misala g. 1741 od njega popravljenoga i nastojaše, da se prosti jezik (vulgaris sermo) m. staroslovenskoga u crkvu uvede. Ovaj zanimivi rukopis jasno pokazuje, da je Karamanu bila poznata slovenska književnost ne manje nego najvećim učenjakom toga vieka. Naslov je sliedeći: Identità della lingua letterale Slava e necessità di conservarla ne' libri sacri. Considerazioni, che si umiliano alla Santità di N. S. PP. Benedetto XIV da Matteo Caraman arcivescovo di Zara sopra l' annotazione del sacerdote Stefano Rosa in ordine alla versione slava del messale stampato in Roma l' anno 1741. Razprava je razdieljena u CXXXVIII članaka s množtvom biljеžaka, a na kraju ima dodatak od preko 200 strana s naslovom: Indice delli passi e termini del messale Romano Slavonico idiomate e viziati ed alterati dal sacrista di Ragusi nella sua Annotazione.

[2] P. J. Šafařík: Ueber den Ursprung und die Heimath der Glagolitismus. Prag 1858, str. VII.

dine di s. Francesco. Ivi conservasi un trammento di breviario non meno antico di quello della chiesa parrochiale. Ambi d' una stessa lingua. Sotto li 14 Febraro contengono l' offizio de' ss. Cirillo e Metodio. Quello della parrochiale alli due santi unisce s. Valentino: qnesto de' regolari lo trasferisce nel dì seguente, ed ha le sei prime lezioni proprie di s. Cirillo. A gloria de' santi, ad istruzione del critico si traduce ad litteram l' intiero offizio del breviario di Sale con le lezioni di questo di Zaglava: onde veder possa il sacrista di Ragusa, che s. Cirillo anco della chiesa Illirica è considerato non meno, che dalla Rutena, Padre, Maestro, Dottore, Apostolo degli Slavi, Luminare dei Boemi." Po ovom opisu, i po prievodu služaba tih knjiga, što poput bilježke dodaje, jasno se razabira, da Zaglavski odlomak sadržavaše službu, kakvu imaju časoslovi: rimski, novljanski i brozićev, i da saljski, ako njeka izuzmemo, imaše onu, što ima ljubljanski.

Isti Karaman opisujuć glagolski misal propagandine knjižnice, koji je pisan prije god. 1387, veli: „L' interna coperta della prima tavola contiene le orazioni de' ss. Valentino, Cirillo e Metodio; e quella della secondo ha un' antica leggenda. Li caratteri sì dell' una che dell' altra sono più antichi del messale stesso." Sva je prilika, da obadva komada kvira priliepljena na tih daščicah bit će bila jednoga, te istoga časoslova, i s toga da stara legenda (antica leggenda) na drugoj od njih bit će se odnosila na molitve priliepljene straga prve daščice. Ta legenda ne bi imala biti bila ona zaglavskoga časoslova, Karamanu poznata, dali ona ljubljanskoga časoslova (t. j. dio onih šest štenja I i II noćnice), njemu nepoznata, i s toga prozvana „un' antica leggenda" (= njeka stara legenda), koja, kako ćemo vidjeti, doisto jest dio njeke stare legende, mnogo prije pisan nego misal, na kojega drugoj daščici bila je priliepljena kao nevaljana. Netom ovo proštih, niesam truda požalio, dali obratio se prijatelju o. Dragutinu Parčiću u Rim, ali za ludu, jer il koncem prošloga ili početkom tekućega vieka taj misal s ostalimi glagolskimi knjigami propagandine knjižnice bi opet svezan, te otrgnute i propale obje daščice.

Ako je ovaj dio legende, po svoj prilici o sv. Ćirilu, propao, ne će biti možda propale legende ob obojici njih, koje god. 1852 čuvaše u glagolskom ruk. ces. dvorska knjižnica u Beču. I. E. Schmaler te godine spominjaše rukopis na pergameni iz druge polovine XIV vieka, koji sadržavaše dio staroslovenskoga časoslova

po rimskom obredu, u kojem medju ostalimi bile su i legende o ss. Ćirilu i Metudu. [1]

10. Već je došlo, da navedem službu, kakvu ja ima ljubljanski časoslov, i koja prošloga vieka bijaše i u saljskom, koju ću već ljubljanskom nazvati, pa za njom onu profesorom Mesićem priobćenu, koju sadrže časoslovi rimski, novljanski i brozićev, a prošastoga vieka sadržavaše i zaglavski odlomak, koju ću već novljanskom nazvat, a za njima štenja remskoga jevangjelistara. Cjeća lakšega razumievanja cienim, da ne će uzalud biti, ako dodam spomenuti Karamanov latinski prievod I službe t. j. ljubljanske, i šest štenja I i II noćnice II službe novljanske, a na kraju moj prievod šest štenja I i II noćnice, kako ih ima I služba u ljubljanskom. Antifone, rišponzorije i ost. II službe niesam preveo, jer su obća službam na čast drugih svetaca, i većim dielom izcrpene iz sv. pisma.

Pri izdavanju ljubljanske službe napisao sam ciele rieči, koje su bile u izvorniku pokraćene, i uvrstio sam interpunkciju, kako mi se bolje svidjelo. Naznačio i zagradio sam naslove i broj poglavja sv. pisma upotrebljenih toli u ljubljanskoj, koli u novljanskoj službi, a u tih časoslovih niesu bila zabilježena, napokon sam poniže dodao rieči, koje su bile pogrješno napisane u ljubljanskom časoslovu, il su bile nerazumive, il što se tiče novljanske, drugačije se štiju u časoslovu rimskom, il u brozićevu. Evo sve redomice.

11. I. služba na čast sv. Ćirila i Metuda po ljubljanskom časoslovu:

[illegible] [2]

([illegible])

[illegible] ([illegible]) [illegible]
[illegible] ([illegible]) [illegible]

---

[1] Eine Pergamentschrift aus der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts, welche einen Theil eines in altslawischer Sprache abgefassten Breviariums umfasst, worin sich unter Anderm auch die Legende von den slawischen Aposteln Cyrillus und Methodius und zwar in glagolitischer Schrift erhalten hat. Dieses Manuskript wurde im Jahre 1846 angekauft. Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft, herausg. von J. E. Schmaler, 2. Heft 1852, II. Einige altslawische und böhmische Handschriften in der kais. Hofbibliothek zu Wien, S. 67. 2.

[2] Saljski časoslov: Cyrilli et Methodii, et Valentini = [illegible]

([illegible])

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible][1] [illegible]

[illegible]

[illegible][2] [illegible][3] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

([illegible]) [illegible]

[illegible][4], [illegible]

---

[1] S. (t. j. saljski časoslov) perscriptione revelasti Divina mysteria = [illegible].

[2] S. flos rosa = [illegible].

[3] S. quoniam = [illegible].

[4] S. dilecti christi = [illegible].

([illegible])

ⰄⰀⰉ ⰒⰓⰑⰔⰉⰏⰟ, ⰂⰔⰅⰏⰑⰃⰉ ⰁⰑⰆⰅ, ⰄⰀ ⰉⰆⰅ [illegible] [1], [illegible]. ([illegible] itd.)

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] [2], [illegible].

[illegible]

[illegible] [3] [illegible].

[illegible]

([illegible])

[illegible]

[illegible]

[illegible] [4] [illegible].

---

[1] S. qui B. Valentini Martyris tui et beatorum confessorum tuorum Cyrilli et Methodii = ⰉⰆⰅ ⰁⰎⰀⰆⰅⰐⰀⰃⰑ ⰂⰀⰎⰅⰐⰕⰉⰐⰀ ⰏⰖⰝⰅⰐⰉⰍⰀ ⰕⰂⰑⰅⰃⰑ Ⰹ ⰁⰎⰀⰆⰅⰐⰉⰘ ⰉⰔⰒⰑⰂⱑⰄⰐⰉⰍⰟ ⰕⰂⰑⰉⰘ ⰍⰖⰓⰉⰎⰀ Ⰹ ⰏⰅⰕⰑⰄⰉⰅ.

[2] S. subleva lapsum = ⰉⰈⰂⰅⰄⰉ ⰒⰀⰄⰞⰀⰃⰑ.

[3] S. Slavonicis sacerdotibus, commemorantes = ⰔⰎⰑⰂⱑⰐⰟⰔⰍⰉⰏⰟ ⰅⰓⱑⰏⰟ [illegible].

[4] S. et fratres tres sancti = Ⰹ ⰁⰓⰀⰕⰓ . . ⰕⰓⰉ ⰔⰂⰅⰕ (t. j. [illegible].)

[illegible] (·[illegible]·) [illegible].

[illegible]

[illegible] (·[illegible]·) [illegible].

[illegible]

([illegible].) [illegible]

[illegible] (·[illegible]·)

[illegible][1] [illegible]

[illegible][2]. [illegible] ([illegible].)

[illegible] (·[illegible]·)

[illegible]

[illegible][3]. [illegible]

---

[1] S. mjesto ovih štenja imao je drugih šest iz obćega mnogim svećenikom.

[2] S. Cyrillus, Valentinus et Methodius = [illegible].

[3] S. Vera fides fraterna = [illegible].

ⰈⰀⰔⰎⰖⰆⰋⰕⰉ Ⰲ' ⰜⰡⰔⰀⰓⰔⰕⰂⰊⰡ ⰐⰅⰁⰅⰔⰍⰀⰃⰀ.[1] ⰑⰕⰒⰑⰂⰊⰄ. ⰀⰕⰈⰀ ⰔⰀⰏⰟ ⰓⰋ-ⰂⰊⰋ, Ⰻ ⰔⰀⰏⰟ ⰔⰊⰀⰕ'ⰐⰋ ⰑⰏⰑ ⰏⰋⰎⰎⰋ ⰂⰊⰀⰎ'ⰋⰋ Ⰲ ⰔⰂⰓⰋ. (Ⰻ ⰒⰊⰑⰋⰎⰎⰋ.)

ⰝⰕⰅⰐⰋⰅ (·Ⰲ·)

ⰂⰎ'ⰂⰑⰞⰀ ⰑⰏⰈ ⰒⰀⰔⰋ ⰜⰡⰔⰀⰓⰟ Ⰻ Ⰴ ⰂⰀⰊⰓⰋⰓ, ⰈⰏⰋⰏⰟ ⰄⰂⰋⰋⰏⰟ: ⰀⰞⰑ ⰕⰋ ⰎⰋⰞⰑⰞⰋ, ⰏⰋⰏⰑⰕⰟ ⰕⰑⰂⰡ ⰂⰋⰎⰟ ⰓⰀⰕⰋ, ⰋⰏⰑ ⰓⰀⰑⰕⰟ ⰂⰄⰡⰏⰟ, ⰋⰏⰑ Ⰻ ⰒⰊⰋⰄⰑⰕⰟ ⰐⰑ ⰄⰟ ⰄⰈⰏⰐⰑⰐⰋⰑⰏⰟ, Ⰻ ⰋⰕⰂⰂⰊⰘⰀⰑⰕⰟ ⰕⰏⰔⰈⰞⰋⰏⰟ.

ⰞⰀⰓ ⰏⰑ ⰎⰋⰏⰋⰄⰓ, ⰒⰋ ⰒⰊⰂⰂⰋⰏⰈ ⰋⰂⰋⰗⰀⰓ ⰐⰀ ⰏⰋⰏⰋⰕⰂⰂⰈ ⰄⰑ ⰒⰋ-ⰏⰋⰏⰋ Ⰻ ⰄⰟ ⰋⰐⰋⰏⰋ ⰒⰋⰄⰒⰡⰞⰐⰋⰔⰋ. Ⰲ ⰄⰔⰊⰡ ⰏⰑ ⰑⰏⰈ ⰂⰋⰎⰟ ⰡⰂⰋ, ⰒⰋ-ⰄⰏⰈⰞⰀⰑⰋ ⰏⰋⰏⰋⰕⰂⰂⰋ ⰄⰂⰋⰋⰎⰟ ⰊⰀⰂⰟ, Ⰻ ⰀⰂⰋⰑ ⰄⰏⰋⰏⰋⰂⰟ ⰒⰋⰄⰏⰑⰐⰀⰡ ⰄⰏⰋⰂⰀ, ⰐⰀⰗⰑⰕ ⰂⰑⰄⰡⰓⰈ ⰒⰋⰄⰀⰕⰋ.

ⰊⰡⰞⰒⰋⰐⰘⰊⰋⰋⰋ. ⰀⰋ ⰄⰈⰕⰟ ⰏⰈⰏⰋ ⰏⰋⰏⰋⰄⰕⰋ ⰋⰎⰏⰑ ⰒⰊⰀⰂⰟⰓⰋ ⰘⰀⰂⰂⰑⰐⰋⰡ ⰐⰑ ⰒⰊⰋⰡⰞⰑ. ⰂⰋⰎⰋ ⰊⰀⰓⰋ ⰜⰡⰄⰀⰊⰄⰕⰂⰂⰈⰒⰕⰟ Ⱈ' ⰂⰋ-ⰎⰋⰏⰟ, Ⰻ ⰀⰎⰐⰀⰜ' ⰂⰋⰏⰋ Ⱎ ⰐⰒⰋⰏⰋ. ⰑⰕⰒⰑⰂⰊⰄ. ⰂⰑⰏⰑⰋⰀ ⰄⰂⰂⰑⰕⰋⰎⰟ Ⰲ' ⰏⰋⰊⰡ ⰒⰋⰎⰊⰑⰂⰑⰐⰀ ⰄⰈⰕⰟ, ⰋⰏⰑⰐⰀ ⰏⰑ ⰋⰎⰟ ⰏⰋⰂⰂⰈⰕⰟ Ⰲ ⰂⰡⰔⰋ. (ⰂⰋⰎⰋ ⰊⰀⰓⰋ.) ⰄⰏⰀⰂⰀ. (ⰂⰑⰏⰑⰄⰀ).

ⰐⰀ ⰓⰊⰈⰎⰡ (ⰒⰔⰀⰎⰏⰋ.)[2]

ⰀⰐⰕⰋⰘⰑⰐⰟ. ⰈⰓⰋⰂⰋ ⰎⰋⰄⰒⰋⰓⰟ ⰒⰊⰡⰒⰋⰓⰋⰂⰐⰋⰑ ⰄⰂⰋⰑ, Ⰻ ⰈⰄⰏⰋ-ⰞⰀ Ⰵ ⰂⰟⰒⰋⰒⰞⰑⰑ Ⱄ ⰄⰑⰂⰡ.

ⰒⰔⰀⰎⰀⰏⰟ (·Ⰾ·). ⰂⰐⰑⰎⰓⰀ.

ⰀⰐⰕⰋⰘⰑⰐⰟ. ⰂⰘⰂⰑⰄⰑⰏⰑⰕ' ⰄⰑ ⰂⰄⰋ ⰈⰒⰂⰀⰒⰞⰑⰋ ⰐⰀ ⰏⰂⰑ, ⰡⰔⰋ ⰕⰋ ⰂⰏⰀⰎⰋⰄⰏⰋⰂⰋⰏⰟ ⰑⰄⰋ ⰒⰊⰀⰂⰂⰀⰓⰟⰐⰋⰔⰑ ⰎⰋⰄⰒⰋⰓⰋ, Ⰻ ⰞⰋⰕⰋⰏⰟ ⰂⰏⰀⰎⰋⰂⰋⰏⰑⰐⰋⰡ ⰕⰂⰋⰑⰎⰋ ⰂⰡⰐⰗⰀⰏ' Ⰵ ⰅⰄⰋ.

ⰒⰔⰀⰎⰀⰏⰟ (·Ⱃ·). ⰎⰏⰀⰎⰋⰏⰋ.

ⰀⰐⰕⰋⰘⰑⰐⰟ. ⰒⰋ ⰂⰄⰑⰋ ⰘⰑⰏⰏⰋ ⰄⰏⰀⰂⰋⰓ Ⰻ ⰗⰟⰄⰕⰋⰓ ⰂⰡⰐⰗⰀⰏ' ⰅⰄⰋ ⰄⰂⰑⰕⰋⰑ ⰕⰂⰋⰑ, Ⰻ ⰒⰋⰄⰕⰀⰂⰋⰏ' Ⰵ ⰅⰄⰋ ⰐⰀⰓ' ⰓⰡⰏⰋ ⰊⰈⰔⰈ ⰕⰂⰋⰑⰓ.

(ⰒⰔⰀⰎⰀⰏⰟ ·Ⰷ·). ⰎⰋⰄⰒⰋⰓⰋ ⰎⰋⰄⰒⰋⰓⰟ ⰐⰀⰞⰟ.

ⰑⰕⰒⰑⰂⰊⰄ. ⰋⰘ'ⰂⰊⰀ Ⰵ ⰎⰋⰄⰒⰋⰓⰟ ⰑⰊⰡⰑ ⰄⰑⰂⰡ;

ⰂⰕⰂⰡⰕ. Ⰲ ⰒⰋⰏⰋⰐⰀⰐⰋⰑ (ⰏⰊⰕⰂⰂⰋ ⰎⰂⰀⰏⰋ).

(ⰝⰕⰅⰐⰋⰅ ·Ⰾ·)

ⰂⰘⰂⰑⰄⰑⰏⰋ ⰏⰑ ⰄⰑ ⰜⰡⰄⰀⰓⰟ Ⰻ ⰕⰑⰏⰟ, Ⰻ ⰂⰋⰎⰀ ⰒⰊⰋⰄⰏⰀⰂⰋ ⰄⰟ ⰄⰂⰋⰋⰏⰋ ⰄⰋⰂⰡⰕⰐⰋⰔⰋ; ⰒⰋⰄⰏⰀ ⰎⰀ Ⱈ ⰓⰀⰊⰋ ⰏⰐⰋⰎⰋⰏⰋ Ⱄ' ⰊⰀⰄⰕⰋ-ⰄⰘⰀⰂⰈ ⰄⰟ ⰑⰒⰋⰄⰕⰋⰏⰋⰓ ⰄⰋⰜⰈ: ⰂⰋⰎⰀ, ⰔⰋ ⰂⰑⰏⰋⰕⰟ ⰂⰄⰀⰔⰋⰏⰈ,

[4] Ducendo mereri regna coelorum = ⰂⰋⰓⰑⰞⰑ ⰈⰀⰔⰎⰖⰆⰋⰕⰉ ⰜⰡⰔⰀⰓⰔⰕⰂⰊⰡ-ⰐⰅⰁⰅⰔⰍⰀⰃⰀ.

[2] Brozićev časoslov ima, ali u riedko: ⰐⰀ ⰒⰓⰂⰑ ⰒⰔⰀⰎⰏⰋ, ⰐⰀ ⰓⰊⰈⰎⰑ ⰒⰔⰀⰎⰏⰋ, ⰐⰀ ⰕⰓⰅⰕⰑ ⰒⰔⰀⰎⰏⰋ mjesto: in primo, secundo, tertio nocturno latinskih časoslova.

[illegible]

[illegible] [1] ([illegible])

[illegible] (·[illegible]·).

[illegible] [2] [illegible]

[illegible]

[illegible] (·[illegible]·).

[illegible]

---

[1] S. ornati sunt coronis aureis = [illegible]

[2] Ne znam, kako bih razabrao ovu skraticu.

[illegible]

[illegible] [1]; [illegible]

[illegible]

[illegible] (Pregled: [illegible])

[illegible] [2] [illegible]

[illegible] [3] [illegible]

[illegible] [4] [illegible]

---

[1]. S. Cyrilli, Valentini et Methodii = [illegible]

[2] Ova i druge dvie antifone, koje sliede s odnosećimi se psalmi jednake su s onimi treće noćnice (t. j. na treće psalme) u novljanskom časoslovu.

[3] S. Homilia Agemonis presbyteri. Mjesto možda pokraćenoga imena: [illegible], koje ima ljubljanski časoslov, pisac Salj. bit će stavio [illegible] (!)

[4] Karaman ne navodi prievod ovih štenja.

[illegible]

[illegible][1] [illegible][2]. [illegible][3] [illegible][4] [illegible]

[illegible]

[illegible][5]. [illegible]

[illegible]

[illegible][6], [illegible]

---

[1] S. Magister noster Cyrillus = [illegible].

[2] S. vitam aeternam = [illegible].

[3] S. Ecce = [illegible].

[4] S. vasibus = [illegible].

[5] S. mjesto ovoga otvjeta (rešponzorija) ima četvrtu antifonu na pohvale ljublj. časoslova, ali s dodatkom Valentinova imena: Beatorum sacerdotum = [illegible]. Na kraju pak štije se: Manent sancti sacerdotes christi in vestimentis albis fulgentes in aeternum ante deum = [illegible].

[6] Cyrillus et Valentinus et Mathodius = [illegible].

Ⰰⱀⱅⰻⱇⱁⱀⱏ. Ⰱⰾⰰⰶⰵⱀⰻ ⰽⰹⱃⰻⰾⱏ ⱂⱃⰵⰱⰻⰲⱏ ⱅⱑⰾⱁⰿⱏ ⰴⱑⰲⱄⰽⰻⰿ’, ⰻ ⱈⱃⰻⱄⱅⱁⰲⱆ ⰳ ⱄⱃⱁⰴⱆ ⱄⰲⱁⰵⰿⱆ ⱂⱁⰴⰰ ⱄⰾⰻⰲⰰⱀⰻⰵ, ⰻ ⰲ’ ⰿⰻⱃⱑ ⱂⱃⰵ-ⰱⰻ ⱑⰽⱁ ⰸⰾⰰⱅⱁ ⱍⰻⱄⱅⱁ, ⱄⰲⰰⱅⱁⰻⱅ ⱄⰵ ⰴⱑⰾⰻ ⰱⰾⰰⰳⰻⰻⰿⰻ.

Ⰰⱀⱅⰻⱇⱁⱀⱏ[1]. Ⱄⰵ ⰵⱄ’ⱅⰰ ·ⰱ· ⰿⰰⱄⰾⰻⱀⱑ ⰻⰸ’ ⰸⰰⰳⱃⰰⰴⱐⰻ ⱄⱁ-ⰾⰻⱀ’ⱄⰽⰻⰵ, ⰱⰻⱄⰽⱆⱂⰰ ⰻ ⰿⱍⰻⱅⱁⰵⰾⰰ ⰽ’ⱀⰻⰳⱁ ⱄ’ⰾⱁⰲⰻⱀⱄⰽⰻⰵ, ⰻ ...ⰸ’ⱀⰰⱀⰰ ⰽ’ⱀⰻⰳⱁ ⰳⱃⱍⰽⰻⰵ ⰻ ⰾⰰⱅⰻⱀ’ⱄⰽⰻⰵ, ⱂⰾⱁⰴⱁⱀⱁⱄⰵⱋⰰ ⰱⰾⰰⰳⱁⰴⰰⱅⰻ ⰲⱑⱃⱆ ⰽⱃⰰ-ⱄⱅⱑⱀ’ⱄⰽⰻⰵ, ⱆⱍⰵⱋⰰ ⰻ ⰽⱃⱄⱅⰵⱋⰰ ⱀⰰⱃⱁⰴⰻ ⱍⰵⱎⰽⰻⰵ, ⰻ ⱀⰰⱄⱅⰰⰲⰾⱑ-ⱓⱋⰰ ⱀⰰ ⱂⱃⰰⰲⰻ ⱂⱆⱅⰻ ⱂⱆ’ⰽⰻ ⱂⱁⰳⰰⱀ’ⱄⰽⰻⱑ.

Ⰰⱀⱅⰻⱇⱁⱀⱏ. Ⰱⰾⰰⰶⰵⱀⰻⱈⱏ ⰰⱃ’ⱈⰻⰵⱃⰵⰻ ⱈⱃⰻⱄⱅⱁⰲⰻⱈⱏ ⰽⰹⱃⰻⰾⰰ ⰻ ⰿⰵⱅⱁⰴⰻⰵ ⰲⱑⱍⱀⰻⰵ ⱃⰰⰴⱁⱄⱅⰲⱆⰵⱅⰰ ⰲ’ ⱀⰵⰱⰵⱄⰻⱈⱏ[2] ⱍⰻⱄⱅⰻⰿⱏ, ⰴⰰ ⰿⰻ-ⰾⰻⱅⰲⱁⰻ ⰻⱈⱏ ⱄ’ⰾⰰⰲⱀⰻⰵ ⱂⱃⰻⰲⰵⰴⰵⰿⱁ ⱀⰰⱄ ⰽ’ ⰲⰵⱄⰵⰾⱆ ⰲⱑⱍⱀⱁⰿⱆ.

Ⰰⱀⱅⰻⱇⱁⱀⱏ. Ⱄⰾⰰⰲⰰ ⱈⱃⰻⱄⱅⱁⰲⰰ ⱌⱑⱄⰰⱃⰻ, ⰽⰻ ⰲⱑⱍⱀⰻⰵ ⰴⰰⰶⰻ ⱄⰲⱁⰵ ⰴⱆⱎⰰⱄⰻ ⰴⰻⰸⰰⰿⰻ ⱄ’ⰾⰰⰲⱀⰻⰿⰻ, ⰻ ⰲⱏ ⰲⱃⰰⱅⱁⱑⱈⱏ ⰴⰰⱑ ⰲⱑⱃⱀⱆⱋⰰ ⰵ.

Ⰽⰰⱂⰻⱅⱆⰾⱏ. Ⰲⰸⰴⰰⱄⱅⱏ ⰱⱁⰳⱏ

Ⰻⰿⰰⱀⱏ. Ⱂⱃⱑⱄⰾⰰⰲⱀⰻ ⱁⰴⱏⰳⰵ ⰴⰸⰻⱅⰵⰾⱑ.[3]

Ⰲⰵⱃⱄⱏ. Ⱂⱃⰰⰲⰵⰴⱀⰰⰳⱁ ⰴⱁⰲⰵⰴⰵⱅⱏ ⰳⱁⱄⱂⱁⰴⱏ ⱂⱁ ⱂⱆⱅⱑⱈⱏ ⱂⱃⰰⰲⰻⱈⱏ.

(Ⱁⱅⰲⱑⱅⱏ.) Ⰻ ⱑⰲⰻ (ⰵⰿⱆ ⱌⱑⱄⰰⱃⱄⱅⰲⱁ ⰱⱁⰶⰻⰵ).

Ⰽ ⰱⰾⰰⰳⱁⱄⰾⱁⰲⰵⱀⱏ. Ⰰⱀⱅⰻⱇⱁⱀⱏ. Ⱄⰵ ⱂⱃⰻⰴⱑ ⰴⰰⱀⱏ ⱄⰲⰵ-ⱅⰻⱈⱏ ⰰⱃ’ⱈⰻⰵⱃⰵⰻ ⱈⱃⰻⱄⱅⱁⰲⰻⱈⱏ ⰽⰹⱃⰻⰾⰰ ⰻ ⰿⰵⱅⱁⰴⰻⰵ, ⰽⰻ ⰲ ⰿⰻⱃⱑ ⱄⰵⰿⰻ ⰿⱀⱁⰳⰰ ⰴⰻⰲⱀⰰⰳⰰ ⰸⱀⰰⰿⰵⱀⰻⱑ ⰲⱑⰽⰰ[4] ⰲ’ⰽⰰⰸⰰⱎⰵ ⱁ ⰻⰿⰵⱀⰻ ⰱⰾⰰ-ⱄⰲⰻⰲⱁⰵ.

(Ⱁⱃⰰⱌⰻⱑ.)

Ⰴⰰⰻ ⱂⱃⱁⱄⰻⰿⱏ.

(Ⰽ) Ⱅⰵⱃⱌⱑ.

Ⰽⰰⱂⰻⱅⱆⰾⱏ. Ⰲⰸⰴⰰⱄⱅⱏ ⰱⱁⰳⱏ.

Ⱃⱑⱄⱂⱁⱀ(ⰸⱁⱃⰻ)ⰻ ⰿⰰⰾⰻ ⰻⰶⰵ ⰱⰻⱄⰽⱆⱂⰰ ⰻ ⰻⱄⱂⱁⰲⱑⰴ-ⱀⰻⰽⰰ.

---

[1] S. Treća antifona bit će ostatak kojegod prastare službe vlastite o sv. Valentinu. Mjesto nje ljubljanski ima vlastitu svetima Ćirilu i Metudu, koja latinski ovako glasi: Hi sunt duae olivae ex urbe Salona (pometnja m. Thessalonica), episcopi et magistri litterarum slovinicarum, et eruditi in litteris graecis et latinis, fructificantes bonitates fidei christianae, docentes et baptizantes nationes Bohemicas et instituentes in recta via populos gentiles.

[2] S. coelestibus = ⱀⰵⰱⰵⱄⰻⱈⱏ.

[3] N. m. ovoga hvalospjeva, koji se i na jutrnji pjeva, S. ima drugi, i uprav onaj II službe, novljanske, na večernju, što bit će možda pisac te službe uvrstio, da mu bude podpunija, i po tom mal da ne sa svim vlastita.

[4] S. nema: saeculi = ⰲⱑⰽⰰ.

[illegible][1]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible][2] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible][3]

[illegible]

[illegible]

[1] Kapitula i ost. na šesti i deveti čas S. časoslova Karaman nije naveo prevod, što su iz sv. pisma i dosta poznata.

[2] Ova antifona dvostruka bijaše u S. časosl. Prvi dio, možda ostatak prastare službe, bijaše upravljen na sv. Valentina (Hodie beatus Valentinus itd.); drugi jednak s antifonom ljublj. časosl. Hodie sancti Cyrillus et Methodius == [illegible] itd.

[3] Za cielom službom o sv. Ćirilu i Metudu neprekidno sliedi molitva s dotičnim naslovom sv. Valentinu muč., što nema S. časoslov, koji od prastare službe sv. Valentinu (možda prekratke) i one o sv. Ćirilu i Metudu bijaše jednu sastavio.

[Glagolitic text] ([Glagolitic text])

12. II. služba na čast istih svetaca po novljanskom časoslovu:[1]

[Glagolitic text][2]

[Glagolitic text]

[Glagolitic text]

[Glagolitic text]

[Glagolitic text][3] [Glagolitic text] ([Glagolitic text]) [Glagolitic text][4]

[Glagolitic text]

[Glagolitic text][5]: [Glagolitic text][6] [Glagolitic text]

[Glagolitic text][7] [Glagolitic text][8], [Glagolitic text][9], [Glagolitic text][10]

[Glagolitic text][11], [Glagolitic text]

[1] Karaman preveo je treću antifonu prve noćnice, šest prvih štenja i sedmi odvjet ili rešponzorij službe, koju sadržavaše zaglavski časoslovni odlomak. Prievod prvoga hvalospjeva ima u prvoj službi, i to na pohvale.

[2] R. (t. j. rimski časoslov) i B. (. j. Brozićev): [Glagolitic text]

[3] R. B. [Glagolitic text]

[4] Časoslovi za kapituli imaju: [Glagolitic text] (lat. časosl.: Deo gratias).

[5] S. mater sancta ecclesia Sion = [Glagolitic text]; B. isto; R. [Glagolitic text]

[6] S. isto; R. [Glagolitic text]; B. [Glagolitic text]

[7] S. R. B. nemaju.

[8] R. [Glagolitic text] (sic) [Glagolitic text] S. Cyrillus, Valentinus et Methodius = [Glagolitic text] B. [Glagolitic text]

[9] R. B. [Glagolitic text]

[10] S. ad perfecti sacerdotii gradum = [Glagolitic text] R. B. isto.

[11] B. [Glagolitic text]

ⱄⰾⰰⰲⰵⱅ ⱄⰵ, ⰸⰵⰿⰾⰰ[1] ⱈⰲⰰⰾⰰⰿⰻ ⰸ'ⰲⰰⱀⰻⱅⱐ, ⰿⰻⱃⱐ ⱃⰰⰴⱆⰵⱅ ⱄⰵ[2] ⰻ ⱂⱁⰵⱅ', ⰺ ⱀⰻⱈⰶⰵ ⱂⰰⰿⰵⱅⰻ ⰰⱀ'ⰼⰵⰾⰻ ⰾⰻⰽ'ⱄⱅⰲⱆⱓⱅⱐ.

Ⱄⰻ ⱄⱆⱅⱐ ⰵⱃⱑⰻ ⱅⰲⱁⰻ, ⰳⰻⱄ'ⱂⱁⰴⰻ, ⰻⰶⰵ[3] ⱃⰰⱄⰻⰼⰰⱎⰵ[4] ⰸⰵⰿⰾⱓ ⱄⱑⰿⰵⱀⰻ ⰱⰾⰰⰳⰻⰿⰻ, ⰳⰾⰰⰳⱁⰾⰻ ⱁⱅ ⱄⰲⰵⱅⰻⱈⱐ ⱂⰻⱄⰰⱀⰻⱈⱐ[5] ⱄⰻ ⰻⰸ'ⰱⰻⱃⰰⱓⱅⱐ ⰲ ⰶⰻⰲⱁⱅⱐ ⰲⱑⱍⱀⰻ[6], ⰻⱈⰶⰵ[7] ⰴⱆⱈⱐ ⰿⱀⱁⰶⰰⱄⱅⰲⱁ ⰰⱀⰼⰵⰾⱐ ⱂⱃⰻⱑⱅⱐ.

Ⱄⰻ ⱆⰱⱑⰶⰰⱎⰵ[8] ⰱⰾⰰⰸ'ⱀⰻ ⰲⰵⰽⰰ ⱄⰵⰳⱁ; ⰻ ⰽⱁⰶⱐ ⰽⱃⰰⱄⱀⰰ ⰽⱃⱆⱀⰰ ⰵⱃⱑⰻⱄⰽⰰ[9], ⰵⰵⰶⰵ[10] ⰴⱁⰻⱅⰻ ⱄⰻ ⱅⰵⰳⱆ, ⱂⱃⰵⱂⱁⱑⱄⰰⱀⰻ ⱄⱅⱁⰾⱁⱓ[11] ⱄⰲⱑⱅⰾⱁⱓ, ⱁⱃⱑⱀⰻ[12] ⱁⱃⱑⱀⰻⰵⰿⱐ ⱂⱆⱃⱂⰻⱃⰻ.

Ⱋⰵⱃⱀⰻ ⱀⰰⰿⱐ ⰻⱈⱐ ⱃⰰⰴⱁⱄⱅⰻ ⱆⰶⰻⰲⰰⱅⰻ, ⰱⱁⰶⰵ ⰲⰵⰾⰻⰽⰻ ⱅⱃⰻⰻⱍ'ⱀⰻ, ⰻⰶⰵ[13] ⰵⱄⰻ ⰵⱃⱑⰻ[14], ⱌⱑⱄⰰⱃ, ⰻ ⰲⰾⰰⰴⰰⱅⰵⰾⱐ ⰴⱆⱎⰰⰿ ⰻ ⱅⱑⰾⰵⱄⰵⰿ ⱀⰰⱎⰻⰿⱐ, ⱁⱅⱂⱆⱄⱅⰻ[15] ⱀⰰⰿⱐ ⰳⱃⱑⱈⰻ ⱃⱑⱎⰵⱀⰻⰿⱐ[16]. Ⰰⰿⰵⱀⱐ.

Ⰱ ⰵ ⱃ ⰰ ⱎ ⱐ. Ⰵⱃⱑⰻ ⱅⰲⱁⰻ, ⰳⰻⱄⱂⱁⰴⰻ, ⰴⰰ ⱁⰱⰾⱑⰽⱆⱅⱐ (ⱄⰵ ⰲ ⱂⱃⰰⰲ'ⰴⱆ.)

(Ⱁ ⱅ ⰲ ⱑ ⱅ ⱐ.) Ⰻ ⱂⱃⰵⱂⱁⰴⱁⰱⱀⰻ ⱅⰲⱁⰻ ⱃⰰⰴⱁⱄⱅⰻⱓ ⰲⰸⱃⰰⰴⱆⱓⱅ ⱄⰵ.

Ⰽ Ⰲ ⰵ ⰾ ⰻ ⱍ ⰻ ⱅ ⱐ. Ⰰ ⱀ ⱅ ⰻ ⱇ ⱁ ⱀ ⱐ. Ⱄⰻ ⱄⱆⱅ' ⰿⱆⰶⰻ ⱄⰾⰰⰲ'ⱀⰻ, ⰵⱃⱑⰻ ⱈⱃⰻⱄ'ⱅⱁⰲⰻ ⱂⱃⰵⰴⱃⰰⰸⰻ, ⰻⰶⰵ ⱄⰾⰰⰲⱆ ⰲⱑⰽⰰ ⱁⱅⰲⱃ'ⰳⱁⱎⰵ, ⱅⱁⰳⱁ ⱃⰰⰴⰻ ⱄⰲⱑⱅ'ⰾⰵⱅ' ⱄⰵ ⰲ ⱃⰻⰸⰰⱈⱐ ⰱⱑⰾⰻⱈⱐ ⱂⱃⱑⰴ' ⱂⱃⰵⱄⱅⱁⰾⰻⰿⱐ ⰱⱁⰶⰻⰿⱐ ⰻ ⰰⰳⰰⱀⱍⰻⰿⱐ.

Ⱁ ⱃ ⰰ ⱌ ⰻ ⰵ.

Ⰴⰰⰼⱐ, ⱂⱃⱁⱄⰻⰿⱐ, ⰲⱄⰵⰿⱁⰳⰻ ⰱⱁⰶⰵ, ⰴⰰ ⰻⰶⰵ ⰱⰾⰰⰶⰵⱀⱁⰳⱁ ⱂⱃⰵⰸⰲⰻⱅⰵⱃⰰ ⱅⰲⱁⰵⱓ ⱋⱄⱃⰻⰶⰰ ⰻ ⰿⰵⱅⱃⱆⰻⰵ ⱍⱐⱄⱅⰻ ⱍⱅⰵⰿⱐ: ⰻⱈⱐ ⰿⱁⰾⰻⱅⰲⰰⰿⰻ ⰻⰸⰱⰰⰲⰻⰾⰻ ⱄⰵ ⰱⱆⰴⰻⰿⱐ. (Ⰳⰻⱄⱂⱁⰴⰵⰿⱐ itd.)

---

[1] S. omnis terra = ⰲⱄⰰ ⰸⰵⰿⰾⰰ.

[2] B. ⱃⰰⰴⱆⰼⰵ ⱄⰵ.

[3] B. ⰽⰻ.

[4] R. B. ⱃⰰⱄⱑⱑⱎⰵ.

[5] S. sermonibus bonis et sanctis scriptis = ⰳⰾⰰⰳⱁⰾⰻ ⰱⰾⰰⰳⰻⰿⰻ ⰻ ⱄⰲⰵⱅⰻⰿⰻ ⱂⰻⱄⰰⱀⰻⰻ; R. ⱄⱑⰿⰵⱀⰻ ⰱⰾⰰⰳⰻⰿⰻ ⰳⰾⰰⰳⱁⰾⰻ ⱁⱅ ⱆⱄⱅⱐ ⱂⰻⱄⰰⱀⰻⱈⱐ; B. ⱄ ⰿⰵⱀⰻ ⰱⰾⰰⰳⰻⰿⰻ ⱃⱑⱍⰻ ⱁⱅ ⱄⰲⰵⱅⰻⱈ ⱂⱑⱄⰰⰿⱐ.

[6] S. vitam aeternam = ⰶⰻⰲⱁⱅⱐ ⰲⱑⱍⱀⰻ.

[7] B. ⰽⱑⱈⱐ.

[8] S. effugerunt = ⱆⰱⱑⰶⰰⱎⰵ R. B. isto.

[9] R. ⰻ ⰽⱁⰶⱐ ⰽⱃⰰⱄⱀⰰ ⰽⱁⰶⱑⱀⰰ ⰵⱃⱑⰻⱄⰽⰰⱑ.

[10] B. ⰽⰵ.

[11] R. ⱎⱅⱁⰾⱆ ⱄⰲⱑⱅⰾⱆ, B. ⰲ ⱎⱅⱁⰾⱆ ⱄⰲⱑⱅⰾⱆ, S. stola alba = ⱎⱅⱁⰾⱁⱓ ⰱⱑⰾⱁⱓ.

[12] R. ⱁⱀⱃⱑ (!)

[13] B. ⰽⰻ.

[14] S. nemaše: ⰵⱃⰵⰻ = sacerdos.

[15] S. in aeternum. Amen. = ⰲⱐ ⰲⱑⰽⱐ· ⰰⰿⰵⱀⱐ.

[16] B. ⱃⱑⱎⰵⱀⰻⰵⰿⱐ. ⰰⰿⰵⱀⱐ.

ⰼⱆⱅⱃ'ⱀⰻ.

ⰱⰻⱅⰰⱅⰻⱃⰻⰴ. ⰲⰰⱄⰰⱃⰵ ⰻⱄⱂⰻⰲⰰⰴⱃⱀⰻⰽⰻ ⰳⰻⱄⱂⰻⰴⰵⰲⰰ: ⱂⱃⰻⰴⰻⱅⰵ.

ⱂⱄⰰⰿⰻⰿⰻ (·ⱂⰳ·). ⱂⱃⰻⰴⰻⱅⰵ.

ⰻⰿⰰⱀⱏ.

(ⱀⰰ ⱂⱃⰲⰵ ⱂⱄⰰⰿⰿⰻ. [1])

ⰰⱀⱅⰻⱇⱁⱀⱏ. ⰲⱀⰰⰵⱅⱏ ⰳⰻⱄⱂⰻⰴⱏ ⱂⰻⱅⱏ ⱂⱃⰰⰲⰰⰴⱏⰻⰽⰻ ⱄⰲⰻⰻⰽⱏ, ⰻⰿⰵ ⰲ ⰲⰰⰽⰻⰴⰰ ⰳⰻⱄⱂⰻⰴⱀⰵ ⱂⰻⰻⰵⱅⱏ ⱄⰵ ⰴⰰⱀⱏ ⰻ ⱀⰻⱋⱏ.

ⱂⱄⰰⰿⰻⰿⰻ (·ⰰ·). ⰱⰿⰰⰿⰵⱀⱏ ⰿⰻⰿⱏ.

ⰰⱀⱅⰻⱇⱁⱀⱏ. ⰻⰴⰻⰲⰻ ⰳⰻⱄⱂⰻⰴⱏ ⱂⱃⰵⱂⰻⰴⰻⰱⱀⰻⰵ ⱄⰲⰻⰵ, ⰻ ⰻⱄⰿⰻⱆⰰ ⰵ ⰲⰰⱂ'ⱆⱋⰵⰵ ⰽ ⱄⰵⰱⰰ.

ⱂⱄⰰⰿⰿⰰⰿⱏ (·ⰳ·) ⰲⱀⰵⰳⰴⰰ.

ⰰⱀⱅⰻⱇⱁⱀⱏ. ⰴⰻⰲⱀⰻ ⰵⱄⱅⱏ ⰻⰿⰵ ⱅⰲⰻⰵ, ⰳⰻⱄⱂⰻⰴⰻ, ⰰⰽⰻ ⱄⰿⰰ- ⰲⰻⱆ ⰻ ⰽⱏⱄⱅⰻⱆ ⰲⰰⱀⰽⰰⰿ ⰵⱄⰻ ⱂⱃⰵⱂⰻⰴⰻⰱⱀⰻⰵ ⱄⰲⰻⰵ.

ⱂⱄⰰⰿⰿⰰⰿⱏ (·ⰻ·) ⰳⰻⱄⱂⰻⰴⰻ ⰳⰻⱄⱂⰻⰴⱏ ⱀⰰⱎⱏ.

ⰱⰵⱃⰰⱆ. ⰵⱃⰰⰻ ⱅⰲⰻⰻ, ⰳⰻⱄⱂⰻⰴⰻ, ⰴⰰ ⰻⰱⰿⰰⰽⰻⱅⱏ (ⱄⰵ ⰲ ⱂⱃⰰⰲⰻⰴⰻ).

(ⰻⱅⰲⰰⱅⱏ.) ⰻ ⱂⱃⰵⱂⰻⰴⰻⰱⱀⰻⰻ ⱅⰲⰻⰻ ⱃⰰⰴⰻⱄⱅⰻⱆ ⰲⰲⱃⰰⰴⰻⰻⱅ ⱄⰵ.

ⱋⱅⰵⱀⰻⰵ (·ⰰ·).

ⰱⰿⰰⰿⰵⱀⰻⰽⱏ ⰻⱄⱂⰻⰲⰰⰴⱀⰻⰽⰻ ⰻ ⰲⰰⰽⰻⰴⰻ'ⱀⰻⰽ ⰳⱃⰻⱄⱅⰻⰲⰻⰽⱏ ⱆⱋⱃⰻⰿⰰ ⰻ ⰿⰵⱅⰻⰴⰻⰵ, ⰴⰲⰰⱆ ⰱⱃⰰⱅⰻ [2], ⰱⰻⰲ'ⱆⰵⱆ [3] ⰲ ⰳⱃⰰⰴⰰ ⱃⰻⰿ'ⱄⰽⰵⰻ [4]. ⰲ'ⱆⰰⰴ'ⱆⰻ ⰱⰿⰰⰿⰵⱀⰰⰿⰻ ⱆⱋⱃⰻⰿⰻ [5] ⰲ' ⰲⰵⰿ'ⰿⱆ ⰽⰵⱆⰽⰻ, ⰻ ⰿⱀⰰ- ⰳⰰⰴ ⰴⰰⰿⰰ [6] ⱅⰲⰰⱃⰵⱋⰻ, ⱇⰻⰿⰰⱄⰰⱇⰻ [7] ⱂⱃⰻⱀⰰⱃⰵⰽⰰⰿⰻ ⰱⰴ. ⰿⰵⱅⰻⰴⰻⰻ ⰿⰵ ⰱⱃⰰⱅ' ⰵⰳⰰ, ⰱⰻⱄⰽⰻⱂⰻ [8], ⱅⰰⰿⰴⰵ [9] ⱀⰵ ⱂⱃⰵⱄⱅⰰⰴⱆⰵ ⰱⰿⰰⰳⰰ- ⱅⰲⰰⱃⰵ [10], ⰻ ⱄ'ⰿⰻⰿⰱⰻ ⰲⱃⰽ'ⰲⰵⱀⰻⰵ ⰲ' ⰲⱄⰴⰽⰻ ⰻⱄⱂⰿ'ⱀⱆⰵ. [11]

ⱃⰴⱆⱂⰰⱀⰲⰰⱃⰻⰻ. ⰵⱃⰰⰻ ⰱⰰⰿⰻⰻ ⰱⰿⰰⰳⰰⱄⰿⰰⰲⰻⱅⰵ ⰳⰻⱄⱂⰻⰴⰰ. ⱄⰲⰵⱅⰻ ⰻ ⱄⰿⰴⱃⰵⱀⰻ ⱄ'ⱃⰴⱏⰲⰵⰿⰻ ⰽⰲⰰⰿⰻⱅⰵ ⰱⰰⰳⰰ. ⰱⰵⱃⰰⱆ. ⱂⱃⰴⱂⰰ- ⰴⰰⰱ'ⱀⰻ ⰳⰻⱄⱂⰻⰴ'ⱀⰻ ⰱⰿⰰⰳⰰⱄⰿⰰⰲⰻⱅⰵ ⰳⰻⱄⱂⰻⰴⰰ ⰲ ⰲⰴⰽⰻ. ⱄⰲⰵⱅⰻ.

---

[1] Ovaj je naslov prvoj noćnici na osminu gospodinova uskrsnuća u Brozićevu časoslovu.

[2] R. B. ⱄⰻⱂ ⰰⰱⰰⰽ' ⰴⰲⰰⱆ ⰱⱃⰰⱅⰻ, Z. Hos duos fratres = ⱄⰻⱂ ⰴⰲⰰⱆ ⰱⱃⰰⱅⰻ.

[3] R. B. ⰱⰻⰲⰵⱆ.

[4] R. B. ⱃⰻⰿⱄⰽⰰ.

[5] B. ⰲⱆⰰⰴⱆⰻ ⰿⰵ ⰱⰿⰰⰿⰵⱀⰰⰿⰻ ⰽⰻⱃⰻⰿⰻ.

[6] R. B, ⰴⰰⰿⰰ ⰴⰰⰱⱃⰰ.

[7] R. B. ⱇⰻⰿⰰⱄⰰⱇⰻ ⰻⰱⰰ.

[8] R. B. ⰰⱃⱈⰻⰱⰻⱄⰽⱆⱂⱏ, Z. takodjer: archiepiscopus = ⰰⱃⱈⰻⰱⰻⱄⰽⱆⱂⱏ.

[9] B. ⱅⰵⱃⰵ.

[10] S. B. ⰱⰿⰰⰳⰰⰳⰰ ⱅⰲⰰⱃⰵ.

[11] B. ⰻⱄⱂ ⱀⰰⰵ.

Ⱍⱅⰵⱀⰻⰵ (·ⰱ·).

Ⱀⰰ ⰻⰱⰰⰽ ⰱⰾⰰⰶⰵⱀⰻ ⱌⰻⱃⰻⰾⱐ ⰲⰵⰾⰿⰻ ⱂⰻⱃ'ⰲⰻⰸⰰⰴⰵ ⱄⰵ ⰱⰾⰻ-ⱃⰵⱎⰻⰽⱐ ⱃⱑⰴⰵ ⱀⰰ ⱂⱆⱅⱐ ⱃⱑⱄⱀⰻ[1] ⱂⱃⰻⰲⰵⱄⱅⰻ: Ⰽⱀⰻⰳⰻ ⰲ' ⰻⱄⱅⰻⱀⱆ ⱄⰾⱁⰲⰻⱀ'ⱄⰽⰻⱑ, ⰵⱃⱑⰻ[2] ⱅⰻⰾⰻ ⱃⰻⰰⰽⰻⱀⰻ (ⰲ' ⱍⰵⱄⱑⰻ ⱂⰵⰿⰾⰻ ⰱⱃⱑⱃⰻ. Ⱄⰻⰵ ⰻ ⱂⰰⱂⰵⰶⱆ[3] ⱃⰻⰿ'ⱄⰽⰻⰿⱆ[4]) ⰻⰸⰲⰻⰾⰻⰲ'ⰴⱆ[5] ⱂⰰⱍⰵ ⰳⱃⰻⱄⱅⰲⱑⱀ'-ⱄⱅⰲⰰ[6] ⱃⰰⱃⰻ, ⱃⰰ ⰻ ⱅⰻ ⱀⰵⰲⱑⱃⱀⰻ ⰻⱀⰻⰳⱃⰰ ⰱⰻⰲ'ⰴⰵ ⰻⰱⱃⰰⱅⰵⱅⰻ ⱄⰵ ⰽ ⰲⱑⱃⱑ. Ⱅⰻ ⰻ ⱅⰻⰿⰻ ⰿⱀⰻⰳⰻ ⱅⱃⱆⰴⰻ, ⱄⱅⱆⰴⰻ ⱄⱅⰲⰲⰻⱃⰻ ⱄⰵⰱⱑ ⱄⰰⰿⰻ.[7]

Ⱃⱑⰴ'ⱂⰻⱀ'ⰸⰻⱃⰻⰻ. Ⰽⰾⰵⱅ ⱄⰻ ⰳⰻⱄⱂⰻⰴⰻ, ⰻ ⱀⰵ (ⱃⰰⱄⰽⰰⰵⱅⰻ ⱄⰵ. Ⱅⰻ ⰵⱄⰻ ⰵⱃⱑⰻ ⰲ ⰲⱑⰽⰻ ⱂⰻ ⱍⰻⱀⰻ ⰿⰵⰾⰳⰻⱄⰵⰴⰵⰽⰻⰲⱆ. Ⰱⰵⱃⰰⰴ. Ⱃⰵⱍⰵ ⰳⰻⱄⱂⰻⰴⰻ ⰳⰻⱄⱂⰻⰴⰵⰲⰰ ⰿⰻⰵⰿⱆ: Ⱄⰵⰴⰻ ⰻⰱ ⰴⰵⱄⱀⱆⱓ ⰿⰵⱀⰵ. Ⱅⰻ ⰵⱄⰻ.)

Ⱍⱅⰵⱀⰻⰵ (·ⰲ·)

Ⰲ' ⰵⰴⰻⱀⰻⰿ' ⰾⰵ ⰲ'ⰸⱃⰰⱄⱅⱑ[8] ⱂⱃⱑⰱⰻⰲⱄⱅⰻ[9] ·ⰾ· ⰾⱑⱅ, ⱀⰰⱂⱃⰰ-ⰲⰾⰰⱑ[10] ⰽⱀⰻⰳⰻ[11] ⰻ ⱄⰾⱁⰱⰾⰻⰲⱅⰵⰾⰻ ⰳⱃⰻⱄⱅⰲⰵⰲⰻ, ⰻⰾⰵ ⱄⰾⱁⰲⰻⰲⰻⱀ'-ⱄⰽⰻⰿⰻ ⰳⰾⰰⱄⰻⰿⰻ ⰻ ⱑⰸⰻⰽⰻⰿⰻ[12] ⱄⰾⱁⰱⰾⰱⰻ ⰱⱁⰳⰰ[13] ⰲⰸⰵⰴⰰⰾⰻⰾⰻ ⰱⰻⰴⰵ. Ⱄ ⰿⱀⰵⰸⰵⰻⰿⰻ ⰾⰵ ⰾⰰⱅⰻⱀⱄⰽⰻⰿⰻ ⰿⱍⰻⱅⰵⰾⰻ ⰲ ⰾⰰⱅⰻⱀⱄⰽⰻⰿ ⱄⱅⱃⰰⱀⱀ[14] ⱄⱅⰵⰸⰰⱀⱀⰵ ⰻⰿⱑⰴⰵ. Ⱀⰰ ⰻⱎⰰⰾ ⰰⱂⰻⱄ'ⱅⰻⰾⰻⰽ ⱇⰻⰾⱁⱄⱁⱇⰰ[15] ⰲ' ⰱⰾⰰ-ⰳⱁ ⰻⰿⱑⰴⰵ, ⱅⰻⰳⰻ ⱃⰰⱃⰻ, ⱑⰽⰻ ⰲⱄⰰ ⱅⰲⱁⱃⰰⰴⰵ ⰱⰾⰰⰳⰰⱑ[16] ⰻ ⰳⰻ-

---

[1] B. ⱃⱑⰸⱀⰻⱅⰻ, Z. isto: veritatis = ⱃⱑⰸⱀⰻⱅⰻ.

[2] R. ⰻⰵⱃⰵⰻ, B. ⰻⰵⱃⰵⰵ.

[3] ⱂⰰⱂⰵⰶⱆ iz imenit. ⱂⰰⱃⰵⰶⱐ. Ova se riječ štije u ass. i ostrom. jevangj. i u njekih drugih cirilskoga pisma, dočim, na koliko ja znam, glagolske hrvat. roda imaju ⱂⰰⱂⰰ. Srv. ⱂⰰⱂⰵⰶⱐ i pop s πάππας. V. P. J. Šafařík: Ueber den Urspr. und Heim. des Glagolit. str. 32.

[4] Iz B. uzete su rieči zagradjene. Z. in Bohemica terra ordinavit. Hoc papa Romano = ⰲⱐ ⱍⰵⱄⱑⰻ ⱄⰵⰿⰾⰻ ⰱⱃⰵⱃⰻ. Ⱄⰻⰵ ⱂⰰⱂⰵⰶⱆ ⱃⰻⰿ-ⱄⰽⰻⰿⱆ.

[5] R. ⰻⰸ'ⰲⰻⰾⰻ'ⰴⱆ, B. ⰻⰸⰲⰻⰾⰻⰴⱆ.

[6] R. ⰳⱃⱄⱅ'ⰲⱑⱀⱄⱅⰲⰰ.

[7] R. Ⱅⰻ ⱅⱑⰿⰻ ⰲ' ⰿⱀⰻⰳⰻ ⱅⱃⱆⰴⰻ ⱄⰵⰱⰵ ⱄⰰⰿⰻ ⱄⱅⰲⰲⰻⱃⰻ. B. ⱅⰻ ⱅⰻⰿⰻ ⰿⱀⰻⰳⰻ ⱅⱃⱆⰴⰻ ⱄⰰⰿⰻ ⱄⰵⰱⰻ ⱄⱅⰲⰲⰻⱃⰻ.

[8] B. ⰲⱐⰸⱃⰰⱄⱅⱑⰵⱀⰻ.

[9] R. B. ⱂⱃⰵⰱⰻ.

[10] R. B. ⱀⰰⱂⱃⰰⰲⰾⰰⰵ.

[11] B. ⰽⱀⰻⰳⰻ. Z. libros = ⰽⱀⰻⰳⰻ.

[12] R. ⱄⰾⱁⰲⰻⱀ'ⱄⰽⰻⰿⰻ ⱑⰸⰻⰽⰻⰿⰻ, Z. možda imao je: ⱄⰾⱁⰲⰻⱀⱄⰽⰻⰿⰻ ⱄⰾⰰⰲⱀⰻⰿⰻ ⱑⰸⰻⰽⰻⰿⰻ budući da Karaman prevadja: slavonica famosa lingua.

[13] Z. nemaše ⰱⱁⰳⱆ = Deo.

[14] R. ⱄⱅⱃⰰⱀⱑ.

[15] R. ⱂⰻⰾⱁⱄⱁⱂⰰ, B. ⱇⰻⰾⱁⰸⱁⱇⰰ.

[16] B. ⰽⰰⰽⰻ ⰲⱄⰰ ⰱⰾⰰⰳⰰⱑ ⰻⰿⱑ ⱅⰲⱁⱃⰰⰴⰵ.

ⱄⱂⱁⰴⱑ. Ⰻ ⱅⰰⰽⱁ ⰲⱁⰴⰻⰿⱏ[1] ⰴⰶⰾⱁⰿⱏ ⱄⰲⰵⱅⰻⰿⱏ ⰻ ⰱⰾⰰⰳⱁⰴⱑⱅⰻⱓ ⱈⱃⰻⱄⱅⱁⰲⱁⰿ ⱂⱃⰵⰳ'ⱀⰰ ⰴⱑⰲ'ⰾⰰ[2] ⱁⱅ ⱄⱃ'ⰴⰰⱍⱏ ⰶⰾⰻⱁⰲⱑⰶⰹⱄⰽⰻⱈⱏ, ⰻ ⰿⱀⱁⰳⰻⰵ ⱂⱃⰵⱂⰻⱃⰰⱎⰵ ⱀⰵⰲⱑⱃⱀⰻⰽⱑ, ⰻⰶⱃⰰⰶⰰⰵ[3] ⱀⰰ ⰲⱑⱃⱆ ⱈⱃⰻⱄⱅⱁⰲⱆ. Ⰻ ⰶⰽⰻ ⱂⱃⰻⰱⰾⰻⰶⰻⰾⰻ ⱄⰵ ⰲⱃⱑⰿⰵ[4] ⰻⰸⰲⱎⰰⱄⱅⰻⰽⰰ ⰵⰳⰻ ⰻⰸ ⱄⰵⰳⰻ ⰲⱑⰽⰰ, ⰲ'ⱍⱃⰲⰻⰳⱏ ⱃⰶⱌⰰ ⱄⰲⰻⰻ ⰽ' ⱀⰵⰱⰵⱄⰻ[5], ⰻ ⱂⱃⰻⰿⰻⰾⰻ ⱄⰵ ⰽ ⰳⱁⱄⱂⱁⰴⰵⰲⰰ, ⱄⱏ ⱄ'ⰾⱍⰰⰿⰻ[6] ⱃⰵⰽⰻ: ⰳⱁⱄⱂⱁⰴⰻ[7] ⰱⰻⰾⰵ, ⰻⰾⰵ[8] ⰵⱄⰻ ⰰⱀ'ⰳⰵⰾⰻ ⱅⰲⱁⰻ ⰱⰵⱄⱂⰾⱅ'ⱀⰻⰵ ⰲ' ⱄⰾⰰⰲⰾⱑ ⰻⱄⱅⰰⰲⰻⰾⱏ ⱅⰵⰱⱑ[9], ⱀⰵⰱⰻ ⱂⱃⰻⱂⰵⰲⱏ, ⱍⰵⰿⰾⱓ ⰻⱄⱀⰻⰲⰰⱅⱏ[10], ⰻ ⰲⱄⰰ ⱄⰱⱎⰰⰲⰰ ⰻⱅ ⱀⰵⰱⰻⱅⰰⰲⰰ ⰲ' ⰱⰻⱅⰻⰵ ⱂⱃⰻⰲⰵⰾⱏ[11]; ⰻⰾⰵ[12] ⰲⱄⰰⰳⰴⰰ ⱅⰲⱃⱆⱎⰻ ⰲⰻⰾⱓ ⰱⰻⰵⱎⰻⰳ ⱄⰵ ⱅⰵⰱⰵ ⰻ ⱈⱃⰰⱀⰵⱎⰻⰾⱏ ⱍⰰⱂⰻⰲⱑⰴⰻ ⱅⰲⱁⰵ ⰻ ⰱⱄⰾⰻⱎⰻ ⰿⰻⰾⰻⱅⰲⰰⱅⱏ ⰿⰻⱓ ⰻ ⰲⱑⱃⱀⰵ ⱄⱅⰰⱍⱏⰻ ⱅⰲⱁⰻⰵ.

Ⰴⱑⱎⱂⰻⱀ'ⱍⰻⰴⰻ. Ⰼⱎⰴⰵⱅⱏ ⰴⰰⱅⰲⰻⰴⰰ ⰴⰰⱎⰰ ⰿⰻⰵⰳⰻ, ⰻⰾⱑⰵⱅⱏ ⱄⱅⰲⰵⱅⰲⰻⰿⱏ ⰿⰻⰻⰿⱏ ⱂⱃⰻⰿⰰⱍⰰⰾ' ⰻ. Ⰴⰻⰽⰰ ⱎⰻ ⰿⰻⱑ ⱂⱃⰻⰿⰻⰾⰵⱅⱏ ⰵⰿⰱ ⰻ ⰿⰻⱎⰲⰰ ⰿⰻⱑ ⰱⰽⰴⱑⱂⱃⰻⱅⱏ' ⰻ. Ⰼⰵⰴⰰⱎⱏ. Ⱀⰻⰶⰵⱄⰻⰾⰵ ⰱⱄⱂⱑⰵⱅⱏ ⰲⰴⰰⰳⰻ ⰲ ⱀⰵⰿⱏ, ⰻ ⱄⰻⱀ ⰼⰵⱍⰰⰽⰻⱀⰻⱑ ⱀⰵ ⰻⱍⰾⰻⰼⰻⰲⱏ ⰵⰳⰻ.

(Ⱀⰰ ⰴⱃⱆⰳⰵ ⱂⱄⰰⰾⰿⰻ.)

Ⰰⱀⱅⰻⱇⱁⱀⱏ. Ⰻⰾⰵ ⰴⱑⰾⱀⰰⰾⱏ ⰵⱄⱅⱏ ⱂⱃⰰⰲⰻⰴⱏⱎ, ⰻⰼⰻⰲⰰⱅⱏⰻ ⰲ'ⰶⰻⱀⰵⱅⱏ ⰲ ⰾⰻⰾⰻⱎⰻ ⱅⰲⱁⰻⰵⰿ, ⰳⱁⱄⱂⱁⰴⰻ, ⰻ ⱂⱃⰻⰶⰻⰲⰰⱅⰻ ⰲ ⰳⱁⱃⰰ ⱄⰲⰵⱅⰻⰻ ⱅⰲⱁⰻⰵⰻ.

Ⱂⱄⰰⰾⰰⰿⱏ (·ⰳⰹ·). Ⰳⱁⱄⱂⱁⰴⰻ, ⰽ'ⱅⱁ.

Ⰰⱀⱅⰻⱇⱁⱀⱏ. Ⱄⰲⰵⱅⰻⰿⱏ, ⰻⰾⰵ ⱄⱎⱅⱏ ⱀⱏ ⱍⰵⰿⰾⰻ ⰵⰳⰻ, ⱎⰴⰻⰲⰻⰳⱏ ⰲⱄⰵ ⰿⰻⰵ ⰲ ⱀⰻⰳⱏ.

Ⱂⱄⰰⰾⰰⰿⱏ (·ⰴⰹ·). Ⱄⰳⱃⰰⱀⰻ ⰿⰵ.

Ⰰⱀⱅⰻⱇⱁⱀⱏ. Ⱄⰲⰵⱅⰻ ⱅⰲⱁⰻⰻ, ⰳⱁⱄⱂⱁⰴⰻ, ⰾⰻⰲⰻⱅⰲⰵⰰ ⱂⱃⰻⱄⰻⱎⰵ ⰱ ⱅⰵⰴⱑ, ⰻ ⰴⰰⰾⰻ ⰻⰿ ⰵⱄⰻ, ⰴ'ⰾ'ⰳⱁⱅⱆ ⰴ'ⱀⰻ ⰲ' ⰲⱑⰽ', ⰻ ⰲ ⰲⱑⰽⰻ ⰲⱑⰽⰰ.

Ⱂⱄⰰⰾⰰⰿⱏ (·ⰻ·). Ⰳⱁⱄⱂⱁⰴⰻ ⱄⰻⰾⱁⱓ.

---

[1] R. ⰲⰻⰴⰻⰿⱏ (!)
[2] Z. diabolos = ⰴⱑⰲ'ⰾⰻ.
[3] B. ⰻ ⰻⰶⱃⰰⰶⰰⱎⰵ.
[4] R. ⰲⱃⰻⰿⰻ t. j. ⰲ ⱃⰻⰿⰻ (Romae !)
[5] B. ⰽ ⱀⰵⰱⱆ.
[6] B. ⰻ ⱂⱃⰻⰿⰻⰾⰻ ⱄⰵ ⱄⰰ ⱄⰾⱍⰰⰿⰻ.
[7] B. S ovom riečju počimlje IV štenje.
[8] B. ⰽⰻ.
[9] B. ⱅⰵⰱⱑ ⰻⱄⱅⰰⰲⰻⰾⱏ. Z. servasti tibi = ⰻⱄⱅⰰⰲⰻⰾⱏ ⱅⰵⰱⱑ.
[10] B. nema: ⱀⰵⰱⰻ — ⰻⱄⱀⰻⰲⰰⱅⱏ.
[11] B. ⱂⱃⰻⰲⰵⰾⱏ ⰵⱄⰻ.
[12] B. ⰻ ⰽⰻ.

ⰱⰵⱃⰰⱌⱏ. ⰲⱁⱀⰰⱃⰰⰶⱂⱅ' ⱄⰵ ⱂⱃⰰⰲⰰⱃⱏⱀⰻ (ⰲ ⱄⰾⰰⰲⰰ).
(Ⰺⱅⰲⰰⱅⱏ. Ⰻ ⰲⱁⰲⰵⱄⰵⰾⰵⱅ ⱄⰵ ⱀⰰ ⰾⰻⰾⰵⰶⱏ ⱄⰲⰻⰻⰶⱏ.)

Ⱍⱅⰵⱀⰻⰵ (·ⰿ·).

Ⰺ ⱀⰻⰿⰶⰵ[1] ⰿⰵ ⰱⰳ ⱂⱃⰻⱄⱅⰰⰲⰻⰾⱏ[2] ⱀⰵⰽⰾⱂⰶⰻⰿⰰⰿⰻ ⰻ ⱀⰵⱃⰻⱄⱅⰲⰻⰻⱀⰰⰿⰻ ⱃⰰⰱⰰ ⱄⰲⰻⰵⰿⰻ[3], ⰻⱁⰱⰰⰲⰻ ⰵ ⰻⱅ ⰲⱄⰰⰽⰻⰵ ⰱⰵⱁ'ⰱⰻⰾⱀⰻⰵ[4] ⰻ ⱂⰻⰿⰰⱀⱄⰽⰻⰵ ⱁⰾⰻⰱⰻ, ⰻ ⰻⱅ ⰲⱄⰰⰽⰻⰿⰻ ⰶⰶⰾ'ⱀⰰⰿⰻ, ⰻ ⰵⱃⰵⱅⰻⱍⱄ'ⰽⰰⰿⰻ, ⰻ ⱃⰵⱍⰵⰲ'ⱀⰰⰿⰻ ⰵⱃⰵⱅⰻⱍⰰⱄⰽⰰⰿⰻ ⰵⱁⰻⰽⰰ[5], ⰿⰾⰰⰿⰻⰾⱂⱋⰰ[6] ⰶⰶⰾⰶ ⱀⰰ ⱅⰵ: ⰻ ⱂⰻⰿⰶⰱⰻ[7] ⰵⱃⰵⱅⰻⱍⱄⰽⰶ ⰵⱃⰵⱄ, ⰻ ⰲⱁⱃⰰⱄⱅⰻ ⱇⱃ'ⰽⰲⰵ ⱅⰲⰻⰵⰵ[8] ⰿⱀⰻⰾⰰⱄⱅⰲⰻ.

Ⱃⰵⱄⱂⱁⱀ'ⱄⱁⱃⰻⰻ. Ⰵⱃⰵⰻ ⱅⰲⰻⰻ, ⰿⰻⱄⱂⰻⰴⰻ, ⰴⰰ ⰻⰱⰾⰵⰽⰶⱅ ⱄⰵ ⰲ ⱂⱃⰰⰲⰻⰴⰶ. Ⰻ ⱂⱃⰵⱂⰻⰴⰻⰱⱀⰻ ⱅⰲⰻⰻ ⱃⰰⰴⰻⱄ'ⱅⰻⱂ ⰲⱁⱃⱋⰴⰶⱂⱅ' ⱄⰵ. ⰱⰵⱃⰰⱌⱏ. Ⰴⰰⰲⰻⰴⰰ ⱃⰰⰴⰻ ⱃⰰⰱⰰ ⱅⰲⰻⰵⰿⰻ ⱀⰵ ⰻⱅⰲⱃⰰⱅⰻ ⰾⰻⱇⰰ ⰶⱃⰻⱄⱅⰰ ⱅⰲⰻⰵⰿⰻ.

Ⱍⱅⰵⱀⰻⰵ (·ⰴ·).

Ⰻ ⰲ'ⱄⰵ ⰵⰴⰻⱀⰻⰴⰶⱌ'ⱀⰻⰵ[9] ⱄⰹⰲⰽⰶⱂⰻⱅⰻ ⱄⱅⰲⰻⱃⰻ, ⰻⱁ'ⱃⰵⰴⰻ ⱀⰻ[10] ⰾⱂⰴⰻ ⰵⰴⰻⱀⰻⰿⰻⱄ'ⰾⰵⱋⰵ ⰲ ⱃⰰⱄ'ⱀⰻⱅⰻⰲⱀⰻⰻ ⰲⰰⱃⰻ ⱅⰲⰻⰵⰻ[11], ⰻ ⱂⱃⰰ-ⰲⰶ ⰻⱄ'ⱂⰻⰲⰰⰴⱏ ⰲ'ⰴⰰⰾ'ⱀⰻ ⰲ ⱄ'ⱃⰴⱏⱇⰰ ⰻⰶⱏ, ⰻ ⱄⰾⰻⰲⰻ[12] ⱅⰲⰻⰵⰿⰻ ⰶⰶⰵⱀⰻⰰ· ⱅⰲⰻⰻ ⰱⰻ ⰵⱄⱅⱏ ⰴⰰⱏ, ⰰⱋⰵ[13] ⰻ ⱀⰰⱄⱏ ⱂⱃⰻⰰⰾⱏ ⰵⱄⰻ ⱀⰵⰴⰻ-ⱄⱅⰻⰻⱀⰻⰵ ⱀⰰ ⱂⱃⰻⱂⰻⰲⰰⰴⰰⱀⰻⰵ ⰾⱃⰻⱄⱅⰰ ⱅⰲⰻⰵⰿⰻ.

Ⱃⰵⱄⱂⱁⱀ'ⱄⱁⱃⰻⰻ. Ⱄⰻ ⱄⰶⱅⱏ ⰿⰶⰾⰻ ⱄⰲⰵⱅⰻ, ⰻⰾⰵ ⱄⰾⰰⰲⰶ ⰲⰰⰽⰰ ⱄⰵⰿⰻ ⰻⱅⰲⱃ'ⰿⰶ, ⱅⰻⰿⰻ ⱃⰰⰴⰻ ⱂⱃⰻⱅⰻ ⰶⱅⰵⰿⰶ ⰽ' ⱄⰲⱃⱌⰵⱀⰰⰿⰻ ⰵⱃⰰⰻ-ⱄ'ⱅⰲⰰ ⱄ'ⱅⰵⱂⰵⱀⰶ. ⰱⰵⱃⰰⱌⱏ. Ⱄⰻ ⱄⰶⱅⱏ ⰵⱃⰰⰻ ⱅⰲⰻⰻ, ⰿⰻⱄⱂⰻⰴⰻ, ⰻⰾⰵ ⰲⱁⰾⱂⰱⰻⱌⰵ ⱂⱃⰰⰲⰻⰴⰶ.

1 B. ⱌ ⱀⰻⰿⰻⰾⰵ.

2 B. ⰿⰵ ⰱⰳ ⱂⱃⰰⰳⱄⱅⰰⰲⰻⰾⱏ. Z. me deus praefeceras = ⰿⰵ ⰱⰳ ⰱⰻ-ⰾⰵ ⱂⱃⰻⱄⱅⰰⰲⰻⰾⱏ.

3 R. B. ⱅⰲⰻⰵⰿⰻ·

4 B. ⱀⰵⱁⰱⰻⰾⱀⰻⰵ.

5 R. ⰿⱀⰻⰿⰻⱃⰵⱍⰵⰲⱀⰰⰿⰻ ⰳⱁⰻⰽⰰ ⰵⱃⰵⱅⰻⱍ'ⱄⰽⰰⰿⰻ, B. ⰿⱀⰻⰿⰻⱃⰵⱍⱏⱀⰰⰿⰻ ⰳⱁⰻⰽⰰ ⰵⱃⰵⱅⰻⱍⰰⱄⰽⰰⰿⰻ, Z. verbosa haeretica lingua = ⰿⱀⰻⰿⰻⱃⰳⱍⱏ-ⱀⰰⰿⰻ ⰳⱁⰻⰽⰰ ⰵⱃⰵⱅⰻⱍⱏⱄⰽⰰⰿⰻ.

6 R. ⰿⰾⰰⰿⰻⰾⱂⱋⰰⰿⰻ, B. ⰿⰻⰲⰻⱃⰵⱋⰰ.

7 R. ⱂⰻⰿⰶⰱⰻⱅⰻ ili ⱂⰻⰿⰶⰱⰻ ⱅⰻ.

8 R. ⱇⱃⰽⰲⰻ ⱄⰲⰻⰵ m. ⱄⰲⰻⰵⰵ.

9 B. ⰵⰴⰻⱀⰻⰴⰶⱌⱀⰻ.

10 Z. nemaše ⱀⰻ.

11 R. ⰵⰴⰻⱀⰻⰿⰻⱄⰾⰵⱋⰵⰵ ⰲ' ⱃⰳⱄⱀⰻⱅⰶ ⰲⰰⱃⰳ ⱅⰲⰻⰵ, m. ⱅⰲⰻⰵⰵ, B. ⰵⰴⰻⱀⰻⰿⰻⱄⰾⰵⱀⰻⰵ ⰲ ⱃⰳⱄⱀⰻⱅⰻⰲⱀⰳⰻ ⰲⰳⱃⰻ ⱅⰲⰻⰵⰻ.

12 Z. eloquia = ⱄⰾⰻⰲⰻⰵⰰ.

13 B. ⰴⰰ.

([illegible])

[illegible][1], [illegible][2] [illegible][3] [illegible][4], [illegible][5]. [illegible][6] [illegible][7] [illegible][8] [illegible][9] [illegible].

[illegible][10] [illegible].

([illegible])

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

([illegible])

[illegible]

([illegible]) [illegible]

---

[1] B. [illegible].

[2] B. [illegible].

[3] B. [illegible].

[4] B. [illegible].

[5] Z. ut omnes glorificent nomen tuae potentiae, Trinitas = [illegible].

[6] R. [illegible], B. [illegible], Z. et osculatus = [illegible].

[7] B. [illegible].

[8] R. B. [illegible].

[9] B. [illegible].

[10] Četvrta antifona na pohvale u prvoj službi (po ljublj. časosl.) ima: [illegible] itd.

Ⱍⱅⰵⱀⰻⰵ (·ⰿ·).

Ⱁⰿⰻⰾⰻⰰ. Ⱄⰲⰵⱅⰰⰳⱁ ⰳⰰⰴⱁⱃⰻⰰ. Ⰻ ⱀⰻ ⱁⱅ ⰻⰸⱀⱁⱅⰴⰵ'ⱀⰻⰽⱏ.

Ⱍⱅⰵⱀ'ⰻⱀ'ⰵⰻⱄⰻⰻ. Ⰴⰻ ⰴⰰⱅ ⰿⰰⰾⰻ ⰴⱅⰵⱅⰻ, ⰽⰵ ⱅⰶⰾⱀⰹⰻ ⰳⱁ-ⰴⱀⱁⱃⱏ ⱅ ⰾⱀⰹⱅⰻ ⱀⰵⰻⰶⰿⰴⱃⰴⰰ, ⰻ ⱃⰰ ⰻⰿⱏ ⰴⰾⰰⱅⰰ ⱅⰴⱍⱀⰰⰹ. Ⰻ ⰽⰴⰾ ⰰⱍⰵⱀⰻⰵⰿⱏ ⰴⱅⰴⱅⰻⱅ ⰴⰵ ⱌⰱⰽⰰⱅ' ⰽⰰⰽⰻ ⰴⰾⱀⱌⰵ ⰻ ⰾⰰⱀⰰ. Ⰵⰵ-ⰱⰰⰲⱏ. Ⰴⱅⰵⱅⰻ ⱅⰴⰱⱁ ⱀⰻⱃⰴⱃⰻⰲⰵ ⱌⰴⰴⰰⰱⰴⱅⱅⰻ, ⰴⰰⱃⰴⰴⰲⰵ ⱀⰱⰰⱅ'ⱃⰰ, ⰻ ⰰⰾⰰⱍⰻⰲⰵ ⱁⱃⰴⱅⱁⱅⰰⱀⰻⰴ. Ⰻ ⰽⰴⰾ.

Ⱍⱅⰵⱀⰻⱀ'ⰵⰻⱄⰻⰻ. Ⱄⰲⰵⱅⰰⰳⱁ ⰳⰰⰴⱁⱃⰻⰰ ⱅⰰⰲⰰ ⱀⰱⰵⱀⰻⰴⰴⰰⱀⰰ, ⰻ ⰴⱅⰴⱅⰻⰾⱀⰻⱌⰻ ⱅⰰⰲⰻ ⰳⰻⰱⰰⰲⰵ ⱅ ⰱⰰⰽⰰⰾⱏ ⱅⰰⰲⰻⰾⱏ, ⰻ ⱅⰻ ⱀⰻⱃⰻⱃⰻ ⰾⰻⰻⱅⰴⰽⰿ ⰾⰵⰽⰰⱀⰲⰻⱅⱏ ⰳⰻⰴⱀⰻⱃⰰ ⰴⱅⰻⱁⰳⰻ, ⰲⰻⰳⱃⰰ ⱅⰶⱅⰱⰰⱅⰻⱅ ⰴⰵ ⱁⱅ ⱃⰱⰰⰽⰰ. Ⰵⰵⰱⰰⰲⱏ. Ⱄⱃⰻⱅⰵ ⰸⰵⰻ, ⰴⰽⰻ ⱀⰵ ⱅⰴⰴⱅⰵ ⱅ ⰽⰸⱀ ⰳⰻⱃⰻⱀⰾ ⰳⰻⰴⱀⰻⱃⱏ ⱅⰰⰲⱏ ⱀⰱⰻⱃⰵⱅⱏ.

Ⰽ ⰿⰰⱅⰾⱅⰻⱀⰻ ⰻ ⰳⰻⱃⰻⱀⰰⰿⱏ.

(Ⰰⱀⱅⰻⱇⱁⱀⱏ). Ⰴⰻ ⰴⰾⱅⱏ ⰿⰾⰴⰻ ⰿⰻⰴⰻⰴⰱⱃⰻ, (ⰻⰾⱏ)ⰴⰵ ⱀⰱⰰⱅⱏⰻ ⰶⰰⰸ'ⱅⰵⱀⰻⰴ ⱀⰵ ⱀⰱⰻⰴⰲⰵ. (Ⱂⰴⰰⰴⰰⰿⱏ ·ⱀⰸ· Ⰳⰻⰴⱀⰻⱃⱏ ⱌⰴⰴⰰⰱⰴⱅⰻⱅⰰ).

(Ⰰⱀⱅⰻⱇⱁⱀⱏ). Ⰴⰴⰿⰵ ⰾⰸⰻ ⰻⰾⱏ ⰻ ⰴⰾⰰⱅⰰ ⰻⰾⱏ ⱀⰵ ⰻⰴⱅⰰⱅⰻⱅ ⰴⰵ.

(Ⰰⱀⱅⰻⱇⱁⱀⱏ). Ⱅⰵⰾⰵⰴⰰ ⰴⱅⰵⱅⰻⰾ ⱅ ⰿⰻⰱⰴ ⱀⰻⰳⰱⰵⰸⰵⱀⰰ ⰴⰾⱅⱏ, ⰻⰿⰵⱀⰰ ⰾⰵ ⰻⰾ ⰾⰻⱅⰾⱅⱏ ⱅ ⱅⰴⰽⰻ.

(Ⰰⱀⱅⰻⱇⱁⱀⱏ). Ⱂⰱⰵⰿⰾⱃⰱⰴⱅ' ⰴⱅⰵⱅⰻⰾ ⱀⰻⱅⰴⱃⰰⱀⱅⱏ ⰾⱀⱃⰻ, ⰻ ⰾⱅⰰⰾ ⰻⰾ ⱅⰶⱅⰴⰳⰰⰵⱅⱏ ⱌⰱ'ⰽⰻ.

(Ⰰⱀⱅⰻⱇⱁⱀⱏ). Ⱂⰱⰻⰴⱅⰵⱅ'ⰾⰵⱅ' ⰴⰵ ⱀⰱⰰⱅⰰⱃⰻⱀⰻ ⰴⰽⰻ ⰴⰾⱀ'ⱌⰵ ⱅ ⱌⰴⰴⰰⰱⰴⱅⱅⰴ ⰻⱅⰻⱌⰰ ⰻⰾⱏ, ⰱⰵⰳⰵ ⰳⰻⰴⱀⰻⱃⱏ.

Ⰽⰰⱀⰻⱅⰾⱏ.

Ⱄⰱⰰⱅⰻⰴ, ⰿⱀⰻⰾⰴⰲⰻ.

Ⰻⰿⰰⱀⱏ.

Ⰴⰾⱀ'ⱌⰵ ⱀⰱⰰⱅⰰⱃ'ⱀⰵ ⰴⱅⰰⱅⰻⱅ ⰴⰵ ⱅⰴⰴⰿ[1] ⰿⰻⰱⰴ, ⰿⰻⰾⰻⰴⰴⱅⰻ ⰾⰱⰻⰴⱅⰻⰴⱅⰰ, ⱀⰻⰾⱅⰰⰾⰰ ⱅⰴⰴⰾ ⰴⱅⰵⱅⰻⰾ ⰻⰴⱀⰻⱅⰴⱃ'ⱀⰻⰽ ⱅⰻⰾⰻ ⰰⰱ'ⰾⰻⰵⰱⰴⰻ.

Ⰴⱅⰵⱅⰻ ⰵⰱⰴⰻ, ⱅⰻⰾⰻ ⰾⰵⱅⰰⱀⰻⱅ ⰽⰰⱀⰻⱅ'ⱀⰻⱌⰻ, ⰻ ⰴⰾⰸⰾⰻⱅⰵⰾⰻ ⰸⰻⰾⰻⰻ[2], ⰿⰻⰾⰻⰿ[3] ⱅⰰⰴ, ⰾⰻⱃⰻⱅⰰⰻⰴⱅⱅⰸⰻⱅⰵ ⰶⰰ ⱀⰰⰴ.

Ⰴⰾⰰⱅⰰ ⱅⰵⰸⰻ, ⰳⰻⰴⱀⰻⱃⰻ, ⰵⱃⰻⱀⰰ ⱅⰱⰻⰻⱌⰵ, ⱅⰴⰳ'ⱀⰻ ⰸⰻⰾⰵ[4]. Ⰰⰿⰵⱀⱏ.

Ⰵⰵⰱⰰⰲⱏ. Ⱅⰵⰴⰵⰾⰻⱅⰵ ⰴⰵ ⰻ ⰳⰻⰴⱀⰻⱃⰴ, ⰻ ⰱⰰⱃⰸⰻⱅⰵ (ⰴⰵ ⱀⰱⰰ-ⱅⰰⱃⰻⱀⰻ).

---

[1] R. ⱅ' ⱅⰴⰴⰿ.

[2] R. B. ⰸⰻⰾⰻ.

[3] B. ⰿⰻⰾⰻⰿⰻ.

[4] R. B. ⱅⰴⰳⱀⰻ ⰸⰻⰾⰵ ⱅ ⱅⰵⰳⱀⰻⰵ ⱅⰴⰽⰻ.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[1] Rieči zagradjene, koje pisac nevidom bijaše ispustio, prepisane su iz brozićeva časoslova.

[2] U broz. časosl. polag grčkoga izvornika štije se: [illegible]

ⱆⰼⰻ ⰲ ⰲⰰⰽⰻ ⰴⱃⰻⱅⰻ ⰲⰺⱍⱀⰲⱅⰺ. (Ⰻ ⱅ ⰲ ⰰ ⱅⰺ.) Ⰻ ⱆ ⰳⰻⱄⱂⰻⰴⰺ (ⰵⱄⱅⰺ ⰿⰰⰸⰴⰰ ⰻⱈⰺ.)

Ⰽ ⰲⰵⱍⰵⱃⱀⰻ.

Ⰰⱀⱅⰻⱇⱁⱀⰺ. Ⱄⰻ ⱄⱆⱅⰺ. Ⱂⱄⰰⰾⰰⰿⰺ (·ⱃⰸ·) Ⱃⰵⱍⰵ ⰳⱁⱄⱂⱁⰴⰺ.
Ⰽⰻⱀⰰⱌⰺ. Ⱂⱄⰰⰾⰰⰿⰺ (·ⱃⰵⰳ·) Ⱈⰲⰰⰾⰻⱅⰵ ⰳⱁⱄⱂⱁⰴⰰ ⰲⱄⰻ (ⰰⰸⰻⰱⰻ).
Ⰽⰰⱂⰻⱅⱆⰾⰺ. Ⱈⰲⰰⱅⰻⱑ. Ⰿⱀⰻⰾⱑⱎⰻ.
Ⰻⰿⱀⰺ. Ⰱⰰⰴⰻⱄⰻ ⱄⰵ.
Ⰲⰵⱃⰰⱎⰺ. Ⰲⰸⰱⰰⰴⱆⰼⱅ ⱄⰵ.
Ⰽ ⰲⰵⰾⰻⱍⰻⱅⰺ. Ⰰⱀⱅⰻⱇⱁⱀⰺ. Ⰴⰰⱀⰰⱄ ⱎⰾⰰⰾⰵⱀⰻ ⱎⰱⰾⰻⰾⰺ ⰻ ⰿⰵⱅⰲⰴⰻⰻ ⱂⱃⰵⱄⱅⱆⱂⰻⱎⰵ ⱄⰵ ⰲ ⰾⰻⰲⰻⰻⱅⰺ ⰲⰰⱍⱀⰻ. Ⰻ ⰽⰻⰾⰺ ⱄⰾⰰⰲⱀⱁ-ⱀⰰⱑ ⱄⰾⰰⰲⱀⰰ ⱄⰲⰵⱅⰻⰼⰺ, ⰵⰾⰵ ⰴⰻⰻⰴⰻ ⱄⰲⰵⱅⰻ ⱈⰻⰾⰻⰻ ⰵⰱⱑⰻ, Ⰻ ⰱⰰⰴⰻⱄⱅⰲ ⱄⰵ ⰲ ⰲⰰⰽⰻ.

Ⱀⰰ ⱄⰲⰵⱅⰰⰳⱁ Ⰲⰰⰾⰵⱀⱅⰻⱀⰰ.[1]

Ⰻⰱⰰⰴⰻⱑ.

Ⱂⰻⰴⰰⰻ ⰿⰻⰾⱁⰻⰿ ⱅⰵ ⰲⱄⰵⰿⰻⰳⰻ ⰱⰻⰾⱁⰵ ⰴⰰ ⰽⰻ ⰱⰾⰰⰾⰵⱀⰰⰳⰵ ⰲⰰ-ⰾⰵⱀⱅⰻⱀⰰ ⰿⱆⱍⰵⱀⰻⰽⰰ ⱅⰲⱁⰵⰳⰵ ⰱⰻⱄⱅⰲⰵ ⱍⱅⰵⰿⰺ ⰻⱅ ⰲⰾⰰⱑⰺ ⰸⰰⰾⰺ ⱀⰰⱂⰰⰴⰰⱅⰻⰻⰺ ⰵⰳⰵ ⱁⰴⰰⱅⰰⱅⰻⰿⰻⱄⱅⰲⰵⰿⰺ ⰻⰸⰱⰰⰲⰾⰵⱀⰻ ⱄⰵ ⰱⰻⰾⰺⰿⰺ. Ⰳⰻⱄⱂⰻⰴⰵⰿⰺ.

13. Štenja misne službe na čast istih svetaca po II dielu remskoga jevangjelistara.

Ⱀⰰ ⱄⰲⰵⱅⰰⰳⱁ Ⰽⱁⱃⱀⰵⰾⰻⱑ Ⰻ Ⱌⰵⱅⰿⱃⰻⰵ.

Ⱍⱅⰵⱀⰻⰵ ⰽⱀⰻⰳⰺ ⱂⱃⱑⰿⱆⰴⱃⱁⱄⱅⰻ. (Ⱂⱃⰵⰿ. ·Ⰻ·, ·ⰀⰊ—Ⰻ·)

Ⰲⰸⰴⰰⱄⱅⰺ ⰱⱁⰳⰺ ⰿⰰⰸⰴⱆ ⱅⱃⱆⰴⱁⰲ ⱄⰲⰵⱅⰻⱈⰺ ⱄⰲⱁⰻⱈⰺ, Ⰻ ⱀⰰⱄⱅⰰⰲⰻ ⰵ ⱀⰰ ⱂⱆⱅⰻ ⰿⰻⰾⱁⱄⱅⰻ: Ⰻ ⰱⰻⱄⱅⰻ ⰻⰿⰺ ⰲ ⰽⱃⰻⰲⰻ ⰴⱀⰵⰿⰺ, Ⰻ ⰲ ⱄⰲⰻⱅⰾⱁⱄⱅⰻ ⰸⰲⰻⰸⰴⰺ ⱀⱁⱎⰻⱓ. Ⱂⱃⰵⰲⰵⰴⰵ ⰵ ⱍⱃⰵⰸ ⰿⱁⱃⰵ ⱍⱃⰵⰿⱀⱁ, Ⰻ ⱂⱃⱁⰲⰵⰴⰵ ⰵ ⱄⰽⱃⰵⰸ ⰲⱁⰴⱆ ⰿⱀⱁⰳⱆ. Ⰲⱃⰰⰳⰻ ⰶⰵ ⰻⱈⰺ ⱂⱁⱅⱁⱂⰻ ⰲ ⰿⱁⱃⰵ, Ⰻ ⰻⰸ ⱂⱃⱁⰴⰻⱀⰰ ⰱⰵⰸⰴⱀⰵ ⰻⰸⰲⰵⰴⰵ ⰵ. Ⱄⰵⰳⰰ ⱃⰰⰴⰻ ⱂⱃⰰⰲⰵⰴⱀⰻ ⰲⰸⰵⱎⰵ ⰽⱁⱃⰻⱄⱅ ⱀⰵⱍⱅⰻⰲⰻⰻⱈⰺ, Ⰻ ⰲⱁⱄⱂⰵⱎⰵ ⰻⰿⰵ ⱄⰲⰵⱅⰵⰵ ⱅⰲⱁⰵ, ⰳⰻ-ⱄⱂⰻⰴⰻ, Ⰻ ⱂⱁⰱⰵⰴⰻⱅⰵⰾⱀⱓ ⱃⱆⰽⱆ ⱅⰲⱁⰵⱓ ⰲⰾⰰⰾⱁⰳⱁⰴⰻⱎⰵ ⰽⱆⱂⰻⱀⱁ, ⰳⰻ-ⱄⱂⰻⰴⰻ ⰱⰻⰴⰵ ⱀⰰⱎⰺ.

Ⱁⱅ Ⰿⰰⱅⱑⰰ. (·ⰃⰋ· ·Ⰲ·, ·ⰋⰓⰋ—ⰽⰴ·)

Ⰲ ⱁⱀⱁ ⰲⱃⱑⰿⱑ: Ⱃⰵⱍⰵ Ⰻⱄⱆⱄⰺ ⱆⱍⰵⱀⰻⰽⱁⰿⰺ ⱄⰲⱁⰻⰿⰺ: Ⰻⰴⰵ ⰴⱃⰵⰸⰻⱅⰺ ⰻⱅⰺⰲⱈ, Ⰻⰴⰻ ⰿⱁⱅⰵⱅⰺ ⱂⱁⰵⰵ ⰿⰵⱀⱑ, ⱀⱑⱄⱅⰺ ⰿⰵⱀⱑ ⰴⱁⱄⱅⰻⰻⱑⱀⰺ. Ⰰ ⰻⰴⰵ

[1] Ovu sam molitvu prepisao iz brozićeva časoslova, a držim, da će je imati i rimski i novljanski.

[illegible]

14. Prievod I. službe, koja je negda bila u saljskom časoslovu.

Februarii XIV. Cyrilli, et Methodii, et Valentini.

Ad vesp. Cap. Reddidit deus mercedem in virtute sanctorum suorum, et deducet eos in viam mirabilem.

Hymn. Gloriosissime pater magister noster Cyrille, ora pro nobis filiis tuis ad dominum, cum tibi canticum vespertinum canemus cum humilitate.

Qui spiritu sancto in corde accensus nobis perscriptione revelasti divina mysteria; et populo Bohemo per te claritas illuxit.

Super lingua tua tamquam super Cherubin spiritus sanctus permansit. Permeans orbem seminasti terram verbis dulcis doctrinae.

Infidelitas haereticorum deficit; flos rosa in fide christi florescit, quoniam praedicatione beati Cyrilli multi reliquerunt peccata.

Hic vere honoratur a cunctis virtutibus coelorum, a prophetis et apostolis glorificatur, et ab omnibus sanctis gratiose associatur.

Nobis autem discipulis eius sermonum sanctorum, vestigia eius, Christe, sequi concede, ut eius oratu ad ipsamet gaudia pervenire mereamur.

Ergo laudantes precamur te, sancta Trinitas, qui a malo sumus conversi per verba beati Cyrilli, ut nobis des mercedem in paradiso. Amen.

℣. Sacerdotes tui, domine, induant iustitiam.

℟. Et sancti tui exult.

Antiph. ad magn. Hi sunt viri sancti et gloriosi sacerdotes dilecti Christi, qui gloriam huius saeculi abiecerunt; ideo corruscant in vestimentis albis ante thronum Dei et Agni.

Oratio. Praesta quaesumus, omnipotens Deus, ut qui B. Valentini martyris tui, et beatorum confessorum tuorum Cyrilli et Methodii festa colimus, ab omnibus malis imminentibus eorum precibus liberemur.

Invitatorium. Regem regum Dominum venite adoremus, qui ipse est corona sanctorum presbyterorum.

Hymnus. Pater sancte Cyrille, audi clamorem nostrum, doctor bone, et acceptum per te sit officium nostrum nocturnum.

Tuis meritis nostra peccata lava, subleva lapsum, depone potentes, exalta humiles et flentes solare.

Qui in mundo hoc illuxisti ut aurora, et tamquam sol circuisti orbem Christum praedicans et fraudem inimici persequens.

A te mirabilis honor Slavonicis sacerdotibus, commemorantes tuam doctrinam, tuis precibus ab aeterna poena libera.

Ergo laudantes precamur te, sancta Trinitas, qui a malo sumus conversi per verba beati Cyrilli, ut nobis des mercedem in paradiso. Amen.

(Ad primos psalmos).

Antiphona. Sancti sacerdotes Christi vineas plantaverunt secus decursus aquarum. Ps. 1. Beatus vir. — Antiph. Isti sunt viri misericordes, et fratres tres sancti, quos dominus elegit, et glorificavit. Ps. 2. Quare. — Antiph. Tu es gloria sanctorum tuorum, et susceptor eorum, tu qui exaltas in montem sanctum tuum. Ps. 3. Domine quid. — ℣. Sacerdotes tui induant. ℟.

Lectiones sex leguntur de pluribus confessoribus juxta veterem ritum in sancto evangelio.

℟. Isti sunt sancti sacerdotes Christi Cyrillus, et Valentinus, et Methodius, quorum beatis dectrinis corruscat ecclesia sicut sol et luna. ℣. Haec est vera fraternitas, et vera societas.

℟. Haec vere est vera fides fraterna, et vitam saeculi huius bonis operibus ducendo mereri regna coelorum. ℣. Ecce quam bonum et quam jucundum habitare fratres in unum.

℟. Isti sunt viri misericordes, quorum iustitiae oblivionem non receperunt, ideo regnant cum Deo, et Agnus Dei cum ipsis. ℣. Corpora sanctorum in pace sepulta sunt et vivent nomina eorum in aeternum. Ideo. Gloria patri. Ideo.

(Ad secundos psalmos).

Antiph. Mirificavit dominus sanctos suos, et exaudivit eos clamantes ad se. Ps. 4. Cum invocarem. — Ant. Gloriabuntur omnes

sperantes in te domine, quia tu benedixisti sanctos tuos, et scuto bonae voluntatis tuae coronasti eos. Ps. Verba. — Ant. Per omnem terram gloria et honore coronasti sanctos tuos domine, et constituisti super opera manuum tuarum. Ps. Domine dominus noster. — ℣. Sacerdotes tui. ℟. Et sancti.

℟. Gloriosi sacerdotes Christi expectant in aeternum coronati ante dominum fulgentes in vestimentis, circumamicti stola gloriae. ℣. Isti sunt, qui a domino ornati sunt coronis aureis fulgentes. — ℟. Induit eos dominus vestimento salutis, et indumento sacerdotali circumdedit eos, ideoque stant in aeternum coronati ante dominum. ℣. Induit eos dominus iucunditate magna, et gloriam dedit eis consequi aeternam. Ideoque. — ℟. Ecce venit honorabilis dies sanctorum sacerdotum Christi Cyrilli, Valentini et Methodii, qui in mundo hoc semen vitae seminaverunt, et colligunt vitam aeternam. ℣. Hi sunt viri iusti et veraces docti sanctis eloquiis pervenerunt in regnum coelorum. Gloria patri.

Antiph. Haec (b) est generatio quaerentium dominum, quaerentium faciem Jacob. Ps.

Domini est terra. — Ant. Ecce oculi domini super timentes eum, et super sperantes in misericordia eius. Ps. Exultate iusti. — Ant. Timete dominum omnes sancti eius, quia non est inopia timentibus eum. Ps. Benedicam domino. — ℣. Elegit eos dominus sacerdotes sibi. Ad sacrificandum hostiam.

Secundum Mathaeum.

In illo tempore dixit Jesus discipulis suis, qui amat patrem, aut matrem plus quam me, non est me dignus, et reliqua.

Homilia Agemonis presbyteri.

℟. Dilectus sacerdos Christi magister noster Cyrillus transivit in vitam aeternam quem susceperunt angeli, archangeli, et omnis sanctorum societas. ℣. Ecce vere honoratur omnibus vasibus coelestibus, qui hodie dispersit domum sancti sui corporis. — ℟. Beatorum sacerdotum Christi Cyrilli Valentini et Methodii aeternam nativitatem in coelis colimus, ut orationes eorum gloriosae perducant nos ad gaudium sempiternum. ℣. Monent sancti sacerdotes Christi in vestimentis albis fulgentes in aeternum ante Deum.

Gloria patri.

Post nonam lectionem: Te deum.

Ad laudes et per Horas.

Ant. Hi sunt sancti sacerdotes Christi Cyrillus et Valentinus et Methodius, quorum beata doctrina fulget ecclesia ut sol et luna. — Ant. Beatus Cyrillus permansit corpore virgineo, et Christo domino suo praestitit auditum, et in mundo permansit ut aurum purum, fulget operibus bonis. — Ant. Sanctus autem Valentinus dignus honore alti sacerdotii et omnis gloriae praecepta Christi adimplens, coram persecutoribus curvans caput suum sub gladium acutum obdormivit in domino. — Ant. Beatorum sacerdotum Christi Cyrilli, Valentini et Methodii aeternam nativitatem in coelestibus colimus ut orationes eorum gloriosae perducant nos ad gaudium sempiternum. — Ant. Gloria Christo regi, qui fideles servos suos ornavit indumentis gloriosis, et in porta coeli coronavit eos.

Cap. Reddidit deus mercedem.

Hymn. Laetare urbs superna, Hierusalem, gaude mater sancta ecclesia Sion, quia filii tui in multo decore apud ipsum regem altissimum habentur. — Sancti sacerdotes tui, domine, Cyrillus, Valentinus et Methodius gloriam saeculi spreverunt, ideo pervenire meruerunt ad perfecti sacerdotii gradum. — Ecclesia sancta mater ornatur ipsis, religiosi in ea gloriantur, omnis terra laudibus sonat, mundus gaudet et canit, de quorum commemoratione angeli choros ducunt. — Hi sunt sacerdotes tui, domine, qui seminaverunt terram sermonibus bonis, et sanctis scriptis. Hi colligunt vitam aeternam, quorum animas multitudo angelorum suscepit. — Hi effugerunt illecebras saeculi huius. O quam praetiosa est corona sacerdotalis, ad quam ii pervenire meruerunt praecincti stola alba, et induti vestimentis purpureis. — Largire nobis eorum honore frui Deus magne, Trine, qui es rex et dominator animarum et corporum nostrorum in aeternum. Amen.

℣. Mirabilis Deus in sanctis suis.

Ad Benedictus. Ant. Ecce venit propria dies sanctorum sacerdotum Christi Cyrilli, Valentini et Methodii, qui in mundo hoc multa signa mirabilia demonstraverunt in nomine Christi.

Oratio ut supra.

Sequuntur Cap. ad Horas in fine.

Rubrica: ad Vesp. Antiph. de laudibus. Psalmi de confessoribus pontificibus, et si placuerit dicere Antiphonas duplices, tunc dicent Psalm. Laudate Dominum omnes.

Capit. Reddidit Deus etc.

℣. Sacerdotes tui. ℟. Et sancti.

Ad magn. Antiph. Hodie beatus Valentinus martyrio coronatus in coelestia transivit regna. Hodie sancti Cyrillus et Methodius translati sunt in vitam aeternam, per angelos Dei accepti sunt in gloriam.

Oratio. Praesta quaesumus, ut supra.

15. Prievod II službe, koja je negda bila u časoslovnom Zaglavskom odlomku.

Antiph. Mirabile est nomen tuum, domine, quoniam gloria et honore coronasti sanctos.

(L. I.) Beatos confessores et legis peritos Christi Cyrillum et Methodium hos duos fratres qui fuerunt in civitate Roma. Cum ingressus fuisset beatus Cyrillus in terram Bohemicam, et multa opera faceret philosophus superagnominatus fuit. Methodius frater eius archiepiscopus ab hoc non cessabat benefaciens et ministeria ecclesiastica in omnibus adimplens. ℟. Sacerdotes Dei.

(L. II.) Sed tamen beatus Cyrillus valde certabat errantium animas ad viam veritatis perducere: Libros vere slavonicos sacerdotes atque diaconos in Bohemica terra ordinavit. Hoc papa Romano magis volente propter christianitatem. Ut et ipsi infideles, qui olim fuerant, converterentur ad fidem. Quapropter de hoc multum laborem fecit sibimet ipse. ℟. Juravit dominus.

(L. III.) In uno eodem instituto vitae permansit quinquaginta annos, regulando libros, et ministros Christi, qui slavonica famosa lingua ministeria peragerent. Cum multis latinis doctoribus in latina regione quaestiones habuit. Sed tamen apostolicus (il sommo pontefice) de philosopho bene sentiebat; eo quia omnia faciebat bona in domino. Et sic ductus a Spiritu sancto et a gratia Christi propulit diabolos de cordibus hominum. Et multos confundebat infideles convertendo ad fidem Christi. Utque appropinquavit tempus discessus eius ab hoc saeculo elevatis manibus suis ad coelum oravit ad dominum cum lacrymis dicens: Domine Deus, qui angelos tuos incorporeos in ministerium servasti tibi, coelum extendens, terram fundans, et omnia quae sunt de non esse ad esse perduxisti, qui semper facis voluntatem timentium te et custodientium mandata tua, exaudi orationem meam et fidelem gregem tuum. ℟. Inveni David.

(L. IV.) Ad quos me, Deus, praefeceras inutilem et indignum servum tuum, libera eos ab omni impia et pagana malignitate, et ab omni blasphema et verbosa haeretica lingua loquente blasphemiam in te, et destrue haereticorum haeresim, et redde ecclesiae tuae multitudinem. ℟. Sacerdotes tui.

(L. V.) Et omnes unanimes fac congregentur et conjunge homines unaminiter cogitantes in veraci fide tua, et veram confessionem inspira in corda eorum; et eloquia tuae doctrinae. Tuum enim est donum, si et nos indignos assumpsisti ad praedicationem Christi tui. ℟. Isti sunt viri sancti.

(L. VI.) Beneficia autem facientia gratos tibi, quae mihi tradidisti, tamquam tua tibi trado; (dispone potentem dexteram tuam, ut omnes glorificent nomen tuae potentiae, Trinitas) et osculatus omnes osculo sancto, dixit: Benedictus Deus, qui non dedit nos in manus invisibilium hostium nostrorum, sed et laqueus insidiantium nobis contritus est, et libera nos de corruptibilibus. Hoc dicto obdormivit in domino. ℟. Beati sacerdotes Christi Cyrillus et Methodius aeternam generationem colimus. Ut orationes eorum gloriosae perducant nos ad gaudium sempiternum.

16. Prievod prvih šest štenja I službe po ljubljanskom časoslovu.

(L. I.) Rastislaus autem, Moravorum dux, a Deo motus, consilium cum suis proceribus et cum Moravis iniit; misit ad imperatorem Michaelem, dicens: ex quo populus noster idololatriam rejecit, et Christianae religioni adhaesit, magistrum non habemus talem, qui nobis veram fidem Christianam notam faciat, ut et aliae regiones nos imitentur. Mitte ergo nobis, o domine, episcopum et magistrum; a vobis enim semper in omnes regiones bona religio exit.

(L. II.) Advocavit igitur imperator Constantinum philosophum, et notum hoc illi fecit, dixitque ei: Scio te defatigatum, o philosophe, sed necesse est, ut tu illuc pergas; hoc enim nullus alius perficere potest, sicut tu. Respondens autem philosophus: et lassus, debilisque corpore libenter ibo illuc, si habent litteras in sua lingua. Dixit ei imperator: Avus meus, et pater meus, et alii multi cum quaesiissent hoc, non invenerunt, quomodo ego possum hoc invenire? Philosophus vero dixit: Quis potest super aquam sermonem conscribere, et haereticum nomen sibi aquirere?

(L. III.) Respondit ei iterum imperator et cum Barda avunculo suo: Si tu vis, hoc tibi concedere potest Deus, qui et dat omnibus eum absque haesitatione deprecantibus, et aperit pulsantibus. Quum

discessisset philosophus, juxta primum morem in orationem incubuit, et cum aliis adiutoribus. Brevi autem Deus ei manifestavit, exaudiens preces servorum suorum, et statim litteris ad scribendum formatis coepit sermonem conscribere.

(L. IV.) Laetatus autem est de hoc imperator, et glorificavit Deum cum suis consiliariis, hac epistola scripta ad Rastislaum: Deus, qui unicuique dicit, ut ad veram intelligentiam perveniat, et meliorem normam aquirat; quum vidisset fidem vestram et curam, fecit et nunc nostris annis manifestans litteras in vestra lingua, quod olim non fuerat; sed tantum primis annis, ut et vos adnumeremini magnis nationibus, quae Deum sua lingua glorificant. Et illo misimus hunc, cui Deus manifestavit (litteras), virum honorabilem, et pium et valde eruditum, et philosophum.

(L. V.) Et hoc donum . . . accipientes, melius et aestimabilius omni auro et argento et lapide praetioso et superans divitias. Festinate cum eo cito et confirmate verbum, et ne rejiciatis toto corde quaerere Deum, et communem salutem, sed semper curate, ne pigritetis, sed sequimini veram viam, ut et tu, philosophe, postquam deduxeris eos tua cura ad Dei intelligentiam, accipias pro se mercedem illius, et in hac vita et in futura pro omnibus animabus, quae credere volunt in Christum Deum nostrum ex nunc et usque in finem, et memoriam tuam relinquas caeteris generationibus ad instar magni imperatoris Constantini.

(L. VI.) Quum autem pervenisset in Moraviam magno honore excepit eum Rastislaus, et quum collegisset discipulos, tradidit eos docendos. Brevi vero omnem ecclesiasticum canonem transtulit in slovenicam scripturam, docuit eos matutinum, et horas, et vesperas et mysticum ministerium et apertae sunt juxta prophetiam aures surdorum et audierunt verba litteris signata, et clara facta est lingua murmurantium, et Deus laetatus est de hoc valde, diabolus vero confusus fuit.

17. Uzporedimo li dvie navedene službe ljubljanskoga i novljanskoga časoslova, opažamo, da se na dva mjesta slažu. Ova su: četvrta antifona na pohvale u ljubljanskoj službi jednaka je s trećim rešponzorijem druge noćnice u novljanskoj službi; a antifona na veličit prve večernje jedna te ista je u objema službama.

Obje takodjer službe imaju štogod vlastita, a štogod iz obćega. U ljubljanskoj: pjesni na večernju i jutrnje, prvi rešponzorij prve,

treći druge, i prvi treće noćnice, sve antifone na pohvale, ona na blagoslovljen, i ona na veličit druge večernje, prvih šest štenja, a po što god i tri zadnja jesu vlastita, dočim psalmi s dotičnimi antifonami, pametno iz njih izcrpenimi, jesu iz obćega za arhijereje, ostale antifone i rešponzoriji iz obćega mnogim svetcem, ili iz sv. pisma, ali s osobitim pogledom na trude naših apostola. Molitva obća je i drugim svetcem. [1]

---

[1] Dobrovsky u djelu: Cyrill und Method piše: „Durch ein sonderbares Versehen werden diese Brüder mit Valentin verbunden, und in Kalender als drei Brüder aufgestellt“ t. j. „Po čudnovatom slučaju biše ova dva brata s Valentinom sdružena, i u koledaru kao tri brata predstavljena“. Istinito je da koledari u njekih glagolskih misalih i časoslovih imaju zajedno Ćirila i Metuda s Valentinom, ali broj tih misala i časoslova, barem dan današnji, manji je od onih, koji u koledaru predstavljaju Ćirila i Metuda kao ispovjednike, a za njima Valentina kao mučenika. No i u kojemgod koledaru, u kojem su zajedno ta tri imena, lahko je poznati, da je to od same tjesnoće prostora, cjeća koje bi imena skraćivali, i onako ih zgoljna napisivali, kao što su učinili i s drugimi svetci, koji su svetkovani u tri il u više zajedno. Isto se opaža i u latinskom koledaru, a to služi samim crkvenjakom da znadu kada je koji svetac, i je li mu služba u misalu, ili časoslovu, kojemu je koledar predstavljen. Što im je uspomena u isti dan, to je do toga, što sv. Valentin podnio je muku još god. 296, a katolička crkva na zapadu štovala ga za rana na 14 veljače, kako je vidjeti u Sacram. Gelasii et Gregorii, Calend. Frontonis, Allatii, pa buduć u isti dan umro sv. Ćiril, za to u koledarih slovinskih država ponajviše uvrstiše odmah pred ili za njim imena sv. Ćirila i Metuda a u kojemgod su ga i ispustili. Najposlije nije težko tumačiti kako u njekih antifonah, hvalospjevih itd., n. p. saljskoga časoslova, spominje se sv. Valentin, a imaju u njem dvie vlastite antifone istoga svetca. Kad se je na zapadu kod Slovena osobitimi službami, i to slovenskimi, počela svetkovati uspomena naših blagovjestnika, i to na 14 veljače, na dan, u koji padaše uspomena mučeničtva sv. Valentina: u njekih biskupijah bit će podpometnuli mjesto službe o sv. Valentinu onu o sv. Ćirilu i Metudu, pa na pose učinili uspomenu sv. Valentina, što nam svjedoči I služba po ljubljanskom časoslovu, pa i II po brozićevu, u kojih za cielom službom, u kojoj nema imena sv. Valentina, molitva mu je. U drugih pak biskupijah s vremenom od službe o sv. Ćirilu i Metudu i od njeke prastare, a možda kratke, o sv. Valentinu jedno sastaviše. Ovo nam predočuje I služba, koja je negda bila u saljskom časoslovu, koja i u molitvi, i u njekih otvjetih, i antifonah ima spomenuta sv. Valentina, pa ima mu u čast i njekih vlastitih antifona. Ime ovoga svetca, koje je u prvom hvalospjevu rimskoga i novljanskoga časoslova i u trećem saljskoga (u prievodu), kao i u njekih antifonah al neprikladno, bit će pisaoci samovoljno umetnuli.

U službi pak novljanskoga časoslova prva od dviju pjesnij vlastita je kao i treći rešponzorij druge noćnice, antifona na veličit druge večernje, i štenja prve i druge noćnice, dočim psalmi dielom su uzeti iz obćega za arhijereje, a dielom iz onoga za mučenike; napokon tri zadnja štenja iz obćega za arhijereje, a ostala iz sv. pisma, ili iz kojega obćega. Molitva je kao ona sv. Valentinu, i njekim drugim svetcem, n. pr. sv. Marku i Marčeljanu (na 18 lipnja), sv. Kuzmi i Domjanu (na 27 rujna); napokon poglavja na večernje, pohvale i časove uzeta su iz poslanice sv. Pavla k Žudijam.

Remski jevangjelistar za misu na čast naših apostola ima poslanicu izcrpenu iz Mudrost-knjige (X, 17—21), i jevangjelje iz Matija (X, 37 – 42), i sudara se sa službom ljubljanskoga časoslova, jer poglavja na večernje, pohvale i časove izcrpena su iz istoga poglavja Mudrost-knjige, i zajedno sačinjaju tri diela onoga komada; pa opet homilia treće noćnice o istom je jevangjelju, kojega i početak navadja remski jevangjelistar.

18. Piegledajuć ljubljansku i novljansku službu, za tim i različite im dielove, ustavio sam se pri štenjih prve i druge noćnice, koja u starih časoslovih ponajviše sadržuju kratko žiće svetaca, na kojega čast napisana je služba.

I počam od ljubljanskoga imamo odmah u prvom štenju: ⰱⱁ-ⰶ'ⱄⰲⰵⱅⱁⱄ' ⰶⰵ ⰿⰻⰾⱁⱄⱃⰴⰻⰵ ⰱⱁⰶⰻⰵ itd., za kojimi riečmi sljeduje poviedanje, kako Rastislav moravski knez poslanstvo odpravi (god. 863) u Carigrad k caru Mihajlu, da mu pošlje učitelja itd. Ovo, reklo bi se, da je kao uvod k opisivanju radnja sv. Ćirila i Metuda kod Slovenaca, da nam ne bi druga rieč: riečca ⰶⰵ (autem, vero) dala povod, da nagoviještamo, zar li, da niesu po sreći ta štenja izcrpena iz obširnijega kojega žića naših apostola. Kako sumnjah, tako i bijaše; jer lativ se poznatih mi žića sv. Konstantina (Ćirila) i sv. Metuda, učenomu svietu proglašenih pod imenom legendae pannonicae, u prvoj od njih našao sam na dlaku sve, što nam ona štenja donose i upravo u XIV poglavju, i u početku XV. To poglavje s početkom sliedećega predstavlja znamenitu zgodu, t. j. kako je Rastislav pisao caru Mihajlu, da mu pošalje učitelja, koji bi moravski puk učio istinitu kršćansku vjeru, kako car zazva Konstantina (Ćirila) i ponukova ga, da podje u Moravsku, a Kostantin iza molitve izumje slovenska pismena, prevede crkvene knjige i nauči povjerene mu učenike. Komu bi na-

loženo sastavljanje te službe, nije mogao iz rečene legende pri običajnoj u štenjih kratkoći izabrati bolji koji komad.

Ovo pronašašće ima biti od kakve god koristi, te ne će u zalud biti, ako cjeća bistrine ovdje navedem tih prvih šest štenja, te pokraj njih priobćim XIV s početkom XV poglavja panonske legende o sv. Konstantinu, kako je dade tiskat P. J. Šafarik (u Památky dřevn. písemnictvi Jihoslov.), da bi se svak uvjerio, da je tako stvar, pa da vidi sam, koje su tu razlike.

ⱋⱅⰵⱀⰻⰵ (·ⰰ·) ⱃⰰⱄⱅⰻⱄ'ⰾⰰⰲ' ⰱⱁ, ⰿⰰⱃⰰⰲ'ⱄⰽⰻ ⰽⱀⰵⰸⱏ, ⰱⱁⰳⱁⰿⱏ ⱂⱁⱆⱍⰵⱀⱏ ⱄⰲⱑⱅⱏ ⱄⱅⰲⱁⱃⰻ ⱄ' ⰽⱀⰵⰸⰻ ⱄⰲⱁⰻⰿⰻ, ⰻ ⱄ ⰿⰰⱃⰰⰲⰾⱑⱀⰻ, ⱂⱁⱄⰾⰰ ⰽ' ⱌⱑⱄⰰⱃⱑ Ⰿⰻⱈⰰⰻⰾⱑ ⰳⰾⰰⰳⱁⰾⱑ· ⰾⱓⰴⰵⰿⱏ ⱀⰰⱎⰻⰿⱏ ⱂⱁⰳⰰⱀ'ⱄⱅⰲⰰ ⱄⰵ ⱁⱅⰲⱃ'ⰳⱎⰵⰿⱏ ⰻ ⱂⱁ ⰽⱃ'ⱄⱅ'ⱑⱀ'ⱄⰽⰻ ⱄⰵ ⰸⰰⰽⱁⱀⱏ ⰴⱃ'ⰶⰵⰿⱏ, ⱆⱍⰻⱅⰵⰾⱑ ⱀⰵ ⰻⰿⰰⰿⱏ ⱅⰰⰽⱁⰲⰰ, ⰽⰻ ⰱⰻ [1] ⰻⱄⱅⰻⱀ'ⱀⱆⱓ ⰲⱑⱃⱆ ⰽⱃ'ⱄⱅ'ⱑⱀ'ⱄⰽⱆⱓ ⱄⰽⰰⰸⰰⰾⰻ, ⰴⰰ ⰱⰻ ⱄⰵ ⰻ ⰻⱀⰵ ⱄⱅⱃⰰⱀⰵ ⱂⱁⰴⱁⰱⰻⰾⰵ ⱀⰰⰿⰻ, ⰴⰰ ⱂⱁⱎ'ⰾⰻ ⱀⰰⰿ, ⰲⰾⰰⰴⰻⰽⱆ, ⰵⱂⰻⱄⰽⱆⱂ ⰻ ⱆⱍⰻⱅⰵⰾⱑ. ⱁⱅⱏ ⰲⰰⱄ ⰱⱁ ⰲⱄⰰⰳⰴⰰ ⰲ' ⰲⰰⱄⰵ ⱄⱅⱃⰰⱀⰻ ⰴⱁⰱⱃⰻ ⰸⰰⰽⱁⱀⱏ ⰻⱄⱈⱁⰴⰻⱅⱏ. ⱋⱅⰵⱀⰻⰵ (·ⰱ·) Ⱂⱃⰻⰸ'ⰲⰰ [2]

XIV. . . . . растиславь бо, моравьскыи кнеѕь[3], богомь оустимь сьвѣть сьтвори сь кнеѕи своими моравланы[4], и посла кь царю михаилоу глаголе· людемь нашимь поганьства се ѡтврьгьшїимь, и по христїаньскы се ꙁаконь дрьжещїимь, оучителꙗ не имамы таковаго, иже ны бы вь свои еꙁыкь истинноую[5] вѣроу христїаньскоую скаꙁаль, да се быше и ины страны ꙁреще[6] подобили намь. да послы ны, владикѡ, епископа и оучителꙗ таковаго[7]. ѡть вась бо на вьсе страны добрь ꙁаконь исходить. сьбравь же сьборь[8] царь и приꙁва коньстан-

---

[1] Ovdje bit će izostavljeno: ⰲⱏ ⱄⰲⱁⰻ ili ⱀⰰⱎⱏ ⱑⰸⰻⰽⱏ. Srv. ćiril. tekst.

[2] Pred ovom riečju bit će ispalo: ⱄⱏⰱⱃⰰⰲ ⰶⰵ ⱄⱏⰱⱁⱃⱏ.

[3] Rimski rukopis: Ростисла́-бо моръски кна҆ꙁъ богом поустим itd. G. I. Črnčiću imam zahvaliti što mi prepisa XIV poglavje s početkom XV legende o sv. Konstantinu iz ćirilskoga rukopisa rimske propagande (pod br. XII), u kojem je ciela ta legenda.

[4] R. совет сотвори со боꙗми своими и моровлꙗны. — Rieč боꙗми stoji m. болꙗрими, i to m. pravilnijega oblika болꙗры iz болꙗръ, mjesto kojega porušene knjige imaju: боꙗринъ kao što imaju: боꙗрина, боꙗрьство. V. Miklošić: Lexicon palaeo-slovenico-graeco-lat. emend. auctum Vindob. 1862—65 pod riečju: болꙗръ εἷς τῶν τοῦ βασιλέως, optimatum unus.

[5] R. св тоую.

[6] R. того ꙁраще.

[7] R. епископ и оучител тако.

[8] R. собравъ же ꙁакон и соборъ.

ⰾⰵ ⱌⱑⰸⰰⱃⱐ ⱂⰻⱂ'ⰸⱅⰵⱂ'ⱅⰻⱂⰰ ⱇⰻ-
ⰾⱁⰸⱁⱇⰰ, ⰻ ⰸⱅⰲⰵⱃⰻ ⰻ ⰸⰾⰻⱎⰰ-
ⱅⰻ ⱃⰵⱍⰻ ⱄⰻⱓ, ⰻ ⱃⰵⱍⰵ ⰵⰿⱆ· ⰲⰴⰿⰻ
ⱅⰵ ⱅⱃⱆⰴⱀⰰⱂ ⰸⱆⱋⰻ, ⱇⰻⰾⱁⱄⱁⱇⰵ,
ⰰ ⱂⱁⱅⱃⰴⰱⰰ ⰵⰸⱅⰻ ⱅⰵⰱⰴ ⱅⰰⰿⱁ
ⰻⱅⰻ ⱄⰵⰵ, ⰱⱁ ⱃⰵⱍⰻ ⱂⰵ ⰿⱁⰶⰵⱅ' ⰻⱂⰻ
ⱂⰻⰽⱅⱁⰶⰵ ⰻⰸ'ⱂⱃⰰⰲⰻⱅⰻ ⰴⰽⱁⰶⰵ
ⱅⰻ. ⱁⱅⰲⰵⱋⰰⰲ' ⰶⰵ ⱇⰻⰾⱁⱄⱁⱇ·
ⰻ ⱅⱃⱆⰴⰵⱀ' ⰸⰻ ⰻ ⰱⱁⰾⰰⱀⰻ ⱅⰴ-
ⰾⱁⰿⱐ, ⱃⰰⰴ' ⰻⰴⱆ ⱅⰰⰿⱁ, ⰰⱋⰵ
ⰻⰿⰰⱅⱐ ⰽⱀⰻⰳⰻ ⰲ' ⰸⰵⰻⰻ ⰴⱄⰻⰽⰻ.
ⰳⰾⰰⰳⱁⰾⰰ ⰶⰵ ⰽ ⱀⰵⰿⱆ ⱌⰴⰸⰰⱃⱐ·
ⰴⰴⰴⱏ ⰿⱁⰻ ⰻ ⱁⱅⰰⱌⱐ ⰿⱁⰻ· ⰻ ⰻⱀⰻ
ⰿⱀⱁⰳⰻ ⰻⰸⰽⰰⰲ'ⱎⰵ ⱅⱁⰳⰰ ⱀⰴⰸⱆⱅⱐ
ⱁⰱⱃⰴⰾⰻ, ⱅⱁ ⰽⰰⰽⱁ ⰰⰸ ⱅⱁ ⰿⱁⰳⱆ
ⱁⰱⱃⰴⰸⱅⰻ; ⱇⰻⰾⱁⱄⱁⱇ' ⰶⰵ ⱃⰵⱍⰵ·
ⱅⱁ ⰽ'ⱅⱁ ⰿⱁⰶⰵⱅⱐ ⱀⰰ ⰲⱁⰴⰻ ⰱⰵ-
ⰸⰴⰴⱆ ⱂⰻⰸⰰⱅⰻ ⰻ ⰵⱃⰵⱅⰻⰽⱁⰶⰵⰸⰽⱁ
ⰻⰿⰵ ⰸⰵⰱⰴ ⱁⰱⱃⰴⰸⱅⰻ; ⱁⱅⰲⰵⱋⰰ
(·ⰲ·). ⱁⱅⰲⰵⱋⰰ ⰵⰿⱆ ⱂⰰⰽⰻ ⱌⰴ-
ⰸⰰⱃⱐ ⰻ ⰸ ⰲⰰⱃⱐⰴⱁⱓ, ⰻⰿⱁⰿⰻ ⰸⰲⱁ-
ⰻⰿⰻ· ⰰⱋⰵ ⱅⰻ ⱈⱁⱋⰵⱎⰻ, ⰿⱁⰶⰵⱅ'
ⱅⰵⰱⰴ ⰴⰰⱅⰻ ⰱⰰⰳⱁ, ⰻⰶⰵ ⰴⰰⰵⱅ'
ⰲⰸⰴⰿⰻ ⰻⰶⰵ ⰻ ⱂⱃⱁⰸⰵⱅⱐ ⰱⰵ ⰸⰻ ⰸⰲ-
ⰿⱃⰵⱃⰻⰵⰿⰻ, ⰻ ⱁⱅⰲⱃⱐⰸⰰⰵⱅⱐ ⱅⰾⱐ-
ⰽⱆⱋⰻⰿⰻ. ⰻⰴⱏ ⰶⰵ ⱇⰻⰾⱁⰸⱁⱇ, ⱂⱁ
ⱂⱃⰲⱁⰿⱆ ⱁⰱⰻⱍⰰⱓ ⱀⰰ ⰿⱁⰾⰻⱅⰲⱆ
ⰸⰵ ⱂⱁⰾⱁⰾⰻ ⰻ ⰸ ⰻⱀⰴⰿⰻ ⱂⱁⰸⱂⰴⱎ-
ⱀⰻⰽⰻ. ⰲ ⰸⰽⱁⱃⰴ ⰶⰵ ⰵⰿⱆ ⰴⰲⰻ
ⰴⰲⰻ, ⱂⱁⰸⰾⱆⱎⰰⰵ ⰿⱁⰾⰻⱅⰲⰵ
ⰸⰲⱁⰻⱈ ⱃⰰⰱ, ⰻ ⰰⰱⰻⰵ ⰸⰾⱁⰶⰻ

тїна философа [1], и створи и слышати рѣчь сїю, и рече· вѣмь те троудна соуща, фїлософе, нь потрѣба ѥсть тебѣ тамо ити. сїю бо рѣчь не можеть инь никтоже исправити, ꙗкоже ты. отвѣщавь же философь· и троудьнь сыи и больнь тѣломь, сь радостїю [2] идоу тамо, аще имають боуквы [3] вь ѥзыкь свои. глагола же царь кь нѥмоу· дѣдь мои и отьць мои и ины мноѕи искавше того нѣсоуть обрѣли, то како азь могоу то обрѣсти; фїлософь же рече [4]· то кто можеть на водоу бесѣдоу писати, и еретичьско име себѣ обрѣсти; отвѣща ѥмоу пакы царь и сь варьдою, оучемь своимь [5]· аще ты хощеши, можеть сїе тебѣ богь дати, иже и даеть вьсѣмь просещїимь безь соумнѣнїа [6], и отврьзаеть тлькоущїимь. шьдь же фїлософь, по прьвомоу обычаю на молитвоу се наложи [7] и сь инѣми поспѣшникы. вь скорѣ же е ѥмоу богь ꙗви [8], послоушаѥ молитвы своих рабь. и абїе сложи

[1] R. призва прозвитеры и призва кирила философа.
[2] R. радъ.
[3] R. книги.
[4] R. nema ove tri rieči.
[5] R. со правдою сонми сонми, rylski: сь варьдою и оумомь своимь.
[6] R. несоумѣнїем.
[7] Rylski: вьдасть и постоу четыри десетиоу.
[8] R. во скоре же ꙗви са ѥмоу богъ, Rylski: вь скорѣ же ѥмоу богъ ꙗви, Lav. I. Moskv. вь скорѣ се ꙗви се богъ.

[illegible]

писмена, и начеть бесѣдоу писати еѵаггельскоу· испрьва[3] бѣ слово, и слово бѣ оу бога[4], и бог бѣ слово и прочее. Възвесели же се царь, и прослави бога сь своими сьвѣтникы. и посла его сь дары многы, писавь кь растиславоу[5] епїстолїю сице· богь, иже велить[6] вьсакомоу, да бы вь разоумь истинны пришьль, и на большїи се чинь стежаль[7], видѣвь вѣроу твою и подвигь, сьтвори нынѣ вь наша лѣта[8], ꙗвль боуквы вь вашь езыкь[9], егоже не бѣ испрьва[10] было, нь тькмо вь прьвая лѣта, да и вы причьтете се великыхь езыцѣхь, иже славеть бога своимь езыкомь. и поути послахомь того[11], емоуже е богь ꙗви[12], моужа чьстна[13] и благовѣрна и книжна ѕѣло, фїлософа[14]. и сь прїими дарь болшїи и чьстнѣи паче вьсакого злата и сребра и каменїа драгаго и богатьства преходещаго. и подвигни се сь инимь

[1] Pometnja pisaoca m. [illegible].
[2] Možda m. [illegible] ako nije m. lat. ad hoc.
[3] R. искони.
[4] R. ѡть бога.
[5] R. писа во скорости словоу m. писавъ ко ростисловоу.
[6] R. хотаи.
[7] Ryl. въздвигль.
[8] Ryl. нынѣ испльнити се твоемоу прошенїю вь наша лѣта.
[9] R. ꙗвль въ боуквы вашь ꙗзыкъ.
[10] R. давно.
[11] R. и тоу ти послахомъ того тобѣ, Ryl. и послахомь ти того самого.
[12] Ryl. емоуже се богь ꙗви, R. емоуже ꙗви богъ.
[13] R. честива.
[14] R. книжна ѕѣло и философа.

[illegible][1] [illegible]

[illegible] (·[illegible]·). [illegible][2] [illegible]

спѣшно, и оутврьди рѣчь всѣмь срьдцемь вьзыскати бога. ѡбщаго спасенїа не ѡтрини, нь всє подвигни не лѣнити се, нь ити се по истинныи поуть, да и ты, приведь ю подвигомь твоимь[3] вь божїи разоумь, прїимеши свою мьздоу вь того мѣсто, и вь си вѣкь и вь боудоущїи, за все доуше, хотещее вѣровати вь христа бога нашего, ѡть нынѣ и до коньчины, и память свою ѡставлѣе проуїимь родомь, подобьно великомоу царю кѡньстантїноу.

XV. Дошьдьшоу же емоу моравы, сь великою чьстїю прїеть его[4] растиславь, и оученикы сьбравь и вьдасть ихь оучити. вьскорѣ же вьсь црьковныи чинь прїемь[5], наоучи ю оутрьници и часовѡмь и вечерни и павечерници[6] и таинѣи слоужбѣ. и ѡтврьзоше се по пророчьскомоу словеси оушеса глоухыхь, и оуслышаше книжнаа словеса, и езыкь ıасьнь бысть гоугнивыхь. богь же вьзвесели се[7] о семь, а дїаволь постидѣ се.

---

[1] Ovo bi kašnje dodato sasvim neprikladno, jer Mihail nagovara Rastislava, a ne Ćirila.

[2] Ispala je rieč: [illegible].

[3] R. своимь.

[4] и.

[5] R. преложи, и.

[6] R. nema: павечерници.

[7] R. возвыси са.

19. Odkriv ovo, što me radosću napuni, sumnjah, da i štenja novljanske službe mogla bi biti iz iste legende pocrpena. Uzporediv s toga prve redke s rečenom legendom, pa i s onom o sv. Metudu, sve do početka trećega štenja ne naidjoh ni na kakvu sličnost. Ali kad dodjoh do rieči: ⰻ ⱑⰽⱁ ⱂⱃⰻⰱⰾⰻⰶⰻ ⱄⰵ ⰲⱃⱑⰿⰵ itd., spomenuv se umiljate Ćirilove molitve pri smrti, ukaza mi se ciela ta molitva, kakva je ona legende o tom svetcu. I ovo, što nije nego dio XVIII poglavja, al mudro izcrpeno, napose ću navesti, a sa strane tekst legende, koji mu odgovara. Evo jedno i drugo:

ⱋⱅⰵⱀⰻⰵ (·ⰲ·) . . . . ⰻ ⱑⰽⱁ ⱂⱃⰻⰱⰾⰻⰶⰻ ⱄⰵ ⰲⱃⱑⰿⰵ ⱁⱅⱎⰰⱄⱅⰻⱑ ⰵⰳⱁ ⱁⱅ ⱄⰵⰳⱁ ⰲⱑⰽⰰ, ⰲ'ⰸⰴⰲⰻⰳⱏ ⱃⱆⱌⱑ ⱄⰲⱁⰻ ⰽ' ⱀⰵⰱⰵⱄⰻ ⰻ ⱂⱁⰿⱁⰾⰻ ⱄⰵ ⰽ ⰳⱁⱄⱂⱁⰴⰵⰲⱑ, ⱄⱏ ⱄ'ⰾⰸⰰⰿⰻ, ⱀⰵⰽⰻ· ⰳⱁⱄⱂⱁⰴⰻ ⰱⱁⰶⰵ, ⰻⰶⰵ ⰵⱄⰻ ⰰⱀ'ⰼⰵⰾⰻ ⱅⰲⱁⰵ ⰱⰵⱄⱂⰾⱅ'ⱀⰻⰵ ⰲ' ⱄⰾⱆⰶⰱⱑ ⱁⱄⱅⰰⰲⰻⰾⱏ[1] ⱄⰵⰱⱑ, ⱀⰵⰱⱁ ⱂⱃⱁⱂⰵⰲⱏ ⰸⰵⰿⰾⱓ ⱁⱄⱀⱁⰲⰰⰲⱏ, ⰻ ⰲⱄⰰ ⱄⱆⱋⰰⱑ ⱁⱅ ⱀⰵⰱⰻⱅⰻⱑ ⰲ ⰱⰻⱅⰻⰵ ⱂⱃⰻⰲⰵⰴⱏ, ⰻⰶⰵ ⰲⱄⰵⰳⰴⰰ ⱅⰲⱁⱃⰻⱎⰻ ⰲⱁⰾⱓ ⰱⱁⰵⱋⰻⱈⱏ ⱄⰵ ⱅⰵⰱⰵ ⰻ ⱈⱃⰰⱀⰵⱋⰻⱈⱏ ⰸⰰⱂⱁⰲⱑⰴⰻ ⱅⰲⱁⰵ, ⱆⱄⰾⰻⱎⰻ ⰿⱁⰾⰻⱅⰲⱆ ⰿⱁⱓ, ⰻ ⰲⱑⱃⱀⱁⰵ ⱄⱅⰰⰴⱁ ⱅⰲⱁⰵ[2]. ⱋⱅⰵⱀⰻⰵ (·ⰳ·) ⰽ ⱀⰻⰿⰶⰵ[3] ⰿⰵ ⰱⱑ ⱂⱃⰻⱄⱅⰰⰲⰻⰾ' ⱀⰵⰽⰾⱓⱍⰻⰿⰰⰳⱁ ⰻ ⱀⰵⰴⱁⱄⱅⱁⰺⱀⰰⰳⱁ ⱃⰰⰱⰰ ⱄⰲⱁⰵⰳⱁ, ⰻⰸⰱⰰⰲⰻ ⰵ ⱁⱅ ⰲⱄⰰⰽⱁⰵ ⰱⰵⰸ'ⰱⱁⰶⱀⱁⰵ ⰻ ⱂⰰⰳⰰⱀⱄⰽⱁⰵ ⰸⰾⱁⰱⰻⰵ, ⰻ ⱁⱅ

XVIII . . . . и іакоже приближи се час, да пакы пріиметь и прѣставить се вь вѣчнаа жилища, вьздвигь роуцѣ свои кь богоу, и сьтвори молитвоу сь сльзами, глаголюе сице: господи, боже мои, иже еси вьсе аггелскые чины и бесплътные силы сьставиль, небо же распель и землю основаль, и вьса соущаа оть небытіа вь бытіе привель, иже вьсегда послоушаеи творещіихь волю твою и боещіихь се тебе и хранещіихь заповѣди твое, послоушаи мое молитвы, и вѣрное ти стадо сьхрани, емоу же бѣ приставиль мене неключимаго и недостоинаго раба твоего, избави ю безбожные и поганьскые злобы[4], гла-

---

[1] Z. isto: servasti = ⱁⱄⱅⰰⰲⰻⰾⱏ, ali polag ćiril. imalo bi biti: ⱄⱏⱄⱅⰰⰲⰻⰾⱏ.

[2] Za riečju: ⱅⰲⱁⰵ ima biti ispušćeno: ⱄⱏⱈⱃⰰⱀⰻ, koje nemaše ni Z. Srv. ćiril.

[3] ⰽ ⱀⰻⰿⰶⰵ možda stoji m. ⰽ ⱀⰵⰿⱆⰶⰵ.

[4] Polag glagolskoga teksta ovo stoji m. избави ю оть вьсакое безбожные и поганьскые злобы, и от вьсакого хоульнаго и еретичьскаго и рѣчевьнаго еретичьскаго езыка.

[illegible]

голющїихь [2] на те хоулоу, и погоуби триезычноую ересь [3], и възрасти црьковь свою множьствомь. и вьсе вь единодоушїи сьвькоупи, и сьтвори изредны люди, единомыслеще истиннѣи вѣрѣ твоеи и правѣмь исповѣданїи, и вьдьхни вь срьдца ихь слово твоего оусыновленїа. твои бо ѥсть дарь, аще ны прїель еси недостоиные на проповѣданїе еуаггелїа христа твоего, острещее се [4] на благаа дѣла, и творещее оугодна тебѣ. еже мнѣ бѣ даль, ꙗко твоꙗ тебѣ прѣдаю. оустрои ꙗ силною твоею десницею, и покрыи ихь кровомь крилоу твоею, да вьси вьсхвалеть и славеть име твое, отца и сына и светаго доуха. аминь. лобьза же вьсе светынимь цѣлованїемь, и рече: благословень богь, иже не дасть нась вь ловитвоу зоубомь невидимыхь врагь нашихь, нь сѣть ихь ськроуши и избави ны оть истлѣнїа ихь. и тако почи о господи. . . . . .

[1] Ova riečstoji m. [illegible]. Srv. ćiril. tekst. Putujući u Rim naši blagovjestnici zadržaše se u Mletcih, gdje se prepirahu s tamošnjim svećenstvom, koje hotje sve jezike izključiti iz crkve izim žudinskoga, grčkoga i latinskoga. Ovo nam navadja žiće sv. Konst. u pogl. XVI s ovimi riečmi: вь венетїи же бывшоу емоу, сьбраше се на нь епискоупи и попове и чрьнориздци, ꙗко и врани на сокола, и въздвигоше триезычноую ересь, глаголюще itd.

[2] глаголющїихь možda stoji m. глаголюща.

[3] Ryl. вѣроу и ересь.

[4] Ryl. подвизающее.

20. U drugoj službi prva dva štenja s početkom trećega, koja predhode Ćirilovu molitvu, počimlju s ovimi riečmi: [illegible] itd. Ovo je kao naslov ili kratak naznak predmeta, tako sastavljeno, kao što je u mučenikoslovu; a u tih se redcih u kratko spominje dostojanstvo naših svetaca, nazivajući ih ispovjednicima i zakonodavcima Krstovima, i o njih se povieda, da biše u Rimu ([illegible]). Iza ovoga kratkoga poviedanja, kakva ga ima u više starih časoslova o drugih svetcih[1], sliedi kazivanje da s. Ćiril otide u češku zemlju ([illegible]), gdje mnoga djela počiniv udostojen bi nazvat se mudroznancem ([illegible]). U istoj državi, jer o drugoj nema spomena, bijaše mu brat Metud biskup, a po rimskom, brozićevu i zaglavskom časoslovu nadbiskup ([illegible]), koji ne prestajaše dobročiniti i crkvene službe izpunjavati, dočim se Ćiril veoma staraše, da privede zabludjene duše na pravi put. Ćirilu se pripisuje, da je slovinske knjige izumio, svećenike i djakone uredjivao, i tim ugadjao rimskomu papi cjeća kršćanstva: što tako nevjernici obraćahu se na vjeru; čim sebi zadade velik trud. Kroz petdeset (sic) godišta napravljaše knjigu i napućivaše Krstove učitelje, koji bi slovenski službe bogu pjevali ([illegible]). Isti Ćiril pravdao se je u latinskih stranah s mnogimi latinskimi učitelji, a apostolik mu dobra hoćaše, što dobra o Bogu činjaše. Napokon o njem ta štenja kažu, da svetim duhom veden krstovom milošću izganjaše djavla iz čovječjih srdaca, čim mnoge nevjernike obraćaše na Krstovu vjeru.

Što sam naveo, slaže se s onim, što nam predstavljaju svi skupa ostali proučeni izvori; malo je što u ovom drugče pripoviedano.

[1] Na pr. u zadarsko-pašmanskom časoslovu XIV vieka: [illegible] itd. [illegible] itd. [illegible] itd. [illegible] itd. [illegible] itd. [illegible] itd.

Al pri tom valja mi primjetiti, buduć da su djelovanja crkvena i književna naših apostola bila uzko skopčana, „što je jedan od njih učinio i izveo, lasno se moglo pripisati i drugomu“, kako mudro veli Rački [1].

Ako za sv. Ćirila i Metuda rečena štenja kažu, da bjehu u češkoj zemlji, o tom nema dokaza u povjestničara, nego se zna samo, da Metud god. 873—874 pokrsti Borivoja češkoga kneza, ali ne u Češkoj, nego po svoj prilici u Svetopukovu dvoru u Moravskoj, i da se od onoga doba kršćanstvo sve to više širaše medju Česi, kojim bilo je doneseno još god. 845. [2] Što dakle sastavitelj službe spominje Češku u prvom štenju, uzeo je partem pro toto, buduć i Moravska s narodopisnoga gledišta bila češka zemlja. Da spisatelj ondje, gdje u prvom štenju spominje Češku, pod tim imenom razumije Moravsku, poznati je po drugom štenju, u kojem se opet štije: ⰽⱀⰻⰳⰻ ⰲ’ ⰻⱁⰲⰻⱀⱑ ⱁⱅⰰⰲⰻⱀ’ⱁⰽⰻⱑ, ⰵⰱⱑⰻ ⰲⰲⰻⱅⰻ ⱃ’ⱑⰽⰻⱀⰻ ⰲ’ ⱍⰵⱁⱋⱑⰻ ⰸⰵⰿⰾⰻ ⰿⰱⱑⰲⱃⰻ, t. j. u zemlji, u koju bi Ćiril poslan, i u kojoj se je i trudio, koja polag panonskih legenda i drugih spomenika nije nego Moravska bila. Ali ne samo sastavitelj novljanske službe nadieva češko ime zemlji, gdje se naši apostoli trudiše, nego i oni ljubljanske. Izvan štenja, u kojih ima: ⰿⰰⰱⰰⰴⱁⰽⰻ ⰽⱀⰵⰸⰰ i ⰿⰰⰱⰰⰴⱅⰰⱀⰵ, opažuju se ova u pjesni na večernju: ⱀⰰⰿⰻ ⰻⰴⰽⰱⰻ ⰶⰻⰲⱅⰻⰵ ⰴⰰⰻⱀⰻ, ⰻ ⱂⱅ’ⰽⰰ ⱍⰵⱎ’ⰽⰻⰿⰰ ⰴⰻⰶⰻⱂ ⱁⰴⱑⰴⱅⰻⱁⰴ ⱂⰱⰻⱁⰻⱑ itd. Pod zajmenom ⱀⰰⰿⰻ ovdje sastavitelj imao je razumjeti sebe i ostale još živuće učenike, kojih dublje učio je sveti Ćiril Isukrstovu nauku, a pod imenom ⱂⱅ’ⰽⰻ ⱍⰵⱎ’ⰽⰻ stanovnike. Ovo potvrdjuje i drugi rešponzorij treće noćnice, u kojem ob obojici veli: ⰰⱍⰵⱋⰰ ⰻ ⰽⰱⱁⰴⰵⱋⰰ ⱀⰰⱃⱁⰴⱏⰻ ⱍⰵⱎ’ⰽⰻⰵ (a ne: ⱀⰰⱃⱁⰴⱏⰻ ⱍⰵⱎ’ⰽⰻ), ⰰ ⱀⰰⱁⰴⰰⰴⱅⰰⱂⱋⰰ ⱀⰰ ⱂⰰⰴⰻ ⱂⰱⰰⰴⰻ ⱂⱅ’ⰽⰻ ⱂⰻⰳⰰⱀ’ⱁⰽⰻⰵ. Što za Ćirila spisatelj tih štenja veli, da poradi mnogih djela učinjenih u Moravskoj prozvan bi filosofom, prevario se je, čim još za njegove mladosti, što je bio za znanostmi zanesen, pribavilo mu je u suvremenika taj pridjevak. Da mu je brat Metud ne samo biskup, nego i nadbiskup, potvrdjuju nam papine povelje, koje ga tako zovu, kao n. pr. Ivan VIII u poslanici njemu (18 kal. jul. 879) upravljenoj: reverendissimo Methodio archiepiscopo

[1] Pismo slovjensko str. 91, bilj. 1.

[2] Po čemž i cely dům kniżeci i většina národu českého na víru se obratila. Fr. Palacky. Dějini nar. česk. D. I. Č. 1. V Praze 1848, čl. V, str. 136—173.

Pannoniensis ecclesiae, a u onoj k Svetopuku (od istoga dneva): Methodius archiepiscopus vester. Poznato je takodjer da kao takov dobro činjaše i dužnosti svojega starišа izvršivaše. Da je Ćiril nastojao, da privede zabludjene duše na pravi put, imaju i njeke latinske legende. Slovinske pak knjige, o kojih se kaže, da je iznašao, to bi bila slova i način pisanja uz potrebljavanje starih slova, kojim biti će poštogod preinačio oblik, i druga dodao potrebita slovenskomu jeziku. Što spominje velik trud, a niže govori o napravljanju knjiga i uredjivanju Krstovih služitelja, koji bi slovinskim glasom i jezikom Bogu služili, svjedoči nam i Joan, eksarh bugarski: **по нѥже оубо свѧтыи чєловѣкъ божии кѡстаттинъ философъ река, многы троуды прии, строѩ писмєна словѣньскыхъ кънигъ** [1]. Na početku trećega iz tih štenja ima: [illegible] (Brozić: [illegible]) [illegible] itd. Ovdje ima biti govor o godinah, koje je Ćiril doživio, i upravo ovako je Karaman razumievao ovo mjesto prevodeći štenja zaglavskoga časoslovnoga odlomka [2]. Ako li je pak u ovoj točki naznačeno vrieme, za kojega se je Ćiril bavio u Moravskoj [3], što bi se imalo izvesti iz onoga, što predhodi, i što sliedi, ne bismo se imali čudit, da je ovdje slovo Ⱀ (= 50) m. slova Ⰵ (= 5), na koje i naliči. Ova promjena mogla se je lakše dogoditi u kojem prastarom rukopisu obloga glagolskoga pisma, u kojem medju slovom Ⱀ (= 50) i slovom Ⰵ (= 5) manja je razlika. Što panonska legenda o sv. Ćirilu ima ciko pred molitvom toga svetca, opet drugo predstavlja [4].

Za prepiranja, što je imao u latinskoj strani s mnogimi latinskimi učitelji, kaže nam legenda, koja nam k tomu i ustanovljuje, da se je to dogodilo u Mletcih, kad su oba brata na putu bila, da u Rim idju (koncem god. 867 ili početkom god. 868). Što se nam napokon povieda, da je djavla izgonio iz čovječjih srdaca, ovo nam potvrdjuje pohvala o istom svetcu sliedećimi riečmi: **бѣсовскоую**

---

[1] К. Калайдовичъ: Іоаннъ Ексархъ Болгарскій 1824, str. 102—104.

[2] Karaman ovako prevadja: In uno eodemque instituto vitae permansit quinquaginta annos, regulando libros, et ministros Christi etc. V. prievod III L. II službe.

[3] T. j. od god. 863 do god. 867, koje niesu bile ciele kao što i svjedoči Translatio: Manserunt ergo in Moravia per annos quatuor et dimidium.

[4] **и вь томь ѡбразѣ прѣбысть дьнии .н.**

лесть прогона, и поганскїи мракъ и поганскоую лесть освацаа божественными лоучами. Za čudesa pak, naći je u panonskoj legendi, da je kad se iz Kršone vraćaše, gorku vodu u sladku pretvorio itd.

21. Kao čovjek radostan, što krčeć ledinu, naidje na nješto blaga, te tamo i amo po njoj kopa duboke jame, ne bi li sve blago iznašao u njoj sakriveno; tako i ja veseo, što u štenjih jedne i druge službe odkrih što ne bih bio slutio: latih se pjesni[1], antifona i responzorija, koji su u ljubljanskoj službi vlastiti, i to da ih proresetam, i poznam kakve su naravi, kakva li izvora. I premda se je htjelo posla s prispodobom, ne sustah, te i nadjoh, da su njeka bila izcrpena iz pohvale o sv. Ćirilu. Na pr. u pjesni na večernju ima: [illegible], što se slaže s riečmi pohvale: **на юзыцѣ его юко на хероувимѣ почиваше доухъ сватыи.** — [illegible], a pohvala: **обътече юко солнце всего мира просвѣщаа благодоуховенныма оучениемъ**, takodjer: **юкоже и денница**, pa malo niže: **и под небесноую** (a ne: **поднебесноую**) **прошедша стопама своима вес мїр освятиста**[2].

U drugoj antifoni na pohvali štije se: [illegible], što pohvala drugimi riečmi pjeva: **изъ млада чистъ бысть юко аггелъ**, a služba istočnoga obreda dvjema riečma svjedoči: **житие беспорока** (= **бес порока**).

---

[1] Pjesni (hymni) niesu po pjesničkoj mjeri napisane, kao što niesu ni druge pjesni u glagolskih časoslovih i misalih sve do god. 1648, koje godine R. Levaković u časoslovu, a god. 1631 u misalu sve do jednoga na mjeru dotjerao, dočim u staroslovenskih knjigah grčkoga obreda ostadoše nepromienjene, t. j. u prostom govoru, o čem se Kopitar ovako god. 1843 izražaše: „Nam si proprius examines, videbis necdum esse absolutam ipsam librorum ecclesiasticorum ad graecos revisionem; meliorque hac in re est sors librorum glagoliticorum, metra latini breviarii e. gr. reddentium utcumque metrice, cum russici graecorum acrosticha tantum interpretentur quoad sensum, non reddant metrice ipsum graecum artificium." Proleg. histor. in: Evangelia slavice quibus olim in regum Francorum oleo sacro inungendorum solemnibus uti solebat ecclesia Remensis, vulgo Texte du sacre. Lutetiae Parisiorum 1843. Cap. VI, N. 52.

[2] Srv. [illegible] Job. 1, 7. (= καὶ ἐμπεριπατήσας τὴν ὑπ' οὐρανὸν πάρειμι) u mojoj čitanki staroslov. jezika. U Pragu 1864 str. 57. U Mikloš. Lex. 1862—65 ima **подъ** m. tabulatum itd. ali ovdje je žen. spola od imenit. [illegible] (= [illegible], **подь**).

22. Što se sadržaja tiče, prva nam pjesan (na večernju) u kratko predstavlja Ćirila kao otca i učitelja, koji, buduć mu srdce užeženo svetim duhom, božije tajne odkri učenikom i češkomu puku, kroz kojega i svjetlost prosinu. Sveti duh kao na Kerubinu na njegovu jeziku prebi. Isti Ćiril obišao je okoliš zemaljski, i nasijao zemlju učenjem, kojim izčeznuše krivovjerci, i mnogi ostaviše zloću, s čega se on na nebu slavi. Takodjer u pjesni na jutrnje: vlast vražju progoni; od njega divna je dika slovenskim svećenikom, koji se njegova učenja spominju. I antifone na pohvale sve jednako uzvišuju naše svetce, čim ob obojici njih predočuju, da se njihovim dobrim učenjem svietli crkva, da Ćiril prebi djevac tielom, da poslušan bi Bogu; priličan čistomu zlatu, svietli dobrimi d eli. Za oba brata donose, da su masline iz grada solinskoga (sic), biskupi i učitelji slovinske knjige, koji poznavahu i grčki i latinski jezik, koji se pobrinuše, da uče i pokrste Čehe i druge narode poganske. U toj antifoni rieč: ⰔⰑⰎⰊⰐⱐ-ⰔⰍⰀⰃⰑ stoji na mjesto ⰔⰑⰎⰖⰐⱐⰔⰍⰀⰃⰑ, koja promjena ima se metnuti na prepisatelja ljubljanskoga časoslova, ili na one, koji su prepisali časoslove, iz kojih je potekao ljubljanski, buduć Hrvatom poznatiji Solin (Salona), nego li Solun (Thessalonica). O istih svetcih u antifoni na blagoslovljen štije se, da na ovom svietu mnoga čudnovata znamenja (čudesa) ukazaše o Krstovu imenu.

23. Iznašašće komada panonske legende o sv. Kostantinu, rečenom Ćirilu, umetnutih u dvie navedene službe, potvrdjuje, kako ćemo vidjeti njezinu starinu, pa ujedno u njih je dokaza, da ta legenda nije nam došla nepokvarena. Ovo potvrdjuje i mnienje njekih, koji o kvarih jedne ili druge ili obje legende dosele su pisali, i kojih, premda ne svih, ovdje navadjam.

V. Hanka ovako se izrazi: „Ostatně v životu sv. Kyrilla snadno spozorovat ruske doplňky“ [1].

Za njim E S. ovako pisaše: „Sie behandelt das Leben eines jeden der beiden Brüder selbstständig, und scheint, wo fern sie, wie wahrscheinlich, wirklich noch von Schülern des Methodius verfasst ward, nur wenige spätere Zusätze erfahren zu haben“ [2]. A

[1] Časopis česk. Mus. 1846, sv. I, str. 5.

[2] „Ona se bavi životom svakoga od oba brata po na se, i ako je sastaviše Metudovi učenici, kako je prilika, čini se, da joj je malo kašnjih dodataka učinjeno bilo“. Die Slawenapostel Cyrill und Methodius in: Katholische Wochenschrift herausgegeben von Dr. F. X. Himmelstein in Würz-

Dümmler govoreć o drugoj panonskoj legendi ovako razlaga: „Ob der ursprüngliche Text unserer Quelle durch spätere Zusätze vermehrt worden sei, lässt sich durch sprachliche Gründe nicht entscheiden, da wir sie nicht mehr in der Ursprache besitzen; auch nach inneren Wahrzeichen ist es mir nicht gelungen, hierüber etwas Sicheres auszumachen“[1]. Rački veli za žiće istoga Metodija, da: „ne dodje nam u ruke u svojoj prvobitnoj slici i podpunosti“[2], što, kako ćemo niže vidjeti, valja i za legendu o sv. Ćirilu.

Ovim ne ću da pobijam vjerodostojnosti panonske legende o sv. Ćirilu, što je naučenjaci dovoljnimi razlozi podupiraše, jer ako se je kašnje što uvuklo ili navrglo, ostaje vjerovno, da što se strogo Ćirilova žića (pan. legende) tiče ono bi vjerno napisano od kogagod Ćirilova učenika.

24. I da se je kvara uvuklo u legendu o sv. Ćirilu, kako gorispomenuti učenjaci tvrdo drže, može se, kako rekoh, potvrditi iz samih štenja obiju služba, ljubljanske i novljanske, premda nijesu nego malašan (petnaesti) dio te legende. Uzporedimo n. p. poglavje XIV i početak XV rečene legende sâ štenji ljubljanskoga časoslova, pa ćemo se uvjerit, da je tako. I da ovo pokušamo, evo jednoga primjera iz službe ljubljanskoga časoslova. U njoj ima: [illegible] ([illegible]) [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], dočim u panonskoj legendi, kakvu je predstavljavljaju svi dosele poznati ćirilski rukopisi, štije se: **сложи писмена, и наоучеть бесѣдоу писати еуаггельскоу: испрва** (Rylski: **искони**) **бѣ слово, и слово бѣ оу бога, и богь бѣ слово.** Koji sravni ove dvie točke, vidjet će, da u ljubljanskoj službi prosto je kazano, kako je sv. Ćiril složio pismena, koja, možda po hrvatskom pučkom značenju rieči s l o v o, zovu se [illegible] [illegible], što valja kako da bi se reklo z n a c i z a p i s a n j e; a zatim, da je bio počeo novom azbukvom pisati, ali ne zna se što. I doisto Ćiril, kad ga Mihajlo car ponukovaše, da podje u Moravsku, odgovori: [illegible]

burg 1857, N. 4 str. 54. Njeki drže, da je spisatelj pod slovi E. S. glasoviti prof. I. Hergenröther.

[1] Hrvatski reklo bi se: „Je li prvotni sadržaj našemu izvorniku povećan bio potlašnjimi dodatci, nije moći prosuditi pomoću razloga oslonjenih na jeziku, pošto ga u prvobitnom jeziku nemamo; a i niesam se mogao ničesa o tom naufano doviti po nutrašnjih značajnih potezih“. Die pannonische Legende von heil. Methodius von Ernst Dümmler in Archiv für Kunde österreich. Geschichts-Quellen, dreizehnter Band. I. str. 153.

[2] Arkiv za povjestn. jugoslav. knj. IV, str. 98—108.

[illegible], kako ima ljubljanski časoslov, i panonska legenda o sv. Ćirilu u Šafarika: сь радостїю идоу тамо, аще имают (мораволяне) боукви вь свои єзыкь itd., to jest: Ćiril uvidjev, da se tu hoće pisma i knjiga prama slovenskomu jeziku, pita, imaju li Moravljani [illegible], боукви u svoj jezik. Na ovaj upit car odgovori: [illegible]? ili kako ima legenda po Šafariku: дѣдь мои, и отьць мои, и ины мнози, искавше того, нѣсоуть обрѣли: то како азь могоу то обрѣсти? Isti car pišući Rastislavu veli, da Bog [illegible], ili kako je u Šafarika: явль боуквы вь вашь єзыкь, єгоже не бѣ испрьва было; al spominje prievod jevangjelistara. U poglavju XV iste legende govor je o Ćirilovu prievodu, jer valja da se na prievod odnose ove rieči: вь скорѣ же вьсь црьковныи чинь прїємь, наоучи ю оутрьнинци и часовомь и вечерни и павечерниции и таинѣ слоужбѣ, ili kako ima rimski rukopis: весь чинь церковныи преложи, и наоучи ю itd., a jasnije u Makarijevih Čet-Minejih: прѣложи весь црковныи оуставъ отъ грѣчьска въ словѣнскъ азыкъ. Ovdje se dakle čisto štije, da je Ćiril u kratko preveo knjige potrebite za jutrnje, časove, večernju i pavečernju, pa još za tajnu službu, t. j. časoslov i misal, i da je svoje učenike u tih učio. Ako je pa Ćiril preveo misal, nije dvojbe, da je imao prevesti i jevangjelska poglavja, koja se na misi štiju. Sve ovo još bistrije predočuje nam ljubljanska služba, koja u najzad navedenoj točki ovako glasi: [illegible]. Pamtimo, da [illegible] moglo bi ovdje naznačiti i jezik i azbukvu slovensku t. j. glagolsku, vlastitu Slovjenom. I panonska legenda o sv. Metudu veli što i ona o sv. Kostantinu t. j. Ćirilu, dapače u toj imamo znamenito sporedno mjesto, u poglavju V, u kojem o Ćirilu kaže, da pokad car Mihail bijaše ga ponutkovao, da s bratom ide u Moravsku, oba на молитвоу . . . . . са наложиста . . . . тоу яви богъ философоу словеньскы книгы и абїе оустроивъ писмена и бесѣдоу съставль поути са атъ моравьскаго. Ovo opet bolje razsvjetljuje poglavje XV iste legende, u kojem se štije: отъ оученикъ своихъ посажь два попы скорописца sѣло прѣложи въ борзѣ вса книгы исполнь, развѣ макъкавеи, шестїю мѣсаць . . . . псалтырь бо бѣ токмо и еуаггелїе съ апостоломъ и избранными слоужбами и церковьными съ философомъ преложилъ первѣе.

Iz navedenih dakle sliedi, da Ćiril u Carigradu izumje slova (po svoj prilici glagolska), i radio je, bi li se moglo š njimi služiti za pisanje slovjenskoga jezika, jer pokad pokaza caru, da se š njimi prilično može pisati, stavi se na put, pa netom stigne u Moravsku stade s bratom svojim prevoditi njeke knjige sv. pisma, t. j. toliko psaltir, koliko jevangjelje s apostolom i s izbranom crkvenom službom. Iza Ćirilove smrti sam Metud pomoću dvaju popova skoropisaca na brzu ruku u šest mjeseci prevede ostale knjige sv. pisma osim Makabejskih.

Što nam kaže dio panonske legende o sv. Ćirilu umetnut u ljubljanskom časoslovu, i potvrdjuje panonska legenda o sv. Metudu, to potvrdjuju svjedoci grčki, latinski i slovenski, koji bit će se bez sumnje naslonili na povjestničke podatke, ili barem na predavanje.

Evo ih redom. I počimljuć od grčkih:

Bugarska legenda iz žića sv. Klimenta ima[1]: τὴν τῶν Βουλγάρων χώραν ἐφώτισαν ἐν τοῖς ἐσχάτοις καιροῖς πατέρες μακάριοι καὶ διδάσκαλοι, λάμψαντες διδάγμασί τε καὶ θαύμασι καὶ βίῳ καὶ λόγῳ καταστάντες παρὰ Θεῷ ἀμφιδέξιοι, . . . Μεθόδιος, ὅς τὴν Πανόνων ἐπαρχίαν ἐκόσμησεν ἀρχιεπίσκοπος Μοράβου γενόμενος, καὶ Κύριλλος, . . . ἐπεὶ δὲ τὸ τῶν Σθλοβενῶν γένος, εἴτ' οὖν Βουλγάρων ἀσυνέτος εἶχον τῶν ἑλλάδι γλώσσῃ συντεθειμένων γραφῶν, . . . ἐξευρίσκουσι μὲν τὰ Σθλοβενικὰ γράμματα, ἑρμηνεύουσι δὲ τὰς θεοπνεύστους γραφὰς ἐκ τῆς ἑλλάδος γλώσσης εἰς τὴν Βουλγαρικήν, ποιοῦνται δὲ σπουδὴν τοῖς ὀξυτέροις τῶν μαθητῶν παραδοῦναι τὰ θεῖα μαθήματα[2].

Grčka pa legenda o istom sv. Klimentu ovo donosi: (Κλήμης) πρῶτος μετὰ τοῦ θείου Ναοὺμ, Ἀγγελαρίου καὶ Γοράσδου τὴν ἱερὰν μετ' ἐπιμελείας ἐξεδιδάχθη γραφὴν, μεταγλωττισθεῖσαν συνεργείᾳ τῇ κρείττονι πρὸς τὴν ἐνθάδε Βουλγάροις διάλεκτον ὑπὸ Κυρίλλου, τοῦ ὡς ἀληθῶς θεοσόφου καὶ

---

[1] Vita s. Clementis episc. Bulgarorum. Graece ed. Fr. Miklosich. Vindobonae 1847, str. 3 br. II.

[2] U latinskom prievodu glasilo bi ovako: . . . . „Bulgarorum terram illustraverunt in his ultimis temporibus patres beati et magistri, lucentes praeceptis et miraculis, vita et sermone, positi ad dexteram Dei, ... Methodius, qui Panonum eparchiam ornavit archiepiscopus Moravi creatus, et Cyrillus . . . cum autem Slovenorum gens sive Bulgarorum non intelligeret libros graece conscriptos, . . . excogitant slovenicas literas, et divinitus inspiratas scripturas e graeca lingua in bulgaricam vertunt, et magno cum studio acutioribus discipulis tradunt sacras doctrinas“. Ginzel op. cit. Anh. I, 5. 33. N. 1, 2.

ἰσαποστόλου πατρὸς καὶ πρῶτον σὺν Μεθοδίῳ τῷ πάνυ διδασκάλῳ θεοσεβείας καὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως τῷ Μυσῶν ἔθνει [1].

A u moravskoj legendi: Cumque viri Dei (Cyrillus et Methodius) ipsum regem (Moraviae) cum populo suo religiosa sollicitudine ad fidei lumen omnino provocassent, illis deinde vetus et novum testamentum vigilanti cura exponentes, et informantes eos, plura de Graeco et Latino transferentes, in Sclavonica lingua canonicas horas et missas in ecclesia Dei publice statuerunt decantare [2].

Legenda o sv. Ljudmili: Sanctus Cyrillus . . . . graecis et latinis apicibus sufficientissime instructus . . . Moraviam est ingressus . . . . Inventisque novis apicibus sive litteris vetus et novum testamentum, pluraque alia de graeco sive latino sermone in sclavonicum transtulit idioma, missas caeterasque canonicas horas resonare sclavonica voce in ecclesia statuendo [3].

Dukljanski ljetopis ima: itaque Constantinus vir per omnia sanctissimus, atque in divinis scripturis profundissime a pueritia edoctus . . . . literam lingua sclavonica componens, commutavit evangelium Christi atque psalterium et omnes divinos libros veteris et novi testamenti de graeca littera in sclavonicam nec non et missam [4].

Slovenski svjedoci jesu nam:

Joan bugarski eksarh, koji je svakako za bugarskoga cara Simeona velikoga živio (888—917), dakle dok jošter življahu učenici naših apostola, ovako piše: **По нєжє оуբо свѧтын ѵєловѣкъ божнн къстатннъ фнлософъ рєка, мьногы троудъі прнѩ, строѩ пнсмєна словѣньскыхъ кънигъ, н отъ єваггєлнѩ н апостола прѣлагаѩ нзборъ: ѥлнко достнжє жнвын въ мнрѣ сємь тьмьнѣмь, толнкожє прѣложн . . . . съ снмъ жє сы н оставль ѥго въ жнтнн сємь вєлнкын божнн архнєпнскоупъ мєѳоднн, братъ ѥго, прѣложн вса оуставьныа кънигы .ҳ. ѡтъ єлнньска аꙁыка, ѥжє ѥсть гръѵьскъ, въ словѣньскъ** [5].

---

[1] Latinski ovako glasi: „(Clemens) primus cum divino Angelario et Gorasdo sacram scripturam strenue edoctus est, translatam ope superiore in dialectum Bulgaris illarum regionum propriam a Cyrillo, patre vera Dei sapientia pleno et apostolis aequiparando, et initio quidem una cum Methodio summo pietatis et verae fidei magistro apud Mysorum gentem". P. J. Šafařík: Památky hlah. písemn. str. LVII.

[2] Ginzel op. cit. Anh. I, str. 15 N. 5.

[3] Ib. str. 15 N. 1, 2.

[4] Presbyteri Diocleatis regnum Slavorum. V. Lucii: De regno Dalm. et Cr. Amstel. 1666, str. 440.

[5] Joann exarh. Izd. Kolajdovič. Moskva 1824, str. 129.

Crnorizac (koludar) Hrabar, koji je živio u doba, kad je bilo još ljudi, koji su bili vidjeli i poznavali učenike naših apostola u Bugarskoj (**сѫть бо еще живи, иже сѫть видѣли ихъ**) o književnih radnjah sv. Ćirila ovako se izrazuje: **святыи констянтинъ філософъ, нарицаемыи кірилъ, тъи намъ писмена створи и книгы прѣложи и меѳодие братъ его** [1].

Nestor, monah Kijevski, najstariji ruski ljetopisac (rod. g. 1056, † oko god. 1116), koji imaše pred očima panonske legende, pošto se š njima i u samih riečih slaže (srv. leg. o sv. Kost. pogl. XIV do XIX i one o sv. Met. pogl. V—IX), medju ostalimi veli: **сима же пришьдьшема (въ словѣньскоую землю) начаста съставлꙗти писмена азбоуковьнаꙗ словѣньскы, и прѣложиста апостолъ и евангелие . . . . . по семь же прѣложиста псалтырь и охтоикъ и проуаꙗ книгы** [2].

Stari hrvatski ljetopis ima: „jedan človik mnogo naučen i filosof imenom Kostanc, i taj muž biše sa svim dobar i sveta života . . . . . . i naredi popove i knjigu hrvacku, i iztumači iz grčkoga hrvacku knjigu i hrvacki tumači evangjelja i sve pistule crikvene i tako staroga kako novoga zakona, i učini knjige s papinim dopušćenjem i naredi misu“ [3].

Prolog prepisan god. 1330 navadja: **седѣше (Меѳодие) вь земли моравстѣи прѣложи вьсе .ѯ. книгь ветхаго и новааго закона ѡть грьчьскаго вь словѣньскыи** [4].

Bugarski ljetopis, što prof. Bodjanski nadje god. 1842 u vratislavskoj gimnazialnoj knjižnici sv. Mandalene na kraju rukopisnoga služabnika, a napisan bješe polovicom XIV vieka, ima: **въ царство сего михаила цара крьщен бысть словѣнскьи ꙗзыкъ морава, и данъ бысть имъ епископъ меѳоди, и поиде съ нимъ братъ его курилъ . . . Сїа же прѣложиста въсе божьственое писанїе греческыхъ книгъ на словенскъи ꙗзыкъ на блъгарскыи** [5].

Drugi ljetopis ruski iz XV vieka ovako ima: **прѣложиша книги ѡтъ гречкаго ꙗзыка на словеньскыи ꙗзыкъ кирилъ философъ съ мефедьемъ** [6].

---

[1] Mnicha hrabra o písmenech slovanských. Vydal P. J. Šafařík. V Praze 1851, str. 7.

[2] Chronica Nestoris. Ed. Fr. Miklosich. Vindobonae 1860. pogl. XX, str. 13.

[3] Arkiv za jugoslav. povjest. knj. I. str. 14.

[4] Гласник друштва србске словесности. св. XVI. У Београду 1863, str. 34.

[5] Бодянски : О времени произхожденія славянскихъ писменъ. Москва 1855, стр. 80.

[6] Ondje str. 96.

Navedena svjedočanstva slažu se u tom, da je Ćiril ili sam ili s bratom Metodom preveo knjige sv. pisma još i liturgičke, al što se tiče mjesta, gdje ih prevede, ili to nije spomenuto, ili ako je spomenuto, to je Moravska. Jedini Goderik u Translatio s. Clementis slaže se panonskom legendom o sv. Ćirilu, kakvu nam predstavljaju ćirilski rukopisi dosele proiznadjeni, jer veli: „Cumque ad partes illas (Moraviae) Deo praeparante, venissent, cognoscentes loci indigenae adventum illorum, valde gavisi sunt; quia et reliquias B. Clementis secum ferre audierant, et evangelium in earum linguam a philosopho praedicto (Constantino) translatum“ [1]; al Goderik bio bi jedini, koji bi zasvjedočio za spomenute ćirilske rukopise i to protiva panonskoj legendi o sv. Metodu, i protiva drugim svjedokom, od kojih njeki su suvremeni istih učenika naših apostola.

K tomu dodajmo, da ako bi bio prievod jevangjelja ugotovljen u Carigradu, a oni ostalih knjiga sv. pisma i liturgičkih u Moravskoj, bilo bi ostalo u tom prievodu jevangjelja njekih rieči, ili barem oblika malo ili ni malo upotrebljivanih u Moravskoj, a u ostalih knjigah ništar toga; ali ovo nije se jošte zamjerilo, dočim na protiv toliko u jevangjelju, koliko u drugih knjigah ima rieči iz latinskoga i njemačkoga jezika, koje svjedoče za prievod ugotovljen ne medju Grci u Carigradu, nego u Moravskoj medju Sloveni, t. j. u zemlji, u kojoj puk jur od njemačkih svećenika bijaše većim dielom obraćen na kršćansku vjeru i to po rimskom obredu.

Da je to tako bilo, već držaše Haupt, kojega rieči evo ovdje navadjam: „Dass sie bereits in Macedonien an die Uebersetzung der heil. Schrift gegangen, ist weder irgend bezeugt, noch selbst wahrscheinlich . . . Soviel ich nun weiss, begann in Mittelalter die Bekehrung heidnischer Völker nirgends, wie etwa heut zu Tage mit der Uebersetzung der Bibel, und alles spricht dafür, dass Cyrill und Method erst in Pannonien, dessen Bewohner durch das längst befestigte Christenthum für ein solches Geschenk reif waren, den Gedanken der Bibelübersetzung fassten, und bei diesem Werke nicht die vielleicht früher erlernte bulgarische Mundart anwandten, sondern die Sprache der Pannonier, für die sie es zunächst unternahmen“ [2].

---

[1] Ginzel op. cit. Anhang I. str. 9, br. 7.

[2] „Da su oni (Ćiril i Metud) u Macedoniji započeli prievod svetoga pisma, niti koji svjedoči, niti je vjerovno. Koliko ja znam, obraćanje poganskih

25. Osim ovoga kvara, koji sastoji u navedenom dodatku, ima i pometanja toliko u komadih panonske legende o sv. Ćirilu uvršćenih u ljubljanskoj i novljanskoj službi, koliko u samoj toj legendi, kakvu nam je predstavljaju dosada pronadjeni rukopisi. Ove pometnje imale bi se pripisati rdjavomu rukopisu, iz kojega je tko prepisao, il nepomnji prepisatelja, il što je ovaj kratkovid bio, il nije liepo čuo što bi mu drugi štio. Ovako se tumače pometnje u rukopisih drugih jezika, te se ovako mogu tumačiti i one, koje se u naših nalaze. Bilo kako bilo, medju pometnjami, koje se opažaju u komadu panonske legende o sv. Ćirilu uvršćenom u ljubljanskoj službi, ima ova u trećem štenju: ⰻ ⱄⱂⱃⰰⰲⱐⰴⱛ ⱆⰿⱁⰿⰻ ⱄⰲⱁⰻⰿⰻ. Da bi dokučio što znači druga rieč, i kako se k njoj odnose dvie zadnje, latih se spomenute panonske legende o sv. Ćirilu izdane od Šafařika. Po onom izdanju druga je rieč sastavljena, a treća pometno pisana; te valja ih ovako razstaviti: ⰻ ⱄ ⱂⱃⰰⰲⱐⰴⱛ ⱆⰿⱁⰿⰻ ⱄⰲⱁⰻⰿⰻ. Pometnja u trećoj rieči po sebi ne bi vriedila nego da pod njom napišem izvornu rieč; al kad medju bilježkami na kraju spomenutoga izdanja nadjoh, da ista legenda u Rylskom ćirilskom rukopisu iz XV vieka [1] ima ista pometnja, pa opet u Makarijevih Čet-Minejih [2], u njekom zborniku [3], u rimskom rukopisu [4], ne samo imao sam se čudom čuditi, nego još promisliti, kako se je ta pometnja podkrala sastavitelju ljubljanske službe, pa i prepisateljem tih ćirilskih rukopisa [5]. Da je ta pometnja potekla

---

pukova srednjega vieka ne počimljaše, kao sada počimlje, prievodom sv. pisma; nego sve nas naganja na mnienje, da Ćiril i Metud začeše misao o tom prievodu stoprv u Panoniji, gdje kršćanstvo od dugoga vremena već ukorienjeno, bilo je usposobilo puk, da se okoristi onakvim darom, i na mnienje još da ta braća služiše se za oni posao ne bugarskim nariečjem, što su ga možda prije naučili bili, nego jezikom Panonaca, za koje se posla uhvatiše". Haupt über Kopitar's Glagol. Cloz. Wien. Jahrb. XVII, 131.

[1] **сь варьдою и оумѡмь своимь.** Šaf. Pamat. dřevn. písemn. Jihosl. Ž. sv. Konst. str. 32.

[2] Žiće Kiril. u Makar. Čet-Min. **февраль** str. 916: **ѡтвѣща емꙋ цѣсарь с правьдою оумомъ своимь**, a u onom za октобар: **ѡтвѣща емꙋ паки цѣсарь с правьдою и оумомъ своимъ.**

[3] U pamuč. ruk. sborniku mosk. duhov. Akad. pod br. 63, str. 115: **отвѣща емꙋ паки цѣсарь съ правдою и оумом своимъ.**

[4] **со правдою сонми сонми.**

[5] Šafařík dočim u bilježkah navadja, da Rylski rukopis, po kojem je izdao panonsku legendu o sv. Ćirilu, ima: **и оумѡмь**, ne kaže ima li koji drugi rukopis: **оуємь**, niti, da je on popravio **оумѡмь** u **оуємь**. I drugi,

iz pretvorenja obloga glagolskoga slova ⰵ u ⰵ i uvršćenja slova ⱑ za prvim odmah slovom, ili iz pretvorenja ćirilskoga ѥ ili є u о i umetnuća slova м odmah za prvim slovom: o tom svak bi se lahko uvjerio; al da se je slučajno podkrala spisatelju il prepisatelju ljubljanske službe i prepisateljem imenovanih ćirilskih rukopisa, nitko ne će ni za tren držati. Ako dakle nije se slučajno podkrala jednomu, pa opet slučajno drugim, a ona imala se je podkrasti, dakako slučajno, barem jednomu, i to prepisatelju onoga rukopisa, iz kojega neposredno ili posredno potekoše glagolska služba ljubljanskoga časoslova i spomenuti ćirilski rukopisi, ali nikako prevoditelju, ili spisatelju panonske legende, t. j. slovenskoga izvornika legende. A kad se je ovo dogodilo? Prije nego što je sastavljena ljubljanska služba, t. j. kako ćemo poniže vidjeti, koncem IX, ili prvih godina X vieka, al ne kašnje, jer tada bismo imali držati, da je tkogod u poznije vrieme po kojem ćirilskom rukopisu, u kojem bila se je već uvukla ta pometnja, promienio u glagolskoj službi rieč: ⰻⰵⰿⰻ u ⰻⰿⰵⰿⰻ. Zaključak, da se je navedena pometnja podkrala još koncem IX stoljeća, ili početkom X, vodi nas opet na drugi. Glagolsko oblo pismo upotrebljavalo se je od IX do XII vieka za knjige zapadnoga i istočnoga obreda, dapače najstariji dosele pronadjeni rukopisi toga pisma, svi su istočnoga obreda, a po tom i panonska legenda o sv. Kostantinu, rečenom Ćirilu, koja je onoga obreda, i iz konca IX ili iz početka X vieka, imala je biti prevedena, ili pisana glagolskim oblim pismom, i po svoj prilici i ona o sv. Metudu, koja je iz istoga doba, a vjerovno istoga spisatelja, pa napokon i sama pohvala o sv. Ćirilu.

26. Ako hočemo, da ustanovimo vrieme, kad su bile sastavljene ove dvie službe, koje sadržahu i sadrže časoslovi XIV i XV vieka, evo dokaza.

Jedna od njih, to'jest, ljubljanska nosi sobom znake duboke starine, dapače opredjeljuje po sebi viek, kojega je bila napisana, to jest, konac IX il početak X vieka. Znakovi te duboke starine jesu rieči: ⰻⱑⰸⰿⰵⰿⱏⰹ, ⰻⱑⰵⱃⰸⱍⰸ, ⱑⰵⰿⱐⱏ, koje se u pjesnih, antifonah i rešponzorijih nalaze, koji nijesu mogli biti napisani nego od kogagod Ćirilova učenika, jer tko je drugi mogao Ćirila na-

koji su o istoj legendi pisali, ne govore o toj pometnji, koju predočuju sačuvani rukopisi.

zvati učiteljem, sebe sa drugimi štovatelji učenike, čeda? Evo kako glase mjesta, gdje su te rieči: [illegible]. A malo niže: [illegible]. Još: [illegible] itd., i: [illegible]. — [illegible]. — [illegible]. Napokon: [illegible]. Ovomu ne protivi se jezik, koji, istina je, s pravopisom i s oblikom pismena ne predstavlja nam nego doba, kad bi napisan časoslov, to jest početak XV vieka, kako nam ga predlažu i ostale crkvene glagolske i ćirilske knjige toga i XIV stoljeća; ipak ta služba i ona novljanskoga časoslova s dieli izcrpenimi iz panonske legende o sv. Ćirilu sadrže trag staroga jezika.

Glavni znaci staroga jezika u dielovih panonske legende uvršćenih u te službe, pa i u cielih službah jesu ovi:

a. pravi oblik 4 padeža jednine kod I-sklonitbe u riečih za žive stvari i osobe, koji se s 1 padežem slaže, n. pr. [illegible] (cir. pan. leg. єпископа и оучителꙗ), [illegible] (cir. троудьна соуща), [illegible] (cir. моужа чьстна и благовѣрна и книжна ѕѣло философа), [illegible] (cir. вь христа бога нашего).

b. pravi oblik zajmena [illegible] u 4 padežu množine: [illegible] (cir. и вьдасть нхь оучнти), [illegible].

c. posjedovni pridavnik [illegible] gdje ćirilska pan. leg. ima твои: [illegible] (ćir. неклюучимаго . . . недостоинаго раба твоего), [illegible].

d. stari oblici tvrdoga (nesigmatičkoga) aorista: 1. os. jedn. [illegible], 3. os. množ. [illegible].

e. rieči u starom obliku n. pr. [illegible] ([illegible]), [illegible] iz riedka imenit. [illegible] (ꙁаградь).

f. priedlog [illegible] [1]: [illegible] (per verba).

---

[1] Ova rieč mogla bi bit panonska, al nikako ruska, jer ljubljanski časoslov nije porušen, kao što nije ni zadarsko-pašmanski, u kojem sam

g. roditeljni padež za zanikateljnom riečcom [illegible]: [illegible] (ćir сию во рѣчь itd.)

27. Starina jedne i druge službe, a najskole ljubljanske, potvrdjuje onu legende o sv. Ćirilu, koja i po tom imala je biti pisana, te i prevedena koncem IX, ili početkom X stoljeća. Ako li ta legenda bješe u to doba pisana, i to u Panoniji, sva je prilika, da bi prievod slovenski (iz grčkoga, kako mni Miklošić) pisan slovenskimi slovi t. j. oblimi glagolskimi, tada u običaju, i da iz obloga glagolskoga rukopisa, ili neposredno, ili posredno potekoše komad prerano uvršćen u ljubljansku, i komad umetnut u novljansku službu, a napokon i svi ćirilski priepisi te legende sačuvani, i izgubljeni, ili jošte neodkriti.

28. Spomenute dvie službe imale su se upotrebljavati gdje je rimsko-slovenski obred vladao, al tko zna u kojih je biskupijah ili župah jedna, u kojih li druga. Po mjestih, u kojih su bili napisani, ili upotrebljavani časoslovi s tima službama, starija od njih bit će se upotrebljavala u zlatnom Pragu, u predgradju Emaus, gdje bi se upotrebljavalo sazavo-emausko jevangjelje, t. j. remsko, kojega poslanica i jevangjelje slažu se s ljubljanskom službom. Ista služba bit će se upotrebljavala u Boljunu u Istri, i u Saljskom selu. Drugom službom bit će slavili naše apostole u Zaglavi,

---

je još dva puta našao. Evo oba primjera: [illegible] = Per evangelica dicta. [illegible] = Per lignum sanctae crucis (Broz. [illegible]). Panonska rieč mogla bi takodjer biti i priedlog: [illegible] (= вы), koji vriedi koliko priedlog [illegible], a nalazi se sdružen s glagoli. Šafaříku, koji je bio za čudo u glagolskom psaltiru opazio dva primjera: [illegible] (eripere) 68, 22, i [illegible] (procedere) 44, 5, bio sam god. 1857 priobćio još takovih pet iz spomenutoga zadarsko-pašmanskoga časoslova XIV vieka. (V. Ueber den Ursprung und die Heimath des Glagolitismus. Prag 1858, str. 44): [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible]. Ovih zadnjih godina opet sam drugih primjera našao, koje ovdje navadjam s njekimi od prvih: [illegible] Judit 10, 4, [illegible] 10, 11, u I vrbn. časosl. XIII v. [illegible] ([illegible]) [illegible] Isb. 4, 7, dočim 4, 6 štije se: [illegible] u vidov. časosl. god. 1396 a u rimskom čas. god. 1379 u Jobovih knj. [illegible] ([illegible]) [illegible] 8, 16, [illegible] 29, 19, [illegible], 41, 7. Srv. uvignan od szlauui bosigę (= вънигнанъ отъ славън божия = vygnan ot slavy božiję) u: Carantanica Fragmenta, Kopitar: Glagolita Cloz. p. XLI. Epil. i priedloge p r o i v y u češkom jeziku.

i u Tribihovićih u senjskoj biskupiji, gdje god. 1387 bijaše časoslov sada čuvan u rimskoj propagandi; isto u Novom, u hrvatskom primorju, u senjsko-modruškoj biskupiji, napokon u Omišlju (Castromusculum, Castelmuschio), gdje bijaše pleban Nikola Brozić, koji se je u Mletcih pobrinuo za tiskanje već spomenutoga časoslova, napokon po svoj prilici i u svoj krčkoj biskupiji, u kojoj življaše rečeni Brozić.

29. Prije nego zaključim, ne će u zalud biti ako pozornost svrnem na njeke podatke, koji nam izviru iz predstavljenih služba, i iz komada panonske legende o sv. Ćirilu u njih uvršćenih, i to da bih dokazao, da su Ćiril i Metod u Moravskoj uzdržali rimski obred, već prije u toj državi uveden, ili, da kod Hrvata takov obred bivaše barem prije XI vieka.

Poznato je već, kako solnogradski nadbiskupi obtuživahu Metoda, što im bijaše ušao u njihovo područje, što bijaše iznašao nova slova, što vilescere fecerit latinsku misu, uvedši slovenski jezik, ne govoreć o misi koju papa Ivan VIII spominje, i pod kojom se riečju kod Latinaca razumije nekrvavo posvetilište, što isti papa poziva naše apostole u Rim, da se opravdaju o novouvedenom jeziku, o vjeri, radi koje neprijatelji bili su ih obtužili; osim toga, što Anonymus de conversione Carantanorum spominje samo jezik, ne govoreć o moravskoj državi, gdje je bila još prije uvedena kršćanska vjera s rimskim obredom, niti govoreć o istom obredu zaostavšem u stranah, po kojih su naši apostoli radili. Ne treba, da govorim, da se nije u tih pokrajinah našlo glagolskih rukopisa istočnoga obreda, al niti ćirilskih, ako se izuzmu pražki odlomci glagolicom napisani, a istočnoga obreda, koji ipak niesu ni toliko stari, niti se dobro zna, jesu li u Češkoj, ili u doljnih stranah pod Češkom pisani bili. Nemajući nijednoga svjedočanstva, da su naši apostoli uveli istočni obred budi u Moravskoj budi u Panoniji, budi u Hrvatskoj, proći ću na ono što se može o tom iz navedenih služba zaključiti. I najprvo iz navedenoga komada panonske legende o sv. Ćirilu, koji se nalazi u ljubljanskoj službi, već sam dokao, da prievod jevangjelistara bi učinjen u Moravskoj, a ne u Carigradu, i da taj jevangjelistar ne počimaše kako onaj grčkoga obreda t. j. s prvim dielom I poglavja jevangjelja po Ivanu, i kako ima ta legenda u ćirilskih rukopisih, u čem njeki nalažahu dokaz, da od naših apostola bi uveden grčki obred. Iz istoga komada izvodi se, da dru-

goga obreda službe niesu oni uveli, nego pridržali onu, što su bili našli, te je samo prevedoše na slavenski jezik, jer se u njoj o sv. Ćirilu štije, da: [illegible] . . . . [illegible], il kako imaju ćirilski rukopisi po Šafaříkovu izdanju: наоучи ѥ оутрьници, и часовомь, и вечерни, и павечерници, и таинѣи слоужбѣ. I doista u ovoj točki imamo dvostruki dokaz za rimski obred, t. j. nalazimo četiri poglavitija diela crkvene službe po rimskom obredu: matutinum, horas, vesperas et completorium, za koji zadnji dio spisatelju ljubljanske službe izbjegla je rieč: ⰒⰀⰂⰅⰝⰅⰓⰐⰉⰜⰀ (павечерница), dočim kad bi naši apostoli uveli bili istočni obred, drugovačja bila bi ta razdjelba. Drugi je dokaz u riečih: [illegible], koje rieči imaju biti stare, koliko sam dokazivao, da je sama služba ljubljanskoga časoslova, a mal da ne suvremena istoj panonskoj legendi, u kojoj, ako proiznadjeni ćirilski rukopisi imaju: таиноу слоужбоу, lahko je vjerovati, da je u tom promjena, buduć da je istočnjakom Sacrificium Missae t. j. Missa poznatiji bio pod imenom μυστήριον, koja pretvora ne opaža se u panonskoj legendi o sv. Metodu gl. VIII, u kojoj se čisto štije: и съ святою мьшею, рекше съ слоужбою, t. j. i sa svetom misom, koja se (kod Slovenaca istočnoga obreda) zove služba: rieči, koje su bile dodate da bi štioci na istoku, gdje biše ugotovljeni proiznadjeni priepisi ćirilski, razumjeli što znači мьша (t. j. Missa). Ista rieč мьша malo poniže u istom poglavju nalazi se gola: да на мьши прьвое чтоутъ апостолъ и еѵаггелїе itd. A ne dokazuje li i sama služba o sv. Ćirilu i Metudu po rimskom obredu, kakvu nam predstavlja ljubljanski časoslov, a sadržavaše saljski, da, budući ona napisana od jednoga učenika naših apostola, toliko taj učenik, koliko drugi š njim, s kojimi Ćirila nazivlje otca, učitelja, a sebe s njimi učenike, čeda, držali su se rimskoga obreda?

Da su naši apostoli zaodjeli rimski obred slovenskim jezikom, imamo i svjedočanstva. Anonymus Salisburgensis u Historia Carantanorum povieda: „usque dum quidam graecus, Methodius nomine, noviter inventis sclavinicis litteris, linguam latinam, doctrinamque romanam, atque litteras auctorales latinas philosophice superducens, vilescere fecit cuncto populo ex parte missas et evangelia, ecclesiasticumque officium illorum, qui hoc latine celebraverant.“ A u moravskoj legendi (br. 5): „plura de Graeco et Latino

(Cyrillus et Methudius) transferentes in Sclavonica lingua, canonicas horas et missas in ecclesia Dei publice statuerunt decantare.“ Napokon u legendi o sv. Ljudmili: „Cyrillus . . . . graecis et latinis apicibus sufficientissime instructus . . . . inventisque novis apicibus sive litteris vetus et novum testamentum, pluraque alia de graeco sive latino sermone in sclavonicum transtulit idioma; missas, caeterasque canonicas horas resonare sclavonica voce in ecclesia statuendo.“

30. Dognav k kraju ovu razpravu, cienim, da neće uzalud biti, ako u kratko napomenem što sam u njoj predstavio i razložio, i na kakve su me zaglavke vodile priobćene službe, najskole ljubljanska.

U koliko je moguće bilo, skupio sam na brzu ruku, i naveo svjedočanstva, da pokažem, kako su bili od starih vremena naši apostoli štovani kao svetci i na istoku i na zapadu; kako su za rana pisane bile razne crkvene službe, i kako sam srećno našao ljubljansku. Opisav rukopis, u kojem se ta služba nalazi, naveo sam je s onom novljanskoga časoslova i sa štenji za misu iz remskoga jevangjelistara, da ih prispodobim, te dokazao sam, da njeka štenja jedne i druge službe nijesu nego komadi premda mali staropanonske legende o sv. Kostantinu, rečenom Ćirilu, i kako u pjesnih, u antifonah i u rešponzorijih ljubljanske službe ima nješto pohvale o istom svetcu. Uzporedjivanje tih štenja s legendom dade mi povod, da se sjetim na njeki kvar, koji se je uvukao u legendu, kakvu nam je predstavljaju ćirilski rukopisi, i na njeke pometnje, koje su se zadesile toli u njekih štenjih ljubljanske službe, koli u samoj ćirilskoj legendi, i da izvedem to, da jevangjelistar staroslovenski nije bio preveden u Carigradu, nego u Moravskoj, da dodatak: **єѵаггельскоѵю: испрьва** (Ryl. **искони**) **въ слово** itd., na koji su se ponajviše učenjaci naslanjali, da dokažu, kako je jevangjelje prevedeno bilo u Carigradu, i kako naši apostoli uvedoše u Moravskoj grčki obred, nije bilo u izvornoj legendi; da ljubljanska služba imala je biti pisana vele za rana, t. j. još koncem IX il početkom X vieka, od koga učenika naših svetaca, i to po svoj prilici oblom glagolicom, ter da su obje stare, i da njihova starina, kojoj ima traga i u jeziku, potvrdjuje onu samih legenda. Napokon dokazao sam, da obred, kojim služahu naši apostoli u Moravskoj, i koji bijaše upotrebljavan u Hrvatskoj prije XI stoljeća, imao je biti rimski. I s tim svršujem razpravu o službah za svetkovinu naših apostola; pa neka iz njih drugi izvedu temeljitije zaglavke na sve to veću korist knjige.

HISTORIJA
DUBROVAČKE DRAME.

NAPISAO

PROFESOR ARMIN PAVIĆ

IZDALA

JUGOSLAV. AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

U ZAGREBU 1871.

U KNJIŽARNICI FR. ŽUPANA (ALBRECHTA I FIEDLERA) NA PRODAJU.

Štamparija Dragutina Albrechta u Zagrebu.

Imena pjesnika.

Imena drama.

Ko je imao sreću, da hrvatskoj mladeži predaje historiju hrvatske književnosti, sigurno da se je našao u ne maloj neprilici, kad mu je došao red, da govori o književnosti, koju od svršetka petnaestoga pak do početka devetnaestoga vieka nalazimo na otocih i u gradovih dalmatinskih, a po najviše u Dubrovniku, po kojem ju običajemo nazivati književnošću dubrovačkom. Ne mislim, da se je našao u neprilici, kako će mladež spominjanjem toga rada obodriti ponosom, niti mu je bilo težko navesti priličan broj književnika i njihovih djela, jer je taj rad u ona vremena, kad mnogi veći narodi nemahu nikakova, i u onih mjestih, u kojih se hrvatstvo imaše toliko s tudjinstvom boriti, sam sobom dičan i slavan, i jer mu je kod Apendinija i naših hrvatskih historika lahko bilo naći točne biografije tih pisaca i popise njihovih djela. Nu kad mu je trebalo da spomene sadržaj toga rada, pak njegovu historijsku i estetsku vriednost, tu je sigurno svaki naišao na velike neprilike, jer nam je sav taj rad do sada ostao nepoznat u rukopisih, i jer naši historici do sada s toga razloga uz najbolju volju nijesu bili kadri o istom mnogo drugo šta kazati nego puka imena. Nije mi pri tih riečih ni na kraju pameti, da nezahvalnošću zaboravim na nekoje veoma liepe i zaslužne radnje mojih vještijih predhodnika. Znam da je u predgovoru Gundulićevu Osmanu od g. 1852 A. T. učinio mnoge liepe opaske k tomu eposu, uzimajući ga razmatrati sama sobom, bez bližega usporedjivanja s Tasovim oslobodjenim Jerusolimom. U novije je vrieme dr. Vatroslav Jagić u 9 radu jugoslavenske akademije pokazao vidne tragove savezu izmedju lirike talijanske i dubrovačke. Apendini, koji je u svom djelu „Notizie istorico critiche sulle antichità, storia, e letteratura dei Ragusei“ pocrpao starije dubrovačke historike Cervu, Dolci-Sladića, i Ignjata Gjorgjića, ima uz životopise i popise djela dotičnih pisaca po koju sretnu opasku, a još više u svom pregledu dubrovačke literature, koji je štampan kao predgovor k talijanskomu prievodu Gundulićeva Osmana u Dubrovniku g. 1827, te koji je poslužio piscu spomenutoga predgovora Gundulićevu Osmanu od g. 1852. Isto tako je toga naći i u novijih mnogo obsežnijih životopisih tih

dubrovačkih pisaca, kako ih je Ivan Kukuljević Sakcinski u triuh knjigah Hrvatskih pjesnika 15, 16 i 17 vieka sastavio. Napokon i u Jihoslovanih, članku dr. Vatroslava Jagića u češkom naučnom slovniku, u Šafarikovoj Geschichte der südslavischen Literatur, u kojoj su djela tih književnika poredana po vrstih, u koje spadaju, i u Ogledalu književnosti Sime Ljubića, koji opet sliedi kronologički red spisatelja. Nu uzmimo sva ova spomenuta djela i pitajmo se, šta doznajemo iz njih o dubrovačkoj drami? Ništa nego puka imena spisatelja i drama, pak i tu se je historija predavanjem od jednoga historika drugomu dotlje pomrsila, da gdjekojemu pjesniku daju drame, koje nijesu drame, da mu daju drame, koje nijesu njegove nego drugoga kojega, da jedna drama dolazi pod dva imena dva puta brojena. Štogod spominju preko imenâ nijesu nego opaske, ova je drama veoma liepa, ova je prevedena ili joj je predmet uzet od tuda ili od tuda, pak i te viesti su opet gdjekada posvema krive. Tomu se, kako već rekoh, nije ni najmanje čuditi, kad uzmemo na um, da odposlije Apendinija nijednomu historiku našemu ne bijahu pri ruci sama djela, o kojih pisahu. I sam najbolje okusih težkoću pače nemogućnost boljega uspjeha u takovu radu, kad mi još nije nepravda branila da se kao učitelj zanimam predavanjem hrvatske literature na gimnaziji, pak s toga se i odlučih veseo se primiti posla, da proučim same rukopise dubrovačke, čim mi je nesreća urodila srećom, te se nadjoh u Zagrebu pri liepoj zbirci istih u biblioteci jugoslavenske akademije znanostî i umjetnostî. Riedka pripravnost kojom mi učeni članovi slavne akademije dopustiše, da se do volje poslužim bibliotekom akademičkom te i savjetom njihovim, tolika ljubav njihova razgorila je još većma moju, i predah im koncem prošaste godine materijal za historiju dubrovačke drame, sabran u Zagrebu, s prosećim dodatkom, da se historija dubrovačke drama ne bi dala dotjerati kraju, kad ne bih prije još i mnogo bogatiju fratarsku biblioteku u Dubrovniku proučio. I tu me susretoše još većom ljubavi te sam znamenitom njihovom pomoći mogao prošastih praznika putovati u tom poslu u Dubrovnik. Drago mi je što osim ovoga rada, kojim im se evo za toliku ljubav po mogućnosti svojih sila odužujem, imam priliku, da im se ovakovom zgodom mogu javno od srca zahvaliti, kao i poštovanim ocem dubrovačkoga manistira male braće, koji mi opeta staviše svoju prebogatu zbirku rukopisa na isto tako slobodnu porabu.

Sve drame, koje bijahu Apendiniju poznate, sačuvale su se u rukopisih do danas. Preko onih što ih Apendini spominje, sačuvala su nam

se istom dva ne znatna pastirska prikazanja od Vetranića, jedna drama u prozi, kojoj se ne zna pisac, kao i nekoliko imena od komedija, kojim se ne znaju pisci, a za koje Apendini kaže da su izginule, tih nema ni danas više u rukopisih. Tako poznajemo 27 dubrovačkih dramatskih pjesnika, 79 drama kojim se znaju pisci, 8 kojim se ne znaju, 23 kojim se znaju pisci ali su izginule, 6 kojim se ne znaju pisci i koje su izginule. Ovih 116 drama čine sigurno istom dio od svega dubrovačkoga repertoara, ali taj dio je sigurno znamenit i izabran.

Rasudjujući i redajući ove drame, nastojao sam da ih, kako to čini Royer u svojoj „histoire universelle du thêatre“ s dramom ostalih naroda, čim više moguće razložim i prikažem kao plod prošlosti, spominjući, kako im stoji vriednost prema današnjemu estetskomu shvaćanju, ali ne odbacujući ih kao posvema ne valjale, ako im vriednost prema toj mjeri ostaje ne znatna. Na drugu sam ruku sliedio Kleina u njegovoj „Geschichte des Drama's,“ pak sam spomenuo svakoj sadržaj, i to tako obširno, da se iz istoga vidi način kompozicije.

Osjećam i sam mnoge nedostatke ovoj mojoj radnji da bude podpuna historija drame. Toliko se ipak uzdam kazati, da sam sve rukopise, i akademičke biblioteke u Zagrebu, i fratarske u Dubrovniku, savjestno progledao i proučio, pak da mi je na temelju takove radnje pošlo za rukom pokazati preglednu sliku dubrovačke drame, kako je započela, razvijala se, i propadala.

U toj slici podieliše se pojedini dielovi ovako.

I. Spljetska i hvarska prikazanja, Lucićeva Robinja, Gazarovićev Murat i Ljubica, čine same sobom odieljen dio; odieljen mjestom, na kojem su nikle, i odieljen svojom raznolikošću od drame dubrovačke.

II. U dubrovačkoj drami razlikuje se 16 viek od 17, i formom, i sadržajem, i vrstmi drama, koje se u svakom njeguju. Po vrstih se raspadaju drame 16 vieka u

1. Prikazanja iliti skazanja
2. Prievode tragedija talijanskih
3. Pastirska prikazanja
4. Komediju.

III. Sedamnaesti viek do potresa g. 1666 ispunjen je djelovanjem Ivana Frana Gundulića i Gjona Palmotića.

IV. Od poslije potresa do propasti republike g. 1806 ne nalazimo nego imatacije Palmotića i prievode.

Vodila me je pri mojem poslu iskrenost i ljubav. Česa nijesam znao, to sam svigdje iskreno ispovjedio i naročito naglasio, da drugi može

nadopuniti, a što sam znao, to sam pripoviedao ljubavju prema hrvatskoj stvari, ali ne pristranošću, u kojoj se do danas tako rado u prispodobi nabacivahu Homerom, Vergilijem, Miltonom, kad komu bijaše na srcu da pohvali revne Dubrovčane. Takav način uroditi će u nerazumnika nevjerovnim čudom, a u razumnika posmiehom, u nijednoga ne će potaći ponos, za kojim takve enuncijacije teže. Mi râd naših Dubrovčana nemamo pod nipošto prezrjeti. Sva njihova literatura se doduše započela oponašanjem talijanske, ali su vremenom te originale na svoju preradili i preinačili, tako da se iz toga napokon razviše dubrovački originali. Ova dubrovačka originalnost nije nikakove uzvišene vriednosti, nego istom srednje, ali kad ju uzmemo kao plod davnosti hrvatske, iz koje nam je jedini ostanak, za nas je i takav plod mnogo vriednija sladka uspomena na ova krvava vremena, utjeha u ovih težkih, a liepa nada za buduća.

Tako mogu pouzdano barem o dubrovačkoj drami reći, da li će mi isti sud ostati i za druge vrsti, dubrovačke literature, o tom ću sigurnu moćt kazati, kad se latim historije dubrovačkoga eposa, koju kanim započeti, čim Vam evo ovaj o historiji njihove drame predah.

U Zagrebu 3 Veljače 1871.

Armin Pavić.

I.

Spljetska i hvarska prikazanja, Lucićeva robinja, Gazarovićev Murat i Ljubica.

Početak dubrovačkoj hrvatskoj literaturi nalazimo u Spljetu; prvi književnici jesu Marko Marulić (1450—1524) i njegovi prijatelji: Papalić, Martinčić, Natalić, Božičević i Matulić, koji prema Maruliću stoje kao učenici prema učitelju. Starijih književnika ili djela barem ne poznajemo, a niti viestî o takovih nemamo; jer što nam pripovieda Lukarić, da Dubrovčani još koncem desetoga vieka slavljahu svoje junake pjesmom, tiem ne misli na dubrovačku literaturu, nego na narodno pjesničtvo. Isto tako se i ona opaska Marulićeva pred njegovom Juditom, da ju je spjevao po načinu starijih začinjavac, teže odnosi na starije hrvatske pjesnike, kako neki mišljahu, a lakše na starije pjesnike latinske po Dalmaciji, ili bud koje pjesnike u drugih krajevih. I Lucićeva opaska pred njegovom robinjom „takove bo te pišni u pridnje vrime iznaštene biše, i obćahu se puku prikaživati samo na konac, da razlike druzih kriposti i pomanjkanja slišajući i gledajući, svaki sam sebe i život svoj umiti bude bolje prociniti i srediti“ označuje očito stare Grke i Rimljane, a ne starije hrvatske pjesnike.

I blizina Italije i mletačko gospodstvo po Dalmaciji učiniše te je dubrovačka hrvatska literatura i potaknuta i uzdržavana talijanskim uzorom. Taj se pojav najasnije očituje na dubrovačkoj drami, koja u svom početku, nije nego puki prievod talijanske.

Imamo na ime od spomenutoga Marka Marulića „Prikazanje svetoga Panucija kako moli boga, da mu očituje komu biše takmen na zemlji“ koje nije nego dubrovački prievod talijanskoga misterija od Maffeja (Feo Belcari) „la rappresentazione di S. Panuzio quando prego Iddio che gli revelassi a quale uomo santo egli fosse simile sopra la terra.“ Ne zna se, da li su još i ona druga dva prikazanja, štampana medj Marulićevimi djeli u Zagrebu, od istoga pjesnika; barem nema tomu izrično upisana svjedočanstva u rukopisu, iz kojega su uzeta, dočim za ono prvo ima.

Jedno od ovih dvaju: „ovo jest skazanje od nevoljnoga dne od suda ognjenoga, napokonji, koji ima biti“ jest i opet prievod talijanske raprezentacije Antuna Aralda „del di del giudicio“.

Za drugo od njih „govorenje sv. Bernarda od duše osujene“ ima mnogo razloga pomisliti, da je i ovo prievod, akoprem mu se za sada ne zna za original. Na to nas mišljenje dovodi, što je i ovo posvema naliko prvim dvojim, a Wolf nam spominje o istom predmetu jedno francesko prikazanje „Debat du corps et de l'ame“.

Sva ova tri spljetska prikazanja ili skazanja, imaju pred pojedinimi govori ubilježene promjene sceničke, iz čega se razabire, da su valja da prikazivana bila u stolnoj crkvi ili pred njom na trgu, akoprem o tom žali bože nemamo nikakovih drugih viesti.

Da se vidi način kompozicije tih prikazanja, priobćujemo iz trećega naslove nad pojedinimi govori, a ispod njih sadržaj govora, kojega ima 750 veraza.

„Počinje Bernardo sveti svrh suda jedne duše.“

Sv. Bernardo pripovieda, da mu se u snu pričinilo, da će jedna na vječne muke odsudjena duša doći k svojemu tielu koriti ga, što ju je na grieh spoticalo, da sada vječne muke trpi, a tielo će duši odgovoriti, da si je ona sama kriva, jerbo je ona jača, pa je kao takova imala tielo u vlasti.

„Svršivši govorenje sveti Bernardin, tada dodje duša k telu z dvimi d'javli i poča vele gorko plakati i telo nadjidati, govoreći njemu ovako“.

Za što si me na grieh spoticalo, da sada vječne muke trpim, pa kakva ti je od toga korist, što si tolike lasti uživalo, kad sada eto gniješ i truneš?

„Tada ustavši se tilo srdito po božjemu dopušten'ju reče duši ove riči ovako.“

Da je ona vladateljica tiela, pa da nju sva krivnja ide.

„Tada duša odgovori tilu srdito govoreći ovo.“

Da je ona doduše vladateljica, ali da joj je tielo svu vlast uzelo, ne hotivši se pokoriti njezinu htienju.

„Tada tilo umiljeno duši govoraše ovako.“

Da je ono istina mnogo na grieh naginjalo i spoticalo, ali da njoj bog da život i razum, pa si je sama kriva, ako se je dala nadvladati.

„Dospivši tilo ovo govoren'je, tada poča duša sama sebi govoriti.“

Za što ju je bog postavio u mlobno tielo, kad bi bez toga bila prosta sadašnjih svojih muka!

„Opet tilo priča plačući govoriti duši onoj.“

Da bi i njemu bilo bolje, da duša nikad u nj nije ušla, jer ona je kriva, što nije molitvom njegovu pohotnost ugušila; pita duša kako je u paklu i da li ima ikakove nade, da će ga se ikada osloboditi?

„Duša odgovori i reče tilu vele gorko plačući.“

Nikada.

„Dospivši duša govoren'je dojde jedan d'javal i poča nju biči fruštati, govoreći njoj.“

Trpı za svoje griehe.

„Sada dodje drugi d'javal s manistrami pakla i udri onu dušu u obraz i reče.“

Ovako se oni štuju,
Ki naš posluh obslužuju i t. d.

„Kako d'javal dospi govoren'je, tako duša zavapi k Isusu s plačem i reče.“

Moli pomoć.

„Dospiv duša nevoljna, pride treti d'javal imenom Kalabrin s ognjem oko duše i reče njoj govoreći ove riči.“

Da je sada prekasno boga zazivati.

„Tada duša li vapijaše Isusa i majku njegovu i svetoga Ivana krstitelja, plačući govoreći ovo.“

Neka ovi pošljednji za nj mole.

„Tada blaženi sveti Ivan odgovori duši onoj.“

Teško da tu ima pomoći, nu da će se ipak Isusu za nju pomoliti.

„Tada sveti Ivan obrati se k Isusu, pokleknu na kolina moleći se Isusu, govoreći ovo.“

Neka joj se smiluje, po što se i Trajanu smilovao.

„Odgovori Isus svetom Ivanu ove riči.“

Da ne može.

„Videći diva blažena, da Ivan ne more milost imati, pade na gola kolina prid sinkom svojim, njemu slatko, umiljeno govoreći.“

Neka se smiluje, po što se smilovao i Mandalini; Isus odvraća da ne može.

„Tada blažena diva sinku odgovori.“

Neka dakle bude po njegovoj volji.

„Sada Isus ima dati sentenciju ovoj duši srdito i reče ove riči tako.“

O neharno me stvoren'je,
Za mani t' je sve molenje i t. d.

„Kako gospodin da sentenciju, tako d'javli počaše mučiti onu dušu.“

„Za tim sveti Bernardin poča puku govoriti ove riči tako.“

Neka se čuvaju grieha, po što vide što grješnika stiže.

Sva je prilika da i ono nekoliko veraza, što dolazi u Zagrebačkom izdanju Marulića, uzetih iz rukopisa „Nauci svetog Bernardina“, da i ovi sami sobom čine prikazanje, po što i od Fea Belcarija imamo takovih raprezentacija od 32 i 72 verza, koja činjahu valja da dio svečanosti u slavu dotičnog sveca držane (Royer I. 288). Sadržaj tih veraza jest, da grješnici Mariju mole, neka im oprosti griehe, na što ova jedva prista, i poklenuši pred svog sina to oproštenje od njega isprosi.

Hvaranin Hanibal Lucić posvećuje svoje pjesme spljetskomu pjesniku Martinčiću, a govoreći u svojoj pjesmi „gradu Dubrovniku“ mnogo liepa o toj republici, ne spominje ni riečcom dubrovačkih književnika. Hektorović učio je srednje škole u Spljetu, i uviek se učeničkom zahvalnošću sjećao Marulića. S toga ćemo dobro učiniti, ako hvarsku dramu pridružimo spljetskoj, a odružimo od Dubrovačke, po što prema ovoj ima i posebne biljege, da je relativno znato primitivnija.

U akademičkoj knjižnici ima jedan rukopis, u kojem se nalazi 12 crkvenih drama, kojim sliedi pobliži sadržaj i opaske.

Prvo od njih „Prikazanje slavnoga uskrsnuća Isukrstova“ nema početka i ne zna mu se pisac. Ima ga od prilike 1870 osmeraca, koji se prvi s drugim sriču. Podieljeno je u tri čina. U prvom silazi Isukrst u pakao i oslobadja iz limba Adama i Evu, Davida, Izajiu, Daniela i Samuela, Jeremiju, Zakariju, razbojnika, kojega dolazi angjeo u nebo povesti, a za tim ispituje „duša“ Isukrsta, za što se dao toliko mučiti, kad je bog? Isukrst joj odgovara, s toga, da tim odkupi sviet od grieha. U drugom činu dobije Osib od Pilata dozvolu, da Isukrsta smije svečano sahraniti; Maria i Mandaliena kupuju u „spiciara“ pomasti, dolaze na grob i nadju Isusa uskrsnula. U trećem činu polazi Isukrst sa svojimi učenici u Emaus, i prikaže se nevjerovnomu Tomi, da metne ruku u njegove rane. Na kraju dolaze nekoje molitve. To je glavni sadržaj čina, koji nije podnipošto tako jasan, nego je mnogo isprepleten bez ikakove dramatske vjerovatnosti. Verz je u njem tako nepravilan i tvrd, da u sastavitelju tog prikazanja nemamo tražiti, nego kakova krvava početnika ili neuka verzifikatora, a ne pjesnika.

U drugom „Skazanje snimljenja Tila Isukrstova s križa“ imamo opet raprezentaciju, jasnim činom te ljepšim, gladjim verzom.

Prvi angjeo pozivlje narod neka paze, kako će se sada tielo Isusovo snimiti s križa i kako će pod križem jadovati Marija i t. d. Drugi

angjeo pokazuje narodu srebrnjake, za koje je Juda Isusa prodao, treći „veruge i konopi“, kojimi bi vezan, četvrti ruku, koja ga je udarila, peti bilu svitu, šesti kolon (stup), na koji bi privezan, sedmi bičeve, kojimi bi šiban, osmi crljenu svitu, u kojoj je križ nosio, deveti trnovu krunu, deseti križ, jedanaesti čavle, dvanaesti mlat, trinaesti bribe, kojimi se kockahu za njegove svite, četrnaesti „spugon“, koji mu natopiše žuči i daše piti, petnaesti kopje, šestnaesti „klišće“, sedamnaesti skale, niz koje mu tielo nosiše, napokon Veronika ubrus, na kojem mu osta lice. Svaki govori nekoliko rieči komentara. Zatim moli Osib Pilata, da mu dozvoli snimiti tielo, ovaj najprije pita centuriona, onda Ahmera, napokon Ahima, da li je zbilja Isus umro. Kad mu svaki odgovori da jest, dobi Osib dozvolu. Osib i Nikodem kupuju u spiciara pomast, prije njih dodje Maria i baci se plačući pod križem na zemlju. Snimajući Osib i Nikodem tielo, kazuju narodu pojedina uda; skinuvši ga puste ga Mariji u krilo, koja ga jedva dala na nagovaranje Mandaljene, Marte i Ivana, da ga sahrane. Isto toliko nagovaranja treba, da Mariju odprave od Isusova groba. Otišavši ovi upozoruje Ahim Pilata, neka stavi na grob stražu, jer da je Isus obećao treći dan uskrsnuti. Pilat mu daje stražu i pečat, da grob zapečati. Na koncu govori „angel“ puku, da su vidili kako je pogreben Isus.

On vam daruj rajsku diku
Ki je blažen u vik viku;
Za to budi hvala njemu
Ter spasenje puku svemu,
Po tom budi s vami zlamen
Sveta križa uvik amen.

Ovakovih osmeraca ima od prilike 962.

Tako je i treće „Skazanje od Osiba sina Gjakova Patriarka“ gdje nam se u po prilici 1800 osmeraca pripovieda iz biblije poznata povjest, kako braća zamrziše na Josipa, što ga je Jakob iznad ostalih ljubio i što je pripoviedao sanje svoje, koje kazivahu na njegovo buduće gospodstvo, pa kako ga radi toga htieše ubiti, ali se smilovaše i prodaše ga trgovcem, odnesavši mu svite kući i prevarivši oca, da ga je zvier pojela i t. d. posvema prema bibliji vjerno sve do kraja, gdje faraun prima Jakoba i sve sinove u svoju službu. Skazanje se drži tako vjerno teksta biblijskoga, da u kompoziciji na toliko prenebrigne vjerovatnost, da n. pr. Josip veli svomu komorniku neka metne u vreću Benjaminovu pehar, pa neka podje za braćom, potraži vreće, i dovede svu braću natrag; komornik veli da će njegovu zapovied obslužiti, i odmah u trećem verzu istoga govora stigne braću na putu i

protražuje im vreće. A takovih skokova ima veoma mnogo. U eksodu govori angel narodu:

> Vi koji ste ovde bili
> Dila Osiba i vidili,
> Bog vam račil milost dati,
> U veselju vazda stati,
> Ter vam prosti vaše grihe
> I udili rajske dike,
> Na sem svitu dobro imanje
> A na onom rajsko stanje.

Četvrto „Prikazanje navišćenja pričiste divice Marie složeno po „don Sabiću Mladinića“ ne samo da je zanimljivo što znamo njegovu sastavitelju ime, nego i što je prema dojakošnjim kompozicija njegova puna dramatične raznolikosti, koja je doduše u svom poredanju veoma naivna, ali nije tako nepregledna i nesmislena kao u prvom.

U prologu govori puku starac „Jerolim s propetijem“ u ruci, da će sada vidjeti navješćenje divice. U „prvom dilu“ pita Adam s busom trave u ruci da li je to moguće, da će djevica netaknuta roditi boga, koji će ih odkupiti iz limba. Najprije mu odgovara Noe s korabljom u ljevici, da će ih djeva spasti kao što je bog njegovu korablju, za tim Jakob sa skalom u ruci, da će sinuti, kao što je nad njegovom skalom iznad angjela sinula zviezda, zatim Mojzes držeći struk zeleni kupine, da će začeti ostavši zdrava kao onaj bus zdrav osta od vatre, zatim Aron držeći šibicu proročanstvenu, da će procvasti, kao što je i njegova šibica, koju mu bog darova, zatim David držeći gusle, da mu je bog tako naviestio, zatim Izaija držeći proročanstvo, da će se zbiti, kako je to još za života prorokovao, zatim Jedeun držeći runo vune, da će se to čudo zbiti, kao što se i njemu zbi, kada je u polju našao runo iz vana suho iz nutra vlažno sve pri najljepšoj vedrini, zatim Eva držeći jabuku, da će Mariji duh blaženi s neba doći, kao što je njoj paklena zmija! Zatim upita Eva Sibile:

> Gospodične mudre, i mile
> Ca vi dite o Sibile
> Od riči upućene?

Najprije govori „sibila Persika“, za tim „sibila Tiburtina“ napokon „sibila Eritrea“ da će se zbilja tako dogoditi. (Poznata je stvar, kako se kršćani onih davnih stoljeća poslužiše silnim uplivom proročica na narod, podmićući im, da su naviestale došašće spasiteljevo.) Sad počne kor otaca u limbu moliti, neka ih spasitelj dodje odkupiti. U drugom „dilu“ javljaju dva serafina bogu ocu molbu otaca u limbu i mole se za

iste. Otac nebeski ne može im oprostiti, jer su težko Evom zagriešili, nego pošalje serafine po „pravdu“ i „milosrdje“ da se s njimi u tom poslu posavjetuje. Milosrdje nekoliko puta govori, da se treba smilovati, nu pravda ne pristaje podnipošto, nego predlaže, da se pronadje na svietu koji čovjek bez grieha, koji bi ih svojom smrću odkupio. Otac nebeski pristaje uz to i šalje Mihovila u tom poslu na zemlju, ali prije neka podje u limb „oce tolit“. U podzemalju ga pitaju Lucifer, za tim Mamon iz kače, i Leviatan iz kače, da li ima nade ikada se pakla riešiti, na što dakako dobiše niečan odgovor. Naviestivši ocem, da će spasitelj doći, „Mihovil grede na svit, i hodeći po sulavu? razgleda puk, i muče vraća se na nebo“. U trećem dilu javlja Mihovil ocu nebeskomu, da nije mogao onakova čovjeka na svietu naći. Otac je nebeski u smetnji što bi učinio i dozivlje „mudrost“ na savjet, koja mu predlaže neka se u netaknutu divu uputi njegov sin, pak svojom smrću spase sviet. Pristavši sin, da će podnieti sve muke, šalje otac Gabriela Mariji, koju baš zateče kako se čudi čitajući kod Izajie, da će netaknuta djevica roditi. U četvrtom „dilu“ veli Osib presretnoj Mariji, da je i Elizabeta u starosti netaknuta rodila, pak oboje idu k Elizabeti u pohode. Na putu ih moli jedan Lazar „almuštvo“, i dobivši kruha, veli da je vidjeti na Mariji neku osobitu svetost, valja da će boga poroditi. Isto tako se pričinila i dvojici putnika, koje sretoše. Došavši na mjesto pozdravlja ih Elizabeta, starac Šimun i Zakaria.

Iza „dospitka“ ovoga prikazanja koje broji od prilike 1150 osmeraca stoji:

Pisni Divi, Bogorodici.

Ljubavi Divo cić, tebi na poštenje
  Don Sabe Mladinić složi navišćenje,
Jedinu za pojenje prozri od tebe stvar,
  Moli sinka spasenje da mu dade od zgar.

I u rappresentaciji Fea Belcarija „L'annunziazione“ dolazi onakovo čudnovato savjetovanje boga oca s nebeskimi krepostmi, nu pojedinosti toga čina su kod Talijana od našega toliko različite, da naše prikazanje nije prievod.

U petom „prikazanje od ušašća na nebesa slavne divice Marije“ nema opet diobe. U skoro 2000 osmeraca prikazuje se, kako bog otac pita savjet u gospoja Pravde, Mogućtva, Dobrote i Mudrosti, da li bi samo dušu ili i tielo Marijino u nebo primio. Sve su i za tielo. Otac naredjuje Isusu neka majci svojoj naviesti smrt; ovaj šalje u tom poslu k Mariji Gabriela, koji joj naviesti i dade nebesku palmu.

Marija se prašta od svojih prijateljica. „Sveti Ivan evangelista prinesen u naglosti duha prid kuću Divice ulizujuć u nutra pozdravja gospu“ koja mu pripovieda, da će umrieti i neka ju pokopa noseći pred odrom palmu. Isto tako kao Ivan dodju i svi apoštoli, i čuvši za smrt Marijinu, plaču i praštaju se s njome. Na to se otvori raj i Isukrst prišavši s angeli odnosi Marijinu dušu u nebesa, gdje ju bog otac kruni zviezdami i posadi o lievu svoga sina. Apoštoli nose pjevajući tielo Marijino u grob. Vidjevši to sluga Malkuš, ode ih tužiti biskupu, koji poleti svojimi momci, da zaprieče sprovod. Primivši se odra usahnuše biskupu ruke, a družba mu osliepi. Naričući tužno, veli mu Petar da će ozdraviti, ako reče vjerovanje. Učinivši tako, i zbilja ozdravi, a i njegova družba, pošto je rekla vjerovanje opeta progleda, taknuta palmom nebeskom. Napokon dolazi Toma medju apoštole i neće da im vjeruje, da je Marijino tielo u grobu, nego ih moli neka idu gledati. Naljutivši se apoštoli na njegovu nevjerovnost učine tako, a našavši doista grob prazan, pitaju od Tome oproštenje, koje im on rado daje. Sada se apoštoli sjete naloga Isusova, da imaju poći na sve strane svieta navještati vjeru, pak se u tom poslu praštaju.

Iz samoga razmjerja čina prema broju veraza se vidi, da se u ovom primitivnom prikazanju veoma mnogo govori, pa tako i jest: izmjeničkomu opraštanju medju apoštoli, i njihovom plaču nad Marijom i tješenjem ove, nema ni kraja ni konca. Pošto i ovdje dolazi bog otac savjetujući se s personificiranimi bići Pravde i t. d. kao i u onom prikazanju od Mladinića, moglo bi se pomisliti, da je isti i ovo sastavio.

4. Šesto „Prikazanje kako Isus oslobodi svete oce iz limba“ opominje nas svojom raznolikošću scenerije veoma mnogo na ono četvrto. Njegovih od prilike 630 šesteraca podieljeno je na prolog, u kojem angel govori puku što će vidjeti, i u četiri dila. U prvom „Dimas dobri lupež dohodi s gore od kalvarije prid vrata od limba i steći onde s križem na ramenu govori“ svetim, koji pjevaju „dva po dva u glas kako u veli petak“, neka mu otvore, da im javi što se s Isusom zbi. „Adam odklonivši malo vrata iskučuje glavu i protira oči govoreći“ što će? Čuvši od njega za Isusovu smrt, pita Adam pojedine oce hoće li Isus doći, a ovi mu odgovaraju da hoće, kao i ono u četvrtom, samo drugim redom i drugimi riečmi. U drugom dilu vode dva djavla zločestoga lupeža „Gestas“ k luciferu, i sad ga vrazi Satana, Belfegor, Mamon, Vemot muče i na sumporu pale, dok nije prokleo Isusa, koji ga je stvorio. Na to dodje Isus i unidje proti volji vragova u pakao. U trećem dilu zove Isus svakoga pojedince k sebi u raj. „Juda Skariot

izvukuje glavu iz pakla i vapije k Isusu“ da mu oprosti, ali za izdajicu nema oproštenja. U četvrtom dilu „Isus vodi svete oce u raj zemaljski kako u procesiunu dva po dva za sobom“. Ilija ih s početka ne pušta, nu na Isusovu rieč otvara vrata. U raju se Adam i Eva ugodno i tužno sjećaju svoga prvoga stana, napokon unidju svi u nj i slave Isusa pjevajući, pa tako i u eksodu čini angel pred narodom, za koji moli od Isusa blagoslov njegovim kućam i svemu imanju.

Sedmomu znamo za sastavitelja „Prikazanje svete Beatriče, Faustinia i Simplicija braće, složeno po Marinu Gazaroviću Hvarskomu vlastelinu.“ Iz prologa doznajemo i za mjesto, nakojem se prikazivalo, sveti Stipan na ime govori:

Drazi ljudi o Hvarani
U kriposti izabrani,
Ki dojdoste u tempal moj
Slište molim ja vas ovoj i t. d.

Kad i nebismo na idućem osmom prikazanju imali ubilježenu godinu, koje je naš pjesnik živio, vidjeli bismo iz diobe ovoga prikazanja u pet čina, za tiem iz toga što medju osmerci, koji se prvi s drugim sriču, dolaže često strofe od 4 verza, od kojih se sriču 1, 4 i 2, 3, već iz toga bismo vidjeli, da ovo prikazanje spada medju mnogo mladja, nego što su prijašnja, osim prvoga, koje će kao i ovo spadati u 17 viek. U prvom činu govore Beatriča, Faustin i Simplicij svaki na po se, da ne mare za sviet nego samo za Isusa. Cesar daje zapovied, da niko Isusa ne smije ni spomenuti, ko mu takova čovjeka osvadi, dobit će sva imanja osvadjenoga, a osvadjeni će platiti glavom. Na taj glas se nadje odmah spreman „muzuvir“ Batistel, da osvadi Faustina i Simplicija. U drugom i trećem činu podnesu Faustin i Simplicije muke i smrt ispoviedajući Isusa, a sestra Beatriča ih sa svojom prijateljicom Lucijom pokopaju.

U četvrtom činu osvadi na imanja Beatričina lakomi muzuvir Lukrecij Beatriču, i po dozvoli carevoj ju zadavi. U petom činu se sastanu gosti kod toga Lukrecija na imanju Beatričinu. Tu „dite malo iz povitka ko biše mati donila na veselje pregovara i reče:

Lukreciu! Beatriče
Vaze blago ti divice,
Rad blaga ju ti zadavi,
O nju ruke okrvavi,
Za to Isus nju osveti,
Djavla ćeš biti prokleti.

I zbilja 4 djavla dodju po Lukrecija a njegovi roditelji i prijatelji, koji su tu sabrani, postanu na to čudo svi kršćani. U eksodu govori sveti Stipan narodu, da su vidjeli, kako ne valja himbom blago teći, i kako krepost napokon ipak biva osvećena. Ima ga od prilike 550 yeraza.

U osmom „prikazanje života i muke svetih Cipriana i Justine, složeno po Marinu Gazaroviću vlastelinu Hvarskomu 1631" nalazimo jednu zanimljivu bilješku o sceneriji; osim toga stoji cieli komad svojom kompozicijom iznad ostalih. U mnogoj raznolikosti prizorâ ima komičkih momenata, koji ipak nijesu izvedeni, nego su tek započeti, a zaustavlja im se razvoj sredstvi vjerovanja.

Sveta Jelina držeći križ govori Hvaranom, da će danas vidjeti, kolika čudesa tvori križ. „Ovdi žakan u templu poje sveto vangjelje, a Justina s prozora sliša vangjelje Hrvaski". U prvom činu uči žakan Justinu vjerovanje, ova posta kršćanka i nagovara svoje roditelje, da i oni tako učine. Ciprian i Arkadij, koje obće s vragovi, zaljubljeni su u Justinu i odluče ju vražom pomoći steći. Najprije Ciprian šalje vraga Hmućka na Justinu, nu ovaj utekne, kad se Justina prekrižila. Isto tako prodje i drugi vrag Smetlišnjak, i treći Zabulon, koji se bio pretvorio u djevicu pa moli Justinu, da ga poduči, za što bi ženska čuvala dievstvo, kad sveto pismo govori:

Napridujte i rodite
Zemlju ovu napučite.

Justina mu odvraća da su to nedokučne stvari, i da te bivaju jasne, kad se čovjek uteče križu, a nad otim Zabulon uteče. U drugom činu Zabulon pretvoren u proroka govori Antiohanom, da će ih kuga moriti, dok se Justina ne uda. Arkadij se priobrne u kosića i doleti Justini na prozor, nu pred svetim pogledom njezinim, ostavi ga vraža pomoć, i postane od kosića čovjek, pak moli Justinu, da mu pomogne, jer će pasti s prozora, na što se ova smiluje i zapovjedi slugi, neka mu podmetne ljestve. Puk antioški dolazi Justini prietiti, da će ju pogubiti, ako se ne uda, nu Justina se ne boji smrti. „Zabulon priobražuje drugoga vraga u formu od Justine" i hoće da ga odvede Ciprianu na milovanje, nu čim Ciprian spomenu ime Justine, svetost njegova im ote svu moć i utekoše. Poslije pita Ciprian Zabulona, za što gubi vlast nad Justinom, a kad mu Zabulon reče, jer ga Justina križem goni, ostavi Ciprian poganstvo i ode biskupu da se pokrsti. Puk antioški još jednom dodje Justinu moliti, da se uda, jnr ih inače ne će kuga ostaviti; Justina se pomoli bogu, kuga prestane, a na to

ide sav puk k biskupu, da ih krsti. Biskup je ne moćan i ne može puka krstiti, nego predaje biskupiju Ciprianu, da on tako učini. U trećem činu dovedu carevu namjestniku Cipriana i Justinu, da ih muče kao Isukrstove našljednike. Najprije ih vrgu u lonac pun smole, nu vatra ispod lonca uništi poganskoga svećenika, a sveci ostanu ne ozliedjeni; poslije im odsieku glave, a kršćani pokopaju njihova sveta trupla u potaji. Angel u eksodu govori puku hvarskomu, da su vidjeli kakova čudesa tvori križ, neka mu se dakle do vieka klanjaju. Ima ga od prilike 550 osmeraca, srokovi 1, 2.

Deveto „prikazanje života svete Margarite divice i mučenice“ počimlje kao i osmo. U prvom činu uči pop kršćanski mladu, krasnu Margaritu vjeru i krsti ju. Svršivši pop dodje „sasnica“ (dojka) Margaritina, i čuvši što se s njom dogodilo, mnogo se straši za nju, jer joj otac antioški patriarka Teodosij mrzi kršćane. Nu Margarita je spremna na smrt i naloži sasnici, neka ide ocu Teodosiju i slobodno mu reče, da se je dala krstiti. Teodozij čuvši tako, zapovjedi sasnici, da joj kćer više ne pusti pred oči. Zabrinuta sasnica ukloni Margaritu, poslavši ju, da ide ovce pasti. Na to lovi „prefet Olibrij“ lov baš po ovih krajevih, i spazivši krasnu Margaritu, da ju zaljubljen pred sebe dovesti, a čuvši od nje da ni za što ne će ostavit Isusa, dade ju baciti u tamnicu. Čin se završuje žrtvovanjem poganskim bogovom, koje u prisutnosti Olibrijevoj, čini patriark Teodozij sa svojimi svećenici. Iza toga govori angel puku:

U ov večer puče jes ti
Margarite dil, bolesti
Slišal tokoj Olibria
Ke su misli i Theodosia,
Svetu odluku hteć privesti
Na grih tamni tere smesti i t. d.
Sutra večer sva ostala
Margarita ka priala
Pokažu se, koji pride,
I nju viru takoj slide,
Poj s Isusom mir bud tebi,
On te želi priat k sebi. (?)

Drugi dan na večer rekapitulira angel puku što je jučer vidio, i govori mu što će danas vidjeti. A to jest, da prefet Margaritu da dozvati, pak kad udilj neće da pusti Isusa, da ju Barabantu, koji ju sa svojimi „Zafi i biavči“ svuku golu i šibaju, ali Margarita sveudilj ostaje pri Isusu. Bace ju opet u tamnicu i tu se otvori nebo, Isukrst se pokaže i pošalje Gabriela k mučenici s križem, kojim će odoljeti

djavlu, koji joj se najprije pokaže u slici drakuna, za tiem satira. Na pokon vode Margaritu na prefektovu zapovied na stratište, da joj glavu odsieku. Malko, koji joj ima glavu sieć postane, od njene svetosti svladan, kršćanin i ne će da sieče, nu Margarita ga sama za to moli. Čim joj usieče glavu, zapjevaju na nebu korovi i sila boža od pogana koji su na stratištu postaju kršćani, koje odmah pop kršćanski krsti. Angel u eksodu govori narodu, da je vidio, koju vlast ima sveti križ. Ima ga jedno 750 osmeraca.

Deseto „prikazanje života s Lovrinca mučenika“ podieljeno je kao i deveto na dva dana, ali mu je sadržaj mnogo dosadniji svojom jednolikošću, koja se vuče preko 2496 osmeraca. Angel u prologu veli puku, što će sve vidjeti i završuje tu opomenu naivnim distihom:

A to s pomnjom poslišite
Tot budite ter ne spite.

Prvi dan polazi Valerijan pozdraviti cara Decija i svjetuje ga, da dade uloviti i ubiti papu Siksta, jer bez toga ne će iskorieniti iz države svoje kršćanstva. Cesar pristane, čini najprije bogovom žrtve i pošalje po Siksta, koji baš svoje diake Felicisima i Agapitu kriepi u vjeri. Sisto ne će da zanieče Isusa, cesar zapoviedi, da ga uvedu u tempal pak tamo na to prisile, nu Sisto ni tamo toga ne će, i s toga ga vode u tamnicu. Videći Sistov djak Lovrinac kako ga vode u tamnicu, hoće s njimi da podje, nu Sisto mu daje svoje ključe neka ode i podieli sve crkveno blago siromahom. Lovrinac pokrsti udovu Kiriku, koja krstom izgubi dugoljetnu glavobolju, za tiem pere siromahom noge, cielujući ih, i ozdravi sliepca Krescencija. Na to opet pere Justinu i drugim siromahom noge i dieli im blago. Poslije toga zove cesar i opet Sista preda se da zanieče Isusa, ali Sisto ne će, i kad ga opet dovedu u tempal, da ga tomu prisile, pomoli se Sisto bogu i tempal se sruši iz temelja, na što vragovi iz razvalina bježe, tužeći se, da ih tjera iz njihova siela. Na to odvedu Sista i Felicisima i Agapitu na stratište i odrube im glave; cesar čini opet bogovom sakrificij, a Lovrinca uhite i bace u tamnicu. Angel završuje taj čin prvoga dana opomenom na puk, da su vidjeli kako je Sisto u milosti božoj lahko podnio smrt.

Drugi dan „angel“ opet poziva puk, da sluša što će se s Lovrincem dogoditi. Lovrinac postigne molitvami te pokrsti u tamnici Lucila i stražara Ipolita sa svom njegovom obitelju. Cesar da Lucila ubiti, a od Lovrinca pita, neka mu oda gdje ima Sistovo crkveno blago. Lovrinac si izmoli tri dana rok, za koji pokupi sve siromahe i dovedši ih pred cara, veli da je to kršćansko blago. Sad počnu Lovrinca svlačiti

i šibati, ali uzaludo, Lovrinac ostaje kršćanin, pak ga opet bace u tamnicu. Cesar da zapovied te ubiju sve, koje je Lovrinac pokrstio, na ime Romana, koji se pokrstio gledajući Lovrinca, kako mirno podnosi muke, Ipolita i svu njegovu obitelj, a napokon kuša u templu još pošljednji put prisiliti Lovrinca, da se pomoli krivim bogovom. Lovrinac se pomoli svomu bogu, i opet se tempal sruši, da iz njega djavli bježe. Na to metnu Lovrinca na „gradikule" i peku ga kao „jarca" ili kako poslije piše kao „ribu". Lovrinac mirno umre, a udovica Kirika i Justin dodju i sahrane mu truplo. Angel na svršetku zahvaljuje puku na posluhu i bodri ga da čuva vjeru.

Na čelu ovoga prikazanja stoji mladom rukom ubilježeno „A di 15 Agosto 1814 fu recitata in cità vecchia la prima parte; così pure tutta intiera li 16 al giorno di S. Rocco fu recitata in publica addunanza."

Jedanaestomu stoji na načelnom listu naslov: „Prikazanje svetoga Ivana krstitelja, porojenje i smrt" a neposredno ispred komada i na koncu istoga „Istok i zapad svetog Ivana krstitelja". Ovim silazimo u mnogo raniju dobu, nego što ju za prva predpostavljamo, a čini mi se da se na njem jasni tragovi oponašanju dubrovačkih prikazanja spoznavaju. Svemu tomu me dovodi, što je ovo prikazanje podieljeno u 5 čina, a svaki čin opet u viže skazanja; što su osmerci skoro naskroz poredani u strofe sa srokovi 1, 4, 2, 3; što ovdje prvi put dolaze pastiri Biserko, Koraljko, koji su tako česti u dubrovačkih prikazanjih. Po što je teže pomisliti, da je ovo prikazanje postalo u Dubrovniku, volim ustvrditi, da je i ovo u Hvaru postalo, ali istom kad već u Dubrovniku bijaše drama toliko gojena, da se njome i Hvarani upoznaše.

U prvom činu nam se pjeva kako Gabriel naviešta Zakariji, da će mu žena Elizabeta roditi Ivana; kako Zakaria toga ne vjeruje bez zaloga kakova znamena od angjela; i kako ga angjeo u znamen toga čini gluha i niema, što će ostati, dok god se taj sin ne porodi. Zatim dolazi blažena gospa Elizabeti, i Elizabeta ju pozdravi. Na to u 3 skazanju Zorka komornica pita Elizabetu, kako bi joj sina krstili. Elizabeta veli, neka se po zapoviedi Gabrielovoj zove Ivan, a isto tako napiše i Zakaria, kad gluha niemca za to znakovi upitaše. Čim je Zakaria tu volju napisao, dobije opet sluh i razrieši mu se jezik, na čemu se bogu dugačkom pjesmom zahvaljuje. Na koncu istoga čina već Ivan krsti u pustinji Isusa.

U drugom činu izmed mnogo toga nejasnoga govora medj Ivanom i nekakimi djevicami u pustinji, i medj Irudicom i Irudom, nagovara Irudica svoju kćerku Igrusu, neka večeras gleda oca zamamiti plesom,

a kad joj otac ponudi nagradu za njezinu zabavu, neka isprosi glavu Ivana krstitelja.

U trećem činu bace po zapoviedi Irudičinoj Ivana u tamnicu, odkle šalje svoje učenike k Isusu, da ga pitaju, jeli on spasitelj svieta, ili može biti imaju drugog koga čekati. Učenici donesu od Isusa glas, da je spasitelj.

U četvrtom činu dobije Igrusa od Iruda za svoj dražestni ples Ivanovu glavu na dar, koju odmah krvnik usieče. Pastiri Biserko i Koraljko ne mogu dokučiti toliku Igrusinu krvoločnost i ugovore ostaviti ova smradna mjesta.

U petom činu dolazi k Irudici Pelinko naviestiti smrt Igrusinu baš kad se Irudica nasladjuje gledajući mrtvu glavu Ivanovu, koji ju je svojim kršćanskim propoviedanjem toliko strahovao. Igrusa je pošla na led plesati, led se rastavio i ociepio joj glavu pak se opet zatvorio. Mati Irudica nariče za svojom kćerju i prikazanje se završuje blagosivanjem puka.

Ima ga jedno 1700 osmeraca. Ima i od Fea Balkarija jedna raprezentacija o sv. Ivanu, ali je posvema različita od naše.

Dvanaesto „Skazanje života svete Guljelme kraljice ugarske složeno po Marinu Gozaroviću vlastelinu Hvarskomu“ jest redom posljednje u našem rukopisu, ali svojom vriednošću prvo.

U prvom činu šalje ugarski kralj svojega brata i banove kralju Inglitere, da mu isprose njegovu kćer Guljelmu za ženu. Guljelma se zavjetovala vječnomu djevičanstvu, ali na pokon pristaje uz volju svojih roditelja i polazi za ugarskoga kralja.

U drugom činu ostavlja Ugarski kralj Guljelmu kod kuće sa svojim bratom, a sam polazi na Isusov grob. Bratu kraljevu se u to vrieme pohoće Guljelme i prosi ju za ljubav, nu ona ga snažno odbije. Na to se brat kraljev odluči Guljelmi osvetiti, i čim se kralj iz svetih mjesta vratio, ode mu na susret, pak osvadi Guljelmu, da mu je za njegove odsutnosti krunu bludom osramotila. Kralj da zapovied, da se Guljelma ima spaliti, ali kavaliru, koji to ima izvesti, smili se nedužna kraljica i spali joj prividno samo odjeću, a pusti da sama uteče. Prizivljući u pustoši blaženu djevicu dodje joj ova zbilja na pomoć, pak joj udieli moć, da može molitvom ozdraviti svakoga bolestnika, koji god se iskreno ispovjedi. Tako joj i dva angjela dodju na pomoć, i daruju joj prsten, kojim će platiti brodaru, koji će ju na svom brodu povesti. Taj brodar ju tiem radje poveze, što ima bolestna druga, koji mu je na molitvu Guljelminu ozdravio. Brodar ju dovede u neki „mojstir“

gdje ju opatice primiše za vrataricu, i gdje je došla na glas, ozdravivši svojom molbom jednoga sliepca.

U trećem činu ima kraljev brat gubu, i kralj da dozvati dva „likara“. Likari obećavaju da će ga za velik novac izliečiti, nu jedan od kraljevih sluga svjetuje kralja, da ne sluša likara, koji nijesu kadri izliečiti, koga je bog kaznio, nego neka odvede brata vratarici koludrica, koja molitvom takove bolesti lieči. Kralj prima takav savjet, i Guljelma rado pristaje da će mu brata izliečiti, ali treba da gubavi brat učini iskrenu ispovjest, kralj pako mora obećati, da ne će bratu ništa učiniti, ako kakav grieh proti njemu ispovjedi, nego da će mu oprostiti bilo što mu drago. Obojica pristanu, i gubavi brat ispovieda svoju opačinu proti Guljelmi, na što se ova pomoli, i guba s brata kraljeva nesta. Kralj se strašno jadi na brata, ali se svi sprijateljiše, kad se kralju Guljelma očituje, da je ona ta njegova žena, pripoviedajući mu kako se izbavila. Kralj i brat i Guljelma ostave kraljestvo banovom, pa odlaze u samoću bogu služiti.

Čin ovoga skazanja se u glavnih crtah posvema slaže s onim u znamenitoj zbirci franceskih misterija 14 vieka, koja sva skupa imaju ime „les miracles de notre dame“, a ime onoga našemu sličnoga jest „le miracle de l'imperatrice de Rome“. Royer hist. d. théât. 174. Nu naše skazanje je ipak u pojedinostih kako je taj čin izveden, toliko od onoga franceskoga različito, da sigurno Gazaroviću nije franceska drama pri ruci bila. Ima i jedno talijansko iz petnaestoga vieka, kojemu je kao i našemu naslov, to je raprezentacija Antonija Pulci: Santa Guglielma, koja mi nije pri ruci bila, a Royer joj u svojoj historiji ne spominje sadržaja.

Ima našega skazanja od prilike 2100 osmeraca čas u distihe, čas u strofe po četiri stiha, srok 1, 4; 2, 3, složenih.

Svrnimo se obćenitim pogledom na sve ove spomenute crkvene igre na skupa ih uzevši.

Prva četiri spljetska skazanja iliti prikazanja: 1) prikazanje svetoga Panucija 2) skazanje od nevoljnoga dne od suda 3) govorenje sv. Bernarda od duše osujene i 4) ono maljušno iz rukopisa nauci sv. Bernardina, ova spadaju valja da još u 15 viek, ako su Marulićeva, pošto život našega pjesnika siže od 1450—1524. O mjestu gdje biše prikazivana, i o sceneriji, nemamo baš nikakovih viesti. Vriednosti originalne nemaju, jer za prva dva izrično znamo da su prievodi, a i na 3 i 4 se tomu prema onim hvarskim jasni znakovi opažuju. O vriednosti prievoda prvih dvaju prikazanja govoreći, imamo

odmah kod Marulića opaziti, da Dubrovčani nijesu poznavali prievoda, u kojem je strogo svaka misao originala prenesena, nego se u tome posvema slobodno vladaju te većinom istom paze da glavni smisao originala prikažu. Ipak se medju prievodom svetoga Panucija i onim prikazanja nevoljnoga dne od suda nalazi znamenita razlika. U Panuciju je Marulić prenio 160 originalnih veraza na 180 dvanaesteraca, a nekoje stance prenesene su i brojem veraza i redom misli posvema vjerno, kao stanc. 3, 7, 9. Talijansku „rapprezentazione del dì del giudicio" sastavio je do 13 stance Araldo, a k ovim Feo Belcari doda novih 67 stanca. U našem prievodu izginuše stance 11—13 od Araldova diela i stance 1—7 od Belcarijeva. Što prievoda ostaje, učinjen je mjerilom hvarskih prikazanja, na ime osmercem srokovi 1, 2. Još veća razlika prema prvomu prievodu stoji u načinu kako je sadržaj prenesen, jer se ovdje 354 veraza originala rastegnulo na 1065, i razmjerje tih brojeva jasno govori, kako ovdje prema prievodu Panucija prevoditelj prelazi sve granice slobode. Ako su i do sada bili slabiji dokazi za ovi drugi prievod, da li je do ista Marulićev, ova će opažanja još boljma ustvrditi misao, da je valja da od kojega drugoga a ne od Marulića potekao. Za treće i četvrto prikazanje očekujemo istom da nam se obretu originali.

Ostalih 12 skazanja iliti prikazanja čine zbirku takovih hvarskih crkvenih drama, učinjenu negdje u 17 vieku. Za jedno od njih zna Šafarik, a po njem Ljubić u svom ogledalu, da je djelo Hectorevićevo t. j. za 1) prikazanje života sv. Lovrinca. Ljubić mi je naustice tu svoju tvrdnju osnivao na onoj bilježki pred našim skazanjem, da je u oči svetoga Roka prikazivana u starom gradu, jer da je to Hektorovićevo rodno mjesto. Ako je tomu tako, onda naše prikazanje spada u 16 viek. Za 2) prikazanje svete Beatriče, Faustina i Simplicije, 3) prikazanje života i muke svetih Cipriana i Faustine i za 4) Skazanje života svete Guljelme znamo da ih je spjevao vlastelin Hvarski Marin Gazarović oko god. 1631. Za 5) prikazanje navišćenja pričiste divice Marije, da ga je složio neki don Sabić Mladinić, o kojem ne znamo ko je i kad je živio. Ostalim 6) prikazanje uskrsnuća 7) skazanje snimljenja tila Isukrstova s križa 8) skazanje od Osiba 9) prikazanje navišćenja 10) prikazanje kako Isus oslobodi svete oce iz limba 11) prikazanje života sv. Margarite 12) prikazanje sv. Ivana krstitelja, ovim ne znamo ni za dobu kad su sastavljena a ni za pjesnika.

Kompozicija im, kao i ona talijanskih raprezentacija, obično počimlje s angjelom u prologu, i svršuje s angjelom u eksodu. Ipak su

naša skazanja od talijanskih raprezentacija skroz različita, na što ih već i različita njihova svrha dovodi: talijanske raprezentacije pisane su za velikaške dvorove, naša skazanja za puk, kojemu angjeo obično u eksodu želi, da mu bog nasporio polja i vinograde. Budući u takovu svrhu sastavljene, nije pjesniku ni trebalo birati visokih mislî, i odabrani pjesnički slog: tu se je radilo, da stvar bude narodu čim dohvatljivija, i da ga pjesnik čim jasnije uputi na spasonosnost vjerovanja u boga, pak s toga i ne dolaze u tih verzih nego posvema obične rieči i misli, ili ako već i jesu misli ne obične, one nijesu neobične pjesničkim izborom nego nazori svećeničkimi o kreposti i životu ljudskom. Dakako da tiem putem naša skazanja gube pjesničku vriednost, i ostaju jedino historičke zanimljivosti, ipak se u gdjekojih, kao u prikazanju svetoga Cipriana i Justine, pak u skazanju svete Guljelme, u ovih se jasno razabire, kako se vremenom počela pjesnička invencija odmicati od strogoga teksta svetoga pisma ili legende, pak se pustila u fantastično kićenje čina, da narod bolje osvoji. Samo što su to istom početci pjesničkomu stvaranju, a u ostalom je i verz t. j. osmerac trohejski sa srokovi 1, 2, udešen prema dohvatu naroda, te mnogo svojom monotonom kadencijom opominje na recitativ naših sliepaca. Znamenita je duljina naših skazanja prema onoj talijanskih raprezentacija: skazanja broje i preko 2000 veraza, tako da se gdje koje moralo prekidati i u dva puta prikazivati, dočim talijanske raprezentacije ne sižu preko 600 veraza. U ostalom su dakako naša skazanja kao i talijanske raprezentacije puna dramatske nevjerovatnosti, i puna groznih muka, kojimi muče svece i svetice, da si dan današnji ne možemo predstaviti, kakove naslade ti ljudi gledajući takove groze imahu.

Iz pojedinih bilježaka proizlazi, da je scena bivala u crkvi ili pred crkvom na pijaci, a i mjestimičnomu pjevanju dolaze amo tamo tragovi. K prikazanju svetoga Lovrinca imaju i note, koje je našao i pridodao rukopisu Ljubić, a izaći će vremenom u akademičkom izdanju na svjetlo.

Samo se sobom nudja da ovakovih prikazanja, crpenih iz svetoga pisma ili legendâ bijaše sigurno mnogo više od ovo nekoliko što se nama sačuvalo. Šafarik a po njem i Ljubić spominju Hektorovićevo prikazanje posvetilišta Abramova, koje mi nije došlo do ruku.

Ako u drugih krajevih Evrope bijahu ovakove crkvene drame nuždne, da narod uzdrže i ukriepe u vjeri, to im ta nužda u naših krajevih s pogibelji i nasilja turskoga bijaše dvostruko nuždna, a upliv takovih drama na slušateljstvo dvostruko silan.

Turci bijahu u ona vremena tako vjerni zamjenici rimskih careva, kršćanskih mučitelja, da našim pjesnikom istom trebaše zamieniti mučitelje i kojega poznatoga patnjika, pak im narodna drama bijaše gotova.

I zbilja nam se u prvoj poznatoj narodnoj drami prikazuje takav prizor, na ime u Lucićevoj (1480—1540) robinji. Ipak se na korist dramatske umjetnosti vjerska strana u robinji ni malo ne ističe, a niti u svoj ostaloj dubrovačkoj drami, ne dolaze nigdje kontrasti kršćanstva i muhamedanstva, čemu nam je uzrok tražiti u pomirljivoj i opreznoj politici naših dalmatinskih municipija, koja su tajno mnogo proti Turskoj radila, ali mudro izbjegavala svako javno razdraživanje.

Iz posvete pred robinjom razabire se jasno, da Luciću s prvine ne bijaše na umu taj dramatić javnosti predati, poslije se ipak do najnovijega vremena javno na piaci prikazivaše.

Pjesnik nam u spomenutoj posveti veli, da je robinju napokon ipak odlučio predati javnosti „jere sudih, da stvar u sebi (istom da bi načinom ne lihala) ne more nego s koristi biti ljudem (takove bo te pisni u pridnje vrime iznaštene biše, i općahu se puku prikaživati samo na konac, da razlike druzih kriposti i pomanjkanja slišajući i gledajući, svaki sam sebe i život svoj umiti bude prociniti i srediti)."

Ova pjesnikova svrha slabo je istaknuta i izvedena u tom dramatiću od 1035 veraza, podieljenom u 3 skazanja s prologom.

U iskladu (prologu) govori pjesnik publici, neka paze, kako će se kći bana Vlaška, robinja Turskih gusara, naći u velikoj biedi, iz koje će ju izbaviti njezin obožavatelj Derenčin.

U prvom skazanju govori Derenčin svome slugi Matijašu, da su evo hvala bogu napokon ipak našli Vlaškovu kćer u Dubrovniku, gdje ju gusari prodaju, i naredjuje istomu Matijašu, da tim gusarom plati što za robinju pitaju, i da s njimi ugovori, neka se pričine kao da za Derenčina ne znaju, kad dodje da robinju vidi.

U drugom skazanju nariče robinja tužno nad svojom nesrećom; Derenčin dodje i pita ju za njezine zgode. Robinja, držeći Derenčina za kakova trgovca, pripovieda: otac mi bijaše hrvatski ban Vlaško, kojega ugarski kralj postavi, da vojuje u Biogradu proti Turkom. Tu se odlikovaše iznad svih junaka, dok ga jednom Turci iz busije ubiše. Ugarski kralj darova na to mojoj materi velika imanja oko Dunava, Save i Drave, gdje boravljah u lasti i izobilju, prema kojemu sam sada toliko tužna. Derenčin ju pita, koji bijahu oni mladići, za koje mu govoraše, da se toliko za njenu ljubav otimahu; neka mu ih ime-

nuje, da će ju iskupiti i kući odvesti. Robinja mu radostno pripovieda, koja ga nagrada čeka od ugarskoga kralja, ako to učini, i ispovjedi mu, da se za njenu ljubav ponajviše otimaše mladi Derenčin, unuk slavnoga bana Derenčina, pak da ju još sada boli, što je njegovo toliko žestoko nastojanje hladno odbijala; nu, premislivši se malo, mnije da je ipak pravo učinila, jer da ju je Derenčin i zbilja bio tako žestoko ljubio, kako se kazivaše, on ne bi dotlje mirovao, dok ju ne bi našao, i iz nevolje njezine oslobodio. Derenčin joj odvraća, da sada razumije za što ju je nesreća snašla, to nije nego kazna, što bijaše proti svojim snubiocem tako ohola i priezirna; i obećaje joj da će ju izbaviti i kući dovesti, ako mu obeća, da će toga Derenčina uzeti za muža. Robinja veseljem na to pristaje, jer je Derenčina doista ljubila, samo mu se nije htjela očitovati, ali bi ga bila sigurno uzela, da ju je bio u kralja prosio. Derenčin na to rasputi robinji ruke i odoše u obližu dubrovačku kuću da se oporave.

U trećem skazanju ide Mara pozivati svatove, a Pera i Anica ju pitaju za goste Derenčina i robinju, koji se kod njenih gospodara nastaniše. Iza kratkoga trzmanja, da nema vremena, pripovieda Mara svojim družicam, kako se poslije večere postavio Derenčin pred robinju, i milujući ju zapitao, da li bi poznala Derenčina, kad bi ga vidjela; može bit ga je nevolja toliko promienila, da ga ne bi već poznala, jer da je i on Derenčinu nekoč posvema sličan bio, pa ga evo tuga preobrazila, da ga već ni rodjena majka prepoznala ne bi. Robinja upilji u nj oči, i prepoznavši ga, ne može ni rieči izustiti, a Derenčin

Toliko ju toli, i moli, i umi,
da mu se umoli, i boli razumi.
I jutrom vesela s odra se podiže,
sa cvita jak pčela, gdi no med uzliže.

Anica. Pero, da ližije imaš li tu dosta,
ka bileg odmije, na odru ki osta?

Pera. Rugaš se? do volje, po boga, smim reći,
da brava zakolje, ne bi ostal veći.

Mara. Brže bo Turci ti brez zubi svi bihu,
cić toga tržiti sitan kruh ne htihu.

Ovdje se predpostavlja da su svatovi svršeni. Dubrovački knez, jedan vlastelin, Derenčin i robinja dodju na pozorište. Vlastelin govori Derenčinu i robinji, kako je od vajkada običaj u Dubrovniku, vriednim se gostom radovati i darivati ih, s toga i njim evo tako čine jer

da je uspomena na djeda robinjina Majera Blaža jošte svim Dubrovčanom u pameti, odkako je Turke iz Pulja protjerao, a osim toga se jasno na robinji vidi, da je kći plemenitoga i slavnoga bana Vlaška: neka dakle primu darove, koje im evo knez donosi. Knez se ispričava što su ti darovi i pomoć Dubrovčana tako ne znatni, nu Derenčin odbija takovu opasku, radujući se tolikomu odlikovanju.

Dramatične vriednosti po današnjih načelih nemamo u robinji dakako podnipošto tražiti, nego joj se veselimo kao prvomu početku hrvatske narodne drame, kojoj fali doduže i dramatska dikcija; ta je zamienjena do nevolje rastegnutim praznim jadovanjem, koje više proste nego priproste šale Anice, Pere i Marice slabo ublažuju. Uz sve to ipak veseljem pozdravljamo prvu dramu, u kojoj se početkom 16 vieka barem spominju hrvatski junaci a žalimo što dugo poslije u historiji hrvatske drame ne nalazimo takovu liepu nastojanju traga.

Iz same posvete Lucićeve Paladiniću se jasno razabire, da ta robinja bijaše svojom kompozicijom i sadržajem posvema osamljeno djelo na Hvaru, a jedva istom početkom 17 stoljeća nalazimo na Hvaru dramu koja je svjetskoga sadržaja. To je Gazarovićeva, onoga istoga od kojega imamo ona tri prikazanja „Ljubica, pastirsko razgovaranje, s time nikoliko prigovaranji ljuvenih, ke složi za meusridke Murata gusara morskoga, koji se mogu meu svakim činom i ovdi prikazati, sa nekoliko ostalih pisan ljuvenih, plačnih i veselih; in Venecia per Evangelista Deuchino 1623.“

Od istoga Gazarovića spominje Kukuljević u svojoj bibliografiji i dramu „Murat Gusar morski“, štampanu iste godine 1623 u Mlecih, a Jagić mi je imao dobrotu kazati, da se taj Murat nalazi u muzejskoj biblioteci te da se je njome nekoč služio, nu po što se ne brigom prošaste vlade ta biblioteka posvema zapustila, nijesam te drame više u njoj mogao naći. U negdašnjoj Kukuljevićevoj, sada akademičkoj biblioteci ima Gazarovićeva „Ljubica i t. d.“. Ta knjižica broji 143 strane, ali od tih strana veoma njih malo u istinu spada Ljubici, nego su u toj knjižici neredom povezani odlomci iz Ljubice i onoga Murata morskoga gusara. Iza naslovnoga lista dolazi posveta Gararovićeva Dubrovčanom, koji da su „čast, kruna, i dika jazika našega“. Poslije te posvete dolazi list sa slikom Gazarovića pod kojom stoji čudan podpis:

Dokle' obajde svit saj žaba u okolo,
a mrav popije Dunaj i more oholo,
dotle će živiti glas stana ovoga,
s kripošću na sviti ufan sam u Boga.

Za tim imaju samo četiri lista (st. 17—24) iz Ljubice, a što sliedi na stranah 25—120, to je očito odlomak iz Murata. Poslije toga odlomka sliedi opet nova paginacija str. 97—143, a na tih stranah se nalazi „ono nikoliko prigovaranja ljuvenih, ke složi za meusridke Murata gusara morskoga, koje se mogu meu svakim činom i ovdi prikazati, sa nikoliko ostalih pisan ljuvenih, plačnih, i veselih“. Smisao tomu dugačkomu a ipak prekratkomu naslovu mislim, jest taj. Gazarović je prije Ljubice spjevao svoga Murata, koji je imao 5 čina, pak je pjesnik za odmor medju svakim činom i za svršetak sastavio neka embolima, meusridke, koji su tako obćenita sadržaja, da se promjenom osoba, koje u njih dolaze, mogu i medju akti te na svršetku Ljubice pjevati. Pozivlju se na ime u tih meusridcih ljubovnici na milovanje a pošljednji je obćenita pjesma uz vino, pak je pjesnik te meusridke uzeo iz Murata i u Ljubicu promjenom naslovnih imena. Ako je i Murat štampan g. 1623, mora da je barem još o novoj godini bio u rukopisu, jer je ovim danom označena posveta Ljubice, a Murat mora da je starije, književnikom hrvatskim već poznato djelo, kad iz njega pjesnik u Ljubici vadi te meusridke.

Ko bude sretniji od mene te naidje na podpune eksemplare ovih dviu drama, dopriniet će historiji drame veoma znamenit i zanimljiv dopunjak. Po odlomcih, koji meni bijahu pri ruci, jasno se razabire, da i jedna i druga spadaju na vrst pastirskih dubrovačkih igara, kako nas na to osim sadržaja i sam naslov Ljubice „pastirsko razgovaranje“ upućuje. Ipak su i Murat i Ljubica u toj vrsti mnogo različiti od dubrovačkih pastirskih drama; u dubrovačkih igrah nam se prikazuje ljubav pastira i vila satirički, pak je i čin njihov prema satiri karakterističan skoro nepreglednom komplikacijom, dočim je kod Gazarovića kompozicija jednostavnija, a prikazuje nam se u tih igrah ljubav posvema ozbiljnim stilom, do što su amo tamo umiešane neke komične epizode. Čini se da u njih nema niti onih vrhunaravnih prikaza vilinskih, satirskih, i božanskih, kojih su dubrovačke igre pune. I u samih imenih, koja dolaze kod Gazarovića, nalazi se velika razlika prema dubrovačkim igram; mjesto stereotipnih idilskih Ljubmira, Ljubdraga, Radata, Radmila, nalazimo kod Gazarovića starca Dobrovolju, Keka, Kodaka, Slavogošću vilu, Cvitka pastira, Murata, Ružu, Bogdana i t. d.

Od sadržaja Ljubice razabire se iz našega odlomka ovoliko. Mladi Ljubdrag ljubi vilu Ljubicu, a pomaže ga u tom poslu Jelina, žena pastira Cvitka. U ovu se Jelinu zaljubi mletački trgovac Kodak, ko-

jega nam prikazuje pjesnik komična sa svoga makaronskoga govora, u kojem mieša talijanski i hrvatski n. pr.

Dobro dano mia speranza,
dojdi ovde ti diro ča,
scolta moje drag pastiro,
presto ogni cosa diro,
non son miga un forfante
son Bnetaško marcadante.

Više toga doznajemo o sadržaju Murata, od kojega imamo veći odlomak. Ovdje Murat gusar zarobi Cvitka i njegovu dragu Ružu, i vodi ih preko mora. Nastane silna bura i baci najprije Cvitka na otok Vis, gdje ga neki pastir ljubezno u svoju kuću primi. U toga pastira je liepa kći Stanka, koja se u Cvitka zaljubi, a ne mari za Bogdana, koji ju već davno obožava, akoprem ju prijateljica njezina Žuva srčano moli, neka mu svoju ljubav prikaže. Poslije toga dobrodi na Vis i gusar Murat s Ružom i sa svojom družbom Alijom, Kurtom i Ćeserom. Murat se je na čudo svoje družbe zaljubio u Ružu, ali ova ne mari za njega, sve misli joj misle na ljubljenoga Cvitka.

Toliko doznajemo o tih Gazarovićevih igrah. To je prema njihovoj vriednosti u historiji drame malo, ali je dosta, da nas uvjeri, kako je hvarska drama još i u 17 vieku različita od dubrovačke, akoprem sam pjesnik svoje proizvode posvećuje Dubrovčanom.

Predjimo dakle na pozorište, na kojem se prikazuje Lucićeva Robinja i kojemu Gazarović svoje igre posvećuje.

II.

Dubrovačka drama 16 vieka.

1. Dubrovačka prikazanja.

Za čudo je kako nam je malo dubrovačkih prikazanja, prema broju njihovih drama ostalih vrsti sačuvano. Ako uzmemo na um, koliko bijaše po Dubrovniku crkava i manistira, ne ćemo pofaliti tvrdeći, da ih je sigurno bilo veoma mnogo, ali da pred nastalom svjetskom dramom šestnaestoga vieka ostaše zaboravljene. Toliko nam se ipak od tih prikazanja sačuvalo, da vidimo, kako je i u Dubrovniku, kao i po svih drugih krajevih Evrope, drama započela s crkvenom.

Imamo doduše jedan stariji komad, koji dojakošnji historici jednoglasno spominju kao prvu dubrovačku dramu, to je tako zvani „drama pirni“ Gjore Držića. Nu dojakošnji historici bijahu o naravi toga komada posvema zlo upućeni, i ne samo da nije ni iz daleka sličan Guarinijevu pastor fido, kako Apendini piše, nego se u obće ne može za nikakovu dramu uzeti. U 262 dvanaesterca nam se pripovieda, kako boginja Palada od Junone dobije dozvolu, da smije udružiti brakom dvoje ljubećih se. Po što im je i Apolon sreću prorokovao, nagovori Palada Veneru, ova Kupida, te je uzeo strielicu ljuvenu i ranio najprije ljubovnika, za tiem ljubovcu, koji se, osjećajući tako ljubav, uzmu, a Palada i Jupiter ih blagosivlju, i to ovaj pošljednji latinski:

> Vivite felices castique capidinis ambo
> exercete diu dulcia bella simul,
> et videat tota vas ludere nocte lucerna,
> donec vas faciet curva senecta graves.

I Apolonovo proročanstvo, da će taj brak sretan biti, sastavljeno je u latinskom distihu, a nadpisi nad pojedinimi govori su talijanski. Ovakova sadržaja pjesmu, ne možemo podnipošto krstiti d r a m a pirni, i stoji tom kompozicijom tako osamljena medj dubrovačkimi dramami, da se sigurno nije prikazivala. Mislio sam odprije, da nadpis zadarskoga rukopisa nad njom „interlocutorij“ naznačuje vrst naše pjesme, pak je u tom smislu taj nadpis i u zagrebačkom izdanju Držića štam-

pan, nu te se misli kanih odkako na jednom dubrovačkom rukopisu Kanavelića nadjoh opasku „interlocutori aliti oni koji govore u ovoj tragediji.“

Počnimo dakle s najstarijom dubrovačkom dramom, koja je crkvena, a prvi joj pjesnik pustinjak Mavro Vetranić Čavčić (1482 do 1576). Od njega imamo

1. Uskrsnuće Isukrstovo.

(Rukopisi: 1) akademički br. 538 uskrsnuće Isukrstovo. Prikazanje složeno po D. Mavru Vetrani Čavčiću Dubrovčaninu, kaludjeru i opatu Melitenskomu. Ima ga u njem istom prva 202 verza. 2) akademički br. 779 a di 3 gliuglio 1571 in Rag. Komedia od uskrsnuća Isukrstova. Ciela. One godinje je valja da rukopis pisan. 3) akademički br. 349 ima ga istom pet listića, koji su krivo povezani i imali bi ovako sliediti 3, 1, 2, 5, 4. 4) fratarske knjižnice u Dubrovniku br. 193, 31. Uskrsnuće Isukrstovo po D. Mavru Vetrani Čavčiću opatu Melitenskomu.)

Paklenski dusi Vitorog, Krivorilo, Čemernik, Smrdilo i Gadni duh draže Cerbera neka laje, i spremaju se na odpor pred vitezom Isusom, koji dolazi tolikom snagom, da sve kamenje rsti. Kad već ne mogoše dusi Isusa prietnjami zaustaviti, nego im se grozi, da će im razbiti vrata, moli ga jedan neka pričeka, da jave paklenskomu kralju njegov dolazak:

Neka kralj skupi zbor, u dvoru gdi stoji,
da se da odgovor, kako se pristoji;
zač se mi vladamo razumno i naš zbor,
i tacím ne damo uljesti u naš dvor,
ni take prilike u vrata primiti,
bez krvi velike, za to nam ne priti.

Kralj paklenski dodje sam glavom, da vidi kaki je to vitez i grozi se Isusu, neka čita što stoji na paklenskih vratih upisano. (To su po ak. ruk. oni početni verzi 3 Dantova pjevanja: Per me si va nella città dolente i t. d.) Isus ne pazi na tu prietnju, nego razbije vrata i unišavši u pakao zove Adama neka ga ne bude sram, nego neka izadje pred njega, da mu je svojom krvi odkupio griehe. Adam moli najprije za blagoslov, ovako se boji u nebo poći

Zač mi će vajmeh rit, Adame zlotvore,
kako smje gori prit u nebeske dvore,

na što ga Isus blagosivlje. Tako se sve to opetuje s Evom, Noeom, Abramom, Izakom, Jakobom, Mojsijom, Davidom, Šimunom proročkom, i s mladenci. Ovim pošljednjim meću angjeli po nalogu Isu-

sovu vience na glave, na što mladenci pjevaju Isusu hvalospjev u osmercih, četiri u strofi, srokovi 1, 3; 2, 4. Poslije toga moli još i lupež od Isusa blagoslov, jer kad bi bez ovoga u nebo došao, rekli bi mu gori

Nije za te ovi stan, ni ovi dvor sveti,
krvi si vas opran, lupežu prokleti,
za toj se svak čudi, od družbe od ove,
za što se zatrudi u vječne dvorove,
ter se si pokunjio, i stojiš tu muče?
Je da si odlučio, pokrasti nam ključe?
Er ti obraz kaže, lupežkom da vlasti
dvorove ti naše došao si pokrasti,
kako si ti krao, na svieti kad si bil,
gdi s' mnoge ti pokrao i pravu krv prolil.

Isus dieli i lupežu blagoslov, pa izvodi svete oce iz pakla u nebo. Kralj paklenski zove boga u pomoć proti Isusu, jer mu evo okra cieli pakao, koji je sam bog stvorio i stavio ga u njem za kralja, pak bi velika šteta po sviet bila, kad bi takav čin dopustio; sviet se ne bi pakla strašio. Na to prvi, a za ovim drugi angjeo gledajući u nebo moli boga, da Isusu dosudi pravo, jer je svojom mukom i smrću, koje se na široko pripovieda, ove oce odkupio i oslobodio. Na ovu molbu angjela suvršuje Isus prikazanje:

Sliedi me, ko je moj, ter sa mnom hod gori,
viečni raj i pokoj, er mu se otvori.
Blažene dušice hodite vi k meni
iz viečne tužice u pokoj blaženi.

I ovo prikazanje čuva još uviek kao i sve ostale crkvene drame osobitosti nevjerovatne kompozicije, svrhu naučnu a ne ljepotu; čuva kao i ostala hvarska prikazanja posvema praznu dikiciju; ipak je prema hvarskim nešto punija, i čini mi se prema hvarskim u razmierju, kao djelo čovjeka u djetinskoj dobi umjetnosti, prema djelu kojega djeteta. Ima ga 1000 dvanaesteraca s dvostrukim srokom, koje mjerilo ostaje za dugo jedino u dubrovačkoj drami.

2. Čista Suzana.

(Rukopisi: 1) akad. br. 538. Suzana čista. prikazanje. colleg. Ragus. S. J. 1759. Dao ga je neko, po mom sudu onaj isti Restić, koji i posvetilste Abramovo, izd. Zagr. VII, prepisati iz dvaju rukopisa, pridodavši iz podpunijega ispravke s kraja. Taj isti neko, ili po mom sudu Restić, spominje na istom rukopisu „ko je tvorac, i spjevalac ovoga prikazanja nije mi bilo naći; nu tvrdo sumnjim, da je D. Mavro Vetrani Čavčić kaludjer i opat melitenski, ki priminu god. gosp. 1576, radi er mni mi se vidjeti va njegov način u složenju. Samo me istom

smeta koja god talijanska rieč umetnuta; ali za sve er u komu god njegovu pismu tega se ne susreta, susreta se u inieh; a budući on živio deri do pristarosti slovinske pjesni slagajući, nije čudit se, da je kad god što god i promjene učinio, na vlaš za ugoditi puku dubrovačkomu, njeciem inostraniem riečim običnu". 2) Frat. bib. dubr. br. 193. 31 Suzuna čista. prikazanje. I na ovom prepisalac istom nagadja, da je Vetranićevo djelo.)

Iz prologa se vidi, da je ta Suzana na polju prikazivana:

O vlasteli i vladike
i ostali dragi puče,
molimo vas stante muče
da u polju nie čut vike.

Ostaloga prikazanja ima 1285 dvanaesteraca, a pripovieda nam se u njem poznata stvar, kako se Iliaku i Izaku pohtjelo Suzane, pak su pošli u njezin vrt, u kojem se baš sprema da se okupa. U vrtu ju mame miljem, a ne uspjevši tako, počnu ju loviti, da na viku doletješe dvorani, koji na zapovied starih tih sudaca Suzanu ulove, jer da ju zatekoše u bludu. U drugom i trećem skazanju vode Suzanu pred sud, gdje ju parac Imanuel uzaludo kuša braniti i već su požudni starci do toga uspjeli, da ju kamenuju, kad dodje Danio te rastavljene pope pita prvoga gdje je vidio Suzanu u bludu, pak onda drugoga; prvi veli pod česvinom, drugi pod trisljom, i tim se njihova laž dokazala, pak mjesto Suzane vode u četvrtom skazanju pope Izaka i Iliaka na stratište, da ih kamenuju.

Ne obična duljina praznih govora, ali pisanih lahkim verzom i liepo hrvatski, opominju nas doista toliko na Vetranića, da ne ćemo pofaliti, ako si njega pomislimo sastaviteljem Suzane. Nekoliko talijanskih rieči nalazi se i u drugih njegovih spisih. U ostalom vriedi za ovo njegovo prikazanje ono isto što i kod Isukrstova uskrsnuća rekosmo.

3. Posvetilište Abramovo.

(Izvori: 1) akad. rukps. br. 538 ima jedan komad, koji nije iz Vetranićeva nego iz Marina Držića Abrama uzet. 2) frat. bibl. dubr. 309. 57. Posvetilište Abramovo, prikazanje složeno po Dmu. Mavru Vetrani Čavčiću kaludjeru i opatu melitenskomu. Dubrovčaninu. 3) frat. bibl. dubr. br. 193. 31. bez nadpisa. 4) Zagrebačko izdanje god. 1847, kojemu služaše rukopis sastavljen kao i onaj Suzane od a) s nadpisom, komedia i prikazanje od Abrahama i b) štenje Abramovo. Vidi str. 169 zagreb. izdanja, gdje nam se veli, da stariji rukopis a) nema diobe u skazanja i govore. Kod hvarskih prikazanja vidjesmo

da se čine starija, koja nemaju diobe, tako da bismo mogli reći da ju početkom 16 vieka u obće ne poznavahu. To je medjutim malenkost kao i ta da ovdje već drugi put, i to na najstarijem rukopisu uz prikazanje čitamo naslov ‚komedija‘.)

Posvetilište Abramovo ističe se daleko iznad svih dosadanjih prikazanja svojom vriednošću. Tu nije pjesniku ostala jedina briga, da povjest svetoga pisma na prosto dialogiše, nego se oko čina posvetilišta liepo redaju izraženi karakteri prezabrinute ljubeće majke Sare, ponizna, mirna, poslušna sluge božjega Abrama, za tiem liepe slike kućnoga života, i primjeri šale pastirâ i družinčadi. Glavna tendencija dakako ostaje i tu još uviek nauka, kako boga treba bud u čem slušati, ali nam je ipak pjesnik, može biti i nehotice, tako znamenito istaknuo bol majke, nad odlaskom Izakovim u noći, da pred ovom slikom zaboravljamo na nenaravni zahtjev i riešenje Izakove smrti. Sara doduše ne zna, da otac sina vodi na žrtvovanje; Abraham joj je to zatajio; ali pjesnik je tako liepo istaknuo slutnje Sarine, da joj muž nije sinka na dobro u noći na prečac odveo od kuće, da joj je strah dostatno obrazložen. Dakako da žrtvovanje Izakovo u nikoju drugu svrhu, nego da se pokaže Abramova poslušnost bogu, nije za tragediju shodan predmet, po što se od nje traži, da sve što se zbiva bude ljudskomu shvaćanju pravednosti dohvatno, i da nam se ne prikazuju čini, koji ne bude sažalost, nego grozu; ali ja gornju pohvalu naše drame ne rekoh nego uzevši ju kao „prikazanje“ prema dojakošnjim takovim svetim dramam. Hvaljena Vetranićeva krasota jezika i lahkoća verza, ističe se ovdje mnogo sjajnije nego u Uskrsnuću i Suzani; dakako samo u koliko dosadni dvanaesterac dopušta lahkoću versifikacije. U dikciji ima nekoliko veoma liepih karakterističnih mjesta, ali je u cielosti još uviek retorička silno otegnuta deklamacija bez odličnih misli i pjesničkih prispodoba ili fraza.

U prvom skazanju naredjuje bog Abramu, da mu ima žrtvovati Izaka. Abram je spreman božu volju ispuniti, i dozivlje Saru, da mu donese maher i probudi Izaka, jer da ide s njim u goru. Sara se prepane, što joj Izaka hoće u tamnoj noći u goru voditi, i odgovara Abrama od toga, nu napokon se ipak skloni, videći da drugčije ne ide.

Naivna je opaska Abramova u tom sprećkanju od 330 dvanaesteraca, kako govoreći sam predugačke govore veli Sari 313 sl:

Pomuči, nebore, nije li ti dano znat,
da ništa nije gore, neg mnogo rieči dat.
Ne znaš li što veli razumni mužki sud:
tko mnogo dedeli, da je lud i prilud.

Nasuprot je opet vjerno karakterisana majčina briga i ljubav, gdje no Sara napokon pristaje neka vodi Izaka, ali mu ga preporučuje 212 sl.

Ne zna li, vajmeh, svak, Abrame dragi moj,
za djecu da nije mrak, razmi dom i pokoj,
a on je naplašit i tanke naravi,
može ga prestrašit jedan lis na travi.
Sien malu kad vidi po mraku najliše,
povene i blidi i od straha uzdiše.
Takodjer trepti vas moj sinak ljuveni,
i ostine kako mraz i mosur ledeni,
ter me boli duša, ter velmi tugujem,
gdje kako grmuša strepti pred kragujem.
Nu u ovu nevolju pokli me neć čuti,
vodi ga na volju i s njim se uputi.
Čuvaj ga i bljudi, molim te za svu moć,
ne daj mu nikudi od tebe dalek poć;
da mi se ne stravi, da se ne pripade
u pustoj dubravi, ako mi gdie zajde.
Srce mi lje dava, da ne će dobro bit,
ter me trud skončava i čemer jadovit.

Sara naredjuje Kujači, što sve na put ima spremiti Abramu, pri čem se opet Vetranić nalazi u svom elementu t. j. izbrajanju: kravaja, bilih pogača, privarenih jaja, sitnieh kolača, dvie krifne smokava, ogročić suhava, krušaka, jabuka, oraha, liešnika, glavatoga luka, miešić mlika, pečeno pleće, priesnaca, sirenja, sira, masaoca, grude, u medu repe, i bucat rujnoga vina.

Oproštaj Izakov s majkom i s djevojkama veoma je ljubezno i čuvstveno, i za čudo liepo kratko opjevan. Djevojke Kujača i Gojsava mole Izaka, neka im ne zaboravi donieti iz gore cvieća, a majka mu medj ostalim govori liepe rieči, koje opominju na narodne pjesme 393 sl:

Svudi bog s tobom bio, o dragi sinko moj,
i angjeo te provodio, kud stupa stupaj tvoj;
božja te desnica od zlotvor branila,
i putem ružica svudier ti proctila.

U drugom skazanju tješe Saru djevojke Kujača, Gojsava, Grlica, Kamprela, i Marava, da ta gora, u koju Abram odvede Izaka nije tako strašna, pače da je to rajska gora u kojoj ima tolikih vrhunaravnih krasota, da bi svaka od njih bila za uviek u njoj ostala, kad se ne bi bila bojala prikora ljudi. Sara se uz sve to ne može utješiti.

Ovo opisivanje te rajske gore obsiže punih 940 dvanaesteraca, dakle skoro trećinu cieloga skazanja. Ne mogu pristati uz one, koji u tom opisivanju nalaze krasotu, jer se tu do neboga oteže opisivanje samih nemogućih, nevjerovatnih prikaza i stvari, koje dakako imaju simbolično naznačivati, da je ta gora već dugo odabrana za čudo, koje će se danas na njoj zbiti, nu upravo nam to fali, da taj simbol nije pjesnik zaodjenuo vjerovatnošću, pa nam tako mjesto svetosti postaje smiešan i dosadan čitati.

U trećem skazanju dodjoše putnici pod goru. Abram ode s Izakom, koji se iza kratka tugovanja radostan postavlja na žrtvenik, ali bog na pokon zadrža Abramovu ruku, i posla mu janje za žrtvu. Otac dodje sa sinom opet na podnožje gore, gdje ostala pratnja pripovieda, kako nije mogla spavati, čuvši na vrhu gore neki gromki glas i vidjevši čudnovatu svjetlost. Ciela družba sjede blagovat, i dodje jedan pastir moleći ih piti i jesti, što mu ovi rado daju, pače ga pozivlju neka k njim sjede; nu pastiru se je žuriti k stadu, koje bi mu već prije nekoliko dana vuci do kusa bili izjeli, da ne bude srećom pasa Fandaka i Tauza. Abraham ga moli, neka dakle uz put najavi Sari, da ih je vidio zdrave, i da će se večeras povratiti.

U četvrtom skazanju pastiru puče oputa, a on tu zgodu upotriebi, pa, kao da mu nije preša, legne spavati, i spava tako dugo, da se probudjen mnogo nad svojom lienošću ljuti. Podje dakle brzo k Sarinoj kući, u kojoj djevojke staricu tješe i umiruju, da će joj se Izak sigurno zdravo vratiti. Dakako da se Sara silno uzradovala, kad joj najaviše pastira i njegove dobre glasove o Izaku. Ovdje nam je pjesnik dalje toga pastira priličnom srećom orisao, kao priprosta šaljivdjiju te žedna i pohlepna zadirkivca. Rekavši na ime Sari viesti o Izaku nastavlja 2393:

Drugi je, gospo glas: (ne moj ti žao biti)
žedan sam, kako pas, daj mi se napiti.
Tiekom sam sve tekao, nigdier se ne ustavih,
da bih vam prije rekao, što sada opravih;
ter pikat i pluće u meni sve gori,
sunašce er vruće tvrdo mi domori.

Sigurno du u takovu karakteru toga pastira imamo tražiti uzrok onim malim nedošljednostim njegove tobožnje preše i sna, a takav nam se njegov karakter još zbližega riše u idućoj sceni, gdje vraća kujači kutao iz kojega se napio, pa ju popljeska po šiji i pita ju porugljivo, što je tako mekušasta. Djevojka se ljuto na njega otrese, a pastir se bogma da ne bi medj takovim svietom htio jedan dan bora-

viti, pa da mu ko tri dukata plati. 2421—2470. Kao ova scena tako su i nekoja mjesta u prediducem naricanju Sarinom za Izakom veoma liepa, a osobito nas opominju na narodno pjesničtvo naše 1920 i sl:

O dragi moj sinče, dušica ljuvena,
gizdavi jeljenče od luga zelena!
Ko mi te uplaši i s majkom razdieli,
što majku ne utaši, da grozno ne cvieli?
Orle zlatoperi, kamo si poletil,
što majci zaperi u srce jedan stril?
Paune pozlatan, kud zadje po travi,
jurve je treći dan, da majku ostavi.
Moj sivi sokole, mitaru priliepi,
što majci na pole srdašce prociepi?
Kragujče gizdavi, reci mi boga rad,
u koj si dubravi loveći ostao sad?
Ko mi će ljubiti tve lice pribilo.
i tebe bljuditi, vazamši u krilo?

Peto skazanje opet počimlje novom raznolikosti. Kuna je u dvorištu poklala nekoliko pilića, nad čim se sva služinčad uzvrtila; nu Sara im nalaže da puste te misli, a da priprave sve za doček Abramov i Izakov. Ovi i zbilja zdravi dodju i sve se završuje velikim veseljem.

Ima Abramova posvetilišta 2662 dvanaesterca. Neke verze uzeo je Vetranić iz Belkarijeve „rappresentazione e festa d' Abram e d' Isaac suo figliulo" ali je Vetranić ipak u Abramu čin znamenito raširio novimi scenami, tako da mu djelo ostaje originalno.

Drugi dubrovački pjesnik takovih prikazanja jest Vetranićev učenik Marin Držić (1520—1580.), od kojega imamo:

1. Posvetilište Abramovo.

(Rukopisi: 1) frat. bibl. dub. br. 87. 107; 2. akd. br. 538. Ovdje istom komad, koji mi se barem čini, da je Držićev, jer Vetranićev nije. 3) akd. br. 118 ali istom prvi akt i to u najnovije vrieme prepisan.)

Poznato je kako Držića obiediše, da je svojim posvetilištem Abramovim učinio plagiat na onom od svoga učitelja Vetranića, a poslije ćemo naći, koliko Držić ima posla s nekimi svojimi zavidnici, koje sigurno nijesu nego upravo ovi koritelji. Učitelj Vetranić brani svoga učenika od takove potvore. Nijesam u Dubrovniku dospio, da izbližega prispodobim ova prikazanja, a ovaj komad što ga u Zagrebu imamo nije tomu dostatan. Koliko sam na brzu ruku opazio, uzeo je

Držić do ista ciele verze i prizore od Vetranića, i samo je premetnuo scene pak mnogo prikratio govore. Valja da to bijaše prvi pokus tog inače najoriginalnijeg pjesnika komedija, pak se nije usudio stupiti na slobodne noge. U ostalom je sva ta razmirica novi dokaz vrstnoće Vetranićeva Abrama.

2. Porodjenje Isusovo.

(Rukopisi: 1) frat. bib. dub. br. 128. 16. Prikazanje od porodjenja Jezusova složeno po Marinu Držiću Dubrovčaninu koji preminu oko g. g. 1580. 2) frat. bib. dub. br. 193. 31. Prikazanje od porodjenja Jezusova složeno po Marinu Držiću.)

Rasporedao nam je pjesnik svoj čin tako, da pastiri glasom i svjetlošću nebeskom u noći smeteni polaze u Betlehem pozdraviti i darivati Isusa. Ti razgovori pastirski u 1440 dvanaesteraca puni su idilične usrdnosti, a po sadržaju njihovu jasno spoznajemo Držića pjesnika pastirskih igara. Iz predgovora se vidi da je to prikazanje kao i Vetranićeva Suzana u polju narodu prikazivana, a kad uz sadržaj njegov uzmemo na um krasan pjesnikov jezik, možemo biti sigurni, da bi ovo prikazanje i danas narod silno osvojilo. Evo mu sadržaja, iscrpena kao onaj Marulićeva razgovora medj dušom i tielom.

„Pridgovor.“

Neka sav „puk u poljani“ stoji muče te sluša, kako će se evo Isus roditi.

„Sada ovdi izlazi Josef i za njim gospa i govori.“

Gospa. Da ne može dalje jer joj je roditi.

Josef. Sve ću ti prirediti.

„Maria porodi i govori.“

Gosp. Neka joj bog bude u pomoći, jer nema povoja ni pelena, i stidi se djevica djetetu priklonit „sisicu“.

Josef. Prizivlje pomoć od boga za Jezusa naga, dočim i zvieri imaju špilje.

„Sad dohodi angjeo i govori pastirom.“

Ne strašite se već podjite u Betlem.

„Odjeli se angjo i druzi angjeli na gori začeše ovu pjesan.“

Slavospjev Isusu i poziv pastirom, da pozdrave Isusa.

„Radmio pastjer prvi govori Vukosavu.“

Da li su to „vile“ iz dubrave, koje tako sladko govore, i učiniše, da je sva narav zapanjena, te u nebo gledaju i voli i psi.

„Vukas Radmilu odgovara.“

*

Nijesu vile ni hudi noćnici, nego je nešto iz samoga neba. Neka ko podje pozvati sve seljane, da im propoviedaju, što su to vidjeli i čuli. Nu nude Pribate, bi li ti znao reći, što to vidjesmo i čusmo.

„Pribat govori.“

Nijesu vile nego iz nebesa angjeli. Sva narav je obogatila (dugačko nabrajanje) i sva narav kliče, da se rodio bog, i pozivlje nas, da mu se svi podjemo pokloniti. Tako ja sudim, nude, druže, sad je na tebi.

„Milješ govori.“

Prije dva dana zamakla mu junica u šumu. Tražio ju dva dana, i zaspao u šumi, te u strahu prizivao boga, da mu pošalje slavica, koji će ga čuvati. Slavulj zbilja dodje, zovnu ga imenom i reče, neka ode, za što će pod to drvo sada vila doći. I zbilja se nebo ražari, i vila dodje, te posvema zastrašena reče, neka se ne plaši, jer da ona samo čeka druge vile, da naberu cvieća za djevicu, koja će roditi boga. Po što se i zbilja iz neba čulo, da je rodila, podjimo u Betlehem pozdravit ga, nu da čujemo Uglješu.

„Uglješa govori.“

Da je prije nekoliko dana nazrio pri kladencu krasnu vilu, ponudio joj se za roba, nu ona mu odbila i naučila ga, da će djevica poroditi slavni porod, za to ajdmo u Betlem, da mu se poklonimo.

„Vukas odgovara.“

Hvali Uglješu kao veoma razborna, nu pita Grubišu, što se to zagledao u zemlju, neka reče svoje misli.

„Grubiša govori.“

Ajdemo u Betlem, ne bojmo se za stada, ne plašimo se noći, jer se sve nebo žari. Znat ćemo put, jer poć ćemo za onom zviezdom.

„Kresoje.“

Ne cknimo, nego ajde na put, ali kakove ćemo dare poniet.

„Pribat.“

Daj ti reci kakove.

„Kresoje.“

Pošljimo Šišmana da od Marije i strine Marave donese: konjestrić jaja, grivnu smokava, dva kravajca, piplicu, tikvicu, masoca, dvoje lakti postava mekoga kostrača, oboje bisake pune svake prateže, kostreti, vunice, kalamanak, pelene, povoj, sirca, grude, dva kabljića mlieka, kozlića, janje.

„Uglješa.“

Posvema dobro, teci Šišmane.

„Šišman.“

Tečem, ali me čekajte, jer volim umrieti nego ne poći s vami.

„Kresoje.“

Teci, ne boj se, čekat ćemo te.

„Odi se dieli Šišman i dohodi Marave na kuću i kucajući govori.“

Ustaj ako spavaš.

„Marava odgovara.“

Ko je?

„Šišman.“

Tvoj brat, otvori, čut ćeš dobre glase.

„Ustaje Marava, vrata otvara i govori.“

Vaj, što je?

„Šišman.“

Djevica je rodila, spremaj brže dare.

„Marava.“

Joj nema maje doma, već su 2 dana što je otišla na pir, kako ću te ja opraviti?

„Šišman.“

Daj, daj, ti si veoma vješta i mudra glava.

„Marava.“

Taki ću, i ja bi s tobom pošla, ma sam žena, a vani je noć. Nu čim svane danica, mi ćemo sve seljanke doći, da ga povijemo.

„Šišman.“

Hvala ti, dobra si, s bogom.

„Marava.“

Pozdravi mi družbu.

„Šišman.“

Pozdravit ću.

„Odieli se Šišman od Marave, idući putem druzijem nahodi jednu Sibilu sjedeći na putu i poče joj govoriti.“

Što radiš tuj sama daleko od kladenac i dubravâ? Rada bih bio tvoj rob.

„Sibila.“

Ne trebam družbe, za što sam združena s božjom ljubavi. Poteci k družbi, i reci, neka se odmah spreme u Betlem, kamo i kraljevi slie-deći zviezdu dolaze, da cjeluju „pribitak“.

„Šišman.“

Hvala ti na nauku.

„Odieli se Šišman od nje i dohodi k družini i govori.“

Sreća vam.

„Pribat odgovara.“

Jesi li sve opravio?

„Šišman.“

Pripovieda sve kako znamo. Ajdemo!

„Krasoje mu odgovara.“

Hvala ti, ajde da zasviramo i zapjevamo.

„Uglješa.“

Ne pjevajmo prikorno, nego ja ću začet.

„Ovdi se pastiri odpravíše s darovim put svete gospoje pjevajući ovu pjesan s mješnicam i sviralmi.“

Neka čuje sva narav, da se rodio Isus.

„Dogjoše Pastieri u Betlem prid gospu, Šišman govori.“

Nabraja što sve nose i moli da ne prezre te dare.

„Gospa odgovara pastierom.“

Zahvaljuje im i dopušta da ljube diete, koje će im jednom čuvat i množit stada.

„Kresoje odgovara.“

Molimo te za blagoslov, koji će nam očuvati na samo ostavljena stada.

„Gospa.“

Blagosivlje im pojedince, nabrajajući cielo gospodarstvo.

„Pokloniše pastiri glave, Maria pogleda k nebu i govori.“

Moli boga i svetoga duha, da obistini njen blagoslov.

„Odieliše se pastiri od gospe, sad izlazi jedan Remeta u prilici jednoga proroka i govori pastjerom.“

Pripovieda im sve muke Isukrstove i njegovo uskrsnuće.

I to je, žali bože, sve što nam se je od dubrovačkih prikazanja sačuvalo. U živahnom natjecanju dramatskih pjesnika 16 vieka nema im više ni spomena, a niti poslije toga šestnaestoga vieka. Dolaze nam do duše u sedamnaestom i 18 vieku još pet drama, u kojih je crpen predmet iz svetih knjiga, nu to nijesu više prikazanja, namienjena da se prikažu puku, nego su istom anagnostičke drame, t. j. istom su čitanju spisane. Te su:

1. Ježuvite Gučetića Ivana: Leon filozof. Za pjesnika znamo, da je umro god. 1667, a sastat ćemo se s njime još i kod ozbiljne svjetske drame Dubrovčana. Njegova upitna drama sačuvala nam se u rukopisu bibl. frat. dub. br. 129. 19. „Leon filozof. tragedia, koju je u jezik latin. učinio i prikazao u seminariu rimskom mnogo poštovani otac Giambatista Giattini od družbe Isusove, bogoslovac i filozof, a

istomačio iz Latina u dubrovački jezik gospodin Givo Jera Gučetića vlastelin Dubrovački."

Posvećuje prievod, latinskom posvetnicom, talijanskomu pjesniku originala, svojemu učitelju. Kaže u istoj, da se tako vjerno držao originala, da je volio silu učiniti jeziku „ilirskomu", nego za dlaku od istoga odstupiti. Datum Ragusii kalendis Novembribus 1651.

Za tom posvetom dolazi „istoria, iz koje se tragedija izvadila" koju evo ispisah. „Bazilio Bugarin, carigradski cesar, dva je sina imao: Leona starijega, a mladjega Konstantina. Konstantin je mladjahan umro. Leon Teofanu, aliti Teofaniju, za svoju je dragu uzeo, koju cieća sveta života, koji je provodila, medju svete broji grčke menalogia.

„Drag bijaše u to brieme Baziliju, Teodoro Santabareno (drugi ga Santabarenom zovu) biskup, ali kriući poluvjernik, manikeo, vilenik, i čarac najhugji, Fotia poluvjernika, aliti eretika branitelj, koji svojim čarim i lažami toliko je mogao prid Baziliom, priprodavajući se njemu himbenom dobrotom za sveta čovjeka, da je on vjerovao. Bivši ga tako Teodoro privario, da Konstantin sin svoj davno ukopan po molitvam Teodoroviem ima uskrsnuti, paka dvaš mu se činilo vigjeti čarim vilenika zasliepljenu, da sina svoga gleda, i da ga grli živa. Ovi, videći, da ga Leon pogrdiva, i da malu cienu od njega drži, još da se svud tuži na njega i na njegove laži i čari, tako ga je htio pogubiti. Do mu je najprije razumjeti, kad s cesarom u lov otide, nož u čizmi sakriven da nosi, za svoj i očin život obraniti, ako bi se kogodi iz ne natke samieh za pogubit pritego. Pak videći da je Leon njegove svjete obljubio, ide k Basiliju začugjen i ko izvan sebe, i govori mu, da je Leon namislio u lovu njega ubiti, i da za to u čizmi, ili okolici, ima nož nositi. Tu stvar tako skladno, Baziliju po naravi sumnjivu, priprodava, da je istinom držo, da ga sin ima pogubiti. Bivši dakle lov naviestio, našao je u čizmah Leonovih nož. Radi toga tako je bio uzvionuo, da je malo pomanjkalo, da nije u ti čas sina na smrt osudio. Ovo Zondra i Cedreno i druzi mnogi spoviedaju, koju stvar i Kardeno Baronio u desetom libru svoje historije spomenjiva."

„Naći ćeš pako (prijatelju, koji legaš) u tragediji neke stvari za veću nje ljepotu i urešenje promienjene i priložene, koje ne moj za zlo uzeti, bivši to i druzi znani veoma, koji su tragedije pisali, učinili. Tragedija je od one vrsti, koju Aristotile u trinaestom poglavju od poetike drugu zove i pravi, da je drugi prvom zovu; mnogi je najbolju i najljepšu ciene, er vrh žalosti, koju druga ima, svoju rados još prilaga.

Bilo bi zanimljivo prispodobiti prievod originalu, nu originala nijesam našao.

2. Ježuvite Gjorgjića Nike Brnje: Judita sačuvala nam se je u ruk. frat. bibl. dub. br. 199. 85, i br. 187. 91 gdje dolazi pod naslovom „oslobodjenje Betulije“. Za pjesnika znamo da je preminuo g. 1687, a ta Judita njegova, mala dramica u osmercih, spada sigurno medju anagnostičke. Čin se u njoj veoma mlohavo, bez ikoje živosti rasteže, a ne razvija; u sastanku Judite s Olofernom nema nikakova efekta. Na svršetku pokazuje Judita sugradjanom odsječenu Olofernovu glavu.

3. Betondića Josipa: Isukrs sudac (prikazanje u latinski jezik složeno od Tucci Sicilianina, reda družbe Jezusove, a od Joce Vice Betondića u slovinski jezik prineseno frat. bib. dub. br. 337. 97) spada u 18 viek, u viek prievodâ. Preminuo je naš prevoditelj, kao takav bolje poznat svojim prievodom Ovidijevih heroida, god. 1764.

4. Antuna Gledjevića: Porodjenje gospodinovo iz početka 18 vieka ima 1512 osmeraca, podieljenih u 12 govora. Pastiri počivajući u travi čuju jedni ovdje drugi ondje kako angjeo naviešta da se je Isus rodio. U jutro si sakupljeni taj glas pripoviedaju, dok ih i opet angjeo iz neba pozove u Betlehem, gdje daruju Isukrsta i Mariju, a ova ih blagosivlje. Čin je izveden kao i kod Marina Držića, a idilični ton govora još je bolje ovdje pogodjen nego kod Držića.

5. Frantice Sorkočevića Pierkova prievod drame ježuvite Ptolomea „zazivanje sv. A ojzije Gonzage“ iz 18 vieka nijesam vidio.

Ovamo ćemo na pokon najzgodnije smjestiti.

6. Kanavelića Petra crkvenu dramu: Muka gospodina našega Jezusa Isukrsta (spjevana po Gosparu Petru Kanaveliću, vlastelinu grada Korčule, i u njemu bi prikazana g. gosp. 1663, a prije toga vele i vele vremena bi prikazana u gradu Jeruzalemu, u kamari kraljevskoj. Ovo polužalostivo prikazanje bi prepisano od oca Klementa Rajčevića, reda svetoga oca Franceska od Azigja u Dubrovniku 1802. frat. bib. dub. br. 199. 83. U istoj ima još jedan rukopis iste, na ime br. 346. 74. Tragedia. Muka Isukrstova. U ovom rukopisu ima Kanavelićeva posveta te drame Bunićem u Dubrovniku, pisana na Korčuli 25 aprila 1678, što da kako niti najmanje ne smeta, da je g. 1663 na Korčuli prikazivana.) Kanavelić (um. 1690) nam je bolje poznat kao pjesnik „života sv, Ivana“ a ova njegova muka Isusova, pisana u osmercih, i prikazujući bez ikoje pjesničke izvrstnosti, poznato mučenje spasitelja, nema u historiji dubrovačkih prikazanja

druge znamenitosti, nego da nam je svjedočanstvo od mnogih izginulih prikazanja, prikazanih ne samo u Dubrovniku, nego i po ostalih gradovih i otocih Dalmatinskih.

2. Dubrovački prievodi 16 vieka.

Hrvatska svjetska tragedija počimlje u Dubrovniku s prievodi. Prvi dobom jest pjesnik, s kojim se već u historiji prikazivanja sastasmo, na ime Mavro Vetranić, od kojega imamo prievod Euripidove Hekabe.

(Izvori: 1. Zagrebačko izdanje od g. 1847; 2. ruk. frat. bib. dub. br. 309. 57. Hekuba tragedija Euripida grčkoga spjevaoca u slovinski jezik prinesena po D. Mavru Vetrani Čavčiću Dubrovčaninu, kalugjeru i opatu Melitenskomu. Priminu 15 genara 1576.)

Imao sam priliku te sam još god. 1867 potanko naš prievod prispodobio s grčkim originalom, i spisao sam o tom raspravu u programu Varaždinske gimnazije.

Rezultat mojega razmatranja bijaše taj, da u Vetranićevoj Hekubi nemamo prema grčkomu originalu niti gramatičke niti pjesničke vriednosti, jer Vetranić ne samo da ne sliedi grčki tekst misao po misao, nego je u samoj kompoziciji učinio tolike po original štetne pomjene, da nam od Euripidove krasote nije gotovo ništa preostalo. Prema takovim rezultatom nametnula mi se misao, da Vetranićeva Hekuba, ako je do ista prievod, ne može biti s grčkoga prevedena, nego s drugoga kojega jezika. Doznavši poslije iz historije talijanske drame za Hekubu Ljudevita Dolča, koja je štampana 1566, i dobivši istu na porabu, osvjedočio sam se, da je naš Vetranić ovu preveo, a da se na Euripidovu uz to nije osvrtao. Ovako dakako padaju svi prigovori kvarenja Euripidove Hekabe na talijanski original, a naš hrvatski prievod ostaje kao takov dostojan vještine Vetranićeve, jerbo nam je u njem talijanski tekst liepim izborom rieči i sigurnim hrvatskim slogom, i priličnom vjernošću prenio.

Druga prevedena tragedija jest Mihe Bunića Babulinovićeva: Jokasta.

(Rukopis: akad. br. 1. izmedju biskupovih. Jokasta. tragedia istomačena po Mihu Bona Babulinović. vlast. Dub. umrie oko god. g. 1590.)

U novije vrieme su naši historici literature počeli dvojiti, da li je ta Jokasta i zbilja prievod s grčkoga, kako to stariji tvrde, po što u grčkoj knjizi ne poznamo tragedije toga imena Jekaste. Ja sam u

pomenutoj raspravi Varaždinskoga programa nastojao dokazati na temelju do onda poznatih izvadaka iz našega prievoda, da bi ta Jokasta mogla biti prievod Euripidovih Fenisa. Našavši poslije u Zagrebu gornji akademički rukopis, osvjedočio sam se, da se ta Bunićeva Jokasta do ista u glavnom slaže s Euripidovimi Fenisami, ali da je od ovih opet ne samo u redu rieči i misli nego mjestimice i u kompoziciji toliko na štetu originala različita, da mi se ni Jokasta ne čini prievod s grčkoga originala. I tako sam daljnjim ispitivanjem i za Jokastu pronašao, da je prievod talijanske Jokaste istoga Dolča, od kojega je i Vetranić svoju Hekubu preveo. Ipak je Bunićev prievod mnogo vjerniji, vještiji, i ljepši od Vetranićeva, akoprem se kao i onaj služi teškim dvanaestercem s dvostrukim srokom. Povrh te prednosti prema talijanskomu originalu, vidi se da je Buniću kod prevadjanja bio i grčki original pred očima. U našem prievodu na ime dolazi ispred tragedije prevedena grčka hipoteza (argumentum), za tiem odgovor Apolonov i gonetka Sfinge, česa u talijanskoj tragediji Dolča nema; nema barem u izdanju od g. 1566, a ne će biti niti u izdanju od g. 1549, koje nijesam vidio, ali sam dobio viest da je ono drugo do slovce iz prvoga preštampano. U ostalom se iz samoga hrvatskoga prievoda vidi, da je rieč po rieč s grčkoga prevedeno, kako se evo svaki može uvjeriti.

„Eteokle, uzamši kraljestvo od Thebe, uzme dio bratu Poliniču, koji pošadši u Argo oženi se s kćerom kralja Adrasta, i želeći se u svoj grad vratit, nagovori svekra, i skupi vojsku veliku suproć bratu, ter podstupi Thebu. Mati njegova Jokasta ustavivši ga od boja, uvede ga u grad, da s bratom o kraljestvu govori. Eteokle hteći svakako gospodovat, ona ne može sinove umirit, ter Poliniče otide opet iz grada u vojsku, da se s bratom udari. Tirezija prorokuje, da će otegnut Tebanska vojska, ako se Menečeo, sin Kreontov, ubije u posvetilište Martu bogu od boja na čast. Kreont se na to opre, a mladić ushoće umriet dobre volje. Otac davši mu dosta blaga pošlje ga iz grada. On samohoć dodje, ter se za grad ubije. Tu tako Tebani voevode od Arga ubiju, a Eteokle, i Poliniče sami se megju sobom udare, ter oba mrtva padu. Mati njih našavši mrtvieh sebi smrt učini, a nje brat Kreont uze kraljestvo. Argivi izgubivši u boju otidu. Kreont ne da ukopat onezieh, ki budu pod gradom ubijeni, a Poliniča ne ukopana izvrže na dvor, i Edipa izagna iz grada.“ Posljednja eksegetična izreka grčka ἐφ’ ὧν δὲ τὴν ὀργὴν λογοποιήσας, οὐδὲ παρὰ τήν δυστυχίαν ἐλεήσας ne dolazi u našem rukopisu prevedena, ali

se vidi da se je u starijem, iz kojega je naš prepisan, nalazila valja da ne čitljiva, jer je kod nas tako izreka ostavljena prekinuta bez interpunkcije.

Sliede prievod odgovora Apolonova i gonetke sfingine.

Biti će tebi dan, o Laju, na sviet taj,
jak želiš sin jedan, nu višnji hoće, znaj,
da tebi diete tve svakako smrt zada;
steći će toj se sve, ere si njekada
Peleju ti sina ugrabio dragoga,
koji te proklina, toj proseć u boga.

Gonetka Sfinge.

Od dvje noge, i četiri
jes na svietu, i od troje
narav jednu svegj ne tiri
izvan svega živo što je.
Jedan ima glas, i kada
na najveće noga hodi,
naj nejači bude tada,
svim se vidjet tuj prigodi.

Što se vriednosti talijanskih originala tiče, da po istoj prosudimo vriednost izbora Vetranićeva i Bunićeva, tu je već odavna kritika izrekla svoj sud o Dolču, kao i o drugih takovih talijanskih dramatskih pjesnicih, koji prekrojivahu grčke tragedije, izrekla je, da u tom prekrojivanju ne stvoriše u svojih dramah ništa liepa, do onih mjesta, koja su vjerno iz originala prenieli, a gdjegodj mienjahu, svigdje to učiniše na štetu originala. Za vrieme naših Dubrovačkih pjesnika bijahu u tom da kako posvema druge misli, i za njih slovljaše Dolči kao osobito vriedan dramatski pjesnik, i ne možemo prema tomu nego pohvaliti izbor Vetranićev i Bunićev. Prievod Bunićev jest, kako rekoh, mnogo vriedniji od Vetranićeva, samo mi je opaziti, da je prevodilac prepuni grčki original, kako ga s toga već stari grčki kritici kore, a s te iste mane još gori talijanski original, naružio je naš prevodilac još gore, dometnuvši iza svakoga akta neke pjesme, koje niti ne spadaju na čin tragedije. Tako poslije prvoga akta dolazi iz nebuha Amfion govoreći, da je nekoč Thebe svojom lirom sagradio, pak je i sada došao, da s njome uredi ovaj nesklad, što se u njoj porodio. Poslije drugoga akta dolazi Kadmo i moli Atenu, da mu naspori one zmajeve zube, koje je nekoč posijao, da od njih poniknu ljudi i t. d.

Kronologičkimi redom treći prevodilac jest Lukarević Franjo Burina. Od ovoga imamo dva prievoda:

1. Atamante.

(Rukopis akad. 1 izmedju biskupovih: Atamante tragedia istomačena po Franu Luccari Burinni vlat. dubrov. živjaše g. g. 1590.)

Stariji nam historici literature ubilježiše, da je ovo prievod s grčkoga, noviji počeše o tom dvojiti, jer se neoprežnošću počeo ovoj tragediji pisati nominativ Atamanta a ne Atamante. Ja sam u pomenutoj raspravi varaždinskoga programa opazio po ona dva odlomka, što nam do tada iz nje bijahu poznata, da se tu radi o Tebanskom kralju Ἀθάμας, koje na hrvatski glasi Atamante. Iz gornjega rukopisa spoznah veseljem istinitost mojega nagadjanja. Svim tim dakako još nije riešeno pitanje, je li taj Atamante prievod s grčkoga. Bilo je od prvaka grčke tragedije dosta komada toga imena, nu od svih tih nam se nije ni jedan sačuvao. Kad bi dakle naš Atamante bio prievod s grčkoga, morali bismo jedino predpostaviti, da u 16 vieku bijaše rukopisa od onih izginulih grčkih Atamanta, koje ostali sviet nije poznavao. Takovo predpostavljanje jest a priori ne moguće, a iz samoga našega Atamanta se jasno razabire, da nije nego prievod koje talijanske tragedije 16 vieka. Imamo u njem na ime vjernu sliku na hrvatski jezik prenesene učenjačke talijanske tragedije 16 vieka, koja grozu zamjenjuje s tragičnim, uzvišeno sa strašnim, tragički stil retorskim jadovanjem, koje je prazno na mislih i pjesničkih slikah i prispodobah. Grčkoga nema u njoj ni u kompoziciji ni u govoru ništa, a nadpis rukopisa „istomačena“ nas jasno upućuje, da je prievod, kad sve i ne bismo iz prispodobe s ostalom dubrovačkom originalnom dramom na prvi mah razabrali, da originalna nije.

Sadržaj njenih od prilike 3000 veraza jest ovaj. U prvom aktu se Phrisso i Hele razgovaraju, kako bi se oteli mrgodnoj maćehi svojoj Jnoni. Boginja Junona se kao zaštitnica braka ljuti što je Atamante pustio svoju ženu Nefelu a uzeo onu maćehu spomenute djece Inonu, da tim dodje do Tebanskog priestola. Šalje za kaznu na cielu kuću Atamantovu boginju srdje, koja nabraja šta će sve na Junoninu zapovied od te kuće učiniti. Atamanta muči onaj počinjeni grieh, i rad je da svoju prvu ženu Nefelu umiri uvjeravanjem, da je Inonu samo radi priestola uzeo, a da će ju uviek kao pravu kraljicu cieniti i nastojati da po smrti Inoninoj njezin (Nefelin) sin Phriso kraljestvo baštini; nu kad Nefela ne htje takove ponude primiti, nego uze tražiti od Atamanta svoju djecu, zapovjedi joj ovaj da ima još noćas ostaviti, Tebe, bez djece.

Kor pjeva, kako se sprema nesreća na Tebanjane, jer su sva polja izgorjela i glad se pokazao.

U drugom aktu nosi redovnik kralju viesti, da se puk radi nastalog glada buni i pita kralja kako bi se narodu zadovoljilo. Kralj odgovara da je i istu krunu prodao, da se narodu pribavi hrana, i da je poslao Dodonsko proročište pitati što bi se imalo činiti. U to baš dodje taj Dodonski poklisar s glasom, da proročište zahtieva, da Atamante žrtvuje svoju rodjenu djecu i tiem će istom glad prestati, čemu kralj istom na žestoko nagovaranje redovnikovo privoli. Nefeli je do toga Merkur kazao da njenu djecu čeka pred gradom zlatni ovan, koji će ih ponieti kud treba, i tužna majka donosi tu viest svojoj kćeri Heli i sinu Frisu, koji odmah odu gori k ocu da se s njim oproste, nu maćeha Inona sidje doli i pripovieda Nefeli, da joj se djeca ne će više vratiti, jer da će ih sada gori žrtvovati. Uboga Nefela poleti gori da spase djecu.

Kor hvali prema sadašnjoj opakosti zlatnu dobu.

U trećem aktu slazi Nefala i govori kako je gori vidjela, gdje joj djecu spremaju na žrtvovanje! (Koja majka bi od takova prizora živa otišla?) Na to dodje iz kuće glasnik, pripoviedajući, kako su gori htjeli djecu žrtvovati, ali baš kad redovnik bijaše mač podigao da ih zakolje, zagrmi oltar i djece ne stane. Gradjani, koji vidješe kako Friso i Hele odjašiše na zlatnom ovnu, dodju uzbunjeni, misleći, da ih otac ne htjede žrtvovati, a bojeći se da tiem glad ne bi ne stao, odu gori, da razvide te stvari. Na to dodju poklisari Atenski, koji se slikaju kao zboriti ali lukavi ljudi, i Špartanski, koji kao priprosti ali pošteni (oboje da ne može biti trivialnije), noseći od Atamanta zaprošenu pomoć proti gladu. Gradjani, doznavši gori kako je neko božanstvo otelo Frisa i Helu smrti, i kako Špartanci i Atenjani donieše pomoć, silaze veseli, a kralj šalje na sve strane tražiti svoju djecu, da ih dovedu, kad im ne treba više umrieti.

Kor pjeva kako je sreća promjenljiva.

U četvrtom aktu nose ribari Atamantu mrtvu Helu, pripoviedajući, kako je ista s bratom Phrisom na onom ovniću zaplovila u burno more, a sutra dan ju nadjoše na obali mrtvu. Atamanta spopade bol i bježi u kuću, iz koje ga u zdvojnosti doljećala Inona sa svojom djecom Melikertom i Learkom dozivlje, jer da sva gori, i puna je nakazni i zmija. Atamante doleti lud, i držeći Inonu za lavicu, poleti za njom, i rastrga joj diete Learka na komade, na što Inona s Melikertom u naručju utekne. Poklisari Atenski, koji su to gledali, požele odmah

preuzeti Thebansku vladu, nu Špartanski im toga ne daju, nego neka se gradjani sami vladaju. U tu razmiricu pane Sisip, Korintski kralj, brat Atamantov, koji se odmah ode pobrinuti, da ne dobe Atenjani vlade.

Kor pjeva kako nesreća jače udara na mogućnike, nego na siromahe.

U petom aktu silazi iz kuće Sisifo, čudeći se kako je priprosti Špartanac pošteniji od ugladjena Atenjanina. Glasnik dodje i pripovieda, kako je Atamante dostigao Inonu, istrgao joj Melikerta i rastrgao ga na komade, za tim za njom potekao (ovdje je u našem rukopisu jedan list prazan, na kojem bi imalo biti pripoviedano kako je Inona u more skočila, ako nije i to proti grčkoj priči bilo izvedeno) za tim se umirio, došao k njegovim (poklisarovim) drugovom, i najprije ih krivio, da su mu oni djecu rastrgali, poslije uvidio, da je sam, počeo se kleti, pokupio pomoću njegovom (glasnikovom) dječa uda, unesao ih u crkvu Jova, i tu se u mač bacio, koji mu (glasniku) je evo ostavio na uspomenu. Sisifo pozivlje, neka se svi od žalosti u crno obuku.

Ovdje je naš rukopis prekinut, te ne znamo što se je dogodilo s Nefelom i kako se je svršila ona razmirica poklisara. Ima i u g. Gaja jedan rukopis toga Atamanta, nu pošto se već u „književniku“ naši historici literature potužiše, da im ga nije htio dati na porabu, nijesam ga za to mogao pitati.

2. Vjerni pastir.

(Rukopis bib. frat. dubr. br. 73. 52 vjerni pastier tragikomedia složena po Battisti Gvarini a iz Italijanskoga jezika u pjesni slovinski prinesena po gospu. Franu sinu Frana de Lukkari vlastelinu Dubrovačkomu god. gospod. 1594.)

Apendini hvali naš prievod, da je bolji od Kanavelićeva, česa Ljubić u svom ogledalu ne dopušta. Različiti su u toliko, što je Kanavelićev spjevan u osmercih i mnogo slobodnije od Lukarevićeva, pak je u tom mjerilu i slobodi do ista Kanavelićev i razumljiviji i ugodniji čitati, dočim se Lukarić trsi u dvanaesterce prenieti lagahne talijanske verze, pak tiem postaje tvrdji i nerazumljiviji. Gramatička vriednost, koju dobivamo vjernijim Lukarićevim prievodom nije velika, jer ga dvanaesterac ipak smeta, da nije mogao do rieči prevesti. Prolog nije kod Lukarića preveden, ali ima pred prievodom u prozi pisanu posvetu „gospodu. Gjoru Sinu Mata Gradića prijatelju i rodjaku svomu poštovanomu u Dubrovniku 15 Magja 1594.“

Mislim da su nazivi „prenesen“ i „istomačen“, koji dolaze na naših prievodih, slučajna sinonima. Mislio sam jedno vrieme da „istomačen“ znači slobodan, preradjen prievod, a prenesen vjeran; nu i pred Vetranićevim prijevodom Hekabe piše „prenesena“.

Četvrti dubrovački prevodilac tragedija jest Savin Gučetić, od kojega imamo

1. Dalida.

(Rukopisi: 1. frat bib. dubr. 73. 52. Dalida tragedija Ludovika Grotta, koji se zvaše sliepac od Adrije, prinesena iz italijanskoga jezika u pjesni slovinske po gosp. Savinu de Gozze vlast Dubrovačk. koji se zvaše Savko Bendevišević i primiňu godišta gospodinova 1603. 2. akad. br. 1 izmedju biskupovih.)

I stariji i noviji naši historici književnosti prolaze kraj ove Dalide prostom opaskom, da je prievod talijanske Dalide Ludovika Grota, dočim u istinu stvar posvema drugčije stoji. Naša Dalida na ime jest kontaminacija (sastavina) dviu tragedija pomenutoga Ludovika Grota: Dalide i Hadriane, i to tako slobodna kontaminacija, da je glavna stvar u našoj Dalidi posvema promienjena, te je naš prievod kao takav mnoge zanimljivosti i znamenitosti n historiji Dubrovačke drame.

Luigi Groto, nazvan il cieco d'Adria, rodi se u gradu Adriji kraj Mletaka g. 1535 a umrie u Mlecih g. 1585. Akoprem sliep bijaše ipak predsjednik akademije degl' illustrati, pak je kao takav glasovit sa svojih govora, koje je kao odaslanik akademije u svečanih prigodah govorio. Spisao je zbirku pjesama naslovom „anello di rime“; preveo je prvu pjesmu Iliade; spjevao je komedije: il thesoro, l'Alteria, i l'Ermilia; pastirsku igru Calisto, i napokon dvie tragedije: Dalida i Hadriana.

Dalida pada u najraniju mladost Grotovu, a štampana je u Mlecih god. 1583, tako da je ovo štampano djelo moglo poslužiti našemu Gučetiću, koji je preminuo 1603. Grozno klanje, mrcvarenje, i strašila duhova, stekla su se u Grotovoj Dalidi na najviši vrhunac strahote i čudesa. Dalida je priležnica kralja Baktrije Kandaula i ima s njim dvoje djece. Kralj Kandaule je oženjen s Bereničom, s toga treba da taj njegov odnošaj s Dalidom ostane tajan, te ju drži s ona dva djeteta sakrivenu u kuli, a obći s njome u tom skrovištu preko svoga tajnika Bessa. Besso se zaljubi u kraljicu Bereniču i odluči njenu ljubav prositi i kupiti izdajom one tajne da kralj ljubi Dalidu. Besso veli kraljici da će joj izdati Dalidu i njezinu djecu, ako mu prikloni na ljubav ženu, koja je u njezinoj vlasti. Kraljica pristane a Besso joj metne

pred oči zrcalo, neka u njem vidi tu ženu. Kraljica pristaje, i odluče kralja ukloniti s puta, pa će Besso kralj postati. Kraljica dakle zakolje Dalidu i njezina dva djeteta pak će sasječena uda njihova staviti na stol, kad bude slava rodjenoga dana Kandaulova, na kojoj se ima kralj otrovati. Nu kralj je opet doznao za ljubav kraljice i Bessa, te je i on sasjeko ovoga, da mu pri istoj gostbi stavi uda pred kraljicu. Tako se dogodilo; kralj umre otrovan, a kraljica si nožem reže s tiela udo po udo. Sve te od glasnika pripoviedane groze i gnjusobe i prikazivani mrtvački dielovi zaklanih ljudi imaju u tragediji svoj izvor iz staroga grieha Kandaulova, što je svog strica i skrbnika Meleonta smaknuo, da se rieši skrbničtva. Sjena toga Meleonta, koji je još k tomu otac Dalidin, aranžira sve ono mrcvarenje pomoću „smrti“ i „ljubomornosti“, te se u tu svrhu često prikazuje na pozorištu, uživajući i tresući se od slasti nad tim nečuvenim groznim klanjem.

Grotova Hadriana ima predmetom povjest, koja je služila i Šekspiru u njegovu Romeu i Juliji. Prvi joj se tragovi nalaze u novelah Talijana ‚Massuccio‘. Za tim u noveli Luigi da Porto-a giulietta (Mleci 1535) iz koje je crpao Bandello. Na to dolazi spjevana od neke Talijanke ‚Clizia‘ 1553, onda od Engleza „Brooke-a „g. 1562, koji ju je vidio prikazanu, i misli se da Brooke razumieva pod tom prvom dramom o tom predmetu upravo Grotovu Hadrianu, koja se je valja da u originalu u Engleskoj prikazivala, dok još bijaše u rukopisu, jer je prvi put štampana u Mlecih g. 1578 a drugi put 1626. Za tim taj predmet franceski preradiše g. 1564 Francois Bellefore i Piere Boisteau „histoire de deux amants“, koje je na Engleski preveo Paynter g. 1567. Na pokon dolaze prije Šekspirova Romea i Julije još dvie španjolske drame o tom predmetu: Francisko Roxas : Los Vandos de Verona i Lopez de Vega: Castelvines y Montisos.

I mi se možemo pohvaliti da imamo u 16 vieku hrvatsku dramu o tom predmetu, to je Gučetićeva Dalida; nu pošto naš pjesnik u svojoj Dalidi sastavlja Grotovu Dalidu i Hadrianu, valja nam prije nego uzmemo Gučetićevu Dalidu s bližega razmatrati još i sadržaj Hadriane navesti.

Latinski kralj Mecentio obsieda grad Hadriu i u njem kralja Hadria, u kojega je kći Hadriana, koja se za vrieme toga rata zaljubi sa sinom kralja Mecentia Latinom. Neki stari svećenik (mago) dovodi Latina noću k Hadriji na sastanke, a u jutro ga opet vodi iz grada. U jednom poboju ubije Latino Hadrianina brata, ali vojska Mecen-

cijeva bi priseljena na bieg. Latino i Hadriana se težko praštaju. Na veću nevolju Hadriane hoće roditelji da ju za nekoga drugoga udaju. Nemajući druge pomoći uzme Hadriana na savjet maga prašak, kojim će dotlje kao mrtva ležati, dok magov viestnik dovede Latina, da ju iz řake izvede i s njome uteče. Dojkinja Hadrianina pošalje Latinu vjestnika o Hadrianinoj smrti, koji je nesrećom prije vjestnika magova došao. Latino kupi otrova i došavši u raku popije ga. Hadriana se probudi prije smrti Latinove, pak tako oboje skupa tuguju. Na to dodje mago, da izvede Hadrianu iz groba, i čudom vidi kako mu se pomela njegova osnova, što je dojkinjin vjestnik ranije došao. Latino umre a Hadriana, koja je bila ostatak Latinova otrova popila zada si podpunu smrt iglom, koju ima pri sebi. Na koncu tragedije pripovieda vjestnik, kako se je Mecenciju prikazala slika njegova sina Latina, zahtievajući, da ga osveti. Mecencije dao je probiti branu, koja zadržavaše more od grada Hadrije, i valovi morski eto šume da poplave grad. Mati Hadrianina pala je mrtva, vidjevši svoju kćerku i Latina u raci.

Od ovih dviju Grotovih tragedija dakle sastavio je naš Gučetić svoju Dalidu, najogromniju obsegom izmedju svih dubrovačkih drama, jer broji preko 4000 dvanaesteraca, a i najstrašniju, jer joj je evo ovo sadržaj.

Do četvrtoga akta ide sadržaj uz Hadrianu, samo što su druga imena, i neke okolnosti promienjene; ovo pošljednje u koliko je to za posvema različiti peti akt pjesniku potrebno bilo.

Kao u Hadriani tako i kod Gučetića pripovieda Dalida svojoj starici dojkinji tajnu, da se je u Oranta, sina neprijateljskoga kralja Izmara, koji obsieda Adriju, zaljubila, vidjevši ga sa kule po polju jašiti. Mjesto Grotova perzijskoga maga posreduje medju Dalidom i Orontom, Dalidin stari učitelj, koji je nekoč u Izmarovoj latinskoj zemlji služio pak ima slobodan pristup u neprijateljski tabor. Žao mi je što nemam pri ruci Grotovu Hadrianu, da vidim kako je naš Gučetić prevadjao original; koliko se iz odlomka u Kleinovoj Geschichte des Dramas V. str. 437 vidi, prisiliše nesretni dvanaesterci našega Gučetića još i ono nekoliko krasnih mjesta, što ih ima kod Grota, na štetu njihove krasote rastezati. Tako talijanski original na onom mjestu, gdje djevojka pripovieda svojoj dojkinji kakovo zlo ju je snašlo, kad se je u dragoga svoga zagledala

Io vidi il primo, e l' ultimo mio male,
Fu il mio mal un piacer senza allegrezza,

Un voler, che si stringhe, ancorche punga,
Un pensier, che si untre, ancorche ancida,
Un affamo che 'l ciel da per riposo . . ,
Una morte immortal piena di vita,
Un inferno che sembra il Paradiso.

To mjesto glasi kod Gučetića 82 sl.:

Njeka je rados toj, s kom mira ne bude,
i njeki nepokoj, ki ljudi svi žude.
Htjenje neko jes, ko mi je protiva,
i tuga, ku ma svjes u sebi uživa.
Misal je, ka hrani, i mori čovjeka,
i želja, ka rani ranome bez lieka.
Dobro je, ne pristav ko život skončaje,
zloća je, ku narav za pokoj nam daje.
Njeka je taj boles ugodna, i mila,
i slas, s kom zaedno jes čemera sto dila.
Rana je od svoje od ruke zadana,
uza je, sred koje sama sam svezana.
Oganj je veomi jak, ki nikad ne zgara,
i jaram vele lak, a vrlo umara.
Smrt je, dni po kojoj docna svrhu imaju,
paka je vječni goj priličan svim raju.

Kao kod Grota tako i kod Gučetića dojkinja odvraća Dalidu od njene ljubavi, pobijajući joj njezine dokaze o ljubavi i vjeri Orontovoj u dugačkoj stihomitiji. Ono nekoliko talijanskih veraza što ih Klein navodi prevedeni su ovako:

H. A piedi mi cadeo per adorarmi
D. Na svoje koljena pokleče i pade
N. Come viva Panthera e volpe cade
S. I kuna vuhvena da kokoš popade (!)
H. Piu volte sospiró, sospir di foco.
D. Niz lica rumena jadovan plač proli
N. Da le piu fredde selci il foco e tratto
S. I tvrda kamena voda gre niz doli (!)

Tako ti nesretni dvanaesterci sile Gučetića mienjati ljepše prispodobe s nesmislenimi, a ne daju mu preko ova 4 verza teći uz Grotovu stihomitiju, nego mora da na uzveličanje dosadnosti smišlja još više antiteza. Medj ovimi dolazi i ta, da Dalida rekavši kako joj je Oronte prsten poklonio dodaje

Okoliš prstena ovoga hoće rit,
da nikad svršena ljubav nam ne će bit.

na što prihvaća dojkinja:

Ako ćeš riet uprav, zlamen toj vas je inak,
hoće riet, taj ljubav da nema početak.

Ne mogući Dalida naći dokaza, koji joj starica ne bi spobila, oda joj napokon skrajnu tajnu, koja kod Grota još nije tolikoga domašaja

O sventurata me, che donque faccio!
Lascio il mio sposo, da cui spero il seme?
Lascio chi meco avra commune il letto?

Nu kod Gučetića je plod Dalidine ljubavi s Orontom dalje uspio: ima od njega dvoje djece, koje čuva vrtljarica! Ako proti takovoj okolnosti kod Grota dojilja uzaludo vojuje proti Hadriani sa 150 hendekasilaba, to se naša starica obara na Dalidu sa 170 punih dvanaesteraca, dokazujući joj, da na svaki način ima Oronta pustiti: ako pobiedi Izmar, ne će Oronte htjeti uzeti robinju, ako Dalidin otac Atrio pobiedi, ne će dopustiti, da mu kći podje za roba, a osim toga neka promisli na opasnost, koja prieti gradu, kad Oronta pušta skrovno k sebi dolaziti. Ni ti 170 dvanaesteraca ne osvjedočiše Dalidu, i starica napokon pristaje, da će gledati kraljicu, Dalidinu mater osvjedočiti, da Oronte nije kriv ratu, pa da mati tiem ne će biti njezinu braku s Orontom protivna. U drugoj sceni dolazi Dalidina mati s kule i pripovieda, kako je gledala gdje se vojske pred gradom biju. U trećoj sceni dolazi glasnik i pripovieda, kako je Atrijev sin proti očevoj volji došao na bojište i pozvao bjegajuća neprijatelja, neka mu koji izadje na mejdan. Izašao je Oronte i ubio kraljeva sina. Sad poče plač kraljice i Dalide i starice nad ubijenim sinom i bratom, koji obsiže 230 veraza, da na pokon kraljica u nesviest pane, pak ju na koncu drugoga akta unose u kuću. Grotov kor ne dolazi kod Gučetića, inače je pridržan sadržaj talijanski, do što kod Grota mati ne pada u nesviest, nego polazi grob svoga sina pohoditi.

U prvoj sceni drugoga akta dolazi kao kod Grota Latino tako i kod Gučetića Oronte i pripravlja se kako će se obraniti pred Dalidom, što joj je brata ubio. U drugoj sceni sliedi kod Gučetića dodatak, kojega kod Grota nema. Serinda, sluga Dalide, govori spazivši iz daleka Oronta, kako je u Oronta zaljubljena, ali koja joj hasna, kad je Oronte kraljevske a ona niske krvi. Oronte joj obećaje, da će ju za njezine velike usluge obilno nagraditi, kad dobije Dalidu za ženu, nu Serinda veli, da joj je dar njegove milosti vriedniji od svega zlata. Na to dodje Dalida i sliedi obrana Orontova što joj je brata ubio i njihov oproštaj, koje obsiže punih 416 dvanaesteraca. Sadržaj tih govora isti je po Kleinu kao kod Grota, samo se iz razmierja veraza, što padaju na pojedine partije, vidi da Gučetić nije do rieči prevadjao, a mjesto talijanskoga kora pada ovdje opet Dalida u nesviest, kao na koncu

prvoga akta kraljica. Dalida pada u nesviest nad odlaskom Orontovim i ovaj veli starici

Evo će od muke tužna se prinemoć
da ju meni u ruke, sad joj će muka poć.
Očice otvori, meni si sred krila,
jaoh sebe ne mori cjeć plača nemila.
D. Sad gdi sam ovo ja? O. Samnom si kraljice.
D. Kogodi vod me ća do moje ložnice,
O. Krotko ju poredi, da malo počine,
odar joj naredi, dočim joj trud mine.

U trećem aktu navaljuje najprije kraljica (sc. 1) zatim kralj Atrio (sc. 2) na Dalidu, da mora poći za nekoga kraljevića, kojega joj odabraše za muža. Dalida se materi brani da se ne može udavati, jer žali za bratom, zatim što joj je taj kraljević

Već meni jes mrzeć, napasnik ner hudi
Kr. Kad uzanj budeš leć, druge ćeš bit ćudi (!)

Ispričava se Dalida još i tiem

Jošte sam ne jaka za vjeru ja sada
Kr. Hvojca znaš svaka prida se prie mlada
D. Trudno se moć prignut što 'e srcu mrzeće
Kr. Primiti mlaca u skut djevica ka ne će?

Ne znam da li takove rieči dolaze i u originalu; u ostalom je sadržaj ovih 368 dvanaesteraca isti kao kod Grota. Kralj hoće da opornu kćer ubije, ali ga od toga odvrate kraljica i dojkinja (kod Grota mago) neka malko ode, da će se Dalida valjda ipak pridomisliti. Sada dolaze kod Gučetića opet tri scene (4, 5, 6) kojih kod Grota nema. Oronte je još tu, rad bi još jedan put biti s Dalidom. Serinda ga u tom položaju napastuje, neka joj se zakune, da će joj za njezine dosadanje službe prikloniti mladića, koji je posvema u njegovoj vlasti. Oronte se zakune, ali sada se Serinda ne ufa spomenuti imena tog mladića.

Or. Kad tomu čoviku neć ime spovidjet,
njegovu priliku a ti mi daj vidjet.
S. Zrcalo uzmi ovo, prid tvoj ga stavi obraz
ti ime njegovo poznat ćeš oni čas.

Oronte veli da ne može svoje kletve držati, jer je srce već poklonio Dalidi, a Serinda u monologu (sc. 6) odluči izdati kralju njegov odnošaj s Dalidom. To se vuče preko 135 dvanaesteraca, a uzeto je iz Grotove Dalide, gdje Besso tako nagovara kraljicu. U sedmoj sceni nastavlja Gučetić opet Grotovu Hadrianu. Meštar daje Dalidi u 175 veraza savjet, neka uzme prašak, na koji će dotlje ležati kao mrtva,

dok njegov vjestnik obaviesti o tom Oronta, da ju dodje iz rake izvaditi i s njome uteče.

Četvrti akt počimlje kao kod Grota. Glasonoša pripovieda koru, kako se Dalida očitovala roditeljem poslušna, pošla u vrt, nabrala ružica, došla u sobu, popila zlatnu čašu vode i usnula mrtva. (187 dvanaesteraca!) Na to sliedi kako svjetnik umiruje razcviljena kralja i plač kraljice nad mrtvom kćerju (215 dvanaesteraca!). Knjigonoša meštrov pripovieda ovomu, kako nije Oronta zatekao, jer je dobio neki glas i na isti prešom nekamo odletio. Meštar ode da Dalidu iz groba ukloni na sigurno mjesto. U sc. 8 dodje Oronte sa slugom dojkinje, koji mu je prije meštrova glasonoše donio viest o Dalidinoj smrti, daruje tomu slugi kolajnu, i ide u raku, gdje nad mrtvom po njegovoj misli Dalidom drži lamentaciju od punih 130 dvanaesteraca, na što se otruje. Kao kod Grota Hadriana tako i ovdje probudjena Dalida misli, da se je meštar k njoj došuljao u nečistoj nakani, nu Oronte još živi, i pripovieda Dalidi, kako mu je vjestnik dojkinje javio njezinu smrt, pak se je s toga otrovao. Dalida jaduje s Orontom u duetu od 141 dvanaesterca, i istom iza ovoga se Oronte „na skutu Dalide protegne kao mrtav“. Ovdje je naš Gučetić učinio prema Grotu silnu promjenu, i to silno smiešnu. Znamo da jedne novele o našem predmetu pripoviedaju, da se Julija probudila, kad je Romeo već mrtav, druge da ga je našla još u životu, pa popila ostatak njegova otrova i umrla s njime ujedno. Šekspir odabra prvi način, koji danas jednoglasno svi drže za tragediju od drugoga umjestnijim. Groto ima drugi, naš Gučetić pako polazi još dalje i učinio je od toga tragičnoga momenta komičan, a ipak mu je nakana, da ostane ozbiljan. Meštar na ime unidje u raku i veli razcviljenoj Dalidi, da Oronte nije mrtav, jer da mu je on njegov otrov podkrao i dao mu isto takav prašak kao i njoj.

Dal. Ne ću to vjerovat, ne čuv ga govorit.
M. Da tegnem njemu vrat, sad će oči otvorit

Meštar zbilja poškaklja Oronta po vratu i vesela Dalida kliče:

Muč, dobro pogleda, i sobom kopore,

Oronte se budi, pak je još nezahvalan:

Ko meni spat ne da, ko ovo bit more?
D. Tvoja je Dalida, ustani brače moj
Zled tvoju izvida razumni meštar tvoj.
O. O ja da ustanu.

Ovdje fali šest listova rukopisa, nad čim nemamo žaliti, jer iz nastavka mnogo ugodnije razabiremo njihov sadržaj, nego da bismo ga

morali čitati. Kralj je na ime oživjeloj djeci svojoj oprostio, i sprema im svatove: Dalida neka podje za čas k materi, on ide s Orontom i s dječicom bogovom se pomoliti. Dalida najprije sama a poslije s meštrom ne vjeruje, da će se stvar dobro riešiti. Težke ju slutnje more, a imala je povrh toga san, kako je golubica dvoje mladih htjela prenieti s jednoga drva na drugo, pak ju je sokol skupa s mladimi poždro. Njezine slutnje ju doista nijesu prevarile. Glasonoša pripovieda u idućoj sceni u punih 249 dvanaesteraca, kako je kralj Oronta dao svezati i odsjekao mu najprije obie ruke, za tim pred njime ubio starije diete, a ne mogući mladje iz ogrljaja Orontova, sve da i imaše odsječene ruke, oteti!, probo je diete i oca! U sliedećoj sceni govori sam kralj

Dvignuo sam svu moju sramotu jur s čela,
ter miran sad stoju, pamet mi je vesela.
Činio sam da pozna Oronte zli danas,
koliko kreposna jes moja moć i vlas.
Kada van izljeze oštar moj čin dosti,
ko da se ne trese jak riba na osti? (!!)
Jošte mi ostaje pokoru dat kćeri,
i nje grieh trieba je da se uprav izmjeri.
Poteci jedan vas, ter meni sad dones
Dalidi spravnu čas, podobna ko joj jes.
Evo je od ovud, ja ću se uklonit,
. . . ovom dočim sud bude se jur donit.

Kakva je to Dalidi ‚spravna čas‘? To su glave Orontova i od ona dva djeteta, koje sluga Dalidi na tacunu pokrivene donese!!

Koliku tva mlados boljezan sad ima,
dvaš veću znaj rados da srce me prima

veli tigarski otac svojoj kćeri. Ali kći mu ne ostaje dužna, nego se pokazuje vjerna kći takova tigra. Otac na ime odlazi zapoviedajući sluzi:

Od sluge kogodi glave ove odnesi
i vrzi gdi godi, neka ih glodju psi.

Nu odmah za tim ga kćerca nožem probada, i zgražajući kor gleda, kako mu za kolisami rubi glavu od trupla!! Kraljica se na te glase bacila niz dvore, a na pokon se i Dalida poslije 90 osmeraca jadovanja za Orontom i svojom dječicom ubija nožem i svršuje se tragedija.

Tako je dakle naš Gučetić u Dalidi sastavio gadne groze Grotove Dalide i beskrajne lamentacije Grotove Hadriane, u kojoj je još k tomu glavni tragički momenat za volju onih groza do smiešnosti iskvario. Pa ipak je ta Dalida u historiji dubrovačke drame od ne male znamenitosti, jerbo je prvi pokus, gdje pjesnik ne prevadja na

prosto nego barem kontaminuje. A koliko je naša Dalida dosadan kompleks od 4000 groznih ili tugaljivih dvanaesteraca, naći ćemo u potonjoj Dubrovačkoj drami ipak gdjekoje momente, koji nas na nju kao izvor sjećaju.

Historici naše knjige spominju još drugi jedan prievod Gučetićev na ime Ariadnu prievod od Giustia, koje nijesam niti kod fratara u Dubrovniku niti u Zagrebu u akademičkoj knjižnici našao.

Peti dubrovački prevodilac drama jest Dinko Zlatarić (1556 do 1607) od kojega imamo prievode:

1. Ljubmir.

(Izvori: zagrebačko izdanje od 1852; prije toga je štampana u M ecih g. 1597; bibl. frat. dub. br. 73. 52.)

Na ovom hrvatskom prievodu Tasova Aminte, koji spada medju najstarije toliko slavljenog originala, spoznajemo ukus Padovanskoga rektora i vjernoga obožavatelja Flore Cucerićeve. Zlatarić se je sretno u Padovi okanio srokovana dvanaesterca, i preveo je Amintu u dvanaestercih bez sroka, čime mu je prievod postao filologično točan i pjesnički liep, te je kao takav prava zelena oaza u pustoši dosadašnjih prievoda. Nije medjutim tá jedina okolnost učinila Zlatarićev prievod prema dosadašnjim toliko liep, jer se je naš Dinko poslije u Konavlju pokušao na srokovane te nam njegova

2. Elektra

opeta zvekeće timi lanci, ali je za čudo kako se naš pjesnik u tom hrvatskom prievodu Sofokla uz sve te spone vješto i liepo kreće. Prievod dakako zaostaje za krosotom onoga Aminte, ali mislim da je prevodilac u točnosti i krasoti sve polučio što je ovako sapet polučiti mogao. Razmierje Zlatarićevih 1730 veraza prema 1510 u originalu govori nam jasno kako se je prevodilac trsio da grčki original čim točnije prevede, a iz bližega usporedjivanja obiuh Elektra se do ista razabire, da je Zlatarić upravo s grčkoga prevadjao. Štampana je Elektra prije našega zagrebačkoga izdanja dva puta u Mlecih: g. 1597 i 1621.

Oviem smo izbrojili sve dubrovačke prievode, što ih imamo iz šestnaestoga vieka. Ne zaustavljamo se podnipošto na pragu 17 vieka s toga, što može biti u ovom nema prievoda; ima ih, ali su i ti prievodi i sva drama u obće posvema drugoga karaktera od ovih prievoda 16 vieka. Čini mi se, da svi ovi prievodi 16 vieka nijesu u Dubrovniku nikada prikazivani bili, nego su služili jedino za čitanje. To

izvodim jedno iz toga, što nam na nijednom rukopisu ovih prievoda nije ubilježeno da je prikazivan, niti nam je o prikazivanju bud jednoga igdje drugdje viest zabilježena; drugo što je, kako spomenuh, drama 17 vieka posvema drugoga karaktera. Svi naši prievodi, kao i sva prikazanja 16 vieka, pisana su srokovanim dvanaestercem, a bave se predmeti koji se svršuju krvavom tragikom kao u Jokasti, Hekabi i Elektri, ili pače gadnom grozom kao u Atamantu, i Dalidi.

Takova forma a još većma sadržaj, posvema su strani drami 17 vieka. Jedini Lukarićev prievod vjernoga pastira ima drugi sadržaj; nu po što imamo u 17 vieku prievod istoga vjernoga pastira od Kanavelića, koji je pjevan u osmercih pak je na njem zabilježeno, da je prikazivan u Dubrovniku, imamo tiem novi dokaz za moju gornju tvrdnju, jer je težko pomisliti, da bi Kanavelić išao za prikazivanje prevadjati istu stvar, koja je već odprije igda bila na pozorištu. Zlatarićev Ljubmir ima doduše formu mnogo bližu onoj u drami 17 vieka, ali ipak toliko različitu, da je i za njeg težko pomisliti, da je igda bio na pozorištu, to tiem manje, što opet u 18 vieku imamo nov prievod istoga l'Aminte od Giva Gundulića, koji je pisan u osmercih, pak za isti sigurno znamo da je prikazivan. Pošto je dakle drami 17 vieka posvema drugi karakter nego onoj 16, valja nam prije razmotriti, kakove su Dubrovčani još druge drame u 16 vieku imali, a tu nam dolazi ponajprije

3. Dubrovačka pastirska igra 16 vieka.

Ova se hrvatska pastirska igra 16 vieka u Dubrovniku posvema razlikuje od suvremene talijanske idilične tragedije, nazvane la favola pastorale, od koje se prva, Belccari-jev „il sacrificio“ prikazao u Ferari 1554 (štampan u Mlecih 1565); druga Lollio-va „l' Aretusa“ 1563; treća Argenti-eva „la sfortunata“ 1567; četvrta Tassov „l' Aminta“ 1573 (štampan 1581), a za ovim do g. 1700 čitave dvie stotine takovih favola.

U frat. bib. u Dubrovniku imaju u rukp. 73. 52. dva takova pastirska prikazanja, kojim se ne zna pjesnik, nego se misli po stilu, da je Mavro Vetranić. Pristajući uz tu misao, vidimo da je pjesniku ovih najstarijih dubrovačkih pastirskih igara još i Tassov l' Aminta mogao poznat biti, nu ako mu prispodobimo ta njegova dva prikazanja, vidjet ćemo na prvi pogled, da naš pjesnik nije podnipošto Talijane pri svojoj kompoziciji imao na umu.

U prvom se vila od krvnika o dub svezana moli bogu, neka joj pusti umrieti, da tako dugo ne plače uzaludo. Satiri začuju taj plač, pak osam njih po redu govore, ajdemo da vidimo što je to. Vila im pripovieda, kako se odielila od družbe u lovu, pak ju zatekao krvnik i svezao o dub; neka ju za ime božje odvežu. Satiri viećaju što će? Jedni su, da joj se da sloboda; drugi da se dovede u Dubrovnik na pazar i tamo proda; treći da se komu pokloni; četvrti da ju medju sobom ždriebaju. Nadvlada priedlog onih, koji su za slobodu, i dovedu ju Diani, koja ju zahvalnošću nad njihovim plemenitim činom prima. To je sadržaj od 883 dvanaesterca, koji se i zbilja čine Vetranićevi.

U drugom prikazanju je takav mitologički sadržaj spojen životom. Neki vlašić lovac vodi svezanu vilu po Dubrovniku. Vila moli lovca, da joj pusti naricati, možda će ju ko kupiti. Nariče, ali niko ne haje. E, kad te niko ne će, bit ćeš moja robinja, veli lovac. Vila se još jednom pusti u plač, veleći Dubrovčanom medju ostalim posvema praznim ali strašno dugačkim govorom:

po svietu svak pravi
da ste sve Dalmate natekli u slavi,
ne samo Dalmate, gospodo predraga,
neg još sve Hrvate skupivši jednaga.

Ne hasni joj ni to drugo pripoviedanje o njenoj negdašnoj slobodi a sadašnjem sužanjstvu; niko ne haje. Sada se vila obori na samoga kneza prošnjom, da ju odkupi, i ta se prošnja lovcu (čitateljem podnipošto) čini tako tužna, da ju sam knezu poklanja. 720 dvanaesteraca.

Nikola Stjepan Nalješković (1510—1587) jest drugi ili izvjestno prvi Dubrovački pjesnik takovih pastirskih igara. Od njegovih sedam ‚komedija', sačuvanih u ruk. akad. br. 418, spadaju prve četiri na pastirske igre.

U drugoj izmedju tih sedam komedija scenira Nalješković poznatu priču iz grčke mitologije o Eridinoj jabuci. Sav čin nam pjesnik pripovieda u prologu ovako

Svi odi koji ste priklono molim vas,
što ću riet da biste čuli me jedan čas,
er vam ću sad rieti, što će te odi pak
do mao čas vidjeti, tiem mirno čuj me svak.
Pastir će odi doć, koji će riet da je
gledao po svu noć njegdi vil igraje,
ter će leć spati, pak ga će po sreći
drugi tuj sastati onako ležeći,

i tuj ga poznavši, on će se začudit,
ter će stat na straži, ne dat ga probudit.
U toj tri vil hode cvieće će poljem brat,
za poći na vode vienačce svit, igrat,
tere će nać neku jabuku, s kom će poć
k jednomu čovjeku, o ku se ne će moć
prid njime pogodit, neg ih će k onomuj
na pravdu on vodit, koga rieh, da spi tuj.
K njemu će doći tuj, ter ga će probudit,
da bi im stvar onu hotio osudit.
Kad im toj osudi, poslie će sudac ti
sa sviemi onudi tih tanac izvesti.
Togaj rad postojte poslušno jedan čas,
smetat ih ne mojte, priklono molim vas.

Priepirka o jabuci i dosudjivanje iste prikazano je od prilike ovako. Vile nadju jabuku. Treća ju digne i predlaže, da si ju podiele. Druge dvie joj poklanjaju svoje dielove, neka si cielu zadrži, kad najednom zapaze na jabuci pismo, koje ne umiju pročitati. Nadodje im srećom jedan pastir, koji im pročita:

Narav me je satvorila
za najljepšu od svih vila.

Sada prve dvie vile ne daju svojih dielova, i ne mogu se medju se pogoditi, nego ih onaj pastir uputi, da u dubravi ima neki pastir, koji rad svoga uma vlada cielim krajem, neka dakle podju k ovomu, da im dosudi kako je pravo. Taj mudrac jest onaj pastir, o kojem se u prologu veli da spava, i ovomu ne siže pamet do boljega načina, nego neka vile tu jabuku njemu prikažu. Prve dvie su pripravne, ali treća ne da nikako, pak upravo tu okolnost navodi dokazom, kako jabuka po pravu njoj pripada. Taj razlog (koji opominje na one dvie matere pred Salamonom) hrabri suca, i spreman je suditi po čistoj savjesti. Prva ga vila prije osude miti, da će ga učiniti bogata, ako njoj dosudi jabuku; druga da će ga pametna, ako njoj; treća veli, što će ti bogatstvo i pamet, to imaš oboje, ja ću ti darovati najljepšu ženu. Sudac dosudi jabuku trećoj, s razloga što one dvie pokazaše jasno da nemaju na nju prava, ustupajući tolikom pripravnosti jabuku samomu njemu sucu. Na svršetku moli pastir prve dvie vile neka ne budu s toga na njega kivne, a za dokaz da nijesu, neka s pastiri poplešu, uz što vile privole i prikazanje se svršuje.

Kako je neznatan čin te igre, još je slabija dikcija, kojom je zaodjenut, u govorih nema baš ništa karakteristična.

Još je neznatnija druga Nalješkovićeva pastirska igra, u našem rukopisu 3 komedija, kojoj sam pjesnik pripovieda sadržaj njezinih 300 dvanstr. u prologu:

Priklono molim vas hotjejte slišati
što vam ću ovi čas u kratko kazati.
Dalecieh od strana jedna će vil uteć
od mlaca tjerana, ter će pak trudna leć.
Tu ju će satiri zvjerenja loveći
u lugu četiri uhvatit ležeći.
U toj će iziti i mlaci oni tuj;
starac će doć tada, koga bog postavi,
da mirno sve vlada u onoj dubravi,
ter će svak svoj razlog prid starcem govorit,
a vila, koju bog slobodnu htje stvorit,
iskat će slobodan provodit život svoj,
er ne će ugodan nijedan biti njoj.
Tu ju će na volju slobodit starac taj
za toj vas ja molju svak mirno poslušaj.

A još neznatnija je Nalješkovićeva treća pastirska igra, u našem rukopisu komedija 4, kojoj sadržaj od 140 dvanaesteraca pjesnik u prologu ovako pripovieda.

Priklono molim vas čujte me, er ću riet
što ćete vi od nas odi čut i vidjet.
Odi će doteći mladići četiri
iz luga bježeći, ke gusa zatjeri.
Družbu će čekati, ku budu izgubil.
Tuj im će kazati, sve gdje su, jedna vil,
i taj će isti dan s družbom se sastati.
Vili će riet pjesan, pak tanac igrati.
Molim vas toga rad nitkore ne govor,
ter će te imat sad ne mao razgovor. (! ?)

Naj znamenitnija je četvrta Nalješkovićeva pastirska igra, u našem rukopisu prva komedija. Čin joj mnogo opominje na Tasovu Amintu, a može biti ima mitologičke vriednosti, ako nijesu ona mjesta, u kojih dolazi kako vještica uči Radata vračanju, puka pjesnikova invencija. U ostalom je sva komika persiflovane Radatove ljubavi veoma primitivna, a opaziti je na ovom prvom pokusu te komike, kako je već u svom početku više prosta nego priprosta, ali dakako da su danas nazori o komičnom posvema drugi.

Pjesnik nam cieli sadržaj pripovieda u prologu.

Doći će jedna vila — veli pjesnik — ištući pastjera, i, našad ga, ostavit će ga. Ovaj će ostati plačući, i doći će drugi pastjer da ga

umiri, ali mu to ne će za rukom poći, te će ga ostaviti. Zatim što će bit? Doći će starica, što no se „u vlasjeh" zove vještica, i videći gdje pastjer plače, mislit će, da ga zubi u glavi bole, tuj ćete imat smjeh, a kad upoznade njegov jad i nemoć, kazati će mu liek i pomoć. Zatim će te vi jeti žalost i nemir, gdi će se taj pastir za vilom ubosti. Vila, koja je bježeći od njega tomu zlu kriva bila, doći će, i, našav ga mrtva, plakat će; potražit će lieka, koji će naći, i od kojega će pastjer oživjeti, podići se, „ter će tako u pjesan višnjega slaveći potrajat vas drag dan, i tance vodeći."

Taj sadržaj je ovako izveden.

„Četiri vile i tri pastjera poju u lugu, od kojih vila jedna neimajući svoga pastjera, nego želeći jednoga, na ime Radata, poći ga će iskat sama, kad svrše pjesan, koja počima."

U pjesni samoj hvale vile krasotu luga i svoju do sada ničim ne smućenu sreću, za koju mole boga, da im ju do vieka sačuva takovu. Svršivši tu pjesmu, kaže prva vila, dobivši ponudjenu si pratnju od jedne svojih družica, neka druge ostanu u lugu, a ona da će poći cvieće brati, obećavši ostalim vilam, da će svakoj nekakovo cvieće donieti.

„Ostavši ostale s svojemi pastjeri u lugu, izlazi sama vila prva ter govori" da bi si željela kad bi pastjera, kojega jučer vidje da za njom gine a da joj se ne ufa očitovati, mogla danas opet vidjeti, jer da joj je veoma mio. „Ugledavši ga" govori, kako će se na njega osjeknut, ako joj se očituje.

Na to dodje Radat (tako je tomu pastiru ime) te srčano vili očituje svoju ljubav prema njojzi, t. j. moli gospodju, da ga prime za svoga roba i slugu. U tom očitovanju svoje ljubavi veli Radat medj ostalim u pohvalu vile, da joj Elena i Diana ni sluge, kamo li druge ne bi mogle biti, i da bi stari spjevaoci, koji pjevahu ljubav, da su nju bili vidjeli, svi samo nju pjevali. Vila za njegovu ljubav ne mari i ostavi ga sama u zdvojnosti.

„Daleko od Radata spravljajući se u lov Ljubmir" govori

Dug ti je dan ovi, strajat ga nije moć
prem da se polovi, majdeh ću sa psom poć.
Kamo se, oš, oš, oš, nije ga vragut kus,
da bi ga ubio košf (?), ovo ga, ostao pus.

„Idući jubmir u lov, nagje gdje govori Radat," Radat veli da će se rad vile ubiti i tuguje na dugačko a Ljubmir loveći začuje to jadovanje i veli:

Tko ono jauče, rek bi ga što kolje
majdeh ću poć muče, da čujem još bolje.

Radat dalje nariče i hoće da se probode.

Lj. Zla ti kob Radate, a jošte gori bies,
što dogje toj na te, kamo t' um. kamo t' svies?
Zlo t' jutro je da mož učinit štogodjer,
sjemo mi pusti nož, jes čovjek ali zvjer?
R. Ne nitkor, kako ja, ki sam pun nesreće
vrhu sva stvorenja i trudan najveće.
Ja ne znam još na sviet najmanje radosti,
ja ne znam što je cviet od moje mladosti.
Veselja ne znam ja, ni tance ni pjesni,
ni imam pokoja ni javi, ni u sni.
Po vas dan grem tuže, a kada noć pride,
tad mi se, moj druže, sve rane povride.
Lj. U tebi svies nije, mnjah, da ti maskariš,
što tej fantazije k vragu ne udariš?
Ja vigju ti si se smurao za vilom,
toj s vragom odnesi, rasta ti duh s' tilom.
R. A toj bih, druže, rad, toj bi mi sve muke
od srca dviglo sad taj smrt od nje ruke.
Kamo taj ko veli, da umriet muka jes,
toj mlados ma želi, a ne će moja čes.
Ja cienim, da je lud ko godi na svieti
veličak cieni trud i muku umrieti.
Er kad mre miran ko, ja cienim na moj sud,
da mu je sve slatko, a nije njemu trud.
Ako ćeš ti rieti, da ako ne more
tko miran umrieti, jeli mu dvaš gore;
ne velim, da tomuj nije trud poveći;
al ovi razlog čuj, ki ti ću sad reći.
Kad tomu izljesti iz tiela duh bude,
er se duh od tiela u kratko razdvoji,
a muka nije ciela, ka dugo ne stoji.
Ako ćeš ti rieti, da ki je trud veći,
nego li umrieti, toj mogu ja reći.
Ko no se razdieljen s dragome nahodi,
ter tako ucviljen život svoj provodi,
veće su toj muke, bolesti, jad, i trud,
neg se dat u ruke od smrti na moj sud.
Zašto taj umire tisuć krat svaki hip.
ko take nemire probavlja i nalip.
Dake bi jur bolje umrieti meni sad,
neg ove nevolje i ovi trpjet jad.
A toj mi ne lipše, pokoli rumeno
nje lice najlipše izgubih svršeno.

Kratka ti bi rados od moga života,
kamo mi nje mlados, i rajska ljepota.
Sad odi sa mnom bi, sada ju vidjah ja,
kako ju izgubi tužna mlados moja?
Gdie ju iskati? ne umijem kud sada,
poć se ću zaklati od muke i jada.
Lj. Prokleta ljubavi, veće ti nije muke,
neg kad ti bog stavi nesrećna u ruke,
ere plač, i žalos, nevolja, jad, i trud,
nesrećnu tuj mlados obujme odasvud.
R. Toj niko ne pozna, neg sama na svieti
ma mlados žalosna, ka želi umrieti.
Lj. Udr ju s vragom ća, ako ćeš miran bit.
R. Ne ću moć toga ja do smrti učinit.
Lj. Eto ćeš nu me čuj sopisat ti danas,
hoć Rade na ovuj, i ži mi ovi pas,
a bogme dvaes aspri znam ko bi za nj dao
nu bi ja ženu pri iz kuće prodao.
Nu što 'e čis, gladak, nu što 'e vidjet brz,
a kako laje jak, nudjer mu kruha vrz.
R. Prem moja huda čes tebe sad Ljubmire
doniela odi jes za moje nemire.
Lj. Ti oni Radat nies', ja vigju, ta vila
tebi je Rade svies i pamet odnila.
Moj Rade Radate plaho je zviere toj,
nije mi toj za te, majde ne, brate moj.
Tegnuti da ju hoć, onaj čas će tja uteć,
a neg li jednu noć na slami s tobom leć.
Ona ti pak ukrop, ni kaše ne kusa,
koze ti, ni krave pomusti taj ne će,
govoru t' ja s' pravė, tjem ohaj nju veće.
Ona ti kravaja ne umije zamiesit;
po njojzi, ži mi ja, nigdar neć biti sit.
Nu mi rec ovaj aj, što ti će jesti dat,
kad sire vila taj ne umje usirat?
R. Ne će snop nositi, ni ukrop taj kusat,
ni sire siriti, na slami ne će spat.
Znam što se hoće njoj, surla. ter tanci pak,
ne će joj lipsat toj, dokle sam zdrav i jak.
Kako sve gospogji mislim joj služiti,
a žit' ja ti pogji zecove loviti.
Lj. Je da ti je bolje svjet ovi moj tjerati?
R. Ne hajem za taj sviet hoć me se ostati?
Lj. Što ima, brate, bit, težaku čoviku
da ljubav naudit ne more taj viku?
Neg je sve to praznos, koja vam zavrati
kak ono volu mos (?) kad neima orati.

Kad bi ti nu me čuj činjenja imao,
bog me bi vilu tuj na stranu vrgao
Nu brže ti drugu ne imaš misliti,
neg vile po lugu u nesvies sliediti.
Ako ti odluči ne dvorit ljubavi
nek pogje, ter muci na ovoj ozdravi.
R. Hod s bogom dobar lov bog ti dao da loviš,
što tomu psu pokrov od sukna ne skroiš.
Lj. Brž ne smijem od žene, počne govoriti,
bolje je pelene malomu srezati.
R. Ne moj ga izgubit dvaes aspri kad valja,
sliednik će dobar bit, često mu daj palja.
Lj. Ni toj ne uzmožem učinit od žene,
dava ih kokošem, a njega odrene.
Nebore je da ć' doć sa mnome Radate,
Bog me ti je bolje oć druzima vile te.
R. Toj te sam molio, da s bogom pogješ aj.
Lj. Eto bjeh zabio, da s bogom ostavaj.

Radat ostavši sam:

Što željah najveće, da nitkor sa mnom nij,
to njega nesreće donieše sad k meni.
Kad bih se priao nebog ja za gore,
još bih se bojao da se ne obore i t. d.

Jedna starica idući začuje Radata lelekajući ter mneći da ga zub boli, govori mu:

Umukni, pukao, zub li te toj boli,
ne bi li što dao, da ti se izsoli?
Ako li hoćeš sad, da ti ga izmu ja,
istom mi rec izvad, oćutit ne ću ja.
R. Pogj s vragom jošte ti, sada te poslah š njim.
St. Take su bolesti ja ti se ne čudim.
Ako zub hoćeš taj sad ti ću izeti,
da ne ć' čut, sjemo daj, ne će te boljeti.
R. Jamu mi smrt dube, umiru ja s pravè,
a ti mi još zube hoć vadit iz glave.
Sprdat si mnom došla, ali mniš što sam ja,
da s' našla ti osla, oprduj s vragom tja.
St. Ne znaš me ti ko sam, ter veliš toj meni,
ne znaš li er ja znam razliko korjenje?
Ne znaš li bolesti razlike er umijem
rukom ja odnesti, i ime travam svijem.
Sjedi der ovamo, ne ću t' ga vaditi,
neg ti ću ja samo nješto na nj staviti,
ter će ti sva muka u saj čas otiti,
koliko da ruka bude ju odniti.

R. Neimam boliezan od zuba u glavi,
neg li sam zavezan od gorke ljubavi.
St. A ja mnjah, da zubi bole te nebore.
R. A vile tko ljubi nije li dvaš gore?
St. Majde jes, moj mile; nu jes liek i tomuj
gdi stoje tej vile? R. U lugu onomuj.
St. I ja kad bjeh mlada ljubav sam sliedila,
nu mi je brada od godišć probila.
Može bit tojzi vil tebe sad vidjeti
vele bi drago bil, neg ne smije izrieti.
Er ih je brižnijeh sram, ne znaju one zla,
ja im ćud dobro znam, š njimi sam uzrasla.
R. Molim te rad boga, nu mi daj što godi,
oda zla ovoga jeda me slobodi.
Da ću ti tri krave, i k tomu tri sire,
ako me tej trave oda zla samire.

Starica mu veli neka prisegne da će to dati.

Radat prisiže da će i dva puta više, ako ga oslobodi.

Sad starica pripovieda. Vile imaju dvije špilje: jedna od njih je protiva tvojoj nemoći. Moli vilu, neka te u nju pusti. Radat veli, ne će me vila slušat. Starica kaže, ti joj obećaj dar, pa ako ti dozvoli imaš ovako činiti. Proći ćeš kroz neprohodnu goru, i doći ćeš kroz tjeskovu do jednoga luga. Uzmi debeli štap, koji treba da napred nosiš, er u špilji nema „punjestar“ ni vrata, neg procjep, kako u svih špiljah, u kojih vile svoje dragocjenosti čuvaju. U špilji ćeš naći jezero. Ne moj se prepasti gromora, koji ćeš tuj čuti, jer te tries ne će ubiti, i ne ćeš dublje zapasti neg do pupka. Tu ćeš se naći nejak, a štap će ti postati mekši nego bumbak. Nu ne haj, nego do dvaes put uljezi i izljezi iz špilje, makar će ti prvi put biti ne samo do znoja nego i do krvi. Ako li te vila ne bi pustila u špilju, evo ću ti kazati kako ćeš ju učiniti, da za tvoju ljubav bude mriet. Odsjeci od svakoga nokta na rukuh i noguh komadić, te vežući to u rub govori:

Kako vežu ovo sada
tako onu, ka mnom vlada,
da zavežu u ljuvezan
većma neg sam ja zavezan.
Pak nagj od oljena mjeseca dan treti,
ter ćeš tri korjena od njega uzeti.

K tomu zaveži u list brštana tri zrna tamjana. Sve to ukupaj gdi znadeš da će tvoja vila proći. Nadji njezin najbliži stupaj kraj toga ruba, ali se ne križi ni mjentuj boga, pak nadji lovor, koji je daleko od mora rastao, oćeši tri grane, postavi ih na njen stupaj i onaj rub, i užeži, a govori dok god ne dogori lovor:

Kako ovo sada gori,
tako ona, ka me mori,
u ljubavi, radi mene,
da goreći vazda vene,
i da željno vazda tuži,
dokoli se sa mnom združi.

Zatim to iskopaj i uza se nosi, pa ćeš vilom vladati kako te je volja.

Starica, dobivši od Radata guber na poklon, otide, a Radat, ostavši sam, mudruje, da mu je najpametnije umrieti. Lieka — veli — mi nema, milosti od vile nikada ne isprosih. Kad bih imao bar nešto od njezine milosti, veselo bih umro. Ali i ovako mi ne preostaje drugo. Ako joj moja smrt bude ugodna, drago će mi bit što sam joj bar nečim ugodio; ako me požali, drago će mi bit što me žali. Oprosti se od ciele naravi, ureže nožem u piesak rieči

„Odi leži Radat, ki nožem smrt prieku
sam sebi hotje dat za smirit vil njeku.
Ako je u mlados ko ljubav poznao,
reci der, za žalos raj mu bog duši dao.
A sada, bože, ti primi duh tužni moj,
i ovi grieh prosti, molim te, vil ovoj."

i probode se.

Vila izadje, željna vidjeti, da li joj je Radat, kojega ona vatreno ljubi još vjeran, i poiskav ga, nadje ga mrtva, u krvi ogrezla i čita ono u piesku. Od žalosti hoće da se probode, nu prije podje u gore, da traži bilja, kojim bi ga u život privela. Sretne one tri vile s pastiri i kaže im sve. Ciela družba dodje k Radatu. Tu vile govore kakova bi to po njih šteta bila, kad bi Radat ostao mrtav, jer bi ih se svaki bojao ljubiti, videći kako je taj vjerni ljubovnik stradao. A i pastiri tako vilam govore. Druga vila dade prvoj bilje, koje ova stavi na rane Radatu, da oživi. Oživjevši, kaže mu vila, da ga samo kušat hćela, i primi njegove ponude, da će joj od sada biti ljubovnik.

Komad se svršuje osmerci. Vile obećaju da ne će više prema pastirom biti nemilosrdne. Pastiri se raduju što vile postadoše tako blage. Onda se vile i pastiri skupa mole bogu da ih očuva od tuga i svršuje se ciela igra, koja broji 730 dvanaesteraca.

Marin Držić (1520—1580) jest mladji suvremenik Nalješkovićev, a kao pjesnik Dubrovačkih pastirskih igara mnogo i mnogo znamenitiji. Iz njegovih djela doznajemo prve sigurne viesti kada i gdje se te igre u Dubrovniku prikazivahu, a doznat ćemo ih još mnogo više, kad nam sva njegova djela dodju u sviet. Za sada nam je od istih

još mnogo toga ne poznato u rukopisu g. Bone u Dubrovniku. U Zagrebu nemamo nego rukp. akad. br. 118, u kojem nam je najnovijom rukom prepisana Tirena, Adon i prvi akt Abrama, zatim drugo mletačko štampano izdanje od g. 1607, u kojem se nalazi Tirena, Adon i Novela od Stanca, i nekoje sitne pjesme. Ispred ovih sitnih pjesama nalazi se „prolog drugi komedije, prikazane u Držić na piru.“ Ta komedija, prikazana na Držićevu piru, jest Marinov Adon; to se u njem izrično spominje, a prikazan je taj Adon, kako je pred njim opet izrično zabilježeno, godine 1550. U tom prologu od godine 1550 dakle nalazimo Pribata u kući Držićevoj, koji se ženi djevojkom iz kuće Sinčević. Najednom nahripi u sobu prijan Pribratov Obrad i začudjeni Pribrat ga pita, po što je došao, da li je može biti donio što godj za svatove? Nijesam odgovara Obrad — nego sam došao u Dubrovnik, i spazivši kako ljudi grnu u ovu kuću, pošao sam da vidim što je tomu uzrok. Unišavši u kuću nijesam već mogao izaći, jer me godišnjice uz stube otisnuše; ma kaži mi brate Pribrate, koja je ovo sjajnost? Pribrat mu pripovieda, da su to svatovi Držićevi, i pita ga, da li je već kada odprije bio u Dubrovniku. Obrad veli, da je onomlani na poklade došao, i vidio kako vile na rieci kraj grada Držića daruju guslami, da na njih pjeva slavu Dubrovnika. Da je za tiem potekao u grad, da to vidjenje pripovieda, ali mu u gradu toga ne htješe vjerovati, jer da oni tog pjesnika poznaju: on se je učio preko mora pjevati, ali mu popucaše žice, jer se išao s boljimi pjesnici natjecati.

Nu kad su došli slušati Držića, kako pjeva, pjevao je tako krasno, da su se svi začudili, i darivali su me bogato, što sam im istinu rekao. Od toga vremena drže pjesnika Držića u velikoj časti. Onomlani su prikazivali njegovu Tirenu, ali je bila tolika zima i sjever je tako duhao, da nije bilo ništa čuti, s toga će se sada iznovice prikazati.

Onomlani od g. 1550 jest godina 1547, koje se je Tirena prvi put i to pod prostim nebom prikazivala. Scena Tirene nas i zbilja dovodi pod prosto nebo, jerbo u njoj dolazi zdenac, pak se je sve to valja da prikazivalo oko onoga zdenca, koji je pred vrati, koja vode na Ploče. Uz taj zdenac je kneževa palača, današnji Bezirksamt, crkva sv. Vlaha, katedrala, i palača u kojoj se novci kovahu, današnji mislim Steueramt; ova se pijaca sama sobom nudja kao mjesto, na kojem se Dubrovačke drame prikazivahu, i što pred Palmotićevimi dramami dolazi „prikazivana prid dvorom“ označuje po svojoj prilici ovu pijacu. Naš prolog od g, 1550 nas dakako dovodi u kuću staroga Vlaha Držića, gdje se drže svatovi, iz česa vidimo, da se manji komadići kao „Adon“

prikazivahu u kućah, koji se običaj do najnovijega vremena sačuvao; veliki komadi pako prikazivahu se cielomu narodu na pomenutoj pijaci, i to u vrieme poklada prigodom svatova, kao što su one Vlaha Držića, na kojih se Adon prikazivao kod njega u kući i pri toj se predstavi odmah oglasilo, da će se i Tirena na pijaci cielomu gradu prikazati.

Znamo da našega Držića obiedište da je u svom Abramu i Tireni počinio plagiat na Vetranićevih djelih, i te viesti naših historika podpunoma se obistinjuju našim prologom od g. 1550, u kojem se veli, da se je Držić htio natjecati s boljimi pjesnici, pak mu tiem žice popucaše. Na Abramu, koji pada prije Tirene a i imamo na ruk. akad. pred istim ubilježenu g. 1546, opazismo i zbilja da je Držić ciele verze i scene od svoga učitelja uzeo, nu nije nam nikakovo Vetranićevo djelo poznato, na kojem bi Držić svojom Tirenom bio mogao učiniti plagiat. Niti je to moglo biti na Vetranićevu Abramu, niti na Suzani, niti na Uskrsnuću niti na ona dva prva pastirska prikazanja, ako su od Vetranića. Kad nam sam Držić priznaje, da ga tako obiedišе, ne možemo drugčije uzeti, nego da nam se je od Vetranića mnogo toga izgubilo, a kako od Vetranića, tako sigurno i od drugih pjesnika, i to ne samo pojedina djela nego i cieli spomen. Na tu nas konjekturu dovode dalje viesti kod našega Marina, koje nam svjedoče, kako su ti Dubrovački dramatici 16 vieka pune ruke posla imali. Vratit ćemo se na takove viesti kod njegova Dunda Maroja; za sad ću spomenuti kako u predgovoru k onim sitnim pjesmam veli Držić, da je komediole „Adon“ i „Novela“ od Stanca u dva zasjedanja (Sitz) sastavio.

Po što nam Držić u spomenutom prologu veli, da je onamlani stekao veliku slavu i priznanje, nije ga sigurno Tirenom od g. 1547, za koju ga okriviše plagijatom a i sam veli, da je bila pri toj predstavi tolika zima i sjever, da je nije bilo razumjet; koji je to komad mogao biti, to ćemo pokušati poslije kod njegovih komedija pronaći, za sad se daj vratimo k njegovim pastirskim igram.

Kao Nalješković u četvrtoj svojoj pastirskoj igri, tako nam i Marin Držić u svojoj Tireni predstavlja persiflažu u vile zaljubljenih pastira s nesmislenim svršetkom, da vila na pokon ipak pristane te ljubi svoga pastirskoga odoratera. To je prava pokladna fantasterija, koja malo pazi, da joj u kompoziciji bude smisla, to je pravi odsjev dubrovačkoga pomirljivog političkog života, koji pazi i nastoji da se za boga sve zadovoljno svrši, pa tako ne podnosi niti da u šali ko strada. Na-

predniji je naš Marin od Nalješkovića, što je u njegovoj Tireni kompozicija mnogo zamašnija, bogatija, čim mu se pruža prilika da bolje od Nalješkovića ističe karakter ove dubrovačke pastirske igre, fantastičnost, i da pojedine karaktere bolje razvije; zatiem tim što mu je govor u pojedinih scenah izmedju ostaloga dosadnoga naricanja na Vetranićevu mnogo puniji komičkoga sadržaja. Dubrovčani su dakako u toj Tireni mnogo više krasota nalazili, i toliko im je omiljela, da je četiri puta štampana 1551, 1607, 1630 i 1632. To nam je najbolji dokaz kako je težko tu Dubrovačku dramu mjeriti mjerom današnjega estetičnoga suda, a da ne zamrsimo mrtvimi pravili živost utiska, koje te drame imahu na naše Atenjane 16 vieka. S toga ćemo najbolje učiniti ako se podulje zabavimo samim sadržajem Tirene, kojoj je Držićev puni naslov „Tirena komedija Marina Držića".

U prologu govore Vučeta i Obrad. Isprva se malo svade. Vučeta opaziv Obrada gdje dolazi, veli mu, ha ti si kozokradjice, koji si mi dvije jalovice ukrao pa njima družinu gostio. Obrad mu odvraća, da ju je gostio, i da će ju udilj gostiti, jer da nije rdja kao on (Vučeta), koji je prikladan raku „ki nazad ide". Nu doskora se izmire, dadu si ruke i Vučeta pita Obrada, odkle i pošto? Obrad mu veli, da je u miehu donio u ovo liepo mjesto masla na prodaju. Vučeta mu kaže, neka pusti maslo, i nek se ozre po gradu, da mu rekne kakav mu se vidi. Obrad usklikne kako je Dubrovnik liep i obilan svakim dobrom kao proljeće cviećem i završuje:

Vigju te u goju pokojno gdi stojiš,
i jak bubrek u loju, gdi se liepo toviš.
V. Besiede ostavi, gdi 'e mir tu je Bog,
a život je pravi gdi 'e pravda i razlog.
Ovdi brate putnik ima mirno stanje
ne sumnji zao človik da mu uzme imanje.
Lupežom lova ni, ni krvnikom stana,
zlo se ovdi i ne sni, milos je zgor dana.
O. Nut liepe mladosti što milo šetaju,
njekome radosti sunčanom svi sjaju;
do pasa u bradah starce vidim šetat,
da ih je brate strah, u obraz sagledat.

Dalje ga Vučeta upozoruje na krasotu vladika i njihovo sjajno odielo, a Obrad mu povladjuje, da su liepe kao zviezda danica. Nadalje nastavlja Vučeta:

Vidiš li ovi grad i vlastele ove
po svemu svitu sad dobro ime njih slove,

istočna gospoda po božjoj milosti
otmanskoga ploda miluju ih dosti,
i tamo od zapada uzmožna gospoda
ljube ih sva sada, milos im tuj bog da;
razmirja ne imaju na svitu s nikime
korablje plivaju njih vitrom svakime.

Obrad dodaje neka samo paze i boga prose da im taj blagoslov uzdrži i napokon začudjen upita:

Ka je ovoj dubrava, ali su i ovdi gore?
Ko li se gizdava uvrže meu dvore.

Vučeta mu pripovieda, da će sad u toj dubravi vidjet igru, kakove dosada jošte nije vidio, i pripovieda mu cieli sadržaj komada, koji da će u pjesmi prikazati izbrana gradska mladost. Obrad začudjen pita, a ko je taj razumnik, koji je to sve u pjesan bio kadar staviti. Vučeta mu pripovieda, da je kod grada neki zdenac, u kojem je tako dobra voda, da taj zdenac zovu medeni hladenac. Kraj toga zdenca, veli, dolaze vile i obće s Dubrovčani, te ih pjesmam uče. Tako sada čine s Marom Držićem, koji kao pjesnik dostojava lovor vienac. Da su i drugih od Držićeva roda vile tako milovale, kao što Gjoru, a i pjesnike drugih porodica, kao što Šiška Vlahovića.

Obrad pita, a da li i sada još koji drugi Dubrovnik pjesmami proslavlja. Vučeta mu veli, da ih ima mnogo, a medj njimi jedan sveti Remeta, koji na svom školju pjeva. To je Vetranić.

Obrad želi Dubrovniku, da do vieka tu sreću sačuva. Napokon ga Vučeta zovne da se ukloni, jer da će sada početi igra, o kojoj mu gori pripoviedaše.

Ovo je prvi primjer što pjesnik govori o svom Dubrovniku počitanjem, koje u naivnom tonu toga Obrada i Vučete toliko milo glasi. Liep je napokon dokaz pjesnikove smjernosti i zahvalnosti, što tolikim počitanjem spominje svoga učitelja Vetranića, djeda Gjoru i njegova prijatelja Šiška Menčetića, dočim mu na drugu ruku sloboda predaleko ide, što sama sebe hvališe. Podieljena je drama u pojedine dielove kako sliedi.

„Prvi at.“

„Ljubenko i Radmio govore.“

Ljubenko pita Radmila, za što plače, i e da li je i njega koja vila ljubavî savezala; ako jest, neka se toga ohaje, jer vile su sada takove, da od pastira rug čine. Radmio mu veli, da mu nijesu ti jadi na srcu, nego da ga kolje, što se je najumniji i najčastniji pastir Ljubmir u vilu Tirenu zagledao, pak s toga skončaje, i da ga ide tražiti, da mu

bude na pomoći. Ljubenko veli, da sad vidi, da ljubav imade nad svim moć, kad je čak i toga savezala, i nakon kratka razgovora o tom predmetu, prodju skupa Ljubmira iskati.

„Vila Tirena idući u lov sama.“

U liepih riečih hvali krasotu naravi, i veli da je istom onda život liep, kad se dvoje združi. U to ugleda medu i odapne na nj strielu, ali ga samo rani te za njim poteče; a ne stigavši ga, dodje natrag u nadi, da će ranjen doći na vodu. Na vodi si želi naći Ljubmira.

„Ovdi se poje u lugu zatim Ljubmir sam ishodi i govori.“

Tuguje nad svojom nesrećom što u suzah i uzdasih rad Tirene skončava i gine, a nikakovoj pomoći se ili smilovanju nadati ne može od nje, koja je svojim angjeoskim licem medju ostalimi ženami, kao danica medju ostalimi zviezdami. Komu jaoh tužim, bolje je umriti nego takove muke trpiti! Nazivlje i dozivlje smrt, a kada mu ova samohoć ne će da dodje, odluči zadati si ju sam.

I misli i rieči toga kao svih ostalih ovomu sličnih naricanja opominju nas i svojom praznoćom i svojom duljinom na Vetranićev slog. Rime sad — jad; sada — jada; sunačce — srdačce; mraz — čas; mladosti — radosti; cvili — uhili i t. d. To su stožeri oko kojih se sve pjesnikovanje tih partija vrti i bavi.

„Ovdi se Ljubmir hoće ubit a vila mu skrovena iz luga govori.“

Što grdiš tvoje lice, što se smjeravaš ubiti? Ako te ni e sama sebe žao, za što ne žališ onu, koju ljubiš, koja ne će da u vječnih suzah stojiš?

Ufanje gdje ti je, razgovor ljuvenim,
mrtvo to tebi je, a žive svim inim?
Otvori tve oči, ne moj tako ginut,
er sunce s istoči skoro ti će sinut.

„Ljubmir ispadši mu iz ruke oružje govori.“

Čij je to glas, koji ima na mene toliku moć? Jeli to Tirena? Ako je, neka izadje.

Prisvitli tvoj obraz, objavi sunce toj,
odagni smrtni mraz, ki skonča život moj.
Od tužbe trieskove, zle vitre od uzdah,
od plača dažde ove, od želje vihar plah;
odagni magline od misli gorcieh tač,
s kieh Ljubmir tvoj gine, s kieh tvori grozni plač,
ukaži ružicu i rajsko toj cvitje,
u sunčanom licu objavi prolitje,
ali sad Ljubmir tvoj da svrši ob jednom
s tugama život svoj kom smrti nerednom.

„Izlaziv suproć njemu vila, Ljubmir joj govori.“

Je li toj Tirena? Jest to je njen veseli obraz i t. d. Jaoh kreposti mi od ljubavi ginu, jezik mi je savezan, a žudim k njoj poći i ljubav joj odkriti! Uz sve što mu je jezik savezan, ipak jako mnogo govori, moleći ju, da mu se smiluje i te nevolje ga oprosti. Tirena mu veli, da vile baš nijesu tako kamena srca i kao od zvieri odgojene, te da nju njegovo uzdisanje dira. Neka si traži što hoće od nje, jer da je ona vila, koja u vodi pribiva, i ima moć, sunce učiniti stajati!! Neka dakle traži znanje ili imanje.

Ljubmir veli da mu toga ne treba. Nego što? Neka mu dopusti da bude njen s uga. Ta kako to? Svaka te vila želi za druga, a ti si želiš da mi budeš sluga. — Radje tvoj sluga nego gospodar svietu! — Ali moj je stan u vodi. — Nu ti možeš, ako hoćeš, i na zemlji bivati. — Primam te.

„Ovdi satir usktiet bude vilu ugrabit a vila prid njim uteče a Ljubmir za njome, i svrši se prvi at.“

„Počinje drugi at.“

„Vila za Ljubmirom užežena govori.“

Kako su vile srca prem kamena te ne znaju što je ljubav, i koje muke s nje nastaju, kada čovjek žudi svaki čas sa svojim ljubovnikom biti.

Nemoćan tko ni bio, taj ne zna što je bit zdrav;
a tko ni ljubio, jaoh ne zna što je ljubav!!

Ona sada zna, i boji se za svoga Ljubmira, da ga satir može biti nije „osnobio“, pak polazi k vodi, nadajući se da će ga tamo naći.

„Vlašić Milienko popievavši k vodi dohodi i s vilom govori zašadši u ljubav.“

Pita ju kakove krasote mogu biti još na nebu, kad je već ona najkrasnija na zemlji, i neka mu kaže ko je; nu bila ko mu drago, ljepša je nego sunačce, te mu je ranila srdačce, pak neka ga uzme za svoju slugu. Opazivši na njoj cvieće, hoće da ga dirne, ali mu vila brani pitajući ga, da li je gdje vidio Satira i Ljubmira:

Gospoje dušu inu ja ovdi ne pozrih,
neg tebe jedinu cić koje vas umrih.
V. Pastiru umro nis, sviedok sam ja tomu
ne izgubi istom svis i mir srcu tvomu.
M. Ali ću skoro umrit pridraga ma Vilo,
ne budem ako prit tebi sad u krilo.
V. Ne umri pastiru, zemlje ove toj daju:
u njih ki umiru veće ne ustaju.

M. Gospoje s tobom leć jednome ja bih rad
a makar ustat već ne budem prem nikad.
V. Što bi ti pribilo da ležeš sa mnome?
M. Istom bi mi milo združit se s tobome.
V. Budi ti što žudiš, slobodno prigj k meni
i stan moj da vidiš u vodi studeni.

„Ovdi vila skoči u hladenac a Milienko se začudiv govori, pak Radat izide.“

Milienko se tuži na vilu, što ga je tako nesmiljeno ostavila ter joj veli, da će ju poć iz vode izvaditi, da joj što ne naudi, i svukav se udje u nju. — Radat došavši pita ga začudjen što to radi? — Milienko mu kaže. — Radat ga psuje i veli mu, neka se odmah digne iz vode. Tvoja mi vika ne će mojoj muci odmoći. — Ovi bat će te taki ozdraviti. — Ne diraj u me ta i onako sam s vilinih striela dosta strt. — Bolje bi bilo da si umro nego što si tako poludio. Radat sada rezonira kako se je taj sviet kao pomamio, da sve za Vilami luduje. To dolazi od tuda što odveće jedu i piju a ne rade. Da ljudi rade, ne bi ih tako bezumne misli snalazile. Medjutim veli, najbolji je liek proti ljubavi glad i žedja, čekaj doći ćeš i ti skoro domome!

„Stojna ovdi ište Milienka sina i zove ga iz glasa a Radat odgovara.“

Stojna zove Milienka a Radat joj veli, da plove u vodi. Mati ga moli da ju privede, što on učini. Majka Milienka kara što li tuj radi, gdje no mu vuci stado isklaše, da li ga nije sama sebe stid. Radat prihvati, da danas u svietu nema stida, da se starci ne štuju, a mlaci su objestni kao siti tovari. Milienko karajućoj majci veli, da nije više koji je bio, jer da ga je zatravila najljepša vila, koju prizivlje, neka iz vode izide. Radat mu veli da se je razbludio te u snu mu se pričinila kao vila; jer vile su u šumah, a sirene u vodi; neka se ozre na majku, kojoj treba da bude u starosti na odmjenu i utjehu. I majka mu veli, da se vlahom uprizire, da vile pod orahom kon vode tanac vode, a da to nije vila nego napas, koja mu je pamet zamutila. Milienko odvraća da on zna što je napas a što je vila, i da je to upravo vila s kojom je razgovarao. Majka kaže, ma da je sve vila, neka se je ostavi, jer ove samo za uzmnožne pastire kao što su Radmio i Ljubmir haju, a od siromašnih, kao što je on, rug tvore. Ako ga je volja ženiti se, da će mu ona u selu kmetsku kćer isprositi. — Milienko kaže, da njegovu srcu nije druge tražiti, pošto za jedinu ovu vilu mari. Majka ga zaklinje neka pusti te govore, koji nijesu dostojni njega, njezinoga sina, koji bi joj imao biti u starosti zamjena. — Milienko veli:

Hotieše toj zvizde, višnji sud hotie toj
nje lipos i gizde da slidim vas vik moj.
R. Zla pamet hoće toj, a ovi bat hoće,
da ovdi taj bies tvoj ostavi sve zloće.
Bez bata ni lika djetetu obiesnu,
slatka rič i vika većma udi nesviesnu.

Milienko ga moli, neka se ohaje toga, jer to nije liek za zaljubljeno srce. Radat: Ček sve ću ostavit tako ne bio človik, batom ćeš ozdravit, u kom je tebi lik.

„Ovdi Milienko uteče a Radat se obrne k Stojni i govori.“

Neka si sina Radata oženi, jer sva ta objest mladića otuda teče, kad su oženjeni pak djeca oko njih jauču, onda im šta takova ne dolazi na um. Neka si dakle vodi u kuću nevjestu, koja će joj biti u starosti odmjena. Stojna mu odgovara, da je biedna odmjena s tiem sadašnjim nevjestami, koje ne misle na drugo nego na nakit, a na sve načine nastoje da sinove sa svekrvami zavade. Radat ju kori, da nije tako. Neka svaki pazi na svoje mane, iste priznaje, pak će ljudi u miru živiti. Mladići su objestni istina, ali koliko je u vas starih manâ. Vas dan vičete nad sinovî da su prisiljeni odbjeći vas, a štogodj vam nevjeste učine, ništa vam nije pravo. U kući Vam se čini uvieke nered, ma bio kolik red. Uviek se prčite da ste stare ali još uvieke pristale, a kad tamo nema vam jednoga zuba u ustim, i na hodu i na svemu vam je vidjeti da ste gube. Stojna kaže, e niesu sve take, nijesam ja, a nije ni tvoja Jela. Radat kaže, e nijesu ni svi prsti jednaki, ali neka si pamti tu nauku. A sad nije drugo nego skupit čeljad pak Milienka, ako ne drugčije a ono na silu kući dovesti. Stojna veli, neka on ide po Milienka, a ona će po čeljad. Pristaje.

„Ovdi Stojna ide po čeljad, a Radat za Milienkom otide i svrši se drugi at.“

„Počinje treti at.“

„Milienko sam.“

Nariče nad svojim jadom i ljuti se, što ga stara mati i stari Radat karaju, koji kao i svi stari ljudi ne će da priznavaju, da svaka doba ima drugo htienje a mladost ponajpače da ljubi. Pita se gdje je ta vila i veli, da ide za njom ma i u sam pakao.

„Odhodi Milienko a Ljubmir izlazi i govori.“

Tuguju nad svojom nesrećom, što ga je taj satir smeo u ljubavi, i bojeći se, da nije gdje vilu šćepao, ide ga tražiti.

„Ljubmir odhodi a Radat ishodi umoren budući iskao Milienka i govori.“

Radate zlo s' pošao ja vigju ži mi ti
odkad si došao mahnice liečiti;
tovare goniti i vodit zle žene,
s mahnici obćiti muke su paklene.
Pogj tamo (voj Stojna) naći ćeš Milienka,
ži m' t' neć bit pokojna skoro s tvoga sinka,
Milienko pameti što Kupido krili
po gori sad leti. Ah Bože moj mili!
Što čini bieli kruh i dobra ljetina,
do grla pun trbuh najboljega vina!
Oto ih sitieh Kupido strielja sad,
vragut kus u lačnieh ne tiče on nikad.
Laž, i san, i grlo Boga su učinili
golo diete vrlo bez vida a s krili,
u ruci gdi drži luk i strile ognjene,
kim strielja i prži sglave pokradene.
Slična njih pameti svaki njih kojome
petsat milja leti na uru gorome.
Obiesne taj strilja za lačne ne haje
i plača nadilja i tuge zadaje.
Ljubav se taj zove, ku vele svi ludi
toliko da slove na nebu i svudi.
Koje je Božanstvo toj vražje cić koga
plač, nemir, sužanstvo stieče se za boga?
Ka li je ljubav toj, ka stavlja ljuvene
u vječni nepokoj, u muke pakljene?
Ljubav je živiti s družinom junaci
rujno vince piti s dobrim veseljaci,
popievke veselo junačke spjevati,
i činit sve selo u igri stojati;
i tance na vrime seljankam izvodit,
i igram takime blaženim dan vodit.
Nevjeste oto i mi tej liepe gledamo,
besjedimo š njimi, tamašimo i igramo,
u igri štipljemo gdi no se prigodi,
i po šiji pleštemo i indie kad godi,
ma za toj ne mremo, ni strilja tuj ko nas,
kako njih, ma gremo veseli već svak čas.
Zla pamet gdi no je, zle misli tuj budu,
ke brate ne stoje nikada zaludu,
gubi se snaga i dan hodeći za njima,
od truda nieki san mrtvi me se prima.
Bogm' ovdi ja zaspah voj Stojna pri vodi
Milienka ne iskah a ti za njim hodi.

„Ovdi Radat zaspi a Kupido izide i govori.“

Kako može čovjeka oholas toliko zanieti te ne priznati bogom njega, kojega moć poznaje nebo, pakao, Marte, Jove i toliki mladići i vile. Neka i Radat nauči ko je i što je. Strielja ga „lipotom Tirene."

„Ovdi se Radat probudi a vila Tirena prodje govoreći."

Da nema većega truda nego ovako dragoga žudeći po svietu ići.

„Radat vidjevši vilu za njom se užeže i govori."

Što sam to vidio? Kakva to vila prodje? Koje me to muke stežu? To je ljubav. Ma što cknim, što najbrže ne sliedim njenu ljepotu od raja?

„Iz doma svojta po Milienka idući s Radatom govore."

Dragić, Vučeta, i Radat svaki po redu pita, kud je taj ludi Milienko, gdje mu vuci stado deru, i zovu Radata neka im pomogne da ga kući vode. Radat im kazuje svoj poraz, a ovi ga svi po redu pitaju, da li ga starca nije sram ludovati. On im odvraća neka ga puste, jer ne znadu što je ljubav. Ona trojica kažu, ajdemo, jer tu nije dobro, neka si majka Milienka sama ište.

„Svrši se at treti."

„At četvrti. Radat i Diete Dragić."

Radat nariče za vilom, kud li je? Diete ga zove neka ide kući. Otac djetetu pripovieda, kako se je opirao bogu ljubavi, pak ga preko najljepše vile ranio!!!! Diete kaže, jaoh da mi ga je viditi, ja bih ga štapom. — Ma u njega su krila. — A ja bih ga praćom. — Uzalud mu se je opirati, a vila ova bijaše prekrasna. — Jaoh ne govori tako, ta maja se ljuti kad te čuje sa susjedom razgovarati!!!! — Idi diete i reci maji, da me više nema kući, jer idem za vilom. — Voh zar ćeš maju i svoje diete ostaviti. — Da. — Jao da mi je toga boga ljubve sresti!

„Diete odhodi a Kupido izlazi pak diete i vila Tirena."

Kupido veli da to diete mora kazniti i preobuče se na vlašku, te pita diete gdi mu je praća. — Što pitaš, jesi li ti, koji strielja? — Sada ćeš me poznati. — Što će ti te striele. — Srce ti ću prostrieliti. Kupido „nastrili" diete a Tirena izadje i pita za Ljubmira. — Diete veli da ne zna, i pita ju ko je kad je tako liepa. — Vila kaže podji kući. Ne ću neg ću za tobom. — A što ćeš za mnom? — Služiti ću te. — A maju ćeš ostaviti? — Ne hajem za nju kad imam tebe. — Što umiješ činiti? — Svirati, zecove loviti i lisice. — S kime spiš doma? — S majom kod njezinih noga i tako mirno, da me ciele noći ne čuje. — Stoj s bogom, ja idem. — Zar ćeš me ti ostaviti? — Na ti ovu jabuku, sviraj u dipli dok ja naberem cvieća. — U to dodje otac i

diete mu pripovieda kako se je i ono u vilu zaljubilo, te da će joj kozla pokloniti, a otac kaže, slobodno jer je i cielo stado vriedna!!!!!

„Ovdi Satir izlazi i užežen za vilom govori.“

Jaoh kako zgaram od ljubavi. Jaoh zašto mi se ne ukaže moja vila! Al što govorim kamenu gluhomu! Zašto ne palim kuće i ne rušim duplja i špilje, da se vile nauče što će reći satirom rug tvoriti. To je sadržaj toga jadovanja, koji si in fine finali ostaje prilično jednak, kada god koji dodje da svoje lamentacije o ljubavi istuži. U to dodje Ljubmir i poslije nekoliko rieči veli pjesnik:

„Ovdi Ljubmir boj bije sa Satirom, koji ga napokon jednom stienom udari i smete ga ter pade na zemlju kako mrtav a vila ga nahodi i nad njim plače govoreći.“

U četverostihnih osmercih od kojih se 1, 3 i 2, 4 sriču, nariče, kako joj nesreća ugrabi onoga, s kim je htjela živjeti, kako mu ne može pomoći, pita ga ko ga je ubio, zazivlje vile u pomoć i t. d.

„Ovdi se vila prinemaga i svršuje četvrti at.“

„At peti.“

„Ljubmir se oporavlja i govori.“

Pita se gdje je, i zapazivši prinemoglu Tirenu, misleći da je mrtva, veli da mu drugo ne preostaje nego da se u smrti š njome združi.

„Ovdi Ljubmir usktiet bude se ubit a družba mu pridodje ter ga uzdrže.“

Najprije ga Radmio, zatim Ljubenko pitaju, što je to da je tako pobliedio i da ga smrt skončaje. On svakomu kaže što je. U to dodje „Remeta“ i pita kakva je to smetnja. Kad začu, opominje ih da ne idu za svjetovnom ljubavi i veli, da je nebo odlučilo, da će Tirena oživjeti, neka se svaki višnjim moli. Radmio višnjim daruje liru, Ljubenko veli da će pjesme, koje je dosada u slavu ljubavi pjevao u njihovu slavu obrnuti, a na to se čuje iz neba glas, da zavjete višnji primaju i da će Tirena oživjeti.

Vila se, oporaviv se, s Ljubmirom pozdravi. U to izadje Milienko, Radat, i Dragić te svaki veli, da je vila njegova, pak ne mogav se nagoditi, počnu se tući. Na to izadju satiri te se i oni u boj upletu. Kad su se ponatukli, smiri ih vila rekavši, neka ju svi u goru sliede kao pratnja, a Ljubmir kao dragi, u što svi pristanu.

„Ovdi s tancom čine mir i s tancom odhode za Vilom, a Kupido izlazi i govori puku.“

O ki nas slušate, s ljubavi i s radosti
veće ne čekajte sad ove mladosti,

zač oni podjoše njih dragu vil slidit
a mene odjoše, ki vladam nebo i svit;
da budem moliti priklono sada svih
da srce primiti budete dobro njih,
i ljubav kome sad hotješe zadosti
ovo brieme od poklad uzvisit radosti.
Za drugo ništar ja, o puče, ne ću rit,
zač sunce koje sja svitlo će vazda bit.
Nenavis ne more učinit nemila
da ruža od gore ni rumena i bila.

Ovaj se zaglavak opeta očito na pjesnikove napadače odnosi, koji ga okriviše s plagiata.

I Držićeva Pripoves od ljubavi Venere prama Adonu, u komediju stavljena g. 1550 spada medju pastirske igre, jer je i njoj sadržaj persiflaža u vilu zaljubljena pastira. Akoprem je taj Adon veoma malena šala, prikazana na piru Vlaha Držića, ipak mi se čini da je bolje uspjela od svih dosadašnjih pastirskih igara, jer u njoj persiflaža ostaje, a ne svršuje se nesmislenim svršetkom, da pastir na pokon ipak steče vilinu ljubav. Karakteristične su u Adonu ne birane šale osobito na spolne odnošaje, koje se dakle i u privatnih plemićkih kućah podnašahu, što doduše nije unicum u historiji poezije, ako se opomenemo Aristofana, Plauta i ciele historije talijanske komedije u 16 vieku.

Vukodlak dolazi pijan od svatova Vlaha Držića, kojemu je donio u tu slavu jarebica i piplica, i hvali vino kao najbolju stvar na ovom svietu. Buncajući on tako, eto gdje vodi Kojak svoga sinovca Grubišu u Dubrovnik, da ga tamo oženi. Najprije Vukodlak pripovieda onoj dvojici odkle dolazi, a za tim ovi Vukodlaku po što idu u Dubrovnik. Vukodlak im se ruga, što idu u Dubrovnik po ženu, a ovi se spremaju da mu neslane šale njegove zasole batinami, kad al evo Grubišine majke Vlade, koja odvraća svoga sina, neka se za boga ne ide u grad ženiti, kad su te gradjanke takove i takove, a ako ga je već tolika volja za ženom, da će mu ona sama koju u selu naći. Vukodlak pomaže Vladi neslanimi ali tim većma vinom okvašenimi svojimi šalami, kad al eto „se odkrije scena, vlasi se pripadu, a ukažu se šes vila, koje najprvo poju, pak tancaju, u to Venere izide a vile joj se klanjaju.“

Vile pjevaju u slavu Venere veoma liepu pjesmu, punu naravnoga, nepretjeranoga čuvstvovanja za krasotom, za tim odu, a Venera ostavši sama jaduje, kako se zaljubila u Adona, koji ju bježi, s toga

dozivlje u pomoć Kupida, koji joj obećaje, da će joj Adona zavezati njezinom kosom.

„Na to se scena sakrije“ a prepanuti vlasi Kojak, Vukodlak i Vlada govore strahom, što to bi; samo mladi Grubiša je srčan: njemu se ta Venera tako dopala, da je odlučan poći joj za roba, od česa ga oni gornji odvraćaju, majka usrdno, Vukodlak peckajući.

U to se opet scena odkrije i prikazuje se na njoj pantomimički, kako satir pleše s vilom; drugi dodju da mu ju otmu, ali on se sretno obrani i vilu sahrani.

Na to dodje Adon umoren s lova, i veli kako je željan, da mu je sad koja vila, da joj u krilu počine. Legne spavat, moleći narav da ga posluži hladom a slavića, da ga poslije probudi. (Tako već kod Vetranića dolazi slavić kako bdije i budi snivajuće.)

Čim je Adon usnuo, opet nam se pantomimički prikazuje, kako dolazi Kupido i Adona sveže.

Adon probudjen vrisnu da je svezan, nu u tom je već Venera kod njega, pitajući ga šta će dobiti ako mu razdrieši spone. Adon joj se obećaje za roba, nu Venera je istom onda spremna odvezati ga, ako joj dopusti, da ga poslije sama sveže. Adon pristane, Venera ga sveže svojom kosom, a Adon rado ostaje u takovu robstvu.

„Venera i Adon odu, scena se sakriva“.

K. Brate Vukodlače što se ovo sad učini?
V. Ja t' ne znam Kojače u meni duše ni,
od straha brate moj nit umim što kazat.
K. Nije zdravo mjesto ovo, neka ti je Vule znat,
ovdi su prem vile njekad, stari vele,
Milienka stravile, Radata uzele,
Radata staroga, starci ga svi znaju,
Radata od koga čuda spovidaju.
Djetešce s krilama hode po dubravi
s lukom i strilama Radata zatravi,
taj Radat slidjaše bielu vil po gorah
a od ljudi bježaše jak prid psi jelen plah.

Pred onom drugom prikazom nije ni Grubiša ostao ne prepanut, pače se je toliko smeo da je pao na zemlju, s koje ga Vukodlak i Kojak dižu šaleći se što se najprije smurao u pritilu gradsku ženu a zatim čak i u vilu, i Vukodlak svršuje:

A Vlaho vas tamo čeka na večeru.

Toliko poznajemo od tih Dubrovačkih pastirskih igara 16 vieka i vidjet nam je kako stoji

4. Dubrovačka komedija 16 vieka.

Već kod pastirske igre spomenutim Stjepanom Nikolom Nalješkovićem počimlje kolo Dubrovačkih pjesnika komedija. Tri pošljednje od njegovih sedam komedija spadaju u ovu vrst pjesničtva. Kaže se da je za Nalješkovićevo vrieme život Dubrovčana postajao tak razuzdan, da je vieće na ukroćenje istoga g. 1535 izdalo stroge zakone, pak da je i naš pjesnik vieću u tome pomagao, šibajući u svojih komedijah nemilosrdno mane svojih sugradjana. Čini mi se da se je takova misao o toj Nalješkovićevoj komediji stvorila tiem, što je začetnik te misli znao za onaj zakon, ali za naše komedije istom po imenu, pak je na pamet onaj sud o njih izrekao, predpostavljajući da im je takav pravac. Nalješkovićeve komedije mi se čine upravo protivne onakovu moralnu učinu: u njih se doduše prikazuju mane Dubrovčana, i to veoma krupne mane, ali ne da ih pjesnik kori i šiba, nego ih pripovieda, neka im se slušateljstvo od srca nasmije. Znamo da je naš Nalješković stradao u ženitbi, jer ga je žena ostavila i pobjegla u manastir, kad mu je imetak bio propao i mnogo nam je lakše uzeti, da su njegove komedije plod osvetljive zle volje, koja ga je nad tim negdje snašla, a najnaravnije ćemo učinit, ako ih uzmemo kao plod najranije mladosti pjesnikove, koji je prije izazvao onaj zakon vieća od g. 1535 nego da ga je podpomagao.

Sadržaj prve (u rkp. 5) jest ovaj. U kući jednoga gospodara služe godišnjice Maruša i Milica, s kojima gospodar u potaji živе. Jednoga dana ostadoše služkinje same: gospoja je na posjedu, a gospodar negdje u gradu. Služkinje sjede i pjevaju. Najednom ti eto iz nenade gospoje s posjeda, i udri se derati na služkinje, što dangube a nijesu za poslom, i tjera ih da idu spremati večeru. Za te vike medju gospojom i služkinjama dodje gospodar kući, i ljuti se što nikada nema u kući mira. Žena ga kara, neka ne pomaže služkinjam, i pripovieda mu, da su potrle pliticu i lonce i učinile još koje kakova kvara. Gospodar umiruje svoju ženu i polazi u ognjište služkinje karati. Kad tamo gospodar ti u ognjištu viče na služkinje da zadovolji ženi, ali ih medju to od žene ne spažen „kareca“. Žena iz sobe gospodara bodri na čim veću strogost i doleti u zadovoljnosti u ognjište da mu sama pomogne vikati, kad tamo ima što vidjeti: muž joj služkinje kareca. Sad nastane medj gospodarom i gospojom kavga, koja se jedva riešila dolaskom Vesele, koja ih zove u susjedstvo na večeru. Gospodar i gospoja odu, a služkinje se vesele što opet ostaju same, i komedija se svršuje.

Ovakova kompozicija ne može sigurno imati svrhom moralno po boljšanje sugradjana pjesnikovih. Težko je po ovih 200 dvanaesteraca izreći, da li je u Nalješkovića bilo obdarenosti za komediju. Karakteri onakova gospodara, gospoje, i služkinja, govore do duše posvema prema sebi, a i situacije su prema takovim karakterom odabrene, nu dalek je put do komike od ovakovih, da istinu rečemo, prostota.

Znamenita je pjesma koju Milica na početku komada pjeva. Evo je.

Poručila Vidosava
po pristavi do Gojsava,
dodji Gojno moj brajene
u Zabrdje sim do mene,
i donesi dipli s tobom,
jer ću vodit horu s momom;
zamniet nam će s gorom gora,
od planine do kraj mora.
Biću moma za ovcami,
dodji da se štuješ s nami,
jer smo Gojo umjesile
lojanice tri pribile,
bit će komu gibaonica,
pundurilja mješte vinca.
Odporuči knez Gojsave
do vladike Vidosave:
hvala t' Vide na toj časti
odrastao sam ovce pasti,
isprosio sam Jelačicu
vele ljepšu vlahinjicu,
s njom si hoću tanac vodit
i u dipli moje zvonit.

Za volju primjera, kakav je govor, misli, i dosjetka komedijom vlada, evo jednoga mjesta. Služkinje kažu gospoji, neka ne viče, da će ju ostaviti, što bi već i onako davna bile učinile, da im nije za gospodára. Na to će gospoja

Zao vas i obje našao gospodar
s vami spi, al' ije, brže je on vaš par.
M. Ne moj nas psovati, neg počni prvi dan
djevojke iskati, er ćemo i mi stan.
G. Prikućke smrdeće, jučer ste iz Vlaha,
a u vas nije veće ni srama ni straha.
Jedva vas od ušij mogla sam otriebit,
a sad nam od muži hoćete druge bit.
M. Ako smo ušive zaisto kad bile,
bile smo ušive, mi se smo triebile,

i čisto držale, nego nam ne daš ti,
da kako ostale budemo činiti.
Djevojke još sade sajune sve nose,
a liepo zaglade i u prodio kose.
A da toj koja nas učini, tuj veće
užeže da grad vas ugasit pak ne će.
G. Ne ću bo da mene u crkvi za rod vas
Malinjaju žene, er mi toj nije čas.
M. Da kako ostalieh sad ne malinjaju?
koji je vraži grieh nosit što imaju?
Mar. Ni petke, ni svetke ne znamo mi u vas,
kad je poć u tetke, ne daš nam jedan čas.
Gos. Sramotne i š njima; a odkud koja vas
tuj tetku sad ima? što mnite ne znam vas?
Da k meni vi paka s trbuhom dodjete
od tezieh tetaka, bogme k njim ne ćete.
Jučer ste, kako rieh, iz vlaha, a sada
da tako svaki grieh zločeste vas vlada.
Mil. Ži ti ja vi s' dušom našom ne brinite,
inako vi s mužom do podne ležite.
Što ne bih umjela onakoj, kako ti?
i mi smo od tiela, ako bi t' smjet rieti.

A to još nije jedno od najkrupnijih mjesta. O sličnom predmetu i istim načinom radi od prilike isto tako velika treća komedija (u rukp. 6), kojoj stavljamo prolog ovamo.

Vele bih tvrdo rad, da pamet stavi svak,
er vam ću rieti sad što će te vidjet pak.
Zašto je smiešna stvar, ja ne znam jeste li
smiešniju i kadar do danas vidjeli?
Njeki je gospodar imao u gradu
budući sied i star jednu ženu mladu,
i toj mu nie dosti, neg li se svud skita,
ne gleda starosti, gdi može svud pita.
Nu ga će njegov grieh do groba dovesti,
kako no vodi svieh, koji su bez sviesti.
Ter što je krijući činio pas jedan
s čeljadi u kući, znat se će ovi dan.
Svoju službenicu s babome jednaga
i tovjernaricu nabredja, nut vraga.
Al mu će njegov grieh sve ženi odkriti,
tere će imat smieh, što će tuj pak biti?
Er mu će žena taj davati razumjet,
da tuj mre cjeć togaj, tere će popa htjet.
Neboga taj žena činit će tuj vike,
er će bit smetena od muke tolike,

tere će popovi u ženi cieniti,
da su tri vragovi, ke će htjet goniti.
Poslie pop kad pozna, za što je taj žena
toliko žalosna, i toli smetena :
svijeh će smiriti, pak će poć zasjesti,
tere ćet' svi piti po svu noć i jesti.
I ako mnite vi, da ovo ja lažu,
sjedite muče svi, da vam toj ukažu.

Pogledajmo još i pošljednju komediju to jest četvrtu (u rukp. 8). U prologu veli pjesnik:

Nut me čuj mirno svak, er vam ću spovidjet
što ćete malo pak vi čuti i vidjet.
Otac je i mati, koji jedinoga
sina će imati od srca od svoga,
i to malo vriedna, kako no smamljena,
deserta er jedna vladat će njim žena,
s kom će bit desvian, da zločes ne će moć
ni u noć, ni u dan nikuda od nje poć.
Otac će i mati iz radi te žene
načine držati da sina ožene,
koji će napokon na despet toj ženi
ocu reć da ga on i vjera i ženi.
Malahnu ovu stvar i loše narednu
primite vi u dar za ljubav za jednu.

„Ovo govorenje bit će razdieljeno u tri ata. Počinje at prvi.“

Mati sjedi s djevojkom Marom šijući, i pita ju neka joj istinito rekne, da li joj sin kada noću izlazi iz kuće. Djevojka, ohrabrena darovi matere po imenu crevlji s dva podplata i s četiri nove kuplice, veli da svake noći izlazi. Mati pita, kako bi to bilo, kad se „corta“ svake noći zatvara. Djevojka odgovara

Drugi put nahodi, neg li se vam para,
kanavu otvara i opet njekako
za sobom zatvara, vrag ti ga zna kako.
I mnokrat š njim njetko još dodje, ter piju,
al Bogme ne znam ko, dobru mavasiu.
Skita se do svieta, a dodje pak k zori
kanavom opeta, on ju sam otvori.

Mati se skončava i boji se ako joj muž za to doznade, da će mu gotula pasti i završuje

Mnogo ti jaoh mati pretrpje i otac,
nu podji Mare ti ter tamo vidj lonac.

„Maruša podje u ognjište, a mati ostane šijući, u toliko na polju srete se Giovo otac od sina i Petar otac od kćere, koji govori.“

P. Buon di, ser Giovanni. G. Ser Piero Addio.
P. Son mille anni, da te sam želio.
G. Bio sam pošao baštine sve obit.
P. Da kako s' našao? G. Vina će dosta bit.
P. Nu neka stoji toj, moj miser Giovanni,
htio ti sam riet nješto majde još od lani.
Ali me 'e bio sram, er ti znaš svak gleda
rekući što ja znam, prodje li besjeda.
G. Nebore ser Pero, tuj ve smo ..... .
sve per brio vero u mene moreš ti.
P. Svak svoje žalosti najposlie razumie
er zao glas donesti nikomu lasno nie.
U tebe sin jedan i drugo ne imaš,
koj ti je namuran, a brže ti ne znaš,
ter tako desvian, da od nje ne umie
ni u noć, ni u dan ; u nje spi, u nje ie.
G. Ne more biti toj, er ja znam jednu noć
na mjesec Maro moj iz kuće ne će poć.
Ja cortu zaklapam, ne će on rieči reć'
neg vazda mirno sam otide on čas leć.
P. Affè te inganni. G. Affè non m' inganno.
P. Affè ser Giovanni, altri meglio sanno.
A nut ga jednu noć popreži ti sada,
ter ćeš nać, da će poć, i kud se podkrada.
G. Po njekieh signalieh obraz mu toj kaže
P. Ovo t' ja istom rieh ljubavi cjeć naše.
G. Da što bih sada ja, što me ti svjetuješ?
P. Eto ga vjeri tja, ako hoć da miruješ.
G. Bog me toj najbolje, neg podje niz rieku.
P. Još ako bi htio. G. Ako bi htio a.
P. Da bih ti reć smio, njegda mu rekoh ja,
ter za kćer za moju, i rieh mu dat kuću,
u kojoj ja stoju, i dukat tisuću:
ali mi najprije on reče čudnu stvar,
odluka da ga nije vjerit se nikadar.
G. I osta na tomuj! Ah sad me svak žali.
P. Miser nò, nut me čuj, na čem smo ostali.
Kuće mi te ne će, neg hoće sve dukat,
i prosi dvaš veće, neg mu ja mogu dat.
Na puno hoće tri tisuće imati,
još ako budeš ti contenat i mati.
G. Ja veće nego rad, a mati radija,
ter ako moreš sad, podj svrš to, ži ti ja.
P. Ali ja ne imam neg dvije tisuće,
kad ne će da mu dam u ovi kont kuće.
G. Ži ti ja, ne gledaj, prilož mu još trista,
a ti mu konvit taj ne cini pak ništa.

P. Ne imam jednu kćer, dvije su za njom još.
G. Da gdi ti je manastier, lasno tej smirit mož.
Dosta je od sve tri tu jednu da udaš,
a dvije spravi ti u dumne da ih daš.
P. Da me pak proklinju u kami tukuće.
G. Da bogme ne mož nju udat s' dvie tisuće.
P. Znam Givo, er ti mož u sina sve što hoć.
G. Nut mu ti toj prilož, a ja ću pak pomoć;
toj ve znaš, er sade dinari varaju
i stare i mlade, svi dinar gledaju.
P. Podj, na slavu Božju kontent sam i toj dat,
za ljubav, ku t' nošu ništa ne ću gledat.
Dvie mu ću tisuće i trista sve dati,
prie neg prag od kuće bude mi spontati.
Nu bud bi daj sade prijatelj, svršim toj,
ne gledaj ti mlade, gledaj ti poso tvoj.
G. Ne brin se ser Pero, činit ću da s' miran,
sci per brio vero, ne prodju osam dan.
Nu hoć me puštati, er ću sad poći tja,
ter mu ću skantati materi sve to ja.
U toj će, nut me čuj, na objed i on doć,
ter ćemo oba tuj prionut za svu moć.
Jeda toj sklopimo, i jeda bog vam da,
da se mi smirimo večeras oba dva.
P. A ja ću cjeć boga na misu poć sada,
ter ću molit boga, da mi tuj milos da,
i s bogom. G. Addio, ako t' se prigodi,
da bi ga vidio, rec mu još štogodi.
Poći ću odie šavcu se javiti,
jeda i njega tuj budem viditi.

„Odi otac ukloni se za jedan čas, kako da u šavca pogje, u toliko opet mati govori s djevojkom.“

Dialog ovaj ostaje zanimljiv i sa komike i sa interesantne slike dubrovačkoga života. Ta slika nije kao u 5. i 6. sužena na kuhinju i za kuharicami pohljepnoga gospodara djavoske žene, nego nam se otvara pogled u široko polje, kako otac skrbi da si kćer udade i kako drugi za svojega sina trguje. Podjimo dalje k materi, koju nam pjesnik kao skrbnu majku i ljubeću ženu liepo riše.

Mati naredjuje Mari neka priredi trpezu za objed. U to dodje otac namrgodjen. Žena ga pita što je? On joj pripovieda što je o sinu čuo. Mati veli da je i ona to znala ali mu od žalosti i straha ne htjela kazati. Otac kaže: ajdemo ga oženit. Mati odgovara, da bi to bilo najbolje, ali da sina na to nije moći skloniti. Otac veli, ako ne će, da će ga oćerat i desereditat. Mati veli

Ne moj ve, Giovo, ne, na zlu š njim ne valja,
na dobru nego ve taj se stvar napravlja.
Za zlu rieč er bi se uzbio za tvoju,
nut ja ću dat mise njeke da se poju,
i činit da pije vodu još od moći,
pak nješto da izije, što mu će pomoći.

U to dolazi neko nuz stube. To je neka tudja djevojka, koja veli:

Ja sam, dobar vam dan.
Pera vas i Baro drago pozdravljahu,
tamo je vaš Maro, ter i vas moljahu,
da biste još i vi k njim doći hotjeli,
er im su kmeti svi poklone donieli,
kozlića imaju, prjesnac i procjepa,
da vas počitaju, bit vam će čas liepa.

Giovo i mati podju na taj poziv u namjeri da tamo sina Mara nagovore, da se vjeri. Opravljajuci se da izadju veli mati

Mongin mi . . . .

A konačne rieči, kojim se valja da prvi akt svršio, žali bože, fale. I početak drugoga akta, u kom je valja da pjesnik pripoviedao, kako su Mara uzaludno nagovarali da se ženi, fali. Od drugoga akta ima samo ovo, što će biti svršetak njegov. Maro i njegov drug Frano razgovaraju.

M. Uklon se de grazia jedan čas, čim samo
rečem joj nješto ja, čekaj me ti tamo.
F. Istom se poteži, u kratko besjedi.
M. Nebore ne bježi, tuj malo posjedi.

Maro se tu kako vidimo nalazi pred kućom one desviane žene, s kojom žive, i govori s Dragnom, sluškinjom te njegove ljubovce, Amance. Iz cieloga razgovora s tom sluškinjom vidi se, da su Mara prilično uputili, neka se ohaje te žene, jer je bludnica, pak sluškinja Dragna nastoji da mu takovu misao o svojoj gospodarici izbije.

Maro Dragni govori.

Eto sam poslao po ribu tja u Gruž,
Radić — je pošao ne bi joj to činio muž.

Dragna Amancina.

Daj ve da za Boga sve opogovori
ne ima inoga muža Maro. Nu govori.
Dr. Čudo je zlo stala i vele zla bila,
vas dan je bljuvala, ter te je molila,
dodji ve večeras, a opet ako hoć
poći ćeš oni čas, sad ve je duga noć;
ne će ti na vjeru rieč zatoj otac riet,
moć ćeš na večeru i doma još prispjet.

M. Da za mnom iniem pak može otvarati.
D. Brže mniš takoj svak dohodi, kako ti,
nut gdi ju nebogu pravu sad potvara.
M. Hoću, ako uzmogu, ali mi se ne para,
zašto će večeras ako se ne varam
od dunda bit u nas, nu certo još ne znam.
Ako bih mogao ikako jedan čas,
majde bih došao istom za vidjet vas.
D. Rec ako ne ćeš doć, zašto bih tekla sad
er ve je eto noć, zatvara ve se grad.
M. Ne umiem ništa reć, kad ne znam istine,
doma ću sad poteć vidjeti što čine.
Ako će dundo doć, ne ću ja moć u vas,
to li ne, ja ću doć, vidjet ju jedan čas.
D. Da jeda ina što? M. Tamo ju pozdravi,
a drugo ne ništo. Dr. Muče toj opravi.

„Podje djevojka, a Frano se stavši s' Marom".

F. Zadjoste u dugo, ži t ja mi rec što bi?
M. Ži mi ja ne drugo, neg eto htjela bi
da dodju večeras. Fr. Smiri ju nebogu.
M. Dundo će bit u nas, cjeć toga ne mogu.
Eto Ave Maria. Fr. Nije. Maro. Bolje ja čuju.
Poć ću domom ća, da me daj ne psuju.
Jeda što, addio. Fr. Buona notte, Maro
a fè anche io à casa andarò.

„Podje Maro, a ostane Frano sam govoreći."

Kurvine bestije, ne zna kurva da ova
nijednu noć nije bez deset popova.
Mni, da mu je vjerna, tvrdo t' se zvier vara,
ono je tovjerna, sviem djakom otvara,
i njemu sve laže, a sad će u nje poć,
neg da ga ne preže, na vjeru t' ne će proć.
Sada ću doma poć, ter se ću strafogiat,
svu dragu ter ću noć kon vrata kon nje stat.
I ako dodje on, rankat ću najbrže,
činit ću napokon da kapu povrže.

„Otide Frano da se straffogia, a izide Maro u kapi."

M. Poći ću postati ja medju crevljari
tere ću slušati, kad ura udari.
On čas ću k njojzi poć istom ju vidjeti,
opet ću doma moć k večeri prispjeti.
Ako mi što reku, riet im ću, da imah
potrebu ja njeku, s cumpanjim ter postah.
Eto ura udri, poć ću tja otiti,
neka se prije tri mogu daj vratiti.

Eno joj na vratieh per brio čovjeka,
sve ono, er joj rieh, potreba mi je njeka,
rekući sada ću moć drugoga dozvati
a fè ću sada poć, ter ga ću poznati.

„Frano se ukloni s vrata, a Maro u sebi govori.“

Ah da se furfanat sad ne uklanjaše,
er mu ju htijah dat, zasve er mač imaše.

„Maro kucajući, Amanca ga polije, ne poznavši ga, a on se javi, govoreći polako.“

Ah kurvo mene a . g . . . . polila
Prem ti si j . . . kurva vazda bila.

„Odi ga Frano pozna, ter na njega aranka, a Maro prid njim bježeći ukine se, i pade mu s ruke kapa, i brochjer, i celata; dvignuvši se uteče bez svega, i svrši drugi at a počinje treći.“

U trećem aktu se sastanu Frano i Maro.

Fr. Buon di, come stai? M. Buon di, e buon anno
peggio c' e mai, le cose mal vanno.

Što je pita Fran? A Maro mu svoju jučeranju nevolju na kratka pitanja sve po komadić u kratko pripovieda, i veli da će se na despet te kurve ženiti za Perinu kćer. Frano ga na to nagovara veleći „odji tu kurvu djakom i popovom“. U to dodje otac te sinu drži lekciju nad njegovim životom i tandem ga sklone da uzme Perinu kćer. U to podje Pero i kaže da je spreman dati obećanu prčiju o 2300 dukata i tako se sve svrši.

Komad ima 265 veraza a falit će jedno 50, kojih žali bože čine te nam je istom moći nagadjati da je ova treća Nalješkovićeva komedija bila prema prvim njegovim dviema priličnija i obsežnija slika Dubrovačkoga života, koja medjutim još uviek nije prikazana, da bi mogla biti moralnoga upliva. Ovako ne znamo reći kakovu ulogu ima taj Frano što dolazi na koncu drugoga akta. Pojedini govori medju ona dva oca i medj majkom i služkinjom doista su i interesantne i vjerne i komične slike običnih Dubrovčana one dobe, i danas još govore onako ugodno smiešnim miešanjem talijanskoga jezika medju hrvatskim.

Kao kod pastirske igre tako se i ovdje do Nalješkovića pridonizuje kao pjesnik komedija Marin Držić, i to opet kao daleko vriedniji od Nalješkovića, njegova Novela od Stanca, prikazana na piru Vidova Martolice.

Mali je komadićak od nješto preko 200 dvanaesteraca, ali velik svojim komičkim efektom.

Neki stari vlah imenom Stanac, došao je u grad da prodade kozliće, jednu grudu? i jedan sir. Ne našavši nigdje stana, prisiljen bi na kamen uz zdenac leći i tude noć, akoprem mnogo pospan, probditi, da mu ko ne ukrade robe. Mlade dubrovačke noćne skitalice, noćnici, Vlaho, Miho i na vlašku preobučeni Ivo Pešica, saznavši za toga vlaha, odluče mu neku novelu učiniti. Ivo prevari Stanca, da uz taj zdenac dolaze vile, koje su ga jednom od starca učinile mladićem kakav evo pred njim stoji. Stari Vlajo, zažudi da bi i njemu tu milost učinile. Ivo ode k svojim kumpanom i smiju se nad lahkovjernim Vlajom. U to prodju ulicom maškare. Noćnici ih nagovore da za šalu predstavljajn vile. Vile maškare dodju na zdenac, a Vlajo ih odmah stane moliti za onu milost. Vile obaviv svojo ceremonije, namažu Vlaja, obriju mu bradu, svežu ruke, i ostaviv mu koliko mu roba vriedi, odnesu ju. Jadan Vlajo se dosjeti prievari, ali je kasno.

To je sadržaj, a izveden je ovako.

Vlaho noćnik stoji na ulici i čuvši nekoga dolaziti, spremi se na mač; ali upoznavši da mu je pijan Miho, raskuraži se veleći

Ognjili ti kosti što se ne javljaše,
ktiah te probosti da se ne odkrivaše.

Miho, da pokaže svoju tobožnju kuražu odgovara:

Ne bjeh te poznao, ter oto malo sad
nijesam te štropiao.

Vlaho:

Nies pratik još si mlad.

A Miho povriedjen pokaza mu oholo mač.

Vidiš li mčinu ovu.

Vlaho posprdno:

Vidim sva je rdjava.

Miho ponoseć se:

Bila je na provu.

Vlaho sprdajući se:

Zatoj je krvava.

Trzmajući se dalje tako u šali nadrisrćani Vlaho koji pripovieda kako je na vratih neke prijateljice našao frottu nekieh mladieh pa jih svih zatjerao i Miho, upita napokon onaj ovoga, kako li se je ukrao iz kuće pred ocem. Miho veli da se je spustio niz konopac prijeko prozora. Grde malo oce, koji ne će nikako da se sjete kako su i oni u mladosti objestni bili, i napokon pripovieda Miho o onom Vlaju, kako leži kod zdenca te ga pozivlje

Da' da mu kugodi novelu učinimo.

Vlaho:

Per dio da, da hodi (zapaziv nekoga dolaziti) koga ovo vidimo.

Izvade mačeve.

Sad ću na nj udarit. M. Da mu deset liti.

Vlaho izgubivši srčanost:

Ki će vrag ovo bit: vrag se će š njim biti.

Miho sprdajući se:

Ne basta t' animo po muku božu to.

Vlaho mudro i plašljivo:

Da' da mu se javimo; kumpare fa motto.

Ivo se javi:

Sta largo ne srti, er te sad štropiah.
M. Kumpare tko si ti. I. Nie me od vas pero strah.

M. upoznavši ga:

Ivane po boga. V: Koj Ivan. M. Pešica.
V. A prem žugjah toga. M Skrimo ova gvozdica.
Ivane a brate hodi siemo k nami,
naš stari Radate bog me ćeš doć s nami

Sad i Ivo pripovieda kako je putem trojicu zatjerao i odluče poć na Vlaju Stanca.

Što Ivana Pešicu zovu stari Radate, od tuda bih ja ključio, da taj Ivo bijaše član družine Pomet, koji je u Tireni komičnoga starca Radata igrao (i u ovom komadu imade sličnu ulogu), a valja da tako dobro igrao, da mu je od te uloge ostalo ime.

Sada dolazi Ivo na vlašku preobučen pred Vlaja Stanca.

I. Dobra kob junače, što si tuj takoj sam?
S. Zdrav mili moj brače ovo ni sam ne znam,
sinoćka u ovi grad uljezoh čestiti,
u kom ni star, ni mlad ne ktie me primiti
na stan svoj; ter ne znav kud se inud svrnuti,
k vodi idoh ovdi uprav da bih počinuti;
studena vodica u mjesto prijatelja
ter mi je družica, a kami postelja;
I meni t' nije spat, nego bdiet, i javi
danicu svitlu zvat da bil dan objavi;
u noćnoj da tmasti zločinac ki mene
ne bude pokrasti, kon vode studene;
tržak sam donio, kozlece, grudicu;
od šta sam on čas mnio primiti aspricu;
ovdi sam; toj takoj; ma nu mi kaži sad,
tko si ti brate moj? er ti sam veomi rad.
I. S Gacka sam trgovac govedi trgujem,
vri mi pritio lonac; dažan se ne čujem;

putujem na suho, more mi drago ni,
spim s' uha na uho; zlo mi se i ne sni;
u vjeru ne davam, jamac se ne hitam,
na vrat ne prodavam, moe posle činim sam.

S. Čestit se kažeš ti i obrazom svitlim,
i dobrom pameti, i tvojim trgom tim.

I. Ne mjerim ja gori nebeske visine
ni pamet ma nori tej morske dubine;
u sriedu udaram, blaženi gdi idu,
sam sebe ne varam hode u nevidu.

S. Ti s' neki razumnik; vigju ja brate moj;
ja dosad niesam vik besjedit čuo takoj.

I. Ako je ki razum, i mudros u meni
taj mudros ni taj um od Gacka brate ni!
ja prvo u ovi grad kad dogjoh čestiti
bjeh star a ne mlad jak sam sad viditi.

S. Da to se s' pomladio. I. Pomladio brate moj;
bradat sam i sied bio, S. Koje je čudo toj.

I. U ovi grad jednome ja dogjoh na Ivanj dan
i srećom mojome ne nagjoh nigdi stan
ter k vodi tuj sjedoh u ovoj prem dobi,
tuj malo pojedoh; pak me sanak dobi,
i speći ja takoj čuh gdi se igraju
tej igre brate moj, i pjesni spjevaju,
da dušu moju tad obujmi veća slas
ner se izrit može ikad, probudih se u taj čas,
i vidjeh kon vode; tuj gdies ti; gdi vile
tanačce izvode, gizdave i mile.
Pruži se jedna od njih, hvati me za ruku,
a druga ljepša od svih paslanu? jabuku
pokloni tuj meni; tretja reče: hodi,
pri vodi studeni ter nam kolo vodi;
četvrta mi reče; ako budeš piti,
noćas razum steče, kim ćeš slavan biti;
napih se, brate moj, i jabuku primih
i tanac pri ovoj vodi š njimi izvodih;
prašah ih za ime, zvahu se junače,
imeni čudnime. S. Spovegj mi, moj brače.

I. Jednojzi Perlica, drugojzi Kitica,
tretjojzi Pavica, a Propumanica
četvrtoj bješe ime; ma bješe Pavica
batesa nad svime, koja penga lica:
sobom me na dvore tej vile vodiše
i mene do zore slastima pojiše;
svukoh se od tada iz kože jak zima,
opade mi brada, idoše dlake tja,

a mlada kožica lašti se na meni
kako no plitica, na kojoj pisma ni;
ja ostah mlad, što mlad, domaća mene već
ne poznavaše tad, ni ktiaše samnom leć;
veljaše ne ću te; ti niesi ki si bio;
al joj kosti ćute. S. Da si ju si bio?

I. Bog me ju nalandah; a ona biedna viče;
od mene ju bješe strah, ma me pak običe.
Veljah joj, kućko zla, toli t' sam draži star
neg li mlad jeli, a? i ne imaš još za har;

S. Ah čudâ, kih sada ovdi se naslušah
i sieda mi je brada, a ne čuh ja toj; ah.
Koliko kon vode i ja znam er vile
tanačce izvode kako no snig bile,
i ja sam nikada š njimi tance izvodio
ma sam bio svegj tada, kako sam i prije bio;
čoek da se pomladi čudo je velje toj.

I. Nije svakoj bradi toj dano brate moj.
Kako se zoveš ti? S. Stanac se zovem ja
s rieke Pive; a ti? Kaž mi milos tvoja;

I. Zovem se sedni muž, prezime dugi nos
na sebi kako spuž nosim dom, gdi sam gos;
Pijem vince bez vodice
voda mi je bistra mila,
gdi ma ljubi mije lice,
kad je od ruže vienac svila.

S. Brate sedmi muže, ali t' dugi nose
moj pošteni druže, ne jele te ose.
I. Da sam mlieko ali mas, ose bi me izjele,
S. Oto si slagji vas neg što beru pčele,
ku ti daše travu tej vile kaži mi

I. Travu naime zdravu, ka cti liti i zimi,
njome se pomladih, liti i zimi ragja,
od trava oda svih ona je najslagja.
S. Gdi ve se nahodi, umieš mi što riti?
I. Sjutra pri ovoj vodi moć ju ćeš viditi;
prvu vil opaziš, doniet će je tebi,
čin noćas da ne spiš er će doći k tebi.

S. Gdje bi se po sreći i ja ovdi pomladio.
I. Bogme ti ću reći: ne bi prvi bio.
S. Što bi mi ona dala domaća moa mila
I. Bogme bi uzigrala. S. Ah rados bi bila
gdje je ona hubava mladica, a ja star.
I. Bila bi joj zabava. S. Bogme bi joj bilo u har
er ne bi naprieda uza me plakala
grijav peču leda, ma bi mirno stala.

I. Ne moj se pripasti ako bi tej vile
noćaska u tmasti iz vode isplile,
i ktiele s tobome tanačac izvodit
er srećom tvojome mogao bi čestit bit.
S. Rekao t' sam er i prije s vilam sam općio,
ohaj strah me nije, niesam vik strašiv bio.
I. Vjerujem; a bogme s prem junak viditi
S. Dano mi je toj s nebes. I. Imaš li što piti?
S. Vodica je uza me. I. Taj drievo i kami
nosi; taj nie za me, i s bogom ostani.
S Kudi se odpravi. I. Poći ću domome.
S. Cić moje ljubavi postoj još sa mnome.
I. S tobom bih još sidio, ma bi mi domaća
vikala, gdje s bio? Ke je? bogme udaća.
Deblja je neg viša, a ima nos od pedi
a gubica od miša, a od osla siedi?
S. Kobila objesna bez uzde pruca se,
a žena nesvjesna bez straha osjeca se.
I. Ah mudro ti umje rit, sjutra se za tuj rič
budem ljepo gostit, tako mi zdrav radič.
S bogom mi ostani Stanče dobri druže
S. Sa mnom se opet stani, moj ve osmi muže.
I. Niesam osmi muž, neg sedmi, dugi nos,
nosim dom kako spuž na sebi kako gos.
S. Oto se zarekoh, prosti sedmi muže
jezikom utekoh. I. Prosto t'; s bogom druže.

Nije li mnoga komična krasota u ovome dialogu, u kojem se Vlah sa Stancem od nepoznanika stvorio prijateljem, i nije li tako ispreden da nam se čini posvema vjerovatna ta zamama i prievara u kojoj Vlaju opčini, da vjeruje u Vlaha ko u evangjelje.

Ovo: Zovem se sedmi muž, prezime dugi nos i t. d. dolazi i u Adonu. Tamo tu izreku Kojaku i Grubiši daje Vukodlak da mu ju odgonenu. Što ta zagonetka znači, toga ja ne znam. A tako imade i u ostalom u tim komedijam u dialozima, kojekakovih fraza i šala, koje bi, ako bi, samo koji Dubrovčanin znao odgonenuti.

Poslije ovoga Dialoga, kikoću se Ivo, Miho i Vlaho nad ludosti Stanca i vragolijom Vlaha. Ona dvejica kažu, ajdemo ća, ali Vlaho veli, da mu se oni kozli odviše dopadaju, da ih ne bi osvojio, što mu je uz lahkovjernost toga Stanca lahak posao čini. U to spaze maškare i odluče ih zaprositi, da im predstavljaju pred Stancem vile. Odoše u tu svrhu.

Stanac vas zamišljen dozivlje vile da mu dodju tu milost iskazati te ga od starca mladićem učiniti.

U to dodju Vlaho i Miho i Ivo preobučeni i one maškare te se grade pred Stancem vilama.

V. Junače, dvigni se. S. Da bude gospoje.
V. Na uzmi napi se. S. Na poštenje tvoje.
V. Da bi se pomladio i da bi t probilo.
S. I tomu bih rad bio, Bog te čuo, ma vilo.
V. Ne mojmo krzmati, sestrice gizdave,
neg pogjmo iskati kriposne sve trave
kiem ćemo ovoga u osla satvorit
S. Ne mojte za boga, biedan što će ovo bit?
V. Pogjmo ga junaka u pticu stvoriti.
S. Ne ću moć bisaka leteći nositi;
na mojte molju vas. V. A mi ga stvorimo
u paklenu napas, da žene strašimo.
S. Ne mojte u tmasti er mi se će biedna
domaća pripasti, miona ma vriedna.
V. Stvormo ga buhome ter će k mioni skoknut.
S. Ne mojte ni tome, er me će utuknut
rad bih se pomladit, miona bi rada toj.
V. Od koje doba hoć bit? S. Od dvaes godin takoj.

i t. d. jer dolazi tekst nešto ostećen. Vile mu to obećaju, i zovu druge maškare, to su Miho i drugovi na vlašku obučeni. S ovima izvode tanac, te i njim tobože prosećim da ih pomlade, u što Stanac pridohvati da prije njega, obećaju da će im na volju učiniti. Vile kažu Vlahima i Stancu da s mirom sjede, dok ne svrše svoje čarolije. Uzmu oko Stanca plesati i pjevati i napokon ga izmoče i svežu ruke i bradu mu ostrigu govoreći

Da bi se pomladio, i da bi mnogo lit
drag i mlad mioni bio, i pogj da si čestit.

U tome kozle i što je u bisazieh dvignu iza njih ostali; i ostave mu dinara što ta pratež valja, i otidu tja, u to se on od varke osviesti i skoči za njim vikajući

Kozle mi bog te ubio, je li mi ko pomaga,
prem ti sam ludjak bio, nie ovo bez vraga.
Biedan se pomladio, ostrigoše bradu,
haramije ko bi mnio da su u ovom gradu!

Kako se samo sob⁻m pokazuje, Marin Držić uvodi u svoju novelu od Stanca narodnu komiku. Nalješković jedva u trećoj komediji prikazuje tipe komičnih Dubrovčana, a i ti su pomiešani scenami, koji po današnjem shvaćanju stoje ispod granica komike, u obsegu prostote, niti Marin Držić nije baš svaku rieč birao, ipak su mu scene lakše podnieti, a raširio je mnogo dalje polje u svojoj komediji, uno-

seći u život objestnih Dubrovačkih mladića tip narodne komike, kakav je u svom držanju i govoru stari vlah Stanac.

Kad bi nam srećom sva Marinova djela poznata bila, znamenito bi nam se historija Dubrovačke drame popunila, ovako ne možemo nego gorko žaliti, što smo prisiljeni te nam u istoj ostaje nepodpuna slika najoriginalnijega pjesnika. Upoznali smo se do sada s njegovim 1. Abramom, 2. Uskrsnućem Isukrsta, 3. Tirenom, 4. Adonom, 5. Novelom od Stanca, ostalo nam je pako za sada jošte u rukopisu 8 njegovih komedija pisanih u prozi. Kolika vriednost upravo u ovih stoji, pokazuje nam jasno jedna jedita, koju od njih do sada poznajemo, to je Dundo Maroje štampan u Dubrovniku 1867, ostale su još u rukopisu, iz kojega jedva dočekujemo Arkulina, koji će nam izaći u Dubrovniku g. 1871.

Iz Dunda Maroja doznajemo prvo ime kazalištnoj družini, kakovih u Dubrovniku bijaše veoma mnogo, sastavljenih od samih uglednih mladih plemića, koji u 16 vieku ljubljahu svoj jezik dotlje, da se niesu ustezali govoriti ga i iznositi ovakovim javnim načinom. Ime je toj družini, kojoj bijaše naš Marin pjesnikom „Pomet družina“ koje si je nadjenula od komične uloge u jednoj od Marinovih komedija, u kojoj se prikazivao sluga, kojemu trbuh bijaše glavno štovanje i briga, pak je prema tomu imao svoje ime Pomet trpeza. U obće su sva imena u Dubrovačkih drama karakteristična: tako se već u pastirskoj igri sastajemo idilično s poetskim Miljenkom, Radatom, Ljubmirom, tako ćemo se kod Marina u njegovu Dundu Maroju sastati s Bokčilom, Tripčetom, Popivom, Petrunjelicom i t. d. Iz dosadašnjih Marinovih drama doznasmo da se o pokladah prikazivahu, manje u privatnih kućah, veće na pijaci; iz Dunda Maroja doznajemo prvo ime kazalištne družine, a povrh toga znamo, da se je i on prikazivao o pokladah g. 1550, i to u viećnici. Na pokon imamo u istom jošte i tu viest, da se u prologu pjesnik ispričava pred publikom, ako scena ne bude kao obično ukrašena, tomu je krivo zlo brieme, koje mu je arkitekte odvelo.

Druge pojedinosti koje se iz Dunda Maroja učimo, pobilježit ćemo u kratkom priegledu, koji od njega stavljamo.

Pred samom komedijom dolaze dva prologa, iz kojih doznajemo da naš pjesnik još uviek ima medju svojimi sudrugovi pjesnici ogovaratelja i neprijatelja, ali ima već i svoju partaju, i to, čini se, veću i znamenitiju od one prve, koju napada nemilosrdnom žestinom i načinom, u kojem se na prvi mah poznaje pjesnikova supremacija nad

svojimi protivnici. Nadalje doznajemo iz ta dva prologa nekoje viesti o redu Držićevih komedija, o vremenu, i načinu, kada i kako se prikazivahu.

U prvom pozdravlja pjesnik vlastelu, puk, ljudi, žene, stare, mlade, velike i male. (Ovo nas uči da se je Dundo Marojo prikazivao cielomu narodu.) Sjeća ih kako im je prije tri godine svojom negromancijom prikazivao čudesa, stvorivši im tu gdje sjede pijacu, a od ove opeta u kratak čas zelenu dubravu, što im se je veoma dopalo. Po što ga je sada o pokladah opeta vjetar u ove krajeve donio, prikazat će im toga puta nešto od svoje negromancije. (Držić je na ime mnogo putovao po Italiji, kako nam to u njem svjedoče biografi, a još više njegova djela, na kojih se prema ovim njegovih sugradjana pjesnika spoznaje točnije poznavanje talijanske drame.) Nu prije nego to bude, otkrit će im neki sekret, koji im do sada bijaše nepoznat, i od kojega su se škule od mudraca vazda veoma čudile i napostovale. Kad sam od vas, veli, otišao, došao sam u velike Indije, gdje osli, čaplje, žabe, i mojemuni jezikom govore. Iz velikih Indija došao sam u male, gdje pigmalioni ždralovi boj biju. Iz ovih k novijem Indiami, gdje se psi kobasami vežu, i gdje se balotami od zlata na cunje igraju, gdje je kant od žaba u scieni kako medju nami od slavica. Iz novih pošao sam u stare Indije, kamo sam istom negromancijom dospjeti mogao. Tu je našao zlatno doba, koje na široko opisuje. Nu u jednom gradu, veliku, visoku, i vele urešenu, vidio je pisma, i od kamena čovuljica vele učinjeno, obraza od mojemuče, od papagala, od žvirata, od barbaćepa; ljudi s nogami od čaplje, stasa od žabe; tamaše, izješe, glumci, Jeca od ljudi. Koga naroda? upitah, koji ovo obrazi? Na to mu pripoviedahu, da su u stara vremena dolazili negromanti, da iz zemlje zlato odnose, pak su donosili sobom te nakaze od drva izrezane. Žene, koje polakšu pamet imaju od ljudi, gledajući te obraze počeše se smijati i govoriti, kako bi to smiešno bilo, kad bi ti kipovi oživjeli, i rekoše negromantom, ako žele zlato odnositi, neka učine da ti kipovi oživu. Negromanti tako učine, i te živrate, barbaćepi, osli i t. d., ti ljudi nahvao oživješe i počeše se veoma ploditi i miešati se ženami nazbilj. Kad to ljudi nazbilj opaziše, uzeše oružje i izagnaše sve te ljude nahvao iz tih strana, da ni jedan u njih ne osta.

Ti ljudi nahvao dodjoše ujedno s negromanti u brieme Saturnovo u ove naše krajeve i veoma se u njih rasplodiše. Minu brieme od zlata, za gvoždje se svaki uhiti; počeše ljudi nahvao boj biti s ljudmi nazbilj za gospodstvo. Negda ljudi nahvao dobivahu a negda ljudi nazbilj,

ma za riet istinu, ljudi nazbilj u duga briemena napokon su otezali i još otezaju, ma s mukom i s trudom; i današnji dan ljudi su nazbilj pravi ljudi i gospoda, a ljudi nahvao ljudi su nahvao i bit će vazda potištenjaci.

Sada će nam se prikazati komedija. Sekret kako su ljudi nahvao postali vam odkrih, a komedija će vam otkriti, koji su nahvao, koji nazbilj ljudi. Tihi i dobri uzet će za dobro, što im se za dobro dobrovoljno čini, a obrazi od barbaćepa, kojih nenavidos vlada i nerazum vodi, mojemuče, žvirati, barbaćepi, tovari i osli, koze, ljudi nahvao, sjeme prokleto, po negromanciji učinjeni, hulit će sve, od svega će zlo govorit, jer iz zlieh usta ne može nego zla rieč izit i ne drugo. Na vašu sam zapovied, stavte pamet na komediju.

U drugom prologu veli pjesnik, da mu je žao, što vidi, da ne će moći zadovoljiti tolikoj pozornosti gledatelja toliko izvrsnom stvari. Mi Pomet družina nijesmo umjeteonstva tako velike stvari učiniti, nu pošto je običaj, da se o pokladah feste čine, odlučila je družina prikazati komediju ma i znade da ne će biti kakovu ju oni žele da bude. Ova će komedija biti nova i stara; nova jer sliedi onu prvu komediju od Pometa, stara er će doći oni isti, koji i u onoj, na ime Dundo Maroje, Pavo Novobrdjanin, Pomet i ostali; prva je prikazana u Dubrovniku, ova će biti u Rimu. Ako šena ne bude dosta liepa, tužimo se na brieme, koje nam je arkitekte odvelo. Ne scienite da se je vele truda, ulja, knjige, i ingvasta oko ove komedije stratilo. Šes pometnika u šes dana vi su zgjeli i sklopili. Čujte u dvie rieči argument od komedije Dundo Maroje. Ako nijeste zaboravili kako mu biše ukradeni dakati i vraćeni s patom da se sinu spodesta od svega po smrti, sada će biti novi pat argument komedije. (Ovo je dakle bio sadržaj komedije Pomet; novi pat komediji Dundo Maroje jest kako sliedi.) Dundo Maroje dat će svojemu sinu 5000 dukata da ide u Jakin, od tuda u Fiorenciju za učinit svita, s kojimi da ode u Sofiju s patom, ako se dobro ponese i s dobitkom se vrati, da mu skrituru u spodestioni on čas učini, i da ga oženi, i da mu da vladat sviem ostaliem dinarmi. Čuvajte se i ne davajte djeci nesviesnoj dukata u ruke, jer bi vam intravenjalo kako će i Dundu Maroju, komu je sin u mjesto Jakin otišao u Rim i tude dukate spengjao, a Dundo čuvši za to, pošao je sa svojim tovernjarom Bokčilom, da još spasi što se spasiti da. Još će vjerenica Marova (sina) čuvši kako joj se vjerenik vlada ukrasti od tetke 300 dukata i s prvim bratučedom u Rim doći. Ostalo ćete čuti.

Iz ovih prologa i dosadašnjih drugih viesti doznajemo o dobi u koju pojedine Držićeve drame padaju ovoliko.

Abram jest prvi njegov komad i pada g. 1546. Ta je godina na akad. rukp. br. 118 ubilježena, a i biografi tako kažu. Adon je prikazan na piru Vlaha Držića sa Sinkovićevom, a na čelu komedije stoji u akad. rukp. zabilježena g. 1550. Na tom istom piru dakle g. 1550 prikazana je po drugi put Tirena, o kojoj prolog veli, da se onomlani nije dopala. Taj onomlani od 1550 jest godina 1547, koju i biografi navode kao godinu, koje je Tirena sastavljena. U onom istom prologu k drugoj predstavi Tirene veli pjesnik da je poslije njezine prve propale predstave nekim komadom publici omilio. Taj komad će po svoj prilici biti komedija Pomet, jer nam u prologu k Dundu Maroju, koji po bilježci rukopisa pada g. 1550, veli, da se je prije tri godine publici komedija Pomet vele dopadala. Novela od Stanca pada takodjer g. 1550, jerbo je 1551 s drugom Tirenom štampana. Znamo dakle da: 1. Abram pada 1546; 2. Tirena prvi put 1547; 3. Pomet 1547; 4. Tirena drugi put 1550; 5. Adon 1550; 6. Dundo Maroje 1550; 7. Novele od Stanca 1550.

Dundo Maroje sastavljen je na način Plautinsko-talijanskih komedija šestnaestoga vieka, u kojih se pjesnička invencija napinje i natječe kako će intriguom prikazanih osoba bolje zamrsiti čin, ne pazéći na prvi uvjet umjetničke kompozicije, da zgode budu udešene da su kao nuždna posljedica predočenih karaktera; tu se pred kućnimi vrati u jedan dan križaju zgode i nezgode nemogućim brojem i hitnjom, da čovjeku treba dobrana razmišljanja, dok se sabere i razabere kamo što spada. Ako našega Dunda Maroja uzmemo mjeriti prema svojoj dobi, možemo se njime do ista ponositi, da u živosti invencije snova i protusnova ne zaostaje za nikojim talijanskim suvremnikom svojim. Kao kod Talijana Cechi tako i kod nas Hrvata ujačuje Držić komički efekt sastavljanjem ljudi iz različitih krajeva, koji govore svaki svojim žargonom, i tu su mu osobito liepo pošli za rukom Dalmatinci, kako u Rimu miešaju u hrvatski govor talijanštinu. U ostalih partijah odlikuju se Držićeva proza riedkom krasotom, samo što bismo imali željeti da nam koji Dubrovčanin razjasni smisao mnogobrojnim prirječima i lokalnim frazam, koje se u njem nalaze.

Kao kod drugih komedija te vrsti, tako je i našemu Dundu Maroju radi nepregledne komplikacije njegova čina veoma teško izvaditi sadržaj, i ne preostaje nego da si čitatelj nadomjesti izbliži pregled samim čitanjem komedije, kako je štampana u Dubrovniku od g. 1867.

Stari tvrdica Dubrovčanin Maro e poslao je svoga sina Mara s 3000 dukata u Jakin a od ovud u Fiorenciju, da kupuje robu. Maro ode pravac u Rim i troši poznat pod imenom signor Marino dukate na neku kortižanu Lauru. Stari Maroje dozna za tu nesreću i odputi se s tovernjarom Bokčilom u Rim, da spase od tih dukata koliko se još da. Bokčilo je silna junačina, nikada sit ni jela ni vina, a njegov ga škrtica gospodar hrani „kao one što no se iz moreške zemlje donose kamalionte, kao li se zovu, koji se jajerom hrane“. U Rimu se namjere na staroga Kotorarina Tripčeta, koji pomaže Maroju u jadovanju nad besvjestnimi sinovi i vodi ga u oštariju, iz koje će si sina Mara moći vidjeti, kako dolazi k svojoj kortižani Lauri. U tu Lauru zaljubljen je i nekaki Ugo Tedeško, ali ona za Uga ne mari, jer ovaj ne umije trošiti dukate kao njezin Maro. Ugo zdvaja što ne može uspjeti i njegov sluga Pomet ima pune ruke posla, kako bi Lauru od Mara odvratio a priklonio svomu gospodaru. On se ulagiva Laurinoj dvorkinjici Petrunjelici, nekoč Dubrovačkoj godišnici, ali sve uzalud, Laura ne će nego Marina. Stari Maroje dakle sluša iz oštarije kako se njegov sin nabacuje dukati naručujući za Lauru kod svoga sluge Popive perle, kolajne i večere, i kad zapazi svoga sina gdje izlazi od Laure u kadifi i svili, ne da se ustaviti, nego poleti na nj da ga pozove na račun. Nu Maro je lukav, on se stavi kao da ga ne pozna, stane zapomagati, da ga je neki ludjak napao i policija odvede starca Maroja u rešt. Cielu tu aferu gledao je iz prikrajka Ugov sluga Pomet, pak je otišao k sudu i razložio im kako stvar s tim starcem stoji, izbavio ga time i odveo u gostionu k zvonu, neka ga tamo čeka, dok mu druge savjete donese. Idući Pomet k Laurinoj kući nadje siromaka Bokčila, koji je ostao sam, a ne zna ni kud ni kamo. Kako su na ime starca Maroja odveli u zatvor, starac se Tripče odmah odšuljao, a ubogi Bokčilo ostao sam s oštarijašem, koji ga goni iz oštarije, neka plati račun, a Bokčilo niti ga razumije niti ima pare u džepu. Ostavši dakle Bokčilo sam, uputi ga Pomet neka ode u Laurinu kuću, neka pripovieda slugi Marinovu Popivi, koji za svu tu aferu ništa ne zna, da je starac Maroje došao i donio puno blaga pak da želi čim prije vidjeti svoga sina, tu će ga Popiva za tu viest liepo pogostiti i odvesti ga k staromu Maroju, za kojega neka mu kaže, da čeka na sina kod zvona. Pomet sve to čini i mladi Marin već prekasno doleti pred Laurinu kuću, da svoga sluga Popiva uputi kako stvari stoje. Marin zdvaja, ali Popiva još nije nadmudren, njemu odmah mune u pamet sretna misao. Mladi Marin neka se preobuče na trgovačku, neka isprosi

od Laure da predade za čas židovu Sadiju svoju zadužnicu na koju ima kod banke novaca, židov Sadi će na tu hipoteku dati za čas Marinu svoj magazin robe, koji će ovaj staromu Maroju pokazati, kao da je sve to nakupovao, a za onu jutrošnju aferu neka se Marin stavi pred svojim ocem sasvim nevješt, kao da nije on bio onaj mladić, nego valja da koji njegov sličnik. Laura se da do ista namamiti njihovim pripoviedanjem, da je starac Maroje veoma ljubezan, ali da mu treba samo pokazati trgovinu, i dade Sadiju svoju zadužnicu na koju ima u banki novaca, a Sadi preda Maru svoj magazin. Nu Ugov Pomet otišao je do toga starcu Maroju i uputio ga, neka svoga sina prividno ljubezno primi, dok od njega ne izmami ključeve od Sadijeva magazina, iz kojega neka mu odnese svu robu. Tako se zbude. Sin se stavi pred ocem nevješt rad one jutrošnje zgode, otac ga ljubezno prime i isprosi od svoga sina ključeve od magazina, u koje ima s Bokčilom nešto robe spremiti, a dotlje neka ga sin podje u kuću pričekati. Starac Maroje i Bokčilo isprte sav magazin, mladi Maro doleti da im otme stvari, ali sada otac preuzme ulogu svoga sina od jutra i poče zapomagati, da ga razbojnici kolju, na što Maro uteče. Cielu tu komediju gledala je Petrunjelica, koju je Laura poslala, neka iz prikrajka razvidi, kakav je taj starac Maroje. Što više brižna Petrunjelica dozna u isti čas o mladom Maru još gore viesti. Idući na ime kući, namjeri se na Marovu Dubrovačku zaručnicu Peru, koja je doznavši kako joj zaručnik u Rimu žive, ukrala svojoj tetki 3000 dukata pak je došla sa svojim bratučedom Ivom i nekom bakom u Rim, da nadje Mara. Od ovih dozna Petrunjelica ko je i šta je Maro. I tako je Pomet sada posvema uspio. Mladi Marin dodje s Popivom pred Laurinu kuću i svjetuje se što im je činiti. Ne preostaje drugo, veli Popiva, nego da prenoćiš kod Laure, da joj ukradeš kakovu perlu, tu ćemo prodati, pak s jutra rano bježimo iz Rima. Pokucaju dakle na vrata, ali je prekasno; Laura zna od Petrunjelice i Pometa sve njegove odnošaje i ne pušta ga u kuću. Marin odleti u zdvojnosti da nadje gdje godj oružja pak će joj doći svu kuću razrušiti. Njegovi prijatelji gledajući taj bies polete, da ga odvrate od razbojstva.

Ovdje se naš rukopis svršuje, a svršetak komedije se je izgubio, nego mislim da je bio ovakov. Medj ostalim spletkanjem u komediji namjerio se je Pomet na nekoga Hrvata, koji traži po svietu nekakvu Mandaljenu. Ta Mandaljena na ime bijaše kći bogatoga nekoga trgovca u Augusti i udala se je proti očevoj volji, na što ju je otac „deseredital“. Mandaljena je od oca utekla i otac nije za nju ni pitao,

jer je imao još dosta druge djece, nu nesrećom mu sva ostala djeca poumru, i sad evo šalje toga Hrvata po svietu, neka plati 100 škuda onomu, koji bi mu znao kazati gdje mu je ta kći. Pomet čuvši te viesti od toga Hrvata pomisli odmah da bi Laura mogla ta Mandaljena biti, jer je o njoj znao da je nekoč u Dubrovnik došla iz tudjega kraja i živjela tamo pod imenom Mande. Isto tako se je Pomet namjerio i na nekoga bosanskoga mavaziju, koji traži po Rimu Peru, kojoj je umrla bogata tetka pak je učinila baštinicom svoga imetka.

Toliko doznajemo iz same komedije i prema tomu je sva prilika, da se je sin Maro izmirio nagovaranjem prijatelja sa svojim ocem, koji je na to mogao pristati, jer mu se onih 300 dukata nadomjestilo, što mu sin dobije bogatu baštinicu Peru za ženu, Laura je valja da ona Mandaljena koju traže, i ona valja da uzimlje svoga zemljaka Uga tedeška, a Pomet Petrunjelicu.

Veoma nam je žaliti, što od osam Držićevih komedija u prozi, nemamo do sada cielu nijednu štampanu osim ovoga Dunda Maroja, a i u rukopisu, iz kojega nam je g. B. u Dubrovniku od g. 1867 priobćio Dunda Maroja ne nalaze se sve, i one koje se još nalaze nijesu podpune. Pribiremo ovdje još jednom sva Držićeva djela redom. 1. Posvetilište Abramovo; 2. Porodjenje Isusovo; 3. Tirena; 4. Adon; 5. Novela od Stanca. Sve ovo pisano je u dvanaestercih. Sliedi po biografih osam komedija pisanih u prozi, od kojih se u pomenutom rukopisu g. B. u Dubrovniku nalaze: 1. (6.) počinje komedija prikazana u Vlaha Sarkočevića na piru; 2. (7.) nema početka, od 2. čina ostaju 2 lista, 3, 4, i 5 su cieli. 3. (8.) Počinje komedija skup prikazana u Saba Gajčina na piru 5. čina; 4. (9.) Komedija počinje o dundu Maroju prikazana u viećnici od kumpanije Pomet družina. 5. 10.) Arkulin 5. čina; 6. (11.) počinje komedija de giuho krpeta e de hlach. Jedna strana iz prologa; 7. (12.) Pierin. Od ovoga istom izvadci. Ostaje nam dakle osma posvema nepoznata a to će biti 8. (12.) onaj Pomet, koji se spominje u Dundu Maroju.

Ovoliko nam je poznato od Dubrovačke komedije 16 vieka, koja je već u svom početku originalna, a uzdiže se svojom vriednošću iznad ostalih vrsti drame. Jednomu i drugomu je uzrok darovitost Dubrovčana za šalu, koje će se i današnji putnik veseljem naužiti, a kako se istom veselo razliegala, kad je Dubrovnik tonuo u bezbrižnosti slobode i bogatstva, kad se je osjećao republikancem, kad mu brodovi raznašahu iz Gruža njegovu slavu, a unašahu bogatstvo, kad se o pokladah orahu veseli pievi koledâ, kojim danas znamo toliko za

njihovu bit, da su šaljive pjesme, pjevane o pokladah od veselih družina, polazećih iz kuće do kuće, ali nam još ostaje iz bližega ih sadržajem proučiti. Isto nam tako preostaje jošte pobliže proučiti i opisati mnogobrojne njihove crkvene i narodne svečanosti, iznad kojih se ponajpače ističe slava svetoga Vlaha, gradskoga patrona. Ovu pošljednju opisuje Apendini, ostale Cerva. Kratak pregled svih ukupno bio bi i potreban i liep korolar k dramatskim prikazivanjem, nu nijesam dospio da ih iz Cerve proučim, a sama slava svetoga Vlaha, odveć je osamljena, da bi njome palo koje svjetlo na našu radnju.

Ima u 16 vieku još jedan pjesnik komedija, koji je toliko neznatan, da ga noviji naši historici mimoidjoše, a ni sam Apendini ne zna o njegovu životu ništa, a o radnji istom toliko, da ima od njega nekoliko nepodpuno sačuvanih komedija. To je Antun Sasi. U bib. frat. u Dubr. ima od njegovih djela rukp. 73. 52. Iz jedne posmrtne pjesme Marinu Držiću u istom se vidi, da je suvremenik i učenik našega Marina. I komedije njegove su u tom rukopisu sačuvane, koje su ne samo nepodpune, nego tako nerazumljivo ispisane, da im nijesam uspio točno sadržaja pronaći. U prvoj „malahna komedija o piru“ pripovieda pjesnik, u 176 dvanaesteraca, kako Vlašić, Vučeta kramar, i ženik kotunar idu u Ston, da traže za nekoga mladića ženu. U Stonu ih Frano vratar i Koško glava od soldata upućuju, na koga im se u Stonu u tom poslu valja obratiti. U drugoj „Filide“ poteže se pastir Ljubmir već dva dana po gorah za vilom, a rodjaci ga ne mogu kući spraviti. U trećoj „Flora“ govori pjesnik „knezu i ostaloj vlasteli“, nu sadržaja nijesam drami mogao pronaći, i samo sam toliko odgonenuo, da se radi o ženitbi kao u onoj prvoj.

Prošavši tiem dramu šestnaestoga vieka, da vidimo kakova je

III.

Dubrovačka drama 17 vieka do potresa g. 1666.

Ivan Frana Gundulića kaže u posvetnici svoga prievoda sedam Davidovih psalama g. 1620: „i ako su druzi razlika moja složenja: Galateu, Dianu, Armidu, Posvetilište ljuveno, Proserpinu ugrabljenu, Ceneru, Kleopatru, Ariadnu, Adona, kraljku od Šira s mnoziem i bezbrojniem pjesnima taštiem i isprazniem na očitieh mjestih s veliciem slavam prikazivali“ on ih „kao porod tmine u tminah ostavlja“, a samo prievod tih psalama „kako zrak od svjetlosti, na svjetlost izvodi“. Naš pjesnik Osamnide spjevao je prije svoje 32 godine pomenutih 10 drama, s mnoziem i bezbrojniem pjesnima, medj koje ne spada Dubravka, jer na dva rukp. dub. bib. frat. piše pred Dubravkom „Dubravka prikazanje spjevano po gospodinu Givu Frana Gundulića, prikazano u Dubrovniku g. g. 1628.“ To su rukopisi br. 201, 85 i 256. 35.

U posveti Ariadne od g. 1632 imamo jedini komentar k onim riečim, koje stoje u onoj od g. 1620, da mu se spomenutih 10 drama na javnih mjestih prikazivalo, ali i taj komentar ne siže dalje nego da nam pjesnik kaže, da je Marin Tudisi sa svojom družinom Ariadnu u Dubrovniku prikazivao. To je dakle uz Marina Držića Pomet družinu druga, kojoj ne znamo imena, ali nam je liepo svjedočanstvo, kako i najugledniji Dubrovčani u tih družinah sudjelovahu.

U Ariadni nam Gundulić pripovieda, kako je Tezeo doplovio s Ariadnom iz Krete na otok Naksos. Ovdje ga ribari srdačno primiše, nu u noći nagovori Tezea njegov svjetnik, neka ostavi Ariadnu na ostrvu, a sam u Atenu podje, jer bi mu Ariadna u Ateni potamnila slavu, kad bi doveo kao kraljicu ženu, kojoj otac toliko Atenjana žrtvova Minotauru. Ariadna ostavljena u jutro tužno nariče, dok joj se objavi Bako i sobom ju povede u nebo, da mu bude drugarica.

Kontrast medju Tezejevom ljubavi prama Ariadni i prema neokaljanoj slavi, veoma je liepo u pjesmi označen, Ariadnino naricanje, kad je ostala sama, ne dosižnom je dosada medju Dubrovčani krasotom

spjevana, korske pjesme pune su idilske krasote, riečju Ariadna stoji iznad svih dosadanjih Dubrovačkih drama. Prerazličiti metar i naskroz lirska dikcija, koja se Gundulićevom Ariadnom razlieva, učiniše i na mene i na moje prijatelje utisak, da se ista sigurno melodramatski morala prikazivati. Dične li naslade u toj blaženoj pomisli, kako se početkom 17 vieka Dubrovčani nasladjivahu u muziku pretočenimi osjećaji Gundulićeve Ariadne, nad kojimi kliče u pohvalu pjesnikovu njegov pjesnički drug i suvremenik Ivan Sura Bona Vučićević.

Ariadna ostavljena
tako liepo mlaca cvili,
da diklica ucviljena
Baka k sebi doć usili.
Ki ne samo nju prigrli,
nu za slavu nje podpunu
da joj u dar neumrli
usried neba zviezda krunu.
Sad pravo je, u tve pjesni
ti, ki vele ljepše skladaš,
neg ona ista nje boljezni
ljepšoj kruni da se nadaš.
Čestit ti se vienac svit će
od neumrle lovorike,
ki se slavno zelenit će
vrh čela ti po sve vike;
jer njoj zapad krunu krije,
a tvoj lovor, kako sada
zelen je uviek, njemu nije
smrti, zime, ni zapada.

Što čovjek ne bi ni iz daleka pomislio, čitajući Gundulićevu posvetnicu pred njegovom Ariadnom i ovu Bunićevu pjesmu u njezinu pohvalu, i nadpise nad rukp. bib. frat. u Dubr. br. 201. 85 „Ariadna spjevana po Gosparu Givu Frana Gundulića“, i br. 143. 103 „Ariadna g. Giva Frana Gundulića“ i napis na izdanju Jakinskom od g. 1633. „Ariadna tragedija g. Giva Frana Gundulića“ — to čovjek prekapajući historiju talijanske drame nalazi, to jest Ariadna jest prievod trećega Rinunčinijeva libreta Ariane, sastavljena g. 1608, kojemu je poslije glasoviti u ono vrieme muzik Klaudij Monteverde sastavio muziku. Jedina utjeha što ju pri takovu nenadanu odkriću imamo jest, da je Gundulićev prievod do duše veoma slobodan ali ipak veoma liep, o čem neka sliede prispodoba originala s prievodom onoga glasovitoga monologa, u kojem Ariadna osamljena dozivlje Tezeja neka se vrati natrag.

(640—666.)

Lasciatemi morire,
lasciatemi morire:
E che volete voi che mi conforte
in così dura sorte,
in così gran martire?
Lasciatemi morire.
C. In van lingua mortale,
in van porge conforte
dove infinito è il male
A. O Teseo, o Teseo mio,
sì che mio ti vo' dir', che mio pur sei,
benche t' involi, ahi crudo! agli occhi miei.
Volgiti Teseo mio,
volgiti, Teseo, oh Dio!
Volgiti indietro i rimira cola
che lasciato ha per te la patria e il regno,
e in queste arene ancora,
cibo di fere dispietate e crude,
lascerà l' ossa ignude.
O Teseo, o Teseo mio,
se tu sapessi, oh Dio!
se tu sapessi, oimé! come s' affanna
la povera Arianna,
forse, forse pentito
rivolgeresti amor la prora al lito:
ma con l' aure serene
tu te ne voi felice, et io qui piango;
a te preparò Atene
liete pompe superbe, et io rimango
cibo di fere in solitarie arene;
tu l' uno e l' altro tuo vecchio parente
stringera lieto, et io
più non vedrovi, o madre, o padre mio.

(G. 1252 sl.)

Ne ustavljajte, ne držite,
komu veće ni'e živjeti,
umriet, umriet jao, pustite,
pustite me, jao, umrieti.
Ter ko će u ovoj hudoj česti
razgovor mi ki donieti?
U ovoj ljutoj, vaj, bolesti
pustite me, jao, umrieti.
S. Zaman, ište i nastoji
svies umrla, ljudski jezik,
da razgovor poda i lik,
gdje bez svrhe zlo se goji.

A. O Tezeo, moj Tezeo,
moj, jer moj si, jao, svakako,
za sve očima mojim tako
svietlos dragu da si uzeo,
obrati se, moj životu,
obrati se, ah jao bože,
da tvoj pogled vidjet može
njekad rajsku tvu ljepotu!
Ona, cieća sladke tvoje
i jedine, jao, ljubavi
rodno mjesto ka ostavi
i kraljestvo slavno svoje,
i ka mrtva s gorka vaja
još jestojska zvieri ohole
ostavit će kosti gole
na pržinah sega kraja.
Ah ma željo nemilosna,
jao o Bože da ti 'e znati,
ko se muči i što pati
Aridna tva žalosna;
bržek, bržek s mojih zala
tu bi milos oćutio,
da bi kajan obratio
jedra još put ovieh žala.
Nu s vietrićim blazim, milim
ti sad čestit brodiš more,
a ja tužna svak čas gore
bez ufanja ovdje cvilim.
Tebi Atena spravlja u čudih
sprave pune veličine,
a ja puste vrh pržine,
pića ostajem zvieri hudih.
Tebe rodjaka oba tvoja
veseli će zagrliti,
a vas veće ja viditi
ne ću ćaćko, majko moja!

Od istoga talijanskoga komponiste Monteverde spominje Klein (V. 565) operu „Proserpina rapita“ od g. 1630 i „Adone“ od g. 1639. Po iskustvu što ga imasmo s Gundulićevom Ariadnom, mogli bismo pomisliti da je i njegov izginuli Adon i sačuvana „Proserpina ugrabljena“ prievod ovih Monteverdovih opera, kad Gundulić ne bi svojih već g. 1620 spominjao. Bilo kako mu drago, Gundulićeva „Proserpina ugrabljena“ zaostaje daleko za njegovom Ariadnom. Čin joj je pun nevjerovatnih i gdje gdje upravo smiešnih čudesa, a govor otegnut, prazan, lišen svakoga pjesničkoga ukrasa. U ostalom se i tu opaža i

na mjerilu i na kompoziciji, da se je i ta Proserpina melodramatski prikazivala. Osim zagrebačkoga izdanja od g. 1847 služe nam za izvore Proserpini rukp. bib. frat. u Dubr. br. 70. 47 „Proserpina ugrabljena od Plutona, spjevana po g. Givu Frana Gundulića Vlastelinu Dubrovačkom“ i br. 201. 85 posvema istim naslovom.

U Prologu dolazi Merkurio iz podzemalja i pripovieda, kako se Pluto bio uzbunio, što mu bješe sudjeno ostati udovcem, te se zakleo zemlju izvrnuti, ako mu Jove ne da koju božicu. Na to su zvali u podzemalje Merkuria i on mu donio od Jova glas, da može slobodno Proserpinu ugrabiti. Ali eto božicâ.

U prvom prizoru beru Venera, Proserpina, Diana i skup božica cvieće, razgovarajući se medju sobom.

U drugom se zemlja raspukne i Pluto odvuće cvileću i mater zapomagajuću Prozerpinu.

U 1 prizoru 2 čina govore pastiri Ljubmir, Lovorko, Radmio i Dubravko o tom čudu što se zemlja raspukla te tjeraju od toga zlokobnoga mjesta svoja stada.

U 3 prizoru zapaze Cereru, koja

U 3 prizoru nariče za Prozerpinom.

U 4 prizoru dolaze oni pastiri i pitaju ju šta joj je, a na njezin plač i pripoviedanje da traži kćer, a ne zna gdje je, odgovara jeka na posljednje rieči strofâ, da je razabrati, da je u paklu i neka tamo po nju ide!!!! Cerera ne vjeruje jeki i prokune zemlju, da joj više nikakova ploda ne će dat ploditi.

U 5 prizoru dolazi k njim rieka Aretuza i veli Cereri neka ne kazni zemlju, jer ova nije kriva, nego joj kćercu Pluto u podzemalje odveo!

U 6 prizoru jadikuje Cerera s pastiri nad svojom nesrećom i odlazi u pako kćer tražiti.

U 7 prizoru pastiri sami ostavši još udilj govore, kolika je to nesreća po majku da bi i kamen procvilio.

U trećem činu nevjerovatnost prizora nadilazi već svaku granicu, a isto tako i praznoća dikcije.

U 1 prizoru daje Pluto pred skupom srda Megeri glas, neka zapovjedi Radamantu, da se danas ne će nikakav sud držati kao na dan njegovih svatova!

U 2 prizoru viče Cerera pred vrati, Pluto šalje Tizifonu da gleda ko je, ova ide i razgovara s Cererom, i doznavši da je mati Prozer pine ide i javlja Plutonu, a ovaj odgovara, neka ju dozove!

U 3 prizoru ište Cerera od Plutona Prozerpinu, neka mu je vrati iz ovih grdih tminâ, a Pluto ju ne može dosta da osvjedoči, da u podzemalju nijesu same tmine, nego da ima mjesta ljepših nego na zemlji.

U 4 prizoru dovode po materinoj želji dvorkinje Prozerpinu i sad opet u do zla boga otegnutom ensemblu dokazuju Cereri Prozerpina, srde, dvorkinje i Pluto, da je sretna Prozerpina u veselih poljanah pravednika, i napose ju ova moli, neka joj kao mati ne brani biti mogućom kraljicom, koja vlada i nad prošlim i budućim svietom, dočim bi na nebu bila prosta boginja! Jedva jedvice se mati da sklonuti, ali zadobije od Plutona rieč, da Prozerpina bude pô godine doli a po gori kod nje na nebu! Na to Pluto s Prozerpinom ode u svoje dvore a svi skupa zapjevaju nekoliko redaka, da bog dao Cereri do skora unuke.

Od ostalih u predgovoru k psalmom Davidovim spomenutih Gundulićevih drama nemamo nego neznatan fragmenat od „Diana i Endimion“.

Po preostalih 95 veraza ne da se ništa reći, kakav li je čitav komad mogao biti: Diana malko monologiše nad snivajućim Endimionom, poljubi ga; ovaj se probudiv otresne, nu doznav ko ga je poljubio, nudja se Diani za slugu.

Isto tako je i od Armide ostalo samo 130 veraza, iz kojih se jedino toliko razabire, da je Gundulićeva prema Palmotićevoj čin mnogo obsežniji imala, za što ovdje dolazi prizor, koji se morao dogoditi poslije onoga, što je u Palmotićevu sadržano. Armida se naime poslije boja, ne našavši u njem smrti, hoće sama da ubije, a Rinaldo ju molbom od toga odvrati, i Armida veli da mu i udilj ostaje poslušna službenica.

Gundulićeva Dubravka, prikazana godine 1628, spada na pastirske igre, i nadilazi kao takova na daleko sve, što do sada od te vrsti spomenusmo. Iz sadržaja joj se jasno vidi, da je na dan svetoga Vlaha t. j. 3 veljače prikazivana na javnoj pijaci u slavu Dubrovačke slobode. Ova krasna svrha krili se milim i svetim čarom nad veselimi pastiri, koji na taj dan imaju običaj, da se u sielu najljepša djevojka odabere za najljepšega pastira. Milienko je najljepši, ali novac je podkupio birače, i odabrana Dubravka ne zapane njega, nego ružnoga Grdaka. Nad tim se bog ljubavi u hramu razljutio, ustresla se crkvica, i sinula je svjetlost božanska po Milienku, na što ovaj dobije što ga po očitom pravu ide, t. j. najljepši pastir najljepšu pastiricu Dubravku. U silnoj vrevi satira, pastira i pastirica, koji se, kako je u toj pastir-

skoj igri već karakteristično, bez reda metu i pletu, dolazi još uviek mnogo prostačke šale, kao i u prijašnjih takovih igrah, i samo amo tamo ima mjesta, koja su liepoga komičkoga sadržaja, ipak su sve te mane prikrite pošljednjom svrhom naše Dubravke, koja je sadržana u konačnomu refrenu.

O liepa, o draga, o slatka slobodo,
dar u kom sva blaga višnji nam bog je dó.
Uzroče istini od naše sve slave
uresu jedini od ove dubrave.
Sva srebra, sva zlata, svi ljudski životi,
ne mogu bit plata tvoj čistoj ljepoti.

Evo joj sadržaja.

U prvom skazanju prvoga činjenja prizivlju pred zoru Radmio i skup pastira Danicu, neka se već pomolji, kada no ju sva narav veće zove, jer je danas godišnji dan, na koji ova dubrava slavi svoju slobodu, te će se kod te svečanosti uzeti najljepši pastir s najljepšom vilom, za koju svi Dubravu drže.

U drugom skazanju sreti Radmio jednoga ribara, koji iz svojih krajeva bježi, jer je u njih zavladao tudjin, pa je tako zlo, da nema pod njim obstanka, s toga je došao utočište tražiti u Dubravu, koja od vieka svoju podpunu slobodu jedina na primorju čuva. Radmio ga ljubezno pozdravlja i uvjerava, da će tuj naći sigurno utočište.

U trećem skazanju opisuje Miljenko krasotu svićuća dana, a dodaje, kako je njemu prema tomu tužno, jer ljubi Dubravku, kako to sve lišće u šumah zna, ali ona ima od kamena grudi i ne haje.

U četvrtom skazanju sreti ga Ljubmir pitajući, što je tako neveseo. Ovaj mu govori, rad neuslišane ljubavi prema rajskoj Dubravki. Ljubmir ga tješi veleći, da je precjenjuje, jer na zemlji nema ništa rajskoga, u ostalom neka se umiri, jer da će danas kod svečanosti imati se uzeti najljepši i najljepša, pa će sigurno njega izbor zapasti. Ovaj se toga boji, a ovaj ga udilj umiruje, i veli mu, neka bude samo smion, jer smione pomaže ljubav i sreća.

U petom skazanju dolazi Dubravka i skup vila te slave jutro i slave cvieće, koje posvuda cvate, ali, veli Dubravka, da su njezine krasote ljepše i od zore i od sunca, te pozivlje svoju družbu, da se podju okupati, da budu tiem ljepše.

U šestom skazanju dolazi satir Divjak i govori, kako je pametno da je tako mlad ljubovnik, jer ko u mladosti nije, taj će u starosti biti, a to je smiešno. Svaki drugo šta ljubi, a on ljubi Dubravku, i

nada se od svoje satirske krepke ljepote (koju opisuje) da će ona pri današnjoj svečanosti sigurno njega kao najljepšega zapasti.

U sedmom skazanju pridolazi satir Gorštak i najprije se s Divjakom pre, ko je od njih ljepši, za tim ko će od njih poć na današnji pir za glumca. Pru se ko bolje svira, da li Divjak svoje miešnice, ili Gorštak sviralu. Natječu se u sviranju, zatim se pru o pjevanju, i napokon si daju zagonetke, te pobjeditelj Gorštak odlazi da bude glumac, a Divjak odluči, da će poć k djevojkam, koje se kupaju, pa će jednoj ukrasti h ljine i obući se kao ženska, ne bi li njega najljepšom proglasili.

U osmom skazanju ostavlja pastir Zagorko svoje stado, tekući za svojom vilom, a starac Ljubdrag ga odvraća, nu se on ne da, jer to mu je stavna odluka, da će teći za vilom, dok ju ne stigne.

U devetom skazanju veli Ljubdrag, da je istina što se govori, da sviet čim stariji tim hudji i gori postaje, te filozofira, kako je nekoč sve, napose mladež, išla za koristi, a danas sve za nakitom, i mladići mjesto da u koristi obadju sviet, luduju na jednom mjestu za kakovom ženskom.

U desetom skazanju dolazi satirica Jelenka, Divjakova žena i tuži se na njega, što ju je ostavio a pošao za plemkinjom vilom. Opisuje kako je sva liepost tih plemkinja naprava i umjetni nakit, njezina pako svježa i naravna kao sunčana svjetlost.

U prvom skazanju drugoga činjenja dolazi Brštanko, Ljubmir, Tratorko, i skup pastira. Prvi govori, kako je to pametna uredba, da se svake godine slavi sloboda ove Dubrave, ter se tiem u unucih budi uspomena a tim ljubav, da ju sačuvaju, kako ju od otaca primiše. A isto tako je pametno da taj dan jedan pastir dobije ljubu, kaka mu pristaje. Ljubmir veli, da je i ovo pošljednje veoma pametno, jer jao si ga, kad ko dobije ženu, koja nije prema njemu, (što se karakteristično opisuje). Da veli Tratorko, ali isto tako jao, kad žena takova muža (što se opet karakteristično ali dubrovačkom apeirokaliom opisuje). Brštanko veli, ajdmo što smo se zabrbrali, kad nam je poći na svečanost, gdje će mnogo truda biti medj tolikimi ženskami jednu najljepšu odabrati. Tratorko ne bi rad da njega ta zadaća zapane. „Bog te ukloni od ženskih jezika.“

U drugom skazanju dolazi satir Vuk, kradljivac, koji govori, kako je to veoma pametno uredjeno s timi svečanostmi, jer ljudi odlaze puštajuć svoje stvari ne čuvane, i onda je tatom blagdan, kao što je njemu, komu pradjed bijaše tamo negdje blizu zlatnih vremena tat

Brgat, koji je stanovao u ovoj gori, koja još sada po njem svoje ime nosi.

U trećem skazanju dolazi na Vuka Stojna (mati Zagorka), kojoj je janje ukrao, i opet se dubrovačkom apeirokaliom svadjaju, ona, da njoj janje vrati, on, da ga ne da, neka ga se čuva, jer da je Bog Pan. Nu Stojna zna da je satir Vuk, i zagrabi ga za kose te mu gladnu otme janje.

U četvrtom skazanju dolazi na tako razjarena gladna Vuka satir Gorštak, pitajući ga, da li ga ljubav mori što je tako plačan. — Ne ljubav nego glad. — Gorštak ga zove, neka podje s njim na pir za bubnjara, što ovaj veseljem prima, da se tamo najede.

U petom skazanju moli Miljenko Pelinku, neka mu pomogne kod Dubravke. Ova ga bodri neka ju po miti, česa se ovaj ne ufa počiniti, na što mu ova drži cielu disertaciju, kako je sada vas sviet podmitljiv, a ljubav već i od prvoga početka bila, nego mu obećaje, da će ga pomoći.

U šestom skazanju dolazi satir Divjak preobučen kao vila plemkinja, i pripovieda, kako se sve od glave do pete opravljao, da bude čim sličniji ljepotom plemkinjama. (Karakteristično i poučno za toaletu Dubrovkinje one dobe.)

U sedmom skazanju dolazi Zagorko govoreći, kako je za ljubav ostavio stado i svu svoju kuću i gospodarstvo, te se moli, neka ga ljubav rad tolikih žrtava usliša.

U osmom skazanju dolazi nanj mati i tjera ga kući. On se ne da, jer da je stalno odlučio ženiti se. To ne će biti, jer jao si ga tebi, a još gore meni da ženu dovedeš u kuću. (Ovo opominje na Držićeva Adona.) Pošto se Zagorko još uviek ne da, grozi mu se mati, da će i ona poći na današnju svečanost, gdje se nada biti najljepšom proglašena. Na to vele ostali sinovi Stojnini, o kojih veli:

Još biste i vi, brečadi od sise,
po ovoj dubravi za vilam digli se,

i ovi vele, da odlaze za vilami te pripovieda njih 5 svaki, što koji svojoj vili nose.

U devetom skazanju dolazi Jeljenka u pastira preobučena te tuguje ljubomorno za svojim suncem i mjesecom Divjakom, bojeći se i grozeći, da će onu do smrti izbiti, koja bi ga zapala ljubovcom. A nije čudo da plemkinje koga smame, jer sad ti se kao i satirice skoro do pupka gole nose, kako je to bog Lero nekoč prorokovao, da će takovo vrieme nadoći.

U prvom skaz. trećega činjenja tjeraju pastiri preobučena Divjaka tojagami, a Jeljenka, koja ga je prepoznala, teče za njimi da ga brani.

U drugom skazanju se Gorštak veseli Divjakovoj nesreći a svojoj sreći, što je sam ostao glumac na piru, s bubnjarem Vukom.

U trećem skazanju tuži starac Ljubdrag nad podmitljivošću svieta, jer Dubravka je imala zapasti Miljenka, najljepšega pastira, a ipak ju dobila grdoba, bogati Grdak. Nu eto Miljenko dolazi i Ljubmir se zakrije, da ga čuje gdje u

Skazanju četvrtom tuži nad ugrabljenim mu suncem te odluči, da danas imaju ili njegovi ili Grdakovi posljednji dni biti.

U skazanju petom dolazi preobučen satir Divjak i preobučena satirica Jeljenka te se napokon izmire, dobivši Divjak oproštenje, i odlaze se oboje u hram Lera zahvaliti, ona što se je sada za uvieke slobodila nevjernosti Divjakove, a ovaj što se spasio od batina pastirovih.

U skazanju šestom govore Gorštak i Ljubdrag o nesreći Miljenkovoj te predpostavljajući, da je već mrtav, tuguju nad njim, nu nadošli glasnik im pripovieda ovo. Došli su vjerenici Grdak i Dubravka u hram Lerov da se vjenčaju. Najednom se zemlja poče tresti, grmiti, a Lerov kip debelim se znojem znojiti. Puk se začudi i presta pjevati Hoja, Lero, Dolerija. Na to unidje sav smeten u hram Miljenko, na što odmah prestade grmljava, Lerov kip se razveseli, vatra na ognjištu čista usplamti i jedan trak od vesela pogleda Lerova pade na Miljenka. Na to oteše Grdaku Dubravku i daše ju Miljenku. Ona se dvojica na te glase veoma vesele, al eto ti satirâ i pastirâ gdje dolaze veseli na pir.

U skazanju sedmom pjevaju satiri Gorštak, Divjak, Vuk, Jeljenka i skup pastirâ veselu svatovsku pjesmu, neka se jede i pije.

U skazanju osmom polaze Miljenko i Dubravka s Redovnikom i skupom pastirica u crkvu. Ono prvo dvoje se pjeva, kako jim je drago, što se dobiše, a skup iza svake kitice prizivlje boga od pira neka ih združi.

U skazanju devetom dolaze iz crkve, i Redovnik veli, po što je sve u crkvi obavljeno, sa a neka svi proslave slobodu dubrave pripievajući:

O liepa, o draga, o slatka slobodo,
dar, u kom sva blaga višnji nam bog je do.
Uzroče istini od naše sve slave,
uresu jedini od ove dubrave.
Sva srebra, sva zlata, svi ljudski životi
ne mogu bit plata tvoj čistoj ljepoti.

Zatim neka slobodi na altar svaki da vriedni dar. Miljenko daruje maslinu, Dubravka ružicu, Zagorko svoje suze i cvil za svojom prikom vilom, Divjak onu žensku odjeću, Jeljenka skup meda, Vuk pije čašu vina, Gorštak sviralu, prvi mali pastir Koščić pun krieša, 2. pastir sira. Svaki uz svoj dar govori slobodi u slavu jedan oranj, a redovnik završuje molbom, da kao što se evo danas u slobodi sav taj čin svršio, tako i uvieke ova dubrava uživala slobodu, na što kor ufati onaj „o liepa, o draga, o slatka slobodo“ koji se i za svakim darovateljem kao refren pjeva.

Najproduktivniji i najslavniji od svih dubrovačkih dramatika jest Gjono Gjore Palmotića r. 1606 u. 1657. O jednoj i drugoj kreposti njegovoj govore nam svjedočanstva starijih historika i pjesnika, i još glasnije njegova preostala nam djela. Historici nam kažu da je bio tolike produktivnosti, da je svake godine po dva komada sastavljao; i to tolikom lahkoćom, da mu istom trebaše predmet razmisliti pak bi već na pamet predstavljačem njihove uloge govorio. Omiljeli bijahu njegovi komadi toliko, da nam od nijednoga dramatika nije toliko drama u toliko priepisa preostalo kao od Palmotića, i da nijednoga dubrovačkoga dramatika ne opjevaše toliki epigramatici kao upravo njega.

Kao za prijašnjie dramatike tako i za Palmotića primamo zahvalnošću viesti historika i slavu epigramatika, ali ćemo uza to nastojati da na temelju samih preostalih pjesnikovih drama sastavimo o Palmotiću našu sliku i sud.

Najprije nam valja iz broja drama, koje danas Palmotiću pribrajaju, izbrisati nekoje, koje mu ne pripadaju. Po najnovijih historicih znali bismo za 19 Palmotićevih drama: 1. Akile, 2. Natjecanje Ajača i Ulisa za oruže Akilovo, 3. Alcina, 4. Atalanta svladan u bjegu od Hipomena, 5. Armida, 6. Ariodante, 7. Bisernica, 8. Captislava, 9. Danica, 10. Enea kako silazi k Ankizu, 11. Enea i Didona, 12. Elena, 13. Edip kralj, 14. Ipsipile, 15. Gomnaida, 16. Kolombo, 17. Pavlimir, 18. Lavinia, 19. Svevia. Od ovih Gomnaida nije drama nego pamflet, Ariodante je ono isto što i Danica, a Enea i Didone nije od Gjona Palmotića nego od Jaketa Palmotića. Na rkp. frat. bibl. u Dubr. br. 266. 87. piše doduše „Enea spjevan po gosparu Gjonu Palmotiću, koji bi joštera nadpisan Didone“, nu ova ista drama dolazi do slovce u dva rukp. iste biblioteke br. 346. 74. i br. 86. 104, na kojih je opeta ubilježeno tragedija Jakete Giva Palmote Dionorića, a po tvrdjoj i tromijoj verzifikaciji Didone se jasno vidi, da nije djelo

Gjonovo. Ostaje nam dakle 16 poznatih Palmotićevih drama, od kojih još za dobe latinskog dubrovačkog epigramatika Jurja Ferića bijahu izginuli prievod Sofoklova Edipa kralja, Donatove Svevie i Atamanta kako ju u trčanju nadvladao Hipomene. Tako je već za Jurja Ferića bilo samo 13 Palmotićevih drama poznato, u kojih slavu spjeva distihon:

Scripta tibi tredecim (mentis labor) enthea, Juni,
dramata, pol superas Amphitrioniaden.

Sva je prilika da su to one iste Gjonove drame koje su i do nas sačuvane došle: 1. Akil, 2. Natjecanje Ajača i Ulisa, 3. Alcina, 4. Armida, 5. Bisernica, 6. Captislava, 7. Danica, 8. Enea kako silazi k Ankizu, 9) Elena, 10. Ipsipile, 11. Kolombo, 12. Pavlimir, 13. Lavinia, od kojih je u slavu svake osim Kolomba, Bisernice i Armide spjevao po epigram.

Iz mnogobrojnih rukopisa Palmotićevih drama doznajemo 3 imena kazalištnih družina: družina Orlova, družina smetenieh, i družina isprazna; koje čine s Marina Držića pomet družinom, i onom od Gundulića spominjanom Tudisijevom, do sada pet. Mjesta gdje se Palmotićeve drame prikazivahu ne doznajemo, nego se na prosto čita „prikazana prid dvorom“, koje će valja da značiti na piaci. Vrieme prikazivanja pada u poklade, po što nekoliko puta stoji zabilježeno mjeseca fevrara.

Isto tako doznajemo iz tih rukopisa i iz sigurnih konjektura kronologički red, kojim sliede te preostale Palmotićeve drame. U Armidi nam pjesnik dramatizuje Tasovo 16 pjevanje oslobodjenja Jerusolima, a po što Gundulić još g. 1620 spominje svoju Armidu, ne ćemo pofaliti ako Palmotićevu Armidu metnemo prije Gundulićeve, dakle još u djačku dobu pjesnikovu, na što nas ovlaštuje posvema neznatno djelo. Poslije 1. Armide sliedi 2. Pavlimir g. 1632; 3. Akil g. 1637; 4. Natjecanje Ajača i Ulisa g. 1639; 5. Elena g. 1640; 6. Danica g. 1644; 7. Alcina g. 1647; 8. Lavinija 1648; 9. Captislava g. 1652 i 10. Bisernica, za koju ne znamo godine, ali pada sigurno poslije Captislave, jer se u njoj čin ove nastavlja. Za 11. Kolomba, 12. Eneu, 13. Ipsipilu ne znamo godine, kao ni za izginula Edipa, Sveviu i Atalantu.

Budući ovim kronologičkim redom ne dobivamo sistematičnu sliku o Palmotićevu pjesnikovanju, jer se isti pod ni pošto ne slaže s postupačnim razvojem pjesnikovih sila, nego su drame u njem i po svojoj vriednosti i po vrsti ispremiešane, potražit ćemo preglednom

razlaganju pjesnikova rada za volju drugačije poredanje njegovih drama.

Za izginulim prievodom Sofoklova Edipa kralja žalimo s Ferićem, koji nad tim gubitkom spjeva:

> Imniti situm dùlce est auferre tyranno;
> at Palmotta tuo redere dulce foret.

Isto tako za izginulim prievodom Svevie:

> Svevia Alexandri fuit, et tu Svevia Juni,
> Nunc tantum illius, nam tua, proh, periit.

Na pokon i za izginulom Atalantom:

> Victa Atalanta fuit cursu; namque aurea mala
> currenti injecit callidus Hipomenes.
> Tempus edax Palmotta tuam quoque vicit; avaras
> Incaute injiciens flenda rapina manus.

Ostale Palmotićeve drame diele s tragedijom 16 vieka u toliko istu formu, što čuvaju jedinstvo mjesta i vremena, i što pred svakom prolog u napried pripovieda cieli čin, i što na koncu svakoga akta kor svoja čuvstva pjeva; dieli s njimi tu nespretnu baštinu od Talijana, koji ju nespretno baštiniše od Seneke. Razlikuju se Palmotićeve drame od tragedija 16 vieka u formi toliko, što su one spjevane u dvanaestercu a Palmotićeve u osmercu. U koliko bi dvanaesterac bio mnogo spretniji za dramu od osmerca, ipak je uslied one nevolje dvostrukoga sroka osmerac mnogo ugodniji, a osobito Palmotićev, koji teče nikada neustavljenom lahkoćom i završuje uviek bez iznimke pravilnim srokom, kako u nijednoga drugoga dramatika. U govoru dieli Palmotić s dojakošnjimi dramatici ili grozni ili prazni patos; nigdje nema naravnoga govora prema karakteru dotičnika, a u stanovitih situacijah se kao po šabloni opetuje, kad n. pr. junak očituje svoju ljubav, ili tuguje nad neuslišanom ljubavlju. I na pjesničkih mislih i slikah vlada jednako siromaštvo, ipak se Palmotiću prema njegovim predmetom pruža često prilika te mu nadahnute rieči u slavu svega slovinskoga naroda a na pose Dubrovčana ugodno diraju čitatelja, kamo istom njegove slušatelje.

Najglavnija razlika medj Palmotićevimi dramami i tragedijom 16 vieka jest, da Palmotić ne prevodi više tudje tragedije, i da se njegove drame sretno riešavaju; čim stoje prema krvavoj tragici 16 vieka u posvemašnjoj opreci. Obično im je predmetom, kako krepostni koji junak ljubi djevojku; medju nje se stave velike zapreke, tolike da zaljubljenici istom čudom svoju svrhu mogu postići. To čudo obično

tako iz nebuha pane, da je u tih dramah mnogo komične primjese, koja se čini da ju je pjesnik hotomice primiesio, pak se na rukopisih s toga često i čita na naslovu „tragikomedija“.

Ovo su obćeniti biljezi Palmotićevih drama, dalje se diele u tri različite vrsti.

a) Palmotić dramatizuje pojedine epizode iz Vergilija, iz Ovidija, iz Ariosta i iz Tasa. Ovamo spadaju

1. Armida.

(Rukp. akad. bibl. br. 657.)

U prologu dolazi sreća i pripovieda, kako Gotfred obsieda Jerusolim i svi se vitezi š njime biju do jedinoga Rinalda, kojega je Armida zatravila. Ta Armida je kći Sirene na Eufratu i kralja Damascenskoga, koji za rana umrie, a ona se odgojila kod svoga dunda Idraota, koji ju naučio svesilnoj magiji. Kao magika dolazi i zatravlja kršćanske junake, dok se i sama zaljubi u Rinalda, koga povede sobom na otok, gdje je sagradila labirint i prekrasnu vrhunaravsku palaču, te s Rinaldom, koji joj robuje, uživa ljubav. Bog, koji hoće da se Jerusolim osvoji, odredio je, te su junaci Ubaldo i Karlo dobili magička sredstva, da neoštećeni dodju u labirint i Rinalda iz njega pozovu u boj.

Taj je prolog dodan kao introdukcija, a ostalo što dolazi, vjerno se drži 16 pjevanja, do nekih dodataka, koji su svi suvišni.

Ulazeći junaci čude se svim čudesom u vrtu, koja su mnogo slabije opisana, nego u Tasa, a dodane su suvišno sirene i strašila i zvjerad, od kojih se junaci svojim magičkimi sredstvi brane, dok dodju do mjesta, na kojem Rinaldo leži u krilu Armide te se s njome ljubi. Ona se poslije kiti u zrcalu i ode urešena u kuću, a Rinaldo, spazivši dva junaka i od njih donesenu mu na štitu svoju razmaženu sliku, bježi s njimi iz vrta, proklinjući svoj nerad. Armida dodje i ne nadje Rinalda; upotrebljuje, spazivši ga gdje bježi, magička sredstva, ali joj ova ne hasne. Bježi za njim i proklinje ga, kad već ne će da ostane, neka ju sobom povede. Ovaj joj prašta, nu ne će ju sobom uzeti, a to u želji da ta njegova sramota ostane za uviek zaboravljena. Armida se od žalosti prenemogla sruši, nad čim se Rinaldu doduše zažali, nego ju ipak pušta. Probudivši se Armida i našavši se osamljena, proklinje Rinalda, i veli da će ga kao osvetni duh uzastopce sliediti. Ode u toj namjeri, dozove paklenske duhove, koji razore sav grad i labirint, a nju prenesu zrakom u samotne prediele njene otačbine.

*

2. Elena.

(Rukp. frat. bibl. u Dubr. 1. br. 346. 74. Elena ugrabjena spjevana po gosp. Gionu Palmotiću; 2. br. 260. 88. Elena prikazanje složeno 3. br. 86. 104. naslov kao kod prvoga; 4. br. 197. 81. Elena spjevana po g. Gj. P. Prikazana g. 1640. 5. akad. br. 111 i 6. br. 419,)

Cieli dramatić u 3 akta nije nego naivno ispripoviedana otmica Elene, Paridom izvedena.

U prologu veli Kupido kako ga je mati zamitila zlatnom tunjom, da užge Elenu ljubavi za dolazećim Paridom.

I. akt. Scena 1. šalje Paris poslanike u dvor Menelajev, da njegovo došašće navieste, a ne će da im kaže zašto je došao; to istom u

Sc. 2. kaže na molbu svomu staromu svjetniku, koji ga očinski ali uzaludu odvraća, da ne grabi Elene.

U sc. 3. dolaze oni poklisari i javljaju, da ga Menelaj a osobito Elena velikim veseljem iščekuju.

U sc. 4. pjeva družba Paridova, kako je isti slavan, kako je došao po Elenu, i da ih bog rad toga občuvao zla. (Odkle ona to zna?)

Akt II. Scena 1. Etra i Klimena govore, kako se vide jasni znaci da su Elena i Paris zaljubljeni, pa da je Menelaj veoma nespretno učinio što je otišao u Kretu, a nje same ostavio.

U sc. 2. dolazi Paris i Elena, i onaj ju nagovara dialogički neka s njim bježi, od česa se ista otima ali napokon pristane, da će se od njega dati ugrabiti.

U ove dvie scene imao je pjesnik pred očima Ovidijevu 16. Heroidu, ali se njome hotice veoma naivno poslužio.

U sc. 3. slave na poziv Helenin dvorkinjice Parida i nju, a kor završuje, da mladi zaljubljeni imaju uvieke skupa ostati, a ludo je kad muž pusti mladu ženu u rukuh mlada gosta.

Akt III. Scena 1. stari Svjetnik opet Parida odgovara, ali se ovaj ne da.

Sc. 2. Etra i Klimena najprije Elenu odgovaraju da ne ide za Paridom, a poslije opeta što vruće, da ide.

Sc. 3. Stari svjetnik sâm uzdiše kakove će se to nesreće zbiti.

Sc. 4. Jedan Bojnik Trojanski donese mu glas, kako već polaze na brodove, a u

Sc. 5. drugi Bojnik već zove Parisa i cielu pratnju neka nekrzmaju, jer se ladje već dižu.

Sc. 6. Paris s družbom odvlači Elenu, Etru i Klimenu; Elena se otima, ali napokon pristaje i prašta se sa rodnom zemljom.

Sc. 7. Vojska Spartana se buni i pozivlje, neka se svi dignu na oruže u potjeru za otmičarom. Dok njih 7 pjevaju tu praznu budnicu, dodje u

Sc. 8. jedan Špartanac i javlja, da je sve već prekasno i pripovieda kako se Elena i Etra i Klimena s početka Paridu tobože otimahu, ali čim bijahu na brodu, odmah je Elena stala s njime ljubkovati.
Kor završuje kako ljudi pravo ljubav drže djetetom, jer kao diete nerazložne smeće zamiće; i kako je zlo kad u ruke mlada čovjeka dodje tudja ljuba.

3. Natjecanje Ajača i Ulisa za oružje Akilovo.

(Rukp. 1. frat. bib. u Dubr. br. 80. 68, Natjecanje Ajača i Ulisa za oružje Akilovo g. Gjona Palmota prikazano prid dvorom od družine Orlova g. 1639. 2. akad. br. 111.)

Nije nego dubrovački prievod Ovidijeva „Certamen Ajacis et Ulixis“. Agamemnon otvora vieće. Prvi govori Ajant, drugi Odisej. Agamemnon kupi glasove. Prvi je Menelaj, drugi Nestor, treći Diomed, četvrti Merione, peti Idmoneo, šesti Euripilo, sedmi kor za Odiseja. Agamemnon dosudjuje Ulisu, ovaj se zahvaljuje, Ajač se ubije, kor pjeva, kako je nerazborno kada je čovjek srdit i plah.

4. Došašće od Enee k Ankizu njegovu ocu.

(Rukp. bib. frat. u Dubr. br. 265. 86.)

Ovdje je Palmotić rasporedao Vergilijevo 6 pjevanje u 5 činâ, 2400 osmeraca, medj kojimi Ankizov duh govori u dvanaestercih. U prologu govori „glas“ da je došao Dubrovčanom prikazati čudesa, a za tim dolaze pred Eneju, kojega vodi Sibila, Karon, Didona, Hektor, Ankiz, Cezar, Pompej, dva Bruta i t. d. pak svaki s Eneom razgovara kao kod Vergilija. Prema takovu rasporedanju čina nema ni o kakovoj motivaciji promjene scena i akti dakako razgovora, i kako pjesnik u prologu sam ispovieda, nemamo ovdje pred sobom dramu nego tabló magičkih slika, koje se prikazuju i izčezavaju kako je volja pripovjedača, a ne kako nuždna posljedica karaktera sobom donosi. Povrh toga dolaze kod Palmotića u razgovouu duhova s Eneom neki dodatci, koji su prema vremenu, o kojem se radi, i prema vrelu iz kojega Palmotić crpe, da blago rečemo smiešni. Tako je Vergilijevo krasno proročanstvo o vječnosti rimskoga carstva kod Palmotića izvrnuto, te Ankize veli Enei, da će se poslije propasti istoga roditi spasitelj. Na drugu ruku je ugodno čitati kako republikanac

Palmotić meće Brutu u usta dugačak govor u slavu republike a u rug silničkoga monarkizma, u kojem ljudi u službi gaze pravdu i zakon.

5. Lavinia.

(Rukp. akd. medju biskopovimi.)

U prologu tuži se Juturna, sestra Turnova, Junoni, što će joj brat u boju pasti, a Enea dobiti njegovu vjerenicu Laviniju, kćer latinske kraljice Amate, i tužeći se boginji, pita ju pomoć. Uzaludu sve, odgovara Junona, jer je već sedam godina Trojance po moru progonila; Zeus je odredio da se ono zbude, a proti njegovoj odredbi nema pomoći. Dalje pripovieda Junona, kako je doznala, da je Jupiter, taj hotim, jutros zakleo se flegetontom, da se sve gori spomeuto ima dogoditi, i da je Veneri zapovjedio, neka pošalje Kupida, da zatravi Lavinju za Eneom; tu da nema druge pomoći, nego da Juturna nastoji brata Turna od svakoga dvoboja s Eneom odvratiti, a Amata da gleda iz potaje ubiti Eneu.

U prvom prikazanju prvoga činjenja tuži se Enea svojoj družbi, što je latinski kralj Latin rad takove malenkosti narušio uglavljeni mir, rad toga što mu je sin njegov Askanije ubio iz neopreznosti košutu njegove zaručnice Amate. Družba Eneina se ne plaši tih neprilika, na te je bila spremna glasom tolikih proročišta pak se pouzdano nada, da će se isto tako ispuniti i onaj dio proročanstva, koji im proriče, da će napokon ipak steći mir i veselje.

U drugom prikazanju stoji Amata na tom da ne da Lavinije Enei, tomu vjerolomniku koji je izdao Kreusu i Didonu, a otac Latin stoji na tom, da to mora tako biti, jer su bogovi prorekli, da Lavinija ima poći za stranca, kada no ono sjede roj pčela na bršljan što se penje uz kuću i kad se ukaza plamen na Lavinijinoj glavi; što se poštenja Eneina tiče, znamo svi, kaže Latin, od samoga Diomeda, da je pred Trojom bio junak kao i Hektor, a još k tomu i bogovom ugodniji.

Kralj ode viećati kako će Laviniju predati Eneji, a Amata govori u četvrtoj sceni, kako to unatoč svim bogovom ne će biti, jer kći će valja da najprije i jedino slušati mater. Al eto ti Lavinije gdje dolazi s Batom sva probliedjela i zaplakana, i mati se podje sakriti, da prisluškuje što će razgovarati.

Lavinija ispovieda Bati da će radje poslušati oca nego mater pak će poći za Eneom i spremaju se da podju u Venerin hram. Amata je taj razgovor slušala i isprekidavala ga prietnjami da će ju prije

zatušiti nego se to dogodi, a kad se spremiše u hram, izleti i zapovjedi im, da se namah vrate kući.

Kor čini svoju dužnost i pjeva kako se Amata uzaludu napreže pomrsiti božju volju, koja je odredila da Lavinija ima biti Eneina.

U prvom skazanju drugoga činjenja odluči se u savjetu kralja Latina da će Turno s Eneom mejdan dieliti i Turnov telal Idmon ode Eneu na to pozvati. Sve to biva istim redom i riečmi kao kod Vergilija.

Od drugoga prikazanja, u kojem majka nagovara kćer da pusti Eneu, a ova se nikako ne da skloniti da ocu bude neposlušna, od ovoga fali u rukopisu nešto na kraju.

U trećem prikazanju veseli se Enea kako će s Turnom megdan dieliti i ne prima ponude svojih junaka i sina Askanija, da bi ga oni zastupali.

U četvrtom se opeta Turno veseli megdanu i ne da se od Amate podnipošto nagovoriti, da ga ne bi primio.

U petom snuje Amata komplot, kako će njezini vojnici usred dvoboja Eneu raniti.

U šestom ispovjedi Lavinija Bati svoju goreću ljubav za Eneom, kojega je s bedema vidjela, i pripovieda Bati kako joj se u Venerinu hramu činilo, kao da boginja bodri Kupida, neka u njoj spotače ljubav za njezinim sinom Eneom.

U sedmom pjevaju dvorkinjice milotu brata ali nesreću, kad se nadje nesuglasje kao medju Amatom i Latinom, a kor završuje po dužnosti razmatranjem, kako je liepo za svoj grad poginuti, ali ludo gubiti glave radi ženske, kao što čini Turno, koji silom hoće da preotme Eneinu zaručnicu.

U prvom, drugom i trećem prikazanju trećega akta dolaze kao kod Vergilija pripreme za megdan i smetnja koja nasta što Eneu iz Latinskoga tabora neko rani.

U četvrtom jaduje Lavinija za Eneom, Bata ju tješi.

U petom prikazanju govori Doktor Jaspi ozdravljenomu Enei, kako mu je sama majka njegova Venera morala u pomoći biti, što je medju ljekarijami našao kretskoga Jasenka, na koji mu je rana odmah zacielila.

U šestom se hvasta Turno koliko je poklao Trojanaca pak da će i Eneu.

U sedmom se ponavlja dvoboj, Turno pada mrtav a Enei dovode iz grada Laviniju.

U osmom govore Enea i Lavinija da su najsretniji ljudi i dvorkinjice im pjevaju hvalo spjeve.

Kor završuje razmatranjem, kako je liepo u boju steći slavu a najljepše kad se uz to stiče još i vjerenica, s toga da je presretan Enea, kojega će svi puci slaviti, a sve se to dogodilo božjom voljom, sretan koji se na tu oslanja.

Predmet uzet je, kako se na prvi mah vidi, upravo iz Vergilijeva dvanaestoga pjevanja. U Palmotićevoj Laviniji nema ni toliko tragičnosti koliko u Vergilijevu eposu; tu se sve kreće spoljašno, a nije produkt velikimi zgodami potaknutih karaktera. Juturna, koja dolazi u prologu, nestaje za uvieke iz tragedije. Amata nije svedena dovoljnim razlogom na tako okorjelu svojevolju u poslu kćeri Lavinije. Kod Vergilija ju potiče Junonom poslana Alekto, česa bi se Palmotić imao držati kao Šekspir u Hamletu i u Makbetu. Pa i onakova Amata isčezava kod Palmotića u daljnoj tragediji, dočim se kod Vergilija objesi. Laviniji nije kod Palmotića nikakav karakter izražen; ona plače za ubijenom košutom, što je za princesu prenaivno a i nedostatan razlog boju, dočim kod Vergilija čini istom trećinu uzroka. Od krasne Vergilijeve Lavinije, koja pred u dvoboj polazećim Turnom porumeni kao kad lafanću kost omastiš grimizom, nema u Palmotiću ni spomene. I od liepa karaktera Turnova učinio je Palmotić ništa, nekakvu rugobu koja bi imala poslužiti, da se uz takovu paralelu uznese karakter Vergilijev, ali je prekukavan da bi zaslužio toliko neprezanja Amatina, tim većma što ga na Palmotićevu Laviniju podnipošto ne će. Treći akt, koji bi imao prekrasnu sliku ljutoga boja iz 12 pjevanja Vergilijeva prenieti, već je tim pogrešan što je uzeo takav za daske nespretan predmet. Riečju od tragički rasporedanih zgoda Vergilijevih, načinio jePalmotić posvema kimavu sastavinu bez ikakova tragičnoga smisla.

6. Alčina.

(Rukp. frat. bib. Dubr. 1. br. 130. 29. Alčina, spjevana po Gjonu Palmotiću a prikazana prid dvorom od družine smetenieh g. 1647; 2. br. 266. 87.)

Drama od jedno 2600 osmeraca u 5 čina, kojoj je predmet uzet iz sedmoga pjevanja Ariostova Orlanda (50 do kraja) a ne iz Tasa, kako valja da po Feriću svi potonji historici kažu.

Ima u fratarskoj biblioteci jedno izdanje Ariostova Orlanda od god. 1570 u Mnecih, u kojem pred svakim pjevanjem stoji iz istoga iscrpena alegoria. Tako piše u toj alegoriji pred šestim pjevanjem,

u kojem je zametak našega čina „si da a vedere che i piaceri della carne son tanto potenti, che l'huomo d'intelletto molte volte si lascia trasformar per consequirli in piante e in fiere, cioè perde la ragione, la qual sola fa differente l'huomo dalle bestie.“ A pred sedmim piše: „Per Ruggiero fuggito d'Alcina s'impara, che la ragion sola puo liberar l'huomo dalle voluttà mondane, dalle quali fuggendo, s'acquista la gratia di Dio.“

Velika je vjerovatnost da takova Mletačka izdanja Ariosta bijahu u Dubrovniku za Palmotića običajna, pa da se i on takovim poslužio; a toliko je opeta posvema sigurno, da se u Palmotićevoj drami ta nauka često do rieči prodiče i da je oko nje sav čin osnovan, što nam svjedoči moralnu tendenciju Dubrovačke drame.

U ostalom je Ariostovo pjevanje mnogo slabije preneseno na dramu nego ono u Danici, odbivši još i to, što je u ovoj prenio čin na domaću historiju.

Znamenit je prolog u kojem Neptun s Proteom govori da su došli u Dubrovnik mir uživati, pošto se sav sviet na okolo kolje: Francezi, Englezi, istočni zmaj i zapadni lav, a samo on uživa blagodati mira. Nadalje veli Neptun:

Ali koja čuda sada
ja sam odi zamjerio,
ljepo ti si srećni grade
tvoje mire ponovio.

Megju tvojim gradjanima,
koji tebe resu ovako,
tamna ispraznos mjesta nejma;
kaži srce krepko i jako,

ter noveći tvrgje tvoje
ponavljati počni opeta
i ploveće gragje tvoje
njegda slavne do kraj svieta.

Kada morska moja voda
čas i scjenu zaboravi,
nu tvojega od naroda
podaše joj ljepe plavi.

Prot. Još će, kralju, biti slavna
njih drievima tva pučina,
ako koja rieh odavna
proročanstva ma su istina.

A prem mlados izabrana
na vladanje ka se rodi,
prikazat će sega dana,
na što isprazni blud dovodi.

Nuti kako liepo hine
na ovoj zemlji od sjevera
otok stari hitre Alcine,
gdi ona stravi jur Rugjera.

Nuti kako bludna vila
crne od strane i pustošne
jur zemlje one učinila
bješe liepe i raskošne.

Nut ribara, ki po svitu
nje su život razglasili
i ljepotu vuhovitu,
ka stravljenu mladcu omili

Ko gospodje ove slavne
po slovinskom svom narodu
slušati su željne i spravne
glasovitu ovu zgodu.

Nept. Dostojna je svake od scjene
ova mlados plemenita,
čiem ponavlja uspomene,
čas i koris kiem se hita.

Neka koji Rugierovo
sliedi kratko putovanje,
bude sliedit i njegovo
mudro i sviesno pokajanje.

U ostalom nema u drami zanimljivosti, ipak je prva polovina interesantnija na situacijah i jača na mislih i slogu nego druga, u kojoj se sve glasnikom riešava i to po dramu posvema nedovoljno.

At prvi. Scena prva.

Alcina govori Koraljki svoj strah, da joj ne bi Rugjer utekao.

Scena druga.

Nadošli Rugjer joj taj strah kletvam i obećanji rastjeruje.

Scena treća.

Rugjera vabe sirene na razblude.

Kor veli da je Rugjer samo na oko sretan, u istinu je samo onaj, koji krepost sliedi.

At drugi. Scena prva.

Melisa dolazi i sprema se dočekati Rugjera u slici njegova učitelja Atlanta, da ga nagovori ostaviti Alcinu.

Scena druga.

Alcina daje Strašimiru zapoviedi, da pomno bdije na moru i kopnu, da ne bi ko s otoka pobjegao.

Scena treća.

Alcina i Rugjer opet ljubakaju. Ona se boji da će poć, ovaj joj se kune, da ne će.

Kor: Čuvaj se ljubavi bludnih vilenicâ.

At treći. Scena prva.

Melisa (kao Atlant) čita lekciju Rugjeru, da li je to plod njegova odhranjenja i nagovori ga, da podje od Alcine k svojoj ljubovci Bradamanti. (Ova je scena najbolja, jer je dotično mjesto iz Ariosta skoro do rieči uzeto.)

Scena druga.

Rugjer sam, srami se i kaje se.

Scena treća.

Iz dublja mu Astolfo govori, kako je i on nekoč bio Alcinin ljubovnik, pa kako ona svakoga, kad ga je sita, pretvara u bud štogodj; neka ga za boga izbavi. Tako i drugi ljubovnici, koji iz mora, koji iz kamena se javljaju. (Ova je scena za ukrepit Rugjera, dramatički dobro prema Ariostu premetnuta ovamo.)

Kor: Mladić, koji se kaje s grieha, od njega se dobru nadati.

At četvrti. Scena prva.

Melisa se pokajanomu Rugjeru očituje, ko je i da ju je poslala Bradamanta; daje mu prsten magioni, koji metnuvši na ruku neka gleda Alcinu, i uči ga, kako će uteći.

Scena druga.

Alcina tuži se Koraljki što nema Rugjera na urečenu uru. Strah ju, nije li ju ostavio.

Scena treća.

Glasnik javlja, da je izmaknuo, posjekavši svu stražu do njega.

Scena četvrta.

Alcina pred Koraljkom strašno lamentira, najprije kune Rugjera, opet mu kao l j u b o v c a v j e r n a (velika pogreška Palmotićeva) želi dobro i moleći se s družbom svojom bogu, da bi se vratio.

Kor: Istina, mnogo umiju učiniti vračolije. Alcina se čini tako liepa, a u istinu je strašna. (Ariosto već pogrešno grdobu opisuje, ali Palmotić je to ispreo, samo da ti se ne smuči čitajući.)

At peti. Scena prva.

Melisa se sprema izbaviti pretvorene ljubovnike.

Scena druga.

Alcina se nada, da će uloviti njezini ljudi Rugjera, nu nadošli Strašimir javlja, da im je izmaknuo. Alcina zove, da ju pakao proguta, kad ju nebo ne će da usliša.

U pošljednja dva prikazanja veseli se kor s Melisom nad izbavljenimi negdašnjimi ljubovnici Alcine i pjevaju, kako se podnipošto ne valja podavati ljepoti bludnice.

Ne možemo Palmotića podnipošto pohvaliti, da je u spomenutih 6 drama izabrao predmet za dramu shodan, pače se često u originalu mnogo dramatskih momenata nalazi, koje je naš pjesnik učinjenom promjenom iskvario. Ako izuzmemo čudesne scene u njegovu Enei i natjecanje Ajača s Ulisom, nalazimo u ostalih, kako već gori spomenusmo, komičnu prismjesu u riešavanju čina, koji Palmotićevim dramam uzimlje svaki odrješiti karakter, te nijesu ni komedije, niti što danas kažemo igrokazi: za komediju se katastrofa odveć ozbiljno pripravlja, za tragediju se odveć smiešno riešava, za igrokaze se odveć ozbiljno pripravlja i odveć smiešno riešava. U karakterih vlada isto takova neizvjestnost, ti su nekako ispremiešani vitežtvom i idilstvom; riečju, u Palmotićevih dramah dolaze ispremiešane sve dojakošnje vrsti dubrovačke drame: tragedija, komedija i pastirska igra.

Još odrešitije nego u spomenutih dramah opaža se ista smjesa u drugoj vrsti Palmotićevih drama.

b) Palmotić dramatizuje samostalno grčke priče. Ovamo spadaju

1. Ipsipila.

(Rukp. 1. frat. bib. u Dub. br. 80. 68, i 2. posvema nov priepis, koji mi je stavio g. Deželić na dispoziciju.)

U prologu, koji je dialogički sastavljen, ukazuje nam se liepa komička slika, po kojoj razaznajemo, da će se u tom dramatiću raditi o tragikomičkom zamršaju i razmršaju boja medj ženami i muškarci, koji će se riešiti višnjom moći ljubavi, nastalom s ljepote.

Vulkan stoji medj svojimi jednookimi kalfami, Ciklopi, u špilji na otoku Lemnu, razjaren na svoju ženu Veneru i sina Kupida, što su njihovim nagonom Lemnjanke poklale sav mužki porod na otoku, te tako nema ljudî, koji bi njegovu vlast štovali. U to opazi taj šepavi rutavac gdje baš dolazi Venera s Kupidom k njemu, pa govori, da im ne će više volji ugodjati, kujući im ljuvene striele, dok god ne

poprave, što se tiem pokoljem mužkoga roda na Lemnu zla počinilo.

Lukava i smamljiva Venera, imajući misli da te Lemnijske amazonke panu pod moć ljubavi, a znajući da je rasrčila Vulkana, od kojega joj eto treba ljubovnih striela tomu poslu, počimlje slatko:

Prem kako su naše želje,
mi smo tebe zamjerili
o predrago mê veselje
u ognjenoj ovoj špili.

Ražljućeni Vulkan, ne znajući da Venera dolazi u poslu njemu posve povoljnu, ne će da zna išto o tom veselju, i odmah joj grubo prihvati, predbacujući joj njezinu bračnu nevjeru prema sebi, što se ljubaka s bogom Martom i govori:

Kê veselje? draga koja?
neš me veće privariti,
podji Marta boga od boja
besjedami tim loviti.
Ako u prednje biće svoje
ne povratiš otok ovi,
ne išti veće družtvo moje,
nit me vojnom tvojiem zovi.

Venera, da nategne najače žice, stavi se kao prestrašena, nije li Vulkan nju, svoju ženu zaboravio, a drugu koju obljubio, i nastavi slatko-tužno:

Te besjede tvoje kažu,
da si gnjevan ti na mene,
i da imaš drugu dražu
s kojom traješ dni ljuvene.

Nenaredni Šeponja, misleći, da je Venera i zbilja rastužena od straha, nije li se u koju vilu zaljubio, prihvaća da ju ujede:

Ko ti radiš proć razlogu
u Martovu biti krilu,
na isti način i ja mogu
obljubiti drugu vilu.

U to će se i jogunasti sin njihov, Kupido, umiešati, te da otupi ovo bockavo zapodievanje Vulkanovo, koji ne može nikako pregorjeti, što mu se Venera ljubaka s Martom, odgovori u pomoć materi, a na sprdnju Vulkanu:

Ne bi majka Marta znala,
da mu oružja ti ne kuješ,
tim se 'e uzrokom š njim sastala,
ti je š njime sadružuješ.

Vulkan, uzrujan tom pecavosti jogunčeta, koji mu spočituje kao da si je sam svojom nespretnosti kriv, jer da je dao Martu priliku, da mu se s njegovom ženom sastaje, hoće da se je obrani pripominjući svoju spretnost te odgovara žestoko u dvanaestercima;

S oružjem kovati umijem i mreže
u njima hitati ljuvene lupeže,
majka se nu tvoja tijem ne će hvaliti
i ja ću nać koja mene će ljubiti.

Lukava Venera, kao da joj je veoma mnogo do toga stalo, da ne bude bračnoga nesklada, primjećuje, da nije moguće, da bude drugčije nego da se oni dvoje ljube:

Ako ti si bog ognjeni
i od ljubavi ja božica
ka je druga, moj ljubljeni,
van ja tvoja vjerenica?
Ljubav i oganj stoje u jedno
i medju njim nije boja,
tiem je slično i pravedno,
da si ti moj a ja tvoja.
Ne rvimo se na riečima
neg nastojmo sa sviem djelim,
da se vriedniem vitezima
otok ovi naš naseli.

Vulkan, čuvši posljednje rieči, koje su mu kao iz srca uzete želje, sav je izmiren i smamljen.

Kad je taka tva požuda
i kad to si namislila.
sad si sladka ma razbluda,
sad mi si uprav draga i mila.

Jogunče Kupido vidi što će s toga biti te se je Vulkan razbludio i smamio, pak se boji ne bi li mu potomak, koji će od toga nastati preoteo njegove časti.

I ovijem se besjedam vas, majko ma, prido,
drugi će megju vam bit rogjen Kupido.
Sinku nu ma djela ištite vi temu,
er mojieh ja striela ne podah vik njemu

Vulkan pita dalje Veneru, kako li će ona to narediti, da se te nesmiljene Lemnjanke daju za muževe, a Venera pripovieda kako je isprosila Eola te je Argonaute bacio na obalu, pa neka sada skuje Kupidu ljuvene striele, koje će to učiniti.

Ti Kupido momu sinu
oštre i jake zgradi striele

s kiem će snizit njih vrlinu,
ljudsku družbu neka žele.
Najvećega ter sred boja,
megju sobom ki zavrgu,
da oružja silna svoja
pridobita na tle vrgu.
I što e ženam priličnije
i zašto ih vas sviet cieni,
svaka od njih neka bije
s draziem svojiem boj ljuveni.

Vulkanu se, predstavljajući se kako će to izmirenje postajati i svršiti se, užgala pohotnost te reče:

Treba e, draga ma, da bude
taj boj s prva megju nami,
toliko me pun razblude
tvoj medeni govor smami.
O kreposti moje mile,
gvozdolovci jednokasti,
naregjene kujte strile
suproć ženskoj oholasti.
Kupido će vam kazati
vješto diete dielu tomu,
kak e imate njih kovati
za ugodit srcu momu.
Sa svom moći, a svom snagom
poslužiti nastojte me,
u koliko s mojom dragom
ja počinem kratko vrieme.

Garavi rutavi Šepavac ode s liepom boginjom ljubavi leć, a Kupido govori za njima rieči, kojim ne treba dalnjega komentara:

Pogji, majko ma ljubljena,
ja ću ćaćka odmieniti,
strah me, da ćeš izmrčena
bez mrčila danas biti.

Poslije ovoga prologa, iz kojega se vidi da je Dubrovčanom lakše bilo u komičnoj vrsti opisivati karaktere nego u tragičnoj, razvija se već prilično točno označeni čin bez ikoje pjesničke invencije, a kao svagdje i bez karaktera, koji bi onu oskudicu nadoknadili.

U prvom aktu stoje Argonauti na obali Lemna, i Jazon šalje po različitom poslu junake: jedne da razgledju otok i ljude i t. d. Nadalje pozivlje u svakoj vrsti boja najodličnije junake, da čine bojne igre, pošto je upravo dan, na koji im drugovi u grčkoj čine olimpske igre (kronologia!). Isto takova pogreška, samo ne kronologička, jest,

što najboljemu u trčanju obećaje za nagradu „s ogrljajem suha zlata, hrt od vjetar brži ki je.“ A ponešto znamenito jest, što najbóljemu strielcu obećaje „Luk će imati ćaćka moga, ki e u mlados on nosio, i kojiem je nemiloga kralja od Srbalj pridobio.“

Prije nego će bojne igre započeti, pozivlje Erkule pjevače Amfiona, Orfea i Hirona, neka se natječu u pjevanju i obećaje im da na dar tri zlatne čaše. Amfion se hvali, što je tako liepo pjevao, da je na njegov pjev ustanovio se prvi grad na svietu Tebe; Orfeo pako da se prve seoske obćine. Pru se na to koje je veća zasluga. To je pjevanje, dočim ostala drama u osmercih s rimom 1, 3; 2, 4, složeno u osmercih, od kojih je prvi i treći verz rasciepljen na dva krajem slična verza n. pr.

Bog Apolo
koji okolo
svega svieta svieteć grede
poda meni
glas medeni
stiene i dublja da me sliede.

Tako biva često u pjesmah Palmotićevih, koje se u drami pjevaju.

Poslije one dvojice pjeva Hiron, da su istom oni gradovi i dubrave hvale dostojne, gdje su ljudi odgojeni na krepost i u to završuju sva trojica

Ko kreposno žive i radi
od svieh hvaljen, drag svakomu,
čas neumrlu sebi gradi
i svom gradu rodjenomu.

Na to kor završuje u osmercih prvi akt, veleći da su dostojni svi, koji su što korisna iznašli, pa tako i oni, koji prvu ladju, ali najljepše iznašašće učini onaj, koji prvi obrete brak, jer bez njega ne bi bilo ni ljudî na svietu, jer

Kakve bi čovjek ciene
bez sve ljubi mogo biti,
bez pomoći bez odmjene,
bez razblude svê na sviti.
Kakva li bi mlados bila
liepe dikle, koja uza se
nema svoga druga i mila,
s kijem mlagjahna zabavlje se?
Ki je miso nje izbrana
i požuda sladka i prava,
pokoj, rados, štit, obrana,
ures, dika, čas i slava.

Kako e žednu voda hladna
kako e trudnu sanak zorni,
tako e ženba mirna i skladna
ljudem pokoj razgovorni.
Od vječne je pače slave
rajski život i blaženi,
dva mladjahna ki borave
vjerniem srcem zaljubljeni.

Tiem razmatranjem o sili bračne ljubavi pripravlja kor čin, koji će se zbiti.

U drugom činu drži kraljica Ipsipile vieće, što bi se imalo odgovoriti Jasonovim poklisarom, koji su došli tražiti utočište, dok bura mine. Ona je za to, da im se dozvoli, ali glavna svjetnica Polipso drži dugačak govor proti tomu. Kad smo već poklali sve muževe, radi njihova vjerolomstva, na kojem ih zatekosmo, ne treba da mir puštamo ovim Grkom, koji su s te mane obće poznati. Budimo kao amazonke, koje izgubivši u boju svoje muževe, živu častan bojni život. Ajdemo sve na oružje. Ipsipila pristaje i pozivlje ponajprije dvorkinjice da zaplešu i plešući pjevaju slavu žene, što ove i čine, a kada su svršile polaze sve na boj.

Kor završuje akt pjesmom, kako je do neba grehota, kada muž postane svojoj ženi nevjera, kako njihovi, i da će žena sve podnieti, ali takova ju rugoba izvan sviesti dovodi, kako je i nje dovela, pa neka sviet vidi kako su se plemenito osvetile radi toga.

U trećem aktu se pripravljaju Grci, da se u skupštini proglase imena onih, koji su u igrah pobiedili, kad u to nadodju od Ipsipile Nestor i Elkion te pripoviedaju, što su vidili, čuli, i kako im te žene rat naviestiše, ako odmah ne uzmaknu. Jason je za to, da bježe, jer što će se sa ženama ić krvariti; Herkul proti tomu, jer bi bila sramota, kad bi se govorilo, da su pred ženama bježali, nego neka ih ne ubijaju već svaki neka po jednu uhvati i ruke im na ledja sveže pa ih tako u Grčku kao robinje svojim ženam ponesimo. Na to dodju i dva glasnika javljajući, da dolazi ženska vojska, od koje jedna bije na brodovima boj, a druga će eto nabanuti, kako eto i dolazi.

Jedna od diklica Ipsipiline vojske pozivlje Argonaute da polože oružje, što ostale pjevajući povladjuju, jer neka paze glave ako ne učine.

Jedan od Argonauta im odgovara neka ne budu nepametne, jer da će im sve ruke na opako povezati, pa ih u roblje odvesti, što opeta svi bojnici pjevajući povladjuju.

Ne mogući jedni drugih prestrašiti, podju da se biju, i to po predlogu Jasonovu on i četiri junaka, s Ipsipilom i četiri od njene družine. „Odi činu medju njima moresku s' mačima“ i ne mogući se svladati, čini Jason predlog, da si otkriju vizire. Jedna diklica je spremna, da skine cielo okloplje i da na svaku od njih idu po četiri Argonauta. Ipsipila to zabranjuje, nego vizir neka svi odkriju. Čim su to učinili, reče Jazon Ipsipili:

Koja se ovo svjetlos ragja
iz sunčanieh tvojieh oči,
momu srcu draža i slagja
neg li sunce od istoči?
Što nije mogla tva desnica,
o kraljice liepa i mila,
zdrak djelova tvoga lica,
kiem si mlados mu dobila.
Od ruke se tve ne branim,
evo t' na dar mača moga,
da ja tebe njime ranim
ranio bih mene istoga.
Ili glavu odsieci mi
moja liepa zatočnice,
ili blago ukaži mi
i smireno tvoje lice.

a Ipsipila Jasonu:

Da odsiecam glavu tebi
u bojnomu prikom jedu,
ne bješe je kazat trebi
drag viteže mom pogledu.
Obraz i rieč tva medena
većma me je pridobila,
neg junačka i hrabrena
bez izgleda tvoja sila.
Tim ne samo boja ovoga
podavam ti ja dobitje,
neg kraljestvo srca moga
i sve ostalo moje bitje.
Gospodar si ti ljubljeni
moje glave i života;
zapoviedaj što hoć meni,
svezala me tva dobrota.
O bojnice plemenite,
izabrana družbo moja,
na tle oružje tja vrzite,
odi veće nije boja.

Jedovito srce opako
zajedno s mnom svaka ostavi
ter viteze liepe pako
ljubi, dvori, hvali, slavi.

I diklice i Argonauti se posvema tiem slažu i pripravni su: one ati se ljubiti, a ovi ljubiti. Ipsipila veli, da to ne biva bez božje ruke, i da je ona sa svimi diklicami spremna dati se Argonautom za ljubovcu. Jason odabire nju kraljicom svoga srca, a ostala družba neka se po izboru sadruži s diklicami.

Tako polaze u grad slaviti svatove, učine mir, plešu i pjevaju medju sobom, ali ova posljednja pjesma nije svršena u rukopisu sačuvana kao niti kor, koji je valja da završio čitav komad.

Akoprem je već u prologu natuknuto a i Ipsipila veli da se to nije bez bože ruke zbilo, ipak od te ruke nema nigdje vidiva spomena, i onaj prelaz što se tako iz nebuha razjareni bojnici izmire, pače tako daleko polaze, da od divljih neprijatelja postadoše golubovi, nije baš nikako prema današnjim zahtjevom motivacije izveden. U ostalom je Ipsipila medj Palmotićevimi dramami veoma ugodna, u kojoj valja da mnogo djelovaše kostim korovâ, zatiem ples i pjevanje.

Dobro već Apendini opažava, da se izmedju Palmotićevih drama osobito odlikuje krasotom

2. Akile.

(Rkps. frat. bib. Dub. 1. br. 266. 87. Akile koji bi joštera nadpisan Deidamia i prikazan u Dubr. 1637; 2. 260. 88; 3. 132. 30. Akile spjevanje Palmotića; 4. 254. 8. Ulomak komedije zvane Akle; 5. 196. 80 i 6. 255. 23 ova posljednja dva nisam više našao.)

Drama u 3 činjenja, 2845 osmeraca. Ima predmetom, kako su Ulis i Diomed raspoznali medj Likomedovimi kćermi na djevojačku preobučena Akila, i odveli ga na boj. U prvoj polovici tako je ugodno rasporedan čin, ima tako ugodnih situacija, stil mnogo jezgrovitiji nego obično, mjestimice jak na pjesničkih slikah i narodnih frazah, da ne možemo na ino, nego predpostaviti, da je na toj, od mnogih drugih mladjoj drami, (prikazana je 1637) pjesnik pomno i trudno radio. Prema tomu je veoma žaliti, što se u drugoj polovini čin veoma dosadnim pripoviedanjem riešava.

U prologu (1—95) govori Protej, da ide Tetidi naviestiti, da joj nije sinu Akilu pomoći da ne bi išao u boj, akoprem ga je medj Likomedovimi kćermi preobučena sakrila.

U prvom prikazanju prvoga činjenja dolaze Ulis i Diomed svojim skupom od bojnika, poslani iz Aulide u Skir po Akila. Diomed misli da bi se silom imao oteti; Ulis varkom. Najprije treba raspoznati Akila trgovinom, kad zgrabi za oružje, tad nek trublje zatrube, pa će voljan poći, kud ga potegnu, a poslije je lahko Likomeda umiriti. Pristaje se.

U drugom govori Kiron, kako mu se njegov učenik jadan krivnjom matere odkrenuo od puta junačke slave i kreposti na put razbludne ljubavi, suproć svim njegovim naukam, koje su ga jedino na onaj navraćale. U to dolaze djevojke, medj njima Akil; Kiron, kojemu su sve odnošaje Akilove s Deidamejom zviezde skazale, sakrije se za dub.

U trećem govori Akil udilj pričinjen da je ženska Deidamiji, kako ju iznad svih sestara ljubi, a Deidamija, kako mu je cielo srce i život svoj u ljubavi zapisala.

Ove rieči blage i mile
s liepiem licem sjedinjene,
koga ne bi zatravile,
da zatravljen sahne i vene.
Pod ljuveniem koji stiegom
ne će da vrat svoj prikloni,
od ljepote silne biegom
sačuva se i ukloni.

veli Kiron iza duba nečuven. Akil i djevojke si nadalje očituju kako se ljube, ove vele Akilu da ga ne drže više za inostranku, nego kao rodjenu sestricu; Akil im spovieda, kako bi ga to radovalo, kad bi koja od njih pošla za njegova brata Akila, napokon ih pozivlje, da ne gube uzalud vrieme, nego da poplešu. Čim one da će u ples, Kiron zaigra u arpu i zapjeva:

Srećni mlaci, kiem sred lica,
u proljetju prvieh ljeta,
rumen trator, i ružica
s mnogom dikom, zene i cvjeta,
ako putom od kreposti
čas neumrlu steć žudite,
od vilinje od lieposti
daleko se uklonite.
Žensku liepos vrieme hara,
a ljepota prave časti
s vremenom se vik ne stara,
i ne može nigda pasti.

Blaga i mila zrak pogleda
vaše srce ne zatravi,
ljuta zmija često ujeda
u mekahnoj skrovna travi.

Akil veli, to je neko božanstvo sišlo pjevati krepost, i pozivlje ih da već jednom počmu ples. Zaplešu i zapjevaju:

O kraljice svega cvietja,
liepe ruse i čestite,
od ranoga ke proljetja
tiho vrieme svud glasite.
Vam ljepahnieh djevojčica
gizdav ures i čestiti,
i rumena svjetla lica
prilične vas mogu riti.
Zemlja ljubko nakićena
ljepotom se vašom slavi,
a liepos je njih hvaljena
u sred ljudske sve naravi.
Slične drobniem vi zviezdami
s vašega ste liepa uresa,
one višnjem božicami
prilikuju od nebesa.

Rumenilom vi sramnime
zanosite svieh pozore,
one sramom djevičkime
ljudska srca trave i more.
Vi ste dračom obranjene,
one oštrom svojom ćudi,
vi ste od mladieh svieh žudjene,
ljubovnika njih množ žudi.
Oćućenja nejma ciela,
kogod miris vaš pogrdi;
komu je liepos njih ne mila,
riet se može kami tvrdi.
Kir. Kako u prohod kratka dana
rusa vene i opade,
tako u brzo poharana
ljepota se vaša krade.

Slavna krepos, koje cvietje
i ljepota cti do vieka,
sama uresit može bitje
nje mladjahna nasljednika.
A vaš ures često učini
mlaca, koga srce stravi,

da od kreposti put istini
i čas svoju zaboravi.
Nu pokli se srce mlado
mučno može ustaviti,
da ne bude željno i rado
liepu i vriednu vil ljubiti :
putom, ki je bez zabave
svoju ljubav tjera i ljubi,
i neumrle ljubav slave
s tom ljubavi ne izgubi.

U četvrtom tjera hadum oštrom rieči djevojke u dvor, jer da mu je otac naložio, da ih ne pusti za čas izvan grada.

Skup dvorana završuje prvo činjenje (1—651) razmatranjem, kako neki misle, da zviezde vladaju sudbinom ljudî, Likomed, da se ravna razumom, pa za to pazi tako na svoje kćeri, nu zalud zviezde, zalud razum; što bog hoće, to će biti.

Drugo činjenje (652—1585) počinje medj Deid. i Akilom.

Deid. Eto je sreća dala nami,
oba u srcu ko žudimo,
da se ovdi mi na sami,
dragi Akile, nahodimo.
Da imenom pravim mogu
slobodno te ja zazvati,
i bez srama ljubav mnogu,
ku ti nosim, ukazati.
Za sve hitrim da načinom
bih od tebe privarena,
divojačkom pod haljinom,
ma je ljubav neizrečena.
Što rieh — ka bi tva privara,
moj ljubljeni mili brače,
po volji se višnjom sgara,
naša skrovna ljubav zače.
Nu što veće skrovenija
pod sjenom se sramna drži,
toliko je ognjenija,
toliko me jače prži.
Gorim, ma mi često u sebi
srce od straha preda, i stine,
da uzazno ćajko ne bi
moje i tvoje sej krivine.

Akil ju ljubezno tješi, da ta ljubav nije sramna, zašto joj se on zakleo da će ju uzeti, a proti tomu sigurno otac njezin ne će prosvjedovati, nego će mu bit čast takova zeta steći. Deid. mu odvraća, da

će mu biti vjerna robinjica. — To nije potrebno, za što ćeš mi biti kraljica, kad te oženim; nu sada polazim u lov, za što me one pjesme iza dublja u slavu kreposti veoma obodriše za prvašnjim mojim životom. Deid. hoće da ga prati u lov, i da će mu nositi koplja, nu Akil joj tu želju odbija, za što se za nju straši, kad list nad njom šušne, kamo da ju pusti u pogibio divljih zvieri.

Deid. Primam tvoje zapoviedi,
moj životu izabrani,
pogji plahe zvieri sliedi,
s ljubljenom se tvom rastani.
Grede porod naš primili
u selu ćeš prigledati,
koji s pomnjom tu smo skrili,
da ne bude ćajko znati.
Rec seljanci, ka ga bljude,
da, kako je naučena,
poslati ga meni bude
medju cviećem pokrivena.
Neka sinka, moju diku,
vidim mojim ja očima,
i požudu mu veliku
smirim čestim celovima.
Pogji s bogom, čes vesela *
sdružila te putem svudi,
ružicom ti zemlja ctjela,
srećni bili tvoji trudi.

U drugom prikazanju Akil lovi i govori.

A. Što ono šušnji u dubravi,
koja će se stvar zgoditi,
od zvieri je biljeg pravi,
luk ću i striele pripraviti.

Ah da silni medvjed bude,
ili vepar oštrieh zubi,
da počasti moje trude,
da ga moja striel pogubi

Dejdamija, ma družice,
sreća bi ovo tvoja bila,
moja draga vjerenice,
srca moga dušo mila.

Na čas rajske tvoje dike,
dar malahan ali mio,
strašnu glavu zvieri prike,
on čas bi ti poklonio.

* Ovo je pravo narodna želja.

Ovdi Kiron udara i pjeva iza dublja.

Kroz viteška djela teška
ne po putu od ljubavi,
ko se rodi, da gospodi,
k ne umrloj grede slavi.

Ne lieposti, neg kreposti,
junačko se srce klanja,
ženska dika ljubovnika
zlo pogubi, koga ranja.

Ak. Koji romon, ke pjevanje
od mene se ovdi čuje,
na viteško djelovanje
koje mlados mu svjetuje.

Ili ki god od bogova,
ili Kiron glasoviti,
priplivo je u mjesta ova
po pučini valoviti.

On je, drugi nitko nije,
smirite se moje strile,
ljepše pliene i srećnije,
nieste nigda uhitile.

Ali tko će moć od srama
pogledati njega u lice,
s nedostojniem haljinama
razbludjene djevojčice.

Kir. Tako, sinko moj ljubljeni,
pri mlagjahnoj liepoj vili,
starca meštra ti promieni
i viteški ures mili.

Poznaš li me? zasramjene
tvoje poglede ne odmeći,
dobro poznan ti si od mene
zasve ženskoj u odjeći.

Ne srami se, nu ne srami,
niesu težka tvoja djela,
majka je tvoja kriva nami,
koja te ovdi jes doniela.

Poznam, to su nje načini
i hitrosti sve nje bile,
ona tebe doć učini
priobučena megju vile.

Akil. Naučitelju moj hrabreni,
od mlagjahnieh ljeta koga
u jednakoj držah scjeni
kako ćajka ljubljenoga,

ko se ne ću ja sramiti,
gdi ti, u trudieh ki me odhrani,
u razbludah sad me uhiti
sapletena u ovoj strani,

gdi nauke svê hvaljene,
ke mi poda ti njekada,
poplesane, pogrdjene,
prem očito gledaš sada.

Kir. Sram ostavi, sinko, s' strane,
i slobodno tvoja dika
odkrij meni skrovne rane,
da im dati mogu lika.

Rana u vrieme ne liečena
žestočija mnogo ishodi,
a u početku zatečena,
vele lašnje liek nahodi.

Akil. Najveća je moja rana
i u žestokoj ja sam smeći,
što dobrota tva poznana,
u ovoj me je našla odjeći.

Nu pokli je tva požuda,
bitje uzaznat, koje odi
od kriposnieh tvojieh truda
odhranjenje tvoje provodi:

vas moj život raspušteni
odkriću ti ja slobodno,
pak se srči suproć meni
ko t' je drago i ugodno.

Majka ga je usnuta preniela preko mora i na velik jad i sramotu obukla na nj u Skiru svoje haljine, ali ko bi materinskim molbam odolio?

Kir. Mati, koja uči sinove na zao put,
vriedan sin odluči moljenja vik ne čut.

Akil pripovieda dalje kako ga je majka slatko molila i ukazala mu Likomedove djevojke, koje baš bjehu izašle, da kod crkve na otoku proslave svetac Palade.

Reče i družbu djevojčica
ukaza mi na ovem kraju,
ke ljepotom svietla lica
istom suncu odsivaju.

Na sve ine najmilija
u gizdavom tomu zboru,
liepa i vriedna Deidamija
objavi se mom pozoru.

Jak glasnica biela dana
od svih zviezda ljepša se kaže,
tač svom dikom vila izbrana
sve ostale nadhodjaše.

Djevojke i njihov otac ih liepo primiše, a Deidamija, ne sluteći šta se krije pod ženskom haljinom, obljubi ga preko sve mjere, i podje u toj ljubavi dotlje da

Tako sa mnom zaljubljena,
i ne znajuć me požude,
htje najposlje da općena
pernica nam jedna bude.

Al odovud čeljad grede,
odovle se uklonimo,
da ne mogu čut besjede,
ke megju nam govorimo.

Ovo je kod Dubrovčana riedkom finoćom završena pripoviest o onom, što se ne može pripoviedati, kao što je i u cieloj sceni riedkom srećom orisana intimnost i ljubav Akilova s Kironom i Akilov stid, dakako kod Dubrovčana riedkom.

U trećem prikazanju predstavljaju se kralju Diomed i Ulis kao trgovci iz Indostana, u kojem ima svega samo ne tičjega mlieka, pa su od toga blaga donieli, ne bi li što kupio. Kralju su veoma povoljni, pozivlje ih da donesu štogodj mogu više, na trošak se ne će paziti.

U četvrtom se Akil tužno kaje pred Kironom, što je pogriešio, oskvrnivši gostoljublje s nemogućnosti svoje požude navladati, završujući:

Tko vladati svê požude
i svu volju jaki nije,
kô da druzieh vladat bude
i kraljevat da umije.

Kiron ga tješi, da je svemu tomu kriva Tetida i nagovara ga u boj. Akil bi pošao, ali kako će pustiti Deidamiju s kojom ima diete?! To ne treba, veli Kiron, nego neka podje ocu i sve mu kaže kako se zbilo, pa će se ovaj sigurno veseliti, što je takova zeta stekao.

I ova je scena puna intimnosti i krepka stila.

U petom prikazanju daje kralj svojemu hadumu lekcije, da osobito pazi na kćeri sada, gdje će trgovci doći, da prodaju robu.

U šestom dolazi jedna djevojčica k na samo ostalomu hadumu i nudja mu, da će mu odkriti jednu tajnu Deidamije, ako joj pokloni urese uší ili zlaćeni hangjar. — Dat ću ti, nu samo reci. — Ne ću, dok ne dobijem. — Ma dat ću ti, nude reci, što ti je kazala?

Rekla mi je da riečima
ne vjerujem, nego u djela,
ni me ara, ni ću sama
s tobom crncem stati odi,
poću k bieliem ja vilama,
ko što hoće, za mnom hodi.

Hadum sam govori, kako je slabo žensko srce, kad je već to diete tako podmitljivo i polazi da dozna, koja je to tajna.

I u ovoj je sceni naivna ženska narav mladoga djevojčeta veoma ugodno karakterisana.

Skup dvorana završuje činjenje drugo razmatranjem, kako je častno, i krasno, i koristno za svoje rodno mjesto poginuti.

U prvom skazanju trećega činjenja doniеše Ulis i Diomed trgovinu. Na nukanje kraljevo, neka si svaka od kćeri izabere što joj je volja, uzima prva Deidamija ogrljaj od istočnoga bisera, a skup pripjeva:

Dikla ka je blage ćudi
pridobiva biser bieli,
i goruštoj u požudi
za svu dragu svak ju žudi.

Pa tako iza 7 djevojaka, koje odabiru zlato ili drago kamenje čini iste krepostne opazke taj skup, što nam svjedoči kako je dubrovačka drama svakom prilikom slušateljem upiljivala krepost, i daje nam u scenu upleteno dokaz, da se te drame morahu igrati na podpunu teatru, jer na kolih na piacu takovu scenu prikazati jest nemoguće.

Akil osmi izabere štit; Ulis i Diomed bace sa sebe trgovačke haljine, zgrabe ga za ruku i odvuku ga pod glasom trubalja.

Ove su trublje veoma fin motiv, da ih Akil sliedi, jer silom ga ne bi odvukli!

Kralj ostavši sam ljutit pozivlje svu vojsku proti tim kletim gusarom.

U drugom prikazanju nagovaraju Dioměd i Ulis Akila da podje proti Troji. Ne mogu ostaviti Deidamije. — To ne treba, nego podji se s nami presvući i odprto reci Likomedu, ko si, sigurno će mu biti čast nad takovim zetom.

Ovdi već počimlje dosadno opetovanje, razvlačivanje i prenaglo razdriešivanje čina.

U trećem kralj i skup bojnika dolazi hrusteći se proti gusarom, koji će mu ljuto platiti!

U četvrtom dolazi hadum kralju javljati kako je u zamitu od djevojčice doznao za Deidamijino diete, pa se i zbilja osvjedočio, kako ga jedna seljanka doniela majci u košari ružica s pismom na mater, ali ne zna s kim to diete ima. Bies kraljev raste do vrhunca proti kćeri, djetetu i gusarom.

U petom se Kiron veseli, jer je vidio, kako su Akila odvukli Diomed i Ulis, koje spozna kao grčke junake proti Troji.

U šestom Deidamija obično nariče što joj gusari vjerenika odvukoše. U tom naricanju dolazi iz Čubranovića izeta

Izgubit ću život tužna
kada izgubih svu mu diku,
lele, lele, veomi ružna
da ne osušim lica viku

što je uz onu u Pavlimiru druga takova strofa.

U sedmoj pripovieda glasnica tužnoj Deidamiji, kako je hadum kralju donio diete i ovaj se biesan sprema da ga ubije. Deidamija teče neka i nju ubije.

U osmom dolazi Tetida s vilami noseći Akilu oružje od Vulkana i spremajući mu pir, kad je već od Proteja doznala volju bogova, da mora svakako u boj.

U devetom dolazi glasnica javiti Tetidi, da joj sina ugrabiše gusari, a Deidamiji i svim ženskim i hotimu prieti kralj rad onoga djeteta mukama.

U desetom se hruste bojnici na gusare.

U jedanaestom javlja tomu skupu glasnik, kako to nijesu gusari nego grčki junaci, a ono Akil, koji svi eto gredu kralju moliti ga, da prime Akila za zeta. I bojnici na ta čudesa polaze kralja moliti, da bi i oni proti Troji.

U dvanaestom dolazi drugi glasnik javiti, kako je kralj htio pogubiti Deidamiju, ova mu odkrila da ono bijaše Akil a ne ženska. U

to je došao Kiron i potvrdio to kralju predočujući mu sreću, koja ga stigla. U to se pokazao s Grci i zbilja Akil i bilo je veliko veselje na sve strane, kad donieše diete Pirha te se Akil i Deidamija zagrliše. Prije nego će poći u boj držat će se pir. Nu eto se kraljevska vrata otvaraju.

U dvanaestom kralj, Akil, Deidamija, Ulis, Tetida čestitaju jedan drugomu i hvale boga što se ta stvar tako liepo svršila, a skup završuje pjevajući, neka Imeneo sveže ovi brak i veli kako božjom voljom biva često što ljudi nikad nijesu mislili.

Mimogrede spominjamo ovdje 3. Kolomba (rkp. frat. bib. Dubr. br. 80. 68.) koji nije drama nego dialog medj Kolombom i njegovom družbom u 129 osmeraca spjevan. Družba govori Kolombu, da ju je svojim znanjem svih sebi privezao, da će ga sliediti kud mu je drago. Kolombo im odvraća da će s takvom družbom, u kojoj

Zemlje Ispanske i Latinske
vitezi su ovdi izbrani,
i države cviet slovinske
slavni u svemu Dubrovčani,

lahko prebroditi ocean preko Erkulovih stupova i tiem si steći veću slavu od istih Grka, koji su plovili u nove zemlje radi zlata, dočim oni plove da po svem svietu rasprostru kršćanstvo. Družba mu odgovara, neka ju vodi, kud ga je volja, da će s njim sve nevolje podnieti, i već se vesele kako će se prebrodivši more sretno kući vratiti i pasti u krilo svojim ženam.

I drame treće vrsti nijesu svojom kompozicijom vriednije, ali nam se u njih manjak umjetnički po nešto nadoknadjuje zanimljivošću sadržaja, to su

c) Palmotićeve drame kojim je predmet crpen iz narodne historije. Nemamo u tih dramah podnipošto tražiti historičke vriednosti, jer su u njih historičke zgode u posvema izmišljene situacije svedene, kao što u Danici i Pavlimiru, ili je sve skupa izmišljeno, i zgode i imena, kao u Captislavi i u Bisernici. U Danici dramatizuje Palmotić peto pjevanja Ariostova Orlanda, u Pavlimiru nas mnogo opominje na Vergilija, samo u Captislavi i Bisernici se čini posvema originalan, akoprem nas opominje na Ariosta, riešavajući katastrofu pomoću vila, i vilozmaja, i drugih takovih vrhunarodnih sredstva i bića, od kojih sve vrve.

Ostale pojedinosti pripomenute se kod svake drame prigodomice. Evo ih redom.

1. Danica.

(Rkp. bib. frat. u Dubr. 1. br. 194. 73; 2. br. 198. 82; 3. br. 266. 87; 4. 261. 89; 5. rkp. akd. br. 346; 6. br. 645; 7. br. 667.)

U prologu govori rieka Sava kratku apoteozu gradu Dubrovniku, a za tim pripovieda slušateljem, kako se je s Bosnom i palačom kralja Ostoje premjestila ovamo, da se obnovi uspomena na ljubav i junačtvo, koje se je godilo za vrieme kralja Ostoje. Glavni dio toga junačtva pada na Ostojinu kćer Danicu, za tim na mlade Dubrovčane: Ivana i Matijaša. Ovomu pošljednjemu kumovao je kralj Ostoja pri njegovu porodu u Dubrovniku i uzeo kumče na svoj dvor, gdje je vremenom stekao podpunu ljubav kraljeve kćeri Danice. Ta ljubav mu skoro bi uzrokom te se je utopio u mojih valovih, veli rieka Sava. Nu evo gdje dolazi hudi i oholi Hrvoje „ban Hrvatskieh strana“, čovjek moguće i svietle krvi, ali zločeste ćudi. On je ljubovnik Jerine, preko koje mu je namjera preoteti Matijašu Danicu a sebi ju za ženu steći.

Prvim aktom započimlje posvema pravilno sam čin drame. Ban Hrvoje nadje se na samo sa svojom ljubovcom Jerinom, i traži od iste, neka bi za njega oko svoje gospoje Danice nastojala, da mu postane ženom. Jerina se takomu zahtievu svoga dragoga, komu je svoju čast već podala, isprvice ustručava zadovoljiti, nu poslije se ipak skloni na uvjeravanje Hrvojino, da će ju i uz Danicu uvieke ijubiti, a skloni se tomu, jer je presretna, da si Hrvoju ma i takovom uslugom obveže, da joj bude zahvalan, akoprem ju u idućoj monologičkoj sceni ta zadaća mnogo truda stoji.

U trećoj sceni prvoga akta pripovieda od tuge probliedjeli Matijaš svomu bratu Ivanu, koje ga nevolje more. Zaljubljen je bez kraja u Danicu, kojoj je ovako ljubav stekao. Jednom vojevaše Ostoja proti Tartarom, od kojih Matijaš spase kralju život, ali sam mladić i Danica postaše Tartarski sužnjevi. U toj nevolji pomože Matijaš Danici, davši joj svoje odielo, neka se obuče na muškaračku, pak tako preobučena da podje u tabor dušmana i iste prevari, da je ona sluga Daničin, za kojega će im donieti od kuće silne odkupe. Neprijatelji Danicu tako do ista pustiše, i došavši ona k Ostoji, pošalje ovaj za na žensku preobučena Matijaša odkupe. Vrativši se i Matijaš sretno učini ga kralj vojevodom, pak se i kao takav opeta kralju učinio zaslužan, jerbo je svojim junačtvom svladao bunu, koja se je bila proti njegovu priestolu podigla. Kralj ga je za tu novu uslugu toliko

odlikovao, da mu je pri gostbi stisnuo ruku i kazao mu, da za nj čuva što mu je najdraže na svietu. Matijaš se pred bratom Ivanom nada, da će ta najdraža stvar biti Danica, koja ga je poslije one časti pozvala da s njome pleše i vruće mu pri tom ruku stiskala, a poslije mu jednom prigodom i vječnom se ljubavi zaprisegla. Iza tolike sreće doznao je Matijaš, da ban Hrvoje traži Danicu, i boji se toga susnuboka, jer je ugledne krvi i imena; brat Ivan ga gleda radi toga umiriti.

U četvrtoj sceni nagovara Jerina Danicu, da uzme Hrvoju, što Danica odrješito odbija, te pripovieda Jerini kako je Matijaš i ocu i njoj život spasao, kako mu je otac obećao najdražu stvar, koja ne može biti nego ona, kako je Dubrovački plemić isto tako ugledan kao i koji ban, kako joj sam otac ima Dubrovkinju za ženu, kako je Matijašu krstni kum, i kako je njojzi za volju odbio već i snubioce: Gjurgja Despota, Janka Vojevodu, i Sviloevića.

Na koncu prvoga akta pozivlju djevojčice Danicu na ples, prispodabljajući svoju gospoju zviezdi danici, a kor svršuje razmatrajući, kako je liepo kada kralj štuje hrabre vojnike, pak da s toga i Ostoju ide hvala, što drži u časti Matijaša.

U prvoj sceni drugoga akta tješi Danica Matijaša, neka se ne straši, ako je čuo, da ju Hrvoja prosi, jer da ona za Hrvoju podnipošto ne će poći.

U drugoj sceni referuje Jerina Hrvoju, kako Danicu nije mogla njemu prikloniti. Hrvoja biesni što je zapostavljen takovu neznatnu Dubrovčaninu, i moli Jerinu, neka se preobuče kao Danica, da ju u takovoj prilici milujući ima nasladu što će pri tomu misliti, da je do ista Danica, čemu Jerina pristaje, tješeći svoga dragoga, da za njega ima drugih zaručnica pokraj Danice koliko god ga je volja.

U trećoj i četvrtoj sceni čine Hrvoja i Matijaš pogodbu, da Danica bude onomu ljuba, koji će od nje dobiti većih dokaza njezine naklonosti.

Kor razmatra pogubu koja nastaje sa zlih jezika, osobito kad uzmu huliti žene, koje kor hvali do nebesa, obzirući se na krepostnu Danicu.

Treći akt počimlje jadovanjem Matijaševim, što Danica ljubi takova čovjeka kao što je Hrvoja, ako je istina što mu je sve ovaj o njezinoj naklonosti govorio.

U drugoj sceni svjetuje se Ostoja sa svojimi savjetnici, komu bi kćer dao: Hrvoji ili Matijašu; jednomu treba da ju dade, jer mu

treba saveznika proti Turkom, koji oboriše već svu slovinsku gospodu: „kuću Nemanjieh Raškieh cara i množ Bulgara“ a i Sigismunda razbiše, koji baš sada boravi u Dubrovniku. Prvi svjetnik, Hrvojin rodjak, govori za Hrvoju, jerbo je isti domaći sin a takove ćudi, da će dići bunu, ako ga odbije. Drugi svjetnik govori za Matijaša, jer su i Dubrovčani domaći i slavni sinovi, od kojih i sam Sigismund traži pomoći, pak je Ostoja Matijašu osobno obvezan a i obećao mu je već Danicu.

Treća scena djeluje veoma dramatski na razvoj čina. Dolazi na ime poslanik Vlah iz Dubrovnika, koji pripovieda kralju i njegovu vieću, kako su Dubrovčani liepo primili Sigismunda, dali mu pomoć, i ovaj im učinio od zahvalnosti kneza vitezom zlatne ostruge. Proći će Sigismund kroz Bosnu i već i s jutra će doći njegov poslanik Sviloević, da s Ostojem učine savez proti Turčinu. Ove viesti dakako daju premah vriednosti Matijaševoj te kralj odluči uzeti ga za zeta, kad i sam Sigismund toliko štuje Dubrovčane.

U četvrtoj sceni dolazi prikazana ona opklada Matijaševa i Hrvojina. Hrvoja je kazao, da se Matijaš može na svoje oči osvjedočiti, kako noću uzlazi na ljestvah k Danici, i vodi evo Matijaša neka gleda. Hrvoja se do ista uspinje na Daničin prozor, ali na prozoru nije u istinu Danica, nego Jerina, koja se kako znamo, preobukla kao Danica, da se Matijašu po mjesečini doista prividila kao da je Danica.

Kor završuje treći akt apoteozom na krepost i hvali Ostoju, koji u Matijašu dade kreposti prednost pred bogatstvom.

U prvoj sceni četvrtoga akta plaši se Janko što mu je brat Matijaš ranim jutrom otišao iz kuće a ne zna se kamo. Janko je na ime bio prisutan pri onoj noćnoj sceni, brat ga je poveo i stavio na daleko, da mu bude u pomoći, ako bi Hrvoja na nj izdajnički navalio. Strah Ivanov nije isprazan, jer evo dolazi vjestnik i javlja, kako se je Matijaš bacio u more i umolio njega, neka podje javiti Danici, da je to s toga učinio, što joj je noćas nevjeru gledao.

U drugoj sceni smije se Hrvoja svojemu uspjehu, a u trećoj jaduje Danica nad Matijaševom smrću i pada u obligatnu nesviest. Da bude još više plača, jaduju u četvrtoj bojnici za Matijašem.

U petoj osvadi Ivanov glasnik Ostoji njegovu kćer Danicu radi bluda, i kralj je prema zakonom viteštva prisiljen svoju kćer dati smaći, ako se ne nadje nijedan vitez, koji će Ivanu na mejdanu dokazati, da je slagao.

U šestoj sceni tješi Hrvoja Jerinu, da se ne straši za Danicu, i veli njoj, da će bit najspametnije, ako ode u jedan od njegovih gradova, kamo će ju dati odpratiti, a sam će za njom doći, dok se kod Ostoje ciela ta stvar svrši.

U sedmoj sceni monologiše Hrvoja, kako je u opasnosti, dok je Jerina živa, i odlučan je, da ju preda pratnji, koja će ju u šumi ubiti.

U osmoj i devetoj dolaze različite vrsti plača nad nesretnom Danicom.

U desetoj sprema se pratnja da Jerinu u šumi ubija; Jerina glasno kune Hrvoja, medj ostalim:

Ovo li je čas i slava,
ku mi hotje obećati,
da s tobome banovati
hrvatskieh ću sred država.

Jerinine kletve začuje u jedanaestoj sceni Sigismundov poslanik Sviloević jašući k Ostoji. Jerina izbavljena prati Sviloevića, da će mu putem svu svoju zgodu pripoviedati, jer ne može s njime na mjestu ostati, po što evo dolazi kor.

Kor pjeva neka junaci Sviloević, Janko Vojevoda, Sekula Sestretić, Despot, Bator, Škenderberg dodju braniti Daničinu čast.

U prvoj sceni petoga akta dolaze Sviloević i Jerina u Ostojin grad. Jerina ode u „gostov stan“ a Sviloević kralju.

U drngoj sceni pripovieda glasnik Sviloeviću, kako se našao neki nepoznati vitez, koji se pod vizirom s Jankom bije za Daničinu čast.

U trećoj sceni ne preostaje Jerini drugo nego se odputi medju opatice.

U sceni najpošljednjoj dodje Sviloević k Ostoji, koji poslaniku carskomn za volju obustavi za čas mejdan Janka i neznanoga viteza. Sviloević pripovieda, kako je od Jerine doznao, da Danica nije kriva, i pozove Hrvoju na mejdan te ga ubije, a Hrvoja izdišući prizna svoju krivnju. Sad zamole neznanoga viteza da im se pokaže ko je. To je Matijaš, koji se u vodi predomislio pak je isplivao i čuvši k ako se radi Danice pozvao mejdan, nije mogao odoljeti, a da ma i proti rodjenomu bratu dodje njenu čast braniti: ako ubijem brata — mislio je Matijaš — neka vidi Danica koliko joj žrtvujem, ako brat mene, neka i brat vidi, kako je pogriešio, što je okaljao čast moje ljube. Cieli zbor odluči Jerini oprostiti, Matijaš postane mjesto Hrvoje ban hrvatski i dobije Danicu za ženu.

Kor pjeva kako se na svietu napokon svaka tajna dozna.

Palmotić nam je u toj Danici dialogisao peto pjevanje Ariostova Orlanda, premetnuvši Ariostovu Skotsku u Bosnu i zamienivši njegova skotska lica imeni iz domaće hrvatske historije. Danas bi se dakako tolika sloboda svojevoljnoga smišljanja i premetanja historičkih zgoda i karaktera posvema osudila. Ako smetnemo s uma tu jednu neumjestnost nalazimo u Danici posvema pravilno dialogisano Ariostovo pjevanje, samo što Palmotićeva Danica nema izrazitih karaktera: niti je komedija niti je tragedija. Na naslovnom listu jednoga rukopisa stoji upisano tragikomedija, nu imajući o istom predmetu Šekspirovu komediju: „mnoge vike ni za što“ imamo najbolji dokaz, da je taj predmet obzirom na ono noćno penjanje Hrvojino k Jerini posvema nespretan za ikakovu ozbiljnost. Nekoji karakteri, kao vuhveni Hrvoja, izvedeni su kod Palmotića karakteristično, druge je medjutim prema Ariostu iskvario. Tako je Jerina kod Ariosta nebrižna ženska, kojoj nije ni na kraju pameti, da bi ju Hrvoja ikada oženio, dočim je kod Palmotića postala legalna ljubovca, od koje se podnipošto ne mogu zahtievati tolike usluge što ih čini svomu dragomu. Na kraju drame zaboravlja Palmotić spomenuti, da ju nijesu već mogli naći, kad joj htjedoše oproštenje donieti.

Druga Palmotićeva drama te vrsti, u kojoj su lica djelujućih uzeta iz narodne historije, opominje mnogo na Vergilija, to jest njegov

2. Pavlimir.

(Rukp. frat. bib. dubr. 1. br. 71. 48. prikazan prid dvorom od družine isprazne 22 fevrara 1632; 2. br. 265. 86. isti nadpis; 3. akd. medju biskupovimi.)

U prologu dolazi „Epidavro grad“ i predstavlja se publici što je bio; kako ga Goti i Saracini sharaše, da sada od gradjana ne ostaše nego pastiri; kako se nad tiem ne ljuti, jer će danas „vrh“ ovieh oštrieh hridi (ke mjesto ovo Lavami zove) gluho more gdje se vidi razbijati svê valove grad Dubrovnik, slava svih gradova, podići se; kako eto kralj Pavlimir plove iz Rima u slovinske krajeve, gdje mu nekoč djed kraljevaše; kako je glavar vila i vilenika Strmogor poslao u Studenicu, koja vjetrove drži, Tmora i Snježnicu, neka proti njemu pusti vjetrove; kako je ova to i zbilja učinila, ali kralju naudila nije, jer nosi sobom svete moći, koje ga občuvaše te mu evo njegova jedina ladja od svih dolazi k zemlji; kako baš slučajno narod ide u crkvu na slavu što je nekoč sv. Ilar ubio Drakuna Voasa, tako

zvana što ciele volove poždiraše, koji ležaše kraj grada u špilji Šipun; napokon se ugiblje pred dolazećim Tmorom i Snježnicom.

U prvoj sceni prvoga akta dolazi Tmor govoreći svojoj hitroj drugi Snježnici, s kojom po oblaku leti i kad se ljubi sviet zlimi godinami muči, kako je uzaludo njihov kralj u noći pod orahom vieće sabrao i dao im moć da proti Pavlimiru uzbune more, jer evo ipak spasen dolazi. Snježnica se u odgovoru čudi, što još nema, kako bje ugovoreno, ciele vilinje družbe na sastanku. U to dolazi s cielom družbom kralj Strmogor i razloži im stanje stvari, kako na ime od dolazeća kralja Pavlimira bješe zagrozila pogibio, da se na pećini od Lava uzdigne kršćanski grad, pa kako je poslao Tmora i Snježnicu, neka uzbune more i da će sada od njih čuti, kako su uspjeli s tiem nalogom. Snježnica na to referira, kako su točno s mjesta njegove naloge izveli, sunuvši se u Vjetrnjicu i uzrujav more do gorskih valova, ali kako se eto ipak Pavlimir doduše samo jednom plavi spasao i došao u mirnu luku Gruž, a da im je još veći jad, što se evo narod sprema da proslavi kako je Ilar ubio Voasa. Strmogor ih bodri na daljni rad, prispodobom da i dub ne pada od prvoga udarca, pa tako ni oni. Skup vileni mu odvraća, da se ne boje, kada no imadu medju sobom eto Čemernicu, „Covac“, Vitoša, Zelengoru, Toplicu i Kunovicu, koji su svi spremni na njegovu zapovied poteći. Strmogor veli, neka se ostali razidju kući, a sam Tmor i Snježnica neka posao na sebe uzmu. Tmor veli, da će se pretvoriti pastirom i uzrujati nabunom narod, govoreći mu, da Pavlimir dolazi, kako bi ih podjarmio. Snježnica veli, da ide u Trebinje, gdje se Bosanski kraljevi krune i koje ima svoje ime, što u njem ima svega što boju treba, i da će ih pobuniti pa tako i susjedne im Vlahe, govoreći kako Pavlimir dolazi, da zauzme slovinsku kraljevinu. Strmogor ih povladjujući odpravlja, Tmor i Snježnica polaze, ugibajući se pred dolazećim Pavlimirom.

U drugoj sceni bodri kralj svoju družbu, neka ne izgube kuražu, bog će dati i biti će bolje. Svjetnik mu govori, da su uz njega neustrašivi, jer je viditi da ga sam bog čuva, po što mu se jedinomu plav sačuvala. Pavlimir se nada, da mu ostala družba nije izginula i šalje ih na različita mjesta, da morem gledaju, a on će poći ispitati, kakov je to narod, u kojega su zemlju došli.

U govoru ima mnogo remeniscencije na Vergila.

U trećoj sceni veoma liepim govorom Pavlimir pripovieda svoju nesretnu samoću, i buru, i strah, da ga ovako sama ne bi Slovini za

kralja primili, te se napokon sprema da iza čestoga dublja doznade od razgovarajućih se ljudî, u kojem li je kraju.

U četvrtoj sceni pozivlje Dubravko skup pastiera neka poteku u crkvu, jer je danas dan uspomene, kada je sv. Ilar pogubio pogubnoga zmaja Voasa. Taj zmaj se naime nalažaše kraj Epidaura i nemilo haraše polja na okolo. Na to dodje u oštroj kostreti iz istočne strane s neba poslan sv. Ilar, pomoli se bogu, zapovjedi zmaju da ga sliedi preko mora do „kraj župe Žrnovice“ gdje sagradi kolibu, u koju zmaj uljeze. Koliba se upali i zmaj izgorje. Od toga dana nesta u ovih krajevih slave Hoja, Lere i Dolerije, a kršćanstvo nasta. Nasljednik Ilarov jest pustinjak Srgj, koji žive u špilji, iz koje znade sve što u svietu biva i u kojoj je Ilar ubilježio slikovno što će se sve dogoditi mjestu ovomu, na kojem sada Epidaurani raspršeni živu. Te slike će Srgj danas narodu rastumačiti. Ima uz toga Srgja vila (djevojka) Margarita, kći Srgjeve sestre, potomak onoga bana, koji je Ostrogote potukao. Ta dolazi vodeći djevojke u crkvu.

U opisu zmaja i kako je izgorio, kao i u obće u cieloj ovoj sceni ima veoma mnogo riedkih krasota.

U petoj sceni dolazi Margarita s djevojkami i pjevaju, kako je u vrieme zmaja bilo strašno, a kako je sada liepo, s toga neka se svaki sprema slaviti sv. Ilara.

U prvoj sceni drugoga akta izlazi Pavlimir iza grmlja i govori kako je to liepa družina, i da želi medju njom podignuti grad; zatim kako ga je ljubav za Margaritom osvojila. U poslu ovoga pošljednjega monologizuje otimajući se dilemi, u kojoj ga s jedne strane veže i vuče vasiona ljubav prema Margariti, a s druge ga od nje odvraća od te ljubavi misao, da ima poći za kralja u slovinske krajeve, gdje bi mu može biti prigovarali, kad bi došao s takom vjerenicom. Prva strana dileme nadvlada njegove odluke, n što dolazi njegova družina.

U drugoj sceni dolazi družina Pavlimirova, govoreći mu, neka se ne plaši jer da su oni doznali, da su ovo veoma ljubezni ljudi u ovom kraju, a osobito su liepe žene. Pavlimir im veli, da je on to i sam vidio, a osobito mu Margarita zasjekla u srce. Družina ga nagovara neka ju ženi, a on veli, da je tako i sam pomislio, a nadalje, da u ovom kraju sagradi grad i nje s ostalimi djevojkami oženi. Ovi se tomu raduju i bodre ga, jer da će si tiem te ljude učiniti savezane. Pavlimir pristaje i veli im, neka sada idu izgledati na moru, da li će koji drug odkuda doći; oni mu vele, da su šestorica već otišli na

gore, a u to dolazi Srgj i skup pastira i vila, pred kojimi se ugiblju na stranu, da čuju što će biti.

Srgj pozivlje družbu, da idu u špilju, u kojoj nekoč Ilar staja, a on mu je u njoj namjestnik, da u toj špilji dovrše slavu dana pogube Voasa. U to izadje Pavlimir s družinom, Srgj se prepane pred njimi oružanimi, ali ga Pavlimir umiri i pripovieda mu, da mu djed bijaše Radoslav, kojega sin Česlav prisili te je morao u Rim pobjeći, gdje se oženio, rodio Petrislava, a ovaj njega Pavlimira, kojega sada svi bani slovinske strane, bacivši Časlava u vodu, zovu na priest l, što je on primio, ali mu na putu izginule sve ostale plavi do jedine njegove. Srgj se tomu poznanstvu veseli, proriče da će njegov dolazak biti od koristi po zemlju, nada se da će ostale plavi još nadoći, i pozivlje ga u svoju smjernu špilju, kamo odoše.

U četvrtoj sceni pita Margarita svoju od mladosti drugu Dubravku, što je to, da ju najednom ljubovni zoni za Pavlimirom prolaze, dočim je do sada tolikom postojanam hladnoćom sve župane snubioce od sebe odbijala. Dubravka se tomu raduje što ju ljubav obuzela, govoreći joj da je to posvema pravo da ne ostane neomužena. Margarita pristaje na ovu pošljednju misao, ali veli, da će se znati čuvati nedozvoljene ljubavi, a da svoju sudbinu preporuča u obće bogu.

Taj govor spominje na onaj medj Didonom i Anom u četvrtom pjevanju Eneide očitom refleksijom Margarite, da ju bog oslobodio nedozvoljene ljubavi. Dakako da je prema Vergilijevu vodena imitacija, u kojoj se sva goruća vatra Virgilova stila pogasila u kršćanskoj poniznosti Margaritinoj.

U to dolazi u petoj sceni jedan pastir, koji zove Margaritu u špilju k Srgju. Po što, pita ova? Pastir pripovieda kako je Pavlimir Srgja pitao za njezin rod, a doznavši, da potiče od banova, uprosio ju za vjerenicu. Dubravka se tomu raduje, Margarita veli, da toga nije dostojna, ali da ide viditi što je i odu.

U sceni šestoj sastaju se Tmor i Snježnica da si referuju, koliko je koje nabunom isposlovalo. Snježnica veli da je pošla u smrdeću špilju, u kojoj sumporana voda Flegetonta teče, koju nemilosni dusi pjene, i da si je tu dala donieti glavu od pobune, s kojom je, namazana usionom masti, uzjahala vrana ovna, na kojem leteć po crnom mraku spustila se strmovrata na hudu (ovo je mislim kriva nadomještena rieč drugom rukom za ispalu, koja mora da je označila kakova je to rieka bila) rieku, koja se ustavila i put joj lastan podala kroz jazovite ponore, te je leteć po tmastieh jazih uz pakljene litice u jedan čas se

upazila na kraj bistre Trebinštice. Tu se je pretvorila u sliku od pristrašena Ulaka i pobunila na boj sve Trebinjane i njihove susjede Vlahe, govoreć im da gusa dolazi njihove krajeve zasužnjiti. Tmor ju hvali, a pripoviedajući što je on izveo veli, da je imao mučan posao, jer mu je uviek smetao Srgj, koji čini da narod više ne vjeruje taštim čarom Mora, Uroka i Vukodlaka i planinskim vilam, ali da je ništa nemanje ipak u narodu rasprostro sumlju, da je Pavlimir došao splesati njihovu slobodu, koju će Margarita za prćiju dobiti. Sada se ide pretvoriti u sliku Krstimira, druga Pavlimirova, koji će se po svoj prilici spasti na moru i dospjeti ovamo. U toj slici prevarit će Pavlimira, da se svi ostali drugi potopiše do njega. Snježnica veli da će ostati tuj na mjestu, dobaviti si glavu sna, kojom će uspavati Pavlimira pa ga u snu ubiti.

U sedmoj sceni raspršena i raspletena Snježnica stresa prutom, kruži zemlju, stupi bosonogom lievom u krug, pazi tri put na zapad, triš na istok, i zove duhe neka smrtonosnoga sna glavnju iznesu; po što dusi još ckne i krzmaju, zagrozi se, ako s mjesta ne dodju, ne će zatajat strašna imena od koga se svi tresu. Na to izlete dusi noseći tu glavnju i kažu da su spremni svud kud zapovieda poteći, ali im ona odbija za sada ponudjenu si službu. U to dolazi Pavlimir i u Krstimira pretvoreni Tmor.

U Krstimira pretvoreni Tmor govori Pavlimiru kako sve plavi poginuše, a Pavlimir naredi neka se za devet plavi usieku devet cipresa i devet oganja naloži.

Pošto je tako u osmoj sceni već Pavlimir zdvajao, hoće li bez družine moći kraljevstvo slovinsko zadobiti, eto ti u devetoj sceni jedan bojnik, koji pripovieda, kako vas narod rasrdjen viče ubijmo gusare i najpače jedna četa, koja se s gore B r g a t a spustila. Pavlimir je spreman da se s njimi pobiju, ali ga s v j e t n i k odvraća, predočujuć, da se kralju nije dostojno s malim brojem proti nabunjenim pastirom tući, da podju na brod, da ga nabunjenici ne spale, što im nalaže jedno dužnost, jer u brodu voze iz Rima mnoge svete moći, a drugo strategički razlozi, jer kud bi, ako im brod izgori. Pavlimir pristaje tugujući, što se mora raskrstiti s Margaritom, koja će mu vječno srcem kraljevati.

U desetoj sceni raduje se Tmor uspjehu i veli da ide sad Pavlimirovu družinu pobuniti, da s njime, po što nema družine, ne će kraljestva zadobiti, i da ciela ta buna upravo iz onih zemalja potiče, koje ga bjehu na kraljestvo zvale.

U jedanaestoj sceni dolazi Margarita cvileći što joj Pavlimir jedva joj bivši dao cjelov od ljubavi odlazi; Dubravka ju tješi, da će se može biti još vratiti; Margarita se ne da utješiti nego veli, kad ga ne mogaše živa imati, da će se baciti u more i kao utopnica do njega doplivati, na što će se valja da ipak njoj smilovati.

U dvanaestoj sceni dolazi skup pastira i od njih petorica pjevaju, da si ne će dati od te nadošlice zatrti slobode. Ovo je kor, kojega pjesme ne kao u Danici podpomažu stranu dramatskoga junaka nego njegovih protivnika.

„Odi se čini moreška s lukovima i strielama“.

U prvoj sceni trećega akta govori Srgj već umirenim pastirom kako su ludo učinili što se od Tmora i Snježnice daše zavariti, a ovi se kaju ispričavajući se, da ih je smamilo što su čuli da im Pavlimir želi kraljem postati.

Kraljestvo je nad zlijem svima
nam mrzeće i nemilo,
kô je starijem Rimnjanima
roditeljim našiem bilo;

ali se nadaju da se je Pavlimir umirio, po što mu vratiše petoricu drugova koje bjehu zarobili, a drugu 6. poslaše da ga mole oproštenje, a ponajpače što je sama Margarita otišla moliti ga, neka ih ne ostavlja. Srgj veli da će se doista Pavlimir vratiti i pripovieda im, kako mu se iza nabune jučeranje prikazao u snu Ilar i svu mu spletku Tmora i Snježnice odkrio a ujednom ga naduhnuo da će razumjeti sve one slike o budućnosti Dubrovnika, koje je on u špilji izdjelao, medj kojimi stoji pisano, da će Pavlimir u dubravi podići grad, koji će biti nada sve slavan, pri čem med ostalim veli:

Hodi kralju izabrani,
hod uzroče naše sreće
nam s nebesa obećani,
grad zidati počni veće,
nikni liepi Dubrovniče;
nikni, nikni slavni grade,
odkli žarko sunce ističe
dokli u more opet pade.
Prave vječna gdje sloboda
ima držat svoe pristolje,
svietla utjecat gdje gospoda
u te se će sred nevolje.
Oni brodeć sinje more
puni glasa vjekovita

u rodne će nosit dvore
obilnosti svega svita,
još će u pozna ljeta doći,
iz Dubrave ko će ove
Erkulove stupe proći
i odkrivat zemlje nove.

U drugoj sceni govori Snježnica kako je bila pošla da zakolje uspavana Pavlimira, ali se pri tom u nj zaljubila i utekla.

U trećo sceni dolazi Tmor i pripovieda kako no je ono bio pošao da pobuni Pavlimirovu družinu, ali mu se stavile one svete moći u brodu na odpor, na to je otišao na grobove glasovitieh vilenika hitra Markana i Bobare.

Tuj velikoj u bolesti,
kâ me jošte kolje i bije
od dohodne sreće i česti
počeh metat hamalie,
Doleriu i Leriana
za tiem uzeh zaklinati,
nam protivnieh ovieh strana
da mi budu čes kazati.

Ovi mu dodjoše kazat, da je Srgj svu njihovu nabunu predusretio, a na to on od njih tražio, da dozna budućnost toga grada, kojemu uzdignuće ne mogu osujetiti. Na to mu jedna nakazna donese iz rieke Ljute kupu vode, u kojoj se vidi budućnost Dubrovnika. Iz te kupe čitaju Snježnica i Tmor neke najznamenitije točke.

Znamenito je u ovoj sceni, da se tu nalazi iz Čubranovićeve Jegjuke uzet veraz. Tmor veli:

Bježmo drugo ma najpreče
iz nemilieh ovieh strana,
kletva hoće, sud protječe
da nejmamo odi stana.

Snježnica u ostalom ne će da bježi, nego ostaje pod izlikom da će pripaziti, ne bi li se koja smeća dala izvesti i govori u četvrtoj sceni kako ludo Tmor misli, da ga jošte ljubi. Ona se voli zvati Pavlimirovom vjerenicom i ide da u Margaritu pretvorena uz njega legne, da se skupa cjeluju.

U petoj sceni dolazi Pavlimir s Margaritom govoreći joj, neka se ne boji da bi joj utekao, po što ga je njezina krasota toliko očarala, da se nikada od nje ne će dieliti, i da će ju odmah ženiti, čim se ukopna slava svrši. Margarita ga isprekidava pripoviedanjem, da ju još groza trese kad pomisli, kako je bio počeo se od nje dieliti i cec-

kaju se: on govoreći ti si moja kraljica, ona, ti moj kralj. U to dolazi bojnik i naviešta, da Srgj s pastiri dolazi, kojemu polaze svi u susret.

Dok Pavlimir s Margaritom idu Srgju na susret, dolazi skup starih pastira i jedan od njih pjeva kako će po tumačenju Srgjevu Ilarovih slika u špilji biti glasovit Dubrovnik, koji će Pavlimir utemeljiti. Odlaze na Pavlimirovo ukopno slavlje.

U sedmoj sceni dolazi glasnik k Pavlimiru i pripovieda mu kako se baš bjehu spremili, da započnu svečanost, usjekavši devet cipresa, devet slika crnih brodova, i namjestivši na stupovih oružje, kada najednom začuše na moru buku i eto ti u luku Gruž Krstimira s cielom družbom. Na to veli začudjeni Pavlimir, kako mu je bio Srgj istinu rekao, da onaj prvašnji Krstimir nije nego Tmor.

U osmoj sceni pripovieda dakle Krstimir, kako ih bura bila najprije bacila na otok Mljet. Tu se negda već sv. Pavao sahranio i vrgao u pepeo zmiju, koja se njegove ruke trznula. Ovdje stojaše Agesilao odsudjeni, „kog od prije sin čestiti od riba pjesni poja“. Od njihove se „Polače“ još vide miri, po kojoj luki ime. S toga su brže otišli i ne našavši Pavlimira ni u Ratu, Stonu, Vratniku, Zagorju, Šipunu, Lopudu i Primorju, pošli su ovamo i sretno ga našli. Pavlimir im na to veli, kako je odluka od nebesa, da on tu sagradi grad, da se oženi, a da i od njih svaki jednu vilu uzme. Na što ovi od srca rado pristaju.

U devetoj sceni dolazi skup djevojčica, veseleći se što će se sve poudavati za Latinjane, a one su starinom i same Latinke. U tom govoru pripovieda jedna, kako se Snježnica bila pretvorila u Margaritu da uspava Pavlimira pa š njim se celuje, ali ju Srgj odkrio, te ju narod izbio i istjerao.

U desetoj sceni dolazi Snježnica tugujući, da se svojom metamorfozom tako osramotila i odlazi u gore, da nad svojom sramotom plače.

U jedanaestoj sceni dolazi Srgj, Svjetnik, Pavlimir, družina i pastiri i veli Pavlimir Srgju, neka proriče budućnost Dubrovačku kako ga bog naučio. Srgj veli: najprije ćeš podići iznad Lava crkvu Mariji i uz nju opatički manastir, a poslije će se još sedam opatičkih manastira dići. U sjevernoj strani suproć njima dić će se opet dio crkve i tvrdi stani svetiem ljudiem i dobrima. Zatim će se dići crkva svetoga Vlaha uz koju će biti grad za vieće, u kojem će se čuvati zakoni i gospoda se na sabor kupiti. Uz vieće biti će zgrada galija, koje će po moru gusu gnjaviti. Na golom kraku u zapadu biti će tvrda

gradja sv. Lovrincu posvećena, a na istoku dvie, jedna sv. Ivanu, druga zdravoj Mariji, koje će luku čuvati. Ovo po starine Dubrovnika može biti znamenito prorokovanje završuje Srgj verzi:

Porodi se glasoviti
svietli grade već porodi,
ki ćeš tvoj glas svud prostriti
po neumrloj tvôj slobodi.
Svietla će ova još dubrava,
tu joj višnji moć dariva,
upitomit orla siva,
silna zmaja, bojna lava.

U dvanaestoj sceni dolazi glasnik i naviesti Pavlimiru da dolaze poklisari iz Slovinske, da ga pozdrave darovî kao kralja. Pavlimir zahvaljuje bogu i svi idu poklisarom na susret.

U trinaestoj sceni dolazi skup vila i pastiera i družina te pjevaju pjesmu od veselja što Dubrovnik niče.

U četrnaestoj sceni dolazi Pavlimir i Margarita na priestolju, zatiem družina pastieri poklisari i vile. Poklisari daju odužim govorom Pavlimiru krunu zemlje Slavâ i Bošnjakâ po kojoj teku Drina, Sava i Drava. Pavlimir ju prima i kruni Margaritu, a svojoj družini poklanja grad Dubrovnik, koji je sazidao, a družina pripieva:

Ako narav nemilosna
maćeha je mjestu ovemu,
vriednos je u njem sviem korisna
mati srcu svegj našemu.
Nam dubravo liepa i mila,
obično je tve vladanje,
sred mirnoga tvoga krila
ugodno je tvoje stanje,
posred polja i ravnina
strašiva se ptica krije,
a visocieh posred stina
sivi soko gniezdo vije.

U petnaestoj sceni pjevaju pastiri liepu pjesmu, kako će Dubrovnik biti kruna svih Dalmatinskih gradova, koji će svi narodi držati u slavi i hvali i vidjeti će sviet kako uspieva brzo grad, koji stoji pod zaštitom božjom.

Treća Palmotićeva drama te vrsti jest

3. Captislava.

(Rukp. frat. bib. dub. 1. br. 130. 29. prid dvorom prikazana od družine Smetenieh 1652 fevrara; 2. 346. 74. ovdje piše 8 fevrara;

3. 133. 33; 4. 135. 60; 5. 265. 86. učinjena 1652; 6. 198. 82; 7. 86. 104. prikazana 8 fevrara 1652; 8. 256. 35; 9. akdm. br. 668; 10. 386; 11. 732.)

U prologu dolazi Slava s družbom Hvala i govori, kako je obišla sve silno Slovinstvo pa napokon došla k njim, da im pripovieda kako je u ovih zemljah nekoč kraljevao Krunislav, koji nije podloženim narodom nametao drugoga harača nego da govore slovinskim jezikom, čemu Moschi, Russi i Poljaci, Pomerani i Vandali, Čehi, Srblji i Bošnjaci i Bosanski puci ostali veoma rado pristadoše. Taj Krunislav došao je stanovati u Epidaur, da svoje dni u pokoju potraje. Nije od njih tražio drugoga nameta, nego da slovinski govore, što oni veoma rado primiše jedinim uvjetom, da im zakoni ostanu u latinskom jeziku, i tako obljubiše kralja, da svomu gradu po njegovoj kćeri Captislavi nadjenuše ime. Tu Captislavu obrekoše roditelji već za rana nekomu mladićn, ali ona je zaljubljena s Gradimirom i sviet će danas imati priliku vidjeti, kako vjere ne sliede po ispraznom ljudskom svjetu nego što višnji zgar odredi. Odlaze dvorit Captislavu.

U prvoj sceni govori kraljica Lljubislava kralju Krunoslavu kako je blag prema narodom a i prema njoj, koju bje oženio, kada joj oca bosanskoga kralja bješe pridobio i zasužnjio. Kralj joj odvraća da joj ima hvaliti, jer mu je jedini ures i slava, i jer mu je porodila junačkoga sina Vladimira i tri kćerce: Captislavu, ujedno s Vladimirom, za tim Ljubicu i Teuku. Captislavu je još za mlada odredio sinu srbskoga kralja Kažimira Bojnislavu, koji je jednom zgodom srednju Ljubicu oslobodio zmaja. Kraljica veli, da bi bila velika sreća, kad bi još mogla udati Ljubicu za Gradimira, sina kralja ugarskoga, koji im došao na dvor junakovati. Kralj veli, o tom ćemo poslije, nu neka sada kćeri Captislavi ide naviestiti njihovu volju, za koju ona još ne zna, jer ju on svomu prijatelju Kazimiru još kao nejako diete bješe obećao, a Bojnislav dolazi sada po nju.

U drugoj sceni veli Bojnislav svojoj družini da će danas dospjet brodovi njegova oca srbskoga kralja Kažimira, da odvedu njega i vjerenicu Captislavu, koja mu je već od djetinstva obrečena. Neka mu na djevojku paze, a on je pisao svim kraljem, preko kojih zemalja će prolaziti, neka ga dočekaju. Bojnici vele da će paziti njegove želje i zapoviedi, i hvale ga što će dobiti silnu junakinju Captislavu, za koju se iskazao zaslužan, oslobodivši joj sestru Ljubicu od zmaja, koji ju bješe zagrabio i ponio u more, a on za njim zaplivao

i posjekav ga u more zaronio. Bojnislav im naredi, da podju na gore izgledati brodove i odoše.

U trećoj sceni dolaze Gradimir i Lauš bratučedi, sinovi braće, onaj ugarskoga, ovaj boemskoga kralja. Lauš pita Gradimira neka mu kaže, što je tako sjetan. Ovaj poče. Rastao sam na dvoru moga oca bezbrižan, kad najednom začujem glas o slavi kralja Krunoslava, kod koga se sabrali najači vitezi na junačtvo. I mene želja obuzela, da medju nje podjem. Prošao sam mnoge zemlje rvući se s giganti, zvieri i junaci, napokon dodjoh blizu Smedereva. Tu se raznio glas, kako je smederevski despot Vučistrah, sin Vukmana i Kunovice (dolazi u Pavlimiru kao vještica) pohodio bolnoga despota u Prizrenu pa mu himbeno, nemoguću se braniti, ugrabio ljubu, Zoru, koju drži na svom dvoru i piše svim vitezom, da ima najljepšu ženu, pred kojom se svaki ima pokloniti. Ja se digoh da ga osvetim i bivši dan od Smederova daleko uzjašem u noći konja i jašući svu noć legnem pred jutro spavat, privezav uza me konje. U snu mi se prikaza jedna krasna djevica i reče mi, da ju bog za me odredio, da mi bude žena i da će me ona braniti, kao što ja njihovu (žensku) čast branim, a da ću je poznati po sliki, koju mi ostavlja uza me. Ja se probudim i nadjem uza me štit s božanske djevojčice slikom na njem. Dignem se, dodjem pred Smederovo, na kojega vrati bješe zlatnim slovom upisano, da se tu hrani najljepša žena, kojoj se svaki vitez ima pokloniti. U to izadje Vučistrah s vučom kapom, sa štitom na kom bješe slika kako vuk nosi ovcu, a pod slikom rieči: ko je junak neka mi je ugrabi. Pobismo se i on pade, ja mu odsiečem glavu i odem. Legavši umoren spavat, nadodje četa, poslana od Vukmana i Kunovice te me u snu sveza i odvede u Smederevo da me spale. Stojah obkoljen od Smederevljana i Vukmana i Kunovice, koji bjehu i Zoru izveli, neka gleda kako ću zgoriti. I već je bilo na tom da me spale, kad al eto iznenada vitez, koji se zaletio medju Smederevljane, i kad ih toliko spoplesao, da bijaše mojoj slobodi nade, dodje k meni Zora, da mi oružje, postavi me na konja, i tako ja s vitezom pogazim svu četu, odsiečem Vukmanu i Kunovici glavu, postavim Zoru i njenoga muža despotom Smedereva, a viteza umolim neka mi se kaže ko je. On učini, i sinu mi slika one djevojčice, koju nošah na štitu, i kaza mi, da je Captislava, kći kralja Krunoslava. Ja joj se obvežem do smrti robovati. Dalnja ti ne mogu govoriti jer evo nje s materom.

U četvrtoj sceni govori mati Captislavi, da će joj kazati volju očevu i svoju, koju ima ispuniti. Captislava veli, da će joj zadovoljiti, pošto

je i dosada za slavu i čast njihovu nasrtala na gigante, zvieri, plame, i sve moguće napasti. Mati veli, to se sada od nje ne prosi, nego samo, da uzme Bojnislava, za koga ju obrekoše, dok još bijaše diete. Videći majka, gdje joj ćerka pobliedila, zove je u kraljevski dvor, da joj reče, što joj je na srcu.

Kor završuje pjesmom, kako su kraljevi blagoćom dični i slavni kao Aleksander, Ciro, a ne strogošću, kao njihovi djedovi Rimljani, s toga da Krunoslavu ide čast i dika.

U prvoj sceni drugoga akta veli kraljica kralju, da je s kćerkom govorila, ali da ona na sve spremno odgovara, samo kad joj se Bojnislav spomene, da se zastidi i šuti, i tako da ju je mnogi strah, ne će li joj Bojnislav biti neugodan. Kralj joj odvraća, da to djevojčice obično tako čine, da im drugo govori lice i slika, a drugo srce, kad im se spomene ljubovnik; sramežljivost je znak ljubavi, i Captislava se srami pred tobom majkom govoriti. Kad je tako, veli kraljica, poslat ćemo brata joj Vladimira, neka on za vas govori, jer komu da sestrica bude iskrenija nego bratu svome.

U drugoj sceni govori Gradimir Laušu dalje, kako je Captislavu sliedio na svih neizbrojnih mejdanih proti koječemu i svedj ju molio da ga uzme za roba, za slugu, ali ona odbila i zvala ga neka joj bude za rodjena brata. Kako je u tom skončaju došao u grad amo i eto ti na nesreću doznao da je za Bojnislava vjerena. A jesi li joj svoju ljubav odkrio, pita Lauš. Nijesam jer kad bih bio, a ona me ne bi bila uslišala, to bi mi smrt bila. Lauš veli:

Liepu diklu željno ljubit
a ne odkrit joj svoga plama,
to je umriet, to pogubit
svojom rukom sebe sama.
Odkri joj se, ne izgubi se,
kad te ona ljubi tako.
Tve junaštvo svud slavi se
i s njom kaži srce jako.
Krivo joj si učinio
i tužit se ima na te,
što joj dosle niesi odkrio
tvoga plama ki hrva te.
Djevojčica želi svaka,
da ju ljubiš, da ju dvoriš,
ni se srdi na te paka,
kad joj ljubav tvoju otvoriš.
Bježi ako će bit sliedjena,
od onoga koga smami,

brani a žudi bit moljena,
onda ljubi kad se srami.
Ako čekaš da se odkriti
ona tebi prvo bude:
na uzdano ću tebi riti,
te su misli sasma lude.
Smionstvo se i sloboda
hoće u djelih od ljubavi,
smionih slidi dobra zgoda
zato ti se njoj objavi.

Gradimir veli da je kasno, kad je već zavjerena za Bojnislava. A šta, veli Lauš, to je bilo bez njene volje i znanja, a spomeni se one djevojke koja ti se u snu ukazala i ostavila ti sliku na štitu. Gradimir pristane da će joj se odkriti.

U trećoj sceni pita Vladimir Captislavu, kunući ju zajedničkim porodom, odhranjenjem, junakovanjem neka mu veli što je tako tužna nevesela. Ova mu pripovieda kako je zaljubljena s Gradimirom, s kim je tolike zemlje junakujući prošla, cielom slavijom tja do vile sjevernice, gdje su gledali ribe kao gore, jednooke ljude i jednonoge, pigmeje, koje ždrali u nebo odnose i t. d. i kako mi Snježnica obećala, da će mi još jednom biti u najodlučnijem času u pomoći. Kako je Gradimira bog njoj odredio, jer mu se u snu pokazala ona djevojčica i dala mu na štitu njezinu sliku. Kako je to žalosno da ga ne smije uzeti nego mora Bojnislava, koga ona ne će i voli prije umrieti i ide se Gradimiru odkriti, koji joj se čini čudan, da joj se on ne odkrije. Vladimir joj veli, neka se ne smućuje, da će vrieme sve izliečiti, da su ga roditelji poslali neka njenu tajnu pita, ali da će im reći, da mu s njome još nije bilo prilike govoriti. Captislava se umiri i mahom pokrene da se ne će očitovati Gradimiru, nego će čekati, da skuša njegovu vjeru.

Kor pjeva kako je to liepo kada mladići idu strmim putem kreposti, te stoga ide hvala Tesea i t. d. iz Grčke mitologije a i Gradimira i Captislavu.

U prvoj sceni trećega akta dolazi Bojnislav kralju naviestiti da su mu ljudi ugledali plavi kako dolaze morem i neka spravi Captislavu da ju sutra povede u Srbiju, gdje je otac Kazimir sazvao sve srpske bane na pir. Kralj se raduje da će mu Captislavu moći dati, po što je s njegovim ocem bio najbliži prijatelj, s kojim je mnoge gigante potukao i po što je zahvalan upravo Bojnislavu što mu je Ljubicu izbavio od aždaje. Ljubica se, koja je prisutna, zahvaljuje odužom

peroracijom i veli da će ga uviek štovati kao brata, a Bojnislav odvraća, da će on nju kao sestru i da bi ju baš za ženu uzeo kad ne bi Captislavu prije bio dobio obrečenu. Ljubica ide djevojke spremiti za pir a Bojnislav svoju družinu.

U drugoj sceni veli kralj kraljici, koja je još u prvoj sceni tuj bila, neka sve gospodski priredi za poklisare Kazimirove, ova odlazi čudeći se što još Vladimir ne nosi glasa od Captislave, da li joj je drago. Kralj veli što joj ne bi drago bilo samo se stidi.

U trećoj sceni dolazi glasnik kralju i pripovieda, kako dolaze veselo šest korablji srpskih po Captislavu i opisuje bojnike i pomorce i ladje. Osim njih, veli, dolazi još jedna sa zapada, a kralj veli, ta je od kralja ugarskoga po Gradimira došla.

U četvrtoj sceni nuka Captislava Gradimira neka joj očituje, koja ga vila zatravila i na to se razmata odveć romantičan ali kao takav veoma zanimljiv dialog. Gradimir se prema običnoj konvenienciji romantike do skrajnosti ustručava od straha dakako u upravo ime Captislave izreći, nego sve govori o vili, koja je evo tu te ju Captislava gleda, koju evo sada sliedi i š njom je združen, ali Captislava sve bajage odvraća na sliku, koju na svom štitu ima i odvraća ga neka ne ljubi dvie vile; Gradimir veli samo je jedna, ona odvraća neka joj ime njezino reče, a Gradimir napokon odtrča, da će joj ju odmah doći pokazati.

U petoj sceni govori sama ostala Captislava, o da zna Gradimir kako ja za njim ginem i kako znam za njegovu ljubav, ali se hotomice držim kao da ne znam!!

Kor razmatra kako je brak u obće ljudem koristan a na po se ovaj medju Captislavom i Bojnislavom, jer će se njime združiti dvie države.

U prvoj sceni četvrtoga akta dolaze pred kralja, kraljicu i Ljubicu Bojnislav s poklisari, koje kralj pita, kako su, i kako su putovali, i što radi Kazimir. Poklisari vele da je sve dobro, samo je Kazimir ostario i želi čim prije vidjeti nevjestu u svom domu, da mu unuke porodi. U Drenopolju će biti svatovi i doći će na pir sin cara Konstantina sa svimi vitezi i župani grčke carevine, a i Krunoslava i ženu pozivlje. Šalje kralju i kraljici dvie zlatne krune, Vladimiru dvanaest arapskih konja sa sedli i uzdami, Captislavi ogrljaj i mindjuše, Ljubici i Teuki ures za vrat, ostalim pirnikom zlatnu kupu, a svim skupa svoju dobru volju. Kralj im na darovih zahvaljuje veleći, da od starosti ne može sam, kako bi želio, doći, nego da će

sina Vladimira poslati. Kraljica se takodjer zahvaljuje na darovih i veli Ljubici, neka one za Captislavu shrani. Ova obećaje i zahvaljuje se Bojnislavu, želeći mu sve dobro, a tako Bojnislav njoj opet. Kralj veli Bojnislavu i poklisarom neka se u svojih sobah odmore, pa tako ovi i Ljubica, koja ima darove spraviti, odu, a kralj i kraljica ostaju sami te onaj ovoj u drugoj sceni veli, kako je to po nje sretan dan, sad da im je samo sina Vladimira uvjerit za kćercu Bisernicu, sestru Gradimirovu, sina kralja ugarskoga Vladislava, koji je do mene najslavniji slovinski kralj. Kraljica veli, to je sve dobro, ali ne zna što Vladimir, inače tako poslušan, ne nosi glasa, kako li je s Captislavom opravio. Kralj veli ne staraj se zato. E veli kraljica, Captislava je jako zamišljena i probliedjela odkako te srpske plavi dodjoše, kao da ju kakova bol mori. To nije ništa nego ljubovna stid i sramežljivost, i da te osvjedočim, poslat ćemo jednu dvorkinjicu po nju.

U trećoj sceni stoji Captislava gdje ju ostavismo samu, a Gradimir dolazi i kaže joj da ima dva načina, kako će joj pokazati svoju ljubu, ali prije neka mu kaže, da li joj je povoljna vjera s Bojnislavom. A šta te to tišti? — Tišti me, u tome je moja sreća ili nesreća. — Pusti to i ukaži mi što si obećao. — Prvi način dakle jest, da ti otvorim svoje grudi i da mi u srcu kao zrcalu motriš moju ljubovcu. — Toga mi ne treba, jer ja te ne ću mrtva, nego živa te hoću za svoga brata. — A ti gledaj u ovo zrcalo i vidi, to mi je moja ljuba za kojom gorim i sada reci da li za me mariš. — To je od tebe veoma plaho, da tim zrcalom kušaš moje htjenje, kad znaš da sam zavjerena. — U to dodje dvorkinjica i pozove Captislavu k roditeljem, kamo ona polazi.

U četvrtoj sceni tuguje sam ostali Gradimir nad svojom nesrećom, što je toliko uvriedio svoju gospoju, koja ga doslje kao brata ljubila, želi joj dobru sreću s Bojnislavom i ne će više da živi, kad mu je sunce života zapalo, nego će da umre.

U petoj sceni Vladimir Laušu: kad si ti meni povjerio, da Gradimir ljubi Captislavu, sada ću ja tebi, da ona njega isto tako neizmjerno, i što mu se nije očitovala, tomu je isti uzrok što se on njoj nije: sramežljivost. Ja sam ju podučio, neka ocu rekne, da voli prije umrieti neg za Bojnislava poći, a ako se otac na to ne umekša, neka s Gradimirom na konju uteče. Lauš veli: to se ne će bez božje pomoći riešiti. U to dolazi dvorkinjica, koja u šestoj sceni pripovieda kako je pozvala Captislavu pred roditelje, koji joj rekoše da ima poć

za Bojnislava, a ona im odrješito rekla, da voli umrieti nego to, zatim ju poslala, neka ide Gradimiru kazati, da ona za njim jedinim svojom dušom gori, a ona potekavši, da mu to reče, našla ga mačem probodena mrtva na onom mjestu, gdje je prije s njome razgovarao. Lauš i Vladimir odu, e da li bi ga još k zivotu priveli, a dvorkinjica ide u dvor sve javiti.

U sedmoj sceni govori razjaren kralj kraljici, ko bi se tolikoj opornosti od Captislave bio nadao, i kakova je to smeća po što su primili darove i poklisare; čitav sviet će ga držati nevjerom. Kraljica veli neka se umiri, da će se može biti još dati skloniti, da ga uzme. U to dolazi u osmoj sceni Lauš, i pripovieda smrt Gradimirovu, što kralja još više u toj nesreći smućuje, jer će ladji ugarskoj, koja je došla po Gradimira mjesto živa sina mrtva ocu povratiti. Lauš ga zove da idu pogledati bili se još dao k životu privesti.

Kor pjeva kako je ludo kad žene očituju muškim svoje tajne, osim ako se ljube, u tom slučaju je dobro pače potrebno, jer gle koje nesreće nastaše s Captislavina tajenja.

U prvoj sceni petoga akta pita se zamišljena dvorkinjica, kud li je Captislava s ozdravljenim Gradimirom pobjegla, a knjigu ostavila? Sve joj se čini da su na onu ugarsku ladju. I zbilja evo ih upazi kako se na brodu veseli za ruke drže, pa se sakrije za dub, da čuje, što li govore.

Gradimir na galiji govori Captislavi da li je to istina ili san, gdje no nedavno mrtav, sada živ i zdrav svoju ljubeznu drži za ruku i ima od nje zavjerni prsten. — Istina je, veli Captislava. — On joj hvali što mu je dvaput život spasla, jednom kod Smedereva a drugi put danas, gdje mu nije bilo lieka nego njezin obraz i obećanje da će za nj poći. — To je moja dužnost bila, jer sam te svojim hinjenjem na smrt privela, a ljubila sam te od vajkada i sad me vodi kud ti drago. — Ajdemo dakle u Ugarsku, gdje ćeš u Biogradu biti krunjena. S bogom oče, majko, sestre, brate i Bojnislave. U to se galija digne, a dvorkinjica veli, hvala bogu da sve znam, nesretni Bojnislave, ha evo ga s kraljem i kraljicom, sve ću im reći.

Kralj veli Bojnislavu, da mu ne može dati danas Captislave dok se ne svrši ukop Gradimirov koji je valja da umro. — Šta bi umro, veli dvorkinjica, eno ga s Captislavom živa i zdrava na brodu. — Kako se to dogodilo? — E, veli dvorkinjica, kad ste sinoć bili kod Gradimira i sazvali oko njega izdišuća sve ljekare, poslaše ovi u zdvojnosti po Captislavu, ne bi li ga vračanjem, koje je od Snježnice

naučila, ozdravila; ona zapovjedi svim izaći a ja se sakrih i slušah. Tu uze ronit nad njim suze, ruke mu stiskat i prizivat ga, da progleda, što i zbilja učini i tako ljubkujući se s njom i dobivši cjelov i prsten od nje ozdravi. Poslije toga dodjem u sobu i nadjem, gdje je Gradimir sve oružje iznio, a samo ova knjiga na vas ostala. Ištući ih po svem dvoru, namjerim se na obalu morsku i zapazim ih na galiji.

Kralj se ljuti a za njim Bojnislav, vičući za Gradimirom neka stane, neka se s njime pobije, da nije kraljevski sin nego gusar i da će ga on svojim ladjami već stići. Kralj ga na to bodri i on ode.

U četvrtoj sceni veli kralj kraljici, da je pravo, da Bojnislav poteče sa svojih šest plavi za timi neharnici, i bit će ljuta boja neka ih samo posieče. — Ko bi se nadao, veli kraljica, da će se pir ovako izvrnuti. U to dolazi Vladimir sasvim probliedio i nosi roditeljem od Captislave pismo. Otac veli, neka ga pročita. Vladimir čita, gdje Captislava piše roditeljem, neka ne misle da ona s neposluha bjega, jer ona si je Gradimira oružjem stekla, i on joj je bogom odredjen.

U to se ukaže u gori Snježnica s pigmeji, kraljica se prepane, a kralj veli, neka se ne boji, to je vilinja prikaza, kako ju on u mladosti često gledao i nije se ničesa bojati. Na to zapjevaju oni u gori, neka ljudi ne rade proti zviezdam, i ako ljubav dvoje sveže, ništa ih ne može razdieliti. Kraljica se pjesmi i svirki čudi, a u to izadje Snježnica, govoreći, da je gospodarica Samojeda, gdje se svjetsko kolo vrti i svakojakih nakazni ima, da pozna Captislavu koja je kod nje bila, i da je iz zviezda proučila da se ima za Gradimira uvjeriti. A to je i pravo po zakonu slovinskom, po kojem se djevojčice mačem stiču. Gradimir i Captislava stekoše se izmjenice, pak je prema tomu pravo, da opet Bojnislav dobije Ljubicu, pošto je nju od zmaja oslobodio, pa tim na oružju stekao. Ona im dakle dolazi na taj dvostruki pir i vodi im pigmeje na dar. Kralj ju radostno pozdravlja i veli da će joj ugoditi, ali ko bi Gradimira i Captislavu dozvao kad su utekli. Snježnica veli, da ona zapovieda vihrom i da će ih ma s kraja svieta dovesti, samo neka mu da rieč, da će ga mirno primiti, i neka Bojnislava umire. Kralj dade rieč i posla Vladimira da dozove Bojnislava, u to pigmeji pjevaju njih sedam jedan za drugim pjesmu, kako ih Captislava oslobodila ždrala, kako će biti liepa kraljica, kako će Epidaur od Captislave dobiti ime i t. d.

U petoj sceni sprema se najprije Bojnislav s družinom na boj proti Gradimiru. Bojnici gore od strasti. U to dodje Vladimir, da ga umiri,

jer da će se Gradimir taki vratiti i on dobiti svoju vjerenicu, neka podje k ocu na dvie rieči. Bojnislav ne će da ide ocu, jer je dosta sramote već doživio, Gradimira jedva čeka da dodje, a Captislave više ne će kad ga osramotila. Vladimir ga miri i veli mu, ne Captislavu nego Ljubicu će dobiti, i dugačkim mu govorom razlaže kako je pravo da Captislava podje za Gradimira, a Ljubica za njega. Jedan Bojnik nagovara Bojnislava neka primi ponudu, jer je Krunoslavova želja, koji je Kazimiru učinio dobročinstvo, učiniv ga mjesto Strašimira kraljem. Bojnislav prima savjet ali da će još vidjeti kako će učiniti.

Prikazanje šesto. Galija se vraća i u njoj Gradimir i Captislava, a na palku Lauš i Sjevernica. Ova im govori kako je sve uredila. Oni joj hvale, ova odvraća: to nije treba, tako su nebesa već od vieka htjela i ja sam ona, koja ti (Gradimiru) donesoh štit sa slikom u snu. Od vas će se roditi slavni kralji, Karli, Lauši, Stjepani, Matijaši a nad sve slavni Ferdinandi. U to se primakoše toliko, da već Captislava veselo ugledava vesela lica oca, majke, brata, Bojnislava i Ljubicu, i Teuku.

„Scena ultima: ovi pošljednji i oni prvi.“ Ovi došavši, veli Sjevernica da ih evo vodi. Kralj prašta Gradimiru i Captislavi i daje im da se úzmu, Bojnislav i Ljubica im čestitaju kao zaručnici bogom odredjeni i sprijatelje se. Gradimir veli, da mu otac piše (sad najednom?) da za Vladimira daje Bisernicu, na što se Vladimir jako veseli; Snježnica veli, kad se već vrše tolike božje odluke neka još i ta, da Lauš uzme Teuku u što otac, mati a i dvoje mladih veoma rado pristaju. Snježnica se prašta od njih i proriče Epidauru sreću, koji će se po Captislavi od sada zvati, a iz njega će postati Dubrovnik.

Kor se pita, ko je sve to tako srećno kraju priveo: Krunoslav, Gradimir, Snježnica ili zviezde? Nijedan, nego sam bog, kojega je Snježnica glasnica, njemu ide čast i slava, zlo će proći ko se u njegove ruke ne podaje.

Pošljednja Palmotićeva drama te vrsti jest

4. Bisernica.

(Rkp. frat. bib. Dubr. 1. br. 135. 60; 2. br. 189. 18.)

Bisernica, drama u pet akti 2760 osmeraca, nije nego mnogo dosadniji nastavak čina Captislave, za kojom još i tiem zaostaje, što se u Captislavi pjeva u slavu gradu Captatu, Epidauru, majci Dubrovnika.

*

U prologu pripovieda Dunaj vjerenik Save, svojoj vjerenici, da se s toga sprema po ugarskoj zemlji toliko veselje, što se vrati Vladislavov sin Gradimir oženjen s Captislavom, i što se danas vjeri Captislavin brat Vladimir s Bisernicom, kćerkom Vladislava.

U prvoj sceni prvoga akta pozdravlja kralj posebce Gradimira, Captislavu i Vladimira, a ovi mu ozdravljaju. (Cieli se pozdrav vrti oko „ti si sinko čast i slava moje krune“ i „tebi sam ćaćko dužan sve moje kreposti“.) Vladimir pozdravlja svoju Bisernicu, da će joj biti sluga, a ova veli, ne, nego gospodar.

U drugoj sceni pita dvorkinjica Dunajka svoju gospodju Bisernicu, da li je sretna i vesela nad došašćem oženjena si brata Gradimira i svoga zaručnika. Jest sretna i zadovoljna, ma muči ju san prošle noći, u kojoj je snila, da u perivoju pjevahu r azličite ptice a med njima sjedjaše biela golubica, kad najednom doletje neka nakazna ptica te zgrabi golubicu pandjama, iz kojih ju doletjeli orao izbavi. Dunajka ju tješi, da sanje ne vriede. Dolaze dvorkinjice i plešući pjevaju u

trećoj sceni na slavu Gradimiru, Captislavu, kralju i Bisernici.

U prvoj sceni drugoga akta, pogovara se voevoda Ugričićâ s ovimi, koliki su vitezi došli da proslave u Budimu današnje slavlje viteškim igrama. Došli su zetovi cara slovinskoga u Epidauru, Krunoslava, Bojnislav srpski i Lauš boemski, Despot, Smederevski Lazar, ban Vasilije, kojega otac vlada svimi Moski i Rusi, Jagelon poljački, ban hrvaški Matijaš, koji sa svojim svekrom gospodi u Hrvatskoj i Bosni i t. d.

U drugoj sceni dolazi glasnik i javlja tim Ugričićem, da se na Dunaju stvorila gvozdena tvrdja, iz koje plamen liže i trublje grme. To je djelo tartarskoga kralja Oritriesa i njegova druga, nevjernoga Vilozmaja. Ugričići otuda slute, da će se danas dogoditi silna čudesa u slavu svečarâ.

U trećoj sceni govore Vladimir i Bisernica kako su sretni i onaj ište od ove, da mu da kakav znak, kojim bi se raspoznao medj današnjim vitezima u igrah kao njezin zaručnik. Ona mu daje biserni cviet iz svoje kose.

U četvrtoj sceni govori Oritries Vilozmaju, kako će silom od ciele vojske preoteti Bisernicu, jer mu se ljubi nad sve ženske. Vilozmaj ga pita, kad ti se ljubi za što je niesi prosio u oca njezina. Oritries nikoga ne prosi, nego mu svi kraljevi imaje proseći nuditi kćeri svoje, pa tako je imao i Vladislav činiti. Na to ga Vilozmaj svjetuje,

da će se on pretvoriti u njegovu sliku i ukrasti Bisernicu na ognjenih kolih, pa kad mu ju tako donese, onda neka je brani od svakoga, koji bi mu ju dolazio preoteti. Na to pristaje, ali do sutra mora da ju je donio.

U petoj sceni jaduje Vilozmaj sam nad svojim učenikom Oritriesom, koga je uzaludu hranio mozgom od pantierâ i drugim ga strahotam priučao, a sad mu se eto bahato goni za ženskom. Umuje, kako će Bisernicu prievarom na ognjanih kolih ukrasti.

U prvoj sceni trećega akta, vesele se Gradimir i Captislava nad silnim junacima, koji su došli u današnju slavu njihova pira i nad njihovim igrama, koje će u tu slavu izvoditi. U to dodje u zraku vila Sjevernica te im u

drugoj sceni veli, da je došla na njihov pir, čemu se ovi mnogo vesele, jer ju štuju, pošto su joj veoma mnogo zahvalnosti dužne. Sjevernica nosi darove: Captislavi čarobni prsten, zatim njoj, Gradimiru i Vladimiru po okloplje, koje ne može probiti nijedno oružje, a oružje, koje probija svako oklоplje.

U trećoj sceni grozi se Oritries životom Vilozmaju, ako ne izvede otmicu Bisernice tako, da mu ne bude od toga priekora i sramote.

U četvrtoj sceni dozivlje Vilozmaj paklenske nakazni i naredjuje im, da mu donesu u vrt Bisernіčin ognjena kola, i da u zraku pjevaju pjesme kojimi bi ju zamamili.

U prvoj sceni četvrtoga ata govori kralj kraljevićem neka mu bude i udilj ures kruni i pozdravlja Sjevernicu, a ovi mu obećaju, da im je sreća i čast služiti tako blaga i razborita kralja.

U drugoj sceni veli Bisernica svojim dvorkinjicam, neka i one tancom kod današnjih igara proslave svečanost, što ove obećaju. U to se čuju u zraku pjesme duhova, koje vabe Bisernicu svojemu kraljevskomu dragomu. Dunajka čini družice oprezne, da se čuvaju tih glasova i eto je za čas gdje kune za paklenom nakazni, koja im zrakom odnese gospodju.

U trećoj sceni govori u Oritriesa pretvoreni Vilozmaj Bisernici, da se ne plaši, jer da je on silni Oritries, koji ju do smrti ljubi, nu Bisernica mu se nemilice otimlje, zovući u pomoć svoju družbu.

U prvoj sceni petoga ata zove kralj vitezove na osvetu, a medj ovimi se jedan pred drugim jagmi, ko će na Oritriesa.

U drugoj sceni dolazi Sjevernica, vodeći krilata konja, Bisernicu i Captislavu pred prijašnje. Najprije Sjevernica pripovieda, kako je doznavši za otmicu, odmah skočila Captislavi i dala joj krilata konja,

neka podje oteti Bisernicu. Na to pripovieda dalje Captislava, kako je pomoću onoga čarobnoga prstena sretno na krilatoviću stigla Vilozmaja, uzela Bisernicu za ruku, i žaleći starost Vilozmaja, ne umorila ga, nego ga bacila u Dunaj. Kralj zahvaljuje toliko uslužnoj vili.

U trećoj sceni jaduje Oritries pred svojom braćom Grabislavom i Strašimirom nad sramotom, koju mu nanie Vilozmaj svojom blamažom pred tolikim narodom na obalah Dunaja, jer su svi u Vilozmaju mislili pravoga njega. Braća ga tješe, da će tu sramotu lahko oprati, kad mačem u ruci pokaže, da je Oritries posvema drugi nego što bijaše taj prečinjeni vilenjak. Nu kraljev gniev još većma usplamti kad u

četvrtoj sceni dodje djetić Nanin javiti, da onaj zatočnik, koji svali Vilozmaja u Dnnaj bijaše ženska glava Captislava. Šalju Nanina on i braća k Vladislavu, zovući sve junake na mejdan, za dokaz, da Bisernica samo Oritriesa ide.

U petoj sceni proklinje se Vilozmaj i zove sve paklenske duhove i nakazni, da ga odvuku u pakao, gdje mu je odavna mjesto; tako se stidi svoje blamaže.

U šestoj se sceni pred cielim dvorom biju, izmienivši si stranke prije toga najgrdje sotize jedna drugoj, ubi Bojnislav Strašimira, Vladimir Oritriesa, Gradimir rani Grabislava i pošto mu ovaj ranjen priznaje, da je predobiven, pokloni mu život i dozvoljuje mu, da bez odkupa može poći kući a i trupla svoje ubijene braće ponijeti.

Težko bi bilo u cieloj drami naći koju zanimljivost. Čin je fantastičan kao i u Captislavi, ali mnogo slabije komponovan, jer u Bisernici nema ništa nego čudesa, dočim su čudesa u Captislavi tako udešena, da su kao neobhodno nužna, jer se čin tako zamrsio, da se bez čuda ne bi mogao razdriešiti. Nema ni tako ugodnih pojedinih situacija kao u Captislavi, a inače su misli prazne kao i svigdje. Kora stanovita za svaki akt nema. Bisernica je svikako poslije Captislave spjevana, pošto je njezin nastavak.

Samim Gundulićem i Palmotićem ispunjena je druga doba Dubrovačke drame, to jest vrieme od početka 17 vieka do silnoga potresa od g. 1666. Tiem nije rečeno da sav repertoar ovih dviu trećina 17 vieka činjahu drame samih ovih dvaju pjesnika, jer ako njihovim po imenu poznatim 27 drama, dodamo još toliko njih, od kojih nam se i imena izgubiše, još uviek ih fali znamenit broj, da ih bude na svaku godinu toga vremena po dvie, to jest 130, a čuli smo da natjecanje pjesničkih družina ovoga vremena bijaše toliko revno, da je sam

Palmotić svake godine po dvie sastavljao. Nu ako ih i moraše biti mnogo više od mnogih drugih pjesnika, jasan su nam dokaz ove što nam još od njih preostaše, da svi ti drugi pjesnici manjom vještinom sliedjahu pravac, kojim udariše prvaci Gundulić i Palmotić. Gundulićeva posljednja drama Dubravka pada g. 1628, Palmotićeva prva izvjestnoga data Pavlimir g. 1632, po čem se vidi da se ova dvojica izmieniše: ka je Gundulić svršio, Palmotić je počeo. Gundulićeve drame bijahu, ako progledamo imena izginulih s preostalimi, sama melo-dramata, Palmotićeve, kako vidjesmo, posvema druge vrsti, koju je težko jednom riečju označiti. Pa kao od Gundulića, isto tako imamo i od njegova starijega suvremenika Paskoje Primoevića melodram, koji je velikom slavom uspio, a taj je melodram preveden od istoga talijanskoga pjesnika, od kojega i Gundulićeva Ariadna, to jest od Oktavia Rinunčina melodram Euridiče. Apendini veli o istom prievodu „io non ho potuto vedere, riscosse pure grandi applausi. Avra egli forse preso per scorta quella del Toscano Ottavio Rinunccini.“ Na izdanju Mletačkom od g. 1617, koje sam našao u frat. bib. u Dubr. br. 195. 79. piše izrično da je prievod „Euridiče tragikomedia Paske Primovića Latinčića Dubrovčanina. Prinesena po njemu u jezik Dubrovački iz jezika Latinskoga. Bneci 1617“, a prispodobivši prievod s originalom uvjerio sam se da je doista prievod i to veoma liep prievod.

Čin joj je ovaj.

Prvi akt. Euridiče se veseli s pastirom i gospojama i vilama, što se zaručila s Orfejem.

Drugi akt. Isto tako Orfejo s drugovi, kojim dodje viestnik javiti, da je Euridiču piknula zmija te je umrla.

Treći akt. Radmio pripovieda koru naricanje Orfejevo na mjestu, gdje mu žena umrla, i kako mu je Venere s nebesa sišla u pomoć.

Četvrti akt. Orfejo pjeva u podzemalju pred Plutonovim dvorom i dobije prošenu Euridiču.

Peti akt. Kor doznaje da su Euridiče i Orfejo skupa, a malo za tiem dolaze ovi, i pripovieda Orfejo, kako ju je pjevajući izbavio.

Ljubić spominje u svom Ogledalu Zlatarića Šimuna Euridiču, štampanu u Mlecih g. 1617, i hvali se što ju on spominje, a Apendini je u svojoj historiji nema. Ne znam odkuda mu ta viest, nego mi se čini veoma dvojbena, po što sam onu Primoevićevu od iste g. 1617 na svoje oči vidio. Ako je ta viest istinita, i ova Zlatarićeva Euridiča je Gunduliću suvremena.

Kao Primoević za Gundulićem, tako se opet Palmotićev suvremenik Vice Pucić Soltanović povodi za ovim, te u svojoj drami „Sofronia i Olinto“ dramatizuje drugo pjevanje Tasova Jerusolima, a u „Ljubici“ imamo opet dramu kao što je Palmotićeva Captislava i Bisernica, poslije kojih i pada, kako nam je izrično na rukopisu ubilježeno „spjevana godine 1656“. Evo ih redom.

1. Sofronia i Olinto.

(Rukp. 1. Sofronia i Olinto prinesene iz 2 libra T. Tasa u naški. Komedia gos. Vincenca Pozza; 2. akad. prvi izmedju biskupovih.)

U prologu dolazi pravda, pripoviedajući kako je ostavila nebo, da pomogne Gofredu, proti kojemu se zaludu sprema Ismeno svojimi čarolijami, kojimi je kralja nagovorio, da sliku Marije iz kršćanske crkve u svoj hram prenese te ga sada, po što je izginula, nagovara neka sve kršćane u gradu ubije, jerbo će im doći spasenje od Sofronije i Olinda (koji se od verza 33—73 opisuju rieč po rieč kao kod Tasa stze 14, 15 i 16.)

U prvoj sceni prvoga akta bodri kralj svoga svjetnika, kojega privrženost je do sada već često iskusio, neka ga svjetuje u oči ove pogibelji, gdje Gofred dolazi sa svimi mogućimi narodi zapada. Svjetnik je spreman. Kralj ga pita hoće li biti dobro što je odlučio sve kršćane u gradu poubijati. Svjetnik ga od toga odvrne, predočujući mu, da bi to zlim urodilo, jer bi po drugih mjestih opet kršćani sve Muhamedovce pomorili, nego neka spali na okolo sva sela i sva vrela pootruje. Kralj pristaje.

U drugoj sceni se Ismeno u monologu bodri, da ne stoji prekrštenim rukama, nego da se posluži svojimi čarobijami proti Gofredu i odlazi kralju.

U trećoj sceni se Olindo u monologu tuži što mu do Sofronije još nije dopro nego pogled, ali se napokon tješi da je to pravo, i da valja tako čistu ljepotu ovako kao rob iz daleka obožavati. Samo ga je strah za nju, što je medj pogani. Želi da Gofred čim prije dodje, ali evo vojnici dolaze i on se ukloni na stranu.

U četvrtoj sceni se Vojevoda i njegovi stražari bodre na boj proti Gofredu. U to dodje u

sceni petoj glasnik, pripoviedajući im kako je Izmeno došao kralju i nagovarao ga, da je sliku Marije iz kršćanske crkve prenio u džamiju, gdje je Ismeno nad njom „izvršio svoje čari vilovite“ da ju niko ne može oteti. (To sve je verz 323—386, skoro do rieči pri-

poviedano kao kod Tassa stze 3, 4, 5, 6 i 7.) Jedan vojnik veli neka Ismeno čara, mi ćemo mačem raditi. Glasnik veli, da je dobro kada se s jakošću združi lukavština i odlazi stražu čuvati nad slikom.

Kor bojnika završuje akt, pjevajući kako je krasna čista krepost, ali se gubi, kad se pridružuje lukavština kao Ismenova, napram kojoj će oni mačem u ruci nad gradom bditi.

U prvoj sceni drugoga akta dolazi kralj i Izmeno govoreći koru bojnika, kako je sve u poslu grada učinjeno pak ih bodri na boj, čemu se ovi voljni kazuju.

U drugoj sceni pridolazi glasnik, pripoviedajući kralju, da je slika iz crkve izginula, a niko ne zna kamo i kako. Kralj daje zapovied da se sve pomori i popali, ali ga bojnici i Izmeno odvraćaju, jer da će se krivac pronaći. Kralj se sklone i naloži Izmenu, da prisili pakao, neka mu krivca spovije, što ovaj obeća i razlaze se, po što još kralj obeća dare i časti onomu, koji krivca nadje.

U trećoj sceni monologiše Olind, kakovi li će se jadi nad kršćani rasuti, kada kralj dočuje da je iz crkve slike ne stalo i veli da ju sigurno umrla ruka nije ukrala, nego samo nebo, pače ju čudo, da nije ruka usahla onomu, koji ju tegnuo, a usta onomu, koji nad njom čarolije mrmorio.

Od sliedećih veraza Tasove 10 stance drugoga pjevanja.

E 'l mago di spiarne ancor non resta
con tutte l' arti il ver, ma non s' appone;
che 'l cielo, opra sua fosse o fosse altrui,
celolla ad onta degl' incanti a lui.

izveo je Pocić čitavu scenu 4. Dolazi „Izmeno vilenik s jednom kupom od ckla i dvije Magionice s prutim od ckla“. Izmeno prizivlje paklenesrde, da napnu uši i da mu skažu krivca; magionice mu nude svoju pomoć. Izmeno im veli:

Jedna s lieva, druga s desna
s prutom stresi, u krug stani,
mrmošenja ter udesna
žamoriti ne pristani.
Ti, djetinske koja krvi
sud u malo platno stavi,
raspaši se, i najprvi
vrhu zemlje biljé stavi.
A ti tmastom ka u hladu
mastim lihi prs pocrni,
prospi prame, i k zapadu
ured kolno cklo obrni.

Na isti način sred tiesnoga
eto i ja kruga ulazim,
i oko njega pisma mnoga,
u razlicieh pismah pazim.

Dalje prizivlje gradjane vječne tmuši, da mu u cklu ukažu sliku lupežovu, ali nema je. Grozi im se, da će zovnut ime pred kojim se tresu, ali ni na tu grožnju nema uspjeha.

„Ovdi se raspukniva cklo, a izlazi iz kupe oganj.“ Magionice se od straha prepanu, a Izmeno veli, da je tiem pakao htio reći, da su svi kršćani krivi pa da će tako svjetovati kralja koji evo u

Sceni petoj dolazi i čuvši savjet Izmenov, daje nalog da se svi kršćani pomore i sve popali (govor u vrz. 688—711 skoro do rieči iz Tasa stanza 12.) Bojnici odlaze, da takav nalog dadu vojsci.

U sceni šestoj dodje do Sofronije glas o kraljevu nalogu i ona se u podužem monologu, koji posvema slobodno raspreda stancu 17 odluči, da će se poći kralju za krivca izdati.

Kor završuje akt, kako je istinito što se govori, da je čovjek čovjeku bog, ali i da je gori od vuka, kad iz pravednieh odluka na krive pute zadje.

U prvoj sceni trećega akta govori sam Olindo, kako je bio pogodio, da će kralj biesniti, doznav za kradju. Nije mu žao, što on pogiba, jer će ujedno sa Sofronijom, nego žali što je ne može zamieniti svojom smrtju. U to dolazi kralj, a on se ugne da sluša što će biti.

U drugoj sceni pita kralj bojnike, zar još nijesu izvršili što im bi naloženo. Bojnik jedan veli, da tomu nije krivo njihovo krzmanje, nego što je morao skupiti vojnike, ali da je sada sve spremno. Kralj veli, da do mraka ima sve biti poklano.

U trećoj sceni dolazi Sofronia kralju, govoreći, da je ona sliku ukrala, a kralj zapovjedi vojnikom, da ju vežu, što ovi čine. Govori Sofronije i kralja dolaze do rieči kao i kod Tassa u stancah 19, 21, 22, 23, 24 i 25.

U četvrtoj sceni pridolazi Olindo, govoreći, da je on krivac a ne Sofronia, na što kralj zapovjedi da se obije ima spaliti, i naloživ svjetniku, da to izvrši, odlazi. Kod Tassa ostaje kralj na mjestu, te se poslije kida pred žalosnim prizorom od jada. Pocić je već tu odpravio kralja, da tiem motivira, što ga poslije Klorinda nadje daleko od toga prizora. To je dobro učinio kao dramatik, a Taso je kao epik mogao taj motiv izostaviti. U ostalom dolazi govor Olindov skoro do rieči kao kod Tassa u stancah 28 i 29 pa tako i Sofronijin 30.

U' petoj sceni govore Sofronija i Olindo sa lomače do rieči kao kod Tasa stz. 24, 25 i 26. Svjetnik veli da je pravo imao kralj, što je otišao, jer ga nehotice nad tim prizorom suze oblievaju, s toga neka brže vojnici podpale lomaču, da se tih mukâ jednom rieše. (To je mjesto 27 stance Tasove.) U to jedan bojnik opazi jednoga bojnika, gdje k njim jezdi, i upoznaje u istom po tigru na kalpaku Klorindu.

U šestoj sceni Klorinda, obišav lomaču i doznav od svjetnika cielu stvar, zapovjedi bojnikom da obustave vatru, dok ona od kralja ne dodje, što joj ovi pogode. Ali eto kral dolazi

u sedmoj sceni koreći bojnike, što još nijesu sve izvršili, nu Klorinda stupi k njemu i govori s njim do rieči kao kod Tassa stz. 46 bis 51 incl. i 53. Sofronija i Olindo se Klorindi zahvaljuju, što ih je oslobodila, pa se posredovanjem Klorinde uzmu, na što kralj pristane, ali im naloži, da se sa svimi kršćani imadu iz grada nositi.

Kor pjeva, kako je ljudski život nestavan, da se niko prije smrti ne može nazvati blažen, kako vidjesmo evo na primjeru Sofronije i Olinta, jer

Tko bi reko, plami ognjeni
da će od pira uzrok biti,
zasve u ognju da ljuveni
bog se opći poroditi.

S ovoga se svak nauči
da nam samo svrha ostaje,
ku nam podat višnji odluči,
a sve ostalo sjena da je.

Cielomu komadu nije druga svrha, nego da čim vjernije scenira što Taso pripovieda u pjevanju prvom na kraju od stance 86 i u drugom do stance 54. Novih motiva, ili ikakova promjena u kompoziciji ne dolazi nigdje, pače i najljepše partije govora spadaju na goli prievod originala, a što je drugčije nego u originalu, to su scenirani opisi Tasovi, koji u dialogu ili monologu svu onu divnu krasotu gube, koja ih kod Tasa resi. Tiem dakako ova drama nije za danas nikakove vriednosti, jer nema nikakova postupačna, iz pojedinih motiva potičuća razvoja karakterâ, koji bi čin sačinjavali, a prema ostalim dubrovačkim dramam u toliko za najboljimi zaostaje, što se pjesnik baš posvema bez ikojih preinakâ drži originala.

2. Ljubica.

(Rukp. bib. frat. u Dubr. 1. br. 139. 69. po gospodinu Vici Soltanoviću vlastelinu Dubrovačkomu. Spjevana lita gospodinova 1666; 2. br. 396. 105. učinjena.)

U pet akata, jedno 2500 osmeracâ, očita imitacija Palmotićeve Captislave. Ne samo da nas čin po čin sjeća na ovu, nego u činu scena po scenu, pače u sceni opeta jedna misao za drugom, samo da nije upravo istimi riečmi izrečena. Ima medjutim u cielosti nekih promjena, koje Soltanoviću u prilog padaju. Takova jest, da je u Soltanovića Vladislav (kod Palmotića Bojnislavov karakter), brat Ljubičin (Captislava), kojega je vila Snježnica u djetinstvu njegovu, radi opasnosti prieteće kraljevskomu domu, izniela, pa sada boravi kao pseudokraljević poljski na dvoru. Ovako je kod Počića bolje motivirano što Vladislav ne uzimlje Ljubice, dočim proti združenju Captislave s Bojnislavom Palmotić nije znao naći drugoga motiva nego volju nebesa. Nadalje pada Soltanoviću u prilog, što i u njega na kraju ima ženitba, ali ipak jedna manje. Na drugu ruku fali kod Saltanovića liep karakter Captislavina brata, koji doduše u Palmotića nije liepo izveden, ali barem liepo izmišljen. Još većma fali, da ne zna promjenu scena motivirati, uviek se ljudi ugiblju, „jer neko dolazi“, napokon što mu je verz opeta mnogo tvrdji nego u Palmotića, a najposlije, da cieli čin nije uzet iz domaće historije.

U prologu govori „Ljubav u prilici od ljubovnika“ da ide u Budim gledati smeće, gdje Ljubica ljubi Boemca Branislava, a otac Branimir ju vjeri za Ljubmira; ide tamo, po što je u Dubrovniku zaman strielao za nekom vilom. (Početak monologa uzet je iz prologa k Tasovu Aminti.)

At prvi. Scena prva.

Kralj Branimir i kraljica Zornislava vesele se što im se kći Ljubica danas vjeri za neznana, ali prehrabrena Ljubimira, koji je kralju u jednoj bitci oslobodio život. Tuže se što im je još kao dječak ne stao sin Vladislav, ali se oboje tješe, jer se obojim u snu prikazala Sjevernica, držeći u krilu diete. Kralj bi još želio da nadje muža za Danicu, koju patri hrvatska kruna.

Scena druga.

Ljubica očituje Biserki, da ljubi neizrečeno junaka, koji ju jednom izbavio od Tatara, pa ga od onda ne može zaboraviti. Tuži se što usprot tomu ima danas poći za Ljubmira, koga ne može da ljubi drugčije nego kao brata.

Scena druga.

Ljubmir pozivlje skup Ugričića da njegovu današnju vjeru proslave bojnim igrama.

Kor: kraljevom se riedko ljubi istina, ali našemu se ljubi.

At drugi. Scena prva.

Na molbu očituje Branislav Gvozdoslavu kako se zaljubio u Ljubicu, koja će danas za drugoga. Pita ga Gvozdoslav da li ima od nje znakova, da i ona njega ljubi. Jest, uzdisala je kao i ja, dala mi je prsten, kad je kod oca bilo slavlje, što sam mu ju izbavljenu od Tartara donio.

Scena druga.

Na molbu Biserke očituje joj Ljubica, da je oni junak Branislav sin českoga kralja, a na pitanje, da li mu je svoju ljubav dala spoznati, odgovara, jesam i nijesam, i šalje ju po nj.

Scena treća.

Sama Ljubica govori da ne može drugi biti njezin nego Branislav.

Scena četvrta.

Branislav pripovieda Gvozdoslavu, sinu njemačkoga cara, da još nije posvema očitovao se Ljubici, nego da će danas doći od oca poslanici, koji će ju za nj prositi. U to dodje Biserka po nj.

Kor: ljubav jest neproučna, ali je slave dostojna jedino čista ljubav, a ne koja ide za zasitom pohlepa.

At treći. Scena prva.

Ljubica pita Branislava, koju vilu ljubi, i kad joj je per ambages jasno rekao da je to ona, usklikne ova da i ona njega ljubi. (Nema one pikantnosti, koje kod Palmotića, ali je naravnije.)

Scena druga.

Kralj pred dvorom pozivlje Ljubimira, da kaže kojega je plemena. Sin je poljačkoga kralja. Na to mu kralj veselo daje danas kćer.

Scena treća.

Glasnik javlja boemske poklisare.

Scena četvrta.

Kraljica govori kralju da se Ljubica nešto žaca, kod joj govori o Ljubmiru. A to je djevojački stid, umiruje kralj svoju ženu.

Scena peta.

Gvozdislav sam uzdiše kako je i on u Danicu zaljubljen.

Kor: ljubovnici se razumiju na uzdahe, na poglede.

At četvrti. Scena 1.

Ljubica sama zove smrt, ali bi tim ubila Branislava; hoće da s njim bježi, ali joj ne da kraljevska čast. U takovu ju smeću dovelo, što je čula od matere, da ima danas poći za Ljubmira.

Scena druga.

Poklisari boemski prose u kralja Ljubicu za Branislava, da se tiem brakom baci koprena na rat i svadju, koja je vladala med njim i

boemskim kraljem. Žao je kralju što ne može udovoljiti, nego im nudi Danicu, kćer njegova brata, kojoj patri hrvatska kruna.

Scena treća.

Ljubica opeta grozno nariče pred Biserkom.

Scena četvrta.

Branislav opeta grozno nariče sam. Biserka dolazi po nj, da dodje k Ljubici.

Scena peta.

Sjevernica dolazi kroz zrak na pir, kako je nekoč i kralju došla, koga je zavjerila s Zornislavom, ukazavši mu njezinu sliku na štitu.

Kor: sreća se svedj vrti, i ono će biti što su nebesa odredila, tako će i Ljubica dobiti Branislava.

At peti. Scena prva.

Kralj se strašno ljuti na viest kraljice, da Ljubica veli, da ne će podnipošto za Ljubimira.

Scena druga.

Ljubimir sam strašno se srdi, što je Branislav utekao s Ljubicom; nać će ga pa bio na kraju svieta.

Scena treća.

Branislav i Ljubica se vesele kako će doći u Prag i ženiti se.

Scena četvrta.

Jedan bojnik od Ljubimira pozivlje Branislava na mejdan.

Scena peta.

Eto Ljubimira sama i počnu se biti.

Scena šesta.

Doleti Sjevernica i uputi ih, da je Ljubimir kraljev sin Vladislav, pak tiem brat Ljubičin.

Scena sedma.

Sjevernica pripovieda pred cielim dvorom, kako je Ljubimira kao diete izniela iz kraljevskoga dvora, za što je istomu pogibio prietila, odgojila ga, i kada pogibio bješe prestala opet ga doniela. (Zašto se Ljubimir izdavao za poljačkoga kraljevića, to nam je pjesnik zaboravio motivirati, kao i u obće za što je došao u dvor.) Otac, majka, sin, sestra, muž ove Branislav, čestitaju si izmedju sebe, Branislav daje Vladislavu (Ljubimiru) svoju sestru Zoru za ženu, a po savjetu Snježnice, dobiva Gvozdoslav Danicu, za što tako nebesa žude. (Ni za Gvozdoslava se ne zna što radi na dvoru.)

I ježuvite Giva Jera Gučetića tragikomedija Jo spada na drame kakove su Palmotićeve od prve vrsti. „Učinio ju je Gučetić najprije

u jezik latinski (talijanski) a poslije ju je istom g. 1653 istomačio u svoj rodni Dubrovački". Akoprem nam Gučetić u toj „Jo" posvema točno označuje sceniranje čina, uzeta iz prve knjige Ovidijevih metamorfoza, ipak mi se čini, da nije nikada prikazivana, nego da spada medju anagnostičke kao i ono njegovo prikazanje „Leo Filozof". Prikazuje nam se u njoj, kako je Junona pretvorila Ju od ljubomorstva što ju Zeus ljubi u kravu, pa kako ta krava piše nogom svomu ocu Argu, što se s njome dogodilo, i kako se poslije opet pretvorila u božicu Isis pak kao takova polazi na ognjanih kolih u nebo.

Na kraju ove dobe Dubrovačke drame stoji Gjonov rodjak Ivan Palmotić Jaketa Dionorić, koji se za vrieme potresa učinio Dubrovniku prezaslužan, obranivši ga od posvemašne propasti svojim neumornim nastojanjam kod kuće, i izvan kuće, koo poslanik u Carigradu i u Rimu. Manje vriednosti od ovoga njegovoga političkoga djelovanja jest njegov dramatički rad. U svom Enei dramatizuje četvrto pjevanje Vergilijeve Eneide, ali mu je i kompozicija, i dikcija, a osobito metar, mnogo slabiji od Gjonova. U ostalom spada ta drama u veoma ranu dobu Ivanovu, jer je prikazivana od družine smetenieh g. 1646, a pjesnik je umro 1680. Evo joj potanje ispripoviedana čina.

(Rukp. frat. bib. u Dubr. 1. br. 346. 74. Didona trag. Jakete Giva Palmote Dionorića, prikazana prid dvorom od družine smetenieh 6 fevrara 1646; 2. br. 86. 104 isti nadpis samo što nema imena „Jakete; 3. br. 266. 87 na kojem je krivo upisano da je djelo Gjonovo.)

Čin je sličan onomu u Eleni, Akilu i Armidi izveden. Enea se zaljubio i zaboravio uz to na krepostna djela; Ahat, njegov odgojitelj, se na to veoma ljuti i tješi ga dokazajući mu, da ne čini izdajstvo, ako ostavi Didonu. Enea ju zbilja ostavi i ode, Didona pod izlikom žrtava zapoviedi načiniti lomaču, i u trećem aktu koru pripovieda glasnik, kako je na toj lomači udarila mač u srce, a drugi glasnik, kako joj nad tim sestra Ana od jada umrla. Čin je ovako izveden:

Čin prvi. Prikazanje prvo.

Enea i Didona pred korom kazuju kako su sretni.

Prikazanje drugo. Akat se ljuti nad Enejevom ljubavi.

Prikazanje treće. Didona kazuje Ani svoj strah pred zlim snom; brala je s Eneom cvieće, navalila je bura, i poslije bure, nema Enea. Ana ju tješi, da u san nije vjerovati.

Prikazanje četvrto. Enea sam govori da mu je sila ostaviti Didonu, zašto ga je Merkur na to nagnao.

Kor pjeva, sretni su gradovi koje mudri vladaju, mi smo sretni.

Čin drugi. Prikazanje prvo.

Akat Eneji dokazuje, da ne čini vjerolomstvo ako podje tja, jer bi baš u tom bilo vjerolomstvo, po što tako bogovi zapoviedaju.

Prikazanje drugo. Didona opet pripovieda Ani san, da joj se u snu kazao prijašnji suprug i korio ju rad prodane vjere. Sestra ju tješi.

U trećem glasnik javlja da Enea odlazi.

U četvrtom Enea družini veli da se spreme na odlazak, on će k Didoni da se s njome oprosti.

U petom dolazi Didona i počimlje dialog s Eneom, iz Vergila slabo prenesen.

Kor pjeva- da je sretan brak samo kad se jednaki nadju, ali Enea je prema Didoni kao vjerolomac bez srama nejednak.

Čin treći. Prikazanje prvo.

Pričinjena Didona govori Ani, neka joj da učiniti lomaču, da će na njoj činiti čara, da se Eneja vrati.

Udilj do konca dolaze koru, dvorkinjicam, i kartažanom u tri prikazanja dva glasnika, koji pripoviedaju smrt Didone i Ane kako kod Vergilija.

IV.

Dubrovačka drama od g. 1666 do propasti republike 1806.

Od poslije silnoga potresa g. 1666 pak do propasti republike god. 1806, veoma se malo drama sačuvalo: za punih 140 godina 19 komada, a i ove ili su slabe imitacije Palmotićeve Captislave i Bisernice, ili su prievodi; napredka više nema. Zanimljiv je pojav što se u Gundulićevu rodu ljubav za dramatskim pjesničtvom sačuvala i u njegova sina i u njegova unuka. Od sina Šiška Giva Gundulića imamo Sunčanicu, slabu imitaciju Palmotićevih spomenutih drama, koja se prikazivala prid dvorom godišta 1662 i opet 1673. Od unuka Giva Šiška Gundulića imamo isto takovu dramu Qton zvanu, koja se prikazivala od družine sjedinjene u Orsanu g. 1707, i opet u Dubrovniku te iste godine, za tiem prievod Tassova L'Aminte, kojemu je naslov Radmio i prikazivan je u Dubrovniku g. 1700. Preveden je L'Aminta u osmercih pa je tiem mnogo slobodniji i slabiji od Zlatarićeva. Oviem se pojavom, što se poslije Zlatarića opet našao prevodnik, učvršćuje moja misao, da se Zlatarićev prievod nije prikazivao, kao ni onaj Lukarićev Gvarinova „pastor Fido“ mjesto kojega imamo opet iz ove dobe prievod Kanavelićev, za koji nam Ljubić kaže da je prikazivan u Dubrovniku g. 1684, akoprem to nije na nijednom rukp. frat. bib. u Dubrovniku zabilježeno, a ipak ih ima tri: br. 251. 3; br. 343. 10, i br. 330. 11. Gledjevićeve (početak 18 vieka) drame Zorislava, Olimpia osvećena, Damira smirena, i Ermiona dovode način Palmotićeve kompozicije do skrajne zamršenosti, za koju nas medjutim nagradjuju gdjekoja mjesta, liepom satirom ili komikom izvedena. Od njegova Belizarija ili Elipidije sačuvao nam se preneznatan odlomak, te niesam mogao razabrati o čem se u njem radi (frat. bib. u Dubr. br. 262. 90). U prologu k Zorislavi spominje pjesnik družinu hrabrenieh. Zanimljiv je pojav u prozi pisana drama Krunoslava, koja zamršenost kompozicije Palmotićeve još dalje tjera nego Gledjević, ali je ugodnom prozom pisana, i puna je komike, kao da je travestija dubrovačkih drama, od česa se

medjutim pjesnik u prologu svom odvažnošću brani. Ko joj je pjesnik, to se ne zna, ali mislim da pada još i poslije Gledjevića; Palmotić mu je tako daleko, da iz njega na gdjekojih mjestih cituje verze. U prologu spominje pjesnik družinu nedobitnieh. Prievodi Frantice Pierkova Sorkočevića iz 18 vieka završuje se historija dubrovačke drame do propasti republike. Od ovih prievoda nalaze se rukps. u frat. bib. u Dubr. 1. br. 335. 93. Demetrio od Metastazija; 2. br. 335. 93; 81. 92; 79. 64; 67. 41. Merope od Mafeja; 3. br. 335. 93; 255. 23; 67. 41; 79. 64. Psike od Moliera; 4. br. 253. 13. Minteo, Didone, Čiro spoznan, od Metastazija; 5. br. 254. 8. Ciro tragedija.

Sliedi sadržaj s uzgrednimi opaskami k spomenutim dramam dvaju Gundulića, Gledjevića i Krunoslavi.

1. Sunčanica Šiška Gundulića.

(Rukp. frat. bib. u Dubr. 1. br. 72. 49; 2. br. 139. 69. spjevana po Šišku Giva Gundulića a prid dvorom prikazana 1662, 15. 8bra.; 3. br. 261. 89; 4. br. 265. 35; 5. br. 200. 84, spjevana po Givu Šiška Gundulića, prikazana prid dvorom g. 1673.)

Prolog.

Noć pripovieda, kako je sudbinom odredjeno da Sunčanica bude vjerenica vojevode Janka.

At prvi. Scena 1.

Strašimir Tatarski jadi se, što ne može naći Janka, da ga pogubi, ništa ne manje misli svikako danas oženiti Sunčanicu.

Scena druga.

Krunoslava boemska kraljica pripovieda Koraljki san, u kom joj je Janko voevoda doveo Vladimira sina, kojega su joj gusari kao diete odnieli, i to bi ju moglo smiriti, što joj je Vladimir ubio drugoga sina Lauša.

Scena treća.

Janko pripovieda Vladimiru, kojega je od gusara oslobodio, kako je nekoč došao Lauš k njegovu ocu, ugarskomu kralju Bojnislavu, da vidi Zoru, njegovu bratučedu, pa kako je isti Lauš u vojničkih igrah na nj navalio a on ga nesrećom ubio. Za to se krije na ovom dvoru pod tudjim imenom Gradislava, budući smrtno zaljubljen u Sunčanicu.

Scena četvrta.

Sunčanica pripovieda dvorkinjici svojoj, kako ju je nekoč Gradimir izbavio od gusara, pa se od toga časa u nj smrtno zaljubila. Nije joj vitez drugo htio reći, nego da se zove Gradislav, jer da drugo

o sebi ne zna, po što ga gusari diete oteše, a brat joj Vladimir nije, za što nema na prsih zviezde.

Scena peta.

Dvorkinjice dolaze i pjevaju u slavu Sunčanici.

Kor.

Nepravo je ako kraljevi čine ino, nego pravednim djeli stiču nove prijatelje, s toga je krivo, što je kraljica jedna na Janka, po što nije hotice ubio Lauša.

At drugi. Scena prva.

Vladimir pita Janka, za što nije Sunčanici odkrio svoju ljubav, kad joj već ne smije svoga imena, na koje mrzi, jerbo joj je ubio brata? — Hoće joj danas ljubav odkriti, ali se veoma plaši, da je ne bi tiem rasrčio.

Scena druga.

Dvorkinjica Sunčaničina zove Janka k Sunčanici.

Scena treća.

Vladimir sam: ah i ja ljubim Jankovu bratučedu Zoru u Budimu.

Scena četvrta.

Sunčanica odgovara dvorkinjici, da je ona doduše upoznala, da ju Janko ljubi, ali koja korist, kad se zavjetovala samo onoga uzeti za muža, koji bi ubojicu njenoga brata Janka ubio. E a ti pitaj tu službu od Gradimira (Janka).

Scena peta.

Kraljica kaže vojevodi svomu, da su došli u zemlju gusari, neka podje odmah s vojskom na nje.

Scena šesta.

Janko veli Sunčanici, da je za to smućen, što ona želi toliko zlo njegovu najvećemu prijatelju. — Ko je taj? — U svemu je meni sličan, nu ne pitaj, jer bi te sigurno rasrčio. Odlaze, jer dolazi Strašimir.

Scena sedma.

Strašimir se strašno ljuti, što je Sunčanica obljubila neznanoga Gradislava i odlučuje, da će ga danas pogubiti.

Scena osma.

Arab, učitelj Strašimirov, veli ovomu, da su zviezde protivne tomu, da bi on uzeo Sunčanicu, i neka se spomene svoje Perseji zavjetovane ljubavi, nu Strašimir ne će da zna ni za zviezde ni za Persiju, jer mu se baš hoće Sunčanice.

Kor.

Sumnja ((Eifersucht) najveće je zlo na svietu.

*

At treći. Scena prva.

Originalna scena. Hadum veli dvorkinjam neka svaka kaže, od kakova cvieća je ubrala vienac, on će suditi, koji je najljepši. Dvorkinje govore redom, hadum veli da će im dosuditi, ako mu prvo svaka da po cjelov. Djevojke govore, kako bi mi ovako liepe djevojke ljubile grdna crnca? E kad ne ćete, a vi se kupite u grad natrag.

Scena druga.

Arab, to je zahvala za moje odgojenje od Strašimira.

Scena treća.

Persea dolazi i doznaje od Araba za nevjeru Strašimirovu.

Scena četvrta.

Gradimir (Janko) odkriva Sunčanici, da je onaj prijatelj njegov Janko te ga je poslao, da od nje za nj isprosi proštenje i da ga uzme za vjerenika. A bi li ti podnio da ja Janka uzmem? To je moja jedina želja. — Ha vidim da si doslje samo hinio meni ljubav, mora da drugu ljubiš, i ja ću te iščupati iz moga srca. Ode.

Scena peta.

Janku ne preostaje nego da umre, pošto je rasrčio svoju dragu.

Kor.

Krepost je najljepša i najača stvar pod nebom.

At četvrti. Scena prva.

Poklisari ugarski prose od kraljice mir i Sunčanicu za Janka. Nu kraljica im to ne može dati, za što joj je još udilj na pameti, kako je pogubio njenoga sina.

Scena druga.

Strašimir traži Gradislava, da mu u boju pokaže, da Sunčanica nije za nj.

Scena treća.

Koraljka pripovieda Tratorki, kako je Gradislav (Janko) otišao iz grada, ne rekavši ništa, nego neka Sunčanici poruči, da će se doskora uvjeriti, kako on njezine zapoviedi štuje.

Scena četvrta.

Persea najprije kune, poslije jer ga do smrti ljubi odlučuje, da će poć Strašimira pozvat na megdan, neka od njegove ruke pade.

Scena peta.

Sunčanica poznaje da je Gradimir samo hinio ljubav. Proklinje ga — ne ipak je on moj život.

Scena šesta.

Hadum javlja, da je Strašimir pun ljutosti došao pred kraljicu ištući Gradislava, da se s njim pobije i da, ne našavši ga, zove cieli grad na boj.

Scena sedma.

Vladimir se sprema da za svoga prijatelja dočeka Strašimira.

Scena osma.

Kraljica dozivlje u tolikoj pogibelji, gdje si Gradimire.

Scena deveta.

Dvorkinjica donosi utjehu kraljici, da se nekaki neznani vitez spremio na Strašimira.

Scena deseta.

Glasnik javlja kraljici, kako su gusari bili svu vojsku obkolili, ali im došao u pomoć nekaki vitez, koji ih oslobodio pa i Harnauta njihova ulovio. Da će taj vitez sada doći i da je poručio Sunčanici, neka mu sprema slavlje, za što joj nosi glavu Jankovu.

Kor.

Kraljevi kadkada trpe da narodi velike nevolje pate samo da oni kakovu svoju zadanu rieč održe.

At peti. Scena prva.

Vladimir se sprema na osvete proti tomu vitezu, koji nosi Jankovu glavu.

Scena druga.

Sunčanica se skončava, jer sada mora ostaviti Gradimira, pošto se našao vitez, koji je ubio Janka.

Scena treća.

Persea bije se sa Strašimirom i najednom mu se odkrije, ovaj svladan ljubavi, prosi od nje proštenje i odlaze u Persiju.

Scena četvrta.

Dolazi Janko sa robljem gusarskim, na ime Harnautom. Vladimir ga zove na megdan (razumije se da je Janko pod vizirom nevidjen). Janko veli : odmah, samo ću Sunčanici odniet Jankovu glavu. Harnaut, opazivši Vladimira, upozna odmah da je to onaj kraljičin sin,, kojega je kao diete oteo iz grada.

Scena peta.

„Odi ishodi iz kara Janko i Haurnaut a kraljica uzlazi na pristolje, Sunčanica, Vladimir i ugarski poklisari.“ Harnaut pripovieda kako je Vladimira, koji eto tu stoji, nekoč iz grada oteo. Dozna se, da ga Janko oslobodio, i Janko dobije Sunčanicu a Vladimir Zoru za ženu.

Apendini pripisuje ovu dramu kao i Otona i Radmila Ivanu Gunduliću, sinu Šiška, a unuku pjesnika Osmanide, koji je umro 1721. Nu na rukopisu 139. 69. stoji izrično da je od „Šiška Giva Gundulića“, koji je umro 1682. Taj je rukopis pisan 1750, dakle tako blizu smrti Ivana, kojemu ju Apendini pripisuje, da je pisac toga rukopisa pouzdano mogao znati, da li je Ivanova ili Šiškova. Na rukopisu 200. 84. stoji ubilježeno, da je prikazivana Sunčanica 1673, što nam je novi dokaz da je Šiškova, akoprem ovaj rukopis pogrješno piše da je Ivanova.

Ivana Gundulića 1. Radmio.

(Rkp. frat. bib. u Dubr. 1. br. 200. 84. „spjevan po Givu Šiška Gundulića, prikazan od družine Smetani g. 170; 2. br. 346. 74. isti nadpis.)

To je prievod Tassova Aminte, koji je još toliko slobodniji od običnih dubrovačkih prievoda, da u kompoziciji koješta mienja i ispušta.

2. Oton.

(Rkp. frat. bib. u Dubr. 1. br. 86. 104. tragedija spjevana po Šiška Givu Gunduliću, prikazana od družine sjedinjene u Orsanu g. 1707; 2. br. 200. 84. spjevan po Givu Šiška Gundulića prikazan od družine sjedinjene g. 1707 u Dubr.; 3. br. 346. 74. isti nadpis kao nad drugim.)

At prvi. Scena prva.

Vladimir veli svomu prijatelju Enriku, da će ostaviti dvor cara Otona, za što vidi da ga kraljica mrzi i zamke mu stavlja, a i kralj je zlovoljan, jer je izgubio sina, koga je imao prije nego je uzeo sadašnju ženu Sunčanicu, od koje ga je sakrio u Rim, gdje je izginuo. Samo će prvo oženiti Ljubicu.

Scena druga.

Ovdje Ljubica očituje Vladimiru svoju ljubav, istim načinom od prilike kako Gradimir Captislavi, samo ovdje obratno ona njemu. Vladimir joj zaprisiže vječnu ljubav i da će je od cara Otona isprositi (ne zna se u cieloj drami šta je Ljubica Otonu; kći mu nije).

Scena treća.

Car naviešta Vladimiru i Enriku i svomu dvoru, da su svi neprijatelji svladani i kazuje vječnu zahvalnost Vladimiru najkrepčoj svojoj podpori.

Scena četvrta.

Kraljica Sunčanica očituje dvorkinjici Ireni, da ljubi Vladimira; sva je smućena.

Scena peta.

Kralj našavši tako smućenu ženu, pita šta je, da će joj se sve učiniti što zapovieda. — Odpravi s mjesta iz dvora Vladimira.

Scena šesta.

Oton obećaje Laušu, ocu Vladimirovu, da Vladimiru, buduć mu ne zna krivine, ne će podnipošto uzeti časti, koje mu je za zasluge njegove dao, niti ga od dvora odpraviti.

Scena sedma.

Vladimir fantazira za Ljubicom.

Scena osma.

Ljubica i Enriko ga dolaze svjetovati, da podje kraljicu prositi, neka mu oprosti, ako ju je čim uvriedio.

Scena deveta.

Sunčanica se bori medj carskom časti i ljubavi, koju ćuti prema Vladimiru.

Scena deseta.

Irena ju dolazi svjetovati, neka se Vladimiru očituje.

Scena jedanaesta.

Vladimir dolazi Sunčanicu moliti; ona mu očituje ljubav, ovaj ju ostavlja govoreći neizvjestno, „idem vajmeh, nu smetene moje misli ovdi ostaju i nesreće necienjene svud me tužna sasretaju“.

At drugi. Scena prva.

Oton veli Vladimiru neka u slavu stečenih novih pobjeda priredi bojne igre.

Scena druga.

Ljubica fantazira za Vladimirom, polazi ga iskati.

Scena treća.

Sunčanica jaduje nad tvrdoćom Vladimira; Irena ju tješi, da će se već umekšati. Ali eto Vladimira s Ljubicom. Sakriju se, da ih prisluškuju.

Scena četvrta.

Oni gledju kako si zaljubljenici očituju ljubav. Vladimir odlazi igre priredjivati.

Scena peta.

Sunčanica se skončava, Irena ju svjetuje, da ljubovnike dade rastaviti. — Ah to ne koristi. — A ti se ne plaši, nego mu se još bolje očituj; dub ne pada s prvoga udarca. — To će učiniti.

Scena šesta.

Kralj pita Vladimira, je li igre pripravio. Jesam. — A ti Enriko podj po kraljicu.

Scena sedma.

Gledju svi skupa igre i kraljica obećaje kralju, da će svoju mržnju proti Vladimiru, a kod tako liepo priredjenih igara obratiti u ljubav.

Scena osma.

Sunčanica se Vladimiru još jasnije očituje, ovaj ne mogući ju odgovoriti od takova izdajstva, hoće da se ubije, nu kraljica mu istrgne mač da ona to sebi učini, a Vladimir utekne.

Scena deveta.

Sunčanica zasramljena jaduje pred Irenom i sprema se, da će se ubiti.

Scena deseta.

Oton nadodje još u vrieme. — Što je Sunčanice? Ova utekne, veleći neka mu Irena pripovieda. Irena veli, da je Vladimir napastovao kraljicu, nu ona se sretno obranila, nego se od srama htjela ubiti. Kralj daje Enriku zapovied, da Vladimira odmah zatvori i ubije.

Scena jedanaesta.

Vladimir Ljubici pod kletvom da ne će ni pisnuti, očituje što mu se dogodilo; bolje da on umre, nego da se obezčasti njegov car i kraljica.

Scena dvanaesta.

Enriko aretira svoga prijatelja Vladimira, za što to njegov kralj zapovieda.

At treći. Scena prva.

Ljubica isprosi od Enrika, da još jednom može svoga nedužnoga Vladimira viditi.

Scena druga.

Tu se vide. Vladimir joj se kune, da ju je uviek i da će ju uviek ljubiti, ona prizivlje smrt, kad se odielio.

Scena treća.

Irena pripovieda Sunčanici, da je Vladimir svoju neljubav platio krvi, nu kraljica ju na takovoj viesti kune, da bi ju pakao, i tjera ju od sebe.

Scena četvrta.

Ljubica dolazi pred tamnicu pitati Enrika, kako joj je dragi poginuo. Enriko joj odgovara u presensu, da svedj za njom nariče i

izdiše, što ova uzimlje da je već izdahnuo i moli boga, da bi joj se sva krv obratila nad tolikom nepravdom u suze.

Scena peta.

Sunčanica u „tmastim gajevima“ ispija čašu otrova.

Scena šesta.

Kralj obkružen od dvora na priestolju čini sud.

Scena sedma.

Ljubica u crnoj odjeći dolazi i krivi kraljicu, da je kriva a njen dragi bio nedužan. Kralj zapovjedi da Ljubica na „vatri“ dokaže, je li lagala ili istinu rekla. Ljubica ostaje zbilja neozlèdjena od vatre, koju je u ruke uzela. Kralj zapovieda, da se kraljica javno kazni.

Scena osma.

Lauš dolazi javljati, da se Irena utopila. On ne bi žalio za Vladimirom, kad bi bio kriv, za što mu i onako nije sin, nego ga je u Rimu dobio, nu sad ga žali kao sina.

Scena deveta.

Sunčanica otrovana dolazi i pripovieda u zdvojnosti, da je osim Vladimirove krvi, kriva i smrti kraljeva sina, za što ga je dala u vatru baciti, odkud ga dvorkinjica izbavila oježena na vratu i ramenu, kralj ga odpravio u Rim, ali ga ni tamo sudbina nije minula, za što je izginuo, kad su neprijatelji Rim oplienili. Kraljica umrie.

Scena deseta.

Lauš pripovieda na zahtjev kraljev, da je Vladimira dobio u Rimu od jednoga svećenika, neka ga čuva. Kralj upozna, da je svoga sina na smrt osudio.

Scena jedanaesta.

Enriko dolazi, kralj ga brže pita, je li već smaknuo Vladimira. Ovaj stane pripoviedati, kako je Vladimir odgalio vrat, da mu je ugledao od ognja ranu na njem. Kralj je na to posvema siguran, da mu je Vladimir sin, i ne da u svojoj zdvojnosti Enriku dalje govoriti, nego ga kletvom šalje ća.

Scena dvanaesta.

Ljubica dolazi u kralja pitati svoga Vladimira. Kralj ju pita svoga sina. Na to hoće jadnici jedan i drugi da je krivac, i jedan i drugi hoće da se ubiju.

Scena trinaesta.

Enriko vodi živa Vladimira, i uzmu se Ljubica i on. (Kako je Vladimir ostao živ, nije pjesnik motivirao, Vladimir jedino govori, da se na svem tom ima zahvaliti Enriku što je ostao živ.)

Koliko je Oton još uviek sličan dramam Palmotićevim pošljednje vrsti, ipak je prema Sunčanici toliko različit, da se na njem jasno razabire iz samoga čina, da je Sunčanica od mladjega, Palmotiću bližega pjesnika. Ljubav maćehe prema svomu sinu i njezina smrt otrovom posvema su kompoziciji Sunčanice strani momenti.

Antuna Gledjevića 1. Zorislava.

(Rukp. frat. bib. u Dubr. 1. br. 75. 55; 2. br. 366, 78.)

Poslije silne bure dolazi Irida govoreći Dubrovčanom, da će vidjeti, kako Krešimir sa Zorislavom ima mnogo jada, nu poslije veselja i razbluda. Tako će i Dubrovčanom biti poslije sadašnje nevolje.

At prvi. Scena prva.

Zorislava moli Krešimira (koji se taji pod imenom Dragomira), da joj kaže svoje biće, po što su već tako daleko došli da imaju diete; nu ovaj ne može veće kazati, nego da je od kraljevskoga roda (jer je sin Bosanskoga kralja Miroslava, a ovaj žive s ocem Zore, Hvalimirom, kraljem ugarskim, u strašnom neprijateljstvu.)

Scena druga.

Zora moli staroga svjetnika Dobroslava, da joj za čas donese diete njeno, čemu ovaj jedva privoli, jer ako ga kralj vidi?!

Scena treća.

Zorislava sama, boji se smećâ, što joj se Dragimir oteže posvema očitovati.

Scena četvrta.

Kralj gleda vojsku, koja polazi u boj proti Bosni.

Scena peta.

Njegov vojvoda Tvrdoslav dovodi mu zarobljenu Cvjetislavu, kćer vojvode bosanske vojske Tugemira. Nju je ljubio sin basanskoga kralja, Krešimir, koji je najednoč iz Bosne izginuo, pa je sada prosi ban hrvatski Zelimir. Kralj se namah u nju zaljubi, što čini mnogo smeća na strani govoreću Tvrdoslavu, za što se on već prije u nju zaljubio.

Scena šesta.

Kralj drži smotru i naredjuje Tvrdoslavu da priredi za danas lov.

Scena sedma.

Tvrdoslav sam govori da će robovati Cvjetislavi.

Scena osma.

U šali istoj sastanu su Zorislava, Captislava i Krešimir. Čim se ovo dvoje ugleda prozebu. Cvjetislava odlazi.

Scena deveta.

Dobroslav donosi onim diete Ljubmira, koje ga cjeluju, al eto ti Krešimira. Čije je to diete? Dobroslav u zabuni ne zna spretnije laži, nego veli da je Cvjetislavino i da je ista molila, da se ne bi nikomu kazalo, da ga ima. To zaljubljena kralja veoma uznemiri i odmah da dozvati Cvjetislavu.

Scena deseta.

Kralj predaje Cvjetislavi diete, ona pita čije je, da ga zna tiem pomnije čuvati? Kralj misli da hini i tjera ju od svoje djevičanske kćeri, kao grješnicu, koja još svoj grieh taji, što Cvjetislavu veoma boli. Kralj ode.

Scena jedanaesta.

Razjarena Cvjetislava veli pred Zorislavom Krešimiru, da je sve on tomu kriv, jer on ju je ljubio u Biogradu, pa se najednom izgubio, i jer se sada opeta zaljubio, mrzi ju i progoni.

Scena dvanaesta.

Zorislava najprije tjera s lica izdavnoga Krešimira, nu čim ovaj hoće da ode, opet ga natrag zove, opet ga tjera, i opet ga zove, dok joj napokon Krešimir dokaže, da je radi nje ostavio Bosnu i da će je vječno ljubiti; pri čem se pomire.

Scena trinaesta.

Ban Zelimir čuvši da su Cvjetislavu zarobili, pošao je, da ju otme i odaljio se od Biograda, ne zna kamo.

Scena četernaesta.

Dragilo, sluga Cvjetislave, takodjer zarobljen, vodi ugarskoga kralja na lov. Čim ga spazi Zelimir, veseli se sa strane (u cieloj drami se mnogo sa strane govori) jer se nada da će uz njega i njegova gospoja biti.

Scena petnaesta.

Dragilo javlja Tvrdoslavu, da je sve u lovu priredio, ovaj ga pita šta će sad raditi Cvjetislava, a sve to sluša Zelimir sa strane.

Scena šestnaesta.

Kralj Hvalimir opazi po haljini Zelimirovoj, da je njegov neprijatelj i zapovjedi, da ga uhite. Zelimir uhićen veli ko je i što tuj radi. Kralj mu odgovara, a samo dodji s nami, vidjet ćeš svoju Cvjetislavu i njeno diete. To diete mnogo smuti Zelimira, i rado polazi robom u Budim, da se osvjedoči.

Scena sedamnaesta.

Zelimir sam ne može vjerovati, da bi Cvjetislava imala diete i veseli se vidjeti ga.

At drugi. Scena prva.

Dobroslav, Zorislav i Krešimir dolaze pred sobu Cvjetislavinu, da ju umole, neka prime diete na se. Krešimir se stidi.

Scena druga.

Strašno smiešna scena, kako Zorislava i Krešimir pripoviedaju najprije kako se zaljubiše i kako ju poslije mole, da diete uzme na se, na što ova pristaje, jer im je podložna, ali Krešimiru zavjetuje vječnu mržnju. Ne spretnije scene nijesam još čitao.

Scena treća.

Dobroslav donosi Cvjetislavi diete i ova ga prima pak će reći, da ga ima s Zelimirom.

Scena četvrta.

Cvjetislava se igra s djetetom a nadolazi Hvalimir, Zelimir i Dragilo. Zelimir stoji tako da ga Cvjetislava ne vidi i ne vjeruje svojim očima, da je to zbilja njezino diete. Kralj pita Cvjetislavu čije je, a ona pripovieda, da ga ima od Zelimira. — A bi li ti htjela vidjeti toga Zelimira. — Bi. — Tako ju kralj dalje ispituje, a tad se ukaže Zelimir. Cvjetislava ne može rieči progovoriti, jer je rieč zadala Zorislavi, i tako čine kralj i Zelimir od nje rug, najprije ju ispsovav bludnicom a za tim tražeći cjelove i krilo. Dragilo, videći, da ne da cjelova ni jednomu ni drugomu, veli, ha ta će biti za mene!!!

Scena peta.

Cvjetislava sama tura od sebe diete, nu opet ga prima, i ljubi, jer ruke prema njoj stere; opet ga ostavlja i kori se, što ga je poljubila, po što ima sliku Krešimirovu, toga izdajnika njene ljubavi, koga je bag kaznio takovom ljubcom, koja mu se prije vremena podala, koga će vječno zaboraviti. (A za što je Cvjetislava zaboravila na Krešimira i zaljubila se u Zelimira?)

Scena šesta i sedma.

Dragilo javlja Hvalimiru poklisare Bosanske.

Poklisar veli da Miroslav Bosanski predlaže, neka se ustave vojske i biju sa svake strane tri junaka. Ako panu Bosanski, neka mu bude Bosna i Cvjetislava. Kralj prima ponudu stavljajući isto tako svoju kraljevinu.

Scena osma.

Baš dolazeću Krešimiru veli kralj, da će on biti jedan od te trojice.

Scena deveta.

Krešimir se bori, hoće li izdati domovinu ili Zorislavu.

Scena deseta.

Cvjetislava govori Zelimiru, da je diete njezino, jer tako mora reći, ali da je djevica, koja još ne pozna cjelova. Zelimir toga ne razumije i ostavlja ju. Taj dialog sprovodi sa strane Dragilo jako nespretnom šalom.

Scena jedanaesta.

Tvrdoslav očituje fino ljubav Cvjetislavi, nu Dragilo ga sa strane puti, da se ta svakomu daje, na što Tvrdoslav bestidno na nju napada, nu ona ga odbije.

Scena dvanaesta.

Kralj vatreno ište od Cvjetislave cjelov, nu ona se postojano brani. Na to kralj dovede diete i veli, da će ga pred njom ubiti, ako mu ne da cjelov. Captislava malko hini, ali napokon veli, ubij ga, ne marim, i ode.

Scena trinaesta.

Zorislava videći, gdje kralj hoće diete ubiti, misli da je doznao čije jest, pa se baca pred noge, prosti momu djetetu, svomu unuku. Kralj biesni.

Scena četrnaesta.

Ne da na smrt osudjenoj Zorislavi ni pogledati više djeteta i zapovieda pridošlomu Dobroslavu neka pronadje oca, da i on bude strieljan. Kralj ode i diete odvedu.

Scena petnaesta.

Zorislava strašno jaduje videći u pameti, kako otac diete kolje.

Scena šestnaesta.

Dobroslav sam govori, valja da je Cvjetislava sve pripoviedala. Kako se grieh ne da zatajiti! Kako za slašću dolazi nevolja i tuga!

At treći. Scena prva.

Krešimir se ne da nikako na boj, dok ne padoše njegova dva druga; sad istom, kad sva tri Bošnjaka na nj navališe, udari i smlati svu trojicu.

Scena druga.

Krešimir moli od kralja za svoju zaslugu milost, da može jednu Ugrinku uzeti za ženu. Koju ti drago, samo podji prije sa mnom, da u tamnici iščupamo iz srca bludne Zorislave njenoga hotima veli kralj. Krešimir velikom mukom sluša tu zapovied.

Scena treća.

Tvrdoslav čeka na Cvjetislavu da ju poljubi, ako ju tim razgnievi, ubit će se.

Scena četvrta.

Dragilo pripovieda Zelimiru, da ono diete nije Cvietino nego Zorislave, i ode, na što se ovaj veseli, ali eto gdje na jad njegov Cvjetislavu vodi za ruku Tvrdoslav.

Scena peta.

Cvjetislava hini Tvrdoslavu da ga ljubi, samo da ju izbavi.

Scena šesta.

Zelimir poče grditi Cvietu što ju je slušao kako je ljubav očitovala Tvrdoslavu, ova se na to razljuti i poče mu za kaznu hiniti da zbilja ljubi Tvrdoslava. Zelimir uze na to plakati, ali govori i on hineći, da mu nije stalo baš ništa do nje. Cvjetislava mu odkriva s očiju obrusić i ruga mu se za što ipak plače, na pokon mu rastumači, da je samo hinila a i on njoj pa se pomire.

Scena sedma.

Zelimir sam govori, kako ljubovnike uviek sumnja muči.

Scena osma.

Zorislava u tamnici u verigah nariče o svojoj nesreći.

Scena deveta.

Kralj stojeći sa strane šalje Krešimira, pa pita Zorislavu za hotima. Ovaj trne ali mora. Pita ju dakle, a Zorislava mu govori: Krešimire, sunce moje, došao si li od mene rug tvoriti. Kralj pod smrt zaprieti Krešimiru, da mu toga Krešimira ima odkriti (on se zove u dvoru Dragomir) i ode. Krešimir veli Zorislavi, da se ide kralju po što po to kazati ko je.

Scena deseta.

Nadolazi Dobroslav, i Krešimir i Zorislava se inate, ne puštajući mu ova da se očituje, nu on ipak ode u toj odluci.

Scena jedanaesta.

Dobroslav tješi Zorislavu, neka bude jaka, jer ako i pogine, spjevoci slovinski glasit će joj slavu neumrlu, osobito Dubrovkinje i ode. Zorislava je na taj govor jaka i na sve spremna.

Scena dvanaesta.

Kralj sam zdvaja radi svoje kćeri hotimice i grozi se Krešimiru smrću, ako mu toga Krešimira ne odkrije.

Scena trinaesta.

Dolazi ga Cvjetislava moliti za svoga oca, veleći mu neka ne pazi na to, što mu je ljubav odbila, to je činila jer ju za njim nije ljubav ranila, pa hiniti ljubav nije htjela.

Scena četrnaesta.

Dolaze Tvrdoslav i Zelimir svaki proseći, da mu kralj da Cvjetislavu za ženu. Kralj ne može da odluči, jer eto mu dolazi Dragomir (to je Krešimir) s kojim ima govoriti.

Scena petnaesta.

Krešimir (Dragomir) veli, da je doznao za toga Krešimira, nu neka se izvede prije ovamo Zorislava, i da će ga onda pred njom ubiti.

Scena šestnaesta.

Zorislavu dovedu i Krešimir pita kralja prije milost, da Zorislavu pusti na životu, onda će ubiti Krešimira. Kralj obeća i Krešimir veli, ja sam Krešimir te hoće da se ubije, nu kralj mu istrgne mač i daje mu Zorislavu za ženu, a Zelimiru Cvjetislavu.

2. Olimpia osvećena.

(Rukp. bib. frat. u Dub. 1. br. 75. 55; 2. br. 366. 78.)

Prodje li jednom doba klasiciteta, nadolazi doba manire, pa tako u Gledjevića imamo glavnoga zastupnika te dobe. Već u Zorislavi jasno opažamo njegovu jagmu za efektom u ljubavno pikantnih scenah, a još većma se isto opaža u osvećenoj Olimpiji, koja je u toliko od prve bolja, što je barem prema tomu i čitav čin do pošljednjega kraja komičan.

Kraljević Zelandski, Bireno, mladić veoma žestoke krvi, koji bi svoje srce mogao na sto ljubâ podieliti, pa bi ga još uviek dosta ostalo, čim kod jedne postigne, što je žèlio, odmah drugu na juriš obožava. Taj Bireno dakle znao je kletvama izmamiti princesu olandsku Olimpiju, da s njim bježi. Putem stanu na nekom otoku i noće, a jutrom ostavi ju Bireno sa svojim slugom na obali uspavanu, sit njenih cjelova i krila, i odlazi da si drugu ljubu nadje. Jadnu Olimpiju nadje tu samu gusar Grubiša, i odvede ju kao robinju na dvor Ibernije, kralju Dorimiru, koji se namah u nju zaljubi i uzme ju u dvor. U tom dvoru boravi i škotski kraljević Osimir, zaljubljen u Dorimirovu sestru Ljubislavu, koja ne će nikako da mu ljubav vrati. Slučajno dodju u istu Iberniju i Bireno sa Slavojem i čim Bireno zapazi Ljubislavu, počne ju bombardirati obožavanjem, a i Ljubislava se u nj duboko zagleda. To je dakako odmah opazila Olimpija, nu znala se pred tom dvojicom zatajati, da nije Olimpija nego neka Ersilija od uboge Ibernske kuće, da samo čim oštrije osvetu uzmogne vremenom nad hotimom izvesti. Do toga čini Bireno pokuse

osvojiti ljubav Ljubislave. Slavoje mu ima služiti za postillon d' amour, na što se ovaj težko sprema, upućujući gospodičića, da je mnogo bolje živjeti kako on, kojemu je sve jedno bila stara ili mlada, samo ako je blaga, nu ipak napokon pristane te na trgovačku preobučen nosi Ljubislavi od Birena pismo, sakriveno u preciozah, koje će poć u dvor prodavati. Ljubislavi to pismo i zbilja dodje do ruku, i kad je iz njega doznala, da je Bireno kraljević, još se žešće u nj zaljubi, ali ipak ne posvema odlučno. Do toga se zbivaju mnoge pikantne scene medj ljubećim kraljem i Olimpijom i medj prosećim Osimirom i odbijajućom Ljubislavom, dok napokon Olimpija nije osvetu svoju zasnovala. Po predlogu Slovojevu naime, da se uviek ima gledati podkupiti služkinje svojih ljubovaca i sve preko njih činiti, činio je Bireno i zbilja tako preko Olimpije, koja i u dvoru nije poznata nego kao Ersilija, koja o svom rodu ništa ne zna. Olimpia dakle pripovieda Birenu, da je u Ljuboslavu zaljubljen Osimir i veli mu, kad ga je vidjela nad svem biesna, neka na večer dodje u njenu sobu, pa će od tuda moći ubiti Osmira, što ovaj veseljem i zahvalnošću prihvaća. Do toga je i kralj Dorimir šturmirao Olimpiju za jedan cjelov, nu ova mu řekla neka dodje večeras k njoj, bit će svega, a i Ljubislava će doći k Olimpiji, da tu nadje Birena, kojega bi joj Olimpija imala dobaviti. Prvi dodju Bireno i Slavoje, i Olimpija ih dok Ljubislava dodje časti vinom, u koje je metnula san budeći prašak. Čim ona dva zasnu, hoće Olimpija da Birena ubije, nu u taj čas dodje Ljubislava i zaustavi ju, a nadodje i kralj, koj zapovjedi, da se obojica odvedu u šumu, jer je od Olimpije dočuo, što je Bireno sve od njegove princese učinio. Kralj moli Olimpiju i dobi ju za ženu, pa tako i Osimir Ljubislavu, koja zaboravlja na Birena, videći kaki je. Bireno i Slavoje se u velikom čudu nadju o dub svezani i dodju im se svi mještani rugati. Kralj hoće da se u more strmoglave, nu na priedlog Olimpijin ima ih stići ista kazna, koju su na njoj učinili, t. j. Grubiša gusar će ih odvesti u Afriku i ondje ih pustiti same.

Čina ima tri. Dar- mar nemotiviranih scena kao i u svih ne samo ove periode nego i u predjašnjih dramah, karakteri priličnije izvedeni nego u Zorislavi, ali još ne podpuni; najbolji je rustik Slavoje. Govor, budući komičan, mnogo je ugodniji nego u dojakošnjih lamentacijah, inače nema osobitih dosjetaka; ti se izvrću u rusticitet o uživanju i lieru krila. Ni Olimpija nije djevica. Verz već i u Zorislavi na ustroj osmerac. Kora nema.

3. Damira smirena.

(Rukp. frat. bib. u Dubr. 1. br. 75. 55; 2. br. 336. 78; 3. 262. 90. autograf.)

Egipatski kralj Kreonte ljubi Filidu, a da ju može bolje uživati, preda svoju ženu Damiru neka ju otruju. Vozeći tomu odredjeni ljudi Damiru na taj posao preko Nila, udari bura; drugi se utope a Damiru iznesu valovi, gdje ju stari pastier Silo izbavi i iznese svojoj ženi Lerindi, koja ju, ne imajući poroda, uzme za svoju kćer, pod imenom Fidalbe, kako im se Damira sama imenovala, kažući da je od siromašnih roditelja i da je pala u Nil. Jednom kralj lovljaše u predjelu Silovu i veoma ožedni. Silo se slučajno tuj desio i dao kralju piti, za što mu ovaj udielio milost, da sa svojom ženom i kćerju dodje na njegov dvor. U dvoru žive Filida u potaji zaljubljena u viteza Nerina, a i Brenu hini ljubav, za što joj je prije bio ljubovnik, pa ga sada treba tiem ušutkati. Oba ta ljubovnika nose jednom pismo svojoj dragoj i pru se, čija je ljepša, te pod zadanom vjerom mučanja kazuju jedan drugom adresu svoga pisma, pa tako jedan na čudo drugomu čita adresu Filidi. U to čitanje bane kralj Kreonte i zapovjedi im da za 24 sata imaju ostaviti njegovo carstvo. Prije nego se biednici pokore toj zapoviedi, odlučiše doznati od Filide u vrtu, kojega većma ljubi. Filida se do toga znala kralju ulagati, da ne može biti mirna, dok ju ne učini kraljicom, na što ovaj pristane pa tako Filida na večer došlomu Nerinu najprije rastumači da samo njega ljubi a prema Brenu ljubav hiniti mora, napokon da se ne plaši kraljeve zapoviedi, za što će ona večeras postati kraljica, pa tu zapovied ukinuti. Do toga Damira sa Silom i Lerindom došla u dvor i Damira baš naidje gdje kralj daje Filidi ruku, da će ju uzeti. Rasrčena žena veli, da će se prije nebo i zemlja srušiti nego se to zbude, jer to ne smije biti, pošto mu žena njegova žive. Kralj doduše vidi, da je Damira doista mnogo slična Damiri, ali misleći da se sigurno u Nilu utopila, ne vjeruje da je ona to, pa drži da je sirota pomahnitala, ipak veoma smućen ostavi Filidu, pošto je već kad je prvi put obećavao da će ju uzeti, Damirina slika sa zida bila pala. Damiru drže svi mahmitu. Kralj smeten u vrtu govori sam sobom, kako ga sjena Damirina svuda sliedi i govori, ako ti je Damira poginula ima i Filida poginuti. Ove posljednje rieči čuje Filida, pa misleći, da je to kraljeva osuda, snuje, da će prije ona kralja pogubiti, nego on

nju. Za taj posao baš dolazi zgodno Breno i on ga njoj za ljubav preuzme. Našavši kralja sama, hoće da ga ubije, nu Nerino to zapazi, zavikne na nj, Breno utekne, kralj se probudi, i zaman se Nerinu opravdavati, kralj misli, da ga on htio ubiti, pa marš s njim u tamnicu. Filida dobije viest, da je Nerino u tamnici, pa se maskira i dodje k njemu, pa ga prisili da obuče njezine haljine i ode u njezinu sobu, ona će odmah već za njim doći. Medjutim dodje prije toga kralj u sobu Filide i čuje na svoje čudo, da je Filida maskirana iz sobe otišla. Al eto ti Nerina u Filidinoj odjeći i maskiran. Sumoran ga obori san. Nadodje Damira i videći ju snivati, hoće da ju probode; nu kralj ju smete. Sad se Damira očituje kralju kao Damira i kralja svlada ljubav, pa ju uzimlje za ženu. Na to se osvjedoče da pred njima nije Filida nego Nerino; Filida dodje iz tamnice i pripovieda kralju, da je ona Nerina izbavila i da je on nevin, za što je ono bio Breno koji ga je htio ubiti, i to po njenoj zapoviedi, po što je čula gdje je kralj u vrtu odlučio da će nju smaći. Kralj oprosti Nerinu a Brenu za kaznu, daje Filidu Nerinu.

4. Ermiona.

(Rkp. frat. bib. u Dub. br. 262. 90.)

Kao i sve u tri čina, ali ova je tako zamršene nedramatske kompozicije, da se iz nje razabire pjesnik, koji bi za kakova Orlanda Furioza bio vješt, ali je u ovoj drami premašio već sve granice mogućnosti čina, pa ju je učinio upravo dosadnom.

Ermionu ljube Pirho i Atreo (kralj Kolhide); nu ona ljubi Oresta, koji se nalazi na žensku preobučen pod imenom Filide na dvoru, pa se tako u nj zaljubi Ctesipo, a Atrea ljubi opeta magionica Circe. Pirho dva puta zarobi Atrea, koji ima u službi Batila (nepodpuno izveden komičan karakter) ali Circe ga svaki put oslobodi smrti, na pokon mu da prsten, kojim postane nevidjen, da može ubit Pirha, nu on mjesto toga odnese zrakom Ermionu, kojoj se do toga Oreste odkrio i došla mu već vojska, da se s Pirhom pobije. Kad su Pirho i Oreste na mejdanu, misleći jedan o drugom, da je Ermionu sakrio, dodje Circe i kaže, da će im ona javiti, ko ju sakrio, ako mu obećaju, da će istomu oprostiti i svaki uzeti za ženu, koju mu nebo dosudilo. Pristanu i tako Atreo dovede Ermionu, koju dobije Oreste, Pirho Andromaku, koja je već davno na mušku obučena u dvoru, a Atreo ode s Circom.

To je izvadak iz groznoga meteža kojekakvih ljubovnih scena i još groznijega meteža Circinih coprarija.

Krunoslava

nema u rukopisu frat. bib. u Dub. br. 316. 185. doduše čak ni toga naslova, ama iz teksta se jasno vidi, da taj komad i zbilja ide taj naslov.

U ugarkoj vlada po smrti svojega oca liepa kraljica Krunoslava, za što joj brat Vučistrah radi svoje zločeste ćudi nije dobio kraljestva, nego ga njegov učitelj Radomir čuva zatvorena u jednoj špilji, daleko od ljudî. Bani ugarski žude da se kraljica uda, da dobije za priesto odvjetka i snube ju: ban Mikleuš i knez Lazar, ovaj posljednji nosi taj pseudonim, a u istinu je Lauš, sin boemskoga kralja, nu ne smije toga imena spovidjeti, za što Boemija stoji s Ugarskom u zavadi. Nu kraljica je stavno odlučena, da se ne će ni pod što ženiti, usuprot svemu nagovaranju njezina učitelja Šelomira. Banu Mikleušu postaje knez Lazar sumljiv, i silom traži, da mu javi svoje biće; ovaj ne će i podju se biti, nu ban Uroš ih izmiri pod pogodbom, da se Lazar ima za 15 dana očitovati. Medjutim dovede majka Voisava mladića Miroslava ranjena u dvor pred kraljicu. Miroslav, slikar, liep je kao Adonis i kraljica se u njega smrtno zaljubi te ga zadrži na dvoru. Ali istoga Miroslava ljubi i Danica, kći bosanskoga kralja, kojoj je Miroslav prezreo ljubav, bojeć se tako visoke vjerenice, a ona ga na mužki preobučena progoni, i ona je, koja ga je taj put ranila. Ima na dvoru još kraljičina sestra Sunčanica, koja ljubi kneza Lazara, pa bi rado doznala ko je i šta je. Taj posao preuzme njezina dvorkinjica Bisernica i dozna sve od Lazarova sluge Radoslava, prevarom, da se je Lazar već i sam očitovao. U tu Bisernicu je opeta zaljubljen ban Uroš. Do mala ugleda i Sunčanica mladoga Miroslava, pa se i ona u nj zaljubi, zaboravivši posvema na svoga Lazara, koji joj se očitovao za roba, a to samo pod izlikom jer je vidio, da zna za nj ko je i što je. Medjutim se ugarski banovi pobune proti kraljici, što se zaljubila u neznana Miroslava, koji ne zna šta bi počeo obožavan i od Krunoslave i od Sunčanice. Kraljica zove u pomoć Selomira, nu ovaj joj ne zna druge pomoći dati, nego da nagovori banove, kad već skidaju Krunoslavu a meću Vučistraha na priesto, neka prije iskušaju, da li je Vučistrah promienio svoju zlu ćud. To će tako moći učiniti, ako ga pićem zaspana dovedu na priesto. Bude li se pokazao zao,

*

neka ga opet uspavajn, pa ako bude pitao za svoj priesto, moć će mu se rieti, da je sanjao. Banovi tako učiniše. Vučistrah došavši na priesto, išćuška Mikleuša, da vritnjak Urošu a „pagja“ baci na prozor pa tako ga bani opet uspavana odnesu u špilju, a Krunoslava postane opet kraljica, obećavši da će se ženiti kraljevski. Nu čim se dočepala priestola, opet se ne da od svoga Miroslava. Taj se Miroslav do toga zaljubio sa Sunčanicom, a Mikleuš i Lazar odlučili, da će se ove noći uvući u kraljičinu kamaru pa joj svoju ljubav očitovati i silom od nje tražiti da ih ljubi. Prije noći nadje kraljica Miroslava kako u skrovnoj kamari slika svoju Sunčanicu, pa tako, videći se i jedna i druga ženska prevarena od Miroslava, ostave ga. Noć dodje i Mikleuš očituje kraljici ljubav; ona ga ne usliša; Mikleuš hoće da ju ubije; ali je i Lazar u sobi te oslobodi kraljici život, koja mu tomu na dar darova svoju ljubav, akoprem joj se očitovao kao Lauš. Timi škandali rasrčeni banovi dovedu i opet Vučistraha na priesto, koji je svoju zlobnu ćud posvema pustio, odkako je vidio, kako je slatko biti kraljem, ali da se ne može biti nego pravedan. Tako se pred priestolom riešava ciela komedija. Krunoslava uzimlje kneza Lazara (Lauša) i prašta Mikleušu što ju je nožem atakirao. Počne ples i Mikleuš „služi u tancu“ Krunoslavu. Najednom nahripi pred priesto Miroslav, tjeran od Danice nožem. Banovi odluče, da se oboje ima smaći, jer su začetnici smeća na ovom dvoru. Sunčanica moli Radomira da svomu ocu, bosanskomu kralju, javi da je poginula, neoskvrnuvši svoje časti, jer što progoni Miroslava, to čini radi prezrene ljubavi. Čim začuju banovi, da je kći bosanskoga kralja, ištu od nje dokaz, jer svi potomci bosanskoga priestola imaju na ruci zlatnu zviezdu. Sunčanica ju ima i bude oslobodjena smrti. Čim to začuje Miroslav, zaviče, da i on ima tu zviezdu na ruci. Svi ga zapitaju, tko je i od koga roda. Miroslav toga ne zna, neka pitaju njegovu majku Voisavu. Ova pripovieda, da je njezin peti muž Gvozdorad bio gusar, pa je jednom u ratovih izmedju bosanskoga kralja i hrvatskih banova oplienio bosanski dvor, pri čem je i ovo diete iznio, davši joj ga u pohranu, jer da će njime jednom veliko blago steći. Kad joj je Gvozdorad na lupežtvu poginuo, prolazila je s tim djetetom po dvorovih, ne bi li gdje sreću našla. Tako se u Miroslavu odkrio sin bosanskoga kralja Vladimir, brat Daničin, pa se kao takovi ljube i grle. Tako Vladimir (Miroslav) dobiva Sunčanicu, a da veselje bude podpuno, Uroš Bisernicu, samo stara krezuba Vojsava, nemože nikako nikoga dobiti; sluzi Radoslavu ju nude i ona se nudi, ali Radoslav ne će.

To je iz silnoga dar mara mukom izvedeni argumenat ove po mom sudu veoma znamenite komedije u tri akta. Neizvedeni karakteri nadilaze doduše u toj pogreški ostale drame, ali je znamenita što je pisana prozom, čistom i liepom, a što se tiče pogrešaka neizvedenih karaktera, zamršena i isprepletena čina, to su samo nastavljane mane, koje se i kod ostalih makar u manjoj mjeri nalaze.

U prologu veli „Evo nas opeta na onomu istomu palku, gdie smo bili, i u četvrtak s onom istom kompozicioni, i oni isti recitanti. Mi poznajemo veoma dobro, da je ovo ostinazioni; ma za mantegnat. Ime koje smo stavili od nedobitnieh, potrebno je da ukažemo da našu zelenu Pomu obaliti ne može ni grad, ni led, ni snig, ni vihar, ni vjetar; koji su ove zle godine, to vele dobro zna invidia i malignità. Assicurani smo od pametnieh i znanieh, koji nas naravniem očima gledaju, a ne kroz očale, da ova naša komedia nije za mantegnat boffunarje; nego li jedna skula i nauk. Za to je opeta repetiškavamo, neka nam, ne samo u pameti, nego li i u srcu ostane. U kraljici ugarskoj naučiti se liepo može i t. d. (što se u svakoj osobi naučiti može). Ako ćete slušat pomno sve rieči, vidit ćete u svemu govorenju ove mistike senze prikrivene i komfesati ćete da nije tezijeh erora koje ste zamislili. U recitantima jes diferentieh stilâ od espresioni od efeta, i to smo aposta učinili za pogoditi svakomu; ko hoće espresse effete, dobro naće ih, ko da se naravskiem govori načinom, čuti će, ko mediokriem iznaći će i to svak u svomu se sugetu i kompiacia. Ko hoće smieh, odi ga ne išti: er je diferente naravi ova composizion od smiešnicâ; ko ne će slušat, mi ga niesmo ni zvali, komu nije ugodno, ne bieše dohodit er zna što je a lud je ko se pusti dva puta privariti."

Pjesniku je nehotice njegov kompozicion ispao za smieh, jer ne samo da mi se cio komad učinio kao travestia dubrovačkih drama kao što je Captislava i Ljubica, nego su u njem prevažne upravo komičke situacije, tako kad Bisernica ispituje Radoslava za Lazara, kad kraljica očituje Miroslavu ljubav i druge. Te su scene baš liepo komične, a stil prozaički, krasan je gramatički, a i pjesnički, na ime sa strane misli.

Ko je sastavio Krunoslavu, toga nijesam nigdje doznao. Da je mladja i od Palmotića, to se vidi po tom što u njoj dolaze često navedeni verzi iz istoga. Ja bih ju stavio još i poslije Gledjevića.

Oviem sam rekao sve što sam razmatrajući dubrovačke drame spazio, samo ću još spomenuti dvoje. Jedno jest, da od Gundulića

početši ne nalazimo nijedne dubrovačke komedije niti pastirske igre, osim jedine Dubravke. Tomu sam uzgredno već gori spomenuo uzrok, kakav se meni čini. U Palmotićevih se na ime dramah sastaše sve tri vrsti dubrovočke dramatike, pak su ovakovi komadi toliko Dubrovčane zanimali, da je uz nje specialna komedija i pastirska igra pala u nemar i zaborav. Da je i komada i jedne i druge vrsti još udilj bilo, tomu su nam svjedočanstvom nekoja imena od komedija, koja su nam se sačuvala u popisu rukopisa frat. bibl. u Dubr., dočim su sami rukopisi žali bože nestali. U rukp. br. 235. 14. nalažahu se osim dviju Držićevih komedija i spomenute Krunoslave još i ove dvie „komedija rečitana na prvi marca 1696 od družine razbornieh“ i „komedija nazvana Robinja i stvari moderne“. U rkp. 183 se nekoč nalažahu ove četiri „Jerko škripalo“, „Piero Muzuvier“, „Beno Poplesa“, i „Vučistrah“, o kojih nam je u katalogu zabilježeno da biše prikazane g. 1699, a od Jerka Škripala nam se mali komadić sačuvao u rkp. br. 258. 58 a i taj je žali bože nečitljiv.

Drugo što još spomenuti imam jest, da niti za najkasniju dubrovačku dramu nemamo pobližih viesti, kada se je, gdje, i kako prikazivala. Iz samih rukopisa doznajemo istom nekoja imena družinâ, koje stavljamo redom uz one, koje jur spomenusmo: 1. Držićeva, Pomet družina; 2. Gundulićeva koju je vodio Tudiz; 3. Palmotićeva družina orlova: 4. družina isprazna; 5. družina smetenieh; 6. Give Gundulića družina sjedinjena; 7. Gledjevićeva družina hrabrenieh; 8. u Krunoslavi spomenuta družina nedobitnieh; 8. uz komediju rečitanu na prvi marca 1696 spomenuta družina razbornieh. O vremenu doznajemo iz Gundulićeve Sunčanice, da se poslije potresa i u jeseni davahu predstave, jer je na njoj ubilježen oktober i november. O mjestu doznajemo iz posljednje scene u Sunčanici, da se nijesmo prevarili tumačeći one nadpise Palmotićevih drama „prikazana pri dvorom“, da isti znače piacu, jer u spomenutoj sceni Janko i Harnaut silaze s „kara“ to jest s kola. Prikazivalo se dakle prije potresa o pokladah, a poslije potresa i u jeseni, i to u privatnih kućah, viećnici i na piaci.

Znatnije pogrješke.

Str.	*red*	*mjesto:*	*čitaj:*
3	37	imatacije	imitacije
4	13	ova	ona
4	17	moćt	moći
13	22	Boatriča	Beatriča
13	33	pregovara	progovara
14	38	jur	jer
41	24	Hekuba	Hekubu
41	38	Jekaste	Jokaste
50	2	untre	nutre
50	3	affamo	affanno
50	28	svoje	svoja
50	43	toj	taj
54	32	zgražajući	zgražajući se
60	5	vi jeti	vidjeti
60	37	jubmir	Ljubmir
62	34	ovaj	ovoj
62	43	sviet	svjet
67	25	„Novela“ od Stanca	„Novela od Stanca“
73	37	tuguju	tuguje
80	30	je govor	govor
81	7	rod	rad
81	24	treća	druga
81	41	tere će	ter ćete
82	9	četvrtu	treću
82	9	rukp. 8	rukp. 7
82	39	gotula	goćula
84	15	svršim	svrši m'
85	37	Nu	M. Nu
87	23	podje	dodje
88	17	pijan	prijan
88	35	i Miho upita	i upita
89	43	dažan	dužan
90	45	zima	zmija
92	16	gubica	gubicu
94	23	idilično s poetskim	s idilično poetskim
95	11	u njem	o njem
95	12	ovim	onim
95	26	Jeca	feca
97	33	odlikuju	odlikuje
100	11	300	3000
102	3	Ceneru	Cereru
108	31	ovaj	onaj
111	7	zakrije	sakrije
111	30	se pjeva	si pjeva
112	4	Koščić	koščić
112	28	svladan	svladana
113	3	Atamanta	Atalante
117	22	6 pjevanje	12 pjevanje
117	32	razgovouu	razgovoru
119	23	brata	braka
123	37	i moleći se	i moli se
124	39	ugodjati	ugadjati
126	35	ma	ina
126	41	kupido	Kupidu
128	6	im da na dar	im na dar
128	38	zabavlje se	zabavlja se
129	34	nabanuti	na banuti
138	5	Na	Nad
144	13	i već i	i već
148	3	Dubravko	Dubravka
151	36	Prave	Grade
152	9	trećo	trećoj
156	16	konje	konja
157	16	vas	nas
158	18	slavijom	Slavijom
158	20 i 21	mi	im
160	9	mene	njega
164	18	Captislavu	Captislavi
164	38	imaje	imaju
167	24	pastirom	pastiri
169	18	ju	je
170	33	obije ima	oboje imaju
171	12	bis	do
172	36	druga	treća
176	18	kartažanom	Kartažanom
178	27	Vladimir	Janko
178	36	Gradimir	Gradislav
179	22		
180	13		
180	37		
181	8		
181	24		
186	37	šali	sali
187	2	koje ga	kojega
188	26	bag	bog
190	19	pa	da
191	17	Osmira	Osimira
192	26	njegove	svoje
192	37	ti	te
192	39	ustroj	skroz

Dodatak. Svaki će mi lahko prostiti ovolike štamparske pogrješke, jer sam se odselio iz Zagreba, kad mi se djelo istom počelo štampati, pak će svaki uvidjeti, da to uz naj veću požrtvovnost prijatelja mojih oko korekture nije ipak moglo drugačije biti. Ovdje mi je još dodati opasku k strani 40, na koju sam došao dobrotom g. dra. Jagića, kad je ta strana već bila naštampana. Poznato je iz „razlikih pjesni“ Ignjata Gjorgjića (Zagreb 1855) da ima

od glasovitoga pjesnika uzdaha Mandaljene drama Judita, od koje se je po viestih historika sačuvao istom početak, koji je tamo štampan na str. 216. Na ovaj se odlomak nijesam u Dubrovniku spomenuo, da ga prispodobim s rukopisi frat. bibl. br. 199.85 i br. 187. 91, u kojih se nalazi ta drama ciela, jednom pod naslovom: Judita Gjorgjića Nike Brnje, drugi put: oslobodjenje Batulije, nego sam u zaboravnosti mislio, da je ta Judita od mladjega Gjorgjić-Bernardina, koji je preminuo g. 1687. Sada vidim da je ta Judita od pjesnika uzdaha Mandaljene, i akoprem ostajem još udilj uvjeren, da je kao drama veoma neznatan produkt umjetnosti, ipak je zanimljivo što se ista u ona dva rukupisa sačuvala ciela, dočim se je do sada mislilo, da je nije preostalo nego početak.

PISANI ZAKONI

NA SLOVENSKOM JUGU.

BIBLIOGRAFSKI NACRT

Dra. V. BOGIŠIĆA

PRAVOGA ČLANA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

I.

ZAKONI IZDANI NAJVIŠOM ZAKONODAVNOM VLAŠĆU U SAMOSTALNIM DRŽAVAM.

NA SVIJET IZDALA JUGOSL. AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

U ZAGREBU

U KNJIŽARNICI FR. ŽUPANA (ALBRECHTA I FIEDLERA) NA PRODAJU

1872.

PREDGOVOR.

Već u jednoj iz najprvih sjednica jugoslavenske akademije bivši primljen moj predlog ob izdavanju spomenikâ i gragje za historiju prava na slovenskome jugu, bi mi dan nalog sastaviti program, po kome bi se ta radnja imala vršiti.

Da ogromno poduzeće — izdavanje tako važnoga materijala — koje će svakako pozobati mnogo i truda i vremena i troškova, bude izvršeno strogo kritičkim načinom, prema visini današnje nauke, važnosti predmeta i dostojanstvu akademije, predložih: da se prije svega sastavi djelo, u kome bi bila bibliografski opisana svakolika do sada poznata gragja, koja zasijeca u taj predmet. Svoj predlog poduprijeh mnijenjem: 1. da će taki opis biti kao ogledalom svekolike poznate ali raspršane gragje; 2. da će se poslije take predtečne radnje, veoma lakše i bolje moći prigotoviti i rasporediti materijao za izdanje; 3. da će taka knjiga, kad bude rasprostranjena u narodu, služiti kao rukovodiocem k otkriću nove rukopisne gragje, kao i 4. novih rukopisnih redakcija i varijanata već poznatih spisâ. I taj predlog bi počašćen odobrenjem akademije i opet meni povjereno njegovo izvršenje.

Nahodeći se tada u bečkoj biblioteci, počeh se odmah baviti poslom, i, ograničivši se na pisane zakone — koji kao najuglednija vrsta materijala treba da najprije i do izdanja dogju — pogje mi za rukom, u ne dugo vrijeme, nakupiti priličnu masu bibliografske gragje a do nekoga stepena i urediti je za štampu, kad od jednom, radikalna promjena u mojoj službi zbivša se početkom 1868 godine, otrgnu me sasvijem od moga pregjašnjega bavljenja i prenese u posve novi krug djelovanja. Ako me poslije dvije godine universitetska stolica i povrati opet k svojoj pregjašnjoj znanstvenoj radnji, ali me za to podobro odaleči od predjelâ, u kojima se većinom materijao nalazi a osim toga i znatno umnoži moje službene dužnosti.

Bojeći se da, kako progjoše ove 3—4 g. za ovu radnju zamanice, da bi tako moglo isteći još dugo vrijeme, dok bi mi poslovi moga novoga zvanja dopustili izvršiti nalog kako bih želio, s druge pak strane, da bi duže čekanje bilo škodnije glavnomu poduzeću nego li nesavršenost djela, usudih se izdati barem ovu prvu svesku, onako kako je već isprva bila uregjena, popunivši znatnije praznine samo u toliko, u koliko je to moguće bilo pri sadanjim okolnostima. Izdati je ovaku kakva je, osmjeli me osim navedenijeh razlogâ, i misao da: 1. ovo nije historička nego samo bibliografska radnja, a kao taka već po svojoj prirodi, teško da ikada od prve može biti potpuna; 2. da je ovaj spis i onako opredijeljen, da bude rasposlan na sve strane prijateljima slovenske nauke radi popune.

Prvoj ovoj svesci, sadržećoj opis zakona izdanih najvišom vlasti samostalnih političkih tvorova, pridružiti će se, pošto okolnosti dopuste:

druga s opisom radnje manjih zakonotvornih krugova, kao što su zakoni pojedinih predjela, municipija, otoka, općina, korporacija;

treća će nabrojiti zakone izdane vlastima i organima obiju crkava; najposlije

četvrta će se baviti zakonima namijenjenim pojedinim zemljama i predjelima od inorodnoga zakonodavca.

Tek pošto to gotovo bude, moći će se misliti o popisu drugijeh izvorâ za historiju prava, kao što su: opisi pravnijeh običajâ, zapisi sudbeni, djela učenijeh pravnikâ itd.

Megjutim, ko se god bude potrudio popraviti pogrješke ove sveske i popuniti njezin sadržaj, ne samo da će tim obvezati sastavioca njezina, nego će, što je svakako najglavnije, doprinijeti k dostignuću cijeli, za koju je ova radnja i preduzeta bila.

Odesa junija mjeseca 1871. god.

V. B.

Pristup.

Kad bi naš predmet, što'no kažu, već na svojìm nogama stajao te imao svoja znanstvena predanja; kad bi zemljište, na kome je on rastao, bilo tačnije opredijeljeno i siromašnije na različnostima i anomalijama, tad bi, da kako, sam nazov ovoga spisa i to što je kazano u predgovoru dovoljno bilo, da dade čitaocu prilično opredijeljen pojam o naravi, pravcu, prostoru i granicam njegovim. Ali pošto faktični položaj stvarî pretstavlja tomu posve protivnu sliku, nama će, radi bolje razumljivosti, ipak trebati, da barem za sadržaj ove prve sveske, pretpošljemo o koječem po koju opću primjedbu.

Najprije o zemljištu i nazvanju njegovu.

Izraz „slovenski jug“ i druge od tuda izvedene riječi, uzimljemo mi ovdje u najširem smislu, to jest: mi razumijemo pod tim nazivom, sve zemlje u kojima živu ili su negda življela, sama ili ujedno sa inorodnim življima, slovenska plemena: Bugari, Srbi, Hrvati, Slovenci.[1] Nabrajati ovdje te zemlje bilo bi svakako izlišno. Na protiv — kako je ovaj otsjek posvećen isključivo zakonima političkijeh tvorovâ koji dopriješe do nekog stepena megjunarodne individualnosti — tako, mislimo, neće izlišnim biti barem njih ovdje navesti. Idući s istoka k zapadu, zemlje i predjeli više ili manje s harakterom samostalnih država u istoriji slovenskoga juga, jesu:

1. Bugarska,
2. Srbija,
3. Bosna,
4. Hum, (Zahumlje) poznije Hercegovina,
5. Zeta, poznije Crnagora,
6. Dubrovnik,
7. Poljica,
8. Hrvatska.

---

[1] Premda je u vlaškim zemljama ležećim na lijevoj obali Dunava do nedavna življelo ne malo i Slovena, da su te zemlje često bivale u tijesnoj političkoj svezi sa Bugarskom, te da su se sve ustanove davnijega vremena pisale slovenskim jezikom, ipak ih mi isključujemo iz ove knjige. Samo glede crkovnih ustanova možda će nam trebati kad kad se i na njih obazreti.

A gdje su političke individualnosti u zemljama Slovenacâ? pitati će možda čitalac. One bjehu isključene iz ovoga prvoga otsjeka, da i ne navodimo druge uzroke, već za to što držimo, da svi do sada poznati zakoni koji istekoše iz najviše zakonodavne vlasti u Štajerskoj, Koruškoj, Kranjskoj i Gorici, i po svojstvima i po porijeklu njihovu, pristaju najbolje u označeni u predgovoru četvrti otsjek ovoga spisa.

Već je u naslovu ove sveske kazano; da ćemo se mi ovdje baviti samo zakonima istekšim iz volje najvišega zakonotvorca samostalnijeh državâ. Ali ko zna istorijski tok i sudbinu navedenih zemalja, ko zna kakva je ogromna razlika bila u stepenu njihove samostalnosti, taj će odmah uvidjeti da mi svojstvo samostalnosti sredovječnijeh državâ ne smatramo sa strogoga gledišta današnjega megjunarodnoga prava. Prije svega, čini nam se neumjestnim mjeriti sredovječne odnošaje javnoga prava današnjim mjerilom. S druge strane, izvanredne razlike megju pojedinijem iz navedenijeh zemalja u razvitku, stepenu, trajanju svoje samostalnosti, za tim u veličini, važnosti, odnošaju k drugim susjednim državam i tomu slična, prinudi nas iskati druge znake koji bi se više ili manje nalazili u svijeh njih i bolje odgovarali pojmovima njihova vremena.

Nama je dakle dosta: da je dotična zemlja zaista uživala za neko vrijeme svoju samostalnost, da je u zakonodavcu življela svijest toga svojstva svoje zemlje, pak je mi rado uvršćujemo megju samostalne države te njezine zakone opisujemo u ovome otsjeku. Pače i poslije, pošto ugje u tješnji politički odnošaj s drugom državom, dok je god ona sačuvala svoju individualnost i do nekoga stepena svoje pravo zakonotvorstva, mi sve njezine zakone smatramo kao istekše iz samostalne narodne zakonodavne vlasti. Isto tako, ni one zakone, koji se izdaše prije razvitka potpune državne slobode, ili u doba njezina prekinúća, ali poslije dostignuća nezavisnosti sačuvaše svoju zakonsku silu, ne mogosmo odovle isključiti. Primjer prvoga slučaja predstavlja nam Hrvatska, za sve doba poslije izumrća narodne dinastije, a Srbija za doba poslije Kosovske propasti do podjarmljenja Muhamedom II; drugi slučaj vidimo u Dubrovniku, gdje i statut i veći dio reformacija postadoše u doba u koje mu bijaše prilično stiješnjena sloboda upravom mletačkijeh kontâ.

Na protiv, zakoni izdani poslije potpunoga uništenja samostalnosti, tugjim zakonodavcem, isključuju se iz ovoga otsjeka kao: zakoni izdani Turcima za Srbiju, Bosnu, Hercegovinu; Mletčanima

za Dalmaciju; njemačkim vladaocima u zemljama Slovenacâ itd. Svi će taki zakoni, kako je već kazano, biti opisani tek u četvrtome otsjeku ovoga spisa.

Pošto označismo do nekoga stepena rašireni pojam samostalne zemlje, ne vjerujemo da će nam se zabaviti što i malahnoj poljičkoj zemljici dadosmo mjesta u ovome otsjeku. Mi to učinismo ne samo radi toga, što bi nespretno bilo uvrstiti Poljica megju municipija i proste općine, nego i radi toga što se u duhu i pravcu samih poljičkih zakona vidi ubjegjenje samostalnosti svoje državice: svojstvo koje se često i inostrancima priznavalo nazivanjem Poljicâ državom, republikom.[1]

Lako je iz toga što do sada kazasmo uvidjeti, da smo mi pri diobi našega materijala više svega pazili na razlike svojstvâ zakonotvorne vlasti, i na njezin bliži ili dalji odnošaj k narodnosti državljana. U strogo historičkom djelu mi bismo, bez sumnje, glavnim načełom dijeljenja uzeli sasvim drugi momenat, ali za svrhe ovoga spisa izbrani način čini nam se najprimjereniji. Samo na temelju primljenoga načela bi nam moguće, izvanrednu množinu razlika u svojstvima pojedinijeh zakona podvesti pod općenitije kategorije, inače, drobljenju na odjele i pododjele ne bi bilo kraja ni konca.

Označivši granice našega zemljišta i glavne priznake, broj i svojstva država na slovenskome jugu, neće nikako izlišnim biti progovoriti i o priznacima i svojstvima zakona opisanijeh u ovome otsjeku.

Današnja i teorija i praktika zahtijeva od zakonâ, ne samo da su izdani bili zakonodavnom vlasti načinom tačno pretpisanim državnim ustavom, nego da su pri tom obdržane bile i neke formalnosti: bez toga neće da im priznaju svojstvo i silu zakona. Osim toga u današnjim državam, u kojima se radi množine potreba javnoga i privatnoga života množina i zakona gradi, u kojima su funkcije množine državnijeh organa tačno opredijeljene, dijele se i zakoni na množinu vrsta i kategorijâ. Dijeljenja toga u takoj mjeri niti je bilo niti mogaše biti u sredovječnim državam, pače su obično zakonodavni, upravni i sudbeni poslovi smiješani bili i nalazili se često usredotočeni u jednijem rukama. Dakle i ovdje današnji pojmovi bili bi sasvim anachronistični za naš predmet. Da mi pripo-

[1] Sr. n. p. Valentinelli, Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro 163.

znamo neku ustanovu zakonom, pripadajućim u ovaj otsjek, dosta je da ona proizlazi od najviše zakonotvorne vlasti u državi, da ima karakter ne jednovremenoga akta, da nije rješenje ili naredba tičuća se opredijeljene osobe, nego da ima značaj pravila izdanoga za više ljudi i na neopredijeljeno vrijeme. Što je pak dalo povoda izdanju zakona, ili kome je sloju naroda ili predjelu države namijenjen bio, mi ostavljamo ovdje bez ikakve pažnje.

Obzirući se mi dakle isključivo na glavna svojstva zakona, to jest: na značaj pravila i na njihov izvor, zakonotvornu vlast, držimo se obvezani pri svojoj radnji obraćati pažnju ne samo na zakone koji sami sebe tim imenom zovu, nego i na one koji se sakrivaju u massi drugoga historijskoga i juridičkoga materijala. Pošto učeni pravnici poslije reformatorskih radnja Savigny, Puchte, Grimma, privikoše tražiti pravo ne samo u zakonima, mislimo da bi vrijeme bilo, i tražeći zakone, ne iskati ih samo u zakonicima i zakonskim zbornicima.

Kako je poznato, jedan od najvažnijih izvora za historiju evropskih država, za doba koje privikosmo nazivati srednjim vijekom, jesu tako zvane diplome ili kako ih u nas prozvaše listine, kamo, i ako u užem smislu, spadaju i naše povelje i hrisovulje. Pisci opće historije, dakako, veoma marljivo crplju iz toga bogatoga vrela, ali je megju njima ne rijetko čuti tužbu, osobito kad se upuste u teoretisanje, kako je pojam diplome haotičan, kako se ne da opredijeliti, budući običaj pod tim nazovom razumijevati sredovječne zapise najrazličnije vrste i naravi. Nalazeći se u tijem listinam ipak najviše pravnoga materijala: ugovora, presuda, zakona itd. to bi, mislimo, bila dužnost historikâ-pravnikâ pomoću juridičke analize označiti, po sadržaju listina, kategorije materijala koji se u njima nahode, te tako pripomoći razbiranju zamršaja koji opći historici, svojim sretstvima, ne mogu razmrsiti. Ne znamo radšta, ali tek znamo da se na to i naši i tugji historici-pravnici veoma rijetko obziru.

Istina, i za povjesnika prava najglavnije je u listini juridički fakt; ali za njega nije nikako svejedno, kao za općega povjesnika, projavljuje li se taj fakt u jednoj ili u drugoj formi, jer je i za historika-pravnika, kao i za svakoga drugoga juristu, forma od ne male važnosti. Nailazi li pravnik počešće na kakvo juridičko načelo n. p. u diplomam s harakterom ugovora privatnih ljudî, to on znade da je to načelo prije svega življelo u običaju, dakle u osvjedočenju naroda; nagje li kakvo drugo načelo u zapisima besporotnoga suda,

to on zna da je to načelo gospodovalo u praksi toga suda; nagje li on opet kakvo načelo izraženo u formi zakona to on može uvjeren biti da mu se je zakonotvorac klanjao: ali iz pojedinijeh slučajevâ, ako nema drugijeh dokazâ, ne može on još logično zaključiti (kako se žalibože obično dogagja) o općenitosti nagjenoga načela. Osim toga posao pravnika-historika nije samo baviti se faktima i dogmama prava; njegova je zadaća, i to ne manje važna od prve, iziskivati i izlagati razvitak i sudbinu raznijeh oblikâ, u kojima se pravo projavljuje, označavati njihova svojstva i priznake kao i njihove megjusobne odnošaje.

Baveći se mi u ovome spisu pravnim materijalom koji se projavljuje u formi zakona, uvjereni smo, da ne bi svršili svoju zadaću kako treba, kad ne bi obratili pažnju na zakone koji se nalaze raspršani u diplomama, pažnju tim življu, čim su taki zakoni do sada za čudo zanemareni bivali.

Listinâ je u jugoslovenskim zemljama bio i nagjen i izdan priličan broj. Bugarska samo pretstavlja iznimku, ovdje bo je toga veoma malo i nagjeno i objelodanjeno: ali to što je poznato sve je važno. Gdje je što do sad izdano bilo, izlišno je ovdje navoditi, jer će i onako sve one listine što u naš posao zasijecaju, biti čisto bibliografski navagjane na svojim mjestima.

Što se tiče materijala sa zakonskim svojstvima, to se on pojavljuje u listinam na dva načina, na ime: ili listina ne sadrži drugo nego povelju s dotičnim zakonom, — ili se zakoni nalaze umetnuti u listini, megju sadržajem posve ine vrste, istina, često stojećim u tješnjoj svezi sa zakonima, ali ne rijetko i bez ikakva k njima bližega odnošaja. Ovo se pošljednje čini dakako čudnovato, pače s današnjega našega gledišta i ne pravilno, ali tu i opet proviruje naša subjektivnost koja nas vodi k anachronističnome sugjenju. Ako mi, bez preduzetih idea, pretstavimo sebi glavnije odnošaje javnoga i privatnoga života u našim sredovječnim zemljama, naći ćemo da je sasvim u redu da n. p. prvovjenčani srpski kralj u povelji kojom osniva svoju zadužbinu, manastir Žiču, izdaje megju ostalijem, ne samo naredbe ob odnošajima ljudi težaka živućih na manastirskim dobrima, nego i nekoliko veoma harakterističnijeh i važnijeh zakonâ odnosećih se na ženidbu: zakoni koji bez sumnje bjehu namijenjeni ne samo ljudima živšim na manastirskim zemljama nego svijem državljanima njegova kraljevstva. Po tadanjim pojmovima svakako je utemeljenje kraljevskoga manastira bio jedan od najznatnijih doga-

gjaja cijeloga kraljevanja. Ništa dakle prirodnijega nego da zakonotvorac, komu je stalo do utvrgjenja jedinoga nosioca gragjanstvenosti i reda u srednjem vijeku, hristjanstva, nemajući općega u današnjem smislu organa za proglašivanje i zapisivanje zakona, upotrebljuje priliku izdanja takoga dokumenta (koji je radi svoje važnosti bio poslije urezan na zidu manastirske crkve) te unj uvršćuje ustanove, koje će crkovnim naredbam i zabranam o ženidbi dati i silu državnoga zakona, ili kako on sam kaže „господске заповѣды“

Uprav za to što je do sada zakonski materijao u listinam preko mjere zanemaren bio, držimo da neće z gorega biti ispisati iz diploma sve važnije zakone i, rasporedivši im sadržaj na pojedine paragrafe, uvrstiti ih na pristojnim mjestima ovoga otsjeka. Svakolika ostala gragja nalazeća se u listinam i poveljam iz kojih zakone izvadismo, nas se ovdje ne tiče, pa je mi i ostavismo netaknutom. Tim ipak ne budi ni najmanje rečeno da, pri izučavanju nami iz diploma ispisanijeh zakona, ne treba obraćati pažnje na ostali sadržaj dotičnih dokumenata. To bi isto bilo kao tvrditi da se pri izučavanju kakve znamenite slike, idee njezina slikara, odnošaja njezina k drugim proizvodima iste škole itd. to sve može bolje izučavati po slici već prenešenoj u galeriju, nego li dok je bila u otaru, u crkvi za koju je umjetnikom ragjena i gdje su sa slikom svi uresi, nakiti i ostali predmeti stojali u najbližem uzajamnom odnošaju i harmoniji. Ali s druge strane neće niko tvrditi da bi zato trebalo i crkvu i otar prenijeti u galeriju, ili opet da su zbirke živopisâ izlišne ili škodne za napredovanje umjetnosti!

Po glavnome načelu ovoga otsjeka mi u opće isključismo odovle ustanove koje se nalaze u listinam sa značajem megjunarodnih ugovora. Ako ipak na neke obratismo pažnju, to bi radi toga, što je ili forma dokumenta taka, da se ustanove pretstavljaju kao da istekoše iz volje samo jednoga zakonodavca ili što su radi neobične davnosti svoje osobito važne bile, ili što se pozniji zakoni na njih pozivlju, ili radi drugijeh sličnijeh uzrokâ.

Što se pak tiče prostranijih zakonâ stojećih o sebi, pa po tomu i više poznatih, razumije se, da ćemo se mi ovdje ograničiti pukim bibliografskim opisom.

Završujući ovo nekoliko riječi pristupa, treba nam još primijetiti: da osim zakona upravo istekših iz zakonotvorne vlasti, bilo je na slovenskome jugu (kao i u drugim sredovječnim zemljama) i zakonskih kompilacijâ prigotovljenih privatnim osobama: kompilacijâ

koje ipak, prema okolnostima, manje ili više stjecahu tijekom vremena ugled pravijeh zakona, premda nikada u koliko se znade, ne bijahu naročito priznani državnim zakonotvorcem. Ne budući take gragje mnogo, nije vrijedno za nju naznačavati osobiti otsjek, nego ćemo i kompilacije općenijega značaja opisati po geografskome i hronološkome redu u ovome otsjeku.

I. Bugarska.

Obično se drži da pismeno zakonotvorno djelovanje u državi stoji u tijesnoj svezi s razvitkom narodne književnosti. U Bugarskoj, kažu, ne potvrgjuje se to mnijenje. I zaista ovdje, dočim se narodna literatura razvi već početkom desetoga vijeka, dakle prije nego i u kakvoj slovenskoj zemlji, — pače književna svijest uprav iz Bugarske i prosu se gotovo na sve strane slovenskoga svijeta — učeni se ljudi ipak tuže da se u Bugarskoj na polju zakonotvorstva ništa ne uradi. Mi protiv te tužbe možemo u opće primijetiti, da, ako se ne sahraniše do našega vremena rukopisni spomenici bugarskih zakona, mi još nemamo prava iz te otsutnosti zaključiti na otsutnost legislativne radnje u staroj bugarskoj državi. Mi smo naprotiv uvjereni, da u mjeri u kojoj se osjećala potreba u pisanijem zakonima, u toj su se mjeri i zakoni izdavali. Premda se slučajno o prošlosti bugarskoj, manje nego i u kakva drugoga slovenskoga plemena sačuva pismenijeh spomenika, osobito domaćijeh, ipak se nadamo, da će i to malo što imasmo prilike do sada opaziti u poznatim spomenicima, pokazati da naš zaključak a necesse ad esse nije prekomjerno smion.

Najstarije predanje o zakonodavnoj radnji općega značaja u Bugarskoj dopire do predhristijanskoga vremena, predanje, koje nam se sačuva u vizantijskoga pisca iz XI vijeka, na ime u leksikografa Svide. Pripovijedajući on o pobjedi Bugara nad Avarima, pod upravom Kruma, evo što kaže o stvari koja nas ovdje zanima: „Poslije pobjede zapita Krum zaplijenjene Avare: radšta, po njihovu mnijenju, pogibe im vladalac i cijeli narod? Za to, odgovoriše, jer se umnoži kod nas megjusobno okrivljivanje i pravdanje, od šta se rasuše mnogi znatni ljudi; jer sudci stupiše u dogovor s nepravednicima i lupežima; jer se, radi obilnosti vina, narod predade pjanstvu a u pjanstvu svakome bezakonju; osim toga podmitljivost ugje u običaj; najposlije jer se svi dadoše na trgovinu i na varanje jedan drugoga. Krum tada, saslušavši to, sazva sve Bugare i ustanovi zakone, koje evo kako Svidas zapisa:

1. Ἐάν τις κατηγορήσῃ τινός, μὴ ἀκουέσθω πρότερον, ἢ δεθεὶς ἐξετασθῇ. καὶ εἴγε συκοφαντῶν εὑρεθήσεται καὶ ψευδόμενος, ἀναιρείσθω.

2. Μηδὲ ἐξέστω τινὶ κλέπτοντι μεταδοῦναι τροφῆς. ἢ τάχα τοῦτο τολμῶν τις δημευέσθω.

3. Καὶ τοῦ κλέπτου μὲν συγκλᾶν τὰ σκέλη.

4. Τοὺς δὲ ἀμπελῶνας πάντας ἐκριζῶσαι ἐκέλευσε.

5. Τῷ δὲ αἰτοῦντι παντὶ μὴ ἁπλῶς διδόναι, ἀλλὰ τὴν αὐτάρκειαν αὐτοῦ, ὡς μὴ καὶ αὖθις αὐτὸν δέεσθαι. ἢ τάχα δημευέσθω ὁ μὴ οὕτω ποιῶν. (Σουίδας, Λεξικόν s. v. Βούλγαροι. recens. God. Bernhardi. Tomi primi pars prima p. 1017 — 1018.)

Ne brojeći neslovenske prijevode, taj je zakon, u koliko je nama poznato, bio preveden ili parafraziran: Giljferdingom (Собранie сочиненiй I. 28), Rakovskim (O Asenu str. 33), Vojnikovim (Blg. istor. 55). Ti su prijevodi ili perifraze veoma različni megju sobom i veoma smijeli; ali ni jedan od njih nije ni riječi ni smisao zakona vjerno predao. Osobito prva i pošljednja tačka tako su u prijevodu nevjerne, da im je cijeli sadržaj posve različan od sadržaja originala.

Premda se bilješka Svidina ne ponavlja u drugijeh vizantijskih pisaca, što u ostalom može biti i posve slučajno, to ju ipak mi možemo uzeti, najmanje, kao opći odziv predanja o radnji zakonotvornoj toga silnoga vladaoca. Krum nače kraljevati negdje u početku devetoga vijeka a umrije 13 aprila 815 godine. U ostalom riječ zakon u našem slučaju, odnosi se po svoj prilici na nenapisane ustanove, a mi se ovdje bavimo samo pisanijem zakonima.

Mi malo više napomenusmo o potrebi zakona u staroj Bugarskoj. Kako je velika ta potreba bila, odmah poslije uvedenja hristijanstva, pokazuju nam najjasnije poznati odgovori pape Nikole I. caru Borisu ili Mihailu 866 godine. Papini su odgovori[1] za historika prava veoma važni, jer sahraniše mnoge pravne običaje i institute tadašnjih Bugara, ali što nas na ovome mjestu, gdje je o zakonima riječ, osobito interesuje, jest, da se u njima napominju pisani zakoni koje papa posla Bugarima.

[1] Oni su pečatani u Hardouina, Acta Conciliorum pod nazovom: Responsa papae Nicolai I. ad consulta Bulgarorum V. 358—386 a preštampani su u Illyricum sacrum VIII. 256—280. Vrijedno je primijetiti, da je nekoliko ulomaka tijeh odgovora bilo primljeno i u kanonično pravo katoličke crkve; n. p. odgovor 71 „Sciscitantibus vobis“ uvršten je u Decretum Gratiani kako cap. 5 quaest. I. caus. XVI.

Da su ti zakoni odista otpravljeni bili za jedno s odgovorima u Bugarsku, vidi se jasno iz nekolicine samijeh odgovora.[1]

Poslanici papini k caru Mihailu, donosioci odgovorâ i zakonâ, bijahu episkopi: Pavo i Formosus, od kojih posljednji bi poslije i sam papom. Ali ovdje nastaje pitanje: zakoni iz Rima poslani jesu li bili crkovni ili svjetski? I opet nam sami papini odgovori rješavaju pitanje t. j.: da je bilo prvijeh, ali da su osobito drugi bili namijenjeni Bugarima. Papa gdje mu treba o zakonima govoriti, vazda razlikuje crkovne od svjetskijeh; prve nazivlje canones (odg. 69) ili sacri canones (odg. 9, 28, 39, 48) zatim sacrae regulae (odg. 30), sacra scriptura (odg. 71), apostolicae regulae (odg. 72); druge: ili prosto leges ili leges mundanae (odg. 13) a mjestimice i legum edicta, paginae legum; pače na dva mjesta stavljaju se u oprijeku lex divina i lex humana (odg. 86), sacri canones i leges humanae (odg. 95).

Pošto nije ovdje mjesta širemu govoru o crkvenim zakonima, jer ćemo o njima u posebnom otsjeku govoriti, mogli bismo barem glede svjetskih zakona, koji nas u ovome otsjeku najviše zanimaju, malo dalje poći i postaviti pitanje: koji to zakoni bijahu? Obzirom na okolnosti i na samu svjedočbu navedenijeh odgovora, može se u opće kazati, da je sadržina svjetskih zakona bila u glavnome rimsko pravo, jedino pravo koje je osim kanoničkoga, zapadna crkva priznavala u srednjemu vijeku, pače sam papa Nikola u 2 članku svojih odgovora, nazivlje poslane zakone „venerandae Romanorum leges."[2] Ali označiti, jesu li to bili zakoni justinianove kompilacije, i koji od njih, nije tako lako. Uzmemo li prvo, odmah se nameće misao,

[1] U 13 odgovoru naročito kaže papa: „Inter quaestiones vero et consulta leges vos mundanas postulare perhibetis, de qua re nos codices quos necessarios vobis ad praesens esse considerare potuissemus, libenti mitteremus animo, si quem penes vos esse comperissemus qui hos vobis intrepretari potuisset: si quos autem de mundana lege libros missis nostris dedimus, cum reversi fuerint, nolumus ibi relinqui, ne forte quislibet eos vobis perverse interpretetur aut falsitate qualibet violet." A i 37 odgovor tiče se svakako istoga predmeta: „Libros quos vobis ad praesens necessarios esse consideramus, sicut poscitis, animo gratanti concedimus, et plures Deo largiente praestare desideramus" Osim toga i osim uvoda u kome se poslani „libri" napominju, papa se uzgredno pozivlje i u nekoliko drugijeh odgovora na poslane zakone: sravni n. p. odgovore: 12, 19, 24, 26, 28, 31, 52. 84.

[2] Izreku „venerandae leges" gdje se podrazumijevajn rimski zakoni, ponavlja on i u odgovorima 19, 26, i 84.

da bi za narod kakav tada bugarski bijaše, i pandekte i kodeks i novele bili izlišno bogatstvo, te da su im po svoj prilici samo institucije poslane bile. To kao da se potvrgjuje tim, što se papa u 2 odgovoru upravo pozivlje na „primus institutionum liber;“ ali se toj misli donekle protivi fakt, što papa Nikola ispisa iz institucija glavnije ustanove odnoseće se na ženidbu, te ih uvrsti ne samo u navedeni 2 odgovor, nego ih ponovi i u odgovoru 39. Jer se pravom zapitati može: što je trebalo to ispisivati, kad im se sam tekst šalje? Ili je to radi toga učinjeno, što je, kako se u 13 odgovoru vidi, bilo naregjeno poslanicima papinijem, da odnesene sobom zakonske knjige, opet natrag u Rim vrate, pa, kako ustanove o ženidbi imadijahu i ne malu crkovnu važnost, željaše papa da i u Bugara zapisane ostanu? Ali ima i drugi dokaz da ti zakoni, ako ništa, ne mogahu biti samo institucije, jer one, kako je poznato, osim pošljednje glave: „de publicis judiciis“ ne sadrže nikakve kaznene ustanove a papa na nekoliko mjesta pozivlje se na pošljednje, hoteći naznačiti kazne za pojedine slučajeve.[1] Ako i ne cijele pandekte, ipak lako biti može, da im je papa poslao iz pandekta prijepis samo tako zvanijeh „libri terribiles“ u kojim je podrobno izloženo kazneno pravo. Ili su zakoni bili uzeti iz kakve smjese rimskoga s narodnim germanskim pravom n. p. iz knjige: Breviarium Alaricianum, tada mnogo upotrebljenoj i u Italiji i nazivanoj lex romana ili mundana: na oba epiteta namjerismo se već na njekoliko mjesta u navedenim odgovorima.

U ostalom, kao da zakoni papom poslani nijesu mogli imati velikoga upliva na bugarsko zakonotvorstvo te dobe, jedno s toga, što, kako već kazasmo, papa naredi poklisarima da donesu nazad zakonske knjige (odg. 13), a drugo što već 870 godine Bugarska bi opet sjedinjena s pravoslavnom crkvom, i tako tek načeti neposredni upliv zapada morade sasvim prestati.

---

[1] „Quid jure de his faciendum sit qui ad occidendum regem insurrexerint, venerandae leges, quas scripto mittemus, vos affatim edocebunt“ (odg. 19); „Quid parricida . . . pati debeat leges indicant (odg. 24); — „De his qui proximum . . . trucidaverint, venerandae leges proprium robur obtineant“ (odg. 26); — „De his qui ad uxorem alterius comprehensi fuerint, quid judicandum sit, lectis legibus reperietis“ (odg. 28) — „Circa fures animalium si non misericordia, saltem legum edicta serventur“ (odg. 31); — „Si nosse desideratis, quid de his qui quemlibet eunuchizant judicandum sit, paginas legum revolvite“ (odg. 52).

Mi već napomenusmo, da ćemo se u posebnom otsjeku baviti crkovnim zakonima primljenim ili izniknutim na slovenskom jugu. Kako se pojedine zakonske zbirke, koje imaju značaj cjeline, ne mogu cijepati u sastavne elemente, tako ćemo i o svjetskim zakonima, koji već iz početka ugjoše u zbirke kanoničkoga prava, govoriti u tome posebnom otsjeku. Samo o jednome važnome svjetskome zakonu koji ne u Vizantiji, nego tek u slovenskijem zemljama bi primljen u zbirku crkovnih zakonâ, trebati će da već ovdje progovorimo.

Taj zakon u rukopisima nosi obično natpis: „Законъ соудный людемъ," a takogje i „Соудебникъ цара Костантина." Već baron Rozenkampf u svojem „Обозрѣнію Кормчей книги" tražeći izvore našemu zakonu, izreče mnijenje, da законъ соудныи nije prijevod s grčkoga originala, kao što je ostali sadržaj knjige krmče, nego slovenska kompilacija različnijeh svjetskijeh ustanova vizantijskijeh. U novije vrijeme pošto su se već podobro proučili, barem s jedne strane, vizantijski pravni izvori, nagjeno je, da je taj zakon istekao iz ekloge grčkoga cara Lava Izavranina i Konstantina Kopronima od 740 godine;[1] pače u raspravi odeskoga prof. Pavlova „Первоначальный славяно-русскій номоканонъ" tačno se označuju mjesta Ekloge, odkle su pojedini §§ zakona sudnoga uzeti bili.[2] Ali u kojega slovenskoga plemena i kada postade naš zakon? Vostokov[3] po osobinam jezika najstarijega rukopisnoga nomokanona u kome se nahodi „законъ соудный" zaključuje, da premda njim opisani rukopis nije stariji XIII vijeka, ipak da mu je prototip veoma blizak epohi začetka staroslovenske književnosti, dakle da dopire do svršetka IX ili početka X vijeka. Iz toga slijedi, da mu treba iskati otačbinu na slovenskom jugu, i to, ako se Vostokov u vremenu ne vara, uprav u Bugarskoj, jer je tada jedino u toj zemlji cvjetala slovenska knjiga. Ali da se glede vremena Vostokov nije prevario, imamo osim jezikoslovnih i literarnih, još jedan važni dokaz, a to je: odnošaj „Sudnoga zakona" k „ruskoj pravdi". Dubenski, iz-

---

[1] Najnovije izdanje ekloge nalazi se u Collectio librorum juris Graeco-romani, Lipsiae 1852 profesora Zachariae p. 1.—52.

[2] Radi tačnosti valja nam napomenuti, da prve dvije glave nijesu uzete iz Ekloge, nego iz drugijeh izvora vizantijskijeh. O tom: Rozenkampf, Обозрѣніе II. izd. str. 107—108.

[3] U Описанію русскихъ и слов. рукописей Румянцовскаго музея (Петербургъ 1842) na str. 285.

davač našega zakona, tvrdi da je on stariji od pisane ruske pravde[1] a Kalačov navodi i članak posljednjeg spomenika uzeti iz prvoga,[2] k čemu Pavlov dodaje još neke svoje opće primjedbe u tom smislu.[3] Ako je to tako, što po svoj prilici i jest, to iz toga imamo taj važni rezultat, da dosadanje obično mnijenje u nauci: da je ruska pravda (izd. 1020) najstariji slovenskim jezikom pisani pravni spomenik, valja da ustupi mjesto drugomu, to jest: da se prvi do sada poznati na narodnom jeziku pisani slovenski zakon, rodio ne na sjeveru nego na jugu slovenskom, na ime u Bugarskoj.

U ostalom, ako naš spomenik i ima glede vremena prednost pred ruskim, to se on ne može s njime mjeriti u druga dva obzira; najprvo: zakon sudni ako i nije prosti prijevod, a ono je nesamostalna radnja, kojoj su temelji uzeti iz tugjega izvora, a drugo: on se u strogom smislu ne može ni zakonom nazvati, jer mu ne dostaje najglavnijega zakonskoga znaka: ustanovljenje i proglašenje njegovo zakonotvornom vlasti. Premda g. senator Hube, govoreći o našem spomeniku, govori i o „bugarskomu zakonodavcu,"[4] to ipak ne može biti nego samo hipoteza, jer u samomu zakonu ne spominje se o zakonodavcu nigdje. Mi naprotiv oslanjajući se, megju ostalim, na nesamostalnost radnje, držimo da to nije nego privatna kompilacija, koja je, kako mnoge druge pravne zbirke u srednjem vijeku mogla dobiti malo po malo ugled zakona,[5] premda ne bi ni izragjena ni izdana zakonotvornom vlasti.

„**Законъ соудный**" u rukopisima i u štampanim izdanjima ruskim pretstavlja dvije redakcije: kraću i opširniju. U opće su kraće redakcije oni rukopisi, koji se nalaze ujedno s materijalom kanoničkoga prava — a opširnije se nalaze u pravnim zbornicima svjetskoga prava i u ljetopisima.

Kraća redakcija ima 32 glave, koje, ako izuzmemo njih 7, sve se bave kaznenim pravom. Tačno je prevedeno samo 10 §§, ostali

[1] Рус. Достопамятности ч. 2 str. 139.

[2] Изслѣдованія о русской правдѣ str. 122.

[3] Первоначальный слав. рус. номоканонъ стр. 24 примѣчаніе 44.

[4] Znaczenie prawa rzymskiego i rzymsko-byzantyńskiego u narodów słowiańskich. (Warszawa 1868) str. 12.

[5] Netreba nego napomenuti: zbirke kanoničkoga prava na istoku i zapadu; il consolato del mare; libri feudorum itd. — a u Slovena, imenito u istoriji češkoga prava, primjer, gdje prije prvoga akta zakonotvorne vlasti izagjoše tri privatne zakonske radnje, koje su de facto uvažavane kao zakon, premda zakonodateljem ne bijahu nikada priznane.

se izmjenjivanjem odalečuju, više manje svikolici, od grčkoga teksta. To izmjenjivanje sastoji se najviše u tomu, da se promjenjuje vrsta kazni: u nekim §§ mjesto običnih svjetskih kazni vizantijskoga prava (otsječenje ruke, nosa, glave, oslijepljenje itd.) ustanovljenijeh eklogom, zakon sudni ih zamjenjuje crkovnom epitimijom, ili naznačuje novčanu globu ili prodaju.

Opširnija redakcija ima osim navedenijeh 32 §§, izvagjenijeh takogje iz ekloge, još njih 45 uzajmljenih većinom iz zakonâ Mojsijevijeh. U koliko je materijao uziman iz ekloge, ova se redakcija odlikuje tijem, što je bliža izvorniku grčkomu, jer ako i ima i ovdje otstupanja, ipak nigdje se ne podmiću mjesto svjetskih kazne crkovne. Pavlov misli, da je šira redakcija starija od kraće i da je prva bila odregjena za svjetske sudije a kraća za crkovne: on svoje mnijenje osniva na pomenutijem izmjenama kazni kraće redakcije u crkovnom smislu i na faktu, da se kraće nalaze u zbornicima kanoničkoga prava, a šire za jedno s zakonima svjetskijem.

Законъ соудный kraće redakcije, u koliko do sada znamo, nalazi se u slijedećim važnijim rukopisima i izdanjima:

1. U nomokanonu Joanna Scholastika, koji se čuvao u Rumjancovskom a sada se nalazi u javnom muzeju moskovskom. Rukopis je na koži iz XIII vijeka ima 147 lista in fol.; ali po jeziku i sadržaju, Vostokov i Rosenkampf misle, da dopire do vremena pokrštenja dunavskih Slovena, dakle do svrhe IX vijeka. „**Законъ соудный людемъ**“ zauzimlje od 48 do 53 lista. (Востоковъ, Описанiе русскихъ и словенскихъ рукописей Румянцовскаго музея na str. 275—76 pod brojem 230).

2. U krmčoj knjizi, nazvanoj sofijskoj, od mjesta gdje se prije čuvala, t. j. u Novogorodskoj sabornoj crkvi sv. Sofije. Rukopis je na koži pisan okolo 1282 godine in fol. u Novgorodu po zapovijedi tamošnjega kneza Dimitrija i episkopa Klimenta. Sad se nahodi u moskovskoj sinodalnoj biblioteci pod br. 132. Naš zakon počimlje na 336, a svršuje se na 342 listu. (Ундольскiй u чтенiахъ общества ист. и древн. росс. 1867 книга 2).

3. U pečatanim krmčim knjigam ruskim, zakon naš sastavlja 46 glavu, a sadržina je razdijeljena na 32 članka. I ovdje kako i u rukopisima nosi nazov: **Законъ соудный людемъ царя Константина великаго**, valjda radi toga što se u prvoj glavi napominje zakon i Konštantina o istrijebljenju poganstva.

Rukopisâ opširnije redakcije ima u ruskim knjižnicama nekoliko, zajedno s tako zvanim mjerilima pravednoga i s ljetopisima. Mi ćemo ovdje navesti samo važnija i poznatija izdanja a rukopisi su i bez toga u njima označeni.

1. Dubenski ga izdade u 2 dijelu „Русскихъ Достопамятностей“ (Москва 184.) 138—220. Izdanje se osniva na rukopisu XIV vijeka, ali su varijante privedene još iz tri rukopisa poznijega vremena.

2. Strojev ga takogje izdade u „Софійскомъ Временнику“ po rukopisu XVI vijeka (Москва 1820—21). Počinje na listu 130 i dopire do 148.

3. U Полномъ Собраніи русскихъ Лѣтописей (Петербургъ 1853) tom. VI. od 69 do 82 lista nalazi se pod nazivom: „Судебникъ святаго правовѣрнаго великаго Самодержца царя Константина Греческаго закона судебникъ людемъ.“

Od pravijeh pisanijeh ustanova zakonodavne vlasti u staroj bugarskoj državi, tičućih se pojedinijeh slojeva naroda, nahodi se što što u poveljama i listinama, koje do sada žalibože još ne bjehu ni sabrane svekolike ni razabrane kako bi trebalo.

Mi za sada možemo samo navesti:

I. Povelju cara Asena II (1217—1241)[1] koja evo što ustanovljuje: Дава царство ми ѡриꙁьмѡ си хорѣ всеи дѫбрѡвнишстѣи, любѡвнꙑм всевѣрнꙑмъ гѡстемъ царства ми:

1. Да ꙋдꙋ хѡдать пѡ всеи хѡрѣ царьства ми с кꙋплѫ каквѫ либѡ, или нѡса или женѫ, или кꙋпнѫ каквѫ либо нѡсатъ.

2. И дѡ кѡꙗ либѡ ꙁемѣ или хѡры дѡидѫ, или до Бъдꙑнѣ или Бранꙋчьва и Бѣлграда дѡидѫтъ, или до Трънѡва и по всемꙋ Ꙁагѡриꙋ . . . или дѡ Праслава или Карвꙋнъскꙑѣ хѡры приидѫтъ, или Крънъстѣи хорѣ или Бѡрꙋистѣи, или вѡ Дрӣъ и в Димѡт или в Скѡпьскѫѫ хѡрѫ или Прилѣпьскѫѫ или в Дѣвѡлскѫѫ хорѫ или в ꙁема Арбанаскѫѫ или в Сѡлꙋнъ идѫтъ: по всадꙋ да си кꙋповаѫ и продаваѫтъ свѡбѡдиѡ бесъ всѣкѡѫ пакѡсти.

3. Да не имаѫтъ пѡ всѣхъ хѡрахъ царьства ми и градѡвѣхъ и клисꙋрахъ ꙁапрѣтеннꙗ, нѫ да си хѡдатъ и кꙋпꙋѫтъ и продаваѫтъ бес печѣли ѣко и всевѣрнии любѡвнии гѡсте царьства ми.

[1] Šafarik je odnosi k Asenu I (1186—1196) a Sreznevski k njegovu sinu Asenu II (1217—1241) u čemu se s njime slaže i Palauzov (sr. njegovo pismo k uredniku Izvještaja II odjela akademije petrogradske II 109—112), koji vadi dokaze tomu iz suvremene bugarske geografije.

4. Ктѡ ли имъ спакѡсти ѡ том либѡ или на кансꙋрѣ или на фѡрѡсѣхъ или гдѣ либѡ прѣꙁъ ꙁаконъ о кꙋмерки, тѡ да е вѣстъ, тѡи е прѡтивиникъ царьствꙋ ми, и милѡсти не щетъ имѣти, по великѫ . . . . ме ѡргнѫ патитъ . . . ми.

Potpis: Асѣнъ . . . . Блъгарѡмъ и Гръгом. Povelja je pisana na papiru i nalazi se u biblioteci petrogradske akademije. Pečatana je u Šafarika Památky, Listiny. 3; Sreznevskim u Извѣстія 1852. 347. 348; u Mikl. 2—3.

Osim sadržaja ove povelje znamenito je to što ona napominje „ꙁаконъ о кꙋмерки.“ Kako je taj zakon po svojoj prirodi bio naznačen za trgovce, ne samo domaće nego i inostrane, to se svakako može uzeti da je on pisan bio, ali bliže o tome zakonu ne možemo žalibože ništa kazati. Zamijetiti nam je samo, da premda riječ коумерькъ nije drugo nego po vizantijskoj formi prekrojeni commercium, ipak to ne znači „zakon o trgovini“ nego „zakon o plaćanju carine,“ isto kao što to isto značenje ima i turska riječ gjumruk, koja je takogje toga porijekla.

II. U ugovoru saveza medju dubrovačkom republikom i bugarskim carem Mihailom Asenom od 15 junija 1253, ima nekoliko vrlo važnijeh članaka po kojima se imala upravljati trgovina dubrovačka u bugarskoj i bugarska u dubrovačkoj zemlji. Premda su ti članci svakako imali zakonsku silu i u Bugarskoj i u Dubrovniku, mi ih ipak nećemo ovdje prepisivati radi forme u kojoj su pisani: oni bo nemaju oblik naredbe proističuće upravo iz volje bugarskoga zakonotvorca, dočim glede dubrovačke zakonodavne vlasti oni imaju harakter ne samo megjunarodnoga ugovora nego i državnoga zakona.

III. Povelja cara Konstantina Tjeha Asena od 1259—1278 god. u kojoj, darivajući neka sela monastiru sv. Gjurgja na brdu Vrpinu blizu Skoplja, ustanovljuje neka pravila što se odnose se osobito k jurisdikciji monastira. Glavna sadržina povelje jest juridički akt darivanja, pa se mi ovdje nanj ni obzirali ne bi, kad ne bi on u isto doba odregjivao neke pravne odnošaje podanika, i kad to ne bi proisticalo od vrhovne zakonodavne vlasti. Mi dakle smatramo u našoj listini takim legislativnim aktom koji imade zakonski harakter slijedeća mjesta:

1. Людіє кои сѧ обрѣтаѭть въ градѣ Скопскомъ сватаго и великославнаго великомѫченика христова Геѡргїа горга и побѣдоносца въ бранехъ, да не работаѭть въ царина никоѩ работѫ ни да даваѭть никоѩ приплатѫ, ни да метеха с ними ни севаст ни прахторъ ни книꙁь ни

Кастрофилакь ни катах ни топщикаль, ни сѫдити ни сказати, ни глобѫ вьзати ни кои доходокь.

2. И начелникомь Стоуденець .пє. и Сливъщица от извора еѫ, и панагир .и. ноемвріа, въ сиих ѡбластех да се не неприкасають ни кои владѫщи, ни нихъ никто. Кто ли дрьзнет и прикоснеть се, да се казнет гнѣвом царьства ми и да бѫде невѣрень царьствоу ми.

Odnosno sela Rječice: Да не метеха ми ни кои кефалиꙗ ни котори владалець царьства ми, ни владалци господьствоуѭщихъ по царствоу ми; да нема вълѣсти въ село Рѣчице, ни сѫдити, ни сказати, ни глобѫ взати ни кои доходъкъ възати.

Od ustanova, koje se protežu na imetak i ljude manastirove u opće naprama svjetskim i duhovnim vlastima državnim, navedimo te koji su manje u originalu oštećeni, pa po tomu razumljiviji:

1. Да сѫди ни кои владалецъ по дрьжавах царьства ми, ... нь ѡ всакомъ дльгоу да сѫди игоуменъ настоѫщии, и съ игоуменовѣмь отрокомъ да са вьзима всакы дльгь. Кто ли се найде сѫдивь уловѣкоу сватаго Геѡргиꙗ посилиемъ, и отрока давъ . . . . . го, или съвезавь безъ игоуменова сѫда, бѫди на немъ клатва божїа и сватых правовѣрных цареи, и да плати димосию . . . златниць, и да . . . .

2. Иже са ѡпадаєть дроугь дроуга прѣдъ владалци, или потькѫ ж . . . да не взима на црьковномь уло(вѣцѣ) владѫщи, развѣ да взима црькква на своимъ си уловѣцѣ.

3. Да нѣсть людемъ сватаго Георгиꙗ попові; поповіаномь, иже са обрѣтаѭть под властиѫ сватаго Георгіа, да не метеха ни кои епискоупь ни доходковь вьзати, ни запрѣщениꙗ поставити на ерѣхь та . . . епискоупоу помѣнь . . а єзарха то и всак . . . доходъкъ священикы . . . .

4. Враждѫ, разбои и коискѫ враждѫ да си вьзима црьква на своих си людех, и тиꙗ вражды да са не вьзимаѭть на селѣхъ развѣ на исцих, и тѡ сѫдомь.

5. Присєлица да не плащаїѫть метохиѫ сватаго Геѡргїа ни волоберщинѫ, ни . . . димнина.

6. Аще кто . . . метохие сватаго Геѡргиꙗ оу коемъ либо селѣ безъ архимадритова прошенїа, и въ планины, или пашища или сь забѣлѫ, или въ ловища рыбна или звѣрна, или лѣсь и дрѣвоу сѣщи въ црьковномъ брьдѣ, или воденица поставити на црьковиои водѣ, коꙗ теуе ѡт црков . . извода . . . прѣзь црьковнѫѫ земиѫ, или нивѫ поѡравь безъ игоуменова благословенїа, клатва божиꙗ на нем и сватаго Геѡргиꙗ и сватых правовѣрных цареи и кралеи выше писаных, и да са продасть вь демосїѫ .ѕ. перпера.

*

Originao je pisan na papiru sad prognjilom i proglodanom na mnogo mjesta, a nalazi se u svetogorskom monastiru Chilandaru. Pečatan je Šafarikom u Pamatky, u dijelu: okázky občanského písemnictví 23—27.

IV. Povelja cara Ivana Šišmana od 21 septembra 1379 godine, kojom dariva manastiru sv. Ivana Riljskoga neke zemlje, sadrži slijedeće ustanove:

1. **И пращаеть и освобождаеть царство ми · люди вьсе и села вьсѣ того монастирѣ царства ми чистымъ и свѣтлымь прощенїемь.**

2. **Да нимь не смѣать ѕабавлѣти, иже сѫть севасти и прахтори и, примикюри и алагатори и сѫдїе, потомь ни перпираке, ни житаре, ни винаре, ни десеткаре пчелнїи и свиньнїи и овчїи; ни аподохатори, нп си, ни стратори, ни сѣнаре ни митаре ни крагꙋаре же ни песьаци ни градаре ни варьничїе ни побирьчїе и находници ни инь никто оть вьсѣхь болѣрь и работникь царства ми, великыхь и малыхь, иже сѫть на вьсѣ врѣмена посылаеми о вьсѣчьскыхь данехь и работахь царства ми.**

3. **Никто оть таковыхь да не смѣеть ѕабавити тѣмь людемь сватаго отьца ни на нивїꙗхь, иже имѫть на поли, ниже вь горахь, ни человѣка его поети на работѫ, ни работникы ихь, ни нимь ѕевгаре енгарепсати то ни конѣ ни скотинѫ.**

4. **Такожде и еще кь симь, да никто оть таковыхь да не смѣеть насилїомь вьлѣсти вь села п вь люди того монастирѣ царства ми сва-таго отьца: насилїомь хлѣба вьѕати, ни кꙋрета ꙋбити, ни ногоѭ бьхма стати на дворѣ ихь; нѫ вьси да отьгоними бываѫть, и да отстоꙗть далече ꙗвленїемь сего ѕлатопечатлѣннаго слова царства ми.**

5. **Такожде и градь Стобь никакоже да не имать области надь чело-вѣкомь монастирьскыимь, ни надь стасїѫ ихь, ни до единаго власа.**

6. **И еще кь симь: аще кто начьнеть оть людеи монастирьскыхь хо-дити сь кꙋпїѫ сь добиткомь своимь по вьсеи дрьжавѣ и области царства моего, да кꙋповаѫть и да продаваѫть свободно, и ни чимь ѕабавлѣеми, ꙗвленїемь таковаго ѕлатопечатлѣннаго слова царства ми.**

7. **А да нимь се не вьѕимать кꙋмерькь ни дїавато, то ни ино нищо.**

8. **И еще же кь симь: аще каковаа рикось дѣеть са вь области мона-стирьскои тои монастирь царства ми сватыи отець вьсе сь исправле-нїемь да вьѕимаеть, а инь никто оть таковыихь да не имать области, и еже твари кь вьѕатию.**

Originao naše povelje nalazi se u manastiru sv. Ivana Rilskoga u Bugarskoj; pečatana je Aprilovim u spisu „Болгарскія грамоты“ (Одесса 1845) str. 82—87. Izdanje se ni malo ne odlikuje tačnošću

u prijepisu teksta. Nešto ispravniji je prijepis S. Verkovića, pečatani u „Glasniku“ društva srp. slov. VII. 184—188. Mi ovaj izvadak udesismo na temelju oba izdanja i obzirom na osobine bugarskoga jezika.

U „Glasniku“ na navedenome mjestu ima primjedba: da je ta povelja bila pečatana i u djelu bugarskoga archimandrita Neofita: Житіе и служба св. Іоанна Рылскога.

O takozvanom zakonu seoskom, koji je osnovan na vizantijskim νόμοι γεωργικοί, dokle se stvar bliže ne izvidi, valja nam slijediti mnijenje g. R. Hube, koji ga nazivlje ne bugarskom nego srbskom kompilacijom; za to će o njemu biti govora na drugome mjestu.

II. Srbija.

Naučnici, koji se bavljahu srpskim zakonotvorstvom, ili im inače dogje zgoda da govore o zakonima sredovječne Srbije, obraćahu do sada najvišu, da ne kažemo isključivu pažnju na poznati zakonik Dušanov: uslijed toga taj spomenik i imade čast biti tako često izdavan, prevagjan, objašnjavan, navagjan, iscrpljavan.

To ograničenje dosadanje istorijsko-juridičke radnje na Dušanov zakonik, proizvede mnijenje u širem općinstvu a i megju inostranim naučnicima, da ni prije ni poslije Dušana nije ni bivalo u Srbiji pisanijeh zakona, pače da i sam taj proslavljeni zakonotvorac, osim svoga zakonika, ni prije ni poslije nikakve druge zakonske ustanove i ne izda. I tada kad naši pravnici-historici hotijahu u opće izraziti svoje ubjegjenje, da je i prije Dušana bivalo pisanijeh zakona u srpskoj državi, ne usugjavahu se preći granice zakonika, nego se i opet pozivahu na njegove paragrafe, osobito na poznati § 130 (**како єсть быль ꙁаконь оу дѣда царева оу светаго кралꙗ** itd.); premda on još i ne dokazuje, da je zakon sv. Milutina o porotnicima bio baš pisani zakon. Oni se obraćahu takodje ne rijetko i na same srpske kompilacije, učinjene na temelju zakonâ vizantijskijeh, izučavahu ih i starahu se iznaći pojedine vizantijske izvore i ustanoviti vrijeme tijeh kompilacijâ.

Na protiv, množina drugijeh izvornih zakona, proishodećih od pravilne zakonodavne vlasti a ne od bog zna kakvih monahâ kompilatorâ, zakoni izdani na temelju potrebâ i živijeh odnošajâ pojedinijeh narodnijeh slojeva u različnim epoham stare srpske istorije, zakoni u kojima se vide kao u zrcalu najvažnije strane narodnoga života davnijeh vremenâ — ne bijahu srećni obratiti na sebe pažnju naših pravnikâ.

Iz toga što niže slijedi pokazati će se samo sobom, da kad se naši naučnici ne bi bili ograničivali zakonskim zbornicima, nego se potrudili tražiti materijao kojim se ovdje bavimo i u drugijem istorijskijem izvorima, osobito u tako zvanijem listinam i poveljam, bili bi se jamačno uvjerili, ne samo da su Milutin i Dušan izdali,

osim zakona sadržanijeh ili pomenutijeh u zakoniku, još ne malo drugijeh zakonskijeh ustanova, nego da još od samoga utemeljenja srpske države u njoj se sastavljahu neprekidno zakonotvornom vlašću pisani zakoni, te da se je ne malo tijeh zakona i sačuvalo sve do našega vremena. To bi im otkriće bilo tim lakše učiniti, što su historijski spomenici srpski pomenute vrste (listine, povelje itd.), u koliko su do sada poznati, već davno izdani bili u cijelijem zbornicima.

Mi već o priznacima zakonâ nahodećih se u listinam i poveljam govorismo na drugome mjestu, te možemo odmah pristupiti k nabrajanju i opisivanju srpskijeh pisanijeh zakona za koje mi do sada obaznasmo. Osobito će u ovomu članku trebati, da ne samo opišemo nego i prepišemo glavnije zakone koji se nalaze u poveljam. Tim ćemo već ovdje na prvi pogled uvidjeti, koliko je od prilike toga materijala do sada kao zakopano ležalo.

I. Prvi sabirač srpskih zemalja i osnovač stare srpske države, Stjepan Nemanja, ili nije imao kada mnogo listina pisati, ili je slučaj dao da ih do nas tako malo doprije. Od povelja Nemanjinijeh, odnosećih se na unutrnje poslove, nama je poznata samo jedna,[1] iz čega slijedi da nam se od njega ni pisanih zakona nije moglo sačuvati mnogo. Ipak i u toj jedinoj povelji, kojim se dariva monastiru Hilandaru nekoliko sela, možemo pokazati dvije ustanove sa zakonskim svojstvima, na ime:

1. **И аке кьто одь манастирьскихь лѹди бѣжи, или влахь подь великега жѹпана или подь иного кога, да се вракаю опеть.**

2. **Ако ли одь жѹпаниихь лѹди приходе ѹ манастирьске лоѹди, да се вракаю опеть.**

Potpis glasi: **Крьсть Симонωовь и подьписаниє.** A na pečatu je urezano: **печат Стефана великаго жѹпана Немане.**

Listina je pisana na koži 1198—1199 godine i nalazi se u Hilandarskom monastiru u Svetoj gori. Sr. u Miklošića na str. 4—6, gdje je pečatana i navode se gotovo i sva ina izdanja njezina.

II. Ustanove izdane mjeseca januara 1186 god. za grad Kotor, ako i nijesu neposredno sastavljane bile Nemanjom ipak su učinjene po njegovoj naredbi, pa ih radi njihove davnine i važnosti ovdje privodimo:

---

[1] Druge dvije listine latinske, spomenute u Miklošića mon. serb. pod br. 3 i 5, imaju harakter megjunarodnoga ugovora.

In nomine eterni dei et salvatoris nostri Jhesu Christi. Anno millesimo centesimo octuagesimo sexto, mense januario, tempore domini nostri Nemanne jupani Rasse.

Ego Jurha setnicus directus in civitate Cataro a predicto magno jupano, una cum juratis judicibus ab ipso constitutis Junio Sergii, Jacobo Boce, Petrolino Gregorii, et cum omnibus nobilibus Catarensibus . . . . sub pulsatione campane . . . . ut ab hodierno die in antea:

1. Si quis ex nostris concivibus emerit de aliquo servo palas vel arundines sive salices, dat sex michalatos, de quibus unum accipiat comes civitatis et quinque dentur ad utilitatem ecclesie sancti Trifonis.

2. Et servus qui habet jubbatum, vendat palam sive in porta, vel dominus ejus interrogatur.

3. Et super servum, qui furtum fecerit, non possit plus dari judicatura nisi duo vel tres perperi.

4. Super liberum autem detur judicatura, quantumcumque datori judicature placuerit.

Zapis taj nalazi se u staromu ritualu crkve sv. Tripuna u Kotoru. Štampan bi dr. Račkim u „Radu“ jugoslavenske akademije I. str. 127—128.

Od sina i nasljednika Nemanjina, Stefana Prvovjenčanoga, prvoga kralja Srbije, ostade nam više povelja, pa po tomu možemo navesti i više zakonskih ustanovâ.

I. U njegovoj darstvenoj povelji manastiru Žiči čitaju se slijedeće ustanove:

1. Вь семь же храмѣ спаса нашего ꙁдѣ да поставляють се вьси кралиѥ, хотеще быти дрьжавѣ сѣи, и архиѥпископиѥ и пископиѥ (и) игоуменниѥ ꙁдѣ да поставлают се . . . .

2. И сиѥ жоупе, чьто приложихомь црькви спаса нашего, сь сими да не имаю протопопе дворске никоре ѡбласти.

3. А що доходи оть поповь или ѿть влахь или ꙁемльски люди, что е поповска бирь, что се оуꙁемле на людехь, да се та вса оуꙁемлю сѣи црькви.

4. А ниѣмь пискоупиѥмь ке соу дошле жоупе, да оуꙁима протопопа дворски полокиноу бири поповьске, а ѥре ѥ врьховина попомь, да ѿдь тога не оуꙁемле протопопа честы, нь вьсе то пискоупь да оуꙁемле.

5. А сие .д. жоупе: Ѥльшаница, Пиоука, оба Ибра, ѿдь испрьва нѣ оулаꙁиль протопопа, да и ѥще да соу ѿть протопопь свободне и .д. на-

мастири кралевсцн: света богородица стоуденичьска и светы Геωргию оу Расѣ и светогорьски манастирь и света богородица Градьчьска.

6. Тѣми .д.-ми, ни самѣми ими, или гдѣ имь соу села подь кинми пискоупиями, да не имають надь ними никоре ωбласти пискоупию.

7. А ω поповьсцѣмь поставлени сихъ манастирскихъ ωбласти и ω всакомъ доуховномь исправлени прѣдлагаемь та вьса на архиепискоупа.

8. А ω поставлени игоуменьскомь, югоже по правдѣ изволи кралевьство, сего архиепискоупь благославлаеть божьствьно, а краль даваеть емоу жьзль, и целовь юго поставлаеть его игоумена.

9. И по томоу божьствьни сь законь наоучивьше по црьковномоу оуставоу и прѣдании и господско запрѣщениїе бысть, не разлоучаты се моужоу ωть жене и женѣ ωть моужа.

10. Аще ли котори ωбрѣщеть се сию страшноую заповѣдь прѣстоупае, симь наказаниюмь да наказоують се.

а. аще ли котори боудеть оть властель да оуземлеть се на немь кралю .г. коиь;

б. аще ли ωть иинхъ воиникь, да оузимаеть се на немь по .в. кона;

в. аще ли ωть оубогихъ люди створить се, да оузимаеть се на инхъ по .в. воли.

11. Женамь такожде повелѣваемь: аще ли котора вь прѣстоуплению закона вьпадеть.

а. аще боуде ωть властель, то властельскимь наказаниюмь да наказоует се;

б. аще ли оть нижинхь, то противоу родоу да наказоует се;

в. аще ли котора родители ωтемлет се или инѣмь конмь снмь, то такови да наказоуеть се противоу саноу своюмоу.

12. Аще ли о себѣ сама иметь бѣсновати се, оставлающи своюго моужа, да аще има добитькь, добитькомь да наказоует се; аще ли добїтька не имл, то своимь тѣломь да наказоую се, ꙗкоже боудеть изволению моужа юе.

13. Наказавь ю, да ю водить, аще ли не боудеть юмоу оугодна водити, то наказавь ю да ю продасть камо юмоу годю.

14. И по наказани всаки моужь, кои боудеть поустиль женоу, да ю вьзврати вь домь свои; аще ли сего не иметь послоушати, то такови и ωть божьствьние црькве да боудеть завезань, и ωть господина ен да не боудеть оу милости.

15. И аще второу женоу поиметь, да дасть ωслоухоу подобноу црькви.

16. Или кто по таковомь женоу дасть, иже не име хьтѣти свою кьзлещи, то и ты да оупадають оу такоже наказанию, юкоже и поустивии.

17. И женамь же симь ωбразомь запрѣщенніа да бивають, да не имать ωбласти оставивши своюго моужа иного оузети.

18. Светителемь же и господьствоующимь запрѣщеннiемь божествьнимь запрѣщеннмь, никтоже да не ωставлають божствьнаго сего закона, развѣ словесе прелюбодѣинаго.

19. И тои истино да испитають се сь расоужденниюмь: на властелѣхь же и на коинцѣхь, да оуземлють на нихъ ωслоухе господьствоующи; а юже соуть оубозни, на нихже оуземлю по .в. коли,

20. то гдѣ обрѣтают се́ оу жоупахъ, ке соу подь ωбластью архиюпископпию, да оузимлеть архиюпископпиа, а подъ ωбластию инѣхь юпископиюи аще ωбрѣщеть се такови, то да оузима юпископиа юдинь воль а дроуги да оузима господьствоующи.

21. Аще кто сватвищоу прѣз законь оузме, аще боудеть ωть властель или оть коникь, да оузимаеть ωслоухоу господстоуюи по .в. коли; аще ли оть оубогихь, то да оузима светитель половиноу, а таковы да се распоущають оу распоустѣхь или оу сватвицахь.

22. Иже познвают се прѣдь светителю, юре по роукоу светителемь юмоут се, то такове роуке и печати светителие да оузимають.

23. И да се не позика архиюпископовь чловѣкь кь кралоу безь краеве печаты, нь ако ю комоу чимь дльжнь архиюпископовь чловѣкь, да се позива сь кралюкомь печатию кь кралоу.

24. Да ако не поиде по печати, то тоузи да се оуписоую печаты оу крала, и да ю оузила архиюпископь себѣ.

Povelja je zapisana, u dvije polovine, na zidu crkve monastira u Žiči, po mnijenju Šafarika suvremeno zidanju crkve (1222—1228), ali je sadanji natpis noviji, možda obnovljenje staroga. Pečatana je megju ostalim u „Pamatkách" Šafarika (okázki 6—10) i u Miklošića mon. serb. 11—16. Ustanove mi prepisasmo iz druge polovine, jer neke što su zapisane na prvoj, ponovljene su u polovici drugoj.

II. Od istoga kralja ima i zakon o naknadi štete koja bi se činila dubrovačkim trgovcima. On je pisan bio megju 1195—1228 godinom i glasi:

Милость створи господство ми доубровьчькимь трьжникомь.

1. Да ходе по моюи земли свободно с трьгомь.

2. Безь правьде никто да имь ниша не испакости.

3. **Оу коѥи ли се жꙋпѣ що испакости, тaꙁи жꙋпа волꙗ да да кривьце волꙗ да плати.**

Potpisan je „**Господинь Стефань,**" od pečata ostade ulomak.

Originao pisani na koži nalazi se sada u dvorskom tajnom arhivu u Beču, gdje bi prenesen iz arhiva Dubrovačkoga u prvoj četvrti našega vijeka. Pečatan je u Miklošića l. c. 16. i u Karano-Tvrtkovića Србскіи споменицы 38.

Za tijem dolazi od istoga kralja:

III. Zakon, glavno o sudskoj kompetenciji parnicâ megju Dubrovčanima i Srbima.

1. **Да гредꙋ сь трьгомь ꙋ ꙁемлꙋ кралевьства ми.**

2. **И гдѣ гредꙋ ꙋ кое мѣсто или ꙋ Брьсково или ниьдѣ гдѣ годѣ, да им нѣ никоере неправьде ни ꙋсилиа.**

3. **И крьчьмꙋ да носе.**

4. **И прѣбѣгарь да не влада надь ними.**

5. **И сь Срьблиномь, ꙋ коемь годѣ сꙋдѣ, нигдѣ ниьдѣ да се не прю: да греде прѣдь кралевьство ми.**

Potpis **Стефань краль и сь богомь самодрьжьць срьпскї.**

Pečat je odpao. Zakon je izdan megju 1222—1228 g. O mjestu čuvanja rukopisa sadanjega i predjašnjega treba kazati to što je kazano i za zakon pod II. Pečatana je u Miklošića 16. u Karano-Tvrtkovića 42.

Najposlije Stjepanom je Prvovjenčanim bio izdan i

IV. Zakon kojim se opredjeljuju uvjeti, pod kojima Dubrovčani mogu prodavati vino i med u Srbiji.

1. **Да си продаю вино беꙁь воде и медь ꙋ ꙋцѣнь ꙋ Брьсковѣ ꙋ трьгꙋ кралевьства ми.**

2. **И ако се кто наиде продавь вино с водомь и медь прѣꙁь ꙋцѣнь, да мꙋ се все ꙋꙁьме що има.**

3. **А ꙁа ние трьжинке да не има печали кралевьство ми; да нь се се не помете, докꙋ стое ꙋ правдѣ кралевьствꙋ ми.**

Potpis: **Стефань краль срьпски.** Za sve ostalo ponovi to što kazasmo pod III. Štampan je u Mikl. 17. u Kar.-Tvrtk. 30.

Od toga istoga vladaoca ima i latinska povelja o pravima Dubrovčana u Srbiji ali nije izdana u formi zakona. Štampana je Račkim u „Radu" jugoslav. akademije I. 128—129.

Od tri sina Stjepanova, koji naslijediše oca na prestolju, mi možemo navesti zakone Stjepana Vladislava i Stjepana Uroša I. Od Stjepana Radoslava koji neposredno poslije oca sjede na srpsko

prestolje, ne dodje do nas ni povelje ni zakona; samo što u darstvenoj povelji monastiru Žiči otac ga napominje kao druga u tome aktu riječima: **и сь прѣвьꙁлоублєнимь ми синомь Радославомь по божиеи милости намѣстьникомь ми . . . .**

Od kralja Stjepana Vladislava (koji kraljeva od 1234 do 1237 ili po drugim do 1240 god.) ima za nas nešto malo gragje samo u darstvenoj povelji monastiru sv. Nikole u Vranjini.

1. **Да моу (манастироу) нѣсть конскє ни царьскога ꙁлата ни винограда, нь да моу є ꙁаконь оу хро . . . оль великыихь лаврь . . . .**

2. **И да моу соу пашишта и тєговишта, како ѥ ис-прва было.**

3. **Да не има тоу ѡбласти: ни мои властєлинь ни мои владальць, ни жоуплꙗнинь ѡть соумєждьникь тѣхь сєль.**

4. **Ни Арьбанасинь да не има тоу ꙁимовишта.**

5. **И людиѥ црькьвини да прѣбиваю оу всакои божьствьнои свободѣ, нь да соу работиници светомꙋ Николѣ.**

6. **Кто ли се ѡбрѣте прѣслоушавъ сиѥ моѥ, испакости что вь ꙁемли или вь людехь, да приме гнѣвь и накаꙁаниѥ ѡть кралєвьства ми и да да кралєвьствоу ми .н. перьперь.**

Doba izdanja povelje označuje se sa **ҁ.ꙁѱи.**

Potpis **Стефань Владиславь с помокїю божиѡвь краль всѣхь срьбьскіхь ꙁемль и поморьскихь.**

Originao na koži nalazi se u cetinjskom arhivu. Štampan je u Mikl. 25—27.

Od povelja i listina kralja Stjepana Uroša I. (kraljeva 1240—1272), mi ćemo navesti samo dvije, tičuće se prava Dubrovčana u Srbiji.

Prva je izdana u Dugom Polju i evo joj glavnoga sadržaja:

Да ѥ свѣдомо всакомꙋ, створи милость кралєвьство ми градю и кнеꙁꙋ и всои ѡпкинѣ града дꙋбровьчкога и трьговьцемь . . . . и сию милость имь да господинь краль.

1. **Да сꙋ на ꙁаконѣ, што имь ѥ даль свето почивьши господинь ми ѡтьць.**

2. **Да имь нѣ ꙋдаве ꙋ комь годѣ дльгꙋ, лише сꙋдомь да се иштꙋ, да ѥ ѥдьнь Срьблинь а дрꙋги Дꙋбровьчанинь.**

3. **Аке бꙋде пра сь Сасиномь, да бꙋде ѥдинь Сасинь а дрꙋги Дꙋбровьчанинь, прѣдь тѣми да се расправлаю.**

4. **Тко ли прѣслꙋша писаниѥ кралєвьства ми, да приме гнѣвь и накаꙁаниѥ ѡть кралєвьства ми, и да плати кралєвьствꙋ ми .є. сьть перьперь и да ѥ кривь, ꙋ чемь при.**

Nije označen dan ni godina. Potpis je „**Стефань Урошь милостию божиею краль всѣхь срьпскихь ꙁемль и поморскыхь.**“ Pečat je otpao. Originao na koži nahodi se u dvorsk. i taj. arhivu u Beču, gdje je prenesen zajedno s ostalim dokumentima iz arhiva Dubrovačkoga. Štampan je u Kar.-Tvrt. 25 i u Mikl. 51.

Drugu povelju bogatiju u sadržaju izdade isti kralj u Vrhlabu. U njoj nalazimo slijedeće ustanove:

1. **И да не ходе на конскѹ, и ни юднь уловѣкь ѹ срьпьскои ꙁемли маль же и великь да не ѹдаю ѹ ѹдавѹ Дѹбровьуанина.**

2. **И да нимь се кони подь риꙁьницѹ не ѹꙁимаю ни на кою работѹ.**

3. **И да нимь не намѣтѹю беꙁь колю месо кѹпити или браке или свиние или кралево или уне годѣ, ни малѹ ни великѹ кѹплю, раꙁвѣ кьди се хоке кралево месо продати, да се ꙁарѹуи по вьсемѹ трьгѹ, да не продаю ни кѹпѹю меса, до колѣ се кралево прода.**

4. **И да нимь се не ѹꙁима но сиcivѣ ни скрьлато, ни медь, ни мѹка, ни коꙗ кѹплꙗ.**

5. **И кѹке да нимь се не пеуате ни ѡть краліа ни ѡть властель, и како нимь ю ꙁаконь ѹ Брьсковѣ ѡть ис-прьва, тако да нимь ю и ѹ Рѹдницѣ; а инога новаго ꙁакона да нимь не постави кралевьство ми.**

6. **И ѹ кога се ѡбрѣте лѹдь отрокь, тере що комѹ испакости, да ѹ томь господара не ищѹ, нь да сиищѹ кривца.**

7. **Ако ли крьвь ѹуини дѣтикь, да га пода господарь; ако ли га не пода, да плати господарь враждѹ, како и Саси плакію.**

8. **И да си ходе свободно по ꙁемли и по трьгохь кралевьства ми; да при коимь ихь селѣ утета наиде, да плати село близжние; ако село не плати, да плати кралевьство ми.**

9. **И града да не работаю, ни га блюдѹ.**

10. **И ако се ѡбрѣте кои дльгь междѹ Срьблиномь сь Дѹбровьуаниномь, да нимь ю сѹдь прѣдь сѹдиѡмь срьбскимь и прѣдь юдинѣмь Дѹбровуаниномь, и що сѹдита, тоꙁи да ю свршено.**

11. **А прѣдь кралевьство ми да идѹ ꙁа невѣрѹ, ꙁа враждѹ, ꙁа уелꙗдина, ꙁа коньь; ѹ томь да ю сѹдь Дѹбровуанинѹ прѣдь кралевьствомь ми.**

12. **И кѹпци, що несѹ кѹплю, ако растоварн ѹ Брьсковѣ, да плати царинѹ; ако ли мимо несе, да где прода, тѹ и царинѹ да плати.**

13. **И ако кто пакости виноградомь дѹбровьукимь, да га поꙁовѹ прѣдь кралевьство ми; да що се ѡбрѣте кривь да дасть кралевьство ми, уловѣка да иꙁдасть; да аке не да, да плати кралевьство ми.**

14. **И ѥще да ихь дрьжи кралевьство ми на томь ȥаконѣ, кои сꙋ имали ꙋ свето почившега господина ѡтьца кралевьства ми, да ходе свободно по ȥемли кралевьства ми.**

Potpis **Стефань Ꙋрѡшь краль.** Ostali priznaci i primjedbe ravni kazanomu o prvoj. Pečatana je u Kar.-Tvrt. 22. i u Mikl. 51—53.

Ima još poveljâ ovoga vladaoca u kojima se nalazi ne malo ustanova tičućih se pravnih odnošaja Dubrovčana u Srbiji, ali one ili po formi ili po sadržaju ne pothode pod program ovoga spisa. (sr. u Mikl. povelje na str. 40—41, 45—47, 50—51).

Neposredni nasljednik Uroša I sin mu Dragutin (1272—1275), u koliko je nam poznato, ne ostavi ni jednoga zakona. Drugi Urošev sin, na ime Stjepan Milutin, nazvani takodje Urošem II (1275—1322), s kojim se načinje sjajno doba spoljašnje srpske historije, za dugoga svoga kraljevanja izdade mnogo povelja, ali zakonskih ustanova mi možemo, iz većine njih, izvesti veoma malo. Toga radi navesti ćemo od njih samo dvije važnije.

I. U darovanoj povelji nekolikih crkava i sela njime pisanoj za monastir hilandarski, ima nešto malo ustanova odnosećih na odnošaje darovanih zemalja i ljudi, ali je i to malo raspršano po svoj povelji. Navesti ćemo samo neke:

Влахе иȥбрахь оть црьквиихь влахь да пасоу кобиле црьковие а да ие оуȥимаю ѡть црькве бѣлѣгоу иичто, паче ако что иȥьгоубе, да плакаю ѡть себе коиь по .л. перьперь а кобила но .к. перьперь . . . .

И кто си полюби ѡдь ѥговѣхь люди, или кто свободьиь чловѣкь, да греде свободио подь црькβь светоу Иетькоу.

И кралевьство ми освободи онеȥи люди оть всѣхь работь кралѥвьства малихь и великихь, ꙗкоже и више писано.

Potpis: **Стефань вь Христа благовѣрныи краль и самѡдрьжьць всѣхь срьбскихь ȥемль и пѡмѡрскыхь.** Originao je na koži: nalazi se u monastiru Hilandaru. Pečatan je u Mikl. 57—65, koji nabraja takodje i ostala izdanja.

II. Bogatija je zakonskim ustanovama druga darovna povelja Uroša Milutina pisana pri utemeljenju manastira Gračanice 1321 g. U njoj se i zakoni svi na jednome mjestu nalaze, a poregjeni su su kako slijedi:

1. **Ȥаконь стары Срьблемь: меропьхь ѡре .ѳ. мьти, а сокальиикь .ѕ. и ȥамаиицомь бѣдбоу плоуга .г. мьти да ѡроу, и тако да га по . . . . ȥоу пѡ врьхоу и оу роупоу оусиплю и пакь иȥдаде, и ливадоу надь жрѣбицомь дѣлеке да косе бѣдьбоу накосицомь с пласти и ȥ дѣти.**

2. Меропьхь сиплє сладь трищи оу годищи, и да га ѡхмели.

3. Ако боудє вєкє трѣбѣ црькви сладь, да га попь ѡхмели.

4. И да носи меропьхь понось до кралєва стана.

5. Кто конє има, рождьствоу христовоу всаки меропьхь да довози по возоу дрьвь, и да носи меропьхь лоуча рождьствоу христовоу и праздникоу светыѥ богородицє; и да ловє три дни заѥцє заманицомь.

6. Развѣ поповь послоухь црькви .д. динари а роука .ѕ. динарь.

7. И гдѣ годѣ се при црькви чловѣкь на кралєвѣ соудѣ, да ѥ глоба црьковна и послоухь и роука.

8. Чловѣкь оукрадь дроуга си да плати црькви .г. перьпєри .г. вобити на .г. перьпєрє.

9. Мѣхоскоубина .ѕ. динарь.

10. А чловѣкь кои крадє црькви и враждоу оучини, що рече господинь краль.

11. Или кто има оулишникь, да даѥ праздникоу светыѥ богородицє оули: кто ли не да, а има, да оузмє попь самь.

12. И на всѣхь трьзѣхь, кои соуть вь земли кралєвьства ми, що се продаѥ црькьно или се имє коупоукати що црькви, да се не оузима царина, нь да рєчеть попь на своѥ доушоу, како ѥсть соуще црьковно.

Potpis Стєфань Ѹрошь по м. б. краль и самодрьжьць всѣхь срьпскихь .... писа се вь лѣто ҂ѕѡл. (= 6830 = 1322)[1] Ta je povelja zapisana na zidu gračaničke crkve a pečatana je u Mikl. 562—566 i u Извѣст. втор. отд. акад. наукъ u Petrogradu VII. list. 160.

Od gomile povelja Milutinova sina i našljednika Stjepana Uroša III. otca Dušanova, najvažnija je za nas povelja kojom utemeljuje slavni manastijer Dečane, od kojega i zadobi ime kralja Dečanskoga. Ona sadrži ne malahan broj veoma važnijeh zakonskih ustanovâ. Povelja a tim i zakoni koje ovgje navodimo bjehu pisani 1330 godine.

1. А се законь мѣропьхомь, кто землю дрьжє, да ѡроу: .ѕ. мьти пьшеницє, .в. ѡвьса, .в. проса, .в. винограда; мьть мѣромь, ѩко и по инихь црьквахь.

2. Згона да имь нѣ, бѣдьвоу да имаю, и що оузороу бѣдьвомь, този да се бѣдьвомь истєжи.

3. А сокальникомь законь: пьшеницє мьть, проса мьть, ѡвьса мьть, винограда мьть.

---

[1] Valjda je pogrješka mjesto 1320 jer znamo da je Milutin umro 29. oktobra 1321 godine, sr. Mikl. 84.

4. А ковачние и златарние и седьларние и шьвьци и стрьгоучние и вси манисторние да работаю и орю ꙗко и сокальници.

5. И что хоте сокальници и вьси манисторние тежати жито и вино, вьсе да сьврьстоваавьше и прѣдаде оу црькьвь.

6. А сѣно да косе како и мѣропси тако и сокальници тако и вьси манисторние.

7. И коꙗ села сѣна имаю, да га такози и косе, а оу коюемь селѣ нѣ црьковнаго сѣнокоса, а они да косе где ю игоумьноу зьговорьно сь зьбором.

8. Ꙗгнетниоу вьсакь да дае.

9. А попове да даю крьховниоу, како ю сѹ и оу пископа давали, юре коупи кралюевьство ми тоузи врьховниоу оу пискоупа хвостьньскога.

10. Мѣропьша работа: чьтице житотрѣблюение сладь да чиие вса села, коимь игоумень повели.

11. Отроци, кто с игоумьном на поуть гредоу а или с коимь калоугюеромь по црьковьнои работѣ, да се црьковьнымь брашном хранит, а кьто самь греде по црьковьнои работѣ, да се одь коукю храни.

12. А виноградь всакь да копа или попь или кто любо, кьто землю држи.

13. И ако се по нѣкоюемь грѣхоу нанесе погорѣти монастырю отроци да помагаю дѣлати.

14. Влахь, кто кобиле пасе, да не оузима бѣлѣга одь кобиль, но да се храни мѣсечином.

15. А кьто овце пасоу, да оузимаю на гюоргиюевь дьнь овцоу сь ꙗгнюетемь, а что изьгоубн, да плати, а мѣсечиноу да оузима.

16. Срьблинь да се не жени оу власѣхь, ако ли се ожени, да ю веде оу мѣропьхе, и да ю ние мѣропьшькы законь и оучиноучию юю.

17. Землꙗ црьковна да се оу вь(хь) никомоу не дава.

18. А кьто приидѣ к црькви: ако ю сокальникь, да се кь сокальником присади, где боуде обилию земле.

19. Одьтеса да нѣ ни одь когаре села, ни болꙗриноу, ни сокальникоу, ни попоу.

20. А за ратаю, колико има игоумень плоуговь оу коюемь селѣ, одь тогагюре села да постави ратаю кога хокю.

21. И оу коюемь любо селѣ кьто се манисторние обрѣтаю, тере се разьроде .г. или .д. сынове, да остане юдинь на своюемь мѣстѣ, а остали да постоупе оу сокальнике.

22. Ако ли си оузьлюби оузети землю одь мѣропьшьке земле, а онь да постоупи оу мѣропьхе.

23. Поповьсци сыноке кто кьнигоу изоучи, да стои с оцемь на своюмь ждрѣбию; ако ли книге не изоучини, а онь да ю мѣропьхь.

24. А да се попь одь попа стави.

25. Ако ли мѣропьшникь книгоу изоучи, да ю мѣропьхь.

26. Села товара да не носе, нь да храни всако село по юднога коня коудра, да носи црькокни товарь.

27. Да ако оумьрю подь црьковнимь товаромь, да га црькьвь на мѣсто постави, ако ли оумре оу селѣ, да га село на мѣсто постави.

28. Послоухь, роука, печать .д. динари.

29. А за враждоу како ю законь по срьбскои земьли, црькви половина а наводьчии половинаа.

30. Власи законьноу соль да носе одь доходька црьковнога, а что веке донесоу, да юсть половина црькви а половина власомь: ако ли црькка оузьлюби, и този да имь одькоупи.

Potpis: Стефань Оурошь .г. по милости божиеи краль всѣхь срьбскихь и поморьскихь земьль.

Originao se nalazi u manastiru Dečanima. Povelja je objelodanjena u Kar.-Tvrt. 176, u Jurišićevu Dečanskom prvencu 47, u Mikl. 88—101, i u Извѣст. ак. наукъ u Peterburgu T. 7. list 166.

U darovnoj povelji manastira Hilandara istoga toga vladaoca (Mikl. 109—111) nema nego samo dvije ustanove zakonskoga haraktera i to u negativnoj općoj formi. U ostalim njegovijem poveljam i još ih je manje.

Prelazeći na zakonotvorno djelovanje sina i nasljednika kralja Dečanskoga na ime cara Stjepana Dušana, najvažnijega za pravnike-istorike srpskoga vladaoca, mi ćemo, odklonjajući se na časak od strogo hronoložkoga reda, najprije da progovorimo o najznamenitijemu plodu zakonotvorne radnje u staroj Srbiji, t. j. o zakoniku Dušanovu.

Car Stjepan Dušan silni (1336—1355) izdade svoj zakonik, ili barem prvi i glavni dio njegov, na saboru od 1349 god. To nam odmah njegov glavni natpis svjedoči, koji evo kako glasi:

Законь благовѣрнаго цара Стефана. вь лѣто ҂sонз. (= 6857—1349) индиктїона .в. (2) праздникь вьзнесениꙗ господьнꙗ мѣсеца маꙗ .ка. (21). Сь же законьникь поставлꙗемь оть православнаго сьбора нашего, сь прѣосвещеннымь патрїархомь кирь Їоанникїемь, и вьсеми архиереи и црьковникы малими и великыми и мною благовѣрнымь Стефаномь, и вьсеми властели царьства ми, малими же и великыми.

Ali vaskolik zakonik koji po izdanju Šafarikovu, osnovanomu na hodoškom rukopisu, ima do 118 članaka, nije bio napisan 1349 g. nego samo prvih 65 članaka, a 1354 g. bi po svoj prilici dodano ono 9 članaka koji za njima dolaze; jer se odmah poslije članka 65 čita: **вь лѣто ҂ѕѡѯв.** (6862 = 1354) **ниьдиктиѡнь седмин**; a člankom 74 zaglavljuje najstariji, po Šafariku, do sada poznati (hodoški) rukopis. Da li su i oni ostali članci do 118, koji se u nekijem rukopisima nalaze (n. p. u Rakovačkomu, od kuda prijegjoše u Šafarikovo izdanje) uprav Dušanovi, ili su to pozniji dodatci, teško je za sada rasuditi; nama tim teže, što pri ruci nemamo gotovo nijedan rukopis, nego ih samo po tugjim opisima opisujemo. Ali bilo kako mu drago: megju ovijem dodatcima (novellae) i glavnijem prvijem dijelom, svakako je nešto slična odnošaju koji nalazimo i u drugijem starijim slovenskim zakonima n. p. megju glavnim dijelom „Ruske pravde“ i njezinim dodacima. U ostalom dodani članci nemaju formu postepenih dodataka, t. j. ne dolaze svi poslije 74 članka kojim se svršuje hodoški rukopis, nego su neki uvršćeni (inserti) izmegju nekijeh od ta 74 članka, a ostali tek dolaze kao priloga: to, kao i ponavljanje u toj prilozi nekijeh §§-a nalazećih se u prvom otsjeku od 1348 godine, svakako oteščava za sada još više konačni sud o njihovu megjusobnom odnošaju. O tome će se tek tada moći temeljita presuda izreći, kad ili budu izdani svi rukopisi, ili jih jedna učena osoba svijeh lično prouči i usporedi.

Naš se zakonik bavi najviše odnošajima sveštenstva, odnošajima pojedinijeh slojeva i staleža megju se, odnošajima kmetova ka gospodarima zemlje, kaznenim pravom, sudskim postupkom, za neke slučajeve nadležnošću sudova (competentia), opredijeljenjem općih tereta: riečju najviše administrativnim poslovima i javnim pravom državnim; — ustanovâ koje bi se ticale privatnoga prava sasma je malo i to kao popune ili preinake običaja. Ipak i to malo, kad čovjek prije svega pretstavi sebi sliku, u koliko je moguće vjerniju, tadanjih običaja pravnijeh, poznanje kojih zakonodavac obično pretpolaže u svojih suvremenika, osvjetljuje mnoge odnošaje i toga pravnoga otsjeka a osobito neke koji se ili tiču ili izviru iz porodičkih odnošaja. Ovi pošljednji nose na sebi još jasan pečat davne starinske starine, toga radi ta mjesta imaju veliku važnost za historiju slovenskoga prava u opće.

Cijeli sadržaj zakonika razdijeljen je na članke: od ovijeh pak imaju neki samo jednu aliniju koja se drži kako jedan §., a drugi

njih više pa više i §§. tako da Šafarikovo izdanje koje ima tek 118 članaka, ima 205 §§. Svaki gotovo članak ima svoj natpis, kojim se označuje njegov sadržaj: ali je po svoj prilici umetak prepisača, jer ne samo da nijesu svuda jednaci, nego neki natpisi i ne odgovaraju sadržaju dotičnoga članka.

Izvori su našemu zakoniku bili ne samo običaji narodni i ustanove na tomu saboru utvrgjene, nego i prijašnji zakoni i vladalačke naredbe. Lako je da su svikolici članci, koji u zakoniku počimlju sa: **повелѣнїе царско**, ovoga posljednjega porekla.

Izlaganju uzroka iz kojih proisteče naš zakonik i okolnosti koje ga pratiše nije ovgje pristojno mjesto: mi ćemo samo ispisati posljednji odsjek pisma samoga Dušana, ob izdanju svoga zakonika:

Сице же ї азь вьсехь истинныи рабь владики моего Христа богомь вѣнчанныи и благовѣрнїи царь Стефань царьское скуптро сь вѣрою дрьже вь руку и сь вселюбимимь сыномь царства ми кралюмь Оурошемь, богодарованною царицею курь Еленою вьзискахь нѣкаꙗ добродѣтелїꙗ и всеистинне и православьние вѣры закони поставити, ꙗкоже подобаеть имети и пособити и по светѣи и вьсехь сьборьнѣи и апостольсцѣи црькви господа бога и спаса Їисоуса Христа, по земляхь же и градовехь, ꙗко да не умножить се вь дрьжавѣ царствїа нашего некоꙗ злоба и злое оухитренїе и лукавое ненавидѣнїе, нь паче да поживемь вь вьсакои тихости и безмльвнѣмь житию и вь православнѣи вѣры житїи сь всеми людми царства нашего, малимь же и великимь, и получимь царство небесно вь будуште ѡнемь вѣцѣ, аминь.

To je pismo štampano po rakovačkom rukopisu u Srbsk. Ljetopisu 1828 IV str. 46—53 i u Novakovićevu izdanju Zakonika na kraju uvoda.

Sada možemo prijeći da nabrojimo rukopise Dušanova Zakonika, za koje do sada obaznasmo i da kažemo u kratko i sve glavnije što o njima znamo.

Šafarik dijeli svekolike njemu poznate rukopise na dva razreda: u prvi razred dolaze kraći tekstovi a u drugi dulji, ali se opet rukopisi prvoga razreda dijele u one koji se pridržaše prvobitnoga sloga i u druge koji su parafrazovani, popravljani ili razjašnjivani.

U prvi razred spadaju dakle slijedeći rukopisi:

a. Prvobitnoga sloga:

1. H o d o š k i pisan okolo 1390 g. na papiru u 4-ni po svoj prilici negdje u Hercegovini. Šafarik kaže, da je ovaj rukopis najvjerniji prvoj redakciji. Ima 188 listova. Kupljen je sa ostalim Šafa-

*

rikovim knjigam i sad je u knjižnici češkoga muzeja u Pragu. Kodeks je opisan opširnije samim Šafarikom u Gesch. der südsl. Literatur III 221—224 i u bečkom Jahrbuch der Literatur 1831 Notizblatt Nr. 116.

2. Šišatovački pisan na papiru u XVI vijeku, takogje po prvobitnoj redakciji. Katalog Šafarikove knjižnice kaže, da je rukopis dijelom god. 1541 pisan bio a dijelom poznije (str. 111). Cio rukopis ima 137 listova u 4-tini. Rukopis se nalazi sada u knjižnici muzeja u Pragu gdje dogje sa ostalim knjigama Šafarikovim.

3. Hilandarski pisan na papiru u 8-ni takogje prve redakcije, ali niti je veoma star niti je cio, jer nedopire nego do 108 §. (Šaf. Památky u predgovoru Zak. Duš.) O njemu neznamo ništa opširnije kazati, nego da ga je prof. Grigorović prigodom svoga putovanja 1846 god. vidio u knjižnici Hilandarskoga manastira.

b. Prvoga razreda ali preinačenoga sloga:

1. Ravanički pisan (1650—1687) na papiru u 8-ni ali u preinačenoj ponešto redakciji, gotovo perifrazi; zauzimlje 75 listova, ali su listovi od 17—24 iskubeni. Sa Šafarikovom knjižnicom dogje u knjižnicu češkoga muzeja u Prag, gdje se i sada nalazi. Šafarik kaže da je taj rukopis dobavio u maju 1831 g. ali ne kaže odkle. Opširniji opis u Šafarika Gesch. der südsl. Literatur III 225.

2. Rudnički pisan okolo 1700 god. isto je tako preinačavan kako i tek navedeni. Gdje se taj rukopis nalazi nije nam za sada poznato, ali njegov prijepis nalazi se u knjižnici češkoga muzeja, prijepis koji je po svoj prilici Šafarikom pregledan bio, jer s njegovim rukopisima tamo i prispje.

3. Save Tekelije rukopis kruto je osakaćen preinačavanjem i obnovljivanjem. Ima 24 lista u malom fol. a pisan je na papiru. Opširniji opis i ocjenu gledaj Šaf. Gesch. der südsl. Literatur III 225—227 i Серб. лѣтоп. knj. 99 str. 2—3. Sad se nalazi u biblioteci Tekelijanuma u Pešti.

4. U narodnoj biblioteci u Biogradu nalazi se u rukopisu pod br. 38 i Zakonik Dušanov. Cijeli je rukopis pisan po svoj prilici u XVIII vijeku na 114 lista na 16-tini. Samo je 66 listova napunjeno zakonima svakojakim, ostalo ili je prazno ili je ispisano molitvama i zapisima. Zakonik ovoga rukopisa za čudo se slaže s tek navedenijem rukopisom Tekelinijem (srav. Novaković Zak. Stef. Duš. str. XVI).

5. U biblioteci srpske patrijaršije u Karlovcima nalazi se prijepis zakonika još mlagji od navedenoga pod br. 4. On je u rukopisu koji ima 50 listova na 8-ni; zakonik počinje tek na 2 strani 36 lista. Redakcija je još slabija od tekelijinoga rukopisa (Novaković Zak. Stef. Duš. XVI).

6. U ovaj razred, na koliko se za sada suditi može, jamačno spada i rukopis dalmatinski u kome je i kompilacija srpsko-vizantijska i o kome niže. Prijepis toga rukopisa nalazi se u nas.

U drugi razred dolaze:

1. Rukopis Rakovački pisan 1700 na papiru in fol. u manastiru malom Rakovcu (barem tako je u samome rukopisu zapisano, ali mu nije mnogo vjerovati, jer je to na ostruganom mjestu novom rukom zapisano). Cio rukopis ima 78 listova. Pošto se od g. 1849 zanj znalo nije, 1862 god. dogje opet na vigjelo u katalogu Šafarikovijeh knjiga; a sad je u knjižnici češkoga muzeja u Pragu. Šafarik opisa taj rukopis i njegovo tumaranje pobliže u Gesch. d. südsl. Lit. III 224—225.

2. Rukopis nazvani Šafarikom Kazanjskim prvim nalazi se u odeskoga profesora Viktora Ivanovića Grigorovića. On ga tako nazva po svoj prilici radi toga, što njegov vlastnik življaše u Kazanji. Bolje bi mu svakako pristojalo ime Svetogorski ili Atonski, jer ga g. Grigorović, kako nam sam kaza, dobavi u svetogorskom manastiru Hilandaru, gdje mu ga kalugjeri donesoše, ali se ne spominje da li iz skita sv. Trojice ili iz manastira sv. Pavla. Zakonik zauzimlje od 208—242 lista u rukopisu sadržećemu osim toga nomokanon pisani na papiru u XV vijeku. U ovom zakoniku zamjetismo dva tri paragrafa o kojih se ne sjećamo da smo ih u dosadanjim izdanjima vigjali. Cijeli rukopis ima 242 u 8-ni a nalazi se i sada u prof. V. I. Grigorovića u Odesi.

3. Tako zvani Kazanjski drugi, sastoji iz 15 pojedinijeh listova iskubenijeh iz rukopisa pisanoga četverogranim ustavom, kako vlastnik njegov misli, u XIV vijeku. Hartija je njegova bombycina, format osmina. To 15 lista ne sadrži cijeli zakonik, pače i ti listovi na mjestima su tako prognjili da pokazuju ne malo i šupljotina pa po tomu znatnijeh praznina. Prof. Grigorović, u koga se taj rukopis i nalazi, drži da je stariji od Hodoškoga. U obziru proizhoda navedenih lista g. nam Grigorović kaza, da ih nagje 1845 g. u manastiru Struzi ne daleko Ohrida sasvim osebno ali zajedno sašitih. Po mjestu nahoda pristojnije bi mu bilo nazvanje Stružski.

4. U biogradskoj narodnoj biblioteci nalazi se na ostavi rukopis u kome osim Vlastarova pravilnika ima i zakonik Dušanov. Cijeli rukopis ima 165 listova papira u 8-ni, ali naš zakonik zauzimlje 25 listova gotovo pri kraju. Po mnijenju g. S. Novakovića pisan je pri svrsi XV ili barem u prvoj polovini XVI vijeka. Taj rukopis bi sačuvan porodicom popa Sime iz Dvorana blizu Prizrena pa po tomu bi i prozvan Prizrenskim. (sr. Novaković l. c. XII—XVI).

Slijedeće rukopise neznamo pod koju kategoriju uvrstiti, po nedostatku opširnijega opisa:

1. Po Šafariku u N. Nadeždina u Petrogradu ima rukopis koji je prije bio u manastiru bistričkom u Vlaškoj, ali ga pobliže ne opisuje. (Památky u predg. Duš. Zak.).

2. Prijateljskim putem bi nam saopćeno da se jedan rukopis našega zakonika nalazi i u g. Stjepana Ljubiše u Budvi. Ali o njemu nam nedostaje bližih izvještaja. Što Šafarik kazuje (u predgovoru k listinam III) a Novaković za njim ponavlja o rukopisu zakonika bajagi vigjenoga Grigorovićem u Struzi, uvjerih se iz razgovora s pošljednjim da se osniva na nedorazumljenju. Osim rukopisa navedenoga u drugom razredu pod 3., koji je prof. Grigorovićem nabavljen u Struzi, on ne vigje nikakva drugoga u tome mjestu.

Nijedan od navedenih rukopisa Dušanova Zakonika nije ili nije bivao osebice, nego je vazda s kakvim drugim rukopisom, oni ili bivaju u kakvu zborniku, ili su sa kakvim nomokanonom ili drugdje, ali tek vazda kako umetak ili dodatak obširnijega spisa. Naš je zakonik, u koliko je nama poznato do sada bio štampan:

a. Najprije 1795 god. po rukopisu Tekelijinu u Rajićevoj historiji IV svez. na str. 242—270. Izdanje je puno pogrješaka.

b. 1828 god. izdade ga Gjuro Magarašević po rukopisu Rakovačkomu u Srp. Ljetopisu III i IV svesci. Ni ovo izdanje nije kritički uregjeno.

c. 1838 god. Kucharski u svojim Monumenta juris Slovenici 92 pečata ga po ruk. Rakovačkomu koji mu Šafarik pozajmi; od sebe priloži njemački prijevod i objašnjenje.

d. 1851 god. Pav. Jos. Šafarik u svome djelu „Památky drěvního pisemnictví jihoslovanův i to: po rukopisu Hodoškom do §. 130, a ostalo po Rakovačkom.

e. 1856 god. Franjo Miklošić, s namjerom da Dušanovu Zakoniku doda latinski prijevod i komentar, izdade ga posebice po izdanju Šafarikovu.

Ova su dva posljednja izdanja svakako najbolja, ali je žaliti što nijesu varijante ostalijeh rukopisa privedene.

f. 1859 god. J. Gjorgjević objelodani u I svesci Srp. Ljetopisa iste god. Tekelijin rukopis.

g. Najposlije 1870 god. izdade ga S. Novaković u Biogradu po rukopisu prizrenskom koji se čuva u narodnoj biblioteci u Biogradu. On doda tekstu i varijante Šafarikova izdanja i objasnjenja manje poznatih riječi. Žaliti je samo da članci nijesu pečatani po redu rukopisa, nego po sistemu sastavljenu, obzirom na manje i više srodstvo pojedinijeh članaka. Svakako to izdanje ima tu zaslugu da je pristupno i široj publici.

Od prijevodâ, osim Kuharskoga, poznata su nam dva i to:

α) Njemački Engelov nevaljali prijevod (Geschichte von Serbien und Bosnien. Halle 1801 str. 293—310) po nekorektnom izdanju Rajićevu, koje je, kako vigjesmo, opet na temelju ispreinačavanoga rukopisa Tekelijinoga učinjeno.

β) Poljski prijevod Maciejowskoga u II izd. svoje „Historije prowodawstw Słowianskich (VI 352—382).

Prilično je dosta i raspravljano bilo o našem zakoniku i to, dakako, najviše od učenijeh ljudi slovenskijeh. Nama je napomenuti: od Srba: N. Krstića; od Rusa: Grigorovića, Nadeždina, Bodjanskoga; od Čeha: Šafarika, Palackoga, Jirečka; od Poljaka: Maciejowskoga, Kucharskoga.

Prijegjimo sada na Dušanove zakone koji se u njegovijem poveljam nalaze. Kako ustanove zakonika proizlaze od istoga vladaoca, neće možda s gorega biti ako mjestimice ustanovam izvagjenim iz povelja protivustavimo i njihove paralele iz zakonika.

I. U manastiru Hilandaru nahodi se povelja kojom Dušan, još kraljem bivši, potvrgjuje dar protosevasta Hrelje pomenutomu manastiru. Izdavalac njezin, arhimandrit Leonid, kaže: da je pisana 1332 godine, t. j. kako on dodaje: „pri samomu početku kraljevanja Dušanova“; ali mi znamo da je Dušan počeo vladati tek 1336 god., i da po tomu, ako je ta povelja doista njegova a ne očina mu, valja da bude koju godinu mlagja. Ipak ima biti pisana prije 1347 g., jer poslije nje Dušan se ne nazivlje više „kraljem“ kao što biva u ovoj povelji, nego „carem.“ Na koliko je objelodanjena ta povelja, nalazimo u njoj samo dvije ustanove zakonskoga značaja:

1. Кои соу отроци сь коньми, да нмь есть ꙁаконь: когда походи икономь кь оранию, или на которою либо работоу, а они сь нимь на конехь; да нмь кони не оуꙁимають се ни подь токарь да не подьлагають се, нь тькмо сь ними да походеть на кое годѣ дѣло црьковнее.

2. А кои соуть беꙁь конеи, да ороуть дьнь есенние и дьнь пролѣтние и да пожноуть его и иꙁврьхоуть, и дьнь оу винограде да работають.

Ulomak te povelje pečatan je u raspravi navedenoga naučnika: Описаніе сербской хиландарской Лавры u 4 knjigi Чтенія въ Обществѣ исторіи и древностей россійскихъ 1867 g. na str. 68—69.

II. Povelju kojom se ustanovljuje sloboda dubrovčanima kupovat žito u Srbiji prepisati nam je u cjelini njezinoj.

Пише кралевьство ми сие, да юсть вѣдомо всакомꙋ. створихь милость дꙋбровчаномь всѣмь;

1. Да си кꙋпꙋю жито по ꙁемли и по градовѣхь кралевьства ми свободно, да нмь никто не ꙁабави, ни властелинь ни владалць кралевьства ми.

2. И кто нмь продаю, и томꙋ да нѣ ꙁабаве ни ѿть кога, да продаю свободно.

3. Кто ли се ѡбрѣте ꙋчинивь нѣкою ꙁабавꙋ дꙋбровчанинꙋ или ꙁемлѣнинꙋ, кои мꙋ продаю жито, да приме гнѣвь и накаꙁанию ѡдь кралевьства ми, и да плати кралевьствꙋ ми .е. сьть перперь.

Potpis: Стефань краль. Pisano je u Nerodimlju 14 augusta ali godine nema, ipak se može uzeti da je pisana megju 1336 i 1347 godinom. Pečat je otpao. Originao se nalazi u tajnom bečkom arhivu gdje bi prenesen iz dubrovačkoga. Pečatana u Mikl. 119.

Povelja koja u Mikl. slijedi prepisanoj, sadrži ustanovu više sa svojstvima obveze megjunarodnoga prava nego li državnoga zakona.

III. Darovna povelja kalugjeru živšemu u пирьгоу blizu Hilandara izdana megju god. 1336—1347 ima slijedeće ustanove:

	(U zakoniku)
1. И где се обрѣтаю людию келлию спасови пирьга ꙋ Липлянн и ꙋ Сꙋхогрьлѣ или инде где, ослободи ихь кралювьство ми ѿть поꙁоба и приселице, провоꙁа, соколарь, псарь, оранию, жетве, сѣнокоше, винограда, градныхь работь, воиске и просто рещи ѿть всѣхь работь кралювьства ми малихь и великыхь.	§. 35. И що соу села црьковнаа и люде црьковны, да не грѣдоу оу неропшинѣ царьства ми, ни на сѣно, ни на ѡраніе, ни на виноградь, ни на единоу работоу, ни малоу ни великоу. Ѿть вьсѣхь работь ѡсвободи царьство ми, тькмо да работаю црькви. Кто ли се ѡбрѣте иꙁьгнавь метохію на неропшиноу, и прѣслоуша ꙁаконь царьскы, тьꙁи властникь да се распе и накажеть.

2. И да нмь нѣсть соуда раꙁвѣ прѣдь кралюемь и прѣдь нкономомь настоюцинмь.

3. Нь да работаю црькви ꙁаконом светаго Савы, що нмь повелѣва нкономь, ꙗкоже юсть писанно въ хрїсовоули дѣда кралюевьства мн, светаго кралꙗ.

§. 34. Црьковни людїе о вьсакои правдѣ да соудеть се прѣдь своими митрополити и прѣдь епископи и игоумени. И коꙗ соуть ѡба чловѣка едне црькве, да соудеть се прѣдь своею црьквїю, аще ли оть двѣю црькви боудета два чловѣка, коꙗ се соуде, да нмь соудеть обѣ црькве.

Potpis: Стефань вь Христа бога вѣрьнын краль. Pečat otpade. Naznačenje dana i godine nema. Originao je u manastiru Hilandaru. Pečatan u Mikl. 120—124. Ostala se izdanja tamo napominju.

Ustanove slične navedenim u tek što naznačenoj povelji nalaze se još u tri povelje Stjepana Dušana; dvije su štampane megju ostalijem u Mikl. 133—135 i 136—139 a treća Daničićem u Glas. dr. srb. slov. XV str. 369—377.

Ako grčki pisani χρυσόβουλλον ά Στεφάνου τοῦ κράλλη za manastijer sv. Jovana kod Seresa pripada Dušanu, tad je i on kao i gore navedena povelja sastavljen prije 1347 g. On sadrži 3—4 ustanove o slobodi manastiru darovanih dobara. Pečatan je u Glasniku srp. učenoga društva XXVI 20—24 s prijevodom M. A. Petronijevića.

IV. Poveljom izdanom na saboru u Skoplju 1347 god., osniva se episkopska stolica u manastiru Ljesnovskom. O njemu darovanim selima i ljudima postanovljuje se:

1. И що соу села и люди црьковни сь всѣми оукаꙁанїи и правинами, ѡсвободи светою царство ми ѡть всѣхь работь светаго царства ми, великыхь и малыхь, и оть писа и оть поꙁоба и оть приселице и оть наметькь и приплате и поклона царьскаго, и оть града и провода поклисарь, и оть глобе и поданка и прѣбиние, ѡть псарь и геракорь и всакого поноса господскаго и оть сокꙗ и днминие и перперакꙗ и десетка житнога и виннаго и всакого десетка живаго и наметка свинскаго и ѡвчега и вонске и оранниꙗ и копанниꙗ и всакаго нападлинꙗ работнаго, и просто рекше оть всѣхь работь великыхь и малыхь.

2. И да не ѡблада никто црьковню, ни людми црьковними ни селы, ни всею областию црьковною ни кепалиꙗ, ни севасть, ни кнеꙁь, ни

соудиꙗ, ни глобарь, ни прахторь. сиꙗ ꙗже рещїи никто оть владоущихь по ʒемли светаго царства ми.

3. Тькымо да ѡблада всѣмь тѣмь црькывь светаго архангела и епископь.

4. И ѡ нозобѣ да даваю ѥдноу криноу прѣводноу ꙗкоже иниѥ црькве.

5. И ѡ соудѣ що се не може расоудить прѣдь епископомь да греде прѣдь царство ми, а инде нигдере да имь не боуде соуда.

6. И вражда ако се слоучїи кь метохїи да ю оуʒима црькывь а инь нитко, такождє и ксака глоба да ѥсть црьковна . . . .

7. И що ѥсть планина црьковна и пашища и ʒимовища всѣмь тѣмь да ѡбладаѥ црькывь стетаго архаггела.

8. Аще ли кто научеть по силѣ пасти или ʒимовати, да даѥ травниноу црькви по ʒаконоу.

Potpis: Мил. бож. вь Христа бога благовѣрны царь Стѣпань. Pisana je na hartiji ali nema početka. Saobći je arhimandrit Leonid u Glas. srp. učenoga društva knj. X (novoga reda) str. 285—286.

V. Po svoj prilici to bijaše 1348 god. kad Dušan izdade hrisovulju kojom osnivaše manastir sv. arhangela Mihaila i Gavrila u Prizrenu. To je najprostranija, najbogatija sadržajem i najvažnija za srpsku historiju povelja, megju svijem koje su pisane bile u srpskim zemljama. U njoj nalazimo i najvišu količinu važnijeh ustanova. Prepišimo glavnije:

Glede zemalja u Sjenjanima zakonotvorac kaže:

И оучини царство ми Сѣнанамь ʒаконь.

1. Да онʒи винограды сами граде и теже, а да имь не оуʒимаю льна, ни ꙗгньѥтинь, ни коудра, ни да имь ѥ дальнѥга поути.

2. И пакы повѣдѣ црьствоу ми како ʒемьлище мало имаю, да оноуʒи ʒемлю коꙗ ѥ была црькви оуʒета оу нихь селѣ, тоуʒи ʒемьлю да си подѣле и да си ю имаю а да ороу црькви на брьнꙗшьчи на стльпѣхь црьковнихь що имь ѥ ʒаконь: три дьнїи ѥсени ʒаманицомь, и трїи дьнїи прѣмалѣтние, и вѣдьбоу и трїи дьни сѣна да косе на бранꙗшчи ʒаманицомь а инамо да ихь не женоу на сѣно ни на ораниѥ.

3. И все да свръстоую како имь вели игоумьнь, инε работе да имь нѣсть.

Nekoliko niže dolaze ustanove o dohodcima mjesta Šiklje i gornjega Pilota:

1. И що соу оу Шикли црькве света Варвара и Кьрьсти що соу оу нихь винограды да се ѡт нихь оуʒима великои црькви архаггелоу вина половина.

2. И попове латиньсци кои соу оу Шикли тере дрьже винограде ба-щинне, да даю всаки попь чьбрь вина црькви.

3. А ине работе да имь нѣсть ни подаиька.

4. И приложи царьство ми доходькь оу горьнюмь Пилотѣ, що соу да-вали царствоу ми чьбре вина този да даю црькви.

A malo niže:

1. И доходкь светои богородици Коупѣлиничкои оу светомь Срьгии .лг. споуди соли вьсако годище.

2. И що ю доходькь царства ми оу Барѣ акростикь сто перперь този бараномь оставихь.

3. А да даю црькви масла десеть товарь, а оу товароу четири на десете стари и да ю носе арбанаси.

4. И на Широкомь Бродоу да се даю црькви четыри ста споудьь соли всако годище.

5. И оть Призрѣна оть царине да се даю доходькь црькви всако годище тисоуча перперь.

6. И трьгь прѣдь спасовѣмь диемь а дрѹгїи прѣдь архаггловѣмь да се збира црькви.

Na drugome mjestu glede zabjelâ naregjuje:

1. И на сию забѣле кто оуждене пасти по игоуменовоу реченїю, всакь да даю травниноу како ю законь.

2. Кто ли оуждене посилиюмь да плати царствоу .т. перперь а црькви доходькь по законоу.

Ali najbogatija grupa važnijeh zakonskijeh ustanova ove povelje dolazi pri kraju njezinu; evo ih svijeh:

1. Законь срьблюмь: да работаю оу недели два дьни надимницомь що имь вели игоумень и да ороу бѣдбоу всакога жита, и все свръстовавше оусоути и сѣно црькви да косе колико ю трѣбѣ и виноградь да тежїи всакь по законоу како оу Стоуденици оу светаго Сумеона.

2. И да даю стась югнюттиноу и испорькь и льна трїидесети повѣсьмь мѣрныхь.

3. И да даю бирь доуховноу на одрицомь, лоукно жита воли два динара.

4. И да носе праздникоу дрьва и царевоу приходоу и патриархововоу.

5. Такогю и о божики а Срѣдьскаа и Село и Рабча да даю лоучь.

6. А вса горьскаа села и Шикли да стою оу манастыри на пара-моунѣ колицѣмь вели игоумень.

7. И арбанаси кои се обрѣтаю оу црькве да работаю како и срьблю.

8. И да даю оть одра динарь воли полоучиницоу жита.

9. И властеле кои се обрѣтаю оу цръкве да ѡроу всакога жита бѣдбоу.

10. И що оуȥоре да ȥаклаун и сѣна да коси днь и ȥдеґю, и по стать виноградь и поуть сь игоуминомь.

11. И милостию божиωмь и благословенїемъ господина патрїарха, кур Ѡникїа и всега ȥбора повелѣ царство ми: да сѣда игоумнь светаго Стефана и пандократоровь и архаггеловь на ȥборѣ на ѡсобиѣ трапеȥѣ сь игоумни ȥабрьдьскими.

12. И да се стави игоумнь ондѣ оть киновию кога иȥбере патрїархь и царь сь ȥговоромь братию монастырьске.

13. Ако ли се не обрѣте таквь подобнь да се приводїи ѡть хиландара.

14. И да се не иȥмете игоумнь раȥвѣ велика дѣла иконома и еклисиарха.

15. И всакога владьца да не стави царь, ни мастиникь царевь раȥвѣ игоумнь ȥговараю се ȥ братиюми.

16. И да се стави икономь и еклисиарь и дохиарь и параикономь калоуґиерь.

17. А бѣлць да иѣ владалць оу манастыри: дворане бѣлци да не стое оу дворѣ нь да им се да стань иȥвьнь манастыра.

18. И да се праȥноую праȥдникь црьковныи ноюмбра .и. днь.

19. И кьди приходи митрополить на праȥдникь да се дароую на десеть перпер, вола ждрѣбьць.

20. И кьди приходи патрїархь вь манастирь да му се дароую конь, и кьди ставїи игоумна конь.

21. И да иѣ волнь игоумнь нища отьдати ни оучинити беȥь ȥговора иконома и баще и еклисиарха и дохиара.

22. А мѣртикь хлѣбныи и виними, како ю оуȥакониль светыи краль оу Баньскои.

23. И да се даю кисѣль хлѣбь всѣмь юднакь, оу срѣду и оу петкь и у пидѣлиникь юдномь дие хлѣбь, а вино иси ютра и вечерь.

24. А оу посте всакыи днь юдномь раȥвѣ соуботе и неделю.

25. И да ю выноу трапеȥа, ако ли се кто ѡбрѣте старць болнь да моу се даю мѣртикь юко и на трапеȥѣ.

26. И да се даю на дьмитровь днь благославение игоумену .и. перперь, а црьковьникомь по четири перпере, а проучїимь калоуґиеромь по трїи перпере.

27. И да се даю калоуґиеромь капамь по двѣ юрниѣ и вльна да се даю калоуґиеромь всѣмь юднако ками кои ю оу Баньскои и клашию.

28. Калогиерние да соу оу послоушанние игоумена и прьвыхь брать, а кто ли не име слоушати да се изведе ис порте и да се дае на портоу .ві. мѣртника.

29. И кто се обрѣте калоугиерь ҫакоупоуе жито или вино или динаре дае оу каматоу, да се ижденe.

30. И да не ходи калоугерь извьнь манастыра не благословив се оу игоумна, а игоумень да с инимь поснла кога игоумнь хоке.

31. И да нѣ воиске ни едномоу чловѣкоу црьковномоу: ни влахоу, ни срьбиноу.

32. И да не работаю ни едне работе црьковне: ни ѡраннꙗ, ни копаннꙗ, ни жетве, ни врьшитбе, ни гиерахара, ни псара, ни поноса, ни намета, ни провода, раҫвѣ прихода царева да до меги носе лихо града.

33. И да дае село криноу прѣводиноу едноу, а оу кринѣ: .кд. кьбли цареви и соли два динара на ꙗсли и ѡглавь а ꙗсльне перьпере да не даю ни покровьца.

34. И ако се ҫгоди всѣмь црьквамь на градь, а они да не идоу, да направлꙗю свои градь.

35. И да е панагюрь на архаггеловь дьнь.

36. И що е доходкь оть латинь тоҫи да е црькви, а да не има ҫань посла ни едьнь киефалиꙗ.

37. А добиткь црькови, овце, да пасоу брогиане а ине работе оу жоупоу да нимь нѣ, а да ѡроу црькви и сѣно косе дома.

38. А да нимь се дае мѣсечина ҫа овце и травьнина да нимь се не оуҫима.

39. А кобиле да пасоу власи Доброушиници а да нимь се дае бѣлѣгь на дмитровь дьнь на два ждрѣбца, волꙗ десеть перперь и мѣсечина и гоуни и клашние.

40. А да даваю выноу доходкь ꙗко и инїи власи.

41. И да се дае мѣсечина братиꙗмь двѣма на десете все пшенице, како им се и оу Баньскои дае, и спрениꙗ двадесети и четыре мѣхе, а мѣхь .рк. литрь и сировь толикогие а сирь .ѕ. литрь и соли трии кьбли, и коже говегие трїи.

42. И да нимь се дае по ѡкрои и по клашиахь, и на вьскьрсение по перперь и вина да нимь се дае, како и калоугиеромь оу манастыри, тако и инимь.

43. И да нѣ похраниениꙗ владичкога ни оу едьномь селѣ црьковномь.

44. А ҫа болницоу како е оуҫакониль крал такоҫи да стои .ві. ѡдра.

45. И кто се раҫболи да е оу болници а хромца и слѣпца да нѣ.

46. **И кьди се пре сами людиє црьковнїи, да имь никто не соудїи разкѣ игоумнь, а що се пре сь нитми людмц за враждоу за землю, за конь, за проводь, да идоу прѣдь цара, а за иие соудове прѣдь митрополита и прѣдь игоумна.**

47. **И котла архагговѣмь людьмь да нѣсть сь иитми жоуплаии, развѣ мегю собомь вь архаггелѣ.**

48. **И гдѣ любо боуде соудь, глоба да ю црькви.**

49. **И ако се обрѣте на црьковномь члов̃екоу вражда: половина набодьчии, а половина црькви, и вражде и глобе.**

50. **А що ю область доуховна по селѣхь архаггеловѣхь и окроузѣхь и о бири и о югьнютинахь и о распоустѣхь и о глобахь доуховныихь, митрополить тѣмь да не ѡблада, развѣ игоумьнь: юре за този . . . . .**

51. **А що соу расѣюници митрополию призрѣньске по селѣхь архаггеловѣхь оу Подгори, да ними облада митрополить како и ѡть испрьва.**

52. **И пакь да работаю црькви архаггеловѣ како соу работали и прѣгю кьди соу были властельсцїи.**

53. **А кто се обрѣтаю попове оу всои ѡбласти архаггеловѣ да имь ю законь о винограде и о оранїи и о инои рабоѣ како ю законь оу Стоудениции и оу светаго Сумеона . . . .**

54. **Законь влахомь: да даю оть петьдесеть ѡвцоу сь югнютемь, а дроугоу юловоу и с роуны.**

55. **И да даю годище престоупаюкиє конь, вола трїидесети перпер, како соу давали царствоу ми, а по семь царю да не даю.**

56. **И да даю оть клѣтища югиѣтиноу и испоркь.**

57. **А кои соу поклоньници, да се сами десеткоую; да даю юсени покрове а пролѣтїи по два брава ювлова.**

58. **А власи кои соу оубози да теже вльноу црьковноу, що имь повелѣва игоумнь.**

59. **А инии власи да даю ѡкрою и клашию.**

60. **И соль да носе, и оу зимищи да косе сѣно кобилами и гради да напралюю и югьнила да граде и настоухе да блюдоу оу кобилахь и жито да носе и товарь сь игоумьномь.**

Vrijedni su još spomena u ovoj povelji, osim zakona, dvije izreke careve iz kojih se vidi ograničenje njegove zakonotvorne i naredbene vlasti: Na jednome mjestu kaže: **и заповѣдаю, паче же и проклинаю сь симь богосьбраниимь светыимь сбором ь**, a na drugom mjestu još jasnije: **и за землю на Блатьца, зговори се царство ми сь господиномь и отцемь ми патриархомь кур ь Ӏоаникюмь и сь всѣмь збором ь срьбскымь.**

Prvopis ove povelje ne dogje do nas, nego u njemu suvremenom prijepisu, koji sada zauzimlje 91 list pergamentni, ali na početku nedostaje barem jedan list, pri svršetku i više njih, a u sredini na četiri mjesta najmanje po jedan list. Mi neznamo ni gdje je taj prijepis jer izdavač to propusti kazati. Pečatana je J. Šafarikom u Glasniku društva srpske slovesnosti svez. XV str. 264—317.

VI. I dvije darovne povelje Stjepana Dušana, ruskomu svetogorskom manastiru sv. Pantaleimona, od 12 juna 1349 god., sadrže po koju zakonsku ustanovu. One su obje pečatane u raspravi arhimandrita Leonida „Историческое обозрѣніе Аѳонскихъ славянскихъ обителей“ u XXII prilozi k Херсонскимъ епарх. Вѣдомост. 1867 g. str. 21—27. Štampane su i u Гласнику срп. учен. друштва XXIV str. 232—237.

VII. Slijedećom poveljom Dušan ustanovljuje pravila po kojim će se upravljati odnošaji trgujućih u Srbiji Dubrovčana. Premda se na prvi pogled čini, da povelja sadrži samo megjunarodni ugovor, ona je ipak i po sadržini i po formi puki zakon, i to tako tvrdi, da je snabdjeven svijema zahtjevima ustava tadanje Srbije, t. j. on bijaše izdan privoljenjem „vlastela“ i careva nasljednika na prijestolje, dočim sa dubrovačke strane niti ima kakva potpisa, niti je dokumenat sastavljen u formi ugovora. Zakon je izdan 20 septembra 1349 god. Po njegovoj važnosti mi ćemo ga svega ovgje prepisati, razdijelivši mu sadržaj slijedećim načinom:

И ѡдь селѣ напредь сикоѕи ȣчини милость царство ми градȣ дȣбровьчаномь.	(Paralele iz zakonika)
1. **Да гредȣ своими главами, иманиѥмь своимь и иихь трьговьци с кȣпломь свободно беѕь ѕабавѣ по ѕемьлїи царства ми и кралѥвѣ, да имь никтоѡ нищо не ȣѕмѣ по силѣ ни ѕабави: ни властелинь царьства ми ни кралѥвь властелинь. да ни кто любо ѕемли царства ми и кралѥве тькмо да ходе свободно.**	§. 103. **Трьговци, кои греде по царевои ѕемли, да неволинь ни кои властелинь, ни кои любо чловѣкь ѕабавити по силѣ или ѕаграбити коуплю, а динаре моу силомь наврьки. Кто се обрѣте силомь растоварикь или раѕбалавь, да плати .ф. нерпер.**
2. **Ако ли се ѡбреще кто ȣѕемь що любо по силѣ ȣ ѕемли царьства ми и кралѥвѣ, кьсе тоѕи да плати царьство ми ономȣѕи, комȣ бȣде що ȣѕетоѡ, а тогаѕи кривьца да ище царьство ми и да ȣѕьме на нѥмь,**	§. 162. **А що се где слоучи комоу, или гостоу или трьговцоу или калоугѥроу, ако имь что оуѕьме гоусарь, или тать, или коѩгоде ѕлоба, да идоу соудїамь и кнеѕемь или кь цароу, да имь плате соудне и кне-**

кто бѹде ѹзель и ѹчиниль злош коѥ.

3. И нихь трьговьци, с трьгомь кьто люби ити ѹ ниѹ земьлю, с трьгомь с кѹпьломь да греде прѣзь землю царьства ми и кралѥвѹ свободно безь забавѣ.

4. Тькмо шрѹжиꙗ да не носѣ: ни ѹ Бѹгаре, ни ѹ Басарабиню земьлю, ни на Ѹгрѣ, ни ѹ Боснѹ, ни ѹ Грьке ни инамо камо любш ѹ тѹгю земьлю, тькмо ѹ земьлю царьства ми и кралѥвѹ; кьто ли се шбрѣте понесь шрѹжиꙗ ѹ ниѹ земьлю, да мѹ се вьсе този шрѹжиѥ ѹзьме.

5. И кто греде ѹ Дѹбровникь и изь Дѹбровника, да им се не ѹзима царина на Требиньи, да ни на ѥдьномь пѹти ни на бродѹ: да ходи всаки свободьно безь забаве.

6. И шще трьговци дѹброчанѣ, кои се шбрѣтаю по трьговѣхь царьства ми и кралѥвехь, що им се слѹча кои любо сѹдь, да се сѹде предь царининкомь и кьнеземь а или предь кѥпалиѡмь, кои бѹде града тогози, закономь родителꙗ и прародителѣ царьства ми.

7. И за снѥзи да гредѹ предь царьство ми на сѹдь: за крьвь и за земьлю и за проводь и за чловека и за сводь, и за ино ни за що.

8. И кьди пріи латининь срьбина, да да латининь срьбинѹ половинѹ латинь а половинѹ срьбаль зови или царь, что боуде изгоубиль, а царь да ище кѥфаліѥ и властеле, коимь боуде поуть прѣдань и страже даие.

§. 177. Станьници вьси царевѣ да идоу прѣдь соудіѥ, что имаю соудь междоу собомь, за враждоу, за гоусара, за тата, за крьвь, за приемь людьскы.

§. 91. Аще соу отроци, да се соудеть прѣдь своими господари, како любеть, за свое дльгове, а за царевѣ да гредоуть прѣдь соудіѥ: за крьвь, за враждоу, за тати, за хоусарѣ и за прѣемь людскыи.

§. 188. За три работе: за невѣроу и за крьвь и за разьбои владноучьскыи, да идоу прѣдь цара.

§. 130. Како есть быль законь оу дѣда царева оу светаго кралꙗ, да соу веліимь властеломь веліи

свєдокє, такождє и срьбинь кьди прии латинина, да мꙋ даѥ свєдокє половинꙋ латинь по ꙁаконꙋ, како сꙋ имали ꙋ родитєлꙗ и ꙋ прародитєлꙗ царьства ми свєтаго кралꙗ.

9. И гдє комꙋ даѥ дꙋбровьчанинь свои добитькь комꙋ годє трьговьцꙋ тєрє мꙋ одь нѥга ꙋ бьхь ꙋдрить, да сє кльнѣ латининь ꙁа тоꙁи, да бꙋдє вѣровань по ꙁаконꙋ, како сꙋ имали ꙋ родитєлꙗ и ꙋ прародитєлꙗ царьства ми.

10. И кои трьговць кꙋпи конꙗ на трьгꙋ, и плати ꙁа нь царинꙋ, да рєчє цариникь дꙋшомь, єрє єсть тоꙁи конꙗ кꙋпиль, и ꙁа нѥга платиль царинꙋ, а тати нє ꙁьнаа, да мꙋ ꙁа тоꙁи свода нєсьть, ако ли га такоꙁи нє ѡправи цариникь, да да сводь ꙋ кога ѥсть кꙋпиль.

11. А кои любо трьговьць доведе кѡнѥ кꙋпивь иꙁь тꙋгѥ ꙁемьлѣ, а поꙁнаю сє, да сє кльнє тьꙁи трьговць самь дрꙋги, єрє га ѥсть кꙋпиль ꙋ тꙋгѥн ꙁемьли и нє ꙁьна тати и гꙋсара, да нє даѥ ꙁа тоꙁи свода.

12. Да ако си ꙋꙁлюби сиꙁи, кои га поꙁнава, ꙋꙁєти конꙗ, да си га ꙋꙁьмѣ, а ономꙋꙁи да пода трьговьцꙋ цєнꙋ, що бꙋдє подаль ꙁа нѥга.

властєлѣ поротьци, а срѣдинмь людємь противоу ихь дроужина, а проуїнмь ихь дроужина да соу поротьци.

§. 135. И ѡтрокє, что имаю властєли, да ихь имаю оу баштиноу: ако прости ємоу властєлинь или жєна єго или сынь єго, то да ѥсть свободно а ино ничьто.

§. 143. И ако ли кто що оухвати оудавлєно или оукрадєно лицємь, или силомь оуꙁєто боудє, вьсакы ѡ томь да да сводь, ако ли кто коупи гдє любо, или оу ꙁємли царєвои или оу инои ꙁємли, виноу да дасть сводь, ако ли нє да свода, да плати по ꙁаконоу.

§. 193. И сводь коньскын и иныихь добытькь, или кои годѣ, правьда, что сє гоуси или оукрадє, томоу да даа сводьника да плати вьсако самосєдьмо; ако ли рєчє: коупихь оу тоуѓои ꙁємьли, да ѡправє доушєвиници оть глобє. Ако ли га нє ѡправє доушєвиници да плати ꙁь глобомь.

13. И кьди царьство ми приходи ꙋ трьгь, да мє почьтꙋю и дарꙋю своомь волємь, како ѥсть подобно цара (почитати), а посиланога дара и ꙋꙁєтиꙗ да имь нєсть.

14. И ако сє царьство ми сьвади ꙁ Дꙋбровникомь, що сє ѡбрєтаю дꙋбровчанѣ по ꙁємли царьства ми, да им сє постави рокь ꙁа .г. мѣсєць, да сє испратє свободно беꙁь ꙁабавѣ, и да походѣ, а ꙁ градомь да сє ратꙋю царьство ми.

15. И що се разьбние древо бенетьчко и дубровьчкоо, що утече у землю царьства ми и кралиеву, да се не узме нищо, да иесть свободноѡ.

16. И кои трьговци греду по земли и трьговехь царьства ми и кралиевѣхь, да плакꙗ всаки царину по закону, како су давали у родитель и прародитель царьства ми.

17. И за судовѣ и всако ѡправданние, како су имали у родителꙗ и прародителꙗ царьства ми, такози и ѡдь диньсь напреда да имаю.

18. И за вьсе да иесть судь на Желѣзнои Плочи, како иесть и ѡть прежде било.

19. И од сели напрѣда да не прѣиме ни узьмѣ никьто залоге ни одь властелина царьства ми ни кралиева ни кога любо дрьжаннꙗ царьства ми и кралиева; кьто ли се ѡбрѣте уземь, да залогу тузи поврати ѡпеть а за що ие прѣиель, да му се тази куплꙗ упадьнѣ.

20. И потврьди нимь царьство ми законѣ и повелѣ, що су имали у родителꙗ и прародителꙗ царьства ми, како да иесть нищо не потворено.

21. Що су залоге заложенѣ кога любо мала и голѣма изь землѣ царьства ми и кралиевѣ, да се ищу судомь и правьдомь.

И ѡще шь инми сикози утькми царьство ми:

а. що се обрѣтаю людние царьства ми, кои буду пришьли у Стонь по толѣ, кьди га ѣ дало царьство ми дубровьчаномь, тези люди царьства ми дубровьчанѣ да одьженуть.

б. и що буду прѣузели землю царьства ми прѣзь мегю, коꙗ иесть била мегꙗ у родителꙗ и прародителꙗ царьства ми светаго кралꙗ, ако буду и виноградe по нюи насадили прѣзь мегю, вьсе да ми поврате.

в. и за Млѣть да не имаю печали ни за що, тькмо да иесть царьства ми, како иесть прѣжде било у родителꙗ и прародителꙗ царьства ми.[1]

И симзи ѡбразомь писа царьство ми: записахь три хрисовулѣ, едьна да стои у царьства ми, а друга у Бенецехь у дужда, а третиꙗ у Дубровьнице. И записа се сизи златоѡпечатьни хрисовуль царьства ми вь лѣто. ҂ѕѡни., индикта .г., мѣсеца сектебра .к. дьнь.

Potpis: Стефань вь Христа бога благовѣрни царь Срьблемь и Грькомь.

Originao na koži i prijepis na papiru XIV vijeka nalaze se u tajnom arhivu u Beču. Prije se hranjahu u Dubrovniku. Pečatan u Mikl. 146—149.

[1] Posljednje tri tačke u povelji ne stoje na kraju, ali imajući one više svojstvo prehodnih članaka ugovora nego li pravoga zakona, mi ih ovgje prenijesmo malo niže.

VIII. Povelja Dušanova pisana u Skoplju 21 maja 1350 god., — kojom dariva neke slobode i preimućtva crkvi sv. Bogorodice, koju sazida dijak Dragoje kod Gabrova, — sadrži takogje 3—4 zakonske ustanove za ljude i zemlje te crkve. Pečatana je u Гласн. срп. уч. др. XXIV 238—241, a prepisa je u sv. Gori arhimandrit Leonid.

IX. U povelji istoga cara pisanoj ujedno s caricom i s carevićem 1353 godine — kojom se dariva crkva sv. Nikole na rijeci Pšinju, mitropolitu Sereskomu Jakovu — nalaze se slijedeće naredbe toga samoga zakonodavca:

1. И сию ꙁи ꙁемлю више писанноую цркьвѐ светаго Николи, никто по силѣ да ю не тежїи, тькмо комоу ю даѥ митрополить иꙁь десетька;

2. Раꙁвѣ парикь що се обрѣта да си своѥ баштине тѣже беꙁь десетька, а що имоу тежати ꙁемлю црькoвноу лихо своѥ баштине, да даю и парици оть тогаꙁи црькви десетькь.

3. И Власи кои оугоне ꙁимѣ добитькь на ꙁемлю на црькoвьноу оу ꙁимище, да даю црькви травьниноу, по ꙁаконоу: такожде и Срьблѥ.

4. И никто на ꙁемли на црькoвьнои да не постави млина беꙁь хотѣниꙗ митрополитова, раꙁвѣ комоу да митрополить мѣсто да си оучини млинь, а да даѥ оть нѥга црькви половиноу.

5. И людиѥ жоупьсцїи кои винограде имаю на ꙁемли на црькoвьнои, да даю оть инхь црькви светомоу Николѣ по ꙁаконоу доходькь, що оу Скопии даю оть виноградь.

6. И никто, беꙁь хотѣниꙗ митрополитова, да не трѣби лаꙁа на ꙁемли на црькoвьнои, ни винограда садїи.

7. И комоу не хокѥ митрополить тоугѥмоу чловѣкоу ꙋ ономьꙁи селѣ, никто да га силомь не посадїи.

8. Кто ли дрьꙁне и оучини що по силѣ оть више писаниїихь, да плати царьствоу ми сто перперь, а црькьви сто.

9. И людиѥ црькoвиїи да даю црькви: коукꙗ, двѣ вѣдра ꙁвоньчате коꙗ соу четири оу чабарь светаго Николи.

10. И оу кога се обрѣтаю оу црькoвнога чьловѣка трьмке да дава светомоу Николи десето.

11. И да работаю црькви оу недели два днїи всака коукꙗ.

12. И що ѥсть било на людехь на црькoвиїихь сокь царьства ми, тоꙁи приложи царьство ни светомоу Николѣ.

13. И такоꙁи моу ꙁаписа царьство ми, како да моу ѥсть свободьно оть всѣхь работь царьства ми: оть жетве и сѣнокоше, оть поꙁоба, и оть жировине, и оть травнине, оть псара, оть (со)колара, оть приселице и оть приплате жоупьске: просто рекьши оть всега да ѥсть свободно.

*

14. **И да не метеха црьквию томьзи кефания скопьскы, ни кожьльскыи, ни кнезь, ни инь кто любо оть владоущїихь царьства ми.**

Za poveljom Dušanovom slijedi odmah potvrda sina mu kralja Uroša te iste godine. Prvopis ove povelje nalazi se u ruskom manastijeru sv. Pantaleimona na sv. Gori.

Avramović i Uspenski povedeni, po svoj prilici, tijem što već na prvom redku krnjega početka naše povelje dolazi ime kralja Uroša i što na kraju potvrde (koju oni možda uzeše za kraj same povelje) stoji i potpis kralja Uroša, pomisliše da je povelja ova bila izdana kraljem Stjepanom Urošem (III). Miklošić ne imajući originao pred očima povjerova zapisima navedenijeh putnika, ali sravnjujući datum povelje uvidje anachronizam, te zaključi, da je godina pogriješno zapisana (annus aperte vitiosus etc. mon. serb. 152). Sad pak pošto imamo cijeli tekst prepisan i pečatan arhimandritom Leonidom (u Гласнику ср. уч. др. XXIV 241—248) znamo od ista, da je povelja Dušanova, a potvrda sina mu Uroša V.

Potpisi glase na dno povelje: **Стефань вь Ха Ба благовѣрнїи царь Срьблемь и Грькомь**; a na kraju potvrde: **Вь Ха Ба благовѣрнїи Стефань Урошь краль всѣмь Срьблемь.**

Za posljednjega Nemanića, Uroša V (1355—1367) kako ne sretamo nikakva samostalnoga čina u državnoj upravi, tako ga nenahodimo ni na zakonodavnom polju. On se zadovolji potvrgjivati i ponavljati očine zakone: njegova sobstvenoga nigdje ništa nema. Tako u jednoj povelji od 1357 kaže: **по закону установленому всеуьстнаго збора, иже оть прѣжде господиномь и родителемь царьства ми свето почившимь царемь, иниже устави всакаꙗ правила, тази вса утврьждають царьство ми, зговоривь се сь госпогомь и матерню царьства ми, благовѣрною царицею Кура Еленою, и сь господиномь и отцемь прѣосвѣщенынимь патрїархомь курь Савомь и сь всѣми митрополити игумени и сь всѣми властели веле вьзможними подь рукою царьства ми и сь всѣмь збором срьбьскимь** (Mikl. 155—156).

U drugoj povelji koju izdade nekoliko poslije navedene ima izreka: . . . . . . **и да плати все самоседмо що нимь** (Dubrovčanima) **буде стрьль по законику царьства ми** (Miklošić 157—158). Zakonik o kome ovgje napominje, nije nikako novi kakav zakonski sbornik samoga Uroša, nego je to bez sumnje poznati zakonik otca mu Dušana.

Zakonske ustanove izdane samim Urošem nalaze se u četiri njegove povelje:

Prva je izdana 24 aprila 1357 godine na Ribniku pod Prizrenom (Mikl. 157—58). — Druga 25 aprila 1357 takogje na Ribniku (Mikl. 160—164). — Treća 29 septembra 1360 na Sjenicah (ibid. 168—169). — Četvrta 22 augusta 1362 u Onogošti (ibid. 169—171). Ove svekolike ustanovljuju pravila u odnošajima s dubrovačkim trgovcima. Prva, treća i četvrta ne sadrži nego po dva ili tri opća pravila odnoseća se k trgovini i k sudu dubrovčanâ u Srbiji, posve slična onijem koje vigjesmo i u već navedenim ustanovam.

Druga može se kazati ne sadrži ní riječi nam nepoznate jer su u njoj gotovo do slovno prepisane ustanove iz gorenavedene Dušanove povelje 20 septembra 1349 godine.

Od namjestnika kralja Vukašina (1367—1371) osim povelje od 1370 god., u kojoj potvrgjuje Dubrovčanima **хрисовȣлѣе и ȥаконе .... како сȣ ȥаписали ина господа и Степань царь** (Mikl. 179) neostade ni kakvih zakonskih ustanova.

Povelja pošljednjega cara od Srbije kneza Lazara, pisana u Kruševcu 9 januara 1387 god., premda kaže da se njome samo potvrgjuju **ȥакони що сȣ** (Dubrovčani) **имали ȣ прьве господе срьпске и цара Стефана**, ipak ta povelja sadrži posve samostalni zakon, kojega većina ustanova nema u poznatim nam zakonima Dušanovim, za to ih i prepisujemo.

1. **Ако се ȣчини коѥ пра мегȣ дȣбровчани и срьбли, да се постави половина сȣди дȣбровьчкихь а половина срьбль, да се прѣдь ними прѣ.**

2. **И да ѥ порота дȣбровчанинȣ негова дрȣжина, дȣбровчане, кои сȣ ондеȥи, или кои се нагȣ дȣбровчане ȣ наиближнемь местȣ.**

3. **Ако ли ȣȥьхотѣ обоои сведоучбȣ, кои се прѣ, да поставе половинȣ дȣбровчань а половинȣ срьбль; а одь ѡнехȥи сведѡкь да ниѥ вольнь побеки иниѥдь.**

4. **Ако ли ȣȥимаю коѥ прȣ саси ȥ дȣбровчани, такогерѣ да се сȣде како и срьбле: половина сась сȣдии а половина дȣбровчань.**

5. **И да не поȥива срьбинь дȣбровчанина на сȣдь инкамо, тькмо прѣдь ѡнеȥи сȣдие, такогерѣ и сасинь да се прѣ прѣдь ѡнемиȥи сȣдиѥми.**

6. **И да се не мȣче прѣдь господство ми, ни прѣдь кефалию.**

7. **И ако кои дȣбровчанинь кȣпи коньа, и ѡногаȥи коньа ако ȣхвати срьбинь или сасинь, и рече: ȣкрадень ми ѥ или гȣшень, да се ѡдкльне дȣбровчанинь, како ниѥ светьца ѡномȣȥи коню ни гȣсе ни татбе, нȣ га ѥ кȣпиль.**

8. **Ако бȣде драгѡ срьбинȣ ȣȥети свога коньа или сасинȣ, що бȣде даль дȣбровчанинь ȥа ѡногаȥи коньа, тоȥи да мȣ вратѣ, а коньа личнега да ниѥ вольнь ȣдрьжати.**

9. И где стане дубровчанинь на стану, ако буде онь прѣге сталъ на ономузи стану, да ние вольнь срьбинь стати ѡньдези безь негова хтѣния.

10. И кои годе дубровчанинь иде сь (своимь трьгомь) или сь тугимь по трьгов(ѣ)хь господства (ми) и по (зем)ли, како нимь ие биль законь прѣге у прьве господе и у цара Стефана, такози и сьда нимь ие законь.

11. И що даа дуброчанинь ср(ьбину) свое имание у вѣру, ако му за(пши) срьбинь, и рече: неси ми даль, да рече дубровчанинь своимь вѣрѡмь и д(ушомь), що му ие даль добитка, да му плакиа.

12. И куде иду дубровчане по земли господства ми сь трьгомь, где га убие гуса или ако га пок(рад)у у селе, да нимь плакиа околниа, що нимь узме гуса и що нимь се украде.

13. Ако ли ѡколниа не плати, да плати господство ми, (що) нимь се узме.

14. И да ние намета дубровчаномь у трьговехь господства ми.

15. И ко(и) се ие дуброчанинь забащиниль у Новомь Бр(ьду) тьзи да зиге градь и да чува, кои ли су гостие, и несу се забащинили, да нимь ие на вѡли, що нимь годе.

16. И ако се разбие дрѣво дубровчко у приморию у владанию господства ми, кои ие законь биль за този у прьвие господе и у цара Стефана, тьзи законь да ието и сьди.

17. И кто люби ити изь моие земле у Дубровникь или срьбинь или влахь или чи г(оде) чловѣкь на куплю, всак(ь) да греде свободно, да га не устави господство ми ни кефалиа господства ми, и що нимь ие биль за(к)онь при цару Стефану, тои и сьди.

18. И за трьгове поморске, кои су у владаню господства ми, а сланицѣ, куде су били трьгове у прьве господе и сланицѣ у цара Стефана, тудези да су и сьда, а инде нигде да не буду.

19. И що се прѣ мегу собомь дубровчане или се буде учинило у Срьблихь или у Дубровнику, да се прѣ прѣдь куньсуломь дубровчкимь и прѣдь нихь судиами, и що суди куньсуль и негове судие, на томь да стоие.

20. Ако ли би не хтѣль дубровчанинь стоиати на ѡномзи' суду, да ие во(льнь) куньсуль и негове судие о(нога)зи свезати и дрьжати, до где плати у що ие осугень. а да тогаи закона ние вольнь (потворити ни) кефалиа ни владалць.

21. И ако се случи смрьть к(ому) дубров(чанину) у земли господства ми, що ие негова имания (да за тои не) има посла господство ми ни кеф(алиа господства ми ни ни .... тко су у земли господства ми), тькмо да си е, кому га да онзи на смрьти (дубровчанину.

22. И да нне дубровуаномь посноногa дара.

23. И ако слуuн господству мн те)ре се свагу ѕ Дубровнником, да нмь приповемь (на .г. мѣсеца прѣге тога, како да сн нѕиду вси дубровчане с нманнем своем нѕ) ѕемле господства мн свободно, по толе да нхь ратuе го(сподство мн).

И сеи се повеленне господнна Лаѕара пнса се мѣсеца гениара .д. дань в славном граду господства мн Крушевцу вь лѣто ,ѕѡѕ(е). н снему повеленню господства мн мнлостннкь логофеть Ненада н Петарь жупань н челннкь Мнхо н кефалнꙗ Гонславь.

Za originao se nezna gdje je. Ali je prijepis jedan u tajnome arhivu bečkomu, a drugi u dubrovačkomu arhivu. Povelja je pečatana u Mikl. 205—207.

Te same ustanove potvrgjuje i Vuk Branković u povelji izdanoj istoga mjeseca (20 januara) i godine u Prištini, gdje se svakolika pravila Lazareve povelje u cjelini opet nabrajaju.

Povelja cara Lazara od 1381 god., kojom podlaže svetogorskomu ruskomu manastiru sv. Pantaleimona Spasovu crkvu u Hvostnu s njezinim dobrima, ne sadrži u sebi nego obično oslobogjenje crkovnih sela i seljana od danaka, rabota i jurisdikcije svjetske:

1. И освободнхь црькву Спасову н села нѣ ѡдь всехь работь н поданькь малнхь н велнкнхь.

2. Да нмь нѣсть прнселнце н градоѕнданїꙗ нн сокїꙗ нн псара нн соколара; н

3. Да не влада надь ннмн ннкто оть владущнхь по ѕемлн господства мн; тькмо кога поставн црьковь св. Панталенмона тан н да облада нма.

4. И да работають црькви що е ѕаконь монастырскы.

5. И да нмь нѣ суда нн прѣдь кнмь тькмо предь своимь представнтелемь, како е ѕаконь н друrнмь метохїамь светогорскнмь.

Ona se nalazi u navedenom manastiru u Svetoj Gori i štampana je u 22 prilozi Херс. епар. вѣдом. za 1867 god. str. 84—86 i u Гласнику ср. уч. др. XXIV 256—258.

U rečenoj prilozi ruskoga dnevnika, odmah poslije navedene pečatan je izvadak iz druge povelje Lazareve, izdane godinu prije kosovske propasti t. j. 1388 god. Njome se potvrgjuje dar nekolikih sela istomu manastijeru od rogjaka Lazareva (on ga nazivlje bratom) čelnika Mlije ili Mlse (челннкь Мльꙗ ili Мльса) i oslobogjuju se seljaci od carskijeh danaka. Zatim bi cjelinom štampana i u Гласнику ср. уч. др. XXIV 259—260.

Prije nego sa srpskoga carstva prijegjemo na despotstvo Srbiju treba nam obratiti pažnju na vrstu zakona, o kojim, ako se i nemože dokazati da su istekli upravo iz volje domaćega zakonodavca, ipak lako da su imali u Srbiji u neko vrijeme ugled i silu pravoga zakona. Mi pod tim razumijemo srpsku kompilaciju i preradke zakonskoga materijala crpena iz vizantijskih zakonskih zbiraka. U otsjeku za crkovno pravo mi ćemo vigjeti, kako je intensivna bila u Staroj Srbiji prevodilačka i kompilatorna radnja, na temelju vizantijskih izvora kanoničkoga prava: ovdje nam se ograničiti navedenjem kompilacijâ na temelju svjetskih zakona carigradskih.

Oslanjajući se na nama do sada poznate rukopise srpskoga roda i na izdanja takoga materijala, valja nam prije svega kazati da srpsko - vizantijska kompilacija gragjanskijeh zakona nema nego jedna, ali da se ona, podobno Dušanovu zakoniku, dijeli na dvije glavne redakcije, od kojijeh je jedna kraća a druga šira.

Kraća redakcija ima obično okolo tri desetka članaka i nosi natpis **благовѣрнаго и христолюбиваго цара Юстиніана законь о записаніи.** Ali natpisu nije vjerovati, jer neposredno iz Justinijanovih zakona trudno da je ikoji članak istekao, nego su gotovo svi porasli iz njihovih prekrajaka i iz poznijih proizvoda vizantijskoga zakonotvorstva. Glavni su izvor kraćoj redakciji bili vizantijski zakoni seoski (νόμοι γεωργικοί); uzajmljenih iz njih nabrojismo 13 članaka, dva su članka iz ekloge a jedna iz novele Konstantina Porfirogenita od X vijeka; ostalima izvori još istraženi nijesu. Većina se zakona odnosi na privatno pravo; nema nego samo njekoliko članaka o gragjanskom sudskom postupku a malo ih je više i o kaznenom pravu.

Od ove redakcije, nama su do sada, megju rukopisima srpske recensije poznata samo tri rukopisa, premda smo uvjereni da ih ima veoma više.

a. Hodoški rukopis u kome se nalazi i Dušanov zakonik (koji je već nami opisan na svome mjestu), sadrži i našu kraću kompilaciju. Sadržaj se dijeli na 33 članka. Po ovome rukopisu ona bi izdana senatorom Hube kao dodatak svojoj raspravi: O znaczeniu prawa rzymskiego i rzymsko-byzantinskiego u narodow slawiańskich. Warszawa 1868 s poljskim prijevodom sadržaja njezina. Kako je ta rasprava bila prevedena hrvatski od J. Miškatović (u Beču 1869), tako je preštampan i sadržaj kompilacije, a dodan joj je i prijevod na sadašnjem narodnom jeziku.

Ipak nije g. Hube bio prvi ni iznašalac ni izdavać ovoga pravnoga spomenika, jer je on izdan bio, kako ćemo niže vigjeti, u široj redakciji, još 1859 godine. Čuditi se da g. Hube, taj neumorni sabiralac zakonodavnih spomenika cijele Evrope, nije ništa znao o tome izdanju. Njemu se u ostalom nemože zanijekati zasluga da je izdanjem hodoškoga ulomka znanje o našemu spomeniku rasprostranio i pokazao njegovu znatnost.

b. Naš se zakon nalazi i u rukopisu svetogorskom V. I. Grigorovića, u kome je takogje Dušanov zakonik i koji je nami već opisan megju rukopisima toga zakonika. Slaže se i u jeziku i u sadržaju s hodoškim, samo što ovgje nedostaju dva §§. na ime: 29 i 30.

c. Ovoj redakciji pripada i **благовѣрнаго цара Юстиніана о ѕаписи ѕаконъ**, koji se nalazi u gore opisanom šišatovačkome rukopisu. I po sadržaju i po recensiji on je sličan rukopisu hodoškomu. Zauzimlje od 93 do 97 lista.

Kompilacija šire redakcije, osobito pogledom na količinu materijala, veoma se odlikuje od kraće. Šira, osim gotovo cijele kraće, kojoj smo većinu vizantijskih izvora označili, sadrži još više nego u dvoje ili u troje materijala, od toga što je u navedenom ulomku zakona seoskoga.

O vizantijskim izvorima šire redakcije mi nemožemo ovgje potanko govoriti, jer neimasmo još vremena predmet do dna istražiti, ali pri bježnom pregledu kompilacije zamjetismo najviše paralela: U novelam careva Justinijana, Leona, Adronika Paleologa starijega; — u Eklogi Leona Izavrjanina i sina mu Konstantina od 740 g. — u νόμοι γεωργικοί, od 740 god.; — u Prochironu Vasilija Makedonca od 878 g.; — u Epanagoge istoga cara od 885 g.; osim toga i u nekijem mjestima kanoničkoga prava. Najviše ih ipak nagjosmo u νόμοι γεωργικοί, zatim u Prochironu; u ostalijem izvorima zamjetismo samo po jedno, dva ili tri mjesta.

I od ove šire redakcije mi do sada znamo za veoma malo rukopisa.

a. U gore opisanomu Tekelijinu rukopisu ujedno sa Dušanovijem zakonikom, nalazi se i naša šira kompilacija. Natpis glasi: **благоүестиваго и христолюбиваго сьмодржавнаго вѣликаго цара Константина и Оүстиньїана Грүаскаго сь светѣишимь патрїархомь кирь Григориемь: сь кнеѕи и са велможи: и са болѩри благоүестиваго царства его въ Константинополи.** Razumije se da i natpis šire redakcije, kako što pri-

mjetismo i o užoj, ne govori istinu, pošto mi u široj nabrojismo najrazličnije izvore. Nebrojeći uvod, u kome prije svega dolazi nukanje sudijam da pravo sude i naznačenje kazne za prestupnike, cijeli se sadržaj zakonske kompilacije dijeli u 83 članka. Izdana je bila po Tekelijinu rukopisu J. Gjorgjevićem u srpskom ljetopisu od 1859 god. ujedno sa Dušanovim zakonikom.

b. Rukopis naše kompilacije, o kome ćemo evo da kažemo dvije riječi, obaznasmo samo da je negdje u Dalmaciji, a preko mjere loši prijepis njegov nami dopade u ruke 1869 godine u Beču.

I ovgje najprije dolazi natpis **благочестиваго и христолюбиваго цара и великаго Константина Іꙋстініана греческаго сь патріархомь Григоріемь и велмꙋжи царства его.** Na prvom mjestu poslije nukanja sudijam stoji „zakon seoski", koji sadrži gotovo svekolike članke nahodeće se u Hodoškom rukopisu, pače i tekući red članaka u glavnome je jednak hodoškomu, to se barem može kazati o člancima megju 8 i 28 bez iznimke. Ostalo se ne da za sada opisati, jer je novi prepisač, koji je veoma neuk bio, prije svega premiješao listove svoga originala pa ga tako premiješana i prepisao, nemareći ni najmanje za nesmisao, koji ističe na mjestima od toga, što je prijepisač polovinu kakva članka, recimo Dušanova zakonika, koji se slučajno nalazio na kraju jednoga lista svoga prototipa, slijevao s polovinom kakva članka iz ekloge, nahodećega se na vrhu lista slijedećega. Iz toga se vidi da je i red sadržaja sasvim poremećen.

U našem prijepisu ima i pogrešaka takijeh, da se dosta puta nemogu ni riječi razbirati, niti se možeš dokopati njihovu smislu.

c. I gore opisani ravanički rukopis sadrži osim Dušanova zakonika, i našu kompilaciju i to uprav šire redakcije. Ona zauzimlje prva 22 lista rukopisa, ali je 17 list ispao te je izgubljen.

d. „Justinijanovi zakoni" o kojijem napominje Novaković u uvodu svoga izdanja Dušanova zakonika (str. XVI) da se nalaze u rukopisu narodne biblioteke u Biogradu, po svoj su prilici navedene kompilacije ove iste redakcije. To držimo radi toga da je tako, što izdavalac označuje ovaj rukopis kao po sadržaju veoma sličan Tekelijinu rukopisu.

Ali i megju navedena dva rukopisa šire redakcije (*a* i *b*), koje mi pobliže poznajemo, ima razlike ne male u sadržaju, ne samo pogledom na stilizaciju nego i na količinu članaka, tako da ih ima nekoliko u prvomu kojih nema u drugomu i obratno.

Neće biti s gorega navesti ovgje neke važnije točke naše kompilacije protivostavivši svakoj njezinu paralelu iz vizantijskijeh zakona; tim ćemo najlakše spoznati odnošaj kompilacije k svojim izvorima.

Slijedeći članci nahode se u oba rukopisa s nevelikim razlikam: mi se ovgje u glavnome držimo redakcije našega ne izdanoga prijepisa dalmatinskoga rukopisa:

Prije svega ćemo prepisati pravnicima vrlo dobro poznatu treću glavu 115 Justinianove novele: o uzrocima lišenja djece od nasljedstva roditeljskog.[1]

Ѕаконь поставлень колико ѕаль детинхь можеть дете лишити имені҄ꙗ очина. Ѕахотещее рещи согрѣшені҄ꙗ; аще та дела створить, всего очина да лишит .се.

1. **Аще на свое родителѣ руке воѕложить быти ихь.**	1. Si quis parentibus suis manus intulerit.
2. **Аще тешку и нѣлѣпотну досаду на нѣ наложить.**	2. Si gravem et indignam contumeliam illis intulerit.
3. **Аще сгрѣшеніе ихь обличить и облажеть судіамь.**	3. Si eos in criminalibus causis quae non sunt adversus principem aut rempublicam accusaverit.
4. **Аще вь иних вѣру отступить.**	4. Si cum veneficis ut veneficus conversetur.
5. **Аще волхованіемь или некоимь отрованіемь покусит се родителѣ свое оѕлобити.**	5. Si vitae parentum veneficiis aut alio modo insidiari conatus fuerit.

[1] Gotovo sve ustanove treće glave ove novele ugjoše i u poljički zakon. One sačinjavaju 112 članak toga zakona. Natpis mu je **ѕакон од синов и отац**, zatijem: **ѣест тринаѣест само уѕрока, ѕа коѣе отац може по души учинити синове од башћине.**

1. **Кад сии поставѣла руке на родитеѣле.** 2. **Кад ѣим по себи учини кое непощенѣе.** 3. **Кад ѣи осваѣуе у коему поманѣканѣу; кое иаѣ протива вири оли поглавици свитовиому.** 4. **Када е ѕлочинац, оли ѕлочиницима опћи.** 5. **Када ѕасиде ѕапаѣене животу свои родитеѣла оли по отрову оли по другом начину.** 6. **Кад оскврѣну(ѣе) постелу отчеву.** 7. **Кад по осваћенѣу родитеѣлима уѕрокуе тешке тратѣие.** 8. **Кад се неће да уѣамчи ѕа отца у сужанѣнству.** 9. **Кад ѕапручуе, да родитеѣли немогу учинити наѣпокоѣну наредбу.** 10. **Кад чини ѕанат неचасни и потищен кога му родителѣ ние чинио, како на прилику бити глумцем то ѣест цавом, и приличиа.** 11. **Када ћер оли унука, неимаѣући .ке. годища и могући се удати, одабиру непощено живити.** 12. **Када од свога родитеѣла упаднута у маненићу неима помѣле.** 13. **Кад неима бриге искупити га, ако е у сужаѣнству. Ово су уѕроци ѕа кое родитеѣли могу ѕакрати(ти) диидиство или прћиѣу свому породу.**

6. Аще со своею мачехою или сь оүчиею посадницею смесит се.

6. Si filius cum noverca sua vel concubina patris sui concubuerit.

7. Аще вь недоузѣ много саележещимь родителемь и самь остави и невасхощеть ихь посѣщивати, ꙗко же подобаеть.

7. Si filius per calumniam parentes detulerit, et delatione sua effecerit, ut gravia damna perpessi sint.

8. Аще не хощеть быти изь поручинцы родителемь долгоу позиваемꙋ.

8. Si quem ex parentibus carcerem includi contingat, et liberi, qui ab intestato ad successionem ejus venire possunt, ab eo rogati, vel unus ex illis, pro eo, sive pro persona, sive pro debito, fidejubere nolint in quantum ille, qui rogatus est, facere posse probatur. Hoc tamen, quod de fidejussione sancimus, ad masculos liberos, et solos quidem, pertinere volumus.

9. Аще облнчить се кто оть детеи возбраниvь родителемь завещанїꙗ написати, темже, аще по сихь что содеати возмогꙋть власть тамь да боудеть, а таковаго оть детн да ниүтоже бꙋдеть.

9. Si quis ex liberis convictus fuerit, prohibuisse suos parentes quo minus testamentum facerent, ita ut, si quidem postea testamentum facere potuerit, liceat ipsis ea de causa fiilium exheredem facere, si vero in ipsa prohibitione aliquis ex parentibus intestatus decesserit et alii sive ab intestato, vel cum ipso filio, qui testamentum fieri prohibuit, vel post eum ad defuncti hereditatem vocati, sive quos heredes vel legatarios habere voluit, sive qui damnum quoddam ex prohibitione testamenti sustinuerunt, id ipsum, demonstraverint, secundum ceteras leges hac de re latas ejusmodi negotia decidantur.

10. Аще оставить родителе свое ꙋ старости и отбегнеть оть нихь.

10. Si filius praeter voluntatem parentum in numerum arenariorum vel mimorum ce recipiendum curaverit et in hac professione permanserit, nisi forte et parentes ejusmodi professionis fuerint.

11. Аще без воли родителꙗ возметь женоу себе.

11. Si cui ex dictis parentibus filiae suae vel nepti maritum dare et dotem pro modo facultatum pro ea praestare volenti illa non

consentiat, sed turpem vitam eligat. Si vero filia ad viginti quinque annorum aetatem pervenerit, et parentes eam marito jungere differant, ac forte exinde contingat, ut ea in proprium corpus peccet, vel sine consensu parentum viro, libero tamen, nubat, hoc filiae in ingratitudinem imputari nolumus, quoniam non sua, sed parentum culpa id commisisse intelligitur.

12. Аще тко оть родитель жестокь бꙋдеть и дети не восхощеть трьпѣти и ѵбегнꙋть свободити се гнѣва его, или не восхощеть повиноват се, колꙗнь е отаць е изметати оть именїꙗ своего. Аще ли вь недꙋзѣ обдржимꙋ помиловавь и послꙋжить до самрти емꙋ, и писмени наслѣдники призивае и не восхощеть прити бившемꙋ прилежанїю, воздвигнꙋти се, всꙗ егова воспрїемнеть сохранивши его до смрти, а ти дети одбегши его ниѵтоже да имꙋть оставивши его.

12. Si quis ex praedictis parentibus furiosus sit et liberi ejus, vel quidam ex iis, vel si liberos non habeat, reliqui ejus cognati, qui ab intestato ad hereditatem ejus vocantur, ministerium et debitam curam illi non exhibeant; siquidem ab eo morbo liberatus erit, licebit ipsi, si velit, filium, vel liberos vel cognatos, qui eum neglexerunt, ingratum vel ingratos in testamento suo scribere. Si vero extraneus-quis eum furoris morbo correptum a propriis liberis, cognatis vel aliis ab eo scriptis heredibus negligi videat, et misericordia motus ejus curam gerere voluerit, damus ei facultatem ut illis qui ab intestato vel ex testamento jam facto ad hereditatem furiosi vocantur, scriptam mittat denunciationem, quo ejus curam gerere festinent. Sin autem etiam post denunciationem illam negligant eum, et extraneus furioso in domum suam suscepto sumtibus suis usque ad mortem curam ejus gessisse probetur, sancimus, ut ille, qui ministerium et curam furioso exhibuit, et si plane extraneus sit, ad illius hereditatem veniat, aversa illorum institutione, quippe quum indigni sint, qui, ut diximus, furiosi curam gerere neglexerunt, ita tamen, ut reliqua

testamenti capita in robore suo maneant.

13. Аще комꙋ прилꙋчит се пленѣнꙋ бити и не восхощеть дети небреженїємь єго освободити, подобаєть ємү небреженїє написати и оть васєго свога низринꙋти тѣхь. Аще прилꙋчити се ємꙋ үмрети вь пленѣ сꙋщꙋ, небреженїємь детеи ним непращаєтъ имети достоꙗнїє єго, но ꙋзети васе и дати церквамъ за дꙋшꙋ ꙋмрьшаго вь пленѣ.

13. Si unum ex praedictis parentibus in captivitate detineri contigerit, ejusque liberi, sive omnes sive unus, eum redimere non festinaverint. Quare si calamitatem captivitatis effugere poterit, in potestate ejus sit, num hanc ingratitudinis causam in testamento suo scribere velit. Si vero per negligentiam aut contemtum liberorum non liberetur, sed in captivitate moriatur, illos ad successionem ejus venire non patimur, qui redemtionis ejus curam habere non studuerunt, sed cum omnes liberi in hoc negligentes fuerint, omnes res ab illo relictae ad ecclesiam ejus loci, ex qua oriundus est, devolvantur, inventario scilicet publica fide faciendo, ut nihil de substantia ejus pereat, quo omne quod exinde ad ecclesiam pervenit ad captivorum redemtionem cedat . . . .

. . . .

14. Аще нѣкои родители о благовѣрнихь слишеть отроүєвь ва нѣкою єресъ обращающа се, таковаго да изринꙋть оть васєго наслѣдїа своєго. Аще ли паки возвратитъ се ко православиеи вѣри тако наслѣдꙋєтъ и оүино.

14. Si quis ex dictis parentibus orthodoxus sit, videatque filium suum vel liberos catholicae fidei non esse, nec cum sanctissima ecclesia communionem habere, — in qua omnes beatissimi patriarchae una conspiratione et concordia rectissimam fidem praedicant, et quatuor sanctas synodos, Nicaenam, Constantinopolitam, Ephesinam primam et Chalcedonensem, amplecti seu recitare noscuntur — liberique in eadem infidelitate maneant, parentibus eorum potestatem damus, ut eos hac potissimum ex causa ingratos et exheredes in testamento suo scribant . . . .

. . . .

. . . .

Аще от сихъ васехъ заповедехь единою дете оскорбить родителꙗ своего, по законȣ царъ благочестивихъ, да лишить се васего именїа родитель. Паки повелѣваемъ не добрѣ родителемъ изменїи дете отъ наслѣдїꙗ своего аще не бȣде сагрѣшилъ ꙗкоже первѣ рече се.

Itaque sive omnes dictas ingratitudinis causas, sive eas, quae ex illis manifestae sunt, sive unam parentes in suo testamento scripserint, et scripti heredes expressam vel expressas causas, vel unam ex illis veram esse ostenderint, testamentum vim suam habere jubemus. Si vero haec non observata sint, liberis exheredatis nullum praejudicium fiat, sed quantum ad institutionem heredum pertinet testamento infirmato, ad hereditatem parentum liberi ab intestato aequis partibus veniant ne liberi fictis accusationibus condamnentur vel circumscriptionem quandam in bonis parentum sustineant.

Nekoliko niže dolazi slijedeći članak crpljeni iz Prochnona:

Еще обрѣтохъ за насилие женещим се: восхитившеи жени насилїемъ или обрȣчена е или не обрȣчена или вдовицȣ или дѣвицȣ любо владыка е любо раба, и аще ȣбо са орȣжїемъ прїидетъ и похищенїе сотворитъ, такови да мачемъ смертъ прїемлетъ; свѣтѵюще томȣ, или со свемь пришадши, ти биени да бȣдȣтъ, твердо остризаеми, носови да ȣрежȣт се има; егда придȣтъ такови восхищенїе сотворити и домашни поимȣтъ орȣжїа, ти же готови бȣдȣтъ на ȣбиство и бȣдетъ кровопролитїе велїе, такови горша бȣдȣтъ. Аще ли безъ орȣжїа похищенїе створи, восхитившемѵ девицȣ рѵка да отсечетъ се а́ иже са нимъ совѣтѵющихъ или пришадшихъ да ȣрежȣтъ се нима носови и да бȣдȣтъ быени и изгонꙗеми, любо хотещимъ женамъ то похищенїе любо нехотещимъ. Аще тко отъ пришадшихъ девицы похищенїе возвеститъ таи свободанъ да бȣдетъ. И иже изъ

Οἱ ἁρπάσαντες γυναῖκα ἢ μεμνηστευμένην ἢ αμνήστευτον ἢ χήραν, εἴτε εὐγενής ἐστιν εἴτε δούλη ἢ απελευθέρα, καὶ μάλιστα εἰ τῷ θεῷ εἰσί γυναῖκας καθιερώμεναι, κ'ἀν τὴν ἰδιάν τὶς μνηστὴν ἥρπασεν, ἐι μὲν μεθ' ὅπλων ἤτοι ξιφῶν ἢ ῥοπάλων τὴν ἁρπαγὴν ἐποιήσαντο, οἱ τοιοῦτοι ξίφει τιμωρείσθωσαν. Οἱ δὲ συνυπουργοῦντες αὐτοις, ἢ συνειδότες ἢ ἑκόντες ὑποδεξάμενοι ἢ οἱαδήποτε σπουδὴν εἰσενεγκόντες, τυπτόμενοι καὶ κουρευόμενοι ῥινοκοπείσθωσαν. εἰ δὲ χωρὶς οἱωνδήποτε ὅπλον τὴν ἁρπαγὴν ἐποιήσαντο, ὁ μὲν τὴν ἁρναγὴν νοιήσας χειροκοπείσθω, οἱ δὲ βοηθήσαντες τῷ τοιουτῷ έν τῇ ἁρπαγῇ, ἢ συνειδόντες καὶ ὑπηρετήσαντες ἢ ἑκόντες ὑποδεξάμενοι ἢ οἱανδήποτε σπουδὴν αὐτοις εἰσενεγκόντες, τυπτόμενοι καὶ κουρευόμενοι ἐξοριζέσθωσαν. (Ὁ πρόχειρος νόμος ed. C. E. Jachaviae [Heidelbergae 1837] tit. 39. cap. 40.)

домꙋ изданиши девицꙋ или вдовицꙋ, такꙋ казнъ приемлютъ ꙗкоже више речено, насилници.

Još ćemo privesti izvadak iz novele cara Andronika paleologa starijega ob imetku umrših bez poroda.

Благочестиваго цара Андроника Палеолога.

Повелеваемь рече: безчедниихь и ѡбꙋдовевшїихь мꙋжи же и жени: не васхищенїемь поднимати именїа, ниже ѿт народнаго рекше царииника: ниже власть имꙋщїихь да что вазмꙋть: нь едина часть именїа владичаство ихь васприимить на три части, сїиречь: третїа да паметь творитсе ꙋмршемꙋ, третїю владичаство ихь взсприметь, третїю живаа страна взсприметь.

Аще оть того рода никто неѡбрещетсе то да дасть се за дꙋшꙋ тогда половина: и ꙋ комꙋнь градски или зборски половина, дастсе на црковнꙋ странꙋ.

Τοὺς μὴ ἐπὶ παιδὶ τελευτῆσαι φθάσαντας ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας μὴ ἁρπαγὴν παντελῆ τὸ μέρος ὑπέχειν τῶν ὑπαρχόντον τὸ ἐναπολειφθὲν εὑρισκόμενον ζῆν συμφορὰν ἀπάνθρωπον καὶ διπλῆν καὶ πάντη ἀβίωτον, ὡς ἐστὶ καὶ ἁρμοζόντως κοινολεκτούμενον, μὴ παρὰ τῶν τὰ δημόσια διενεγούντων, μὴ παρὰ τῶν εἰς παροικίαν αὐτοὺς ἐχουσῶν ἐκκγησιῶν ἢ μονῶν, ἀλλὰ τὸ τρίτον τοῦ βίου ἐκείνου τῇ δεσποτείᾳ, τὸ τρίτον τῷ ἀπελθόντι, καὶ τὸ τῷ ζῶντι τὸ ἕτερον. Εἰ δὲ καὶ οὗτος ἀπέλθοι, πατρὶ ἢ μητρι ἢ ὁμαίμονι ἢ ὅσοις προσώποις ἐστί τὸ ἀπὸ νόμου κληρονομεῖν. Εἰ δε γε μεδεὶς τῶν ῥηθέντων προσῇ τῷ ἀποιχομένῳ, τῷ δημοσίῳ τότε ἥμισυ καὶ μνημοσύνοις ἐκείνου τὸ ἥμισυ. (Cap. 1 novellae Andronici senioris a. 1306 u C. E. Zachariae Novellae constitutiones imperatorum post Justinianum. Lipsiae 1857).

Iz članaka koji su u rukopisu Tekelijinu a nema ih u dalmatinskomu, prepisati ćemo ovgje radi ljubopitnoga njegova sadržaja samo 80-ti članak, premda ga mi držimo za pozniji umetak i premda i nema ni strogo zakonskoga značaja.

И сїю заповѣдь имами, ѿть васехь старенишꙋю, юже заповеда намь господь богь нашь и свети апостоли и богоносиї отци наши, и вьси свети, и всѧ православнаа каѳолическа света наша взсточна црквь, мати взсемь црквамь:

Вь васакомь граде и варошахь е селехь, идеже сꙋть цркве, тамо и ꙋчилища градити, сїи речь школе, да ꙋчет се православнаа деца светомꙋ писанїю и законꙋ божїемꙋ. Ꙗкоже юсть дело добро и богоꙋгодно светие цркви вздвизати, тако и се благоꙋгодно юсть дело предь богомь и чловекомь дꙋши и телꙋ полазно: и не просто градити такмо, нь градити

вь великихь градехь и варошахь школѥ ꙁа поꙋченїе раꙁꙋма и ꙁа ꙋкрашенїе и просвещенїе светимь црквамь. Такови ѡбичаи имать светаа вастоуна мати црквамь црквь наша каѳоличаска, краснти и ꙁидати ꙋчилища рекше школѥ високе и лепе, а по томь въ градове и ва варошахь.

Цари и кнеꙁи и вьсїи болꙗри да поставлꙗють философе и ꙋчене даскале, иже бꙋдꙋть ꙋчити дети, вꙁсакои книжнои и светои премꙋдрости, а даскаломь и ꙋчителѥмь ѡ маꙁди ихь, царь да нмь маꙁди вьꙁдаеть вь васако лето, и дарїи да имають противꙋ коегождо ихь прилеженїа; подобно ѥсть на таково дело царемь и кнеꙁемь и самомꙋ патрїархꙋ и митрополитомь села и рꙋде подь школе давати.

Да се крметь и ваꙁрастають дети ꙋчити ѡть васего срдца своего, и да промишлаеть ѡ нихь ꙗко отаць по благодати чеда своꙗ: ꙗко да ꙋкрасить предь собою светилника вечнаго сїанїа и поменникь ѡставить по себе. И милость покаꙁовати имь, и даркн давати имь: ѡвогда крстакь ѡвогда иконицꙋ малꙋю ꙗко да дети веселимь срдцемь прибегають кь нимь ꙋчити се.

И васако дете да понꙋдеть кь ꙋченїю: егда же идꙋть ва церковь вь чась молитви; превее да имають деца сабрати се вса ка ꙋчителю въ ꙋчилищи; и тако васи редомь по два и два да идꙋть въ црковь и ꙋчитель ихь сь ними ꙗко пастирь съ стадомь своимь.

Аще ꙋченїа не бꙋдеть, то что ѥсть полꙁа царствомь? вꙁсаки чловѣкь иже не ꙋмеѥть читати светаго писанїа подобань ѥсть скотомь.

Ѡ вьсемь томь, царь са патрїархомь и са митрополити и са кнеꙁи съ епископи, да ѡ томь имеють попеченїе ѡть васего пркеѥ. Идеже сꙋть ркви и свещеннци и люди тамо и школа да бнваеть: аще ѡ томь царїе и кнеꙁи са патрїархомь не промишлають и не пекꙋт се, то ѡни въсемꙋ бꙋдꙋть вина: предь богомь бꙋдꙋть ответь давати ѡ томь.

По великихь градови и по варошахь идеже сꙋть монастири и калꙋгерї, тꙋ да ꙋчеть децꙋ, котори ꙋчени вьсакои мꙋдростї; по сели же и прости и велци да ꙋчеть; въсаки ѡтаць и мати и сродници свое дети да посилають на ꙋченїе ѡть .ꙁ. леть: на градови и вароши и вась саборь да имають давати маꙁдꙋ даскаломь: такожде и сь комꙋномь да ихь посещають.

Mi već iz toga što privedosmo mogosmo opaziti veliku razliku megju prvobitnim tekstom vizantinskim i našom kompilacijom. Od 14 §§. kojim je glavni temelj treća glava Justinianove 115 novele, tri su (4. 7. 11.) sasvim ispušteni i zamienjeni posve inim ustanovam, od nekijeh nije uzet nego početak (13 i 14): a i svi su

ostali po dobro skraćeni i preinačeni. I privedeni ulomak iz Prochirona ne samo da je preinačen u slogu, nego su i ustanove neke sasvim propuštene (kao stavka: καὶ μάλιστα εἰ τῷ θεῷ εισι γυναῖκες καθιερώμεναι) a naprotiv neke (kao obje pošljednje točke) kompilatorom su dodane. Nije bez znatnijeh preinaka ni izvadak iz Andronikove novele. Toga radi, i naslanjajući se na historičku sudbu knjigâ vizantijskoga prava, možemo slobodno izreći mnijenje: da srpski kompilator nije lično probirao i vadio svoj materijao neposredno iz navedenih izvora nego iz kakvijeh preragjenijeh i skraćenijeh zakonskijeh sbornika naznačenijeh za praktiku.

Vrijeme sastavljenja naše kompilacije teško je opredieliti, ali nikako nemože biti ranije prve polovine 14 vijeka, ne radi toga što nalazimo zajedno š njom Dušanov zakonik, jer je on u prvobitnom rukopisu po svoj prilici stajao o sebi, — nego što u samoj kompilaciji nalazimo izvadak crpen iz novele Andronika Paleologa starijega, za koju se zna da je izdana tek 1306 godine. U ostalom može lako biti, da je kompilacija u više nego jedan put ragjena bila, te da je jedan dio, kao: izvadci iz νόμοι γεωργικοὶ, iz Ekloge itd. stariji, a da su ostalo pozniji dodatci.

U kome je srpskome kraju kompilacija učinjena, takogje je teško opredieliti: po jeziku rekao bih da je pisana ekavcem, dakle podalje od Zete, Hercegovine i Primorja, ali je svakako prepisivana i preinačavana bila i u pošljednjem kraju, jer ne rijetko sretamo u njoj riječi kao: **комунъ**, **прокарадуръ**, **гарднинъ**, itd. koje se upotrebljuju sâmo u Primorju.

Ob odnošaju kompilacije k grčkim izvorima, o megjusobnom odnošaju kraće i šire redakcije, o vremenu i o svemu ostalomu, biti će moguće konačni sud izreći kad se budu pronašli i sravnili ostali rukopisi.

Osim navedenijeh ima i drugijeh rukopisa srpskoga roda, kojih nam samo uzgredni opisi pod oko padoše i o kojima se kaže da sadrže „Zakone Justinijanove“, ali premda smo moralno uvjereni da njih većina (ako ne svi) sadrže uprav našu kompilaciju, ipak ne imavši same rukopise pred sobom, nemožemo to tvrditi pozitivno, a još manje možemo označiti koje su oni redakcije. Valja nam se dakle i tim zadovoljiti da ih ovgje pobrojimo:

a. Novaković kaže (l. c. XVI) da se i u gorenavedenome karlovačkom rukopisu nalaze „Zakoni Justinijanovi“ ali ih bliže ne opisuje.

b. U već opisanom rukopisu rakovačkome nalazećemu se u češkome muzeju, obaznasmo prijateljskim putem, da zakoni te vrste zauzimlju od 51 do 63 lista toga rukopisa i da nose natpis: **Юстиніана благоуестиваго цара отъ новаго ꙁаповѣданїꙗ еже есть судилникъ.** Ali pobliže što o sadržaju njihovu ne bi nam saopšteno.

c. U novijemu prijepisu Dušanova zakonika koji se takogjo u češkome muzeju čuva iz gorenavedenoga rukopisa rudničkoga nalazi se opaska prepisačeva (g. Janka Šafarika) da u originalu na 65 strani ima ova bilješka: **до ꙁьдѣ прїеше конаць раꙁьлнунаа раꙁьсѫжденїа и ꙁаконъ и оуставь благоуестивих царей груаских вь Коньстаньтинополи.** Veoma je vjerovatno da se i ovgje skriva naša kompilacija.

d. I u Šafarikovu opisu rukopisnoga Vlastareva pravilnika XVI vijeka koji se nahodi u manastijeru Bešenovi napominju se kao zapisani u tome rukopisu „Justinijanovi zakoni“ (Gesch. der südsl. Lit. III 219), ali se pobliže ne opisuju.

Nam je, pri kraju, primjetiti: da se nešto slična našoj kompilaciji nahodi i u ruskim rukopisima. Za sada znamo za rukopis petrogradske akademije znanosti pisan na papiru u XVII vijeku. Na tomu je rukopisu i naslonjeno izdanje te kompilacije petrogradskom akademijom u knjizi **Судебникъ цара Ивана Василвевнуа**, **ꙁаконы изъ Юстиніановыхь книгъ** itd. trudom Bašilova (Petrograd 1768). Naslov im je: **Ꙁаконы ꙁемледѣлии отъ Оустыановыхъ книгъ.** Podijeljen je u okolo 200 §§ nenaznačenih brojem; ali osim toga cijeli je materijao podijeljen u 6 otsjeka s nadpisima: 1. **О ꙁемледѣлцехъ**; 2. **О мелницахъ**; 3. **Ꙁаконъ о каꙁнехъ**; 4. **О прелюбодѣйствѣ**; 5. **О раꙁдѣленіи браковъ**; 6. **Главы о послусѣхъ**. Otsjek prvi bavi se opredjeljenjem odnošaja težaka megju se, i megju njima i gospodarima zemlje. Sadržaj ostalijeh otsjeka označen je u opće natpisima. Navedeni je otsjek **о ꙁемледѣлцехъ** najdulji jer ima 74 §§., drugi **о мелницахъ** naprotiv nema nego 7 §§., a oba su crpeni gotovo isključivo iz vizantijskijeh νόμοι γεωργικοί: svi ostali otsjeci sastoje iz materijala crpenoga iz Prochirona cara Vasilija Makedonca. Gotovo sve što je iz Prochirona crpeno, uzeto je bilo iz titula XI, XVII i XXXIX. Redakcija je sasvim ruska. U predgovoru izdanja akademije navode se još dva rukopisa, ali su oba još novija od akademičkoga.

Bacimo sada pogled na skudnu rádnju srpskoga zakonotvorca u despotovskoj Srbiji, podpaloj već pod tursku vrhovnu vlast.

*

Prvi despot veoma sužene Srbije bi Stjepan Lazarević (1389—1427). Od njega nam ostadoše četiri povelje imajuće gragje koju mi tražimo. Jedna se odnosi na prava Dubrovčana u Srbiji, ali mi u njoj ništa nova ne nalazimo, jer se gotovo od riječi do riječi ponavljaju nama već poznate ustanove cara Lazara. Izdana je 1405 godine (Mikl. 266—269). Ostale nijesu drugo nego darovni zapisi svetogorskijem manastjerima.

Prva je povelja pisana u Novome brdu mjeseca juna 1395 god. na ime matere mu Milice (ali je ona već bila kalugjerica pod ime nom Evgenija) udovice Lazareve, kao glavne dariteljice, s sinovima Stjepanom i Vukom, i sadrži spisak podarenijeh dobara ruskome manastijeru sv. Pantaleimona na Svetoj Gori. Poslije spiska dolazi:

Сїе все выше писанное господином нашимь кнеꙁемь светимь и нами и нашими властели:

1. Освободисмо сь всакымь повелѣнїемь и подтвержденїемь да сꙋ свободна ѿть всакаго доходка царска, кои либо аще слꙋчитсе доходькь, да есть вольнь монастирскимь.

2. Кь семꙋ же свободисмо и оть всакыхь работь господскыхь, да нимь нѣсть вольно ꙁаповѣдать ни воевода ни кефалїа, ни двородрьжица, ни чельникъ, ни инь кто оть владꙋщихь вь ꙁемли господства ми, токмо дїаконить монастырскы.

3. И да нимь нѣсть градоꙁиданїа, ни бигле, ни повоꙁа, ни поноса, ни грагıє, ни вонске, ни подставе, ни геракарства, ни ловчинѣ, ни подхїегоненїа, и да нимь нѣсть ни єдинаго оброка, ни сьсада, ни приселице, ни притражице.

4. И сꙋда нидѣ нимь нѣсть, токмо предь чельникомь господства ми.

Prvopis ove povelje nahodi se u navedenom manastijeru a pečata ga arhimandrit Leonid u 22 prilozi k Херс. епар. вѣдом. 1867 g. na str. 80 i 90. Na istomu je mjestu pečatana i potvrda ove povelje od srpskoga patrijarha Danila. I povelja i potvrda preštampani su u Гласнику ср. уч. др. XXIV. 271—276.

Druga je izdana već na ime Stjepana, ali još ujedno s materom Milicom i s bratom Vukom megju 1403 i 1405 god. U njoj nema nego slijedeće dvije opće ustanove tičuće se seljana živućih u selima darovanim Hilandarskomu manastijeru.

1. Да нимь нѣсть вонске; ни мои кефалїꙗ да не влада надь ними, ни да нимь ѥсть сокꙗ, ни коѥ работе ние тькьмо да нимь ѥсть како и иниимь метохїамь хиландарскимь.

2. И да имь нѣ нидє суда, тькмо прѣдь господствомь ми или прѣдь патріархомь.

Ni u trećoj darovnoj povelji izdanoj samim despotom Stjepanom 1411 god. Hilandaru nema nego dvije ustanove te same vrste.

И сиꙗ више реченьна села сицевимь образомь пріиложи господьство ми:

1. И сице освободихь одь работь господьства ми, одь грагїєниꙗ коукь и двороkь и оть понось и оть позоба и оть сокꙗ, оть прѣстол и одь жировьнице и одь чьбринѣ, тькмо коннице и данка господьства ми.

2. И више сиєга аще повели господьство ми нѣкоиє ради ноужде, да оуработаю що имь рѣкоу, да повѣли господьство ми икономоу црькkьномоу, да имь заповѣ, а инь никто да имь не вольнь заповѣдати.

Originali obiju posljednjih pisani su na koži i nahode se u manastijeru Hilandarskom. Pečatane su u Avramovića 60—62 i u Miklošića 568—571.

Kako što gore navedena povelja Stjepana Lazarevića, tako isto i povelja Grgura i Gjurgja Brankovića (s materom Marom i bratom Lazarom), izdane 29 decembra 1405 godine, nijesu nego potvrda pravâ dubrovačkijeh trgovaca u Srbiji danih carem Lazarom 9 januara 1389 godine. I u povelji Brankovića nabrajaju se poimence u cjelini svojoj svekolike ustanove Lazareve tičuće se Dubrovčanâ. Pečatana je u Mikl. 269—272.

Taka potvrda s prijepisom svijeh ustanova Lazarevijeh nalazi se i u povelji srpskoga despota Gjurgja, izdanoj u Nekudimu 13 decembra 1428 god. (Mikl. 352—355). Isto to budi rečeno i o povelji izdanoj istim despotom Gjurgjem i sinovima njegovijem Grgurom, Stjepanom i Lazarem 17 septembra 1445 g. u Smederevu (Mikl. 433—437). Toga istoga dana bi od same te gospode izdana povelja u kojoj se dozvoljuje Dubrovčanima kupovanje i izvoz u Dubrovnik srebra i oslobogjuju se od novouregjenih carinâ (Miklošić 437).

U povelji despota Gjurgja Brankovića danoj okolo god. 1430 ruskomu manastijeru sv. Pantaleimona u Svetoj Gori, nalaze se, odnosno manastjerskih ljudi i zemalja, slijedeće ustanove:

1. Села и люди що си имаю оу дрьжавѣ нашеи, що су на нихь ѹиче зимніє и сокь, онози имь освободи господьство ми, да си сьбираю монастырꙋ.

2. И ложникь оть копорникь, що су давали светопоуившемꙋ господинꙋ и родителю ми деспотꙋ Стефанꙋ, и този имь освободи господьство ми, да си сьбираю монастырꙋ вышереченномꙋ.

3. А що сꙋ ѵнѵе лѣтнѥ конщатникь, онозн да се сьбнраѥ оѵ кꙋкю господьства мн, да се тѣмзн отьпрала конска.

4. И аще благоволнть богь, н пристꙋпнть земла Срьбскаꙗ опеть ѵ наше рꙋке, що е было отьстꙋпнло ꙋ Тоѵрске рꙋке, села нихь, коꙗ бꙋдꙋть да н отьстѵпнла, да нхь нмають опеть, како нхь сꙋ нмалн н прн жнвотѵ светопоѵнвшаго господнна н роднтелꙗ мн деспота.

Ostale dvije ili tri ustanove nemogoše se sasvijem pročitati. Povelja nema dana ni godine. Prvopis njezin nalazi se u navedenome manastijeru a pečatana je arhim. Leonidom u 22 prilozi Хер. епар. вѣдом. za 1867 god. na str. 113—115. Preštampana je u Гласнику ср. уч. друштва XXIV 285—287.

Smrću despota Gjurgja (1457) ili tačnije njegova sina Lazara (1458), nestaje u Srbiji despotâ i svake autonomije, a time se prekida i zakonotvorna radnja državna sredovječne Srbije.

III. Bosna.

Bosna je jedna od najvažnijih, manje ili više samostalnijeh zemalja, a bijaše kano banovina u političkoj tješnjoj svezi sada s hrvatskom i kroz nju ugarskom, sada sa sredovječnom srpskom državom. Bosna postade trajno samostalnom državom, kada se njezin ban Stjepan Tvrtko 1376 godine ovjenča kraljevskom krunom; dokle napokon nebude 1463 izbrisana iz reda neodvisnih kraljevina postavši turskom pokrajinom.

Iz jedne i druge dobe bosanske prošlosti možemo navesti njekoliko zakonskih primjera.

Od Nemanjina suvremenika, bosanskoga bana Kulina ostade jedan pismeni spomenik, koji i ako ima više oblik megjunarodnoga ugovora, mi ćemo navesti njegove ustanove, jer one za Bosnu imadijahu bez sumnje silu zakona, a i sam Kulin nazivlje taj zapis **книга повелꙗ**.[1]

1. **Вьси дѹбровьчане кире ходе по моемѹ владинию трьгѹюке, гьдѣ си кьто хоке крѣвати, годѣ си кто мине правовь вѣровь и правымь срьцемь дрьжати є безь вьсакое зьледи, разьвѣ що ми кьто да своиовь воловь поклонь.**

2. **И да имь не бѹде ѡдь моихь честьниковь силе.**

3. **И до колѣ ѹ мене бѹдѹ, дати имь сьвѣть и помокь, какоре и себѣ, коликоре моге, безь вьсега зьлога примысла.**

Povelja je izdana 29 augusta 1189 u Dubrovniku. Originao, na koži pisan, nalazi se u petrogradskoj javnoj biblioteci. Uza srpski ima i latinski tekst. Dva stara prijepisa nalaze se u tajnom arhivu u Beču gdje bjehu preneseni iz Dubrovnika. Stariji od tijeh prijepisa dopire do XIII vijeka. Tekst srpski je, megju ostalim, pečatan u Mikl. 2. po starijemu bečkome prijepisu. I. I. Sreznevski u izvještajima 2 otsjeka akademije petrogradske (I. 344) štampa povelju po originalu u oba teksta.

---

[1] Sr. Macjejovski. Hist. slav. prav. 2. izd. T. I. 306.

Ban Matija Ninoslav 1234—1240) potvrdi ustanove naznačene na korist Dubrovčana i priloži još dvije nove naredbe.

1. **Да имаю мирь сь вами ȣ вѣки, како сȣ и мои старѣ имали с вашими старѣишими ȣ стары ꙁаконь.**

2. **Да вы ѥ ѡтворена ꙁемлꙗ моѣ ȣ всѣхь вашихь печалехь, а правина да есть.**

3. **А вашь чловѣкь ки приде ȣ ꙁемлю мою неволовь коми ѥ искана правина и неисплънена мȣ бȣде, да стане и да ȣчини правинȣ.**

4. **Аке ли приде такь чловѣкь, комȣ нѣ искана правина, да мȣ се не ȣꙁьме ни тьнкь коньць, докȣ поиде ȣ своє мѣсто и тамо да ȣчини правинȣ по томь.**

Pečat otpade. Originao se sad nalazi u tajnom arhivu u Beču: prije se čuvao u Dubrovniku. Povelja je objelodanjena u Kar.-Tvrtk. 5 i u Mikl. 24—25. Drugi zapis toga istoga bana od 1240 god. (Mikl. 29—30) ima više karakter mirnoga i megjunarodnoga ugovora, ipak ima i u njemu ustanova po kojima su se imali upravljati Dubrovčani trgujući ili živući u Bosni. I treći zapis Ninoslava te same godine istoga je značaja.

I u ugovoru mira megju banom Matijom i Dubrovčanima pisanom u martu 1249 g. navode se megju ostalijem i ustanove iz povelje bana Ninoslava. Pečatan je u Miklošića 32—34.

Ban Mladen Šubić izdade god. 1302 „in crastino pentecostes“ u mjestu „Hocucha“ (?) povelju o slobodi trgovine Spljećana u Bosni i u podložnom njemu kraju u Hrvatskoj.

1. Quod omnes mercatores Spalatenses per universum dominium nostrum Chroatiae et Boznae emere, vendere, comparare, mercimonia apportare et auferre libere valeant et possint.

2. Nihilominus hi omnes alii mercatores sua mercimonia in civitate spalatensi volentes et desidarantes apportare, non careant eadem gratia nostra supradicta, quoniam ipsis mercatoribus super fidem nostram Deo debitam yllare promittimus observare.

3. Super quo omnibus comitibus nostris, rectoribus, officialibus et custodibus viarum pro tempore constitutis, Croatiae et Boznae, per haec scripta firmiter praecipiendo mandamus, quatenus praefatos mercatores spalatenses et omnes alios in praedictam ciuitatem spalatensem cum mercimoniis venientes et redeuntes, in nullo aliqualiter molestare vel etiam impedire praesumatis, sed potius eisdem vestrum consilium et auxilium, si opportunum fuerit, impendatis, sub obtentu nostrae gratiae plenioris. Quod si quis vestrum ausu teme-

rario secus fecerit et huiusmodi mandati nostri transgressor extiterit, noverit se pro certo suae personae propriae periculum incurisse.

Gdje je rukopis ne zna se. Lucij napečata ovaj zapis u svome: de regno Dalm. et Croatiae lib. IV cap. 13 a Kuk. ga preštampa l. c. I. 490.

Premda zapis bana Stjepana od 23 oktobra 1332 g. ima donekle značaj megjunarodnoga ugovora, on ima tim ne manje po pravnim pojmovima svoga doba i svojstva zakona. Zakonotvorac sam potvrgjuje posljednje: **Господинь бань Степань ȣтврьди ꙁаконь ки ѥ прьво бно мегю Босномь и Дȣбровникомь, да ꙁна всаки чловекь кои ѥ ꙁаконь прьво биль:**

1. **Ако има дȣбровчанинь коѥ правдȣ на бошанинȣ да га поꙁове прѣдь господина бана или прѣдь негова владаоца, рока да мȣ не бȣде ѡдговорѣти.**

2. **Ако бошанинь ꙁапиши да ниѥ дȣжань, да мȣ нарече пресѣки самошестȣ, коѥ любо постави бань родь, ако бȣде подобань ѡдь банова рода тко, да мȣ сȣ поротници ѡдь негова племена, кога мȣ хотенїе.**

3. **А тои да се ꙁна, да не може техен побегнȣти, а веке не може прѣдь никога мȣ нареки.**

4. **Ако ли говори бошанинь на дȣбровчанина, да га поꙁове прѣдь дȣбровчани на поредȣ.**

5. **Ако ꙁапиши, да мȣ нарече прѣсеки самошестȣ, кои сȣ ȣ Босни, на своѥ волю, а дȣбровчанинь да може побегнȣти трехь, ако ле прѣѥме, коѥ мȣ нарече бошанѝ.**

6. **А рока такоге да не бȣде дȣбровчанинȣ, кои сȣ ȣ Боснȣ, да томȣ поротницы ȣ Босни, а кои ȣ Ꙁаврьшю, такоѥ ȣ Ꙁаврьшю, а нием ȣ Ꙁаврьши тими ȣ Ꙁаврьши такое поротници да сȣ и бошанинȣ ꙁ дȣбровчани.**

7. **А кто дȣбровчанинь ȣбиѥ али посече ȣ Босни или бошанинь дȣбровчанина, таи правда да ѥ прѣдь господиномь банѡмь, а ѡсȣдь да греде банȣ на нихь.**

8. **Ако бȣде свада бошанина ꙁ дȣбровчаниномь ȣ Дȣбровници, да сȣди кнеꙁь дȣбровачки и сȣдѥ, а глоба ѡпкиии.**

9. **Ако има свадȣ дȣбровчанинь ꙁ дрȣгомь своѥмь ȣ Босне, господинь бань да не има печали.**

10. **Ако ли се поꙁовȣ прѣдь бана, да даде ѡсȣдь господинȣ банȣ, ȣ що се ѡсȣде.**

11. **Ако бошанинь ȣхити ȣ дȣбровчанина ꙁа конѥ, а ѡнь бȣде ȣкраден или ȣхȣшень, а прави дȣбровчанинь: мо-ѥ конь влащи; волѥ: га**

самь кȣпно, не ꙁнамь ѡдь кога, колліе повіе, ѡдь кога ıе кȣплень, волıе пресѣже самошесть, чисть дȣога да бȣде.

12. И ако бошнанинь бȣде дȣожань, а побегне иꙁь Босне ꙁ дȣогомь, да мȣ ние вере ни рȣке одь господина бана.

13. И ако бошнанинь ȣꙁьме добитакь дȣброкачки на верȣ, и книга бȣде ȣ Дȣбровници, ако кнеꙁь и сȣдıе пошлю, да ıе книга права, да ıе верована, да плати дȣброкчанинȣ и беꙁь прѣставщине.

14. Ако ли тать или хȣсарь ȣꙁме дȣброкчанинȣ ȣ бановȣ владанию, тко се ȣбıе да плати дȣброкчанинȣ беꙁь пристакщине, а господинȣ банȣ всаки шесть волова на своюю главȣ.

15. И да се не врате, ако рать бȣде, чеса богь ȣлиши, мегю Бѡсиѡмь ꙁ Дȣброкникѡмь, да да господинь бань Степань рокь дȣбровчанѡмь .ѕ. мисеца, да си погю ȣ Дȣброкникь слободно: на то имь е вера господина бана Степана.

16. А дȣбровчане да живȣ хȣмскомь ꙁемлѡмь ȣ нихь ꙁаконȣ ȣ прьвѡмь.

Prijepis povelje sadržeće naš zakon nalazi se u knjizi ugovorâ dubrovačke republike načetoj 1326 g. na str. 52. Ona se čuva u dubrovačkome arhivu. O prvopisu i njegovim duplikatima pisac povelje evo što kaže: „а снюи книгȣ писа Прѣбоıе диıакь . . . а сии прѣписань хрѣсовои, кои прѣнеше покличарье дȣбровачци одь господина бана . . . . како ıе ꙁаконь био мегю господомь босанскомь старомь и одь почела светопочивша, да се не помете, паче да се ꙁна, овои да храни господинь бань ȣ своюю кȣкию, а дрȣги хрȣсовои да храни господина бана Степана Степань Беничлникь.“ (?) Pečatana u Miklošića 101—103.

Dne 1 juna 1367 ban Tvrtko nahodeći se u Dubrovniku napisa potvrdu navedene povelje. Tvrtkove su riječi: „и кои сȣ ꙁаконь имали сь нашимь стрицемь сь господиномь ꙁ баномь Стѣпаномь и кое писаніе онѣхꙁи ꙁаконовь и онѣхь книгь потврьдисмо нашомь присежомь и нашимь писаниемь и нашимь печатомь.“ (Mikl. 176)

Taj sami ban Tvrtko poveljom pisanom u Bobovcu 9 februara 1375 g. naregjuje:

1. Гдѣ се годѣ ȣꙁима царина ȣ владании господина бана Тврьтка, да се нигдѣрь не ȣꙁме ниıедна царина на дȣбровачкомь ни на чемьре, да ıе все свободно ѡда всаке царине и ѡдь ꙁабаве, колико кои годѣ дȣбровчанинь, толико дȣбровачки конь, толико трьгь, що ıе годѣ дȣбровачко, да ıе свободно ȣ владании господина бана Тврьтка, ако що годѣ греде иꙁь владаниѣ ȣ Дȣбровникь, ако ли иꙁь Дȣбровника ȣ владаниıе.

2. Ако ли би тко понесаль понось чловѣкь господина бана, да ю платиль .в. динара а нимь да ю всѣмь свободань.

Pečat otpade. Prvopis na koži čuva se u tajnom arhivu bečkom. Povelja je štampana u Mikl. 184—185.

Kratki red kraljeva bosanskijeh počimlje, kako je kazano, sa Stjepanom Tvrtkom I 1376 g. a svršava se Stjepanom Tomaševićem, koji pogibe na Blagajskom Polju 30 juna 1463 god.

Gotovo sve povelje što nam od tijeh kraljeva ostadoše te je u njima riječ o zakonima, svekolike, ako izuzmemo prvoga i posljednjega kralja, potvrgjuju samo stara prava Dubrovčana u Bosni. Te se potvrde nahode u slijedećijem poveljam: Stjepana Tvrtka I. u Trstivnici od 10 aprila 1379 (Mikl. 186—190); istoga kralja, dana na Bišći u Podgradi 2 decembra 1382 (ibid. 200—202); Stjepana Dabiše u Donjim Krajima u Lusčima 17 jula 1392 (ibid. 221—222); Stjepana Ostoje u Sutisci 5 februara 1399 (ibid. 235—237); istoga Ostoje, Pod Visokim 4 decemb. 1409 (ibid. 272—273); Stjepana Ostojića u Zvečaju 5 marta 1419 (ibid. 282—285); Stjepana Tvrtka Tvrtkovića u Milodraži 18 aug. 1421 (ibid. 316—318); Tvrtka II Tvrtkovića u Sutisci od 22 juna 1444 godine (ibid. 427—429); Stjepana Tomaševića u Jajcu 23 novembra 1461 (ibid. 485—489).

U navedenoj povelji prvoga kralja Stjepana Tvrtka 10 aprila 1378 osim što potvrgjuje Dubrovčanima ѹвѣте и ҙаконе и повелю и трьговьчьке свободе, k tomu dodaje:

1. Да има ходити дѹбровьчьки трьгь и трьжьци свободно и никимь невьҙбраньно по всои ҙемли и дрьжавѣ кралювьства ми, да не има нитко ҙа нихь ни ныхь трьгь похватити или чимь ҙабавити, ни властелинь ни властелинчићь ни кто любо ни маль ни великь.

2. Ако ли кто дрьҙне и потвори слово краљевьства ми, и ѹҙме нимь що вь ѡбласти кралювьства ми, да има инимь платити кралювьство ми иҙ свое коморе, а кривца того да ище кралювьство ми.

3. И ѡбещава се кралювьство ми, да имамь инхь владанию блюсти и ѡбьварозати ѡдь гѹсе, ѡть тадьбе, ѡдь всаке ҙлобе и силе.

Taj sami Stjepan Tvrtko, raširivši granice svoje države sjedinjenjem nekolikih krajeva u Dalmaciji, dogje u zgodu izdavati povelju i ustanove i za te krajeve. Tako 22 jula 1387 god. izdade u Sutisci povelju općini Klisu, u kojoj se nalaze slijedeće ustanove:

1. Item, praefata communitas possit sibi eligere comitem, cui teneatur annuatim dare duo exenia, videliçet in nativitate domini et in festo pascatis.

2. Item tributa quae congregantur in burgo Clissi de forensibus et de carne, serventur pro communitate fidelium nostrorum Clissiae et teneantur dare comiti Clissi 300 libras, et ad datium unquam ipsos compellemus.

3. Item praefata communitas possit sibi semper eligere judices, et omnia bersagia servientia pro praedicta camera nostra.

Pečatana u Ivana Lucija: Memorie di Traù 512, a prepečatana u Kukulj. l. c. III. 493.

Dva zapisa istoga kralja izdana u Sutisci uslijed molbe Šibeničana (11 juna 1390) i Bračana (22 jula 1390) nijesu nego potvrde njihovijeh sloboda, prava, običaja već priznanijeh ugarskim kraljevima, a treći zapis crkvi spljetskoj izdan takogje u Sutisci 30 augusta 1390 sadrži obećanje kraljevo biti pokroviteljem te crkve. Sva su tri zapisa prepečatana u Kuk. l. c. I. 493—499.

Kralj Stjepan Ostojić u pomenutoj povelji 5 marta 1419 nabrajajući svu svoju vladalačku radnju, megju ostalijem kaže: **творе правдꙋ, исправлае правила** .... pod čim valja dakako razumjeti zakone; ali ti zakoni žalibože do nas nedogjoše.

Posljednji kralj bosanski Stjepan Tomašević izdade i osim više pomenute još neke povelje tičuće se Dubrovčana i njihovijeh pravnijeh odnošaja u Bosni.

U već navedenoj povelji 23 nov. 1461 god. kralj ne samo što glede Dubrovčana potvrdi i ustanovi „**крѣпко прьвыхь нашихь слободштине и ꙁаконе и ꙋките и повеленнꙗ и ꙁаписаннѣ господе срьбьске и босаньске**“, nego još uz to naredi:

1. Да ѡдь сада напрѣда, що би годи ннхь трьговци или ннхь слꙋге сребра носили иꙁ нашега рꙋсага ꙋ Дꙋбровникь или инꙋде, кꙋде нимь драго, що би се годи нашло ꙋ кога ннхь трьговаць или слꙋга сребра неболана, да мꙋ се не море нно ꙋꙁети сребро него онолико само` колико се наиде сребра не болана, а ѡнои що е болано, да понесе на свободнꙋ или мꙋ ꙋ Дꙋбровникь или инꙋда, кꙋда мꙋ драго; беꙁ инедне ꙁабаве кралѥвства ми ни властеѡ моихь и ни власника ни царника нашихь.

2. И такоћe створи господтво ми милость нашꙋ господцкꙋ реченомꙋ и много почтованомꙋ градꙋ Дꙋбровникꙋ и всои ѡпћини властеѡ дꙋбровачцихь по више реченихь властелехь и поклисарихь, да ѡдь сада напрѣда не бꙋде никадарь веће ꙋ нашемь рꙋсагꙋ инедномꙋ дꙋбровчанинꙋ ни слꙋгамь ннхь инеднога прѣꙋꙁма ни ꙁа едно тꙋће прѣдꙋжне, него да се наиде по ꙁаконꙋ, тко бꙋде дꙋжань, ѡнаи истаць да има платити, и да се правомꙋ не може ꙋꙁети ꙁа кривога инедно имание правога.

Prvopis na koži nalazi se u tajnom arhivu u Beču. Povelja je štampana u Karano-Tvrt. 150 u Mikl. 485—488. U drugoj povelji pošljednjega bosanskoga kralja danoj u Jajcu 25 nov. 1461 god. kaže se:

Ꙁановидисмо и ꙁановидамо слꙋгамь кралевьства ми, воеводамь, кнеꙁовомь, жꙋпаномь, царинникомь и всаке врьсте власникомь нашимь:

Да никторь не сми ꙋ нашемь рꙋсагꙋ ниедномꙋ трьговцꙋ дꙋбровачкомꙋ ни слꙋгамь ꙋчинити ниедне новьщине ни беꙁаконнѣ ни ꙁаврьтице, него да се ꙋꙁима на нихь по ꙁаконꙋ права царина, како е било и ꙁа прьве господе кралевь босаньскихь.

Povelja dana tim samim kraljem takogje u Jajcu 25. nov. 1461 g. naregjuje: **Да нихь динари дꙋбровачци ходе свободно и да се спрате по нашемь рꙋсагꙋ, да слободно нимь трьгꙋю нихь трьговци или всаки чловѣкь, како ю прьво било ꙁа прьве господе кралевь босаньсцихь, ꙁа то тврьдо ꙁаповидамо слꙋгамь кралевьства ми воеводамь, кнеꙁовомь, жꙋпаномь, царинникомь всакога станиѣ лꙋдемь, всакомꙋ ꙋ свою правь; да нимь никторь не има прѣꙁь тои ниединꙋ ꙁабавꙋ ꙋчинити.**

Ove pošljednje dvije povelje, u prvopisu na papiru, čuvaju se u tajnom arhivu u Beču. Pečatane su Kar.-Tvrt. 153—154 i u Mikl. 489—491.

Posljednjemu bosanskomu kralju Stjepanu Tomaševiću pripisuje se i jedan zapis o kome se kaže da je ustanovljen na saboru u Konjicu kod Neretve 24 juna 1446 godine, koji ima svakolika svojstva zakona. On sadrži sedam članaka koji evo kako glase:

1. Ne Manichaei nova templa construerent, nec vetera collabentia restaurarent.

2. Bona data ecclesiis non auferantur.

3. Si quis extracto gladio occiderit hominem, regali judicio tradatur in carcerem, ac omnia sua bona dividantur in duas partes; una regali fisco vindicetur et alia filiis, seu cognatis, vel parentibus jugulati.

4. Quod consiliarii, secretarii, vaivodae, et comites sedis regiae post adhibitionem sollemniter regi praestent juramentum.

5. Quod herzegh sancti Sabbae sit illegitimus, nisi per regem Rasciae, Bosnae, seu Illyriae eligatur; et post electionem praestet juramentum regiae majestati. Si autem non praestito juramento officium exercere praesumat, eum majestas regia puniat.

6. Quod incestuosi et corruptores consanguineorum suorum paena capitali puniantur.

7. Proditores castrorum, vel suorum dominorum, paena infidelitatis; pari modo cusores falsarii monetarum.

Rukopis toga zakona nezna se gje se sada nahodi. On bi dan u prošlom vijeku bosanskim fratrom Lukom Vladimirovićem Farlati-u, koji ga uvrsti u svoj Illyricum sacr. (IV 68). Štampan je i Kačićem u malo ne svijem izdanjima njegova razgovora naroda slovinskoga (n. p. u Beču 1836 I. 141). Ali protiv istinitosti toga dokumenta podiže se u poznije vrijeme jédan važan glas. Dr. Rački u svojoj raspravi „Bogomili i Patareni" kaže upravo da je podmetnut i navodi dokaze osnovnosti svoga mnijenja (Rad jugoslav. akad. VIII 155—156), koje nije lako oprovrgnuti.

IV. Hum (Zahumlje), Hercegovina.

Srpska zemlja koja sada nosi ime Hercegovine nazivala se u staro doba Hum (**Хльмь**) i Zahumlje (**Ȥахльмие**), i premda se često naslanjala na jače susjedne države, pače bila njima ne rijetko utjelovljena, ipak je vazda udržala, sve do osvojenja Turcima, više manje svoju samostalnost. Još u X. vijeku nalazimo u Humskoj zemlji osobita vladara, Mihajla Viševića (912—926), kome se u jednomu pismu pape Ivana X daje nazov „dux.“ Okolo svršetka X vijeka polovina Zahumlja bi sjedinjeno s Hrvatskom, ali pošto se osnova srpska država prijegje Zahumlje k Srbiji, pri kojoj zadrža do nekoga stepena svoju samostalnost i autonomiju. Okolo polovine XIII vijeka Zahumlje dogje u višu neodvisnost od Srbije, ali za to ugje u tješnji savez s Bosnom. Drugi sabiralac srpskih zemalja, Dušan, sjedini i Zahumlje opet k Srbiji; ipak po njegovoj smrti nastade svagja o Zahumlje megju Srbijom, Ugarskom i Bosnom Bosna dobi raspru, i tako od 1367 godine do padenja pod Turke, Zahumlje je dijelilo sudbinu s Bosnom. Jedan od članova Hranićeve kuće, pošljednje porodice Zahumskih vladalaca, imenom Stjepan Kosača, dobi od njemačkoga cara Fridrika IV nazov „Hercega.“ To bi 1441 godine i od toga doba prozva se i zemlja Hercegovinom. Ime „ducatus S. Sabbae“ proizlazi od fratara franjevaca i osniva se na tomu, što kosti sv. Save prosvjetioca srpskoga, ležahu sve do Turaka u Hercegovini u manastijeru Mileševi.

Najstariji pisani spomenik zakonski sačuva se u jednoj povelji pisanoj megju godinami 1234 i 1240 (po Šafariku 1233—1235), od imena Andrije velikoga kneza Humskoga na korist Dubrovčanâ. Premda taj zapis ima više svojstva megjunarodnoga akta, nego li unutrenoga državnoga zakona, ipak ne može mu se odreći ni pošljednji harakter. Evo mu glavnoga sadržaja:

1. **Да имаю мирь сь вами ѹ вѣки, како сѹ и мои старѣ имали с вашими старѣишими ѹ стары ȥаконь.**

2. **Да вы є отворена ȥемлꙗ моѣ ѹ всѣхь вашихь печалехь, а правина да єсть.**

3. А кашь уловѣкь, ки приде у ȥемлю мою неволовь, кому е искана правина и неиспльнена му буде, да стане и да учини правину.

4. Аке ли приде такь уловѣкь, кому нѣ искана правина, да му се не уȥьме ни тьикь коньць, доку поиде у своіе мѣсто, и тамо да учини правину по томь.

Prvopis s pečatom je u tajnome arhivu u Beču: preg.je se čuvao u Dubrovniku. Pečatan je u Kar.-Tvrt. 4. u Šafarika Pámátky (Listiny) 8. i u Miklošiću 24. I drugi zapis učinjen tijem samijem knezom Andrijom 1249 god. ima glavni sadržaj gotovo istovjetan navedenomu. Objelodanjen je u Mikl. 34. i u Kar.-Tvrt. 15. Takogje i u dva akta pisana 22 maja 1254 godine navode se neka pravila za megjusobne odnošaje Dubrovčana i Humljana i na nekoliko se mjesta napominje „стари ȥаконь кои есть мећу Дубровьникомь градомь и мећу кнежьство Хльмьско." Objelodanjeni su oba, megju ostalim, u Mikl. 42—45.

Tek poslije dva vijeka t. j. 1453 god. dne 19 julja javlja se opet zapis s zakonskim značajem u Humskoj zemlji. On je učinjen Stjepanom „Херцегомь одь светога Саве господаромь Хумскимь и приморскимь, великимь воиводомь русага босьнскога, кнеȥомь дриньскимь и веће" u Pive na planine na Pišću, prigodom primirenja njegova s ustašam, megju kojima bi i žena mu Jelena i sin Vladislav. Poslije svečanoga proštenja svijem, i obećanja nikomu se ne osvetiti ȥа кву сьгрѣху и супротивщину велику и малу, slijede ustanove, koje bacaju neku svjetlost na feudne odnošaje u sredovječnoj Hercegovini:

1. Тко би се годѣ нашаѡ мећу реченѡмь господѡмь паикавацъ а или клеветникь, да му не може ни хоће паика ни клевета приꙗта бити, паче тко би се годѣ нашаѡ таковии уловѣкь паикавацъ а или клеветникь, уимь би годѣ уклаȥила коꙗ ȥла волꙗ а или неправда мећу речениу господу,

2. Да не ће ни може таковогаи паикавца ȥатаꙗти господинь херцегь ѡдь госпоіе Єлене, ни ѡдь кнеȥа Владисава, ни одь кнеȥа Влатка; такође ни госпоꙗ Єлена, ни кнеȥь Владисавь, ни кнеȥь Влаткѡ ѡдь господина херцега и ѡдь госпоіе Єлене, ѡна два брата мећу собѡмь, да не може и не хоће таꙗти іеданъ нию ѡдь друтога паикавца а или клеветника.

3. И ако би се нашаѡ паикавацъ а или клеветникь мећу више реченѡмь господѡмь, да га не има ни може мимо онаи дань потаꙗти, кои би дань ѡнь ȥаѡ уловѣкь туи риечь кому ниuхь рекаѡ.

4. И кои би се годѣ нашаѡ мећу ними такови заѡ и неистинань чловѣкь, кои би сварь и неправду сносиѡ, како се и више пише, а или би племенить а или коѥ годѣ врьсте чловѣкь, да ѥ више реченнои господѣ до своѥ смрьти за невѣрна, а да му баштина виеку вѣкома у порабу, а да му главу господа недѣпсаю, що ѥ достоиноѡ учинити невѣрну чловѣку.

5. Него ако би ткоѡ щоѡ видиѡ, да ѥ щоѡ кому нихь реченне господе, ѡдь еднога до другога нимь мећу собѡмь коꙗ кривина а или неправда, да има рећи прѣдь господинѡмь херцегомь ш-нимь на суѡчице, до кога би му се ѡдь нихь щоѡ видѣлѡ.

6. Тко ли би потаꙗѡ више реченниѥ господе паикавца а или клеветника мећу собѡмь, тои таи ѡбара все роте и клетви наа се, коѥ се у сиѥмь листу именую.

7. К тому: да не може ни хоће улѣсти ни бити мећу реченниу господу ниѥдна сумнꙗ ни неправда ни по ѥднѡмь чловѣку сега-свѣтниѥмь.

8. Ако ли би се коꙗ годѣ сумнꙗ нашла по коѡи годѣ рѣчѣ мећу реченниу господу, да не могу ни хоћу ꙗа, господинь херцегь Стѣпань, учинити ниѥднѡ злоѡ ни неправду ни немилощу кућамь нашиѥмь, госпоѥ Єленѣ и синовомь ми кнезу Владисаву и кнезу Влатку, докла годѣ не бихь ѡбискаѡ и ѡбнашаѡ правоѡ и циело и истиноѡ господиномь дѣдомь црькве босьнске и .ві. строиникома, мећу коиѥми строиницы буде господинь гость Радинь за свога живота, и к тому .ві. властела нашиехь поглавитѣхь, кои хоте правоѡ.

9. Що ли би нашла више реченна правда до кога ѡдь тѣхи куће наше, да га ѥ волꙗнь господинь херцегь цѣкати и карати на свою волю, що му судь покаже.

10. Такоће хумьсци властеле и всаке врьсте людьѥ да стоѥ у своиѥхь правиѥхь и подобниѥхь закониѥхь и тврьћавахь више реченниѥхь, да не може ни хоће нимь реченниѥмь бити ниѥдно безаконьѥ ни сужанствѡмь ни коѡмь иномь неправдѡмь, докла годѣ не би щоѡ судь и питаньѥ кога ѡсудиѡ по закону и начину, како нимь ѥ било за господина воеводе Сандалꙗ, тои да нимь ѥ тврьдоѡ и правоѡ и циело и непореченоѡ за мене и за моиѥхь синовь кнеза Владисава и кнеза Влатка нимь реченниѥмь властелѡмь хумсциѥмь и нихь ѡстанку, докла годѣ ѡни реченни властелле и всаке врьсте людьѥ ѡдь хумске землѥ намь служе вѣрноѡ и правоѡ, и стоѥ намь на своиѥхь добрѣхь ѡбѣтниѥхь и записниѥхь право и тврьдѡ и циело, како нам су рекли и ѡбѣтовали се и записали.

11. **К томȣ що ми кога нихь сȣдь ѡсȣди хȣмлꙗна или ȣ великȣ или ȣ малȣ, да сȣ манѣ ѡдь нихь на пȣнȣ ѡсȣдбние по ꙁаконȣ, како сȣ биле ѡдь нихь стрицȣ ми господинȣ воеводѣ Сандалю.**

Prvopis s pečatom čuva se u tajnome arhivu u Beču. Štampan je u Kar.-Tvrt. 142 i u Mikl. 457—460.

Ugovor mira zaključen megju privedenim hercegom Stjepanom i Dubrovčanima 10 aprila 1454 g. u Novom, sadrži opet neka pravila tičuća se odnošaja Dubrovčana u Hercegovini. Objelodanjen je u Kar.-Tvrt. 144 i u Miklošića 465—469. Dne 13 oktobra 1461 g. rečeni herceg Stjepan izdade povelju na Megjurječju pod Samoborom, u kojoj o trgovini dubrovačkoj postanovljuje:

1. **Да ходе и прѣходе слободно и беꙁьсȣмнено прѣко нашега рȣсага своиеми карвани и с ниием трьгомь беꙁь всаке сȣмие и беꙁаконие ꙁаврьтнице ѡдь нась и ѡдь слȣгь нашиехь, плаћае намь праве ꙁаконие царине и бродѡвȣ, гдѣе щѡ пристои.**

2. **Паче ꙁаповѣдамь воеводамь, кнеꙁовѡмь, жȣпанѡмь, царинникѡмь, глобарѡмь, катȣнарѡмь и всакога єтаѣньѣ людемь слȣгамь нашинемь, тко сȣ подь мои послȣхь, а нѣсȣ сȣпроћь намь, да се никторь мои слȣга не ꙁадие ни ꙁа кога ѡдь слȣгь и трьговаць дȣбровачцинехь иеднимь беꙁаконѡмь ꙁаврьтницѡмь ни хȣднемь ȣчинениюмь ни ꙁа єднȣ стварь ни ꙁа кое прѣдȣжье, нека ходе и прѣходе свободно и беꙁьсȣмнено.**

3. **А що сȣ комȣ ѡдь моихь слȣга дȣжни кои дȣбровчане, а ви поћете прѣдь кнеꙁа и властели дȣбровачке, да вамь ȣчиие правдȣ и ѡправȣ, єрь ми сȣ на тои ѡбѣтии.**

Prvopis povelje čuva se u tajnom arhivu bečkom: prije je bio u Dubrovniku. Štampan je u Mikloš. 485.

V. Zeta (Crna gora).

I Zeta kako Zahumlje, i pošto bi sjedinjeno sa Srbijom, zadrža do nekoga stepena svoju samostalnost: njome upravljahu obično članovi vladajuće porodice. Pošto se 1367 godine prekide Nemanjina loza, upravitelj toga kraja Balša, po tankoj krvi Nemanjina roda, postade još samostalniji, i njegovi nasljednici upravljahu Zetom sve do 1421 g. Po odumrću roda Balšića s Balšom III (1405—21) Zećani izberu knezom rodjaka mu Stjepana Crnoga, koji hrabro zaštićivaše svoj zavičaj od Turaka (1423—49) od njega se potomci mu prozvaše Crnojevići a možda i sama Zeta, od koje ostadoše slobodne od Turaka samo gore, dobi ime Crne gore.

Pošljednji vladalac zetski, Gjuragj Crnojević po nagovaranju svoje žene Jelisave, kćeri mletačkoga dužda Močeniga, udalji se 1516 g. iz svoga vladanja preselivši se u Italiju. S tom godinom počimlju crkovni vladaoci upravljati Crnom gorom: svi oni do 1697 god. bijahu iz različnijeh porodicâ, a s te godine bivahu samo iz kuće Petrovića — Njeguša, od kojih posljednji po vremenu bi znameniti pjesnik srpski vladika Petar Petrović II. Po njegovoj smrti 1851 god. načinju opet svjetski knezovi iz same te porodice Petrovića Njeguša.

Najstariji zakonodavni zapis te zemlje koji do nas dogje, jest uredba braće Stracimira, Gjurgja i Balše Balšićâ učinjena 17 januara 1368 god., kojom se ukida za Dubrovčane carina u Danju. Povelja je pisana niže Širokoga Broda u Lješu.

Prvopis se čuva u bečkom tajnom arhivu, a pečatan je u Kar.-Tvrt. 63 i u Mikl. 177.

Dne 30 novemb. 1373 knez Gjuragj Balšić nahodeći se u Dubrovniku izdaje zapis Dubrovčanima u kome obećaje ih štititi od svakoga u svojoj zemlji, vraćati im što im poginulo bude i oslobagja ih od plaćanja novijeh carina.

Prvopis je u Beču u tajnom arhivu, pregje se čuvao u Dubrovniku. Pečatan je u Kar.-Tvrt. 64. — Mikl. 183—184.

Balša II Balšić u povelji 20 nov. 1379 izdade slijedéću naredbu:

*

1. Да ходе трьговци дубровьуки свободно по мооги ʒемли, и да купую и продаю всаки трьгь и жито, и да поносе, куде є нимь (драг)ѡ.

2. И да плакяю царину, како ѥ прьво било, по .в. динара ѡть мантие, а на Даню и на Криву Рѣку, да плакяю, како су плакяли при животу брата мога, господина Гюргя.

3. И по всои ʒемли мооги да су на ʒаконь, кои су имали при Гюргю.

4. И ʒа сие рѣкохь: ако буде кому дубровуанину що уʒето ѡдь мога уловѣка или одь мене, да се все исправи.

Povelja je pisana u Ratcu, čuvala se u Dubrovniku, a sad se nahodi u tajnome arhivu u Beču. Pečatana je u Kar.-Tvrt. 67 i u Mikl. 193.

Taj sami knez Balša II kao „дука драуки“ poveljom 24 aprila 1385 potvrgjuje Dubrovčanima predjašnja prava, ka kojim dodaje još neke garantije na korist njihove trgovine (Mikloš. 202—203.)

Njegov nasljednik Gjuragj II Balšić izdade pod Skadrom povelju dne 27 januara 1386, u kojoj ob istome predmetu nahode se slijedeće ustanove:

1. Да су трьговци града Дубровника свобѡдни по свѡи мои ʒемли, да имь никто нища не ʒабави ни нимь ни трьгу нихь.

2. Тко год(ь) ли имь що ʒабави, или имь що уʒме у моои ʒемли, ꙗ Гюргь да плакаю Дубровуанина ѡдь мое риʒнице.

3. И створихь имь милость, да имь нѣ на Даню царине ни ѥдне ни индѣ нигдѣ у мооги ʒемли, тькмо да ѥ ѡнакои, како ѥ било у цара у Стѣпана.

4. И да нѣ вашимь трьговцемь поснлнога дара ни ѡдь моога властелина ни ѡдь кѥпалиѥ ни ѡдь царинника ни ѡдь когаре.

5. А ако се гдѣ слууи и раʒбиѥ се ваше дрѣво или на мору или у рѣцѣ у мооги ʒемли, да се ʒа ѡноʒи дрѣво нитко не ʒадегиѥ ѡдь мѡихь властель ни ѡдь велѣхь ни ѡдь малѣхь, да су люд(ь)ѥ свободни и добитькь, що се може иʒети иʒ мора: ако ли имь тко що уʒме, да ꙗ плакю ѡдь мое риʒнице.

6. И да купую трьговци дубровьуци по моѡи ʒемли и по моихь рѣкахь жито, и да га могу иʒнести свободно платившн .в. динара ѡдь мантиѥ.

7. И створихь имь милость, да нѣ трьга солнога, и да се не продава соль индѣ нигдѣ, тькмо како є било у цара у Стѣпана, по мѣстѣхь, кудѣ (се) ѥ продавала.

Prvopis je na papiru, čuvao se je u Dubrovniku, odkle bi prenesen u tajni arhiv u Beč. Pečatana je u Kar.-Tvrt. 71. u Mikl. 204.

Od „**господина Костадина**“ koji držaše Skadar i Zetu ima povelja dana u Uljarima više Skadra 13 nov. 1395 god. u kojoj se glede Dubrovčana kaže:

1. **И по моѡи ꙁемли да си хѡде трьговци нихь свободнѡ, беꙁь всаке ꙁабаве.**

2. **И ниѥдне царине да не плакꙗю инаке, раꙁве каконо ѥ по ꙁаконȣ, како ѥ ѡдь почела.**

3. **И нихь града людие ниьде сȣда да не имаю, раꙁве прѣдь дȣбровчани винȣ предь латинији, а ниьдѣ нигде ȣ моѡи ꙁемли.**

Prvopis se čuva u tajnome arhivu u Beču a štampan je u Mikl. 228. O tome vladaocu, koji nije dobro poznat, Daničić misli da je bio rod knezovima Balšićima i navodi o njemu jedno mjesto u domaćim a jedno u mletačkim pismenim izvorima. Po svoj prilici i „**господинь Костадинь**“ koji poveljom od 26 marta 1388 potvrdi dobra manastijeru Vaznesenija u Štipu istovjetna je osoba s gorenavedenim. I u toj povelji imaju 2—3 ustanove o preimućstvima potvrgjenih zemalja. Pečatana je u Glasniku srp. uč. društva XXIV 266—271.

Knez Ivan Crnojević u svojoj darovnoj povelji manastijeru Cetinjskom pisanoj na Rijeci 4 jan. 1485 god. ustanovljuje:

a. glede zemlje i težaka:

1. **Да инеднога данька господцкога не даю никомоу, ни да имь є вольнь тько ꙁаповидети на работоу чию, тьчїю црькква на свою работоу, а ѡни да соу съврьшенни работници црьковны.**

2. **И еще да даю црькви свака коукꙗ по .г. крьбле вина полѣва и по .а. старь пшенице, а дрȣгы старь глотине сокꙗ, и еще приложихь планиноу нашоу башинскоу Ловьтьєнь, що годе є ꙁемьль работныехь свеколико, али є драгѡ црькви, да сама работа или да даю на дохотке.**

3. **И кто годе бы на доходькь оусѣꙗѡ жито, да дає црькви четврьтоу; и да га свакы свои доходькь преда жито готово оу монастырь.**

4. **И да нитко не сѣе беꙁъ оупроса црьковьнога ѡтьца архїереа ꙁ братїѡмь . . . . . .**

5. **И такоигерѣ на тьи начинь приложихь дохотьке ѡть горнѣга поля на Цѣтинью, що є годе наше мегѣ по старїехь скаꙁанехь и по велѣꙁїехь, кои соу постаєлѣны, тко сѣе, да дає црькви четвертоу, и на Цѣтинью докле смо мыи ꙁа себѣ дрьжали давано є третїа дохотька, а сьда тои оучинисмо да се дає црькви четврьта да га вьсакы доноси самь оу манастырь.**

b. glede drugijeh dohodaka:

1. Оть царние наше которьске .л. перперь, да се дают црькви вьсакоу годинноу на рождьство прѣчисте.

2. Оть солиль нашїехь .і. кьб(л)ь солы дебелїехь, да се дают вьсакоу годинноу црькви.

3. Оть дрѣва моего, кое учиниу, що годїе догѣ на той дїѡ ѡдь моа два дѣла ѡть дрѣва, ѡть вьсега да се дае црькви десетькь.

4. Ѡть доубраве, кою искастрїсмо на Цѣтиню, како ходи поуть ѡть Цѣтиниа вь Врьтѣлци, десноу страноу ѡть Гиинова Брьда до наше мегѣ да нитко нища не смїе тькноуть лихо црькви.

5. Дрва наша законита, о рождьствоу христовоу коа доносе Врѣлиане и Оугиьане, свака коука по .п. бремень, и той вьсегда да прѣдаю оу манастырь.

c. glede crkava i manastijera:

1. А сїа црьковь паметь да твори ктиторомь кьда имь е исходнїи дьнь.

2. И да храни два или .г. калоугѣре, кои правило оуздрьже оу црькви грѣчистїе оу Комоу.

3. Ако ли би се кьда господь богь оумилосрьдїо и прѣчистаа его мати, да се ѡнеи црькве ѡпеть наслѣдѣ и понове оу сьмиренїю како е и прѣжде было, да есть вольна црькви вьсака свое кь себѣ оузети, нь отьць архїереи ѡть ѡвеи црькве или тко боуде старѣи да вьсѣмь тѣмемь ѡблада, и да е вьсе пѡдь ѡвеи црькве заповѣдь.

4. И еще такои оучинисмо съ свещеннеишими ѡтьци архїереи, сь преѡсвещенныма митрополитомь зетиїнмь кирь Висарїѡномь и сь епискоупомь кирь Вавуломь и з братїѡмь вьсѡмь, да боуде вьсегда ѡвьде, оу манастироу прѣчистїе, ѡбыще житїе или мало имаю или много.

6. И да инедьнь брать иїе вольнь себѣ нища стежати ни оу свою кѣлїю дрьжати, тьчїю вьсе ѡбще како е законь по вьсоудоу вь светыихь и божьственыхь монастирехь, гдѣ соу обьща житїа.

6. Тко ли се обрѣте потьщавь се раздроушити обще житїе, и прѣстоупивь обьщаго житїа законь своимь хотенїемь, таковаго да ськроуши мати божїа и доушею и тѣлѡмь, и да прїими педепсїю и изгнанїе ѡть монастира како прѣстоупникь божи и злобникь.

Prvopis je na pergameni. Povelja je štampana megju ostalijem u Mikl. 530—534.

Iz doba od Crnojevića do vladikâ iz roda Petrovića Njeguša, ne ostade nam nikakvijeh spomenika zakonotvorne radnje u Crnojgori. Pače i od posljednjijeh do nas dogjoše samo zakoni sastav-

ljeni za vladike Petra I Petrovića-Njeguša. Ti zakoni bijahu 1798 g. sabrani, popunjeni i sliveni u jedan zakonik, koji se dijelio na 33 članka.

Uvod ili predgovor zakonika ovako glasi: **Во имя господа Спаса нашего Исуса Христа, Амин.**

Находећи се ми главари и старешине и остала браћа наша из сваког племена и наше слободне области, Црнегоре и Брдах, на еднокупну сабор у вїећу у манастир на Цетинѣ 1798 года октомбра 18 дне; сви едногласно и договорно установисмо закон, по коему се напрїед можемо владати и управляти, на изглед проуїех народах от свѣта, а то како ниже у 33 тоуке саборно учинѣноме по реду изговара.

U ostalom prvijeh 16 članaka ovoga zakonika sastavljeno bi još 1790 godine, jer zaglava 16 članka evo što o tome kazuje:

Будући све око више писано саборним договором учинили и опет на данашньи Августа 17 ден, а 1790 всеобщим собранїем нашим разгледали и потвердили, за потребно судисмо приставити ниже слѣдующег правила.

Ipak kao da je prvi članak, koji govori o veleizdaji, bio ustanovljen tek 1796 god., jer evo kako taj članak počimlje:

Первое. Призивајући великога Бога у помоћ и на обрану нам, потвердисмо едним гласом свиколици писмо наше августа истога числа, то ест на ден преображенїа Христова на 1796 года на Цетинѣ учинено, кое се при окой киньги находи.

Izraz „**по коему се можемо владати**" svakako je čudan, pak bi čovjek mogao lako pomisliti da je to bio kao kakov, što bismo mi danas kazali, predlog zakona, da nam Medaković ne kaže da se za njegova vremena po njemu sudilo; ali da nije ipak imao bezuslovne imperativne sile, kako što u uregjenim državam zakoni imaju, svjedoči nam, osim istorije, i to: što su se zakoni u Crnojgori morali po više puta potvrgjivati pa i zakletvom sa svečanim cerimonijami usiljavati. Na svrsi zakonika evo što se čita: **За сахранити и уздржати све ово више написано и на тридесет и три глена раздѣлено, учинисмо свиколици заклетву, целујући честни и животворащи крест и сватое Евангелїе при том и сватїа мощи велико мученика Пантелеимона.**

Za ovijem dolaze, kao dodatak, 6 članaka od 20 junija g. 1796, ali izmegju kraja zakonika i početka ovoga dodatka ima datum: „**На Цетинѣ августа 17 числа 1803 года,**" pa se nezna da li je toga dana bio na novo potvrgjen zakonik od 18 oktobra 1798 godine, ili samo navedenijeh 6 članaka.

O daljim dodatcima ovoga zakonika Medaković kaže: „Ovaj je zakonik i više nadopunjavan: o tome svjedoče i današnja pozivanja na neke točke zakonika koje se i u aktama sudejskim od 1804 g. nalaze. Ja više dobiti nijesam mogao.“ Te „točke“ valjalo bi svakako proiskati. Članci zakona odnose se najviše na kazneno pravo: od gragjanskoga nema nego samo nešto što se odnosi na prijelaz svojine i na pravo prijekupa.

Drugoga rukopisa, osim onoga po komu je Medaković svoje izdanje uredio (kao dodatak svojoj „Povjestnici Crnegore.“ U Zemunu 1850) i koji se po svoj prilici u Cetinjskom arhivu nalazi, lako da i nema. Ali ni taj rukopis nije Medakovićem opisan u svome izdanju.

Prvim knezom svjetskim u pomlagjenoj Crnojgori bi za našijeh dana izdan zakonik veoma opširniji od navedenoga.

Knez Danilo I 1855 god. 23 aprila po starom, proglasi ga na saboru glavara zemaljskijeh sakupljenijeh na Cetinju. Predgovor ili uvod zakonika ovako počimlje.

„Даніилъ првый князь и господаръ слободне Црнегоре и Брдахъ.

У согласію са главарима и старѣшинама од све Црнегоре и Брдахъ установлава, обштій земальскій закникъ, по комъ ће се по сад и за вазда у напріедъ судити Црногорцу и Брђанину малом и великомъ, богатомъ и сиромаху, єднако по разлогу, да свакій свою правицу имати може.“

A na kraju zakona značajna je ovaka zaglava koju evo cijelu prepisujemo:

„Све ово вьшеставлѣно у деведесеть и петь правила на данашньи данъ, светогъ великомученика и побѣдоносца Георгія, єдинодушно и саборно са свіема главарима земальскіема, кои смо се сви на данашньи данъ на Цетинѣ у главно мѣсто од све Црнегоре и Брда сабрали, потврдисмо и заклетву на крсть частный и свето еванђелѣ учинисмо, да ћемо овай законикъ чувати и по нѣму се владати и судити; кои ли се по данась овогъ држао не бы, тога предаемо вѣчноме проклеетву како противника и злодѣя нашему отечеству.“

Zakonik je podijeljen na „pravila;“ gotovo polovica njih odnosi se na krivično pravo, od ostalijeh neka ustanovljuju odnošaje javnoga prava državnoga, megjunarodnoga, a neka se odnose na privatno pravo, gdje je opet najviše riječ o odnošajima familije i o onijem koji iz nje proističu: — ni crkovno pravo nije sasvim zaboravljeno, a tako isto ni sudski postupak.

Ovaj „zakonik“ premda je mlad ipak osnivajući se po sve na narodni običaj i na narodne potrebe, i onda kad hoće da neki zao običaj iskorijeni, od velike je važnosti za historiju našega narodnoga prava, kako što je malo koji sredovječni spomenik.

Zakonik je ovaj bio štampan iste godine kad je i sastavljen bio, i to kod Medakovića u Novom-Sadu. Naslov mu je: Законик Даніила Првогъ княза и Господара слободне Црнегоре и Брдахъ установлѣнъ 1855 године на Цетинѣ.

Njemački prijevod izagje u Beču kod Manza 1859 godine pod nazovom: Gesetzbuch Daniel's I Fürsten und Gebieters von Montenegro und der Berda; franceski i česki prijevodi izagjoše u Pragu g. 1864 kod Gregera.

VI. Dubrovnik.

Najstariji kodeks pisanijeh zakonâ u starome Dubrovniku bio je svakako statut sastavljeni godine 1272. On, ujedno sa poznijim zbornicima zakonâ i pojedinijem zakonima, sačuva svoju silu sve do nedavnoga padenja dubrovačke republike. Ali tim ne budi ni najmanje kazano da je statut bio najstariji zakon u Dubrovniku i da prije izdanja toga kodeksa ne bijaše pisanijeh zakona u toj republici. Mi toga vjerovali ne bi i kad ne bi bilo o tome nikakve naročite historijske svjedočbe, i to ne samo radi toga, što se obično zakonski kodeksi i zbornici javljaju tek poslije više ili manje dugoga gospodovanja pojedinijeh pisanijeh zakona, nego i radi toga što držimo za nemoguće, da grad kakav Dubrovnik bijaše, i u najstarije svoje doba mogaše se vladati bez pisanijeh zakonâ, cijelih pet vijekova, t. j. od svoga postanka u 7 stoljeću, do izdanja statuta u drugoj polovini 13 vijeka. U' ostalom mi i ne trebamo nikakva nagovještanja o bivanju predstatuskih zakona u Dubrovniku kad nam sam statut sačuva u tome obziru naročitu svjedočbu. Evo što o tome u predgovoru statuta od 1272 god. kaže tadanja glava republike Marko Justiniani:

„Considerantes quod statuta Ragusii per diversos comites hactenus diversis temporibus edita in pluribus libellis dispersa erant, inter se in aliquibus discrepantia, in quibusdam superflua, in nonnullis non modicum defectiva, obscura et confusa: itaque ex eis plerumque opiniones et altercationes, diversaeque opiniones etiam inter judices nascebantur. Nolentes pati ulterius ut inde discordia prodeat, unde jus debet oriri, invocato Dei nomine .... predicta statuta sic disposita in presens volumen collegimus, ipsorum discrepantiam concordavimus, resecantes superflua, supplentes defecta, delucidantes obscura quelibet et confusa .... ordinantes et statuentes ut presens statutum ... robur obtineat firmitatis.“

Mi dakle znamo da je od ista i prije 1272 god. bilo pisanijeh zakonskijeh ustanova u slovenskoj jadranskoj republici; a da ih je bilo mnogo, svjedoči nam to što su već jedni drugijem protivurje-

čili, i što je na temelju predjašnjih zakonâ i učinjena tadanja kodifikacija. Ipak, premda mi u samomu statutu imamo veoma starijih zakona nego što je naznačena godina kompilacije, kako ti zakoni njojzi služahu pukom gragjom koju je trebalo tesati, prekrajati, mijesiti i svakako preinačavati po planu nove zgrade, to mi nemožemo nikako znati kojom su prigodom, kojim redom, u kome obliku itd. ti stari zakoni izdavańi bili. Lako da će se s vremenom u dubrovačkim arhivima, kad budu uregjeni te bolje proučeni nego je to do sada moglo biti, naći i koji predstatutski zakon u svome prvobitnom obliku; — megjutim zadovoljimo se zabilježiti o tomu to malo što slijedi:

1. Prof. Makušev u svome djelu Изслѣдованія объ истор. памятн. Дубровника (str. 190) navodi ustanovu dubr. senata d. d. 13 aprila 1235 o svadbenijem ceremonijama i o prćijama. On je nagje u rukopisu knjižnice Male Braće u Dubrovniku, koji nosi natpis: Sacra Metropolis ragusina.

2. Neke se predstatutske ustanove nalaze i u ugovoru saveza megju Dubrovnikom i carem bugarskim Asenom od 15 junja 1253 g. Premda su te ustanove članci megjunarodnoga ugovora, koje mi po načelu isključujemo iz ovoga spisa, ipak se mogu smatrati, barem za Dubrovnik, kao zakoni, jer oni ne samo da proizlaze od pravilne zakonodavne vlasti dubrovačke nego i pri izdanju njihovu tačno je opslužena bila najvažnija obična ili zakonita formalnost, koja je odlukam te vlasti davala silu zakona. Kao natpis ili uvod pojedinijeh zakona dubrovačkijeh sreta se veoma često malo ne stereotipna izreka: „cum voluntate minoris et majoris consilii et cum laudo populi congregati, sonitu campanarum, ut moris est, ordinatum et firmatum fuit.“ Ta se stavka nalazi i u našoj ustanovi i glasi: **„с хотеньемь господина кнеꙁа дюбровьчкога и вьсехь властель дюбровьчнихь сьвономь ꙁвонивше на сьборе, ѣко е по ꙁаконꙋ дюбровьчкомꙋ.“**

Prvopis ovoga ugovora sada se nalazi u tajnome arhivu u Beču. Objelodanjen je u Kar.-Tvrt. 16 u Šafarika Pamatky, Listiny 16; u Mikl. 35—40; u Makuševa l. c. 120—124.

3. Da li naredba dubrovačke vlade od 1254 g. (koju Kukuljević navodi u svome „Putovanju u Dalmaciju“ itd.) o plaćanju po pô dinara od svakoga vijedra vina, ima svojstva pravoga zakona ili je samo rasporegjenje administrativno za opredijeljeni slučaj, ne da se suditi iz opisa koji je pred nami.

Prijegjimo sada na kodekse i zbornike zakonâ u Dubrovniku.

I. Najstariji, kako već kazasmo, sistematično uregjeni zakonik dubrovački zvaše se na kratko „Statutum Ragusii“, a opširniji mu je natpis: „Liber statutorum civitatis Ragusii, compositus per egregium virum D. Marcum Justinianum de Venetiis, honorabilem comitem Ragusii: anno domini 1272 indictione 15 mensis maij confirmatus per populum Ragusinum, more solito congregatum die dominico, nono ejusdem mensis.

Ova se knjiga zakonâ može uprav kazati da je „zakonik“, jer mu je sadržaj s neznatnim iznimkam, od jednom sastavljen, dočim poznije tri knjige dubrovačkijeh zakona koje ćemo niže navesti, nijesu većinom nego „zbornici zakona“, koje je zakonotvorna vlast tijekom vijekovâ izdavala i koji su postepeno u njih zapisivani bili. Naš „štatut,“ po običaju sredovječnijeh takijeh zakonika, sadrži u sebi ne samo sudbene zakone nego i ustanove koje se odnose na javno pravo republike, tako da razdijelivši cijeli sadržaj u 8 knjiga, I sadrži ustanove o vlastima i o izboru činovnika — II naznačuje formule njihove zakletve — III ustanovljuje pravila o sudcima i njihovoj nadležnosti kako i o drugijem stranama formalnoga prava — IV o prćijam i ostalome imetku muža i žene — V o gradskoj policiji — VI o kaznenom pravu — VII o pomorskom i trgovačkom pravu — VIII knjiga već gubi značaj sustavnoga zakonika, jer ona nije sastavljena jednovremeno s ostalijeh sedam nego su zapisivani u nju zakoni tijekom vremena kako što su izlazili. U ostalom, zakonâ umetnutih poznije ima po nekoliko i u ostalim knjigam, ali oni ni najmanje ne izmijeniše sistemu osnovanu prvim urednikom statuta. Posljednji zakon kojim se i osma knjiga i cijeli „statutum“ zaglavljuje nosi datum „1358 indict. 11 die 5 mensis martij.“

Svaka od ovijeh 8 knjiga razdijeljena je u više ili manje glavâ. Glave nijesu razdijeljene u §§. niti u alinije, nego je sadržaj koji bi imao sačinjavati aliniju na lijevom okrajku svakoga lista obilježen tekućim brojevima. Ipak su i ovi brojevi kako i „summaria“ koja su navrh svake glave i opširno kazalo stvari cijeloga statuta, poznijega vremena, a učini jih veoma vješti pravnik Frano Gundulić, Marinov sin, koji je živio u XVI vijeku (Appendini. Notizie istorico critiche II 101). Taj „index voluminis statutorum“ radi svoje opširnosti ima pridodanu i „Tabulam rerum omnium quae in statutorum indice continentur.“ Jezik je statuta latinski, ali dakako

„infimae latinitatis“, kako što je i u mletačkim zakonima toga vremena, samo što ovgje osim talijanskijeh ima gdje gdje i slovenskijeh riječi kako: vrasda, babiza, astarea, meja itd. On je po svoj prilici Metčićem i pisan bio.

Iz znaka primjećenijeh u do sada poznatim rukopisima može se uzeti, da je statut imao pet redakcijâ, koje ćemo mi radi kratkoće označiti hronoložkim redom A. B. C. D i E. Što se teksta zakonskoga tiče, ako izuzmemo najstariju redakciju A, razlika megju ostalijem redakcijama nije velika, tako da bi svaka novija odnosno starije od E pa sve nazad do B inclusive mogle slobodno označene biti poznatim pravnicima izrazom: „codex repetitae praelectionis.“

Najstarija redakcija A sastavljena je, kako već u glavnome nadpisu vigjesmo, pod upravom i uredništvom kneza Marka Justinijana 1272 god.; B je uregjena i umnožena uvršćenjem novijeh zakona negdje u prvoj polovici XIV vijeka; C bi preragjena, ako nas svi znaci nevaraju, negdje u prvoj polovini XV vijeka; D okolo početka XVI stoljeća; najposlije E bi sastavljena spomenutim Franom Gundulićem u drugoj polovini toga istoga vijeka.

Najstarija redakcija statuta t. j. A treba svakako da se glavno tim odlikovala od poznijih, što u njoj nije moglo biti mlagjih zakona koji se sretaju u redakcijam novijim: ali je vjerovno imala drugijeh zakona kojih opet u ovijem nema. U ostalom kako od te prvobitne redakcije nije do sada poznat nikakov rukopis, tako je veoma trudno predstaviti sebi, po rukopisima poznijih redakcijâ sadržaj i oblik te najstarije justinianovske redakcije statuta. Neki iz dodanih zakona novijim redakcijam imaju dan i godinu kad su sastavljeni bili, a neki se mogu poznati samo po sadržaju svome da su pozniji nego li je prvo uregjenje statuta. G. Makušev oslanjajući se na te znake pokuša u svojim istraživanjima o izvorima za dubrovačku historiju (150—164), označiti novije umetke i dodatke k prvobitnomu tekstu, i u koliko to dopustiše okolnosti, on se podobro približio k svojoj cijeli. Ipak najglavnija preprjeka k potpunoj restituciji staroga teksta jest ta: da mi neznamo za one zakone prvobitne redakcije koji su za doba od redakcije A do B (od 1272 g. do okolo polov. XIV vijeka) zakonodavcem uništeni bili a uslijed toga ispušteni već urednikom redakcije B, te za nas posve izgubljeni. Osim toga g. Makuševu, pri njegovu istraživanju, nije bio poznat nego rukopis najmlagje t. j. Gundulićeve redak-

cije: da je poznao starije, bio bi mogao označiti tijeh umetnutih i i priloženih zakona veoma više nego što mu je moguće bilo radeći na temelju redakcije najmlagje.

Glavni znak redakcije B jest glava treća prve knjige koja evo kako glasi:

„De potestate quam habet dominus comes super eligendis officialibus.“ Ut nostro comiti in omnibus reverencia prebeatur, dominus comes qui per tempora fuerit in Ragusio, potestatem habeat elligendi quinque judices, sex consiliarios de parvo consilio et unum vicarium ad unum annum tantum, ita quod qui fuerit judex, consiliarius vel vicarius uno anno, in sequenti anno in eodem offitio esse non possit; quod omnes sint oriundi et nativi de civitate Ragusij et presentes, quando eliguntur, in civitate Ragusij vel districtu, quos omnes jurare faciat dominus comes secundum quod continetur in capitularibus de officiis supradictis. qui dominus comes cum predictis judicibus et consiliariis parvi consilii elliget omnes alios officiales, et in sequenti anno judices et consiliarios parvi consilii et vicarium mutabit dominus comes secundum voluntatem suam, modo supradicto, et cum eis omnes alios officiales. Si vero consiliarios magni consilij in sequenti anno visum fuerit sibi et suo parvo consilio non mutandos, poterit eos dimittere, sive in parte sive in totum in majori consilio supradicto.

Currente anno domini MCCLXXXXIII indicione VI de mense marcii, tempore egregii militis domini Marini Baduarij comitis Ragusij, per ipsum dominum comitem cum voluntate minoris et majoris consili et laudo populi, declaratum fuit hoc statutum in hunc modum, videlicet: quod ille qui fuerit judex uno anno in sequenti anno non possit esse judex nec consiliarius minoris consilij, et similiter ille qui fuerit consiliarius minoris consilij in sequenti anno non possit esse consiliarius ejusdem consilij neque judex. Item additum et declaratum est: quod vicarius in sequenti anno non possit esse vicarius nec judex majoris curie, neque consiliarius minoris consilij. Item: quod vicarius electus ad unum annum usque ad quinque annos non possit esse electus in eodem officio vicarie, computando terminum a die quo intraverit officium supradictum. Item quod dominus Comes de dictis duodecim officialibus, silicet judicibus et consiliariis et vicario, debeat eligere unum pro selata.

A u redakciji C treća glava prve knjige, ima mjesto navedenoga, slijedeći sadržaj:

Qualiter judices consiliariji et vicarij eligi debeant: Ut meliores, et utiliores judices majoris curie, consiliarij parvi consilij et vicarij de cetero eligantur statuimus, et ordinamus: quod omni anno elligi debeant judices XV videlicet decem per majus consilium in duabus camaris, et V per minus consilium, qui omnes judices ad unum debeant ballotari in majori consilio prelibato, et illi V qui habebunt majorem numerum ballotarum ultra medietatem, debeant judices remanere. Et simili modo elligi debeant consiliarij XVIII, videlicet XII per majus consilium in duabus camaris et sex per minus consilium, quorum omnium sex habentes majorem numerum ballotarum ultra medietatem, debeant consiliarij remanere. Item: vicarij tres similiter elligi debeant, videlicet duo per majus consilium in duabus camaris, et unus per minus consilium, quorum unus habens majorem numerum ultra medietatem ballotarum, debeat vicarius remanere. Et de omnibus istis judicibus, consiliarijs, et vicarijs debeat unus remanere pro selata, et debeant esse in dictis officijs a festo S. Michaelis mensis septembris usque ad unum annum; qui quidem judices consiliarij et vicarij esse debeant nobiles homines nativi Ragusij, et presentes in civitate nel in districtu, quando erunt ellecti, et jurare debeant secundum quod in secundo libro Statutorum continetur. Et qui fuerint judices, consiliarij et vicarius uno anno, in sequenti anno non possint esse judices, consiliarij, nec vicarius. Et dominus comes, sive rector cum majori parte minoris consilij, in quo esse debeant ad minus novem, eligere debeant omnes alios officiales civitatis exceptis thesaurarijs S. Marie procuratoribus S. Marie, qui elligendi debeant esse per majus consilium, quomodo elligantur judices et consiliarij.

Quod non possint esse in aliquo officio nisi unus pro selata.

Item statuimus et ordinamus: quod in aliquo officio non possit esse nisi unus pro selata, quos omnes officiales dominus comes teneatur facere jurare, prout in secundo libro Statutorum de quolibet officiali per ordinem continetur.

Pro quantum tempus fiunt thesaurarij et procuratores S. Marie.

Item statuimus, et ordinamus, quod thesaurarij S. Marie et procuratores S. Marie fieri debeant in vita, et per illum modum, quo fiunt judices et consiliarij.

Quod aliquis non possit habere, nisi unam procuratiam.

Si quis vero fuerit ellectus ad thesaurariam, aut ad aliquam procuratiam, videlicet S. Marie, aut S. Blasij de Platea, vel hospitalis,

aut Crome, statuimus et ordinamus, quod non possit habere nisi unam procuratiam, quam ipse voluerit, de illis ad quas fuerit ellectus.

Ad habentibus unam procuratiam, qui possunt hinc unum officium recipere.

Item volumus, et ordinamus, quod quicunque fuerit thesaurarius S. Marie, procurator S. Marie, procurator S. Blasij de Platea, procurator Crome, aut Hospitalis in civitate, possit habere aliud officium juxta unam dictarum procuratiarum vel thesaurarie.

De officialibus elligendis pro Kal. Jan. MCCCLXXXXI die XXII decembris.

In majori consilio et publica concione sono campane more solito congregatis cum laudo populi statutum fuit et ordinatum: quod a modo in antea debeat fieri electio novorum officialium circa finem mensis decembris, qui inchoare debeant eorum officia in kalendis Januarij per unum annum, usque ad kalendas postea sequentis januarij, veluti fieri solebat a festo S. Michaelis usque ad aliud festum postea secuturum. Non obstante aliquo statuto, seu ordine in contrarium faciente.

Megju glavnije označujuće znake redakcije C valja nam još svakako napomenuti izostavljanje u formulam zakletve državnijeh dostojanstvenika, činovnika i služitelja obećanje vjernosti Mletcima i Mletačkomu duždu i knezu: obećanje koje se sreta svuda u formulam redakcije B obično pri svrsi i koje od prilike glase: Et fidelis ero d. duci Veneciarum usque dum vixero et ad d. comitem nostrum tenear fidelitatem observare secundum modum capitularis per commitatem Ragusii sibi juratum; et pactum Veneciarum observabo et operam dabo ut ab omnibus observetur. Navedene se formule nalaze u drugoj knjizi statuta.

Urednik redakcije D, što se teksta tiče, nije strogo slijedio juridičkome pravilu: lex posterior deragat priori: on se nije zadovoljio prepisati noviju redakciju, t. j. C, nego je oslonio svoj prijepis na obje prediduće, pače se vidi po svemu, da gdje je god to moguće bilo, da je ostao vjerniji starijoj redakciji. Mi već poznamo izmjene u redakciji C i očevidno je, da bi osobito glede formula zakletve bilo svakako u saglasju i s državnim interesima dubrovačke republike, koja se vazda starala i trebalo je da se stara nijekati svaku i samu najdavniju zavisnost od svoga zavidljivoga takmaca, mletačkoga lava. Taj dakle pojav mi ne možemo objasniti

inače, ako ne, da je on po svoj prilici stajao u tijesnoj svezi sa strogim konservativnim načelima, kojima se u svako doba i u svemu odlikovala politika dubrovačke republike. Ova je redakcija poprimila svekolike formule zakletve nalazeće se u drugoj knjizi redakcije B u svoj potpunosti ne izostavivši ni navedene stavke o vjernosti Mletčanima i ne pazeći ni najmanje na izmjene koje se učiniše u C, gdje su te stavke posve izostavljene uslijed promjene političkih odnošaja, to jest: uslijed izgnanja mletačkijeh knezova iz Dubrovnika 1358 god. Ipak glede treće glave u prvoj knjizi statuta urednik redakcije D ne pridrža od B nego samo natpis u kazalu, odmah na početku prve knjige, nego prepisa sadržaj cijele glave posve iz redakcije C.

Redakcija E što se teksta zakona tiče, nije gotovo u ničemu različna od D: osobito se opaža ta jednakost megju objema pošljednjim redakcijama u značajnim mjestima starijih redakcija (B i C), na ime: u formulam zakletve i u trećoj glavi prve knjige. Što se tiče pošljednjega mjesta, urednik ove redakcije prepisa iz B samo natpis glave: „de potestate quam d. comes habet super eligendis officialibus. cap. 3.“ a odmah poslije toga dolazi opaska: Ista rubrica in v e t e r i codice cum ejus capitulo contenta, in n o v o est delata, nec aliud illius in eo reperitur, nisi tantum dicta rubrica in indice hujus primi libri; textus vero illius correctio talis est. Za tim slijedi sam sadržaj dotične glave po redakciji C.

Glavnije razlike megju rukopisima redakcije E i prediducim redakcijama (do exclusive A) slijede:

1. B. C. D. imaju kazala sadržaja pojedinijeh glava i knjiga pred početkom svake knjige. Kazala su sastavljena iz natpisa pojedinijeh glava. U redakciji E naprotiv nema takijeh kazala, ali za to ima na kraju statuta opće realno kazalo alfavitnijem redom, prilično opširnijem objašnjenjima riječî i stvarî. Tomu prostranomu kazalu priloženo je još jedno kazalo kraće.

2. B. C. D. osim „libri“ i „capitula“ nema nikakvijeh drobnijih numerisanijeh razdjela. Premda i E ne dijeli capitula na alineje, ali ipak pojedinijem ustanovam sadržećim se u svakoj glavi protivstavlja na okrajku tekuće brojeve, tako da ti brojevi vrše jednaku službu s paragrafima običnijeh zakona.

3. Natpisi pojedinijeh glava jednaki su u B. C. D., urednik redakcije E na protiv preinači ih na mnogo mjesta.

4. Osim natpisa glava, E ima megju natpisom i sadržajem svake glave još summarij njezina sadržaja. Ta su „summaria“ tako udešena, da je sadržaj svake ustanove nahodeće se u dotičnoj glavi izložen na kratko i u summariju. Glave, koje radi kratkoće ne trebahu dijeljenja njihova sadržaja, urednik je gotovo svuda dodao opasku: „non summatur quia breve.“

5. U većini rukopisa ove redakcije ima uza svaki zakon, koji je ukinut ili preinačen bio, opaska s navagjanjem poznijega zakona kojim je predjašnji ukinut ili preinačen.

6. U nekijem rukopisima nalaze se i objašnjenja riječi zastarjelijeh i zaboravljenijeh još u XVI vijeku.

Prijegjimo sada k nabrajanju i opisivanju nama do sada poznatijeh rukopisâ svijeh redakcija našega statuta.

Redakcija A. Kako je već kazano, ne znamo za nikakov rukopis ove redakcije.

Redakcija B. Nama je poznat samo jedan rukopis, koji se čuvao prije u državnom arhivu republike dubrovačke nahodećem se negda u „dvoru“ u Dubrovniku a sad se čuva u tamošnjem okružnom sudu. Rukopis je ovaj na pergameni, ima 92 lista + 2 lista koja su prilijepljena na koricama. Visina je listovima $37^1/_{10}$ a širina $26^9/_{10}$ santimetara. Srdržaj statuta pisan je u dva stupca, slovima ne sa svim kursivnijem: u stupcima ima po 37 a mjestimice 38 redaka. Statut je pisala jedna ruka sve uključivo do lista 90*b*, ostala dva lista pisale su ine ruke ali iste škole i potezom naličnijem onomu prve ruke. Samo kratka bilješka na pošljednjem listu: „horad in consilium . . .“ i druga podulja: „Senatus ragusinus Deum optimum maximum . . .“ poznijom su rukom pisane. Na listu prilijepljenu na prednjoj korici nalaze se tri kratke zapiske o potresima u Dubrovniku ali od drugijeh rukâ nego što je štatut. Evo ih:

1. Anno Domini MCCCXLVIII indictione secunda die VI Januarii in media nocte, scribitur ad futuram rei memoriam et cautelam, fuit major terremotus in civitate ragusii VI januarii ante mediam noctem, per modicum spatium quod fuerit auditus ab aliquo seniorum existenti tunc ragusii, qui si magis durasset creditur quod multum naufragium domorum fuisset; sed ut placuit altissimo datori qui vult magis vitam pecatorum, quam mortem . . . . .

2. Nota, quod die 28 novembris 1496 cum congregatum esset majus consilium causa rectoris creandi pro mense decembris, in quo consilio erant congregati nobiles ducenti decem et octo et omnes

notarii et cancelarii, chreato jam dicto Rectore qui fuit ser Theodorus Petri de Prodanello, intra horam decimam septimam et decimam octavam fuit unus terribilis et inauditus quodamodo terre motus. Faciat clemens Deus sua pietate et misericordia, quod dictus terremotus non sit prodigium alicujus superventure magne calamitatis! Tunc erat Rector Ser Stephanus de Gradi.

3. Nota, quod die XVII maji 1520 in festo asscensionis dominice ante horam undecimam diei fuit unus maximus terremotus, arbitrio hominum multo major illo superius notato terremotu, ex quo alique domus in civitate partim pessumierunt et pars scisa, cum maximo timore et pavore civium; qui terremotus duravit etiam per plures dies sequentes, iterum per itervalla, non tamen cum tam vehementi comotione. Divina pietas a civitate nostra amoveat in quod adversum portendat. In ruina quorum (?) domorum lapsarum perempte fuerunt persone 12, item inter alios terremotus successive sequentes fuerunt etiam insignes .... magni parum minores primo, non sine civium magno pavore: videlicet die pentecostis que fuit die XXVII maji circa hora XII et similis terre motus fuit ultimo maij hora circa XVII. Item in festo trinitatis videlicet secunda Junij et circa 8 hora fuit quodamodo similis primo. Hoc etiam animadvertendum est quod ipsi terremotus maximi fuerunt, ut dictum est, duobus solemnibus et magnis festivitatibus.

List prilijepljeni na pošljednjoj korici sa svim je prazan. Glede natpisa pojedinijeh glava i kazala u pojedinijem knjigama valja to isto što ćemo kazati niže o jedinome rukopisu redakcije C. Osim statuta i naznačenijeh bilježaka nema u ovome rukopisu nikakvijeh dodataka, kojima su bogati drugi rukopisi.

Sudeći po pismu i drugijem znacima ovaj je rukopis, po svoj prilici, ako i ne mnogo, ipak mlagji nego onaj novije redakcije C, o kome niže, dakle pisan je negdje okolo svrhe XV vijeka. Iz toga bi slijedilo da ovo nije prvopis najstarije redakcije našega statuta, nego pozniji prijepis toga prvopisa, o kome do sada ništa ne znamo, jer lako da do nas ni dopro nije.

Rukopis je veoma dobro sačuvan, jer, kako se iz svega vidi, vrlo je rijetko upotrebljavan bio.

R e d a k c i j a C. I od ove redakcije nije nam poznat nego samo jedan rukopis, koji se na istim mjestima i pregje čuvao i sad čuva kao i tek opisani. I ovaj je na pergameni, a ima pisanijeh i nepisanijeh listova 125 osim druga 2 lista prilijepljena na dvije ko-

rice. Listovi su visoki $36^7/_{10}$ a široki $26^7/_{10}$ santimetara. I ovgje je sadržaj statuta pisan u dva stupca nekursivnim pismom, a svaki stupac ima 34 retka. Svaka glava na koje je razdijeljen sadržaj pojedinih knjiga ima natpis, a na kraju natpisa dotični broj rimski n. p.: „Qualiter judices consiliarij et vicarij eligi debeant III“ a nigdje nema riječi „caput“, koja se sreta svuda u prijepisima najnovije redakcije. Ti su natpisi i brojevi pisani crvenilom. Takogje su crvenilom pisane i „tabulae“ (kazala) svake knjige: sastavljene samo iz natpisâ svake glave. Početna slova pojedinijeh glava nakićena su minijaturnim uresima: neka modrilom, neka crvenilom, neka zelenilom.

Osim 8 knjigâ statuta, u ovome rukopisu, ima i s prijeda i sa zada nekoliko pripisa i dodataka pisanijeh u različna vremena i različnim rukama. To je sve ovako poregjeno:

Na listu prilijepljenu na prednjoj korici, prepisana su dva natpisa rimska, koji se i sada nalaze na stancu kamenu u Bogišićevoj baštini ležećoj u dolini „Tiha“ za sadanjim Cavtatom, na mjestu gdje je bio grčko-rimski grad Epidaurus, otac današnjega Dubrovnika. Natpis glasi:

LARTIDI RECEPTA.
CLARIDI CRISPI.
COH. VIII VOLVNT. ANN.
XXVII PATRONVS POSVIT.
H. S. E.
ad aliud saxum prope
TERTIA.
ISMARNIENSIS.
ANN. XL.
H. S. E.

Za tijem, na istom listu, dolazi druga i treća zapiska o potresu, koje mi već gore privedosmo u opisu rukopisa redakcije B.

Na listu 1*a* ima samo riječ „statuti“ ponovljena tri puta različnim rukama.

Na 1*b* dolaze slijedeće izreke znamenitijeh ljudi:

Veritati et rationi consuetudo est posponenda. Div. Augustinus.

Juste judicans misericordiam cum justicia servat. S. Gregorius.

Est locus sententiae per quam neque huic delictum impune, et nos clementiae simul, ac severitatis non peniteat. Tacit. lib. III annal.

(In Aula ex-mi Minoris Consilii:) Quo tacitum velis nemini dixeris, si enim tibi silentium non imperasti quomodo ab aliis speras? Solon.

Ad libertatem et decus nati sumus, quae aut retinenda sunt, aut cum illis simul moriendum. Licurgus.

Na 2. listu a. čita se:

Coriolani Cepionis Traguriensis de laudibus Ragusii.

Rhagusium est civitas Dalmatie, quam Epidaurenses Epidauro a Gotis everso auspicatiori loco condiderunt. Urbs est libera, legibus atque moribus optime instructa. Habet enim senatum atque magistratus, ordinem quoque patriciorum et plebis distinctum. Patricii soli Rempublicam administrant, plebs tantum suis rebus studet, de publicis minime curiosa est. Hec civitas pre ceteris Dalmatie urbibus publicis et privatis operibus magnifice extructa est. Habet et Navalia ac portum cathena clausum. Cives etiam in diversis provinciis mercaturam exercentes ceteros Dalmatas opibus superant.

Na 2*b* dolaze dvije epigrafe lapidarnim slovima, jedna od kojijeh nalazi se na „dvoru“, a druga na vodenom točku u Dubrovniku.

Na 3*a* Jedanaest bilježaka o kugi u Dubrovniku u različna vremena: pisane su istom rukom kojom i statut slijedećim redom:

Millesimo CCCXLIII introeunte mense Januario incepit mortalitas prima in Ragusio.

Millesimo CCCLXIII a dominica incarnatione indicione prima introeunte mense Madio incepit mortalitas secunda in civitate Ragusii. Scripsi ego Johannes de Gredi ad memoriam et terrorem cunctorum legentium.

Millesimo CCCLXXI de mense novembris incepit mortalitas tertia in Ragusio.

Millesimo CCCLXXIIII de mense decembris incepit mortalitas quarta in Ragusio.

In supradictis pestibus mortui fuerunt nobiles a XVIII anno supra CCL, et persone utriusque sexus in civitate et districtu viginti quinque millia.

Millesimo CCCLXXXXI circa finem maji incepit mortalitas V in Ragusio, propter quam omnes nobiles et boni homines quidem recesserunt de Ragusio. Et non defecerunt nobiles, sed populares et plebes multi et mulieres. Fuit in Ragusio de mense Julij et duravit quidem usque ad mensem novembrium.

Millesimo CCCC circa mensem Januarium inchoavit pestis panochialis, in qua mortui fuerunt II . m. V c. in civitate et duravit usque ad festum sancti Viti.

Millesimo CCCCI de mense Marcij incepit reiterare mortalitas in in civitate Ragusij, que fuit eodem tempore in civitate et insulis Callamote, Callafote et Çupane et per majorem partem villarum staree Ragusij et duravit per totum mensem Maij.

Millesimo CCCCXVI a festo sancti Georgij de mense aprelis usque ad festum sancti Petri de mense Junij, et fuit maxima epidemia in qua mortui sunt III m. VIII c.

Millesimo CCCCXXII similiter a festo sancti georgij incepit in civitate ragusij, in qua pauci defecerunt.

Millesimo CCCCXXX circa fine mensem (sic) septemb. usque ad festum sanctorum apostolorum Symonis et Jude. Ista est decima mortalitas in civitate Ragusij; etiam in ista pauci defecerunt, sed fuit magnus terror.

Drugom pak rukom dolazi za tijem zapiska o potresu:

In statuto veteri quod manet in cancelaria vicarij, sunt hec verba de terremotu, videlicet: A. D. MCCCXLIIII indictione secunda die IV Januarij in media nocte scribitur etc; ponavlja se tačno od riječi do riječi prva bilješka na korici navedenoga rukopisa redakcije B.

List 4*a* prazan.

„ 4*b* ima:

Exemplum ordinis in libro Rogatorum
1514 die X Jullij a carte 72.

Per obviare ali periculi ali quali erano sottopositi li libri publici et di grande importantia de notaria et cancellaria, quando se portavano ad locum multo confusamente et senza alcuno respecto, maxime per mare, pare ali segnori da la terra de provedere et ordenare: che da mo' in avanti libri de notaria et cancelaria et libri de li statuti et ordeni non se possano portare per alcuno officio overo officiale, nè ad instantia de alcuna persona fuora dela cità ad alcuno loco. Exceptando libri de' comandamenti, le quali se possano portare ad locum qualumque volta acaderà il bisogno, come se hano usato portare da qui indreto. Ma qualumque volta acaderà a la corte o vero entro ad altri officij et officiali andare ad locum fuora dela cità, le parte litigante debiano cavare et portare chadauna secum le scripture de notaria et cancelaria et etiam de lo statuto et ordeni

li quali dicte parte voran produre: si(a) questo dechiarado (?), ad zo (?) che dicte parte non vegnano esser gravate de grande spese. Et che etiam li notarj et cancelarj nostri non si paghino ingordamente, che qualumque volta de mo' in avanti vorà andare ad locum la corte, overo altro officio et officiali, sia tenuti et debano dicti notarj et cancelarij cavare le scripture che se farano cavare le quale vorano et richiederano le parte, cioè: li notarij le scripture de la notaria, et li cancelleri le scriptute de la cancellaria, per lequali scripture che le farano cavare per portare ad locum. Solamente dicti notarij et cancelleri non possano domandare et hauere salvo la metà del solito pagamento.

Na listu 4*b* nalazi se:

A. S.
MDXXVII
V Idus Junij

Senatus Rhagusinus in deum optimum maximum ob sequenti duplici laetitia affectus: ob civitatem regionemque omnem pestilentia, quae contagione contracta, XV hominum millia sex mensibus absumpserat liberatam, atque a duarum et viginti maurarum biremium incursione conservatam, quas exiguo hominum numero, quos pestilentiae vis seva reliquos fecerat, et denis catafractis, navibus triremibus tribus atque vergantinis XXV biduo comparata classe longe lateque est persecutus non adsecutus: id ut bona cuncta deo opt. max. acceptum ferens ex voto salutiferae cruci sanctoque spiritui, in divi Blasij aede missas duas diebus singulis celebrandas decrevit, quibus operantur sacerdotes morum sanctitate et in Deum pietate spectati essent, atque ex anchoragio vectigali centum et viginti iperperos quotannis publico decreto acciperent.

List 5*b* do 114*b* Statut u 8 knjiga, pisan vaskolik jednom rukom.

List 114*b* do 115*a*. Povlastica sa strane Mletaka od 15 januara 1358 g. dubrovačkoj općini da dubrovnički gragjani mogu trgovati i morem broditi kao i Mletčani u mletačkijem predjelima (kao glava 98. osme knjige).

List 115*a* do 116*b*. Poslanica Sigmunda, kralja ugarskoga dubrovačkoj republici od 30 sept. 1403.

Oba ova komada pisana su istom rukom koja je pisala i cijeli statut; na protiv sve što slijedi pisano je najrazličnijim rukama:

116*b*—117*b*. Tri pisma dužda Franceska Foscari pisana 30 aug. 1440; 13 maja 1443 i 10 febr. 1444.

117b do 118a tri pisma dužda Leonarda Lauredana pisana 11 nov. 1503; 23 okt. 1520; 5 nov. 1520.

118b. Pismo Karla V. od 5 julja 1523.

118b—119a. Poslanica pape Pavla III od 25 okt. 1523 g.

119a. Poslanica Ferdinanda, rimskoga cara, od 5 junja 1562.

119a—120b. Poslanica pape Grgura XV od 20 aug. 1621 i druga cara Ferdinanda II od 16 apr. 1621.

120b—121a. Dva pisma pape Urbana VIII od 3 nov. 1623 i 27 junja 1626.

121a. Pismo na ispanjskom jeziku Marije kraljice ugarske od 23 aug. 1630.

121b. Pismo pape Urbana VIII od 8 dec. 1630.

122a. Pismo Marije kraljice ugarske na ispanjskom jeziku od 5 febr. 1631.

122a—123a. Pisma pape Inocencija X od 12 sept. 1645, zbora kardinalâ od 6 marta 1655 i pape Aleksandra VII od 3 febr. 1657.

123b—124a. Pisma pape Aleksandra VII bez godine, cara Leopolda od 16 decem. 1697 i engleskoga kralja Gvilelma od 13 decembra 1694.

124b—125a prazno.

125b dvije pjesmice latinske.

Na listu prilijepljenu na stražnjoj korici stoje neki stihovi i zapisi, ali se ne mogu sa svijem pročitati.

Što se starine ovoga rukopisa tiče, to je on, kako već primjetismo, nekoliko stariji nego je onaj redakcije B, ipak ne može biti davniji prve polovine XV vijeka. Glavniji su dokazi tome, da pismo kralja Sigismunda pisano istom rukom kojom i statut, nosi 1403 godinu, a najnovija historička bilješka tom istom rukom pisana, opisuje dogagjaj slučivši se 1430 godine.

Od rukopisâ redakcije D najprije nam je napomenuti:

1. Rukopis grofa Valduina Gučetića u Dubrovniku. On je, kao i dva već opisana, na koži, zgotovljen početkom XVI vijeka; ima 127 listova u malom foliju. Tek na 4 listu počimlje statut a listovi pred četvrtim napunjeni su zapisima, bilješkama itd., koje već vigjesmo u opisu rukopisa redakcije C. Pripisi na kraju statuta isti su kao i u tek pomenutome, ali ne dopiru nego uključivo do prve poslanice dužda Leonarda (ovgje Lavrencija) Lauredana od 1504 g.

2. Ovoj redakciji pripada i rukopis na papiru grofa Rafa Pucića iz prošloga stoljeća. Ima u sve 100 listova in fol.

Svi ostali nama poznati rukopisi pripadaju najnovijoj, to jest redakciji E. Mi ćemo se zadovoljiti ovgje najkraćijem i najpovršnijem njihovijem opisom ne obzirući se ni na količinu kazala ni na druge dodatke i pripiske koji se u njima nalaze:

1. Rukopis u knjižnici vrhovnoga suda u Beču, pisan na papiru po svoj prilici prošastoga vijeka. Zakoni zauzimlju 153; kazala 62 lista in fol. Rukopis je ovaj bio zvanično usporegjen sa drugijem nama nepoznatijem rukopisom koji je držan bio kao autentičan: to nam svjedoče zvanične opaske i popravke.

2. Kod prizivnoga suda u Zadru ima rukopis na papiru s naslovnim zapisom: Statutorum civitatis Ragusii libri octo cum summariis capitum, marginalibus adnotationibus et duobus postremis indicibus Francisci Gundulae Marini filii labore et industria confectis ex ejus autographo exscriptis, anno CIↃIↃCCLXXIIII. Cijeli rukopis s kazalima, s prilozima i s nepisanijem listovima ima 432 lista in fol.

3. Jugoslavenska akademija znanosti u Zagrebu ima takogje jedan rukopis statuta na papiru in fol. Pisan je po svoj prilici u XVIII stoljeću.

4. U knjižnici Male Braće u Dubrovniku nalazi se rukopis na papiru sa 210 listova in fol. Pisan je takogje u prošastom vijeku.

Od rukopisa nahodećih se u privatnijeh osoba u Dubrovniku obaznah samo za slijedeće:

5. Rukopis se nalazi u g. A. Deškovića, pisan je u XVIII vijeku. Ima 294 lista papira in fol.

6. U g. A. Kaznačića ima takogje papirni rukopis suvremeni opisanomu. Sadrži 280 listova in fol.

7. G. Petar Negrini ima rukopis statuta pisani u XVII vijeku. U njemu je s prilogama 150 listova papira in fol.

8. U grofa Nika velikoga Pucića ima rkp. na papiru pisan po svoj prilici u XVIII vijeku. Sa kazalima ima 734 strane in. fol.

9. G. dr. Ivan Radmilli ima rukopis statuta pisani 1775 g. na 150 listova papira in fol.

10. Rukopis na papiru ima i u g. Mata Zamanje, u komu je 151 list in fol. Kao da je pisan još u XVII vijeku.

11. Po svoj je prilici iz XVII vijeka i rukopis koji se nalazi u g. Luja Sarake. Ima 299 list papira in fol.; najposlije

12. znamo da i gosp. dr. Lujo Lapenna u Beču ima eksemplar statuta, ali pobliže nemožemo opisati.

Dubrovački statut, isto kao što ni ostali glavni zakoni te republike, ne bi do sada još nikada štampan. Valentinelli (Bibliografija dalmata suppl. II 61) koji kaže, da je 1774 g. pečatan bio, grubo se prevari.

II. Mi vigjesmo da je dubrovački statut, ako izuzmemo priloge, imao barakter sustavnoga kodeksa zakonâ. Ali potrebe i odnošaji života neprestano se kreću i mijenjaju, pa po njima valja da bude promjene i kretanja i u zakonima svake države. Isto kao što je dan današnji zakonotvorna vlast usilovana neprestano dodavati svojim kodeksima po koju „novellu“ ili inu preinaku, ili pak po potrebi preinačiti cijeli kodeks, tako i dubrovački statut nije mogao ostati vijekoma nedotakljivim dogmatom. Na protiv, tek što po vijeka progje, osim dodataka koji se osobito u osmoj knjizi samoga statuta nalaze, pokaza se potreba naznačiti posebnu knjigu u koju bi se u naprijeda te preinake zakonâ i njihovi dodatci zapisivali.

Tu knjigu, kako što je obično bilo i u suvremenoj Italiji, i u drugim gradovima dalmatinskoga primorja, nazvaše „Reformationes“. Njezin glavni natpis glasi:

Liber omnium roformationum omniumque consiliorum factorum per predecessores comunis Ragusii redactus in presens volumen tempore egregii et potentis viri dom. Nicolai Falerio comitis honorabilis civitatis Ragusii, et per minus consilium confirmata et autenticata fuerunt consilia infrascripta sub anno domini MCCCXXXV indicione tertia die X intrante mense maji, ac eciam clamata et bannita fuerunt voce preconia per civitatem Ragusii in locis consuetis, per Serotam publicum preconem dicti comunis: que reformationes esse debent ad perpetuam rei memoriam.

Kao što vigjesmo iz glavnoga natpisa, zakoni su se počeli zapisivati u ovu knjigu 1335 g. premda mi u njoj imamo zakona čak od 1310 g. Iz toga se dakle vidi da su za tih 25 godina zakoni bivali zapisivani na drugome mjestu pa da su tek 1335 god. bili ujedno izdani i proglašeni kao posebna zbirka zakonâ, kojima su i poslije, prema potrebi, dodavani novi zakoni.

Zbirka se svršuje zakonom izdanim 1388 god., ali to nije najmlagji, jer je pretpošljednji zakon obilježen 1410 godinom. Vidi se po tome da se u ovoj knjizi nije ni kronološki red strogo slijedio; a da se ni svekolike „reformationes“ nijesu tačno u nju zapisivale, svjedoči to, što stoji zabilježeno na čelu zbornika poznata pod imenom „liber viridis“, o kome niže.

Cijeli sadržaj knjige, koji se odnosi na sve grane javnoga i privatnoga prava, razdijeljen je u „paginae“ (to su kao neki odsjeci, ali ne sistematično rasporegjeni) a pagine u „capita.“ Svaki „caput“ ima kratki opis svoga sadržaja.

Glede jezika valja ono isto što je rečeno o statutu.

Rukopisi koji nam ostaju od ovijeh reformacijâ dijele se samo u dvije redakcije. Redakcija koju ćemo obilježiti sa A predstavlja prvobitnu formu toga zbornika, t. j. samo tekst zakonâ sa natpisima ali bez objašnjenja.

Redakcija B ima svud „summaria“ i objašnjajuća kazala, kao što kazasmo o redakciji E statuta.

Redakcija A. Jedini nama poznati rukopis ove vrste nalazi se gdje i rukopisi starijih redakcija statuta, t. j. u okružnome sudu u Dubrovníku a tamo bi i on prenesen iz bivšega državnoga arhiva stare republike.

Rukopis je na koži u 45 listova in fol. + 1 list prilijepljen na pošljednjoj korici. Listovi imaju visine 37 a širine $27^6/_{10}$ santimetara. Od lista 2*a*—4*a* nahodi se stvarni index pisan alfavitnijem redom. Od 5 lista pa do 43 uključivo zauzimlju reformacije, a pisane su posve jednom rukom. Natpisi glavâ i odjelâ (paginae) pisani su crvenilom kao i doba i ime kneza pod kojima su se pojedine grupe reformacijâ činile: ostalo je gotovo sve crnilom. Pismo je podieljeno na dva stupca.

Što se starine rukopisa tiče to mi možemo od ista kazati da on nije prvopis, jer kako već primjetismo, cijeli je rukopis jednom rukom pisan a zakoni su u različna vremena ustanovljivani bili, pa treba da su u prvopis unašani različnim piscima. Ipak naš rukopis lako da je iz druge polovine XV ili iz početka XVI vijeka.

Rukopisâ redakcije B. nama je poznato:

1. Kod najvišega suda u Beču ima rukopis pisan na papiru u XVII ili XVIII vijeku u 4-ni a iznosi sa kazalima 149 stranâ. Pošljednjoj je reformaciji datum 19 sept. 1338 (po svoj prilici pogrješka mjesto 1388) a završuje sa: „qui possint esse duo et plures, sicut eis videbitur et placebit.“

Od str. 107 do 109 nalaze se: „Reformationes istius voluminis abrogantes et abrogatae, derogantes et derogatae.“

Od str. 111—149 incl. Index.

2. U grofa Nika vel. Pucića u Dubrovniku nalazi se rukopis pisan u 18 vijeku na papiru u malom fol. a ima usve sa kazalom 218 str.

Sadržaj mu je u opće isti kako i u tek opisanom.

Str. 1—198 zauzimlju Reformationes.

„ 199—200 prazni.

„ 201—202 Descriptio comitum Venetorum quos in hoc volumine invenies ad faciliorem intelligentiam reformationum et reformatarum reformationum.

„ 203—218 Index capitum quae in hoc volumine continentur.

3. Grof Rafo Pucić u Dubrovniku ima rukopis pisan u XVIII vijeku na 91 list papira in fol.

Osim reformacija ima:

spisak knezova mletačkijeh bivšijeh u Dubrovniku, — spisak reformacija kojima se ukidaju ili izmjenjuju druge kao i onijeh koje su ukinute ili izmijenjene; — alfavitno kazalo riječi; — alfavitno kazalo stvarî.

4. G. Petar Negrini u Dubrovniku ima rkp. na papiru po svoj prilici iz XVII vijeka sa 106 listova in fol. Osim reformacija priloge su iste kao i u tek navedenome.

5. U g. dra. Mata Zamanje u Dubrovniku rkp. sa 74 lista papira in fol. Sadržaj kao i u dva prediduća.

6. U sveštenika g. Luke Pavlovića u Dubrovniku vigjesmo takogje rkp. reformacija pisani istom rukom kao i oni pod 1. Bliže ga ne mogosmo pregledati.

7. U Kukuljevićevoj knjižnici u Zagrebu ima noviji prijepis ovakoga rukopisa, na 155 str. in fol., ali po kome je rukopisu prepisan bio, nije nam poznato.

III. Knjiga nazvana „liber viridis“ od zelenijeh korica u kojim je uvezana bila, po tijeku je vremena treći glavni zbornik zakona koje izdade zakonotvorno tijelo republike dubrovačke. Najstariji zakon u ovoj zbirci nosi pošljednji dan februara 1358 a najmlagji 27 novembra 1460.

Sadržina je knjige razdijeljena u „capita“ od kojijeh svaki ima po jedan zakon, a svikolici su po vremenu izdavanja poregjeni. Zakoni su najrazličnijega sadržaja, sastavljani prema pojavu potreba javnoga ili privatnoga života.

Prve 173 glave pisane su latinski po načinu gore naznačenom: a sa 174 glavom počimlju se i talijanski pisani zakoni uvlačiti, za tijem sve to više dok sa svijem nepreobladaše.

Evo što se na čelu knjige kazuje o uzrocima za koje je trebalo da se osnuje ovaj zbornik:

„Quia numquam temporis prolixitate occurebat, quod nonnullae reformationes maximis deliberationibus et solicitudinibus antiquorum in generalibus captae consiliis ut ignotae et non registratae penitus oblivioni tradebantur, et nonnullas licet notas, reperiri laboriosum erat, — volentes igitur huic rei indulgere dominus Rector et Consiliarii sapientes partes quasque in dictis generalibus consiliis, vel eorum auctoritate firmatas non descriptas in Reformationibus vel Statutis, ab inscriptis temporibus citra permanentem habentes causam et nota dignos in hoc memorarī volumine decreverunt, ut ad laudem individuae trinitatis, et totius coelestis curiae ac honorem Beati Blasij Protectoris hujus magnificae Cívitatis eas vel legere, vel producere aut allegare, vel se tueri deinceps volentibus relucescant; et quia per libros, propter occurrentium varietates, commoda divisio fieri non potest, utile visum fuit eas succesive suis temporibus per dinumerationem rubricari.“

Ove pošljednje riječi jasno kazuju da je „liber viridis“ upravo ono bio, što bi se danas kazalo: zbornik (ne kodeks) zakonâ.

„Liber viridis“ isto kao i reformacije, imaju dvije redakcije: jednu prostu koju su upotrebljavali do Gundulića, drugu s njegovijem objašnjujućim radnjama. Prva je, da kako, starija i mi ćemo je nazvati A, a drugu, mlagju, B.

Redakcija A osim zakona i njihovijeh kratkijeh natpisa i kazala nema nikakve druge znatne priloge; na protiv redakcija B i ako je u tekstu zakona bezrazlična, ipak su dodani, Gundulićem, „summaria“, opširna kazala itd. posve slični onijem koje vigjesmo u najnovijim redakcijama statuta i reformacija. Svi dodatci Gundulićevi pisani su latinski i sama „summaria“ zakona pisanijeh po italijanski.

Rukopisi redakcije A.

1. Megju nama poznatijem rukopisima ove redakcije, najvažniji se nalazi kod okružnoga suda u Dubrovniku, a pregje se čuvao u državnom arhivu dubr. republike. Pisan je na koži i ima 390 listova in fol.

List 1—34 zauzimlje kazalo.
„ 35*a* ima jedna bilješka.
„ 35*b*—65*a* opet nekakva vrsta kazala.
„ 66—69 prazni.
„ 70—319 zakoni.

List 321—331 prazni.
„ 332a—333b nekakve kalendarske bilješke.
„ 334—390 „Index locupletissimus.“

Što se vremena njegova postanka tiče, to mislimo ne pogriješiti mnogo kazavši, da je bio pisan koncem XV ili početkom XVI vijeka. Pošljednji je index najmlagji: on već nikako nemože biti stariji XVI stoljeća.

2. Rkp. XVIII vijeka pisan na 372 lista papira in fol. + 16 listova „indexa.“ Nalazi se u g. dra. Petra Čingrije u Dubrovniku.

3. I rukopis zelene knjige, koji se nahodi u dra. Mata Zamanje u Dubrovniku kao da je suvremen predidućemu. Ima 407 listova papira in fol a osim toga 18 listova zauzimlje index.

4. Jedan mnogo stariji rukopis (na pergameni) ove redakcije, nego što su oba tek navedena, kažu, da ima grof Lukša Gučetić-Ovčarević u Rimu. Nama pobliže nije poznat.

K redakciji B pripadaju:

1. U knjižnici najvišega suda u Beču nalazeći se rukopis na papiru pisan u 18 vijeku in fol. On ima 394 lista 3 lista + prazna. Rukopis ima po okrajcima svakojakijeh bilježaka, opazaka, sravnjivanja, iznimaka pravilu itd., a skoro pod svakom iz njih ima i opaska nekakoga austrijskog činovnika Biličića: „La suddetta annotazione non esiste nell' originale.“ Koji je rukopis držao Biličić da je originao ne kaže, ali je po svoj prilici bio nekakav rukopis imajući zvanični harakter. Listove od 1 do 292 zauzimlju zakoni. Na listu 293 ima izjava, latinski pisana Franom Gundulićem koji sastavi kazala ovoj knjizi, upravljena „Georgio Gozio affini et domino suo.“ Listom 294 počimlje alfavitsko kazalo glavâ. Listom 297 veliki index libri viridis legum Ragusanarum. Pri kraju rukopisa prilijepljen je noviji list a na njemu: „Estratto dal libro del minor Consiglio di Ragusa del 1708 pag. 225 ora esistente nell' archivio dell' i. r. Tribunale di I. Instanza in Ragusa“ a tiče se ustanova o danjcima konavaoskih kmetova, zemaljskim gospodarima. Na dnu toga lista čita se: Vorliegende Abschrift ist einer Beilage des am 14 Febr. 1846. Nr. 158 vorgetragenen dalmatinischen Processes entnommen.

2. U g. grofa Nika vel. Pucića u Dubrovniku ima rukopis pisan na papiru pri svrsi XVIII vijeka na malom fol., nosi naslov: Liber legum civitatis Ragusij dictus Viridis cum summariis capitum, marginalibus adnotationibus et duobus postremis indicibus Francisci

Gundulae Marini filius (sic!) labore et industria conscriptis, et ex ejus autographo exscriptis per Andream Garmogliesi. Ragusii anno 1793.

U svemu ostalomu ovaj je kodeks isti kao i oni koji se nalazi kod vrhovnoga suda u Beču, samo što je ovomu „index“ u posebnoj knjizi, ali tako da paginacija u indeksu nastavlja onu „zelene knjige.“ Ova zauzimlje od početka do strane 582 a indeks od 583 pa sve do 759.

3. Rukopis nahodeći se u gr. Rafa Pucića u Dubrovniku ili je iz XVII ili iz XVIII vijeka. On je na papiru i ima s kazalima do 510 strana in fol.

4. Najposlije rukopis koji se sada nalazi u g. Petra Negrini u Dubrovniku po svoj prilici je pisan u XVII vijeku. Ima 465 listova papira in fol. max.

IV Tako zvani „liber croceus“ može se uzeti kao produženje tek navedene „zelene knjige“, jer iste godine (1460), kojom ova zaglavljuje, počimlju se zapisivati zakoni u „žutu knjigu.“ Rukopisi koje do sada u rukama imasmo svi počimlju sa zakonom izdanim 10 decembra 1460 ali ne svršuju svi kolici istom godinom, jer dočim jedni zaglavljuju 1545, drugi dopiru do 1583, opet drugi do 1633 godine a neki zahvaćaju i početak našega vijeka. Od njih su neki s objašnjujućim indeksima i sumarijama Gundulićevijem a drugi ih nemaju. Radi te velike razlike u opsegu i u načinu uregjenja i radi toga što nemogosmo svekolike rukopise lično pobliže pregledati, mi ih nećemo ovgje dijeliti na redakcije nego ih samo na prosto posebno opisati.

Gotovo svi zakoni koji su u žutoj knjizi talijanski su pisani; samo datum i broj članova vijeća koji sastaviše i potvrdiše zakon još su latinski. Takogje i gdje se nalaze summaria, rubrike a i objašnjujuća kazala, latinski su pisani.

Sadržaj je razdijeljen na „Chartae“ od kojih svaka ima po jedan zakon.

Pobrojmo sada to malo rukopisâ žute knjige koje nam pod oko dogjoše ili inače za njih obaznasmo:

1. U grofa Lukše Gučetića u Rimu ima rukopis na koži pisan u 16 ili 17 vijeku na 188 listova in fol. + 12 listova natpisa i kazala + 4 lista papira na kojima su dopunjci ili preinake prijašnjijeh zakona. U rukopisu se opaža pismo četvero raznijeh ruka. Pojedini zakoni nemaju „summaria“ kako drugi rukopisi nego samo rubriku. Knjizi je glavni natpis:

Liber croceus vulgo dictus „il giallo“ legum Ragusii, qui incipit a die X mensis decembris 1460 usque ad diem XVI Julij 1535. Pars prima cum suplementis usque ad annum M . . . .

Istina je da pošljednji zakon nosi gorenavedeni datum 16 Jul. 1535 ali pred njim ima, što je svakako čudno, i poznijih zakona megju kojima je najnoviji od 26 apr. 1549 god. Po riječi „pars prima“ mislio bi čovjek da će u rukopisu ili uza nj biti drugi rukopis sa drugijem dijelom, ali niti je toga niti je suplementa, barem nema obilježja za te razdjele.

Mjestimice po okrajcima ima i usporednih opazaka.

Posve novi rukopis u knjižnici Kukuljevićevoj u Zagrebu po svoj je prilici bio prepisan po navedenom rukopisu, jer se ne samo natpisi podudaraju nego i datum najstarijega kao i onaj najnovijega zakona.

2. Rukopis na papiru pisan pri kraju XVI ili početkom XVII vijeka nalazi se u grofa Valduina Gučetića u Dubrovniku. Ima 301 list in fol. max.

Od početka do 237 lista zauzimlju zakoni.

Od 238—240 dolazi index vocum.

Od 241 do kraja index rerum.

Najmlagji je zakon izdan 2 maja 1583.

3. U knjižnici vrhovnoga suda u Beču ima rukopis na papiru po svoj prilici pisan u XVII vijeku u fol. max. a ima mu 269 listova, na desnoj strani obilježenijeh.

Najnovija je ustanova od 11 marta 1633. Zakoni imaju svoja „summaria.“

Na 1 str. čita se: Croceus. In nomine domini nostri Jesu Christi. List 4. sa svijem je prazan.

na 257*a* počimlje: Tabula verborum quae in sequenti indice continentur.
„ 260 Bilješka koja se odnosi na slijedeća pisma.
„ 261*a* Breve pape Grgura XIII od 7. oct. 1581.
„ 262*b* Drugo breve istoga pape od 27 aug. 1583.
„ 263*a* Pisma Card. Farnesa od 7 sept. 1583.
Dva breve su latinski pisani a pisma talijanski: sve upravljeno republ. Dubrovačkoj.
„ 264*a* Index libri crocei.

Po okrajcima ima rasijanih usporednih opazaka i zapisaka.

4. U grofa Nika vel. Pucića u Dubrovniku rukopis XVIII vijeka (1778) in 4. Ima 533 lista koji su na desnoj strani brojem obilježeni.

Glavni natpis glasi: Croceus cum summariis, adnotationibus marginalibus et materiarum indice studio et labore Francisci Gundulae Marini filius confectus et ex ejus autographo exscriptus per Antonium Regini. Ragusiis 1778.

Najpošljednja je ustanova od 11 maja 1583. Listom 420 svršuju se zakoni. Svaka ustanova ima i svoj summarium.

List 421 počimlje sa: Index vocum, quae in sequenti materiarum indice continentur.
„ 426 Index libri crocei.
„ 530v.—533 r. Breve i pisma koja i u tek opisanom rukopisu.

5. U g. Petra Negrini u Dubrovniku ima rkps. na papiru po svoj prilici iz XVII vijeka. Napisanijeh ima 396 listova in fol. Kazalâ nema, ali ima summaria. Najnovija je ustanova i ovgje od 15 januara 1665.

6. U g. dra. Mata Zamanje u Dubrovniku ima rukopis sa 239 listova papira in fol. pisani po svoj prilici u prošastom stoljeću. I ovdje je najnovija ustanova od 26 januar 1665.

Vrijedno je napomenuti da se u ovoj knjizi nalaze 40 grbova vlasteoskijeh; za tijem 7 grbova jugoslovenskijeh zemalja i 152 grba plemićkijeh porodica živših na našem jugu.

7. Rukopis koji se nalazi u gr. Rafa Pucića u Dubrovniku pisan je na papiru u XVII ili XVIII vijeku i ima 188 listova in fol. 139 prvijeh listova zauzimlju zakoni; slijedećih 40 listova kazalo; pošljednjih 9 listova priloge. Negledeći na priloge, i ovgje je pošljednji zakon od 25 jan. 1665 g.; u prilozima se nalaze neke poznije ustanove.

8. U g. L. Lapenne u Beču ima takogje rukopis na papiru u dvije debele sveske in 4°, ali ga pobliže ne mogosmo pregledati.

9. Megju svijem nama poznatijem rukopisima, što se tiče ustanova, najbogatiji je drugi rukopis nahodeći se u navedenoga dra. Zamanje u Dubrovniku. Pisan je na papiru okolo kraja pošljednjega vijeka i razdijeljen je u dvije debele sveske.

Prva sveska ima 354 lista in fol. + 12 listova kazala, a druga 74 lista + 2 lista kazala. U prvoj svesci najstarija ustanova nosi dan 10 decemb. 146 . . a najnovija 17 marta 1749. U drugome najstarija je od 21 aprila 1749 a najnovija od 17 jula 1791.

10. Čudnovato je da kod okružnoga suda u Dubrovniku, gdje kako vigjesmo, ima inače po najmanje jedan kao zvanični eksemplar

zakonskijeh zbornika dubrovačkijeh, nema ni jedan cio rukopis „žute knjige.“ To je tijem čudnovatije što ovgje nalazimo produženje toga zbornika, koji većinom odgovara drugome tomu tek što navedenoga rukopisa Zamanjina.

Mi kod rečenog suda vigjesmo samo rkps. na koži pisan različnim rukama u drugoj polovini prošastoga i početkom našega vijeka. Rukopis ima 84 lista in fol.

Najstarija je ustanova kao i u drugoj svesci Zamanjine žute knjige od 21 aprila 1749 ali dopire nekoliko godina dalje Zamanjine, jer je najmlagji zakon u ovome zvaničnom rukopisu od 22 januara 1803 g. Kod svakoga je zakona zabilježeno iz koje je knjige „majoris consilii“ bio izvagjen.

U ovome rukopisu nema ni natpisâ (rubrica) ni summariâ.

To su važniji i poznatiji zbornici dubrovačkijeh zakona. Ali svakako oni mogu biti znatno popunjeni iz knjigâ i aktâ koji se nalaze u bivšemu državnom sada okružnom arhivu u Dubrovniku najpače iz knjigâ „velikoga i maloga vijeća.“ (Sr. Kukuljevića Izvjestje putovanja kroz Dalmaciju . . . u Arhivu za povjestnicu jugoslavensku IV 305—400.) Dakako bivalo je u Dubrovniku i posebnijeh zakona za pojedine grane državne administracije, koje takogje treba u navedenome i u drugim dubrovačkim arhivima tražiti, pa do tada i odložiti njihov opis. Ipak neće biti z gorega već ovgje navesti barem to malo zakona te vrste koji su do sada poznati:

1. Zakon carinski. Natpis mu je: Capitolare dalla dogana grande. On je sastavljen 1413 godine ali na temelju carinskoga zakona od 1277 g. Ne treba ni opažati koliko je važan taj spomenik za historiju trgovine dubrovačke i za zakonarsku politiku republike pogledom na tu glavnu struku javne uprave u Dubrovniku. Taj dragocjeni spomenik pisan je na koži i čuva se u biblioteci Male Braće u Dubrovniku pod Nr. 321. Do sada ne bi još nikada pečatan. Opširan opis njegov daje Makušev (l. c. 169—177) s važnijim izvadcima. Nekoliko takijeh izvadaka priopći i Matković u svojoj raspravi „Prilozi k trgovačko-političkoj historiji republike dubrovačke“ (Rad jugoslav. akad. knjiga XV.)

2. Carinska tarifa pod nazovom: Ordeni de la dovana. Sastavljena je god. 1277 Pisana je na pergameni a čuva se u okružnom arhivu u Dubrovniku. U nastavku imade naredaba kasnijih od 1283, 1292, 1296, 1320, 1322, 1325, 1326, 1362, 1372, 1381, 1385, 1386,

1388 god. Imade 39 glava. Štampana je Eitelbergerom u Jahrbücher der k. k. Central-Commission zur Erhaltung der Baudenkmale Bd. V. Wien 1861.

3. Pravila za brodarstvo u Dubrovniku bijahu sastavljena u prošlom vijeku, nose natpis: Regolamenti della republica di Ragusa per la navigazione nazionale. Taj zakon ima 47 glava, pisan je na talijanskom jeziku a sastavljan je u nekoliko putâ. Najstarija je ustanova od 15 junja 1745 a najnovija od 1 julja 1784. Iste te godine bi i štampan u Dubrovniku. Makušev navodi još dva izdanja, na ime: jedno od 1794 a drugo od 1805 godine. Isti pisac (l. c. pag. 190) navodi, osim naredbe, već pomenute na početku ovoga članka još četiri ustanove ili naredbe dubrovačkoga senata: jednu od 16 febr. 1376; drugu od 27 julja 1377; treću od 24 okt. 1398; četvrtu od 28 aprila 1466 koje se nalaze u rukopisnome djelu Serafina Gjorgjića „sacra metropolis ragusina.“ Ali kako ne saopći njihov sadržaj, ne bi moguće zaključiti, nalaze li se te naredbe i u koliko u gore opisanim zbornicima dubrovačkijeh zakonâ.

VII. Poljica.

Najstariji zbornik zakona u poljičkoj krajini, u koliko je do sada poznato, dopire do 1400 godine. To nam svjedoči opći natpis najstarijega rukopisa toga zbornika, ali nam on svjedoči i to: da je i prije toga vremena bilo na Poljicima knjiga zakona, pače da nama poznata nije nego novi preradak predjašnjega zbornika. Evo toga natpisa:

У име господина бога амень. С(татут)ь поличк(и и суђи) статуть из старога нови (чинимо на ли)та господина Исукрста .ах.

Obnovljenje statuta, koje se je po svjedočbi 104. glave našega zakona dogodilo 1665 g., kao da nije bilo preinačenje, nego prosti prijepis staroga zvaničnoga rukopisa, razumije se, sa svijem dodatcima koji mu prirastoše tijekom više nego dva vijeka i po. Evo što se o toj obnovi u navedenoj glavi kaže:

Приписанѣе закона. Ово нека се зна, како приписасмо ови поштовани статут из старога у ови вирно и право, ни примакнув ни размакнув, него да се боѣле разуми рвацки и латински, з договором сви поштовани властели и дидићи и са свим пуком . . . .

.хѯє. фебрара на .к. у Поѣлици провинциѣи, ѣа Марко Жуѣлевић будући ротин канунлир од поштоване опћине жупе поѣлиуке писа и приписа васколик с поуетка вирно и право, ни примакнувши ни размакнувши.

I poljički statut ima, kako svi sredovječni, stranom značaj zakonika (codex legum) a stranom zbirke zakonâ (collectio legum). Do članka 188 po Mesićevu izdanju (u Arkivu za povjestnicu jugoslav. V, 241) kao da je sve što je god. 1400 zgotovljeno, kodifikacija, a ostalo poznije ustanove, koje su prema potrebi u različna vremena statutu pridodavane bile. Te „novellae“ u koliko se po priloženoj godini može suditi počimlju 6 augusta 1577 g., najpošljednji zakon koji se dodade statutu nosi datum 12 oktobra 1773.

Ali u statutu nijesu sve ni zakoni u strogom smislu, jer se na mnogo mjesta nalaze odluke i presude ili sudijâ ili zborova, koje se tiču nekoga zbivšeg se pravnoga slučaja ili neke osobe, ili su

označenje granicâ itd., a to da kako spada prije pod pravne poslove (acta juridica) nego li pod pojam zakona (lex). U tomu ipak nije osamljen zakon poljički, jer što se toga tiče, drugovi su mu, manje više, velika većina sredovječnih statuta.

Statut je naš razdijeljen na glave, od kojih svaka ima rubriku ili natpis, glave se pak dijele u alineje: prve su u izdanju Mesićevu obilježene rimskim brojevima a pošljednje arapskim.

Jezik je srpsko-hrvatski narječja zapadnoga, sa nekoliko znakova čakavštine ali većinom prelazeće u štokavštinu. Tugje riječi, što se nalaze, najviše su iz talijanskoga pozajmljene. Slova su u originalu ćirilska bosanskoga roda sa nekoliko lokalnih osobina, megju kojim je najznatnije, da ѣ izvršuje obično posao koji je u latinici jotu (j) povjeren. O grafičnim i jezičnim osobinama našega statuta kazuje opširno Mesić u predgovoru svoga izdanja: ko ih treba, tamo će ih naći pobrojene.

Što se obično u opće kazuje o isključivo slovenskom značenju poljičkog statuta, to ne smije čovjek da uzme u strogom smislu, jer u njemu ima i elemenata tugjijeh, uzetih osobito iz kanoničkoga, a i iz rimskoga prava ne baš malo. Mi već na drugom mjestu navedosmo glavu CXII. (izd. Mesićeva) „**Ꙁакон од синови отац**,“ koja nije nego perifraza 3. glave poznate 115. Justinijanove novelle (Justae causae ingratitudinis, quae a parentibus liberis obiici possunt).

A sad uzmimo da izbrojimo poznate rukopise našega statuta. Za naše je svrhe dovoljan kratki slijedeći opis, koji uzesmo iz opširnijega Mesićeva i koji je kao uvod njegova izdanja. Mesić dijeli svekolike rukopise na dva razreda: u prvi stavlja one koji sačuvaše stariju formu sadržaja, a u drugi ostale koji su redakcije Žuljevićeve od 1665 god.

Prvom razredu bribraja:

1. U Kukuljevićevoj sada u knjižnici jugoslavenske akademije u Zagrebu rukopis A, koji je pisan na papiru od prilike u XVI vijeku. Ovo je najstariji rukopis. Ima 136 strana u velikom kvartu; 4 su se lista izgubila i to str. 3 i 4, 13 i 14, 69 i 70, 111 i 112. Pisan je ćirilicom bosanskom, i to, osim poznijih 6 strana i još tamo amo nekih rastrušenih komadića, sve jednom rukom. Ovaj rukopis sadrži samo prvo LXXX zakona od onijeh 113 koje su u izdanju Mesićevu. Poznija tek ruka pridoda zakone LXXXIX.—XCIII., za tim XCV.—IC., pa opet CIX.—CXI.

2. U istoj knjižnici rukopis B na papiru je pisan a svezan je u staru pergamenu. Ima 101 stranu u 4-tini. Najprije je kazalo sadržaja na 4 strane, za tim slijede paginovani listovi i na njima zakoni, ali tako, da je na tri mjesta ostalo po nekoliko praznih listova. Osim toga ima i umetnutih listova, na kojima je neka novija naredba koja ovamo nespada. Rukopis je pisan ćirilicom 1738 god. vaskolik jednom rukom. Ovaj se rukopis u glavnome slaže sa rukopisom A, tako da Mesić misli, da su i A i B iz jednoga izvornika prepisani bili, ili što je još vjerovatnije, da je B iz A prepisan. Ipak u ruk. B nema ulomak iz LVIII a ima suviše zakone LXXXI—XCVIII za tijem XCV.

U drugi razred dolaze slijedeći rukopisi:

1. U akad. knjižnici rukopis C. na papiru u 4-tini, pisan je pri kraju prošastoga vijeka (1796). Ima 138 strana koje je sam prepisač označio brojevima. Izgubila mu se 35 i 36 strana. Pisan je bukvicom. Pri kraju dodano je kazalo (**табла на карте**) na 5 strana. Uza zakon LIX komu je pridodano od članka 178 do 182 sadržaja koji nema u D primetnu prepisač latinicom opasku: „ovo ozdola bilo je izvadjeno iz starogha zakona;“ a uza zakon LXXVI i XCVI., koje je sasvim na koncu napisao, dodade i opet latinicom primjedbu: „Ovi kapitul izvadio sam iz starogha zakona libro, koi stoi u schrijni s privilechi; pravo u viru, ja don Petar Karstelan godine gospodinove 1781 agusta na 7, a u ovi libar upisa pravo rich po rich na 1796 agusta na 29.“ Drugi pripis novije ruke na str. 101 kazuje u čije je ruke prešao rukopis: **Кѣнигє овє д(он) Антона Марковића звана Мидоѣневића из Кеуаѣна, за коѣи дако** (mjesto дадо) **д(он) Петру Кашелану гроша четири и по.** Od prvijeh LXXX zakona izdanja Mesićeva u ovom rukop. nedostaju: ulomak od LVIII. zak., član. 19 u V zak., čl. 65 u XIX zak.; zak XXII i član 142, 143 u XLVIII. zak. i ulomak od XXIX zak.; na protiv izim tih prvih 80 zakonâ ima još ove zakone od LXXXI.—XCVI., za tim XCIX., C—CVIII., CX. i CXII.

2. U akad. knjižnici rukopis D. pisan je u folio na 79 strana, i to latinicom. Toga radi misli Mesić da je prepisan iz slijedećega (Carrarina) rukopisa. Na početku ima kazalo na 5 strana. O vremenu prijepisa i o vlasniku našega rukopisa kazuje nam ovaj pripis na nckou kazala: „Na **аѡпє** 1785 (u svijem bo rukopisima poljičkoga statuta **ѡ**=700) dado je don Petar Kruxichievich, dado gospodinu Ivi Bugardellu libra .**ѯє**. (=65) sto mi pripisa ovi zakon illiti statut,

i za kartu i oklop dado lîbor .мн. (=48)." Osim toga na prvom listu teksta stoji zapisano: „Kgnighe mene Don Petra Kruxichia reçen Kruxichievichia." Od prvih 80 zakona, koji su u najstarijemu rukopisu (A), u ovomu nema: 19 član. iz V. zak., 65 član. XIX. cijela XXII., član. 142 i 143 iz XLVIII. zak., ulomka iz LVIII., veće strane LIX niti cijela LXXVI zakona. Naprotiv osim tih 80 ima ovaj rukopis još ove zakone: LXXXI—XCVI, C—CVIII, CIX.

3. Tako zvani Karrarin rukopis sad je u njegove sestre, a pisan je na papiru u malom foliju. Ima svega 112 listova, a pisan je bosanskom ćirilicom. Budući tek navedeni rukopis (D) iz ovoga prepisan, slijedi iz toga da im je sadržaj jednak. Čudnovato je samo, da Mesić i za ovaj rukopis navodi onaj isti pripis koji je naveo o rukopisu D., samо što je ovgje ćirilicom: на лωпе дадо ѣа дон Петар Кружићевић дадо господину Иви Бургаделу либар .ѯе. що ми е приписа оки ҳакон пнлти щатут а ҳа карту и оклоп дадо либар .мн. Ovu primjedbu i Šafarik navodi latinicom u svojoj raspravi (Kratka zpráva o statutu Polickém), pa nam je vjerovati da je tako — ali je svakako čudnovato da je ista istovjetna primjedba i u rukopisu D i Karrarinu rukopisu, po čemu bi valjalo uzeti: da su oba iste godine pisana bila, istim prepisačem za istoga naručnika i to jedan latinicom a drugi ćirilicom! Ili je to prepisač rukopisa D mašinalno iz ovoga prepisao? Od Karrarina rukopisa ima i točan facsimile koji je Šafarikom učinjen bio i s njegovom knjižnicom prešao u knjižnicu češkoga muzeja gdje se i sada nalazi.

6. Rukopis koji je u g. Andrije Stazića u Spljetu nije nigdje pobliže opisan nego po tomu što je o njemu Danilo (u Pravdonoši 1851 1852) i Mesić pisao vidi se da spada u ovaj pošljednji razred, te da je sličan Carrarinu i rukopisima akad. knjižnice C i D. Danilo kaže da je prepisan 1776 god. iz drugoga rukopisa koji je nosio 1460 godinu, i to, kako se na čelu kaže, u crkvi sv. Klementa pod Sitnom. Gdje je sada ovaj rukopis nezna se. I onaj isti rukopis o kome Danilo na istom mjestu pripovijeda, da je latinicom pisan bio i koji je on sa Stazićevijem usporedio, pa ga s njim jednaka našao, neznamo da li je to onaj navedeni rukopis D ili je kakav drugi. O rukopisu našega statuta latinskim tekstom, o kome govori navedena 104 glava zakona, do sada nam ništa poznato nije.

Statut poljički je izdan na temelju rukopisa A. akademičkoga i nadopunjenjem i varijantima ostala tri rukopisa g. Mesićem u Ar-

kivu za povjestnicu jugoslavensku u 5 knjizi. Izdan je, u koliko su okolnosti dopuštale, strogo kritično.

Od rasprava i referata o ovome zakonu navesti ćemo: Šafarikovu „Kratká zpráva o statutu polickém“ najprije u Časopisu českeho muzeuma 1854 p. 270—283, pa u skupnim djelima Šafarikovim III 134—152, i članke Ivana Danila pod naslovom: „Ustanova kneževine poljičke“ štampane u zadarskom „Pravdonoši“ 1861 1862 godine.

VIII. Hrvatska.

Pisani zakoni koji istekoše iz najviše zakonodavne vlasti tijekom vijekova u hrvatskoj državi, i pogledom na njihovu starinu i pogledom na njihovu količinu zauzimlju bez sumnje jedno iz najodličnijih mjestâ megju zakonima te vrste drugijeh slovenskijeh država. Ali nije to što im daje glavnu važnost za naučnoga iziskaoca. Svojstvo koje odlikuje hrvatske pisane zakone jest: neobična složnost zakonodavnoga apparata kao i izvanredno bogatstvo različnijeh uplivâ i faktorâ pri njihovu sastavljanju, osobito u drugoj polovici njihova razvitka. U hrvatskim zakonima dostojno je osobite pažnje to, da, dočim se u pravcu njihova sadržaja mnogo promjena zbilo tijekom vijekova uslijed nagomilanja uplivâ i okolnostî najrazličnije vrste, da se ipak prvobitna, što mi nazivljemo ustavna forma zakonodavstva, kroza cijelu tisuću godina, od svoga postanka pa do danas, sačuvala u glavnome jednaka, uz prkos neprestanome nasrtaju na hrvatsku zemlju i azijatskih i evropskih napadača, uz prkos još trajućem otkidivanju najplemenitijih predjelâ od njezina zemljišta, uz prkos dugotrajnijem i veoma tijesnijem državnim zajednicam s inoplemenim zemljama i narodima.

Razvitak saborsko-zakonodavne radnje u Hrvatskoj može se podijeliti na četiri dobe.

Prva doba zauzimlje sve vrijeme vrhovnih vladalaca narodnih do njihova izumrća: dakle od najstarijega vremena do konca XI vijeka. Za domaćih vladalaca hrvatskih zakonodavstvo državno bilo je prosto, prema odnošajima i potrebam tadanjega života, ali posve ustavno, kao i u svijeh suvremenih slovenskih plemena uspjevših do državnoga stroja. — Vijeće, skupština, sabor, pod predsjedništvom vladaočevim, uza druge javne poslove, bavljaše se i sastavljanjem zakonâ namijenjenih za cijelu državu.

I tečajem druge dobe, koja počimlje s izbranjem ugarskoga Kolomana na hrvatski prijestô i traje do zauzeća prijestola prvim Habsburžcem kraljem Ferdinandom (1190

do 1527), Hrvati slijede stvarati na svojim skupnim saborima (generales congregationes) zakone pod predsjedništvom svoga bana koji i sazivlje (običnije sam, ali kadgod i po naredbi kraljevoj ili vojvode „cijele Slavonije“) sabor i proglašuje saborom ustanovljene zakone. Ali zato ugarsko-hrvatski kralj ima ipak svoj upliv na legislativne poslove hrvatske, osobito kroza svoje oratores, koje, kad treba, pošilje na hrvatski sabor.

U ovoj drugoj dobi počimlju hrvatski poslanici ulaziti i u sabor ugarski te se otuda, i ako većinom refleksivnim načinom, ragja i novi upliv na hrvatsko zakonotvorstvo, ali niti je to sudjelovanje hrvatsko u ugarskom saboru bilo redovito u ovoj dobi, niti se ono prostiralo na velik dio zakonodavnih poslova, a po tomu nije moglo ni suziti djelokrug zakonarske kompetencije sabora hrvatskoga. Pače u početku ove dobe, a reć bi i cijelo vrijeme arpadske dinastije, Hrvati nijesu ni najmanje uticali u sabore ugarske. Najstariji trag toga uticaja nalazi se u krunitbenim saborima, na koje bi dolazili hrvatski ban i biskupi; — prvi nam je tomu primjer kod krunitbe Karla Roberta u Budimu 1309 god. pošto prije toga bi on i u Zagrebu okrunjen. U ugarskom zakoniku nalazi se megju zakonima saborâ XIV i XV vijeka veoma malo njih naznačenijeh osebno za Hrvatsku, što potvrgjuje i s drugijeh strana poznati fakt, da Hrvatska nije slala svojih poslanika na ugarske sabore ni redovito ni često; pa i ovi se rijetki zakoni većinom odnose ili na poslove, koje je kruna svojom vlasti rješavala, ili na odluke, koje su živuće običaje i pravne odnošaje samo pripoznavale i potvrgjivale, jer je vazda glavnim zakonodavnim vrelom za Hrvatsku bio hrvatski sabor. Kako su Hrvati smatrali ugarske sabore još pri kraju ove dobe, razabira se iz svjedočanstva mletačkoga poslanika Petra Pasqualiga, koji u pismu upravljenu svojoj vladi iz Zagreba 11 febrara 1509 god. o tom piše ovako: „Di nuove nulla o pocho habbiamo ad significar a la celsitudine vostra; una solum è stà vulgata da qui, ma non auctentica, che nomine regie majestatis istius sono stà chiamati tutti questi signori et nobili croati a la proxima dieta, ordinata per la dicta maesta nel zorno di s. Gregorio, che è cosa ultra el solito; imperochè questa dieta è in loco di quella se sol far ogni anno a s. Zorzi a Buda, nella qual **ordinariamente** non se sol chiamar dicti Croati, perchè dicono aver loro auctorità, ex concessione eis atributa, far la loro dieta in Croatia da per se; il che essendo, ne dà tanto mazor

coniectura, che in dicta dieta el se habia ad tractar ultra le cosse sue particular del regno, etiam la materia de intrar in la liga de li colligati principi."[1] Iz ove neoprovržljive svjedočbe vidimo da još početkom XVI vieka Hrvati nijesu redovito pozivani u sabore ugarske; nego kako nam to potvrgjuje pomenuti a i drugi spomenici (osobito neki članci u dekretima Matije I i Vladislava II). hrvatski su punomoćnici dolazili u sabore ugarske samo u onim slučajevima, kad se radilo, da se uglavi savez s inostranstvom ili da se zajednički ustanove sredstva za obranu domovine, osobito proti Turčinu, ali i to počamši tek od druge polovine XV vijeka. Za sve ostale poslove („le cosse particular del regno") imale su obje savezne države, Ugarska i Hrvatska, svoje posebne i odijeljene sabore.[2]

Tijekom treće dobe, to jest dobe, kraljevanja Habsburgovaca do prevrata i nedavnoga rata megju Hrvatskom i Ugarskom 1527—1848), hrvatski sabor slijedi raditi po starome i vršiti bezprestano svoje zakonodavno pravo.[3] Ali s novom dinastijom opet prirastoše novi uplivni življi. Kraljevi iz Habsburgske kuće bijahu ne samo vladaoci ugarske i hrvatske kraljevine nego i čeških i nekoliko drugih zemalja: razumije se dakle da je kraljev upliv na sabor trebalo da bude primjeren interesima dinastije obzirom na svekolike pod njima nahodeće se zemlje. I postavša tijekom ove dobe vojnička krajina i njezina uprava mogu se punim pravom nazvati jošte jednim osobitim elementom upliva na legislaciju hrvatske kraljevine.

---

[1] Rukopis u gradskom muzeju Correr u Mletcima pod br. 2777. Sadržaj nam saopći dr. Fr. Rački.

[2] „Articuli nobilium regni Sclavoniae" uvršteni u decretum primum sive majus Vladislava II god. 1492 stvoreni su takogjer samo u hrvatskom saboru, a primljeni su u zakonik ugarski, jer se njimi zajamčuju prava hrvatske države i spominju se neki odnošaji prema Ugarskoj, pa im za to Vladislav zakletvom potvrdio vršenje, u krunitbenom saboru, kako i Ugarskoj. Ovi su „articuli" nekim načinom „diploma inaugurale" koji je novo-okrunjeni kralj Vladislav II izdao Hrvatskoj.

[3] Za vladanja Josipa II prekide na nekoliko godina hrvatski sabor svoju radnju, ali je morade prekinuti i ugarski. To je trebala državna politika toga vladaoca, komu ideal bijaše centralizacija države, a to se po njegovu mnijenju nije moglo složiti sa ustavnim zakonodavnim organima u zemljama, koje Josip, po duhu vremena, ne smatraše nego kao proste provincije svoje carevine. Ali taj pojav bi sličan meteori. Odmah poslije smrti cara Josipa opet oba sabora počeše djelovati po predjašnjemu.

Gotovo s početka habsburgske đobe ne samo da se po naredbi kraljevoj sazivlju banom sabori nego i zakoni po saboru stvoreni podlijegaju pravilno kraljevoj potvrdi. Sabor se protivio prvoj tijeh novosti, ali najposlije protivljenje osta bez uspjeha.[1] Na protiv, što se tiče potvrde zakonâ kraljem, reć bi da nije to bilo vazda neumoljivim pravilom, nego da je bivalo i u ovoj dobi saborskih ustanova koje imadijahu, barem za zemlju, silu zakona i bez kraljeve potvrde.[2] U ovoj dobi izvanjske okolnosti, najpače zajednička opasnost od Turčina, koji je osvojio donju Slavoniju i veći dio Ugarske, te odavle nastala nužda zajedničke obrane, daše povoda češćemu sudjelovanju hrvatskih poslanika u saboru ugarskomu. Otuda nalazimo, da hrvatski striliši i redovi (status et ordines) počimlju redovito šiljati po 2—3 poslanika (oratores) u sabor ugarski, da bi tamo kolektivno zastupali hrvatsku kraljevinu. Ali tim nije ni najmanje ograničeno područje hrvatskoga sabora ili mu vlast stegnuta. Tek od XVIII vieka centralističkimi reformami kralja Karla VI i njegove kćeri kraljice Marije Terezije, a najpače poslije 1790 godine stalo se hrvatsko zakonarstvo stjesnjivati. Centralizacija, kojom je Ugarska po primjeru Francuske bila pošla, osobito pri kraju ove dobe, te stala krnjiti samostalnost hrvatske kraljevine, dade povoda čestim sukobima, koji se najposlije izvrgoše god. 1848 u otvoreni rat. Ovim ratom stupa zakonodavstvo hrvatsko u najnoviju fazu, to jest u

Četvrtu dobu svoga razvitka, koja na taj način počimlje 1848 godine i produžuje sve do danas. I neobzirući se na reorganizaciju sabora, na preinaku izbornoga reda itd. glavna promjena koja se početkom posljednje dobe učini jest: da se davna sveza megju Hrvatskom i Ugarskom sasvim prekide, a osim toga, da od 1850 do 1861 godine zavlada absolutizam te umukoše sabori i u Hrvatskoj i u Ugarskoj. Sabori Hrvatski od 1861 do 1868 god. bijahu posve prosti ugarskoga, te za to nijesu pošiljali poslanikâ na sabore ugarske, osim što je sabor 1865—67 bio izaslao kralje-

[1] Šulek Naše pravice XXXIII.

[2] Opisujući saborske akte u hrvatskom zemaljskome arhivu pade nam pod oko u jednome zapisniku XVI vijeka slijedeće harakteristično mjesto : „Extra seriem praescriptorum articulorum per caesaream et regiam majestatem confirmatorum, domini regnicolae simul et semel concluserunt, infra denominatos articulos similiter per quosvis firmiter observandos.“ Zatim slijede članci.

vinski odbor, koji se s jednakim ugarskim odborom dogovarao o novom savezu. Tek nagodom od 8 novembra 1868 bi opet obnovljena državna sveza s Ugarskom; ali ona, po svojem postanku i razvoju ne pokazuje se još ter kao da bi to bio svršen posao.

To su samo glavniji politički elementi koji su imali upliva na hrvatske zakone. Ako pak dodamo k tomu uplive koji proističu iz česte promjene u opsegu territorije (koja se ni do danas ne zaustavi u Hrvatskoj), — za tim, veoma važni upliv proističući iz susjedstva najrazličnijih etnografskih i kulturnih živalja — a najposlije starinu i količinu sačuvanih zakona — to će se čitalac uvjeriti da nijesmo daleko zabrazdili kažući da hrvatski zakoni megju svim slovenskim zauzimlju jedno iz najprvih mjesta, obzirom na njihovu važnost za naučna, osobito komparativna, iziskivanja. Toga radi oprostiti će nam se što se na njima u ovome članku duže zaustavismo nego što bi možda trebalo u ovoj radnji. Ali zato nećemo ni za dlaku prekoračiti svoj program glede zakonâ za Hrvatsku izdanih ali ne sastavljenih ili ne potvrgjenih hrvatskim saborom, kao što su: zakoni i naredbe ugarskih i avstrijskih vrhovnih vladalaca; zakoni stvoreni na ugarskome saboru; zakoni, naredbe i uredbe za hrvatsku vojničku granicu izdani avstrijskom vojničkom vlastju. Mi ćemo o njima govoriti na svome mjestu, to jest u četvrtom otsjeku ovoga djela.

I. Hrvatski narodni kronista živjevši u XII vijeku najprvi nam pripovijeda zanimljivih stvarî o potrebi zakona u Hrvatskoj državi, o prigotavljanju, izvorima i načinu njihova sastavljanja pod kraljevima dinastije narodne. Kako on u svoje pripovijedanje, premda i nesmotreno i kao mimohodom, upliće često imena i dogagjaje čisto istoričke IX vijeka, tako mi možemo uzeti da se njegovo kazivanje odnosi na to ili na njemu pobliže doba. Evo što on kaže o stvari kojom se ovgje bavimo: „I tako iskaše Budimir kralj (Dukljanin ga nazivlje Svetopelk) svetoga puka kako bi razsute gradove sazidal i napunil, i to mu ulize u misal, kako bi za svoga vrimena opet zemlju, kako prvo bila, napraviti; za to imaše mnoštvo ljudi da sve biše izmišano i tako razabrati, kralj odluči zemlju i ljudi staviti opet u prave zakone i iskaše kako bi mogao najbolje iznajti. I na to skupi sve starce i mudarce gospodstva svoga i poče njim od volje odlučenje govoriti, moleći da bi o boljemu redu pomisliti, i o tomu da se najde način k volji i misli kraljevi.“ Zatim kazuje kako kralj zamolivši papu Stjepana i cara Kon-

stantina da ga u tome svjetom svojim podpomogu, papa mu posla kardinala i dva biskupa koji bi mu pomogli urediti državu na temelju dviu „barvoleža“ koje im dade. Tada se sabraše, kralj, narodne starješine i papinski poslanici, na Hlivansko polje (Dukljanin piše: in planitie Dalmae) i tu pošto prve osam dana posvetiše crkovnim poslima, pošto pomazaše kralja i ustanoviše crkvene naredbe, „po rečenih dvuh barvoležih — produžuje svojim riječima kronika — razdili zemlje i stavi im mejaše i tolikoje meju gradi i župam. I narediše gradovom i mistom zakone i običaje i razdili vode i naredi gradovom i mistom dohodak.“ Pače malo niže kronista znade kazati koješta i o pravcu i o opsegu i o sadržaju zakonotvorne i organizatorske radnje toga Hlivanskoga sabora. „I svakome mistu — njegove su riječi — postaviše mejaše i svakomu tih mist postaviše bana a nigdi duža. I tada svaki tih banov i dužev budu od pupori sini plemeniti; i oni da učine kneza od svoga kolina. I učiniše satnike, ki satnici bihu nad stotinu ljudi i te satnike učiniše svake zemlje ljudi i daše svakomu banu sedam satnikov i da budu rečeni satnici s bani puku suditi, a s duži aliti s hercezi pet knezov i da s njimi pravo sude puku. I napisaše časti i dohodke banom i hercegom i knezom i satnikom i odlučiše da svaki knez prizove jednoga satnika i da nima prez rečenoga reda nijedan sud biti tvrd. I odlučiše da svaki sudac ima kralju davati treti dil dohodka, i da ga poznaju za gospodara i da bude kralj svim a oni svaki po sebi, da kralj nada svim poglavje i starišina i da svi zapovid kraljevu trpe. I mnoge dobre zakone postaviše kê bi mnogo govoriti, da ako tko hoće napuno znati naredbu kû učiniše i mejaše kudi postaviše i zemljam imena, vazmi knjige kê pri Hrvatih ostaše i pri njih se nahode a zovu se metodios (Kukuljević, Arkiv I. 15—21“; to isto od prilike kaže i presbyter Diocleas u Lucija de regno Dalmatiae et Croatiae, Amsteladami 1666 str. 289—290.)

Ako ne možemo sve podrobnosti kazivanja našega najdavnijega kronista uzeti za gotov novac, ipak pričanje njegovo imà svakako vrijednost općega odjeka hrvatskoga zakonotvorstva najstarije dobe hrvatske historije na jugu. Pače ako u njegovu pripovijedanju i nemožeš crpsti ništa pozitivna o materijalnoj strani najstarijih zakona, ipak što on kazuje o formi ili načinu njihova stvaranja, forma koja se do danas sačuva i koju mi nazivljemo ustavnom, treba nam primiti kao neoborivu istinu. Na to nas dovodi ne samo

i najpovršniji pogled na zakonodavstva ostalijeh slovenskijeh zemalja najdavnijega vremena nego i sami čisto historički spomenici hrvatski iz vremena narodne dinastije.

Sve nama poznate povelje i listine vladalaca i kraljevâ čisto hrvatskijeh, odnose se na vrijeme izmegju polovine IX gotovo do svrhe XI vijeka. One, istina, ne sačuvaše nam njima suvremene zakone, ali svjedoče barem kosnim putem da ih je bilo, a posve pravim da je vladalac hrvatski sve važnije poslove državne, dakle i zakonodavstvo vršio ne sam od sebe, nego u dogovoru s vijećem ili zborom narodnijeh starješina.

1. U zapisu koji počimlje: „Regnante in Italia piisimo Lothario Francorum rege per indictionem XV die 4 nonis martii“[1] Trpimir hrvatski vojvoda (Croatorum dux) kazujući kako sagradi zadužbinu, manastijer, dodaje da to čini držeći „commune consilium meis cum omnibus zuppanis“.[2]

2. Njegov naslijednik Mutimir potvrgjujući darove svoga predšastnika spljetskoj crkvi u svojoj povelji 28 sept. 892 god.[3] kaže takogje: communi consilio cum meis cunctis fidelibus et primatibus populi. Kad su dakle za take akte čisto administrativne vladaoci trebali odobrenja sabora, i samo se sobom razumije da su ga se još manje mogli proći u veoma važnijim zakonodavnim poslovima.

3. U listini pisanoj u Spljetu početkom X vijeka[4] nalazimo već i pravijeh zakonskijeh ustanovâ sastavljenijeh na saboru, na komu bijaše i narodnijeh poglavara i velmoža pa i sam hrvatski kralj Tomislav. Premda se oni posve crkvenih interesa tiču, mi bismo ih po svome programu ipak ovgje uvrstili kao zakone izdane najvišom

[1] Farlati izračuna g. 837, Rački uzimlje 852 kao godinu koje izdana bi ova povelja.

[2] Listina se ova nalazi u avtentičnome prijepisu XIV vijeka u staroj knjizi „Donationes principum ecclesiae Spalatensis“, koja se čuva u biskupskome arhivu u Spljetu. Dakako veoma bi se više moglo vjerovati ovome spomeniku kad bismo imali prvopis, premda nas notar uvjerava: da je prepisao sa originala fideliter et per ordinem nil addens vel minuens fraudolenter quod sensum mutat vel variat intellectum, praeter forte punctum, literam aut syllabam per errorem. Štampana je u Lucia (II c. 2) i Farlati (III 51—52) a najposlije i u Kukuljevića, Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I. 3—6.

[3] Nalazi se u prijepisu gdje i prva; objelodanjena takogje u svijem navedenim djelima.

[4] Godina ovoga sabora nije naznačena u rukopisu. Farlati uzimlje 925, Rački 924, a Kukuljević 914 godinu.

zakonodavnom vlastju državnom, kad bi na saboru kralj i njegovi velmože bili glavnim faktorom zakonotvornim a kralj predsjednikom sabora kao što misli g. Kukuljević. Ali po našemu mnijenju to nije tako. Riječ praesidente koja se sreta u listini i koja po svoj prilici zavede g. Kukuljevića, ne odnosi se na predsjedništvo kraljevo u saboru nego na njegovo vladanje u hrvatskoj državi, isto kao što se to isto kaže i o Mihajlu vojvodi (dux) humskomu „in suis finibus praesidente," a ne u saboru. Sam sabor bi sazvan ne kraljem nego po papinoj naredbi papinim legatom, a i kralj Tomislav i ban Mihajlo humski i svi velikaši bijahu na saboru, ni manje ni više nego kao to bivaše i u drugim zapadnim zemljama u takim slučajevima, da bi znali vršiti i nastojati da se vrše podanicima crkveno-saborske naredbe (laicus sileat in ecclesia). U ostalom i u listini se naročito kaže da je saboru zadaća: perpera extirpare et Deo placita canonice sancire, kao i to, da su odluke saborske poslane papi na potvrdu. I pak je za nas veoma važan i ovaj zapis, jer nam neka njegova mjesta kao „cum suis proceribus," „et Croatorum atque Serborum proceribus convenientes" opet jasno dokazuju da kralj nije ništa važnijega preduzimao, pa ni na sabor crkovni išao bez narodnih starješina.[1]

4. Još bi važnija bila za nas listina pisana u Spljetu 927—928 g., kad bi natpis njezin, sastavljen g. Kukuljevićem, odgovarao njezinu sadržaju. G. izdavalac kaže da su u njoj u Decreta Synodi Spalatensis, praesidente Croatorum rege Tamislao sancita, in quibus, inter caetera, antiqua statuta et consuetudines regni Croatiae confirmantur. Mi „decreta" radi gorenavedenoga uzroka već a priori bijasmo odredili odavle isključiti, ipak pročitavši natpis prije listine obeselismo se, da su barem stare ustanove ili zakoni (statuta) i pravni običaji hrvatske kraljevine bili potvrgjeni na ovomu saboru. Ali se žalibože g. Kukuljević i ovgje prevari uzevši „statuta" kao subst. pl. u običnom sredoviječnom smislu zakona, ustanove, dočim ta riječ ovgje nije nego partic. praet.

[1] Listina je pečatana u Farlati, Illyr. sacr. III. 92 i 96, zatim u Kuk. l. c. I. 8—11. O rukopisu ništa ne znamo. Farlati napominje „codicem Barberinianum itemque alios codices", ali niti ih pobliže opisuje niti kaže gdje se koji nalazi, ni odkle je on svoju listinu prepisao. Jedan codex je u barberinskoj knjižnici u Rimu, a taj je historia salonitana arc. Tome, različita od izdane. U Theinera (Vetera monumenta Slavorum meridionalium) toga dokumenta nema pa ga valjda nije ni u vatikanskom arhivu.

pass. odnoseći se k riječima „episcoporum privilegia;“ a i same consuetudines, kako se iz konteksta vidi, nijesu „consuetudines regni“ nego običaji, koji se tiču crkve hrvatske, i to običaji kako su ih razumijevali; tumačili latinski episkopi. A zato i u ovome zapisu sretamo opet sastanak kralja sa narodnim starješinam: cum Croatorum principe et ejus proceribus congregavit[1].

5. Kralj Petar Kresimir u povelji od 1059 godine febrara mjeseca u Biogradu, „regali auctoritate magnatumque favorabili voluntate“ udjeljuje biogradskomu samostanu sv. Ivana oprost, „ut neque tributum, neque vectigal fisco regali solvat; donaria secularia debita banis, jupanis vel reliquis potentiosis prorsus nesciat[2].

6. Isti kralj Petar Kresimir poslije običnoga uvoda ovako počimlje svoju darovnu povelju crkvi sv. Grisogona od god. 1069: In Nonensi cenaculo residens una cum nostris iupanis, comitibus atque banis, capellanis etiam nostre regalis aule, cogitare cepimus . . . . [3].

7. U zapisu postavljenome pri izboru Dmitra Svinimira za hrvatskoga kralja u Solinu mjeseca oktobra 1076 g. kaže se da to bi synadali et concordi totius populi electione[4].

8. U povelji istoga kralja pisanoj 9 okt. 1076, kojom potvrdjuje darovne povelje Trpimira i Mučimira svojih predšastnika crkvi sv. Gjurgja de Putolo, nabrojivši poimenice glavnije pri tom prisutne prelate i velmože završuje veoma važnim za nas riječima: et aliorum nostrorum comitum et baronum ubi fuit fidelium maxima congregatio[5].

9. Nije bez važnosti ni povelja Stjepana posljednjega kralja hr-

---

[1] Pečatan se ovaj zapis u Farlati l. c. III. 103. u Kuk. l. c. I. 12—13. Farlati ga nagje u rukopisu „Historia Salonitana major“ koji se tada čuvao u arhivu kapitule Spljetske. Gdje je sada taj rukopis ne znamo kazati.

[2] U Lucija II. 15.

[3] U Lucija II c. 8 i u Kuk. I 14—15. Rukopis i prvopis na koži u arhivu dalmatinskoga namjestničtva u Zadru.

[4] Farlati. Illyr. sacr. V. 229 i Kuk. l. c. I. 16. Stari rukopisni prijepis toga zapisa nalazi se u zbirci g. Kukuljevića u Zagrebu.

[5] Farlati l. c. III. 147 i Kuk. l. c. I. 20. Prepisana je iz gorenavedene rukopisne knjige „Donationes principum“ koja se čuva u biskupskom arhivu u Spljetu.

vatskoga narodne dinastije pisana god. 1086 ili 1087. On potvrgjujući povelju Svinimirovu o darovanim zemljama kalugjericam spljetskim pripovijeda, kako pošto stupi na priestô hrvatski omnibus Chroacie et Dalmacie nobilibus collaudantibus, počeše k njemu dolaziti i sveštenstvo i plemstvo i puk radi potvrgjenja njihovih pravâ i gracia communis nostri regni utilitatis ad nostram ut moris est . . . . imperantibus confluere ceperunt [1].

Mislimo da je navedenih dokazâ [2] dosta o bivanju svjetovnih saborâ za doba narodnih vladalaca u hrvatskoj državi. A dokazavši da je bivalo sabora, ako pogledamo na hrvatsko saborisanje poznijih vremena i promotrimo uz to prirodu uprave svake i najprimitivnije države, tim je ujedno dokazano, da je bilo i zakonâ. Jesu li se zakoni pisali s samoga početka, to je dakako drugo pitanje, koje se na temelju tvrdih dokumenata nemože riješiti ni u potvrdnom ni u niječnom smislu. Ipak za zapisivanje zakona u Hrvatskoj od najstarijih vremena mogu se navesti slijedeće okolnosti: a) Sama priroda stvari, t. j. da zakoni namijenjeni predjelima i ljudima odaljenim od središtne upravne i zakonodavne vlasti najprije osjećaju potrebu biti zapisani. b) Da su sabori ove dobe držani bili u Primorju, gdje je trebalo da se pisanje dokumenata, po kulturi i po susjedstvu s Italijom, razvije još u najdavnija vremena. c) Sam hrvatski kronista iz XII vijeka naročito napominje o pisanju ustanova svoga Hlivanskoga sabora. d) Fakt da se od tih zakona nije ništa sačuvalo, dočim se sačuvalo suvremenih za nas manje važnijeh dokumenata, mogao bi se tim objasniti, da zapisane ustanove saborske budući svjetskoga sadržaja nijesu mogli privoliti jedinu tadanju inteligenciju, sveštenstvo, da ih u svojim arhivima sačuva, kao što sačuva gorenavedene zapise. I zaista, ni

[1] Prvopis je te povelje na koži pisan na mnogo mjesta prognjio a čuva se u hrv. zem. arhivu u Zagrebu. Pečatana je u Lucija II. c. 11. i u Kuk. l. c. I. 20—21. Da se u ovom zapisu poslije riječi „ut moris est" nije slučila praznina, lako da bismo imali i opet naročitu svjedočbu o bivanju sabora u prvoj dobi.

[2] Kazasmo dokazâ, jer, i ako samo jedan od navedenijeh dokumenata naročito napominje sabor ili skupštinu (maxima congregatio), to i za ostale slučajeve za koje se kazuje o dogovoru sa starješinam, svakako je trebalo da se za te dogovore sabiraju na jedno mjesto; jer bi nesmisao bio uzimati da —: dočim je u naše vrijeme, pri tako velikoj sasvršenosti i obilnosti u sredstvima općenja, neobhodno potreban sabor ili skupština za take poslove, — da se to u ona vremena moglo obavljati drugim putem.

jedan od sačuvanijeh zapisa iz dobe narodnih kraljevâ nema, koji se nebi ticao interesâ crkve ili sveštenstva.

Gorenavedena krunitbena diploma Svinimirova od 1076 [1] god. ako i ne sadrži pravih zakona, ali sadrži neka obećanja papi tičuća se državne uprave: obećanja koja lako da su poznije služila temeljem zakonima Svinimirovijem, koji radi pomenutih uzroka takogjer do nas nedogjoše. Pošto obeća biti poslušan rimskoj stolici novo okrunjeni kralj dodaje: iustitiam excolam, — ecclesias defen, dam: — primitiae, decimae omniumque ad ecclesiam pertinentium procurator existam; — vitae episcoporum praesbyterorum, diaconorum subdiaconorumque ut caste et regaliter vivant provideam; — pauperes, viduas atque pupillos protegam, — parentelae illicitam copulam destruens dote, anulo, sacerdotisque benedictione constituam et constitutam corrumpi non permittam; — hominum venditionem contradicam; — atque in omnibus quae ad rectitudinis statum congruunt Deo auctore me aequum exhibeam; — ducentorum quoque byzantinorum tributum, meorum omnium consulto primatum sancto Petro per singulos annos in resurrectione domini de mihi concesso regno persolvendos statuo, et ut post me regnaturi idem perpetuo servant, censeo, corroboro atque sancio (kuk. l. c. I. 17). U ostalom i megju ovim obvezama ima barem jedna točka, koja ima sva formalna i materijalna svojstva zakona, na ime ustanova plaćanja dohodka rimskoj stolici, zakon tim savršeniji što ima i ustavni postulat: privolu starješina.

II. Poslije izumrća narodne dinastije, pri kraju jedanaestoga vijeka, sadruživši se Hrvatska s Ugarskom zakonodavstvo hrvatsko ulazi u novi stadij. Istina da starješine narodne još i tada, kao i prije, slijede stvarati zakone na svojim saborima (concilia, synodus, congregationes, confluxus itd.), ali kako je već kazano, niti te sabore kralj ugarski sazivlje, osim posljednjega vremena ove dobe, niti na njima prisutstvuje kao što bivaše pri narodnim kraljevima, niti saborske zakone potvrdjuje kao što to ulazi u običaj u trećoj dobi. U svemu tomu hrvatski ban ili vojvoda obično predstavlja i zamjenjuje kralja; a zakoni, koje o zajedničkim poslovima mogaše sam kralj izdavati, nas se ovdje netiču. Tijekom ove dobe zakonodavni sabori sve više i više teže k premještenju iz primorsko-dalmatinske u posavsku Hrvatsku. U ovoj epohi

[1] Pečatana u Baronia „Annales Ecclesiastici XI. 484 a prepisana iz arhiva Lateranskoga štampana je i u Kuk. l. c. 16—17.

sabori se u zvaničnim aktima već nazivlju generales congregationes ... regni Slavoniae [1] da bi ih razlikovati od županijskih skupštinâ.

Ako o zakonima stvorenim na saborima hrvatskim tečajem arpadovačkog i tako zvanoga izbornoga doba i znamo više nego ob onim iz vremena narodnih kraljevâ, te da nam se po koji zakon ili njegov ulomak i sačuva, to je ipak veoma malo prema tomu što je na saborima uragjeno bilo. Mi ćemo dakle ne samo nama poznate zakone te dobe ovgje navesti nego ćemo se obazrijeti i na ostatke akta, koji se od sabora sačuvaše kao i na zapise u kojima se barem spomen inače nepoznatoga sabora sahranio:

1. Najstariji nama poznati zakon ove epohe bi stvoren na saboru god. 1273. On nam se slučajno i sahrani i to u priličnoj cjelini. U zapisu u kome ga nalazimo, kazuje se: da 1350 god. nekakav hrvatski plemić magister Dominko Rodinović donese stari rukopis kapitulu Čazmenskomu s molbom, da bi se prepisao i da bi se kapitulom (te su korporacije u Hrvatskoj imale pravo tako zvanih „loci credibilitatis“) zasvjedočila autentičnost dokumenta. Evo mu sadržaja:

Nos Matheus banus tocius Sclavoniae, significamus omnibus presencium per tenorem, quod in congregacione regni tocius Sclavonie generali, nobiles et jobagiones castrorum hec jura regni et banatus infrascripta, redacta in scriptis, nobis exhibuerunt, petentes, quod ea in judiciis exercendis et banatus juribus ex .... mus per nostros judices observavi. Nos itaque, utpote qui de bonis regni et utilitatibus gratulamur, ipsorum justam, eo, quod premissa jura veris et legitimis racionibus fundabantur, admisimus debito cum effectu.

1. Primum siquidem (quod in) pristaldum, suum consaguineum, vel cognatum, aut servientem, vel suum parochialem sacerdotem pro testimonio recipere nullus possit.

2. Ad hec, si citacio fiat in presenciam nostram, quindena diei citationis, si vero in presenciam nostrorum judicum, citacio debet pro termino ...... gnari et actor in primo citacionis edicto in litteris judicio suam exprimet accionem, ne locus fraudibus reservetur; et si conventus in primo non comparuerit termino, qua-

---

[1] Pod tim skupnim nazovom podrazumijevale su se tečajem gotovo cijele ove dobe, Dalmacija (bez Dubrovnika i bez predijelâ zauzetih Mletčanima), Hrvatska i Slavonija.

draginta denariorum judicio subjacebit, pro ceterorum vero obmissionibus terminorum consueta judicia regni solventur.

3. Item citatus in causa possessionis, forti, violencie, homicidii aut infidelitatis, si personaliter, vel per hominem suum comparuerit, responsio peremptoria, sine indicii gravamine, usque ad septimnm termínum debeat prorogari, et in recepcione cuiuslibet termini, quindecim dierum inducie observentur, vel pro septem edictis que legitime recipi possent, unus terminus peremptorius assignetur; et si quis in premissis casibus in septimo termino non comparuerit, iudex in octavo termino publice faciet proclamari: quod reus juri parere debeat; quare in prioribus terminis non comparuerit, ostensurus iustam et legitimam racionem; qui si eciam tunc se absentaverit, actor mittetur causa rei servande in possessionem contumacis, pro modo debiti, vel maleficii, in litteris iudicis declarati.

4. Preterea si quis pristaldo contradixerit, vel maculam objecerit falsitatis, si ipsum legitime convincere non poterit, solvet pro iudicio marcam unam.

5. Item si quis pristaldum verberaverit, vel hominem capituli, datum pro tertimonio, convictus tamen legitime, pene decem marcarum subiacebit.

9. Si quis autem in figura iudicii litteris capituli vicium opposuerit falsitatis, et non convicerit regni legitimis documentis, decem marcarum penam solvet.

7. Ceterum cum quis in causa pecuniaria condempnatus, iudici, vel adversario suo usque ad secundum terminum satisfacere non curaverit, in tercio termino unus de iudicibus per regnum constitutis, ibit cum homine comitatus Zagrabiensis vel Crisiensis adhibito testimonio capituli Zagrabiensis vel Chasmensis et de bonis seu rebus contumacis, iuxta condignam estimacionem iustum exiget iudicatum. In peculio autem petito magne quantitatis, iudices, inspecta qualitate personarum, secundum suam discrecionem moderabuntur terminos, pro solucionibus faciendis.

8. Item si quis alteri crimen obiecerit lese maiestatis, vel dixerit, quod falsam incudi faciat monetam, si convincere non poterit, penam pati debeat talionis.

9. Statutum fuit eciam, si quis contra alterum in iudicio proposuerit, quod in regno ducat vitam publice violentam et non convicerit, secundum iuris processum solvet dimidii homicidii iudicium, pensas scilicet sexaginta; si vero actor proposuerit contra reum,

quod ipse rerum suarum fur extiterit, sive latro et legitime non convicerit, iudicia due solvet.

10. Si quis autem in iudicio constitutus, adversarium suum in presencia iudicis vituperaverit, iudicium lingue solvet, scilicet viginti quinque pensas. In minoribus autem causis convictus solo iudicio aggravatur.

11. Item si cui obiectum fuerit in iudicio quod super domum alterius manu venerit violenta, et non convicerit iusticia mediante iudicium duplex solvet.

12. Adiectum fuit eciam premissis, quod in quolibet genere actoris, adiudicato ad duellum, sive sacramentum, si partes composicionem fecerint, iudex ultra formam composicionis habite plus petere non valebit.

13. Item in omni causa, sive actor reo deferat, sive reus actori referat sacramentum, iudex inter ipsos duellum non posit iudicare, sed per sacramentum causa debeat terminari, nisi partes examen duelli assumpserint spontanea voluntate.

14. Exstitit eciam ordinatum, quod causa homicidii, vel furti si quis per sacramentum adjudicatum se purgabit, solvet purgacionis denarios quodraginta, et eciam in causis vinearum ac molendinorum, si adjudicatum fuerit sacramantum, idem debet iudicium observari.

15. Item in causa pecuniaria reus convictus nullatenus debet captivari, nisi pecunia, vel possessione carere inventus fuerit manifeste.

16. In accione eciam furti sive violencia vel cuiuslibet moleficii, homo possessionatus, sine caucione fideiussoria iudicetur.

17. Item, alter pro alterius delicto, sicnt pater pro filio emancipato, vel e converso, aut frater pro fratre, divisionis titulo separato, non debeat condempnari, nisi fuerint conscii, vel participes criminis perpetrati, sed quisque in bonis propriis et porcionibus iuxta suum meritum aggravetur.

18. Item porcio hereditaria sine herede decedentis, generacioni sue debeat remanere.

19. Nec permittimus, quod si terra alicuius reambulatur, iudex ad fructus vel utilitates eius non debebit mittere manus suas, donec causa inter partes fuerit fine debito terminata.

20. Item cum hostilis incursus, vel exercitus venerit super regnum, aut dominus rex processerit in expedicionem personaliter, tunc nobiles regni de Sclavonia, singuli et universi ire in exer-

citum tenebuntur, ita tamen, quod iidem cum baronibus, quihus voluerint, exercituandi habebunt liberam facultatem.

21. Item super debitores Zulusinarum vel procuracionum aut descensuum, exhibita satisfaccione, banus descensum facere non debet, nisi iusta causa regni et legitima imminente et nobiles ac iobagiones castrorum, de descensibus bani debent usque octavas sancti Martini modis omnibus expediri.

22. Item si quis in solvendo marturinas, collectam septem denariorum, iudicia exercitualia, vel aliam collectam, quam in regno fiera continget seu iudicia in quibus et convictus contumax extiterit et rebellis, comes Zagrabiensis vel Crisiensis cum uno de coniudicibus sibi deputatis ad exigendum procedet, assumpto secum testimonio capituli Zagrabiensis vel Chasmensis, pro eo, ne plus iusto debito exigatur, et in processu suo super aliquem nobilem vel iobogionem castri descensum facere non debebit sed expensas quas fecerit in eundo, de bonis eciam recipet contumacis.

23. Nec volumus sub silentio preterire, quod nobilis in Zagoria et aliis comitatibus consimilibus existentes, comiti parochiali descensum dare non tenentur, nec eius astare iudicio, sed banus eos iudicabit, pro tempore constitutus.

24. Sane collectores eciam marturinarum, non cum pluribus procedere debeant nisi cum duodecim hominibus habentes quatuordecim equos et non plures, quibus quidem de qualibet generacione pro victualibus administrari debeat ovis una, sex galline, anser unus quatuor cubuli de vino, cum cubulo trium palmarum, duodecim cubuli de pabulo cum cubulo quatuor palmarum et non ultra: prout felicis recordacionis domini nostri illustris regis Bele in privilegio continetur.

25. Collectores autem septem denariorum vel iudiciorum exercitus dimidietatem habebunt descensus memorati; dictique collectores marturinarum in curiis nobilium vel iobagionum castri domos aliquas aut domum villici vel preconis: molendina et stubas dicare non debeant, ullo modo, villico eciam domus una in curia sua pro recipiendis hospitibus libera relinquatur.

26. Et talis debet habere villicum et preconem qui decem iobagiones possidet et non infra.

27. Item, aliqui commorantes super terras nobilium vel iobagionum castri, dicari non debent sed iobagiones eorum si quos habent.

28. Et quod omnia premissa debito ordine observentur, cum comite Zagrabiensi quatuor nobiles et duo iobagiones castri et totidem cum comite Crisiensi, quos regnum eligendos duxerit, iudicabunt, qui si omnes interesse non possent, tres vel duo iuxta comitem sufficiant ad iudicium faciendum.

Ut autem hec statuta suprascripta seu constituciones robur perpetue obtineant firmitatis, presentes concessimus literas sigilli nostri munimine roboratas.

Datum Zagrabie quarta feria proxima post octavas Pasce anno ab incarnacione domini MCC septuagesimo tercio.

Zatim slijedi svijedočba kapitula, koja nosi datum „die dominico proximo pont festum beati Galli confessoris anno dom. 1350.

Taj prijepis na koži čuva se u arhivu hrv. kraljevine u Zagrebu. Pečatan je u Kuk. l. c. II. 3—5 i u Šulka „Naše pravice“ 25—35 ujedno s sprijevodom.

2. Od sabora držanoga g. 1278 niže naznačenoga dana u Zagrebu, pod predsjedničtvom Nikole bana svekolike Slavonije, sačuva so akat u kome ban nabraja i opisuje slobode plemića zagrebačkoga polja koje su na tome saboru potvrgjene bile. One glase:

Nos Nicolaus, banus totius Sclavonie significamus tenore presencium quibus expedit, universis: quod cum feria tertia proxima ante asceusionem domini congregationem regni Sclavonie Zagrabie haberemus generalem universi jobbagiones castri Zagrabiensis ad nostram accedentes presentiam, in communi concilio predicto, conditiones libertatum ipsorum antiquas nobis exposuerunt sub hac forma:

1. Quod persolutis commutationibus descensuum, nex parte ipsorum provenientibus, nec vice-judex noster aut curialis comes eiusdem descensum facerent, eo facto a dibito commutationis descensus iidem iobbagiones castri essent expediti.

2. Si vero descensum non facerent, extunc semel in anno, scilicet circa festum s. Martini, ratione eiusdem descensus comiti nostro decem et octo pensas iidem iobbagiones dare tenerentur.

3. Et sub eadem forma ratione descensus nostri in festo predicto nobis octo marcas solvere tenerentur, eo quod nec iudex noster, nec curialis comes ipsius in eundo versus Gozd, vel redeundo, descensum facere inter ipsos, vel familia eorundem aut nostra.

4. Quantum in habita compositione adverse parti darent, tantundem iudici dare tenerentur, nec aliquis possessionatus ratione alicuius debiti, deberet captivari.

5. Si quis vero ex ipsis contumacia ductus usque septimum terminum iuri parere negligeret penam eiusdem terrestris comes judicis nostri predicti recipere teneretur et receptam ipsi comiti nostro assignare;

6. Nec aliquis inter ipsos terrestris comes esse posset nisi de communi consensu eorumdem;

7. Et evoluto termino anni terrestrem comitatum renovandi haberent facultatem;

8. Subiunxerunt etiam quod nullus collectorum iobbagiones in cura eorum iobbagionum castri existentes dicandi haberet optionem;

9. Nec ratione iudiciorum exercitus ipsos possemus aggravare, nisi eadem collecta emergeretur per regnum supradictum;

10. Curialis vero comes Zagrabiensis predictus nullo unquam tempore posset descensum facere inter ipsos.

U zapisu se tome kaže, da na toj skupštini ili saboru nobilium multitudo copiosa aderat. Da bi te ustanove trajnije bile pošiljahu ih zagrebački plemići češće na potvrdu ug. hrv. kraljevima. Prva je potvrda kralja Ladislava od 1279, druga Sigismunda 1436, treća Vladislava 1514 godine.

Bez pošljednje dvije potvrde pečatana je u Kuk. l. c. I 87—88 a s obe pošljednje u Féjera Cod. dipl. regni Hung. Tom. V. vol. II. p. 498.

3. Godine 1324 tercia feria ante quindenas epiphanie domini u Križevcima (Crisii), bi sazvan sabor, po naredbi ug. hrv. kralja Karla, banom cijele Slavonije, Nikolom. Spominje se taj sabor u izjavi rečenoga bana, kako je na saboru prisugjena zemlja Kanov u križevačkoj županiji nekakvu plemiću, magistru Jakobu Malomu.

Prvopis toga zapisa na koži nalazi se u arhivu obitelji Ferića u Zagrebu a štampan je u Kuk. l. c. I 101.

4. Na mratinj dan 1344 god. bi opća skupština ili sabor u Zagrebu. Sačuva mu se trag u zapisu sastavljenom saborskim predsjednikom, banom Nikolom, kojim daje u zakup Zagrebčaninu Jakobu Ulfardoviću (filio Ulfardi) za trista grivanja (pro trecentis marcis) banske danjke i dohodke te godine.

Pečatan je u Kélera banal. Hist. I. 225; u Féjera l. c. Tom. 9. vol. I pag. 255; u Kuk. l. c. I 110—111.

5. Godine 1347 feria tercia proxima ante festum nativitatis domini saborova se u Zagrebu. Od te skupštine ostade pismena pre-

suda bana Nikole i članova sabora tičuća se zemlje Lesniča, koju prisudiše plemiću Borkonu Aleksandroviću (Borkoni filio Alexandri).

Rukopis na koži nalazi se u arhivu kraljevine u Zagrebu. Štampa je Kuk. l. c. II 6.

6. U Kninu (Tininii) u Dalmaciji sastaše se hrvatski saboraši 1353 god. die secunda proxima post festo (sic!) nativitatis b. Virginis. Deseti dan skupštine bi riješena pra- megju kninskim vladikom Vlasijem s jedne i nekakvom vlastelom s druge strane; riešenje bi zapisano u posebni zapis i tako se sačuva spomen tomu saboru. Bi sazvan banom slavonsko-hrvatskim po naredbi Stjepana vojvode (ducis) „Slavonskoga hrvatskoga i dalmatinskoga“. Zakon se ne sačuva nikakov, premda, trajavši sabor najmanje deset danâ, lako da je štogod uragjeno bilo i na zakonodavnome polju.

Prvopisa toga zapisa nema, ali se sahrani autentični njegov prijepis učinjen banom Nikolom Zehom 1366 god. Štampan je u Féjera l. c. T. IX vol. II p. 273 u Kuk. l. c. II 7—8.

7. Godine 1361 feria secunda post festum b. Martini confessoris sastade se sabor u Zagrebu. Sazivač po naredbi kraljevoj i predsjednik bi „Levstachius“ ban svekolike Slavonije. O tome se saboru samo govori u pismenoj nagodbi megju opatom topličkoga manastijera Guljermom i nekolicine vlastele, nagodba koju potvrgjuje ban Levstachij.

Prijepis toga akta nalazi se u zbirci listina manastijera Topuskoga po kome ga Kuk. objelodani l. c. II 8—10.

8. U Ninu (Nonae) u Dalmaciji g. 1396 feria secunda post festum s. corporis Christi sakupi se sabor, komu je glavna zadaća bila utaložiti raspre megju dalmatinskim gradovima i staležima i tražiti regalije u Dalmaciji. Bi sazvan po naredbi kralja Sigismunda a predsjednikom mu bijaše Ivan biskup zagrebački. Od sabora toga sačuvaše se tri pismena dokumenta:

a. Presuda sabora u raspri Ivana Saračena kneza otoka Čresa i Osora s nekolicinom gragjana i stanovnika rečenijeh otoka. Zapis nosi datum quinto decimo die congregacionis nostre predicte in loco memorato (Nonae).

Rukopis se čuva u bečkome tajnome arhivu. Štampan je u Féjera l. c. X str. 366; u Kuk. l. c. II 13.

b. Presuda megju Pažanima i Zadranima. Ona nosi datum „Nonae die 24 junij a. d. 1396,“ a napominje se u njoj kao predsjednik,

poslije navedenoga biskupa zagrebačkoga, Nicolaus dei gracia regnorum Dalmacie et Croacie banus.

Štampana je najprije u Lucija, Memorie di Traù, zatim u Kuk. l. c. II 13—14. Gdje se prvopis nalazi nije naznačeno.

c. Sud i premda gragjanske pre megju Nikolom i Dujmom Theodosijevićima (filii Theodosii) iz Spljeta s jedne i općinom trogirskom s druge strane. Dokumenat ne spominje veće bana Nikolu a nosi datum „Pagi in domo comitatus Pagensis die 27 junii 1396. Iz pošljednjega se vidi da je zapis sastavljen bio pošto se već razišla skupština koja je držana bila u Ninu.

Zapis, za koji nije kazano gdje mu se nalazi prvopis, štampan je u Lucija l. c. 361—362 i u Kuk. l. c. 15—16. Nekoliko redaka uzetih iz početka toga zapisa objelodanjeno je u Féjera Cod. dipl. T. 10. vol. 3 p. 188. Neznamo rad šta je u Kukuljevića preštampan (l. c. II 10) taj ulomak na pose kao posebni dokumenat.

9. Negdje okolo godine g. g. 1416—1418 zavladavši potpuna anarhia i bezpravlje u hrvatskim zemljama sabraše se prelati, vlastela (mala i velika) iz županije križevačke, zagrebačke, varaždinske i verovitičke na skupštinu te ustanoviše nekoliko pravila po kojima bi se imalo postupati proti nasilnicima, grabiocima, lupežima do povratka kralja Sigismunda, kojega tada nebijaše u Ugarskoj. Te privremene ustanove bjehu zapisane banom Hermanom knezom Ciljskim i Zagorskim. U zapisu ako je i zabilježen dan: „ad presentes octavas festi beati Georgii martyris“, ali godine nema. Takogje nije naznačeno na kome je mjestu sabor saborisao.

Originao zapisa na koži nalazi se u arhivu trojedne kraljevine u Zagrebu (priv. br. 12), ali je na mnogo mjesta poderan, i tako pun praznina. Štampan je u Kuk. l. c. I 179—184.

10. Godine 1439 feria secunda post dominicam oculi bi držana skupština u Križevcima, pod predsjedništvom Matka Talovca bana „regnorum Dalmacie, Croacie ac tocius Slavonie,“ na kojoj bi ustanovljeno nekoliko zakonskih pravila proti nasilnicima, lupežima i drugim zločincima. Evo kako ih ban zapisa i proglasi:

1. Quicunque nobilium, orphanorum, viduarum et pupillorum ac alterius cuiusvis status ipsius regni Sclavonie possessionatorum hominum super quibuscunque possessionum occupacionibus, hominum interempcionibus, vulneracionibus, membrorum mutilacionibus, spoliacionibus, furticinijs, latrociniis, mulierum ac virginum honestorum oppressionibus seu violacionibus, incendiis, actibus potenciariis, ac

aliis quibuscunque malorum generibus nobis, scilicet Mathkoni bano, querimoniam porrigeret et super huiusmodi re sibi contraria pro sui parte litteras nostras vicebanis nostris aut comitibus et iudicibus nobilium, iurisdictioni dicti banatus seu honoris nostri subiectis, loquens imperaverit et emanari procuraverit, earundemque series eosdem vicebanos et comites nostros vel alterum eorum requisitos habuerit, extunc iidem vicebani et comites nostri pro tempore constituti, vel alter eorum . . . . cum quatuor aut tribus et ad minimum duobus iudicibus nobilium talis comitatus, in quo huiusmodi actus potenciarii seu nepharii, a tempore, quo nos auxiliante domino et condam domini Sigismundi Romanorum imperatoris ac pretacti Alberti regum, dominorum nostrorum naturalium, dilectione honorem dicti banatus adepti sumus, patrati, facti et quomodocunque absque iuris ordine existunt commissi, ad locum patracionis huiusmodi actuum potenciariorum accedere et . . . . . talismodi res gesta, possessionum scilicet occupacionibus, et aliis suprascriptis et lucide declaratis malorum generibus, in litteris nostris superinde emanandis, declarandis et per nobiles nec non viduas orphanos et pupillos qu . . . . paupertatis pressos, nostram personalem presenciam adire, aut huiusmodi paupertate eorum interveniente litteras nostras superinde extrahere nequeuntibus, solum simplicium verborum querimonialium ipsis vicebanis et comitibus exprimentibus et explicantibus, iidem vicebani ac comites, vel alter eorum, et iudices nobilium prenotati, omni difficultate consuetudineque regni, in protellacionem licium observare consueta, prorsus remota et relegata, non obstantibus quibuscunque cautelis per huiusmodi actuum nephariorum patratores adinveniendis, tantum et solummodo a quatuor, aut tribus, et adminus duobus nobilibus huiusmodi loci, ipsorum videlicet actuum nephariorum patratoris propinquioribus, per eosdem vicebanos ac comites nostros, vel alterum eorum, et iudices nobilium illius comitatus in quo ipsi actus patrati fuerint, eligendis et aliis qui ad id ipsis p . . . . . . sse disposicionis nostre executoribus oportuni fuerint, ad fidem eorum deo debitam fidelitatemque dicto domino nostro Alberto regi et sacro suo diademati observandam iuramento corporali dominice signo crucis tacto, subsecuto, meram experire debeant et teneantur veritatem, et quascunque possessionum occupaciones, aut metarum distracciones ac alia quecumque malorum genera superius declarata, in toto vel in parte ex ipsa conscienciosa inquisione secundum querulanciam declaracionem facta et

commissa fore comperierint, extunc mox et incontinenti huiuscemodi possessionum occupaciones, metarum distracciones, at alia quelibet malorum genera restaurare et recuperare, super quibusvis quoque dampnis et expensis per partem lesam in huiusmodi negocio factis et perceptis, eidem parti lese ibidem satisfactionem indilatam impendere et exhibere teneantur.

2. Item in eadem disposicione voluimus esse manifestum, ut alii ab aliis exemplo evidenti recepto a consimilibus actibus nephariis se studeant abstinere, disposuimus, ut a talismodi actuum potenciariorum patratoribus in sui emendam et correccionem convenientem super suis pravis processibus parti lese satisfactione prius impensa, et exhibita, iidem vicebani et comites nostri vel alter eorum bis tantum, quantum parti adverse in ipsa satisfactione provenerit, pro se nomine nostro extrahere et extorquere possint.

3. Item si aliquis ex nobilibus per ipsos vicebanos aut comites nostros vel alterum eorum pro requisicione et execucione premissorum requisitus favore, amore et aliquacunque de causa suffultus ad locum in hac parte opportunum et non contrarium accedere renuerit, extunc talis nobilis ad execucionem ipsius negocii secundum ordinem prenotatum accedere recusans in viginti quinque marcis denariorum per ipsos vicebanos et comites nostros extorquendis convincatur eo facto iidem siquidem vicebani et comites rebellione talismodi nobilis ipsam disposicionem infringentis easdem viginti quinque marcas denariorum ibidem et in instanti de rebus et possessionibus suis possint et valeant extorquere.

4. Hoc eciam in ipsa disposicione volumus esse manifestum, ut execucio negociorum premissorum, a tempore supradicto commissorum, nostrique et vices nostras gerencium emergendorum, litteris regalibus et reginalibus vel occasione exercitualis expedicionis, aut alia quacunque cautella per premissorum actuum potenciariorum seu nephariorum patratores adinvenienda, de termino per prefatos vices nostras gerentes pro ipsorum negociorum execucione deputando ad ulteriorem terminum valeat prorogari et differri.

5. Item si aliquis ex pocioribus seu potencioribus eiusdem regni Sclavonie nobilibus de viribus et potencia et quacunque sua facultate confisi, predictis vicebanis et comitibus nostris ac iudicibus nobilium in premisse disposicionis nostre execucione obbedire nolleret, extunc contra talem inobedientem et premisse disposicioni salubri et communi contrarietatem inducentem unanimiter et uni-

versaliter cum potencia et manu armata insurgere et eundem rebellem et ipsam disposicionem infringentem, per occupacionem universarum possessionum et omnium bonorum suorum ablacionem ad debitam obedienciam reducere et convertere teneamur et simus obligati.

6. Et si aliquis ex nobis ex confidencia qualicunque, licencia a nobis superinde minime impetrata, contra huiusmodi rebellem tempore deputando insurgere secundum sui status exigenciam nollet, extunc eandem penam, quam ipse rebellis pacietur, subeat et subire debeat eo facto.

7. Item si aliquis regnicolarum eiusdem regni Sclavonie, dolositate seu invidia ductus contra quemcunque nobis, scilicet bano aut vicebanis et comitibus nostris, super quacunque re superius specificata querimoniam porrigeret, et ipsos eorundem negociorum executores ad locum declaracionis huiusmodi negociorum educeret, ipsique nostri vicebani ac comites et iudices nobilium talismodi nobilem, contra quem educentur, immunem et innocentem repererint; extunc actor ipsius negocii de expensis ipsorum nostrorum officialium eisdem teneatur satisfaccionem convenientem et per homines, ad hujusmodi negocii execucionem congregandos, limitandam, satisfaccionem ibidem exhibere.

8. Item ex quo presens nostra disposicio et ordinacio, feria videlicet secunda post dominicam oculi anno domini milessimo quadringentesimo tricesimo nono, hic Crisii, loco videlicet sedis iudiciarie communi, facta, universis et singulis nobilibus ipsius regni Sclavonie in longinea distancia ipsius sedis existentibas manifesta fieri non potuit, ideo disposuimus pro premisse rei salubri firmitate perfecciori ut ipsi nobiles ad premissum terminum qualicunque de causa ipsam sedem Crisiensem conveniri nequeuntes, qui nobiscum iuribus et jurisdiccionibus, quibus tempore multorum regum actenus usi fuimus, uti et frui intendunt, hinc usque dominicam ramispalmarum nunc affuturum in dicta Crisiensi et Zagrabiensi sedibus iudiciariis aut aliis locis opportunis coram vicebanis ac comitibus et iudicibus nobilium dictorum comitatuum, pro premisse disposicionis in concursu disposicionem corporale iuramentum prestare teneantur, et qui hoc facere recusaverint, disposuimus ut tales penam consimilem predictam disposicionem infringencium subire debeant eo facto.

9. Nos vero Mathko Banus supradictus seorsim et de per se decrevimus, ut ex parte nostri ac fratrum nostrorum et quorumvis

ad nos pertinencium in omnibus premissis et premissorum singulis consimile iudicium per personas idoneas de sede iudiciaria deputandas fiat et fieri debeat.

Te ustanove bjehu zapisane i objelodanjene rečenim banom Talovcem. Originao zapisâ na koži nalazi se u arhivu hrv. kralj. u Zagrebu pod priv. br. 20. a štampan je u Kuk. l. c. II 17.

Ima još zapis kojim isti taj ban Talovec povraća pravo hrvatskoj vlasteli izbirati protonotara kraljevine. O tome se, kako zapis kaže, vijećalo na skupštini držanoj u Križevcih feria secunda proxima ante diem diei medie quadragesime 1439, pa lako može biti da je to taj sami sabor na kome su i navedene ustanove stvorene bile.

11. Kralj Matija daje god. 1477 naredbu banu Vladislavu de Egervara i Ivanu Tuzu da sazovu hrvatski sabor, na kome bi se vijećalo o sredstvima otpora proti turskoj navali. Naredba je pisana u Korneuburgu in festo s. Lucae evangelistae (= 18 oktobra, ne 18 novemb. kako u Kuk.) 1477 god. Je li se sabor sakupio, kad je i gdje je to bilo, nezna se.

Prvopis kraljeve naredbe čuva se u arhivu trojedne kraljevine u Zagrebu pod br. 14 priv. Štampana je u Kuk. l. c. I 213—214.

12. Godine 1478 pod predsjedničtvom bana Vladislava de Egervara i po naredbi istoga kralja sabra se sabor u Zdencu in festo beatorum Fabiani et Sebastiani i opet radi iziskanja sredstva otpora proti Turaka. Na ovome saboru, koji je možda u bližem odnošaju stajao s gore navedenom naredbom kralja Matije, bi megju ostalim raspravljano o desetinam s biskupom zagrebačkim Ozvaldom, o čemu sačuvani zapis najviše i kazuje.

Prijepis (ne originao kako Kukuljević misli) ovoga zapisa učinjen 1480 god. nalazi se u arhivu trojedne kraljevine u Zagrebu pod br. 14 priv. Objelodanjen je Kuk. l. c. I 215—217.

13. Po naredbi kralja Matije i pod predsjedništvom navedenoga bana bi sazvan sabor u Križevce in octavis festi s. Georgii martyris 1481 g. Od njega nam se sačuva veoma važni zakon koji opredjeljuje „limitationem tributorum seu theloniorum quorumcunque nobilium et possessionatorum hominum hujus regni (Sclavoniae).“ Pošto se kaza što je dalo povoda zakonu, kako je bio sastavljen itd., dolazi slijedeći spisak pojedinijeh vrstâ robe podvržene plaćanju carine s njezinim opredjeljenjem:

1. De singulis curribus balarum ligatarum florenus unus exigatur.

2. Item de curru onerato cum pannis more balarum non ligatis florenus medius.

3. Item de pannis sericeis et aliis pannis preciosis, italicis speciebus: oleo, ficubus et aliis rebus marittimis de Italia deferendis, a quolibet pondere solvantur denarii quatuor.

4. Item de pomis naranch et pomagranatis de pondere denarii duo.

5. Item de curru onerato cutibus ligatis florenus medius.

6. Item de curru onerato salibus lapideis, si fuerint centum vel ultra, denarii quatuor et lapis unus, et si non fuerint sales centum, denarii duntaxat quatuor.

7. Item de salibus maritimis, de quolibet curru onerato medietas unius metrete vulgariter chetherth mensure civitatis Montis Grecensis de iisdem salibus et denarii quatuor recipiantur.

8. Item de curru onerato velleribus denarii quatuor.

9. Item de curru onerato ferro denarii quatuor.

10. Item de curru onerato piscibus recentibus denarii quatuor.

11. Item de medio curru piscibus (sc. recentibus) onerato denarii duo.

12. Item de curru onerato piscibus salsis denarii sex

13. Item de curru onerato piscibus siccis denarii sex.

14. Item de curru onerato tritico et aliis bladis denarii quatuor.

15. Item de medio curru onerato cum eisdem bladis denarii duo.

16. Item de curru onerato vino vel cervisia denarii quatuor.

17. Item de curru onerato laridis et ariciis denarii quatuor.

18. Item de curru onerato cera denarii quatuor.

19. Item de curru onerato pellibus pellificum denarii quatuor.

20. Item de curru onerato subbis et aliis pelliciis denarii quatuor.

21. Item de curru onerato lino denarii quatuor.

22. Item de curru onerato tela denarii quatuor.

23. Item de curru panno albo vulgariter darowch onerato denarii quatuor.

24. Item de curru onerato cordis seu funiculis denarii quatuor.

25. Item de curru onerato ollis et quibuscunque aliis linifigulorum artificiis denarii quatuor.

26. Item de curru e mercibus sutorum onerato denarii quatuor.

27. Item de curru malvasia onerato denarii quatuor.

28. Item de uno equo onerato de rebus cuiuscunque generis denarii duo.

29. Item de bigis oneratis quibusvis rebus denarii duo.

30. Item de uno bove denarius unus.

31. Item de porcis et vaccis denarius medius.

32. Item de equis minoribus non babatatis et cabellis denarius unus.

33. Item de equis sellatis magnis denarii quatuor.

34. Item de quinque ovibus denarius unus.

35. Item de caseis, ovis et aliis similibus que mulieres solent super capita portare recipiatur denarius medius, minus autem decem caseis quinquaginta ovis nil solvatur.

36. Item de pullis et antis infra valorem decem denariorum nil solvatur, et si fuerint ad valorem decem denarius medius.

37. Item de pedite ponderato denarius unus.

38. Item de pedite vacuo denarius medius.

39. Item de viginti capris denarius unus.

40. Item de viginti porcellis seu suellis denarius unus.

41. Item de duobus vasis vacuis venalibus denarius unus.

42. Item de tribus doleis denarius unus.

43. Item de matt . . . fistellis Zathor ad pondus humanum denarius unus.

44. Item de ocreis et aliis calceis usque quinque paria ocrearum et decem paria calceorum denarius medius, de minori vero numero nil solvatur.

45. Item de duabus cutibus dispositis denarius unus.

46. Item de quatuor cutibus indispositis denarius unus.

47. Item de curru novo denarius unus.

48. Item de duabus rotis novis denarius medius.

49. Item de tinis et idreis quantumcunque in dorso portare poterit denarius medius.

50. Item de vomeribus, securibus, ligonibus, palis, terebellis, falcibus juxta pondus denarius medius.

51. Item de fructibus cuiuscunque generis portio modesta recipiatur.

52. Item carnifices, si ibidem potuerint vendere carnes et cutem, denarius unus, si autem vendere non potuerint, denarius medius.

53. Item de capriolo vel agnello uno vel duobus de quinque pullis, suello uno vel duobus, lapide salis uno et lepore uno tributum non recipiatur, ita tamen, quod si horum aliqua vendi non potuerint denariis duodecim, et si vendentur, recipiatur medius denarius.

54. Item emptores salium infra dodecim denarios non teneantur solvere tributum.

55. Item venditores olei unius lagenae, denarium unum.

56. Item de arcubus denarium medium.

57. Item de gladiis denarium medium.

58. Item de sagittis denarium medium.

59. Item de clypeis denarium medium.

60. Item de uno vehiculo onerato quatuor vel sex animalibus trahendo denarii quatuor.

61. Item de vehiculo parvo duobus animalibus trahendo denarii duo.

62. Item de vehiculo per unum hominem trahendo denarius unus.

63. Item artifices solvant sicut alii peditis.

64. Item de curribus nuptialibus et hominibus nihil exigatur.

65. Item de bladis nobilium et ignobilium ad molendina deducendis et deportandis nil exigatur.

66. Item a deductoribus iobagionum nil exigatur, in vadis autem quorumlibet fluviorum eadem moderatio vel solutio observetur.

67. Item de porcis, qui depelluntur ad sylvas glandinosas ad impinguendum, de centum porcis denarii sex, de quinquaginta denarii tres et infra viginti denarius unus.

68. Item de rebus nobilium de una possessione ad aliam deducendis et deportandis, ac etiam pro sustentatione domorum ipsorum comparatis nichil exigatur.

69. Ne igitur temporum in processu, in exactione et solucione ipsorum tributorum et navigiorum inter tributarios, nautas, ac mercatores et questores differencie oriantur, ideo juxta prescriptam limitacionem tales denarii per tributarios exigantur, quorum centenarius numerus facit unum florenum auri, aut valor denariorum eorundem declarato;

70. Quod ubicunque in principalibus et capitalibus tributis solucio facta fuerit, ibi in filialibus tributis nichil exigatur, et e converso, et quod tributarii in possessionibus et terris aliorum nobilium neque tributa tollere, neque progredientes et proficiscentes cum rebus venalibus quoquo modo impedire et infestare audeant.

Pripovidivši kako je taj zakon na saboru, svakomu saborašu članak po članak pročitan, od svakoga pravednim i koristnim pripoznan i odobren bio, te zatim pismeno uregjen, završuje se zakon slijedećom kaznenom sankcijom:

„Nos vero de hujusmodi eorundem universorum nobilium tam placito quam voluntate, ut ipsa semper pro communi bono in suo vigore permaneant, statuimus et sanximus ac auctoritate a dicto domino rege nobis attributa decrevimus: ut quicunque nobilium regnicolarum tributa habentium, hanc nostram disposicionem, ordinacionem, limitacionem et moderacionem pro universali commodo et utilitate justiciaque communi per nos modo premisso factas superfluis, ineptis, illicitisque et injustis tributorum exactionibus transgressi fuerint, infringerint seu violaverint, et hoc contra tales vel talem attestacione veridica vicinorum et commetaneorum ac nobilium comprovincialium legitime comprobari poterit, mox tales et talis transgressores seu transgressor in perpetua amissione hujusmodi sui tributi vel tributorum sint vel sit convicti seu convictus et eisdem juribusque tributorum eorum in evum privati ac destituti habeantur.

Navedeni zakon pisan je na papiru i nalazi mu se prijepis u arhivu kraljevine u Zagrebu pod br. 50 priv. Bi pečatan u Kuk. l. c. I. 217—220.

14. Iz ovoga doba poznat nam je još samo jedan zakon hrvatskoga sabora. Da se je sačuvao treba nam zahvaliti slučaju, što je bio primljen u „Corpus juris hungarici", jer mu se inače trag megju rukopisima posve izgubio. On je uvršćen u prvi ili veći decret Vladislava II od 1492 god., koji se nahodi u navedenome zborniku ugarskih zakona. Da je taj zakon bio sastavljen samostalno na hrvatskome saboru svjedoči nam megju ostalim i niže prepisani nadpis njegov. Mjesto gdje je držan sabor nije naznačeno, isto tako ni vrijeme, ipak što se vremena tiče nemože bit sumnje, da su oni „articuli" ustanovljeni u hrvatskom saboru, koji bi držan neposredno prije krunitbenoga sabora ugarskoga. Sadržaj je zakona, kako se nahodi u rečenome corpus juris slijedeći:

Articuli nobilium regni Sclavoniae.

In decreto praesenti, secundum deliberationem regiae majestatis, ac dominorum praelatorum, et baronum, regnique nobilium inserti, sequuntur hoc modo.

1. Sclavoniae regnum rex in suis libertatibus conservat.

Majestas regia, inter caetera sua regna, dictum regnum Sclavoniae, in antiquis eorum libertatibus, et privilegiis, immunitatibus et consuetudinibus conservare pollicita est.

2. Contributionis, quae in Hungaria offertur, in Sclavonia dimidia pars exigatur, pro numero portarum.

Si majestas sua incolis regni Hungariae quibuscunque ex rationibus, nunc et temporum in successu, aliquas solutiones fieri statuerit; extunc talium solutionum medietatem in regno suo Sclavoniae, juxta ipsorum consuetudinem, semper et usque ad haec tempora observatam, exigere habeat et teneatur.

3. De salium cameris in regno Sclavoniae.

Camerae salium in illo regno fiant, prout tempore condam divi Sigismundi regis, ubicunque neccessarium fuerit: fiant tamen secundum hoc, ut etiam dispositum est in Hungaria.

4. Camerarii salis regii in domibus incolarum sales non possunt quaerere.

Quod camerarii in domibus incolarum non valeant, sed si eosdem in campo aut foris vel in nundinis invenire poterint; eosdem auferendi liberam hebeant facultatem.

§. 1. Quaerant tamen, sed sine calumnia, et coram iudicibus nobilium illius comitatus.

§. 2. Particulas, seu minutas salium, auferre non valeant.

5. Sales regios et maritimos, pro frugibus commutare possint.

Sales quarumlibet camerarum regalium, tam quae ducuntur navibus quam curribus, ac etiam maritimi, quos scilicet maritimos sales pauperes illius regni Sclavoniae, propter eorum inopiam et pecuniarum defectum, solent pro bladis permutare; libere emere, vendere et eisdem uti possint.

§. 1. De quibus maritimis salibus tricesimae majestati regiae proveniunt, ita tamen, si sales regales deficerent, et camerarius regnicolis sales dare nequiret, et non aliter.

6. Vina, blada, animaliaque, solutis tricesimis e regno educere possint et vendere.

Vina, blada, et animalia cujuscunque generis, persolutis tricesimis et tributis justis et consuetis, quo volunt et poterunt, libere abigi, et vendere possint.

7. Tricesimae in locis antiquis more veteri exigantur: de minutis autem rebus, infra valorem unius floreni, non exigantur.

Tricesimae exigantur juxta antiquam consuetudinem, sicuti temporibus dominorum Lodovici, Sigismundi et Alberti regum in locis alias consuetis.

§. 1. De minutis autem rebus, infra valorem unius floreni, tricesimatores nullam tricesimam exigere praesumant.

8. Quod regia majestas omnia eorum privilegia confirmare debeat.

Quod regia majestas omnia jura et privilegia illius regni Sclavoniae, a divis regibus, suae scilicet majestatis praedecessoribus eidem concessa, confirmare dignetur.

9. Comites procedere ad executiones, nisi de sede et cum literis regnicolarum, non possint.

Comites non possint procedere ad quascunque executiones, nisi de sede et comissione ac aliis literis praeceptoriis regnicolarum, et sedis prout ab antiquo fuit observatum.

10. In castrorum, castellorum, possessionum occupatarum remissione, idem modus observetur qui in regno Hungariae.

In requisitionibus, et rectificationibus castrorum, castellorum, oppidorum, villarum, seu possessionum aliorumque cunctorum jurium possessionariorum, per quoscunque, post obitum dicti condam domini Mathiae regis, a sese qualiter cunque occupatorum, servetur idem modus, prout in regno Hungariae, in articulo superinde confecto, declaratus est.

11. Damna nobilibus et aliis post obitum Mathiae regis illata requiri possint modo eodem, quo in regno Hungariae.

Quia plures sunt in regno, qui post mortem condam domini Mathiae regis propria temeritate aliis, in domibus eorum quiete morantibus, plurima damna, nocumenta, et injurias irrogare et inferre praesumpserunt:

§. 1. Propterea statutum est: Quod hujusmodi damna, nocumenta, et injurias, sive in personis sive bonis, quomodocunque et etiam rebus passi occasionem talium damnorum, nocumentorum, et injuriarum, eos, qui irrogarunt, judicio convenire, et ab eisdem sua damna, nocumenta, et injurias, jure mediante requirere possint, et valeant;

§. 2. Ita quod postquam tales avocati fuerint, in primis octavis, ex parte eorum absque qualibet dilatione judicium administretur. Et hoc fiat eo modo, sicut in regno Hungariae.

Zakon je preštampan u Kuk. l. c. III 11—13 i u Šulka „Naše pravice“ (bez pošljednja tri članka) s hrvatskim prijevodom 74—77.

III. Tek u trećoj dobi umnažaju se bez sravnjenja pisani spomenici hrvatskoga zakonodavstva. Osim količine spomenikâ, karakteristično je za ovu dobu i to: da se zakonotvorna radnja već go-

tovo sasvim prenijela iz dalmatinskoga primorja u posavsku Hrvatsku.[1] Malo ne svi rukopisni spomenici ove dobe čuvaju se u arhivu kraljevine u Zagrebu. Njih je u ostalom taka množina, da mi nemožemo ovgje opisivati ni pojedine sabore, ni nabrajati pojedine godine ni navoditi pojedine zakone i akte, nego smo usilovani zadovoljiti se posve općim opisom toga materijala.

Ali saborski zapisi ne počeše se voditi pravilno i spremati u arhiv baš sa samoga početka ove dobe t. j. s vremena zauzeća hrvatskoga prestola Habsburgovcima (1527), nego tek trijest godina poznije, na ime 1557 godine. O saborskom djelovanju prvijeh 30 godina nema u arhivu gotovo ništa, nego, ako se nešto malo saborskih zapisâ toga vremena i sačuvalo, oni se nalaze raspršani na nekoliko mjesta izvan oficijalne pismoshrane.

Sami akti sabora držanoga u Cetinu, na kome prvi Habsburžac Ferdinando I bi 1 janvara 1527 godine izbran za kralja, nijesu u arhivu kraljevine, nego se čuvaju u originalu i prijepisu u tajnom arhivu u Beču. Oni sastoje iz tri komada: *a)* Dokumenat dd. Cetin 1 janvara 1527 dobrovoljnoga izbora Ferdinanda I i žene mu Ane na prijestô hrvatski s opisom toga izbora; *b)* obećanje novoizbranoga kralja, toga istoga dana i godine, preko svojih „oratorâ“ čuvati, opsluživati i braniti svekolike slobode, preimućstva, prava i zakone hrvatske; *c)* predstavkâ (repraesentatio) kralju o potrebam kraljevine dd. 3 januara 1527. Sva su tri zapisa objelodanjena Chmelom u svome „Habsburgisches Archiv“ II 33 i slijed. i Kukuljevićem l. c. II. 20—26.

Opet 27 aprila te iste godine bi držan sabor u Cetinu. Od njega imamo: pismo sabora kralju Ferdinandu otpremljeno preko saborskih poslanika s izloženjem svojih potreba i kraljev odgovor na tu predstavku. Prvopisi tijeh dviju dokumenata čuvaju se u tajnome arhivu u Beču. Pečatani su u Chmela l. c. i u Kuk. II 27—32.

Isto tako nalaze se u bečkom arhivu i prvopisi zaključaka križevačkoga sabora držanoga in dominica oculi 1537 god. sa dvije potvrde kralja Ferdinanda. Oni su objelodanjeni u Kuk. l. c. II 33—37.

Tamo se takogje nalazi u prvopisu i kraljev reskripat kojim se sazivlje sabor u Križevce na vodokršte 1538 god. kao i naputak koji dade kralj svojim „oratorima“ poslanim na taj sabor. Naprotiv,

[1] U ovoj dobi najviše se sabora držalo u Zagrebu, zatim u Križevcima i u Varaždinu.

ustanove toga sabora ne sačuvaše se u rukopisu nego samo u pečatanome zborniku ugarskih zakona „corpus iuris hungarici“ gdje nose natpis: Constitutiones in congregatione generali universitatis dominorum et nobilium regni Sclavoniae, pro festo epiphaniarum domini anno eiusdem 1538 Crisii celebrata, editae. Razdijeljene su u 26 članaka a nalaze se u svijem izdanjima navedenoga zbornika zakonâ uvrštene u decretum IV Ferdinandi I anni 1538. Reskripat i naputak pečatani su u Kuk. l. c. II 37—39 a navedene ustanove preštampane su u istoga l. c. III 21—28.

Prijateljskim putem doznasmo da se u g. Kukuljevića u Zagrebu nahode u izvornom rukopisu članci sabora od god. 1552, ali ih mi bliže nepoznamo, jer nijesu objelodanjeni u njegovu zborniku Jura regni etc.

Redoviti saborski spisi, kako je već kazano, počimlju tek s 1557 g. i teku do našega vremena a sabiru se i čuvaju u prvopisu u arhivu kraljevine u Zagrebu: kratko vrijeme koje se mogosmo baviti u arhivu nedopušta nam za sada dati nego slijedeći najopćenitiji opis te velevažne gragje.[1]

Saborski spisi u arhivu, govoreći u opće, dijele se na dvije glavne vrste: u saborske akte i saborske zapisnike. Zapisnici ili protokoli svezani su u dvanaest debelijeh knjigâ pisanih in folio. Pojedini zapisnici nose obično na čelu natpis: Articuli dominorum et nobilium aliorumque statuum et ordinum (kadgod: constitutiones ili conclusiones dominorum regnicolarum) regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae (običnije samo Croatiae[2] et Sclavoniae a kadgod i samo regni Sclavoniae)[3] in congregatione (conventu, diaeta) eorum generali . . . . editi. Tomu je natpisu još dakako umetnuto ili dodano: kada i gdje bijaše držan sabor kao i to, po kome je kralju ili banu bio urečen. Na mnogo zapisnika ima još i stavka umetnuta: „unanimiter eorum voto et consensu editi et conclusi. To sve dolazi u natpis: a na kraju izvornih zapisnika dolazi pečat kraljevine i potpis prabilježnika kraljevine (protonotarius regni).

---

[1] Ovgje nam je javno zahvaliti upravitelju arhiva g. Albertu Štrigi i g. činovniku Beloševiću za pripravnost kojom nam u svakom obziru igjahu na ruku pri našemu iziskivanju u navedenoj pismoshrani.

[2] Jer se pod „Croatia“ razumjela i hrvatska Dalmacija t. j. veća strana te zemlje; sr. naš: Izvještaj o spomeniku običnoga prava iz XVI vijeka u Dalmaciji. Rad jugosl. akad. I.

[3] Tad se pod tim imenom nazivala i Hrvatska i Slavonija ne isključivši ni hrvatske Dalmacije; sr. n. p. Šulka: Naše pravice.

Rekosmo da imade dvanaest debelijeh knjiga ovakovih zapisnika. Mi ćemo u kratko navesti kojih se godina nahode saborski zapisnici u svakoj od ovih knjiga: Prva knjiga ima zapisnike svijeh sabora držanih od 1557 do 1601 god.; — druga od 1601 do 1635; treća od 1635 do 1691; — četvrta od 1691 do 1709; — peta od 1710 do 1728; — šesta od 1729 do 1738; — sedma od 1739 do 1744; — osma od 1745 do 1752; — deveta od 1753 do 1761; — deseta od 1762 do 1773; — jedanaesta od 1790 do 1808; — dvanaesta od 1809 do 1831 godine. Treba nam još primjetiti da prve tri knjige imaju u arhivu i svoje prijepise takogje u tri knjige, ali su u prijepisu zapisnici ovako podijeljeni: I knjiga odnosi se na sabore od 1557 do 1601; II od 1509 do 1636; III od 1636 do 1691.

Najglavniji sadržaj zapisnika jesu: članci saborskih ustanovâ (articuli); zatim predstavke (repraesentationes), naputci za poslanike (instructiones) itd.

Akti saborski nahodeći se u arhivu podieljeni su u fascikule. Oni počimlju sa g. 1562; od tuda skaču na godine: 1578, 1588 i 1594; od te posljednje godine teku po redu sve do našega vremena. Akti sadrže naredbe banova ili kraljeva kojim se sazivlju sabori, ili se predlaže kakov posao saboru na riešenje; reskripte kojim se potvrgjuju ustanove saborâ; često izradke pojedinih odborâ saborskijeh, dopise i otpise vojničkoga dvorskoga vieća u Beču; dopise sa staležima i redovima drugih susjednih zemaljâ; tužbe, gravamina, molbe od pojedinaca, korporacija, gradovâ k saboru itd.

Odavle se jasno vidi odnošaj izmegju sadržaja zapisnikâ i sadržaja akta u arhivu kraljevine, te da se praznine jedne vrste spisa mogu do nekle popuniti iz spisa druge vrste i obratno. A takih prazninâ ima na jednoj i drugoj strani po nekoliko godina. Tako: nedostaje nam avtentičnijeh zapisnikâ od sabora držanijeh u cijeloj dobi od 1773 do 1790 god.; takogje i od 1831 do 1848 god.; ali za to imamo akata za cijelo to vrijeme; naprotiv: zapisnici nam popunjuju nedostatne akte od 1557 do 1594 godine.

Ko je imao pravo dolaziti na sabor, kojim se načinom mogao služiti tim pravom,[1] u kojim granicam i druga tomu slična pitanja

[1] Već sabor od 1579 godine veli, da su velikaši i plemići pozivani bili „iuxta veteranam et laudabilem consvetudinem regni per d. banum per litteras publicatorias.“ Pozvanici dolazili su ili sami glavom, ili su bili zastupani „per nuncios illorum cum litteris credencionalibus.“

nije ovgje mjesto razabirati; — ali nam svakako treba progovoriti o formi i sadržaju saborskih zapisâ.

Ustanove stvarane na saborima hrvatskim ove dobe — kao što je to bivalo, premda u manjoj mjeri, i u pregjašnjim — imaju ne samo zakonodavni nego i administrativni da pače često i sudbeni harakter, što, da kako, sretamo i u drugim suvremenim državam na zapadu. Na saborima dakle ne ustanovljuju se samo pravila po kojim će se za duže neopredijeljeno vrijeme vladati ta ili druga vrsta odnošaja, taj ili drugi red stanovnika, to jest: ne stvaraju se samo zakoni, nego se sabor bavi naredbam i poslovima čisto upravnim n. p. izbranjem važnijih častnika (kao: prabilježnika itd.), davanjem u zakup državnih dobarâ ili dohodaka itd.; osim toga sretamo ne rijetko u saborskim spisima sudskih rasprava i presuda megju kakvim važnijim osobam i korporacijam itd.

Da bi čitaocu bolje predstavili oblik i sadržaj saborskih ustanova ove dobe, mi ćemo ovgje prepisati, iz rukopisne gragje arhiva sadržaj zapisnika jednoga sabora iz XVI vijeka od početka do svrhe.

Articuli dominorum et nobilium statuumque et ordinum regnorum Croatiae et Sclavoniae, in generali eorum conventu pro dominica proxima ante festum beati Jacobi apostoli presentis 1588 anni ex edicto spectabilis ac magnifici domini comitis Thomo Erdödy etc. sacratissimae cesareae et regiae majestatis consiliarii eorundemque regnorum bani etc. in hac civitate regia montis Graecensis Zagrabiensis celebrato editi, et conclusi.

Imprimis, cum domini quoque status et ordines regni Hungariae, in generali eorum conventu, pro prima die novembris anni recens praeteriti Posonii celebrato, ad perlustranda confinia certos eorum commissarios expediverint, praefatus etiam dominus banus cum statibus et ordinibus similiter ad perlustranda horum regnorum confinia, a partibus maritimis usque Dravum elegit, et deputavit infrascriptos commissarios videlicet: magnificos, reverendum, ac egregios, Nicolaum Istvanfy de Kisaszonffalva, officii palatinalis locumtenentem, suae sacratissimae majestatis consiliarium, Gabrielem Thahi, et Michaelem Zokol suae majestatis capitaneos, item Nicolaum Zelniczki praepositum majorem et canonicum ecclesiae Zagrabiensis, Ladislaum Imbrich vicebanum, magistrum Michaelem Urnoczi viceprotonotarium regni, Ladislaum Bukovachky, et Franciscum Orehoczi, unius vel duorum, tam dominiorum quam etiam egregiorum

absentium non obstantium. Quam siquidem commissionem serenissimus princeps et dominus, dominus Ernestus archidux Austriae, dux Burgundiae etc. dominus noster clementissimus, pro prima die futuri mensis augusti, per praefatos dominos commissarios aggredientes et exequentes per literas suae serenitatis demandaverat. Cum autem hujusmodi terminus jam pro foribus instaret, literae etiam suae serenitatis superinde eisdem statibus et ordinibus saltem sub hac eorum diaeta exhibitae forent, cum ut dicunt iudiciorum octavalium terminus festivitati Jacobi apostoli immineat, locorum etiam finitimorum muniendorum dies approquinquat, quae omnia sine maximo regni incommodo intermitti non possunt: supplicant suae serenitati, ut hujusmodi commissionis exequendum terminum ad primam diem futuri mensis septembris prorogaret, praefatisque dominis commissariis clementer demandare dignetur, ut adveniente ipsa prima die septembris hanc commissionem ad effectum perducerent. Quibus siquidem dominis commissariis pro expensis mille florenos hungaricales, ex camera Hungarica, juxta conclusionem praefati conventus Posoniensis deputatos, primo quoque tempore solvendos demandaverat, nam alioquin iidem domini commissarii sine praemissis deputatis expensis nequaquam hanc commissionem exequi possent.

Dicatores suae serenitatis per cameram electi, videlicet in Zagrabiensi et Crisiensi Balthasar Drenoczi, in Varasdinensi vero comitatibus Christophorus Vragovich, qui ad conumerationem novam portarum exmittuntur. Praesentes quoque deputati sunt, pro juratis nobilibus egregii: Franciscus Ztolnikovich in Zagrabiensi, et Caspar Petrichevich in Crisiensi et Varasdinensi comitatibus juxta continentem articulorum novarum constitutionum superinde editarum, in eorum officiosis, praesentes dictos dicatores processuri, qua tandem ubique conumeratione absoluta, dominus vicebanus et comes, nec non simliter vicecomes in comitatu Varasdinensi statim pro rectificatione portarum sedem indicere debeat, dicamque ipsam, videlicet pro praeterito festo beati Georgii Martyris, denariorum quinquaginta, et pro secundo termino futuri festi, videlicet beati Lucae evangelistae, denariorum itidem quinquaginta ad manus eorundem dicatorum, a singulis noviter dicandis integris sessionibus administrari debeant. Cum autem universi praefati status et ordines dicti regni Hungariae, in praefato eorum conventu, memorato serenissimo archiduci Ernesto, pro suae serenitatis erga eos summa animi benevolentia in promovendis regni negotiis semper exhibita, ac in futurum etiam

exhibenda, a singulis integris portis noviter ut praeferentur dicandis, singulorum quadraginta denariorum nomine donario, ac insuper pro commissariis quoque ad inquisitionem proventuum et confiniorum deputatis singulos decem denarios duobus praefatis terminis exigendos, dandos, et contribuendos decreverant. Cujus siquidem tum donationis quadraginta denariorum, quam etiam contributionis decem denariorum dimidiaetatem juxta antiquam et veteranam consvetudinem, publicasque regni constitutiones hoc regnum Sclavoniae dare deberet. Verum cum iidem quoque status et ordines regni, post sacratissimam caesaream et regiam majestatem dominum eorum clementissimum, in ipso quoque serenissimo principe archiduce Ernesto summam haberent spem atque fiduciam: pro hocque, sua humillima fidelia servitia, in gratiam suae serenitatis recomendandam hujusmodi donationis subssidium denariorum quinquaginta, ac pro expensis commissariorum decem denariorum, a singulis integris sessionibus integre exigendos offerunt, hac tamen ratione, ne in hac parte eorum antiqua consvetudo, publicaque superinde constitutio in futurum quovismodo laedatur, quam posthac semper inviolatam esse volunt.

Item ut per totum hoc regnum, et etiam Croatiae, amodo imposterum semper mensurae Zagrabienses antiquae, quae a Budensi in nullo discrepare videntur, et in decreto tertio Sigismundi imperatoris annis 1405 articulo 6 specificatae essent, serventur, sub paena in eodem decreto specificata. Rectificatio vero earum mensurarum per cujuslibet comitatus vicecomites, tam in civitatibus liberis, quam etiam dominorum et nobilium villis, ac aliis locis, bonisque quorumlibet. Constantibus statibus, et ordinibus regni, hanc mensuram Budensem esse, qua utitur haec civitas Zagrabiensis, nam mensurae Budenses tres, videlicet dimidia tertiali, et quartali unius pintae stanias produxerant coram eisdem statibus.

De pascuationibus serventur constitutiones diaetae Posoniensis.

Sicca et falsa telonia ubique aboleantur, per vicecomites, et iudlium juxta priores constitutiones, sub amissione officiorum. Item dicuntur quidam ex nobilibus inveniri posse, qui necdum novum acceptaverant calendarium, sed nescitur qua temeritatis audacia ducti, adhuc veteris usum retinent, propterea statutum est, ut novi calendarii usus, jam ubique receptus, per iudlium in singulis eorum processibus more solito publicetur; quod si vero tales jam facta publicatione reperirentur, qui novi calendarii usum non reciperent, extunc

talis statim per iudlium ad instantiam vicecomitis, ad primam sedem comitatus citentur, et jure convicti in ducentis florenis mulctentur per vicecomitem, et iudlium, primo de rebus mobilibus, si reperiri poterint, alioquin etiam de juribus possessionariis extorquendis, ac in usum regni convertendis, inhibitione, contradictione, repulsione, appellatione, gratia novi iudicii, aliisque cunctis remediis non obstantibus.

De violentis bonorum occupationibus serventur articuli tam diaetae Posoniensis, quam etiam hujus regni anno 1578 superinde editi.

Item ad piam paternamque exhortationem praefati serenissimi archiducis Caroli, domini eorum clementissimi, loca finitima eorundem statuum et ordinum regni infrascripta, publico ipsorum decreto pro praesenti, quantum fieri potuit, fortificari debent. Et imprimis, quia juxta priores constitutiones eorundem statuum, ipsa loca finitima, praesertim vero Nebojan, ex altera parte fluminis Kuppae, unde videlicet maximum periculum huic regno immineret, ex lapidibus et tegulis una turris sine ulteriori quavis procrastinatione exstrui debet, ad quam exstruendam et etiam alia loca munienda certus munerus curruum et manualim laboratorum limitatus, et deputatus esset, quo autem haec caelerius, et maturius absolvi possint, ad vecturam lapidum et tegularum nec non cementi deputata sunt universa bona, tam praefati domini bani, quam etiam domini iunioris comitis Petri Erdödy Seline et Kravarszka, nec non minor Dusica reverendissimi domini episcopi Zagrabiensis, a singulo fumo per decem currus, juxta priores constitutiones, quam siquidem vecturam a vicinioribus locis, videlicet Lasje s. Crucis ad sanctum Cosmo in futuro festo beati Laurentii martyris, decimo videlicet die mensis augusti incipere, et continuare debebunt; qua tandem absoluta, universa bona castri Szomsedvara, et castelli Also Ztubica statim decimo quinto die, extunc immediate sequenti, a singulo fumo per duodecim laboratores manuales eo administrari debeant. Horum autem omnium tam vecturalium, quam etiam pedestrium laboratorum, praefatus dominus comes et banus, cum militibus suae sacratissimae majestatis protector et defensor.

Ad Carolostadium deputata sunt universa bona castri Ozall ex altera parte fluminis Colappis existentia, quae siquidem bona centum currus bene oneratos roboribus eo necessariis ad primam diem futuri mensis septembris praestare debebunt; qua siquidem vectura absoluta, bona Dubovac, Novigrad, Boszilyevo et Ribnik simul

computanda centum laboratores pedestres sex continuis diebus administrabunt. Quibus advigilabunt nobiles Georgius Szvarchki vicecomes, et Franciscus Aythich judlium ejusdem comitatus Zagrabiensis. Item ad Zredichko sunt deputata universa bona Okichensia, et Jastrebarszka, a singulo fumo per decem robora duodecim cubitorum, ad eandem primam diem futuri mensis septembris praestanda; qua vectura absoluta, statim universa bona Ozalliensia ex hac parte Colapis in processu Thomae Laczkovich habita a singulo fumo per 12 manuales laboratores administrare debeant.

Item ad Bresth, Plether et Percheno, et reliqua loca finitima, prout videlicet praefato domino bano visum fuerit, deputata est tota residuitas processus ejusdem Thomae Laczkovich (demptis bonis capituli Zagrabiensis in eodem processu existentibus, quae ad Drenchina eorum deputandis) a singulo fumo per decem robora, similiter duodecim cubitarum, ad eandem primam ejusdem septembris; nobiles vero unius sessionis singulos duodecim pedestres seu manueles laboratores praestare debeant, conventi statim post absolutam vecturam. Quaeque omnia praefatus dominus comes et banus per suos speciales homines advigilandum curabit, quae omnia praemissa rite et legitime primoque tempore ad effectum perducantur.

Item ad Kapronczam totus procesus Cosme Korinszki, et Christofori Palffi, a singulo similiter fumo similiter per duodecim robora, cubitorum decem, ad primam dicti futuri mensis septembris.

De toto vero processu Adami Karkffi a singulo fumo per duodecim manuales laboratores statim finita ipsa vectura simul cum universis restantiis annorum superiorum in iisdem processibus habitis eo praestari debeant. His advigilabit egregius Joannes Keczer, qui et rationes de omnibus servare debeat.

Bona vico castelli Ludbregh combussi, ad restaurandum illud sunt deputata.

Item ad fortificationem Dombro deputatus est totus processus Georgii Fodroczy, a singulo fumo per duodecim robora decem cubitorum; totus vero processus alias Mathiae Piszachich, demptis Rokonok, Verbovez, Raven, et ad Mikolinecz, a singulo fumo per duodecim laboratores ad praeattactos terminos praestare debeant. Cujus quidem fortalitii Dombro fortificationem praefatus dominus reverendissimus episcopus Zagrabiensis per suos speciales homines procurandam ad se recepit, hac tamen protestatione facta: quod si divina benignitate illud fortalituim circumquaque novis colonis augeretur,

ne in eos domini capitanei aliquod ius haberent, verum proprietas tam loci ejusdem, quam etiam colonorum hujusmodi, ejusdem reverendissimi domini episcopi Zagrabiensis, atque successorum suorum episcoporum semper fieret, neque ab ecclesia quavis ratione alienari possint, qui quidem reverendissimus dominus castellique Gradez fortificationis in se ipsum sponte assumpsit curam.

Item ad Ivanich, totus processus Nicolai Cziganich a singulo fumo per robora duodecim cubitorum decem, demptis bonis Zelina et Bisztrica dominae relictae et Kerecheni, quae ad Czriquenium deputantur. Totus vero processus Joannis Gubassoczi, a singulo fumo per duodecim laboratores, ad terminos praescriptos praestandi, sunt deputata: demptis similiter bonis Chaszarvar, quae ad Rokonok, juxta priores constitutiones sunt deputata.

Item ad idem Rokonok muniendum, deputata sunt universa bona, tam ejusdem Rokonok, quam etiam Verbovecz, a singulo fumo per robora duodecim, cubitorum decem. Bona vero Chaszarvar simul cum nobilibus Also et Felso Ztubicza ibidem bona habentibus a singulo fumo per duodecim laboratores ad praeatactos terminos praestare debeant.

Residuitas vero processus ejusdem Joannis Palffy ad Ivanich laboratores manuales prout et alii praestare debeant.

Ad Crisium vero muniendum pro hac vice nihil praestari potuit, propter limitationem praemissam ad loca magis necessaria.

Quod vero attinet ad articulos praefati serenissimi archiducis Caroli, per generosum et magnificum dominum Vitum ab Hallek, praefatae sacratissimae caesareae et regiae majestatis et suae serenitatis consiliarium ac generalem capitaneum confiniorum hujus regni Sclavoniae, medio magistri generosi et egregii dominorum Stephanis Kastellanfy de Szentlelek, certorum equitum, et alterius Stephani Gachvanye de Bajer Ivanichensis capitanei, eisdem statibus et ordenibus regni missos: ad eos suae serenitati humili scripto suo responderunt, supplicando suae serenitati, ut hujusmodi supplicem responsionem benigne exaudire ipsisque statibus et ordinibus regni clemens responsum dare dignetur.

Statutum etiam est, ut universi tam domini quam nobiles, qui in extradatis per exactores quarumvis pecuniarum vicecomitibus, et iudlium ad vadiandum dati essent, quietantiasque se habere praetenderent, hujusmodi quietantias usque diem dominicum futurum festo beati Laurenti martyris praecedentem hic Zagrabiae

exactoribus producere debeant, alioquin mox elapso eodem termino, per vicecomites et iudlium penes extradatas vadiare debeant, quam publicam constitutionem etiam iudlium ubique in processibus eorum publicari faciant.

Cum praeterea ob certas causas numerus illorum 300 haramiarum non modo augeri, verum etiam vix jam interteneri possint, in tam famelicoso tempore: ad solutionem itaque eorum, cum jam in aliqua parte misera plebs novo pane parum recreata videatur, concluserunt idem status et ordines de universorum bonis, nec non etiam unius sessionis nobilibus, ab integris portis, iuxta novam conumerationem, per florenum unum cum dimidio, manibus reverendorum dominorum capituli ecclesiae Zagrabiensis, prout et quem ad modum annis quoque superioribus, de omnium bonis solvendum et administrandum; qui quidem domini capitulum eosdem Haramias lustrare, solvere, in eosdem plenariam authoritatem habere possint atque valeant. Quia his proxime praeteritis diebus nobilis Mathias Piszachich, alias iudlium comitatus Crisiensis e medio sublatus est, in locum ejus, suffectus est nobilis Stephanus Berdoczi, qui juramentum more solito praestitit; pro jurato etiam nobili ad Dravum electus est nobilis Joannes Vuljak, qui juramentum praestare debebit coram capitulo Zagrabiensi.

Dantur litterae etiam commendatitiae praefato domino ad serenissimos principes, pro dignitate et officio comitatus Varasdinensis. Judicia octavalia festo beati Jacobi more solito in hac civitate celebrentur; assessores veterani, praeter vicebanum, magistros protonotarium et viceprotonotarium, reverendi domini Nicolaus Zelniczki praepositus major, alter Nicolaus Mikaczius cantor, Stephanus Budoczi archidiachonus cathedralis, canonici ecclesiae Zagrabiensis, item egregii Christophorus Vragovich, Caspar Petrichevich, Joannes Chernkoczi, Joannes Jacopovich, Franciscus Ztolnikovich, Gregorius Sugnelich, Petrus Pojatich, Joannes Palffi, Georgius Fodroczi. Novi nunc electi: reverendus dominus Caspar Zkoblicius custos et canonicus dictae ecclesiae Zagrabiensis, et Stephanus Beriszlavich, qui quidem assessores more solito semper judiciis ipsis interesse debeant, unius, duorum vel etiam trium obsentia non obstante.

Quia certum est imprimis, egregium Paulum Serar, alias capitaneum Hrastovicensem, et ex post etiam certos capitaneos ejusdem Hrasztovicze, demolita videlicet et destructa eadem Hrasztovicza, certa ingenia et bellica instrumenta, nec non etiam cam-

panas, illinc in partes Carinthiae abduxisse, quae pertinerent ad episcopum hunc Zagrabiensem, quae omnia modernus reverendissimus dominus episcopus ad finitima illa fortalitia Dombro, Ivanich, et Gradecz impositurus esset: supplicant status et ordines regni praefato serenissimo archiduci Carolo, dignetur committere hujusmodi violentis abductoribus dictorum ingeniorum et rerum bellicarum ac campanarum, ut et omnia ablata clementer ad dicta loca finitima restitui dignaretur.

Item in causa illa, alias inter generosam et magnificam dominam Cunegundam Henningh relictam, ac magnificum Joanem, filium olim magnífici domini Petri Rattkaj, ut actores ab una, ac magnificum dominum Stephanum de Gregoriancz, veluti incatum, ab altera partibus, mota et vertente, in quo sibi appellatio denegata esse dicitur, domini regnicolae decernunt, ut juxta litteras praeceptorias ex superabundanti praefati domini bani, de sede comitis in praesentia ejusmodi domini bani transmittatur, interim vero sententia ipsa ne exequatur.

Ut autem praemissa omnia, unamini voto eorum statuum et ordinum conclusa, pro rato, firmoque habeantur, decernunt, ut elapsis tam vecturis, quam etiam pedestribus laboratoribus, nec non etiam exigendarum pecuniarum quarumvis contributionum, statutis terminis universos in extradatis per exactores vicecomitibus, et iudlium ad vadiandum datis, judex, vicecomites et iudlium, sine quovis respectu, etiam pro universis restantiis severe vadiare possunt, atque valeant, authoritate eorum dominorum, eis istis in hac parte attributa, et concessa, praesentem eorum constitutionem sigillo regni roborare voluerunt. Datum in praescripta civitate regia montis Graecensis Zagrabiensis feria tertia proxima post praeattactum festum beati Jacobi apostoli, ultimo die congregationis eorum generalis praenotatae, anno domini millesimo quingentesimo octuagesimo octavo.

Vice protonotarius regni m. p.[1]

Ustanove kao rezultat cijeloga saborisanja svakako su najglavnija vrsta svijeh saborskih spisa. Ali ima i drugijeh uzgrednijeh komada, koji su veoma važni da se čovjek upozna sa modus procedendi sabora i njegovijeh odnošaja k drugim državnim faktorima. Megju njima su bez sumnje najznačajniji naputci (instructiones) koje sabor davaše poslanicima ka kralju, na ugarski sabor ili dru-

---

[1] Protocolla knjiga I str. 312—317.

gamo. Poslanici ka kralju šiljahu se da bi isprosili ili potvrdu saborskih ustanova ili ispunu već potvrgjenih zakona ili izdanje kakve zapovijedi u poslima spadajućim u djelokrug same krune li preduzeće k akve administrativne mjere u drugim nehrvatskim zemljama na korist Hrvatske itd. Ti su naputci tim važniji što obično sadrže i uzroke zašto sabor predstavlja molbu ili predlog i razloge kojima će ih poslanici podupirati.

Jedan takih naputaka ka kralju iz XVII vijeka, prepisan iz zapisnika arhiva kraljevine, slijedi:

Instructio pro reverendissimo domino Petro Petretich, episcopo ecclesiae Zagrabiensis illmo. item d. comite Nicolao Erdödy de Monjorokerek, nec non generosis magistro Joanne Szakmardy de Diankovec protonotario regni, et Thoma Ivanovicz comitatuum regni notario, veluti delegatis Viennam ad commissionem generalem regni commissariis.

Primum et ante omnia domini commissarii summo iuri regni inhaerebunt, et juxta diplomata et articulos extrema postulabunt infrascriptis modis et rationibus.

1. Quia articulus 31 anni 1649 dictaret in generali ista commissione, generalem quoque et plenam Valachorum praedauciorum et Sclavorum, et consequenter caproncensium colonorum, sub potestate capitaneorum remanentium, incorporationem urgeri debere, juxta citatum articulum 31 anni 1649 et articulum 33 anni 1635 erit adurgenda. Modus vero incorparationis ex adiudicata palatinali dignoscitur et probabitur.

2. Aequalis, vel adminus alterata, officiorum militarium collatio erit postulanda, cum ea tamen cautela et declaratione, ut domini commissarii non sint contenti, si in genere aequalis collatio vel ratio in officiis militaribus conferendis offeratur, sed ut vel alternatim, decedente videlicet provinciale capitaneatus, et alia officia alicui ex regnicolis, et vice versa decedente regnicola alicui ex provincialibus conferatur, vel certe etiam in sclavonico confinio ex sex majoribus officiis certi tres capitaneatus pro solis regnicolis deputentur. Adlaborabunt etiam, ut inter capitaneatus solis regnicolis deputandos, Crisiensis capitaneatus deputetur, ut ibidem sedes iudiciaria de more antiquitus observato celebrari commodius possit. Et ut status et ordines ad ejusmodi capitaneatus certas de medio sui bene meritas personas tempore vacantiae eorundem suae matti demisse proponendi habeant facultatem.

3. Urgebunt ut miles germanus ex arce et civitate Varasdinensi, loco scilicet sedis iudiciariae comitatus Varasdinensis, juxta anni 1608 articulum 17 ante coronationem, et anni 1609 art. 27 nec non diaetae Soproniensis 1635 art. 34 educatur.

4. Postulabunt, ut pulsio boum regnicolis ubiqui per confinia, veluti juxta metas regni versus et per portum Bucchari in vicinas provincias et regna, libera sit juxta art. 43 anni 1635 et art. 54 anni 1638.

5. Quandoquidem Sclavoniae regnum frumentum et mel et reliqua victualia vicinis provinciis subministraret, et liberam eductionem frumenti et aliarum rerum admitteret: eapropter urgendum esset, ut vicinae quoque provinciae, Styria et praesertim Carniolia, quae vino destituta esset, liberam vini inductionem regnicolis permittant.

6. Ut articuli, videlicet 32 anni 1649 et alii ibidem citati de commissione maritima conditi, eodem contextu effectuentur.

7. Ut art. quoque 119 anni 1649 de decimis districtus Metlice conditus, pari modo effectuetur.

8. Ut pascuatio nobilitarium faenilium esset juxta art. 43 anni 1647; contravenientes vero per comites vel vicecomites vel comitatum propria authoritate libere arceantur juxta art.

9. Privatorum etiam regnicolarum, et liberarum civitatum particularia gravamina, ab ipsis declaranda, promovebunt.

10. Ultimatim declarabunt pro futura cautela: quod haberent alia etiam aliqua gravamina et difficultates, quibus suam mattem ad praesens molestare nollent, sed ejusmodi difficultates et gravamina jam omissa et in futurum etiam emergenda juxta conditiones diplomatum sibi imposterun quoque sollicitanda, apud suam mattem rectificanda reservarent.

11. Siquidem memoratus art. 31 anni 1649 mutuam quoque unionem inter regnum hoc et vicinas provincias svaderet: idcirco hac occassione veteres confoederationes renovari et nova etiam melior de mutua contra Turcas defensione ex iustitiae invicem administratione cum eisdem provincialibus per dominos commissarios tractari, et facta ejusdem cum regnicolis communicatione concludi posset exemplo esset confoederatio regni Hungariae cum Austriacis facta.

12. Inter reliquas unionis conditiones inserere conabuntur domini commissarii, ut pro mutua regni et vicinarum provinciarum conservatione et contra Turcas defensione, regnicolae quidem confinia colapiana juxta art. 7 anni 1638 et art. 4 anni 1649, juxta modum

hactenus observatum; vicinae vero provinciae inferioris Austriae reliqua confinia Sclavonica, Croatica et Maritima, sicut olim ita etiam in futurum, exolvant.

13. Si quae alia occurrerent, quae domini commissarii ibidem promovere possent, ea quoque prudentiae et industriae erundem relinquuntur.

De Valachis ulterior informatio.

Quod si vero sacratissima caesarea regiaque majestas, plenariam civilem et militarem Valachorum incorporationem nullo modo admitteret, sed priori commissariorum adjudicationi, qui militiam Valachicam in anno domini 1635 dispositioni suae mattis reliquissent, omnino insisteret, et forte aliquam tantummodo semel pro semper contentationem pecuniariam dominis terrestribus, et regno offerret id nullo modo dominis commissariis acceptandum erit, indignum enim foret, metas regni pro aliquo precio abalienare. Sin porro sua mattas pro territorio hujus regni, in quo Valachi residerent, alia aliqua bona in Hungaria per caducitatem ad suam mattem devolvenda offerret, nec hoc acceptandum; tum quia dubium, tum quia sacrae coronae bona pro aliis sacrae coronae bonis non sunt ad Styriam abalienanda; sed potius demisse est sua mattas requirenda, ut sicut alias suas etiam haereditarias provincias, quamlibet in suis terminis ac metis benigne conservat, et metas provinciae Styriae cum metis provinciarum Carinthiae et Carnioliae non confundit, ita etiam fidele hoc suum regnum in suis metis clementer conservare dignetur juxta conditionem 10 diplomatis. Si vero eadem sua mattas alia bona ecclesiastica in Hungaria pro ipsis Valachicis territoriis praesertim ecclesiasticis dare vellet, nec hoc videretur tuto acceptari posse; siquidem etiam hoc modo praenotata sequeretur ad Styriam abalienatio, admissa enim hujusmodi concambiatione, nihilominus territoria Valachica in potestate Styrorum manerent. Sin autem sua mattas et domini provinciales alia aliqua bona in Styria pro Valachicis territoriis offerrent de eo domini commissarii regnum consulent, cum sufficienti talium bonorum, sic offerrendorum, declaratione. Si porro sua mattas aliquem censum annualem non a Valachis ipsis, sed ex camera Hungarica quotannis exolvendum, loco Valachorum promitteret nec id acceptandum, tum quia difficilis ac dubia esset, talis census a camera exactio, tum quia minus conveniens foret, si, quod

Styriaci possiderent et fructus exinde perciperent, id camera sacrae coronae Hungaricae exolveret, et numerum pro nostro non conveniret acceptare.

Si porro domini provinciales loco Valachorum ex propris ipsorum Styriacis proventibus certum aliquem annualem censum offerrent: id cum bonis conditionibus et cum infrascriptis cautelis, militiaeque et officiorum militarium communicatione infradeclaranda et cum strictissima, sufficientique assecuratione, usque ad feliciora tempora acceptandum erit.

Si vero sua mattas aliquam annualem in signum iurisdictionis pensionem, ab ipsismet Valachis pendendam, offerret: hoc ante omnes alios praemissos modos cum cautelis infrascriptis acceptandum esset.

Cautelae porro, quibus isti modi fulciendi essent, ne postmodum aliquam ruinam regno, vel abalienationem importent, tales esse deberent.

1. Quod militia Valachorum a fundis regni per ipsos possessis administrari solita, quae regnicolis de jure debetur, et militia stipendiaria confiniorum in quibus Valachi constituti essent, quae provincialibus stipendia pendentibus potissimum competit, invicem communicarentur, et alternata officiorum etiam majorum collatio, vel certa aliqua eorundem mediatas pro regnicolis admitteretur et observaretur; ac dum provincialis esset capitaneus, utramque sub suo capitaneatu, tam Valachicam quam stipendiariam, militiam haberet, et vice versa, regnicola sub suo capitaneatu pari modo utramque in suo capitaneatu gubernaret; eo enim modo mutua utriusque militiae communicatio sequeretur, et sic unita militia fortior in uno quoque confinio maneret.

2. Quod talis Valachorum apud manus capitaneorum relictio usque ad feliciora duntaxat tempora durare debeat. Protelato vero ulterius dei benignitate confinio et felicioribus temporibus affulgentibus, regnum eas partes iterum sine disputatione, et praescriptione suo reliquo corpori cum plenaria jurisdictione reapplicare posset.

3. Ut Valachi pensionem ejusmodi, ab ipsismet administrandam, medium quidem florenum regno, alterum vero medium dominis terrestribus annuatim in signum dominii et iurisdictionis sacrae coronae infallibiliter administrarent, siquidem iurisdictio sacrae co ronae aliter salvificari et sine ejusmodi pensione abalienatio me-

tarum evitari nequit, et pensio ejusmodi antea quoque in prioribus commissionibus oblata est, et alioquin Turcis etiam subjecta, dimidiam contributionem in partibus regni Hungariae solvant.

4. Ut certus aliquis modus ejusmodi pensionis administrandae praescribatur, quive inter alios hic esset posset. Ut videlicet capitanei confiniorum, in quibus Valachi constituti sunt, sub amissione officiorum suorum eosdem ad dictam pensionem compellere, et villici sive iudices quoque singulorum pagorum, knezi vocati, ejusmodi pensionem sub paena dupplae colligere, et exactori regni deferre debeant ac teneantur, alioquin valachi et knezi ipsorum pensionem ejusmodi colligere et administrare negligentes etiam per vadiationes in foris hebdomadalibus et nundinis regni et alibi ubivis per regnum etiam propria authoritate per exactorem regni et dominos terrestres, ipsis vero insufficientibus per dominum banum vadiari, et usque ad persolutionem pensionis, ab eisdem provenientis, arestari possint. Ubi vero in uno pago Valachico plures domini terrestres comportionati essent, ibi tales domini terrestres, censum duntaxat inter se dividere, et si forte de quota portione inter ipsos quaestio foret, eam de censu duntaxat coram suo competenti regnicola iudice instituere debeant atque possint.

5. Ut capitanei et officiales confiniorum, sub quorum potestate Valachi constituti erunt, pro laesione et damnificatione regnicolarum ex parte Valachorum et aliorum confiniariorum non tantum sibi birsagium, sed etiam regnicolis laesis et damnificatis res ablatas, vel valorem ipsarum, ac damna, et paenam inter actorem, et iudicem dividendam juxta art. 56 anni 1647.

6. Ne ejusmodi capitanei privatas tabellas regnicolis ex confinio, res venales educentibus, imponant, vel ab iisdem exigant.

7. Ne boum, equorum, et aliarum rerum venalium emptionem regnicolis in confinio prohibeant, siquidem regnicolae etiam confiniariis emptionem ejusmodi non prohiberent et alioquin confinia pars regni essent.

8. Ne Valachi, et capitanei, et alii officiales confinarii, illorum numero animati, in reliquos regnicolas vim et violentias exerceant, eosdemque vexent et opprimant, ac in ulteriores regni partes quomodolibet serpant et sese ingerant; siquidem non in oppressionem patriae sed in defensionem regni in tali statu et libertate Valachi reliquentur.

9. Quia certa Valachorum alioquin exigua possessio, Oszek vocata, in mediis propemodum visceribus regni sita est, et alioquin Valachi in eadem residentes in vicina territoria capituli Zagrabi-

ensis, Jesuitarum Zagrabiensium et Varasdinensium, familiae Alapij, Draskovith, et Orehoziorum, nobilium de Sibrinovez, et de Szent Illona in Koroska, et totius fere nobilitatis Crisiensis, occupationes et invasiones, imo furta, depraedationes, et latrocinia exercere solent: eapropter ad praecavendas futuras dissensiones, pacemque et tranquilitatem regni et confiniis promovendam, Valachi illius possessionis ad ulteriora confinii vacua territoria transferantur, et illa possessio vel cambiaretur cum regnicolis, vel legitimis dominis terrestribus resignaretur; exstirpaturae porro et eadificia illorum exolverentur juxta aestimationem. Nec est difficilis apud Valachos transmigratio. Idem etiam ex eadem ratione de Valachis in Poganecz statuendum esset.

De sclavis et praedautijs ulterior informatio.

Tametsi sacratissima sua caesarea regia mattas Valachos cum plena iurisdictione non restitueret, sed domini commissarii ad praemissum aliquod temperamentum de Valachis condescenderent: nihilominus tamen domini commissarii plenariam sclavorum et praedautiorum restitutionem, et resignationem cum utraque iurisdictione postulabunt, siquidem iam hactenus adjudicata et articulariter etiam decreta esset.

Quod si porro domini provinciales, vel sua mattas, de excubijs per ipsos etiam sine stipendio administratis difficultatem facerent, quod cessantibus ejusmodi sclavorum, et praedauciorum excubiis numerus stipendiariorum militum, et consequenter ipsa stipendia cum magno vicinarum provinciarum onere augeri deberent, ad hanc difficultatem infrascripta media, et rationes adhibendae erunt.

Et primum quidem medium, sine diminutione ejusmodi excubiarum, esset: si solis Valachis universae tales excubiae, etiam per sclavos et praedautios administratae injungantur. Cujus medii rationes sunt manifestae: primo, quia Valachi ob excubias ejusmodi in tanta libertate relinquentur. Secundo, quia id sine sensibili Valachorum aggravatione fieri posset, siquidem per vices agantur excubiae, et ordo ad quemlibet decima circiter septimana devenire soleret; unde si decima septimana in octavam mutetur, tantae accrescent Valachorum excubiae, quibus reliquae sclavorum, et praedautiorum compensari possint, praesertim cum sclavi, et praedautii pauciores ad excubias addacti fuissent. Tertio, quod casu quo Valachi ex solita gentis inconstantia in Turciam profugerent, et sclavos

praedauciosque conjunctos haberent, simul eosdem secum ad Turcas pertrahere possent; si vero sclavi ab eisdem separentur, aliquam resistentiam fugae et infidelitati ipsorum possent interponere.

Secundum medium foret, si domini regnicolae onus et contumationem excubiarum, per Sclavos et praedaucios administratarum et imposterum pari modo administrandarum, in se assumant, imo etiam milites stipendiarios, talibus excubiis adjungi solitos, ex sua contributione exolvant, eisdemque sclavis et praedauciis, dominis terrestribus et regno resignandis, aliquos antesignanos, centuriones, et decuriones ac vexelliferos pro excubiis et repressalibus contra Turcas dirigendis, imponant cum bona dominorum capitaneorum correspondentia.

Tertium, praemissis nullo modo succedere valentibus, circa militiam sclavorum et praedautiorum ultimum medium esset: si cum protestatione talium sclavorum et praedauciorum militia, praecise quoad excubias et defensiva tantum contra Turcas repressalia, cum bonis cautelis et declaratione in potestate capitaneorum relinquatur, de caetero cum tota reliqua iurisdictione dominis terrestribus resignentur. Et hoc medium eo facilius admitti posset, si officiorum militarium aequalitas vel alternatio regnicolis admittatur, prout supra declaratum esset.

Cautelae tamen huic medio tales adhiberi deberent.

1. Quod praeter excubiarum inspectionem et repressalia defensiva nullam aliam iurisdictionem nec ad offensiva repressalia, domini capitanei in sclavos et praediaucios exerceant, neque eisdem ad offensivam Turcarum impressionem sine consensu dominorum terrestrium demandare possint. Reliqua totalis iurisdictio penes dominos terrestres maneat.

2. Ut illi duntaxat sclavi, et praedaucii, qui hactenus excubias egissent, easdem continuent, reliqui vero, qui ipsas non administrassent, nec in posterum ad easdem cogi possint. Et in hac parte necessaria esset horum et illorum pagorum specifica declaratio.

3. Quod dum aliqua praesidia in confiniis fortificanda essent, ad requisitionem capitaneorum et dominorum terrestrium demandationem, tales sclavi et praedancij concurrere ad fortificationem debeant, videlicet tribus diebus ad intersectionem montium, sex diebus ad praesidiorum fortificationem.

4. Quod si qui ex sclavis et praedauciis excubias vel repressalia contra Turcas defensiva negligerent, paena exinde proveniens do-

mino terrestri cederet, vel interim cum capitaneo aequaliter divideretur.

5. Quod in praeda a Turcis obtinenda attenta proportione sclavorum et praedauciorum, qui tali expeditioni interessent, respectus haberetur domini terrestris, praesertim episcopi, cui totius confinii Ivanicensis et medii fere Crisiensis proprietas competeret.

6. Quod tempore generalis insurectionis quinta pars talium sclavorum et praedauciorum in confiniis degentium sub banderium banale cum domino ipsorum terrestri procedat.

7. Quod sclavi et praedaucii, in tutiori loco constituti, decimas ecclesiae penderent, aliorum in extremo confinio residentium sicut Valachorum competens ratio haberetur.

8. Quod haec omnia intelligenda essent de sclavis et prodauciis in confinio constitutis, non vero de illis, qui extra confinia siti sunt.

Quod si vero in praemissis, in toto vel in aliqua parte, optatam et articulis conformem resolutionem obtinere non possent: extunc domini deputati commissarii regni superinde ad diaetam hungaricam sibi et regno recurrendi, facta protestatione, reservent facultatem.

Datum Zagrabiae die 3 mensis iulii anno domini 1651.[1]

Dakako da nijesu bez važnosti ni ostala akta i spisi saborski kao: reskripti kraljevi kojim se sazivlju sabori, kojim se potvrgjuju saborske ustanove, spisi takozvanih banskih konferencijâ, vjerovnice osoba poslanih na sabor, dopisi saborski, tužbe upravljene na sabor, elaborati odborâ itd. Oni nam ne samo pokazuju odnošaje sabora k pojedinim slojevima pučanstva, ka korporacijam, k vladi, ka kralju itd., nego nam pred oči stavljaju i ustavne forme koje se prema potrebam razviše u Hrvatskoj već pred nekoliko vijekova do toga stepena, da dočim u novije vrijeme druge države novakinje u ustavnome životu moradijahu ex abrupto poprimiti te forme od drugih staroustavnih država, u Hrvatskoj, gdje se postepeno i organičnim načinom razvijahu, nije trebalo nego uvesti neke preinake da bi starije forme odgovarale i duhu našega vremena i suvremenim potrebam kraljevine. Mi ipak te akte radi nedostatka prostora nemožemo ovgje navoditi, a čitalac se i bez toga može š njima do nekle upoznati iz druge sveske navedenoga Kukuljevićeva zbornika Jura regni Croatiae etc.

---

[1] Protocolla knjiga III str. 94—101.

Ni od zapisnika ni od akata saborskih ove treće dobe nahodećih se u arhivu kraljevine ne bi štampom objelodanjeno nego samo nešto malo kratkih izvadaka, — tim se manje možemo nadati kakvu potpunu prijepisu njihovu. Ali imade za to iz njih i rukopisnih i štampanih iscrpâ.

Rukopisni su se veoma skraćeni izvodi iz zapisnika pravili radi praktičnih svrhâ, obično hronološkim redom, ali se pri tom crpala samo jezgra ustanovâ koje su mogle služiti u saborskim, sudbenim i administrativnim raspravam. Takih izvoda, kažu, ima u Hrvatskoj mnogo, osobito u bogatijih vlasteoskih porodica i u znatnijih korporacijâ, zatim u povećim knjižnicam, kao u onoj jugoslavenske akademije itd. Nama do sada dogje pod oko samo jedan taki rukopisni izvod zapisnika i on se nahodi u dr. F. Račkoga. Rukopis je na papiru iz prošloga vijeka ima 442 lista u 4-tini. Sadrži izvod svijeh ustanova saborskih od 1565 do 1756 godine.

U koliko je nama poznato, osim toga što kazasmo o raspršanim saborskim ustanovam i aktima početka ove dobe, bilo je štampom objelodanjeno samo slijedeće:

1. Ustanove izdane na saborima od 1609 do 1635, ali ne u obliku kako su u zapisnicima nego u redakciji u kakvoj su kraljem potvrgjeni bili, pečatane su u Ivana Szegedija: Tripartitum iuris hungarici tyrocinium (Zagrabiae 1762) na str. 313—317. U istome djelu na str. 317 i slijed. dolaze ustanove saborâ 1643 do 1681 g. i opet u navedenoj redakciji.

2. U Kukuljevića Jura regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae u drugoj svesci nalaze se (većinom) iscrpi iz spisa slijedećijeh saborâ: sabora držanoga na Mratinj dan 1567 g.; — pro festo cathedrale s. Petri apostoli 1568; — maja mjeseca 1569; — aprila 1571; — julija 1604; — sept. 1608; — ustanove sabora izmedju god. 1609 i 1635 (u redakciji kako bijahu potvrgjeni kraljem Ferdinandom II); — aug. 1620; — novemb. 1621; — novem. 1622; ustanove sabora držanih megju godinam 1643—1681 u redakciji po kojoj bijahu potvrgjeni kraljem Leopoldom; — janv. 1660; — sept. 1700; — mart. 1704; — mart. 1712; — decemb. 1713; — mart. 1717; — aug. 1723; — apr. 1737; — decemb. 1739; — maj 1740; — jun. 1740; — decemb. 1740; — novem. 1741; — febr. 1742; — decemb. 1742; — mart. 1743; — apr. 1748; — sept. 1749; — okt. 1746; — okt. 1747; — aug. 1748; — sept. 1749; — julj. 1753; — nov. 1753; — maj. 1754; — nov. 1755; —

apr. 1756; — dec. 1757; — febr. 1758; — aug. 1758; — nov. 1758; — janv. 1759; — apr. 1759; — sept. 1759; — maj 1760; — jul. 1760; — janv. 1761; — maj 1761; — janv. 1762; — febr. 1762; — mart. 1762; — mart. 1763; — apr. 1763; — decem. 1763; — maj 1764; — apr. 1765; — maj 1766; — sept. 1766; — janv. 1767; — jul. 1767; — aug. 1767; — jul. 1768; — febr. 1770; — maj 1790; — jun. 1791; — apr. 1792; — aug. 1792; — apr. 1802; — novem. 1805; — mart. 1807; — febr. 1808; — janv. i febr. 1809; — aug. 1825; — aug. 1836; — aug. 1840; — sept. i okt. 1845; — okt. 1847.

3. U dra. Šulka „Naše pravice“ (87—239) primljeni su prijepisi ili iscrpi iz spisa slijedećih sabora: sept. 1608; — aug. 1737; — nov. 1741; — janv. 1759; — febr. 1762; — jul. 1767; — apr. 1802; — febr. 1808.

IV. Sa znamenitom u istoriji cijele zapadne Europe godinom 1848 počimlje, kako je već kazano, najnovija to jest četvrta doba hrvatskomu zakonarstvu saborskome, uslijed političkih dogadjaja koji su suvremenicima vrlo dobro poznati. Te godine, osim drugih promjena, od kojih je najglavnija u novom izbornom redu, sastavljenom na najširoj representativnoj osnovi, poče se voditi redoviti dnevnik (diaria) saborske radnje i to na hrvatskom jeziku, dočim sve što nam zapisana ostade od sabora sve tri prijašnje dobe, sve je pisano na jeziku latinskom. Da se spisi svijeh sabora od 1848 g. do danas čuvaju u navedenome arhivu kraljevine izlišno je i napominjati.

Radi njihove novosti, i množine, kao i radi toga što su i onako prilično poznati, čini nam se da možemo sebi uštediti na ovome mjestu opis tijeh spisa. Dosta će biti samo da napomenemo da osim hrvatskih i drugih novina, u kojima je sve važnije iz njih objelodanjeno bilo, da su još štampom izdani slijedeći zbornici saborskih spisa poznijih početku 1848 godine:

1. Stjepan Pejaković izda: Aktenstücke zur Geschichte des Kroatisch-slavonischen Landtages vom Jahre 1848. Wien 1861.

2. Kukuljević u navedenim Jura regni etc. u II. dijelu str. 315 do 361 doda zapisnik sabora 1848 god.

3. Baron Kušljan i Mirko Šuhaj: Spisi sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861. U Zagrebu 1862. — 4 sveske.

4. Šulek u pomenutim „Našim pravicam,“ važnije zaključke itd. iz sabora god. 1848—1861, 1865—1868 (str. 242—486. I—CLI).

Zatim zvaničnim putem bi izdano:

5. Dnevnik sabora g. 1861. — 3 sveske.

6. Dnevnik sabora od g. 1865/7. — 1 sveska.

7. Zakonski članci sabora kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od god. 1868, 1869 i 1870. U Zagrebu 1871. Sv. 1.

8. Dnevnik sabora 1868—70.

DODATAK.

Kneževina Srbija.

Zakoni preporegjene Srbije nijesu taki da bi ih za naše svrhe uprav neobhodno trebali u ovoj knjizi. Poznato je da kodifikovani zakoni u novijemu smislu, pa da se i neobziremo na njihovu praktičnu stranu, historiji nemogu nikako one pomoći dati kak' ono postepena legislacija koja je kao izliv potrebâ, odnošajâ, običajâ i pravnoga ubjegjenja naroda neke zemlje ili države. Kodifikacija kako je početkom našega vijeka ragjena u većine velikijeh jevropskijeh državâ, može nam dakako pokazati juridička načela koja su u učenom svijetu toga vremena vladala, može nam pače dokazati da je zakonotvorac želio i težio da svakdanje odnošaje života po tim načelima premiesi i preobrazi; — ali ti kodifikovani zakoni nebi nam mogli nikako pokazati, kad mi to drugim putem znali ne bi, kakvi su ti svakdanji odnošaji bili.

A kako ćemo da po zakonima mlade kneževine poznamo te odnošaje života, običaje koji iz njih proistekoše i juridička načela te najvažnije srpske zemlje — pa da po sadanjemu i o formam starijega vremena suditi možemo — kad ne samo da je u Srbiji novi način kodifikacije mah preoteo, nego je ta radnja tako vršena, da ćeš u njoj prije naći i apstraktna načela suvremene nauke i odjek pozitivnijeh juridičkijeh odnošaja zapadne Evrope, nego li ustanova skrojenih obzirom na žive odnošaje svakdanjega života, narodne običaje, na prijeke potrebe zemlje za koje su zakoni gragjeni.

Ali uz prkos svemu tome, nemožemo mûkom mimoići ni zakone mlade Srbije: jedno radi toga, što u množini materijala ima i iznimaka i što se u novije vrijeme i ovaj posao nešto na bolje okrenuo; — a drugo što smo rădi i zapadnoj strani srpsko-hrvatskoga naroda koji još malo šta znade o radnji na zakonotvornom polju u Srbiji, barem štogod o tomu priopćiti.[1]

Zakoni i naredbe koje izdaje zakonodavna i upravna vlast u Srbiji za svakolike grane javne uprave sakupljaju se u „Zbornik zakonâ i uredbâ i uredbeni ukazâ“ od kojega se od prije rjegje, ali od nazad njekoliko godinâ (počamši 1857 god.) izdaje po svezka svake godine. Do kraja 1867 god. izadje 20 svezaka u 4-tini i u 8-mini a cijela zbirka počimlje sa zemaljskim ustavom od 12/24 decembra 1838 g. Osim toga ima nekijeh povećijeh zakona koji su posebice štampani i koji, neznamo radšta, nijesu u zbornik ni uvedeni bili.

[1] Radi te cijeli — prem da su izvorni srpski zakoni, kako je poznato, ćirilicom pisani — mi ih ovgje latinicom prepisasmo, što ipak ne bi neobhodno potrebno bilo, jer smo, hvala Bogu, u poznanju obojih slova za posljednjih godina podobro napredovali i na istoku i na zapadu; ali je većina ovoga dodatka bila ovako zgotovljena još pred 5—6 godina.

Mi bismo veoma radi bili saopćiti i zakone i naredbe srpskom vladom obnarodovane prije onijeh koji u zbornik ugjoše i koje se nalaze u biogradskim arhivima, ali koliko se god mi starali i obraćali za taj posao u Biograd, trud nam osta bez uspjeha.

Zadovoljiti nam se dakle naredjanjem toga ne velikoga broja ne primljenih u „Zbornik" zakona ili zakonskih predloga za koje mogosmo do sada obaznati drugim putem.

Doba u kojoj nebi još nikakvoga zvaničnoga zbornika zahvaćuje sve vrijeme od početka srpskoga ustanka t. j. od početka 1804 do kraja 1838 godine.

I. Odmah pri začetku ustanka nalazimo trag pisanomu zakonu u novoj Srbiji. Taj zakon bi sastavljen protom Matijom Nenadovićem a skupštinom, kao zakonotvornom vlasću, odobren 5 maja 1804 godine. Izvještaj o tim zakonima sahrani nam sam starac Nenadović u svojim Memoarima (izd. sinovcem mu Ljubimirom str. 88—89), ali je svakako žaliti što nam nije nego samo prve 7 ustanovâ zapisao a ostale izostavio, te se tako izgubiše. Dajmo da sam sastavioc kaže o postanku i sadržaju toga najprvoga pismenoga zakona nove Srbije.

„Ja kako dogjem u Brankovinu, kažem momu stricu ugovor. Odma poručimo za kneza Grbovića i za Kadića da uzmu od svakog sela najglavnijih po 4 po 5 ljudi i dodju na Reljino polje na skupštinu i dogovor: koji će poći na Vračar, koji li će ostati oko nahije straže čuvati, a da ostavimo ko će u nahiji u odsutstviju našem tišinu nabljudavati. Odma se skupština skupi, dogovorimo se da mi na Vračar idemo, Kedić da čuva od Sokola a Grbović od Užica, ali svaki po neko čislo s nama vojske da pošlje i da pogje pred svima Milovan sin Nikole Grbovića.

Sad trebalo je narodu sud ostaviti. Ja sam imao kormčiju i čitao zakone Justinianove i Mojsejovu strogost nad Jevrejima i ispišem nekoliko paragrafa iz kormčije. Od koji pobrojaću neke:

1. Ko bi ubio čoveka, da se ubije i na kolo metne.

2. Ko otme devojku silom (kao što je gde gde bivalo, a osobito u kakvim bunama kad se sudovi pobrkaju), taj ženik, kum i stari svat šibu da trče a drugi štapovi da se kaštiguju.

3. Ko ukrade jagnje, prase, konja ili vola, taj da plati dvoje i da se kaštiguje štapovima.

4. Ko uteče iz vojske bez dopuštenja, da trči šibu.

5. Sa straže koi pobegne, da se strelja.

6. Koi se krivo zakune i krivo osvedoči, taj onu svu štetu za koju je svedočio da plati, štapovima da se kaštiguje, i da mu se nikada više ništa neveruje, i da se za svagda lažom proglaša.

7. Kad se svade i psuju: koji se prevati za oružje kao pola ubijstva da trči šibu — — itd. 14—15-li punktova.

Sad u skupštini kažemo da mi svaki na svoju stranu s vojskom odlazimo, nahija ostaje bez starešine i suda, a narodu koji kod kuća ostaje trebaće suda, zato neka skupština izbere dva poštena čoveka, da ih u Kličevcu, nemačkom šancu više Valjeva, ostavimo. Skupština poviče: Vi starešine izberite i imenujte, da vidimo koje vi znate. Mi predstavimo Petra Čitaka iz Mušića Grbovića knežine i Jovana Rabasa iz sela Rabasa. Sva skupština odobri da su oni pošteni i pravi kmetovi i da im se dade vlast da budu i sudije. Sad ja pred narodom pročitam one punktove koje sam iz kormčije prepisao, kako su stari carevi sudili, begenišu

li oni i hoćemo li ovako? Oni svaki punkt jedan po jedan saslušaju i poviču: „Tako, tako nek nam se sudi da nema globe ni hatara." Predamo te punktove Čitaku i dva pandura da idu, u Kličevac da načine kolebe i tamo da sede i sude; što nemogu rasuditi da nama na Vračar u logor šalju.[1]

II. U arhivu ministarstva inostranih djela u Petrogradu, tražeći materijao za kritiku Popovljeva spisa „Россія и Сербія", nagjosmo do sada nepoznati predlog zakona ob ustrojstvu vlade u Srbiji.[2] On bijaše priložen k prvomu pismu ruskoga diplomatskoga agenta Rodofinikina pisana iz Biograda petrogradskomu ministarstvu dne 12 augusta 1807 god. Evo mu sadržaja:

Osnovanie praviteljstva serbskago.

1. U Beogradu ustanovljava se i utvrgjuje se praviteljstvujušči senat serbski pod predsjedateljstvom knjaza. Tako da praviteljstvujušči senat svoju stolicu ima u Beogradu; a senata togo glava jest knjaz. Ovomu knjazu otečestvo daje titule „Svjetljejši knjaz" i taj ima vlast podavati svake milosti; to je: svakog po zaslugi nagraditi i povinim praštati. A pravo ili vlast nakazovati povinne ostae nepremjenno u ruku zakonog suda.[3] Sudejskim licama voobšte naznačiće se po vremenu sadržanje i po vozmožnosti zemlje.

2. Praviteljstvujuštago senata narodnja členi, kromje knjazja predsjedatelja, imaju biti sljedujušči: pervo polkovodci koji su do sada po nahijama komendanti bili, otečestvo upravljali i branili nazivaju se od sada voždi, i dae im otečestvo titul „sijateljni vožd"; ove vožde primaju pervo mjesto u praviteljstvujuščem senatu po starešinstvu svome. Vtoro mjesto daje otečestvo onim ljudma ot sovjeta narodnja do sada bivšeg, koji su velike i važne posluge narodu učinili osobitim vježestvom, trudom i puteśestviem, — i ovi su senatori kako i pervije, no ovimi se daje titul „prevoshodni senator"; imena ovih vožd i senatorov koi su pervii i prevoshodniji u narodu ljudi, po knjazu i deca njihova zapisaće se u senatski protokol, da bi se tako do vjeka i oni sami i njihova plemena u narodu znala i počitala.

Kromje togo možno je, da u senatu bude iz svake nahije po jedan izbrani ot pervi u nahij ljudi, starac, koji će biti pod imenom sovjetnikov senata.

Voždi i senatori, kako što su prevoshodna lica, tako i ostaju za svagda do smrti nepremjenno senatorima; proči že starci iz nahija, to je sovjetnici imaju menjati se, to je na novo izbirati se svako tri goda; no u senatu ravan glas imaju pročim prevoshodnim licama, kromje knjaza, koi tri glasa ima, to je za trojicu govori sam jedini. V pročem sve u senatu ima se svršavati boljšinstvom glasova, to je na kojoj strani više glasova bude ta se sluša, to se zapisuje i tvori; a i jednakosti glasova, ona se strana sluša gdi je knjaz. Naposljedok ondaće se u cjeloj zemlji pod zakletvu dovesti ljudi; da se svak zakune da će biti u svakom slučaju vjeren otečestvu i pokoren senatu i knjazu. Tako svaki vožd, senator i sovjetnik zakleti se ima kako i proči ljudi. A svjetljeiši knjaz osobitu kletvu položiti ima da će on zakone državne hraniti, ispolnjati i svom silom djelati, da svak to tvori, što praviteljstvujušći senat učredi.

---

[1] Sravni Popova Россія и Сербія I 23 i 482.

[2] Predlogâ zakonskih i zakonâ istekših mimo volju narodne zakonotvorne vlasti u kneževini je Srbiji tako malo, da se ne ustručasmo ovgje i njih navesti i ako je to protiv glavnoga plana ovoga spisa.

[3] Može se takogjer čitati: zakona i suda.

3. Ako sovjetnici senatski, koji će se ot nahia svako tri goda izbirati, tako userdno i dobro posluže otečestvu da ih narod tri put izbere za sovjetnike; so tim ostaje takovij tri put izbrani sovjetnik do smrti svoje i postaje senatorom, i dobivaće gramotu na dvorjanstvo ili blagorodstvo so titulom „prevoshodni senator.“

4. Svaki komandant ima popisati ljude koi su po više i po bolše u različnim prilikama otečestvu služili, i tako popisane ima poslati praviteljstvujuščemu senatu, koi će senat svakomu za čest v nagraždenie dati gramotu na dvorjanstvo ili blagorodstvo. I ovi blagorodniji nazivaju se i imaju biti hranitelji zakona otečestvenih.

5. Osim rečenog blagorodstva ima se urediti zakonom konohranjašča straža, koja je dužna svagda pri senatu biti.

6. U svakoj nahiji ima se naznačiti po jedan gubernator (upravitelj) iz oni ljudi koi su do sada otečestvu služili, koi upravitelj da nosi brigu za sve prihode ot nahije, i da sa dva sovjetnika, koje ćemu nahija dodavati svake godine, drži sud nad ljudma svoje nahije. — No ako bi koi ne bio konten so tim sudom nahijskim, slobodno može doći u senat sa pismom suda nahijskog, šta je i kako je sugjeno.

7. Ovi sudovi nahijski svako važno djelo imaju zajaviti praviteljstvujuščemu senatu, osobito što se tiče života koga god čoveka; da nemaju nikoga smrti predati; dokle praviteljstvujuščemu senatu na jave i milost ot svjetljejšeg knjazja ne prose osuždenomu.

8. Budući da nikakva zemlja ni praviteljstvo nemože se držati bez sile vojničke — osobito Serbija, koja sa sviju strana neprijateljima okružena, bez vojske gotove biti nemože — a vojska nemože se držati samo vozduhom i rečma; to nužno je urediti za sada počesti kakakove za nagraždenie dokle se vidi kakvi će biti prihodi zemlje, a posle će se svakome po zaslugi i po sposobnosti nagraždenie dati; tako će se onda i čini vojnički učrediti i vojska u poredak svoj dovesti; što tako boljše će se brinuti svaki kapetan o svojoj roti, a polkovnik o svome polku.

9. Kade dojdu inžinjeri, ima se načiniti ispravna karta cjele države serbske; i koja se god najde zemlja pusta, to sve je vilajetovo (beglučno) i to će stojati pod vlastiju senata.

10. Svi dohodi zemlje imaju biti u vlasti senata; i nikto kromje senata nikakovoga trebovanija ni pod kojim imenem ne može iskati ot naroda.

11. Glavne polkovodce ima izbirati senat, tako i mir ili bran s nima učiniti ili vezati nikto bez znanja senata ne može.

12. Ni jedan ot senatorov ne može biti isključen iz senata, bez edinoglasnog dogovora i soglasija knjaza i senata.

Na prvoj strani rukopisa stoji prošnja potvrde riječima:

Po svemu ovomu prosimo visočajše utvrždenie vsemilostivješago našego pokrovitelja gosudarja imperatora Aleksandra Velikago.

Dano u Belgradu mjesjaca avgusta dnja 8-ga 1807 goda.

(M. P.) K. Gjorgje Petrović
vrhovni srbski komend.[1]

---

[1] Potpis je u rukopisu pisan različnom rukom od one kojom je pisan ostali njegov sadržaj.

Rukopis se i sada nalazi u arhivu ministarstva inostranih posala u Petrburgu u otsjeku tako zvanom „Réception“ u kartonu „Campagne turque 1807“ kao priloga aktu pod br. 249. Štampan slovima i pravopisan izvornika u prilozi k našoj ocjeni djela Nila Popova „Россія и Сербія“ u sborniku petrogradske akademije znanosti „Отчетъ Уваровскихъ наградъ за 1869 годъ.“

III. Na skupštini 8 decembra 1807 bi ustanovljen temeljni zakon ob ustrojstvu Srbije u legislativnom i administrativnom obziru. Razdijeljen je na 9 točaka a štampan je u srpskim ljetopisima za 1827 g. svez. I str. 36—37. Izvod na ruskom jeziku nalazi se u Popova I 66.

IV. Sultanski firman kojim se u opće ustanovljuje autonomija Srbije bi pročitan na skupštini 24 janvara 1830. Pečatan je u ruskom prijevodu u Popova I 226—228.

V. Veoma opredjeljeniji je hatišerif od 1831 godine sultana Mahmuda, koji se tiče istoga predmeta. Sadržaj je razdijeljen na 24 §§. Štampan je megju ostalijem u Popova I 239—244.

VI. Na blagdan sretenija 2 fevrara 1835 sabra se skupština na kojoj se izdade „ustav knjažestva Srbije.“ Taj ustav bi sastavljen Davidovićem a podieljen je bio na 14 glava i 142 članka i već je imao dobiti pravovaljanost s sutrašnjim danom t. j. s 3 fevrara 1835 godine. Ali ustav taj ne bi odobren ni Rusiom ni portom, pače obe države ustaše proti njega. Pečatan je bio posebno ali kao priloga k zvaničnim novinam Srbije u Kragujevcu 1835 god. na 6 lista in folio i sad je veoma rijedak. Eksemplar se jedan nahodi u „Slovenskoj biblioteci“ u Odessi kojoj ga darova prof. V. I. Grigorović.

VII. Zakonska sila sretenskoga ustava 1835 godine nije trajala nego samo mjesec i po dana jer već u aprilu mjesecu te same godine Miloš naznači drugu komisiju s nalogom da izradi novi predlog ustava, ali ni taj predlog ne dobi nikad silu zakona (Popov l. c. I 336—337).

VIII. Takogje i predlog ustava sastavljenoga u hitnji Živanovićem u julju mjesecu te iste 1835 god., kad se ruski agenat Rikman nahogjaše u Srbiji, ne dobi potvrde (Popov I 344).

IX. Tako zvani „bazis“, koji bi poslan pri svrsi 1836 godine iz Rusije kao temelj ustavu koji bi se imao po njemu izraditi, imadjaše 5 točaka i pisan bijaše na jeziku francuzkom. Ali ga knez Miloš ne primi, nego se još odkaza i od prvoga ustava. Taj „bazis“ pečatan je u ruskom prijevodu u Popova I 361—362.

X. Ni dva projekta ustava, izragjena dvjema komisijama 1838 god. na osnovi pregjašnjih, ne dobiše nikada svojstvo zakona (Popov I 408—410). Naprotiv, pri svršetku te same godine bi izragjen ustav srpski u Carigradu, s kojim se, kako je kazano, i načinju zakoni u zvaničnom Sborniku.

Budući u „Sborniku“ množina zakona i uredaba, valja nam se radi prostora ograničiti samo na one koji se odnose na pravo u užem smislu (formalno, materijalno i pravosudna uprava) — izostavljajući sasvim one koji se tiču ostalijeh grana javne uprave kao: redarstvo, financija, prosvjeta, crkva, vojska, gragjevine itd. itd.; javna bo je uprava Srbije u opće bolje poznata Tkalčevim i Matićevim djelima o javnom pravu Srbije; a ko se želi još bliže sa cjelinom upoznati, nije ni sam „Sbornik“ teško nabaviti. Ipak i od ovijeh pošljednjijeh zakona i uredaba (administrativnijeh) navesti ćemo neke, i to one kojim je zakonotvorcem samim nadjeveno ime „zakon“ i one koji su u nekom bližem snošaju sa zakonima

i uredbam pravosudnim. I samo se sobom razumije da nam se valja zadovoljiti samim naslovom koji označuje sadržaj pojedinijeh zakona i uredaba: pri tome ćemo se dakako držati naslova zvaničnoga. I red će biti prosto hronoložki kako je u sborniku bez ikakva obzira na vrstu sadržaja pojedinijeh komadâ.

1838 god.

Ustav knjažestva Serbije t. j. sultanski hatišerif istekši okolo polovine Ševala 1254 (od 10/22 do 12/24 dekemvrija 1838) sadržajući ustav, darovani njegovim visočestvom žiteljima njegove provincije Serbije. Ima osim uvoda i zaglave 66 članaka.

Zakoni izdani Milošem Obrenovićem:

1839.

Ustrojenje Sovjeta knjažestva srpskog (60 članaka) 27/4.

Ustrojenje knjažeske kancelarije (53 čl.) 29/5.

Ustrojstvo centralnoga pravljenja knjažestva Srpskog. Ovim je zakonom ustrojeno: Popečiteljstvo vnutrenji djela. — Popeč. financije. — Popeč. pravosudija. — Popeč. prosvještenija. — Usve 75 čl. 29/5.

Ustrojenje garnizonne vojske (50 čl.) 29/5.

Izdade namjestništvo knjažeskog dostojinstva:

Ustrojenje okružnih načalničestva i glavne dužnosti srezski načalnika (15 čl. i dodatak) 6/7. Kao namjestnici su potpisani: Avram Petronijević, Jefrem Obrenović i Toma Vučić Perišić. Oni sami potpisaše i slijedeće komade:

Ukaz popečiteljstvu pravosudija i prosvještenija zbog primanja stranni i službu praviteljstvenu 9/6.

Privremenno ustrojenije i krug djejateljnosti primiriteljni sudovâ (19 čl.) 17/6.

Ukaz popečitelj. pravosudija i prosvještenija zbog nuždnoga odpusta stranni, u praviteljstvennu službu stupajući 10/4.

Ukaz istomu popeč. zbog razdavanja zvanija otečestvenicima 12/7.

Ustrojenje obština (29 čl.) 13/7.

Uredba o sječenju šuma (16 čl.) 22/7.

Ukaz istomu popeč. kojim se opredjeljuju nagrade za sočinjenja (o pravnim poslovima) 24/8.

Zakon na povraćaj zemalja (17 čl.) 28/7.

Uredba za zajam iz praviteljstvenne kase (13 čl.) 14/9.

Uredba za intabulaciju (21 čl.) 14/9.

Zakon vojeni. Razdijeljen je u XIV glavâ i u 120 čl. Glavama su naslovi: I O zakletvi. — II O strahu božijem. — III O činopočitaniju i pokornosti vojenoj. IV O raznim vojničkim dužnostima. — V O raani i plati. — VI O odpustima iz službe. — VII O pohodu, stroju i kordonu — VIII O garnizonu i logoru. — IX O bjeguncima. — X O izdaji i buntu. — XI O ubijstvu. — XII O bludu i nasilju. — XIII O paležu, grabežu i kragji. — XIV Zaključenije. O opredjeljenju kazni. 31/11.

Izvod zakona vojenni (30 čl.) 31/11.

Osim naznačenijeh izdano je ove godine jos 23 drugijeh uredaba i uredbenih ukaza njih 3 od kneza Miloša a 20 od namjestništva.

1840.

Ustrojenije sudovâ okružni (55 čl.) 26/1.

Ustrojenije velikoga ili appellacionnoga suda (21 čl.) 26/1.

Knez Mihailo Obrenović:

Uredba o izbiranju kmetova, njiovoj plati i dužnostima (10 čl.) 23/3.

Opredjelenije prava i otnošenija izmegju gospodara mjesta i gospodara zdanija (11 čl.) 3/4.

Predpisanije popečiteljstvu pravosudija o opredjeljenju kazni za one koji goru bez dopuštenja seku, kao dodatak k uredbi od 22 julija 1859 1/4.

Ukaz istome popeč. opredjeljujući taksu za izdavajuća se akta iz sudovâ okružni i appellacionnog 25/5.

Uredba za sprovagjanje bjegunaca 28/9.

Osim navedenijeh još je 29 komada izdano bilo: od kojih 4 namjesništvom a 25 knezom Mihailom.

1841.

Ukaz popečiteljstvu vnutrennji djela o naplaćenju takse za pečate primiriteljni sudovâ 25/6.

Uredba o opredjeleniju forme i veličine pečata sviju nadležateljstva knjažestva srpskog (12 čl.) 6/10.

Ukaz o ustanovljenju suda varoši Beograda 10/10.

Uredba o prelama i selama (opisuje i zabranjuje neke zle strane toga narodnoga običaja) (4 čl.) 7/11.

Osim navedenijch izdato je ove godine još 22 komada uredaba i uredbenih ukazâ.

1842.

Ukaz o ukidanju apsanskom 4/2.

Ukaz o dodatku k uredbi o intabulaciji 6/3.

Uredba o davanju apsenika na rad (7 čl.) 8/4.

Još je izdato bilo 10 komada, od kojih njih 8 knezom Mihailom Obrenovićem, a 8 knezom Aleksandrom Karagjorgjevićem koji stupi na vladu proklamaciom 26 oktobra 1842.

Knezom Aleksandrom Karagjorgjevićem.

1843.

Dodatak k uredbi od 1841 u prizrjeniju kupljenja danka, kasateljno zadružni familija (kaže da se u Srbiji nalazi kuća i sa 10 oženjenijeh glavâ) 10/2.

Dodatak k uredbi od 12 sept. 1839 u prizrjeniju pozajmljivanja novaca iz praviteljstvene kase 10/2.

Tolkovanje otnoseće se na 9 točku uredbe od 28 julija 1839 u prizrjeniju povraćaja zemalja 2/3.

Ukaz kojim se dopunjava uredba o sječenju rodne gore 28/3.

Ukaz o ukidanju zvanija praviteljstvenog fiškala 13/10.

Uredba o zabranjenju zvaničnicima i činovnicima zastupati koga u parnici pred sudom 21/10.

Uredba protivu narušitelja javnog mira i poredka 22/10.

Uredba (starija) za odkupljivanje turskih zemaljâ 16/12.

Još je izdano bilo 11 komada.

1844.

Uredba o pravu pritjažavanja dobara u raznim obštinama 7/2.

Zakonodavac navodi kao povod zakonu slijedeće narodno mišljenje o pravu svojine nepokretninâ, koje ćemo radi svoje sličnosti u načelu sa mišljenjem članova ruskoga „міра“ ovgje da prepišemo: „Povodom tim, što smo iskusili, da neke

obštine, zlo razumjevajući i tolkujući svoja obštinska prava, one otečestvenike, koji bi u drugoj obštini živili a u njinoj zemalja ili drugi nepokretni dobara sa pravom sobstvenosti imali, ili kupovinom ili i drugim zakonim načinom što takovo pribaviti htjeli, isključuju, šta više i same sobstvene zgrade njiove od njih otimaju i sebi prisvojavaju, i tako njima očevidno nepravdu čine, riješili smo se Mi shodno ustavu itd. itd. 7/2.

Uredba opominjuća sudije na točno ispunjavanje svoji dužnosti (7 čl.) 22/2.

„Zakonik gragjanski za knjažestvo srbsko obnarodovan na Blagovjesti 25 marta 1844 god.“ dd. 11/3 1844.

Zakoniku su glavni otsjeci: Uvod. — Čast prva. O pravama ličnima. — Čast druga. O pravama stvarnima (u dva oddjeljeńja). — Čast treća. Opredjeljenija obšta za prava lična i stvarna.

Uvod sadrži: A. O gragjanskim zakonima voobšte. B. Osnovne černe pravde i pravice u zakonima gragjanskim.

Čast I ima 4 glave: 1 O licama i pravama ličnima po sobstvenim svojstvama. — 2 O pravama i dužnostima supružnika. — 3 O pravama i dužnostima roditelja i djece. — 4 Tutorstvo i starateljstvo.

Čast II ima u 1 odjeljeniju 16 glava: — 1 O stvarima i pravama na stvari. — 2 O državini i pravu držanja. — 3 O svojini t. j. pravu sobstvenosti, naročito pravu baštinskom. — 4 O pribavljanju stvari. — 5 O pribavljanju stvari prirastajem i pripadkom. — 6 O pribavljanju stvari predajom. — 7 O zalogi. — 8 O službenostima (servitutima). — 9 O nasljediju. — 10 O testamentu ili zavještaniju. — 11 O sadržaniju, smislu i tolkovanju testamenta. — 12 O tom kako zavještatelj o svom imanju raspolagati može. — 13 O popisu zaostavšega imanja. — 14 O deobi. — 15 O nasljedstvennim pravama i otnošenjama u zadruzi. — 16 O nasljedju i nedostatku naredbe zakonne i zakonni nasljednika.

Čast II odjeljenje 2 ima 14 glava: 1 O ugovorima u obšte. — 2 O poklonima — 3 O ostavi ili amanetu. — 4 O naruci ili poslugi. — 5 O zajmu. — 6 O punomoćnosti i djelovodstvu. — 7 O promjeni. — 8 O prodaji i kupovini. — 9 O zakupu. — 10 O najmu. — 11 O ortakluku. — 12 O ugovorima bračnima. — 13 O ugovorima odvažnima ili na sreću. — 14 O naknadi učinjene štete.

Čast III ima 4 glave: — 1 O načinu kojim se utvrgjuju prava i obvezateljstva. — 2 O preinačenju (promeni) pravâ i obvezateljstva. — 3 Kako prestaju prava i obvezateljstva. — 4 O zastarjelosti.

Cio zakonik ima 950 §§ i nije bio uveden u Zbornik zakonâ nego samo napose štampan.

Ovo je onaj poznati zakonik koji je bio najglavnim povodom toga kao što veli i sam jedan član kasacionog suda u Srbiji: „da smo u mnogim slučajevima pored zakona bez zakona, jer ljudi, po često i same vlasti ne razumeju zakona . . . . a otud izlazi da se zbivaju protivzakonnosti i onde i onda gde i kad niko nije rad da učini što protivu zakona.“ A kako je drugčije i moguće kad je većina njegovijeh uredaba ustanovljena ili bez ikakva obzira na svakdanje odnošaje života srpskoga naroda ili u smjeru njima uprav protivnu. Da se čovjek koji iole pozna srpsku familiju (ne mislimo ovgje biogradsku ili inače varošku) uvjeri da ljudi koji su gradili ovaj zakonik niti su imali s jedne strane pravoga pojma o juridičkim načelima srpske familije niti o glavnim načelima jurisprudencije koje svaki znanstveno izobraženi pravnik mora imati, ne treba nego pročitati glavu: „o deobi“

*

i „o nasljedstvenim pravama i otnošenijama u zadruzi." Objasnenje ovome zakoniku napisa Dimitrije Matić u Beogradu 1850—51. 3 časti.

Uredbeni dodatak o râni apsenika 25/4.

Tolkovanje 11 i 12 točke uredbe o povraćaju zemalja 12/5.

Tolkovanje gradj. zakon. §. 7. 22/8.

Još 9 komada.

1845.

Uredba za čuvanje žirorodne gore 23/1.

Rješenje kako će se suditi bezzavjetna nasljedstva, koja su pre izdanija gragj. zakonnika postala? 13/2.

Tolkovanje zakona za povraćaj zemalja o novom sugjenju 16/5.

Tolkovanje §§ o gragjanskom zakoniku o zadruzi 16/5.

Dopuniteljna pravila sugjenja 19/5.

Zakon o zamenjivanju tjelesne kazni novčanom 19/5.

Uredba o sugjenju cigana 19/5.

Uredba o resumu sudejskom 19/5.

Uredba o taksama sudejskim 19/5.

Uredba o kaznenju kradljivaca i lopova 22/5.

Zakon o proterivanju lopova, pustaija i njiovi jataka 16/5.

Zakon o sugjenju kmetova za lična njiova djela i zloupotrebljenje vlasti 30/5.

Zakon o izvršiteljnosti presuda za pupilarna djela, ako se ne appelliraju 16/5.

Uredba postupanja sa krivcima, strannim podannicima 16/5.

Zakon za neupotrebljavanje okrivljenika na rad pre izvršiteljne presude 16/5.

Pravilo kako da se pri osugjivanju krivca uzimaju u prizrjenije pregjašnja zla djela istoga 16/5.

Zabrana igranja karti 14/7.

Tolkovanje gragj. zakonika §§ 68 i 105 o nadležne vlasti dozvoljavanju braka i preudaje 14/7.

Uredba za naplaćivanje i pošiljanje pupilarnih naplaćenih novaca od srezki načalnika 1/8.

Uredba (nova) za odkupljivanje turskih zemalja 1/8.

Uredba o mangupu koji u poljama štetu čine 24/9.

Uredba za davanje počeka dužnicima praviteljstvene kase 16/8.

Uredba za plaćanje većila i kmetova ciganskih 16/8.

Tolkovanje 5-te točke uredbenog predpisanija o novom sugjenju parnica, od vremena ustava jednom presugjeni 18/10.

Osim toga još je izdato 16 komada.

1846.

Tolkovanje 11 točke zakona na povraćaj zemalja o novom sugjenju 29/1.

Zakon za naplaćivanje žirovnice i nagradu kmetova za njiov u tome trud 7/3.

Dopuniteljnih pravilâ o postupanju sudejskom objasnjenje (8 čl.) 20/7.

Ustrojenije vrhovnog suda (16 čl.) 20/7.

Pravilo o zadržavanju plate činovnika, zbog kragje pod sud padšeg 10/9.

Tolkovanje gragj. zakonika §§ 545 i 831 o zajedničkim obvezateljstvama 7/10.

Predpisanije za čuvanje imanja siročadi od razsipanja črez daće 23/10.

Tolkovanje 7-me točke uredbe o blagodjejanijama obštinskim i 11-te zakona na povraćaj zemalja otnositeljno na bare obštinske 24/10.

Ustrojenije suda appellacionnog (novo) (22 §). 1/11.

Osim toga još 23 komada.

1847.

Pravila za primiriteljne sudove, kakve takse mogu, pored ustanovljeni obštinski prihoda naplaćivati 23/1.

Tolkovanje § 511 gragj. zakonika u obziru onoga, što koji od zadrugara no od zadruge udaljen sebi pribavi 7/2.

Tolkovanje smisla § 529 zakonika prema §§ 400 i 507 što se tiče nasliedija onakovog pokojnika, koji je u zadruzi živio i umro, a mužkog potomstva ne ostavio 7/2.

Rješenije da se vrhovnom sudu daje titula „visokoslavni" 3/3.

Rješenije kako će se danak naplaćivati od oni lica, koja su zbog kragje na duževremenu robiju osugjena 14/3.

Uredba koja opredjeljava kako arhijereji našeg otečestva mogu sa svojim imanjem na slučaj smrti raspolagati 14/5.

Preinačenje § 670 gragj. zakonika i drugi §§ koji s time u svezi stoje, kojim se ukida komšijsko preimućstveno pravo na odkupe nepokretni dobara 14/51 (Ipak pravo prijekupa „smjesnika ili zajedničara i rodbine najbliže" koje je u običaju narodnomu ukorijenjeno, nije tijem ukinuto).

Kazniteljni zakonik za poare i kragje 27/5.

Rješenije da se zemlja u Krćevcu podeli i ustupi doseljenim crnogorskim familijama 1/6.

Ukaz da je svaka opština dužna starati se o onakom siročetu koje nema odkud izdržavati se 12/6.

Nalog da se uredba o kupovanju turski zemalja povtoriteljno obnaroduje 27/7.

Propis za postupak sudejski u slučajima: kad se o prodaji nepokretni dobara pupilarni ili o trošenju samog glavnog radi 23/6.

Ukaz da se u krivičnim predmetima papirne takse nenaplaćuju 28/7.

Pravila za izricanje kazni zbog sečenja gore 23/8.

Ukaz kojim se drugo odjeljenije apelacionog suda za stalno ustanovljava 23/9.

Ustrojenije duhovni vlasti knjažestva srbskog (44 čl.) 23/9.

Opredjeljenije koja će okružja kom odjeljenju apelacije pripasti 9/10.

Propis za procente pupilarne 17/10.

Pravilo kad srbskog žitelja pred zemaljskim sudovima zastupati može strani advokat 21/10.

Pravilo po kome će se od sad pupilarni novci, iz fonda udovičkog i iz glavnog fonda školskog, pod interes davati 27/10.

Uredba za depozita kod suda 6/10.

Propis kazni za ženske i za maloljetna ali odrasla lica, koja kragju učine 13/11.

Dopuna tog propisa 11/12.

Ukaz za rokove i ročišta u gragjanskim parnicama 13/12.

Još je izdato 31 komad.

1848.

Rješenije za rânu apsenika koji neprestano u Beogradu rade 8/6.

Propis za način precjene oni dobara na koja se novci iz pupilarni kasa pod interes izdaju 27/8.

Pravila o sječenju drva u našim šumama 28/8.

Rješenije za naplatu troškova oni činovnika koji poradi izvigjenja parnični predmeta u komisije izilaze. 9/10.

Osim navedenoga, još je ove godine izdato 17 komada uredaba itd.

1849.

Tolkovanje uredbe o zadržavanju plate zaduženi činovnika od 17 mart. 1842 g. 29/1.

Preustrojenije pravoslovnog oddjeljenija pri Liceumu 4/2.

Zakon protivu samovlastnog nasilstvenog zauzimanja tugjih zemalja 7/2.

Zakon o danu u koji će se ukidati podpuna plata činovniku, koji se pored odlučenja od dužnosti pod sud da 4/3.

Uredba o razpolaganju s činovnicima, koji bi na jedan stepen niže sudejski osugjeni bili, za vremena dok im se po presudi mjesto ne nagje 4/3.

Tolkovanje gragj. zakonika § 221 28/3.

Naredba protivu ucjenjivanja nevjeste pri udaji 5/5.

U uvodu zakonotvorac kaže što je povod zakonu i nabraja legislativna i administrativna sredstva koja su se do tada ali zabadava upotrebila proti tomu „rgjavom i za čovječestvo stidnom običaju“. Navedimo glavnije: „Od dužeg vremena dolaze praviteljstvu tužbe protivu zavedenog u narodu običaja, po kom roditelji pri udaji svoji kćeri veliki dar od mladoženje ištu. Praviteljstvo je najpre ograničilo veličinu ovoga dara, a u najnovije vreme sasvim je zabranilo iskanje istog.“ .... „Pre obnarodovanija ustava najpre je postojalo pravilo, da se nesme iskati više od 25 groša u ime ovog dara, a zatim je uredbom od 16 novembra 1834 god. ova suma povišena na 50 groša, iz prizrjenija, što je cjena novcima skočila od onog vremena, kad su granice daru tom na 25 groša odregjene bile. Po izdaniju ustava počnu dolaziti tužbe, da se često dogagja da devojke momcima dobjegavaju ponajviše zbog toga što roditeiji devojački po 10 i 15 dukata cesarskih u ime pomenutog dara od mladoženje ištu.“ A na kraju 4-te alinije sam zakonodavac kazuje o: „nekome Gjuru Matiću iz Varne okr. Šabačkog, koji se i meni žalio, da zbog iskanja devojačkog dara nije u stanju sinove svoje izženiti.“

Obnarodovanje kanoničeski pravila o pravu monastirskom na nasljedije imanja umerši jeromonaha 9/5.

Uredba o izdavanju pod interes novaca iz pupilarni masa, i o naplaćivanju ovog interesa 13/5.

Tolkovanje kazniteljnog zakona za poare i kragje od 26 maja 1847 14/5.

Tolkovanje 15-te točke zakona o povraćaju zemalja 20/6.

Objasnjenje točke 43 ustava zemaljskog o osugjenju na smrt činovnika i sveštenika 20/6.

Dopunjenje uredbe o mangupima od 20 sept 1840 3/7.

Tolkovanje gragj. zakona § 218, 319 i 221 24/7.

Objasnjenje uredbe o naplaćivanju depozitni taksa od 3 nov. 1847 24/7.

Tolkovanje gragj. zakona § 523 24/7.

Objasnjenje 5-te točke uredbe o intabulaciji 23/11.

Uredba o raani ubogi apsenika 13/12.

Tolkovanje 1-ve točke kazniteljnoga zakonika za poare i kragje, kako se garde i ostale u polju zgrade, smatrati imaju 13/12.

Zakon o postupku kad koja parnična strana izjavi kod suda nezadovoljstvo svoje s presudom vrhovnoga suda 17/12.

Godine 1849 osim navedenijeh zakona i uredaba izašlo je još 27 komada.

1850.

Opredjeljenje pri popečiteljstvu pravosudija jedne summe novaca na godinu na isplaćivanje kommisijalni troškova pri izsljedovaniju prestupljenija okružni činovnika, dok se oni od isti ne naplate 6/3.

O osiguravanju pod interes izdavajemi pupilarni novaca črez jemce i bez ovi. 10/3.

Opredjeljenije gragj. zak. § 776 28/3.

Privremenna uredba za okružje Užičko protivu ajduka 13/4.

Rješenije o zavedeniju baštinski knjiga 16/4

Uredba da se onomu, koji ajduka ubije, ostavi u nagradu ono, što je na ajduku našao 17/4.

Kaznitelјni zakonik za policajne prestupke 27/4. Ovaj je zakonik razdijeljen na 20 glava a na 269 §§.

I. glava ima uredbe: O neposlušnosti i protivstvu prema policajnim naredbama. i vlastima. — II. O javnom miru. — III. O prestupnicima odnositeljno na vjeru i zakon. — IV. O prestupcima protivu nravstvenosti i blagi običaja. — V. O prestupcima tičućim se vospitanja djece. — VI. O povredi ličnosti i česti. — VII. O bezbjednosti života i zdravlja ljudi i domaće životinje i o čistoći. — VIII. O šteti i kvaru, koji se učini na baštini osobito i o potrici. — IX. O prevari raznoj u prodaji, kupovini, pogodbi, najmu, utajom, mjerom i o prestupcima neki naredba za esnafsku i drugu radnju. — X. O prestupcima kojima se čini poguba obštini. — XI. O onima koji satiru žirorodnu goru. — XII. O prestupcima koji se čine pri gragjenju i opravljanju kuća i drugi zgradâ. — XIII. O prestupcima tičućim se naredbâ za požar. — XIV. O opasnosti i šteti koju voda pričinjava. — XV. O putovima i ćuprijama. — XVI. O putnicima i njenim pasošima. — XVII. O gazdama i ukućanima. XVIII. O slugama i onima koji sluge drže. — XIX. O skitnicama i podozriteljnim strancima i bećarima. — XX. O apsenicima i njinim čuvarima.

O naplaćivanju dobošarije i od pupilski dobarâ koja se licitando pod arendu daju 22/5.

Tolkovanje § 54 ustrojenija okružni, i § 14 ustrojenija appellacionog suda 30/5.

Tolkovanje 2-ge točke uredbe o diurnama činovničkim, i opredjeljenije da ako činovnik zastupa pod sud padšeg činovnika, ova dijurna padne na teret činovnika, nagjenog krivog 9/6.

Rješenije, da se privremena, za okružje Užičko propisana, uredba protivu ajduka, i na Čačansko okružje rasprostre 13/6.

Objasnjenije gragj. zak. §§ 292 i 298 u smotrenju prenašanja nepokretni dobara s jednog lica na drugo.

Da se od rješenija popeč. pravosudija od 5 junija 1850 kojim se zabranjuje akta iz sudova nositi, ni praviteljstveni pravobranitelj izuzeti nemože 13/7.

Zakon da se krivci, koji su manja prestupljenija učinili, na jemstvo kmetova, ili drugi odabrani ljudi, iz slobode braniti mogu 20/7.

Objasnjenije i dopunjene zakona o ajducima 2/9.

Zakon da se presude krivcima tek onda saobštavaju, kad postanu konačne i izvršiteljne 28/9.

Zakon o slučajima naplaćivanja sudejskog resuma 17/10.

Dopunjenje gragj. zak. § 408 21/10. Zanimljivo je vigjeti u ovome „dopunjenju“ kako se u narodu sačuvalo staro slovensko a i staro srpsko načelo da kad familija na ženskoj ostaje da ta ženska udadbom obnavlja familiju, kojoj

ostaju svakolika pokretna i nepokretna dobra; — kako se, u slučaju koji je povoda dao ovomu dopunjenju, opiru kalugjeri tomu načelu, budući se to u monastirskom prnjavoru dogodilo, a kako ga praviteljstvo brani, i potvrgjuje ovim „dopunjen em.“

Opredjeljenije kazni za svjedoka, koji bi se protivio, u krivičnoj kakvoj parnici na zahtjevanje suda zakletvu položiti 24/10.

Zakon o slučajima naplaćivanja sudejskog resuma 1/11.

Pravilo o davanju ponješto zemlje od utrine obštinske žiteljima, u njivama i livadama posve oskudnim 14/11.

Opredjeljenije kazni za svjedoka, koji bi se protivio u kriminalnome dogagjaju na zahtjevanje suda zakletvu položiti 29/11.

Opredjeljenije nadležnosti suda i vlasti za vojnika, koji bi na domovoj odpustki prestupljenije kakvo učinio 9/12.

Kazn za one koji lïpe u šumi sjeku 16/12.

Osim navedenijeh legislativna je vlast ove godine izdala još 33 komada.

1851.

Uredba o postupku s činovnicima koji se dadu pod sud 12/1.

Kako da se tolkovanje od 9 sept. 1850 objasnjavajuće I točku Uredbe o plaćanju podvoza i dijurne činovnicima, odnose na članove okružni sudovâ i ostale zvaničnike njiove 20/1.

Uredba da se stalna prezimena u familijama u zemlju zavedn 31/1. Uvod ove uredbe: „Stolonačalnici: Stefan Gruborović i Sreten Popović poslani bivši popečiteljstvom pravosudija u Austriju, da vogjenje baštinski knjiga tamo provide, kako bi se take i kod nas ustrojiti mogle, u povratku svom učinili su popečiteljstvu pravosudija predloženije: da se kod nas unapredak prezimena familijarna zadržavaju, a ne kao do sad da se bataljuju, i svaki na ime otca da se proziva, budući ovo k vogjenju knjiga odveć smeta.“ Zatim se naregjuje: da se „prezimena po najstarijemu u familiji zavode, i posle svagda samo za ova stalno ustanovljena prezimena raspituje, te u nadležna javna i zvanična akta upisuju.“

O postupku koji će se od sad pri sudovima nabljudavati prema turcima i strannim poddanicima, vodećim parnice kod naših sudova 5/3.

Dopunjenje § 134 kaznitelјnog zakonika za policajne prestupke 9/3.

Pravila o naplaćivanju resuma i sudejski taksa, kojima se zamjenjuju dosadašnje o tomu naredbe, a osobito ona od 1 novemb. 1850 god. 23/5.

Rješenije o postupku pri sugjenju ajduka dokle privremena uredba o istrebljenju ovi od 13 aprila 1850 uztraje 23/5.

Rješenije o naplaćivanju resuma i na glavno i na pripadajući interes 25/5.

Zakon da duhovne vlasti samo rješavaju: pripada li nevinnoj strani naknada za troškove i odnositelno za nanešenu joj sramotu, u slučajima, gdje je druga od učinjenog ispita bračnog odustala; količestvo pak naknade ove da presugjuju vlasti mirske, i odnositeljno sudovi gragjanski 4/7.

Pravila po kojima će se na osnovu uredbe od 30 januarija t. g. mjenjanje prezimenâ udjejstvovati 30/6.

Tolkovanje § 13 poštanske uredbe 20/6. (Navedosmo ovaj ukaz jer se odnosi glavno na poštarski ponos sudskih aktova).

Zakon za sugjenje vojnika kad kakvo zločinstvo na domovoj odpustki i u družstvu s licama gragjanskog reda učini 30/6.

O postupku sudova u slučaju gdje se maloljetni nasljednici od zaostavšeg im posmrtnog imanja izdržavati ne mogu a našao bi se ko, koji bi izdržavanje njiovo do njine punoljetnosti, ili odnositeljno udaje, pod njekim usloviem na sebe primio 17/7.

Tolkovanje uredbe od 21 oktob. 1843 o tom da se činovniku, nalazećem se pod sudom ne može dozvoliti, koga na sudu zastupati 17/7.

Zakon da sudovi zemaljski svako nezadovoljstvo parnične strane s presudom smatraju za blagovremenno izjavljeno, ako je ono za 8 dana od prijatja presude na poštu predano 25/7.

Preustrojenije popečiteljstva pravosudija i razdjeljenije ovoga na oddjeljenije administrativno i sudebno 3/8.

Objasnjenje 7-me točke uredbe o hvatanju ajduka 1/9.

Zakon da po drugi put vrhovnom sudu u parnici kakvoj na presudu istoga učinjena primječanija knjažeska imaju za isti sud obvezateljnu silu 17/10.

Zakon kad će se činovnicima, na niži stepen izvrženima, početi izdavati plata ovog nižeg stepena 31/10.

Preustrojenije stanja personala činovničkog rudarskog 5/11.

Opředjeljenije sudejski odmora 7/11.

Uredba o naplaćivanju desete časti vrednosti na polzu praviteljstenne kasse od kragja i črez policajne vlasti 29/11.

Da se za sad ne naplaćuje interes na interes od neuredno interes plaćajući dužnikâ praviteljstvenne kasse 29/11.

Pravilo za naplaćivanje poreza od nedorastli pupila ko ima je slabo stanje imanja ostalo 29/11.

Ukaz o razrjezivanju danka na pupille 5/12.

Uredba o upisivanju u danak kmetovske kuće, u kojoj ima bratučed i òbšte zadruga 13/12.

Da se ne naplaćuje poštanska taksa na appellate koje na duhovne sudove spadaju 21/12.

Tolkovanije uredbe od 4 julija t. g. kasateljno sugjenja u predmetu odstupanja od bračnog ugovora 21/12.

Još je ove godine osim navedenih izdato bilo 25 komada uredaba, ukaza itd.

1852.

Uredba o novcima, koje bi ko ili od suda ili policajne vlasti, imao primiti a uzeti ih ne bi htio 28/2.

Da se monastiri sa svojim imanjem smatraju kao za sebe nezavisima pravoslovna lica 18/4.

O naplaćivanju danka od pupilâ 21/4.

Zakon gdje će presudama sudejskim nezadovoljne strane nezadovoljstva svoja izjavljivati 15/5.

Tolkovanje zak. gragj. § 528 odnositeljno na §§ 395 i 507 istog zak. gragj. 22/5.

O postupanju sa zemljama vakupskim god. 1836 prodannim 5/6.

Tolkovanje § 402 zak. gragj. 10/6.

Zakon da članovi sudova učastvuju u sugjenju i oni predmetâ, koje su oni kommisijalno izsljegjavali, osim u slučaju sugjenja u parnicama viššem sudu, kog bi členom megjutim postao člen ovog nižeg suda, koji je istu parnicu presugjivao 17/6.

Zakon po komu će sudovi udovletvorenije sebi pribavljati za uvrede, koje bi im se od parničara nanosile. 18/6.

Uredba o telalini 21/6.

O povraćanju važnosti §§. 18 21 29 ustrojenija okružni sudovâ, 12 i 13 ustrojenija appellacionog, i § 9 ustrojenija vrhovnog suda, i da se raspisi popečiteljstva pravosudija od 1 dekem. 1845 i 3 okt. 1849 uništavaju 21/6.

O dijurni i podvoznim i putnim troškovima zastupnika oni činovnika, koji bi pod sud pali 28/7.

Koje pritjažanje vojnika podpada pod sud vojenni, koje li pod gragjanski 1/8.

Pravila o odgovornosti sudija za djela i predmete sudejski kasa 14/8.

O postupanju s pupilskim dobrama (11 čl.) 12/9.

O postupanju s nasilnim zauzimateljima tugji zemalja 12/9.

Objasnenje gragj. zak. §§ 170 176 i 487. — 15/10.

Tolkovanje dotični gragj. zak. §§ u smotreniju udate maloljetnice 25/10.

Pravilo za sudejski postupak sa zločincima koji bi pokraj zločinstva i materijalnu štetu kome pričinili 28/10.

Zakon da se nedozvoljava zakletva onome, koji je zbog kletvoprestupljenija ili drugog zločinstva sudom osugjivan 29/11.

Zakon, da parničari svoja potraživanja o interesu i naknadi troškova i dangube imaju ukupno s potraživanjem glavnoga ili najdocnije do izrečenija presude potraživati 29/11.

Pravilo protivu ucjenjivanja djevojaka pri udaji 10/12. Nova sredstva proti ucjeniocima.

O zastupanju parničara na sudu črez pensionirane činovnike 10/12.

O ispitivanju vojnika črez gragjanski sud učinivšeg zločinstvo na domovoj odpustki u društvu s licama gragjanskoga reda 15/12.

Tjekom godine bilo je još izdato 42 komada uredaba, ukaza i t d.

1853.

Ukaz o naplaćivanju appellatni i rekursivni taksa, kojim se onaj od 20 junija 1851 god. zamjenjuje.

Rješenije o sudejskom postupku u slučaju kad koji od činovnika privatno prestupljenije učini, za koje bi po zakonu odgovarati i sugjen biti imao 27/1.

Zakon o zamjeni telesne kazni (19 §§) 31/1.

Uredba o poboljšanju stanja otečestvennog mirskog sveštenstva 20/1.

Dopunjenje formule zakletve sudejski članova 13/5.

Zakon kojim se tolkovanje zak. gragjanskog § 402 od 10 junija 1852 zamjenjuje 29/5.

Dopunjenje gragj. zak. §-a 414 i tolkovanje §§ 525 i 527 6/6.

Tolkovanje gragj. zak. §§ 837 838 i 840. 25/7.

Uredba o podmirenju kommisionalni troškova činovnika sudejski kad se u parnicama gragjanskim u kommissije budu izašiljali 24/8.

Zakonno pravilo sudejskog postupka u slučajima u kojima se za rannija zločinstva jednog zločinca docnije dozna, nego što je on za pozdnija zločinstva sugjen i osugjen bio 12/9.

Zakonik o postupku sudejskom u parnicama gragjanskim za knjažestvo Srbiju. Ovako glasi naslov u kazalu sadržaja knjige a na listu na komu je imao biti početak zakonika nalazi se slijedeća primjedba

„Pod $\frac{\text{K. V. Nr. 1025}}{\text{S. N. 938}}$ 21 oktovrija 1853 izišao je zakonik o postupku sudejskom u parnicama gragjanskim za knjažestvo Srbiju, koji ovdje velikog prostranstva njegovog radi ne stavlja se, tim manjma, što je on u većem količestvu na račun praviteljstvenne tipografije napečatan (Učredništvo Sbornika zakonâ i uredaba)."

Rješenije kad prestaje plata činovnicima koji presudom sudejskom zvanija lišeni budu 2/11.

Uredba o intabulaciji (15 čl.) 29/11.

Uredba o naknadi dangube i troškova kmetova, i voobšte kad se pri izsljedovaniju parnica o zemlji, zavatinama, sinorima itd. ili u slučajima bankrotskim ili pupilskim na popisivanje ili precjenjivanje uzimaju (7 čl.) 19/12.

Objasnjenja §. 1. policajnog zakonika 21/12.

Tjekom ove godine izdato je i drugijeh 30 komada.

1854.

Rješenije da se pravilo od 16 dekemvrija 1853 god. i na procjenitelje dobara oni lica, koja u zajam hoće novaca iz kase pupillarne ili depozitne da uzmu, razprostre 28/1.

Rješenije o predmetima, o kojima ima važiti nova Uredba o intabulaciji od 29 nojemvrija 1853 god. 13/2.

Izmjene 2-ge točke Uredbe od 21 junija 1852 o izvršenju presude u slučajima gdje su nji više lica jedno zločinstvo ili prestupljenije učinila 25/3.

Ukaz da se opredjeljenije 5-ga člana §. 256 zakonika o sudejskom postupku u parnicama gragjanskim iz toga §-a u sljedujući §. 257 prenese 1/4.

Rješenije da se onaj po § 257 zakonika policajnog kazni — koji putnika — našeg čovjeka u kuću primi, a za 24 sata dotičnoj policajnoj vlasti ne javi 20/4.

Rješenije o naseljenju u Srbiju doseljavajući se crnogorski familija i podpori njiovoj od strane praviteljstva (7 čl.) 10/5.

Izmjena §-a 11 kaznitelјnog zakonika za policajne prestupke od 18maja 1850 13/5.

Rješenije da se njeka u glavi XVI zakonnikom o postupku sudejskom u parnicama gragjanskim postavljena pravila i na parnice gragjansko-krivnične po časti ovi gragjanskoj odnositi imaju 14/5.

Ukaz o dopunjenju §. 16 i 18 uredbe od 18 maja 1850 o postupkn policajni vlasti pri sugjenju policajni prestupljenija 4/9.

Rješenije, kad ukaz od 13 jan. 1853 B. N. 1219 od 1852 g. o naplaćivanju appellatni i rekursni taksâ u kom okružiju ima polučiti obvezateljnu silu 21/9.

Nova uredba o intabulaciji, kojom se zamjenjuje ona od nojemvrija 1853 god. (22 čl.) 19/11.

Rješenije da se opredjeljenija uredbe od 12 junija 1847 god. i na vanbračnu djecu rasprostiru 24/11. (U zakonu se kaže da je te djece samo po varošima).

Još je izdato bilo 10 komada.

1855.

Opredjeljenije takse za ljekarska sviditeljstva koja se imaju izdavati udovicama pre istečenija 9 mjeseci po smrti svoji muževa u brak stupiti želećim 19/1.

Telegrafičeski zakon 20/1.

Rješenije da se summa od 600 gr. carš. za podporu naseljavajući se u Serbiji crnogorski familija točkom 3-ćom rješenija od 10 maja 1854 god. opredjeljena podigne na do 1000 gr. čarš. 15/2.

Tolkovanje gragj. zak. §. 414 o udovičkom uživljenju u slučaju smrti muža testamentalne i dopunjenje istog zakonika §-a 471 o isporučenju isporuka 2/3.

Nova uredba o postupku s praviteljstvennim činovnicima, koji se zbog kakvog prestupljenija pod sud daju, kojom se ona od 12 januarija 1854 god. zamjenjuje. 22/3.

Zamjena 2-ge točke uredbe od 10 maja 1854 g. o naseljenicima crnogorskim 7/5.

Rješenije o naplaćivanju takse za kopiranje bilo ustmeni bilo pismeni tužbi po §. 99 sud. postup.; dalje za kopiranje ustmeno izjavljeni appellata i rekursa na vrhovni sud po §. 604 istog postupka, kao i za kopiranje priloga, ovima prinadležeći 15/6.

Ukaz o kazni za pokušano no ne udjejstvovano zločinstvo 18/6.

Rješenije o postupku s kradljivcima, koji obiju ili otvore sanduk u zgradi nalazeći se 31/8.

Tolkovanje gragj. zak. §§. a 20 i 217 ko ima rješiti istim §§-ima označenu podpunu naknadu privatnome za dobro, koje bi praviteljstvo za obštenarodnu potrebu polzu sebi uzelo 15/9.

Dopunjenje gragj. zakonika §. 130 i sudejskog u gragjanskim parnicama postupka § 468 o iztraživanju oca vanbračnog djeteta 28/9.

Dopunjenje §-a 38 kazniteljnog zakonika za policajne prestupke od 27 maja 1850 god. u smotrenju kartaša 26/11.

Rješenije o vogjenju pupilarni i depozitni računa pri sudovima u sljedstvu tarife novčane od 30 sept. t. g. (6 čl.) 12/12.

Ustrojenije vrhovnog i kassacionog suda 28/12.

Zakon ovaj razdjeljen je u 5 glava i u 38 §§. — I. Glava uregjuje sastav vrhovnog i kassacionog suda. — II. Krug djejateljnosti vrhovnog i kassacionog suda. — III. Način djelanja vrhovnog i kassacionog suda. — IV. Prava i dužnosti sekretara.

Ukaz o prisovokupljenju poštanski appellatno i rekursno-taksalni nota u sljedstvu ustrojenija vrhovnog i kassacionog suda.

Izmjene i dopunjenie nekijeh §§-a Zakonika o sudejskom postupku 28/12. Preinačeni su ili zamjenjeni slijedeći §§. 145, 146, 147. pa od 591—618 uključivo, izim toga §§. 665 i 671. (Nije naznačen u kazalu ovaj zakon).

Izdato je bilo još 18 komada.

1856.

Ukaz da se dopuni sudejskog po gragjanskim parnicama postupka preragjene glave XVI §. 597. opredjeljenijama istoga §-a prvonačalnog u preragjenoj glavi slučajno izostavljenima 15/1.

Zakon, kako se ima smatrati obezčašćenje ženske, pod obećanijem stupljenja u brak, kad obećatelj ovo prema njoj ispuniti ne uzhtje 4/2.

Rješenije kako se ima postupati s vojennim licama, koja se ili radi sobstveni poslova ili inače kao svjedoci k gragjanskom sudu zbog izpita ili izsljedovanija pozivaju 1/82.

Rješenije, da se novci sudejski kasa i pod intabulaciju na drugo mjesto davati mogu 30/3.

Rješenije o izdavanju putni troškova onim sudejskim činovnicima koji bi u krivičnim predmetima na preslušanije svjedoka, težkom bolešću ili dubokom starošću u sud doći prepjatstvovani izvan mjesta sudu izašiljani bili 4/4.

Rješenije o naplaćivanju resuma i u krivičnim predmetima, gdje bi se ujedno i o naknadi kakve štete sudilo, izuzimajući kragje i poare 21/7.

Rješenije o dopunjenju sudbenog postupka u parnicama gragjanskim §-a 690 o soobštavanju sudejski presuda ili rješenija na strani nalazećim se licama, i o postupanju pri predavanju presuda i rješenija u nespornim predmetima 28/7.

Rješenije o vremenu naplaćivanja sudejskih taksa, a imenno da se ove imaju naplaćivati pre dosugjeni tražbina, i o naplaćivanju ovi u slučaju stecištnom 30/7.

Rješenije o načinu postupanja pri prodaji pupilarni dobara 16/2.

Tolkovanje §. 12 ustrojenija vrhovnog i kasacionog suda 5/9.

Uredba o postupanju s pupilarnim imanjem gje bi punoljetni nasljednici ili ortaci interesirani bili, pa bi izmegju ovi i pupille slučaj djeobe nastupio 5/9.

Rješenije o sili rješenija administrativni vlasti naspram sudejski presuda o naplaćivanju dugova praviteljstvenni činovnika, i o rasprostreniju istog i na praktikante i služitelje praviteljstvene 15/10.

Ima još 19 komada ove godine izdatih.

1857.

Rješenije da se za saranjivanje umrlog sveštenika od familije njegove ništa ne naplaćuje ni za zvona, ni grobnicu pri crkvi, ni za gjake a ni za opelo 21/1.

Uredba koja daje punu dostovernost izvodima protokola kreščajemi, vjenčajemi i umirajušči, i ujedno opredjeljuje formu tog izvoda, kao i pečatâ crkveni 5/2.

Zakon kojim se ukida u postupku gragjanskom pod §. 256 naodeća se 3-ća točka u smotrenju prava praviteljstva i neintabulacionog na prvenstvenu naplatu iz imanja činovnika, koji rukuju s javnim kasama 5/2.

Uredba o postupku sa ženama, koje uteku od svoji muževâ 6/2.

Rješenije da mogu okružna i srezka načalničestva izdavati akta u prepisu i odostoveravati dokumente, — opredjeljenije takse za to 11/2.

Rješenije opredjeljujuće taksu od 1 groša za svaki pečatani tabak potrošeni u popisivanju pupilarnog imanja 16/2.

Uredba kojom se dopunjava ona protivu zloupotreblenija s blagodjejanijami obštinskim od 23 marta 1840, i kojom se postavljaju pravila u smotrenju pasenja stoke (6 čl.) 29/3. Vrijedno je opaziti u ovome zakonu, koji je ipak restriktivne naravi, da na utrinama obštinskim ne samo obštinari mogu domaću svoju stoku pasti, nego i neke susjednih obština. Osim toga po pravu gostoprimstva može i stran trgovac svu svoju stoku koju goni u prolazu za cijela tri dana bezplatno po utrinam svake opštine pasti.

Uredba šumska 26/6.

Zakon kojim se opredjeljuje, da je srbska vlast u smotrenju polaganja zapta ili sekvestra na imanje turskog podanika nadležna, osim kad se takovo imanje nalazi u gradovima, a u Beogradu u prostoru koji šanac varoški zavata 8/9.

Ove godine još 27 komada izdato bilo.

1858.

Zakon kojim se uvodi u život ustrojenije kasacionog suda, ustrojenije appellacioni sudova kao i izmena u ustrojeniju okružni sudova i postupku sudejskom za gragjanske parnice propisanom (8 čl.) 25/1.

Ustrojenije kasacionog suda, ustrojenije appellac. sudova i učinjene izmjene u ustrojeniju okružni sudova, i postupku sudejskom za gragjanske parnice propisanom 25/1.

Uredba kojom se u uredbi o taksama sudejskim od 4 julija 1857 god. pod A i B stavljena opredjeljenja drugima zamenjuju 25/1.

Rješenije kojim se rješenije od 14 marta 1847 god. B. Nr. 379 rasprostranjava u tom smislu: da se od oni lica, koja se u zatvoru nalaze a nigdi ništa od imanja nemaju, danak za ono polgodije nenaplaćuje, za koje se u vreme kupljenja danka u zatvoru nagju 6/2.

Rješenije kojim se objašnjava uredba od 22 marta 1855 god. $\frac{\text{V. N. } 314}{\text{S. N. } 308}$ naročito prva točka iste, da se zaustavljanje plate i dodatka, i to polovina od obadvaga, odnosi na sve dodatke padšeg pod sud činovnika 22/2.

Rješenije, da za u buduće obštine od nagonice za žirovnicu naplaćuju po 1 groš. čars. od komada svinjâ, mesto dosadanje 32 pare carš. i da od toga 30 parâ idu u kasu obštinsku, a 10 para kmetovima 3/3.

Rješenije kojim se propisuju pravila sudovima: kako imaju postupati, kad ko povede s obštinom parnicu o kakvom komadu zemlje, a tako i u smotrenju prenosa i obterećivanja zavatinâ; koja pravila idu na to, da bi se predupredila zloupotrebljenja sa zavatinama 7/3.

Dodatak k šumskoj uredbi od 26 junija 1857 god. Nr.: $\frac{\text{K. V. } 954}{\text{S. K. } 825}$ ili dopuniteljna i objasniteljna pravila k istoj 15/3.

Rješenije kojim se §. 414 gragj. zak. objasnjava tako: da udovica ima zakonu ipoteku na posmrtno imanje svog muža, u smotrenju svog udovičkog uživanja, — i da ga ne mora spram muževljevi punoljetni nasljednika intabulaciom osiguravati 17/4.

Uredba kojom se propisuju pravila, od kog se dana računa početak robije, zatočenja i zatvora licama na koju od ti kazni osugjenim (4 čl.) 17/4.

Zakon kojim se dopunjavaju i izmenjuju neke točke ustrojenija sovjeta od 27 aprila 1839 god. 3/5.

Zakon kojim se menja 22 točka ustrojenja knjažeske kancelarije od 29 maja 1839 god. 3/5.

Uredba kojom se ukida 16 točka ustrojenija okr. sudova od 26 janvarja 1840; 6 i 7. točka zakona za gragje i poare od 26 maja 1847, i druga točka razdjelka ж u §. 33 Uredbe od 18 maja 1850 10/5.

Uredba o pravljenju budžeta (23 §.) 17/7.

Rješenije u smotrenju izvršivanja smrtne kazni nad osugjenima na ovu kazn 27/4.

Rješenije po kom se neće naplaćivati dobošarina od obština. Dodatak k rješenju od 24 sept. 1846.

Rješenije kojim se smisao točke 2 §. 700 sudejskog postupka od 21 oktobra 1853 dovodi u suglasije sa §. 69 istog postupka 20/10.

Zakon o narodnoj skupštini (40 §) 28/10.

Rješenije kako će se kazniti oni, koji tugju stvar navalično zataje, kad je nagju ili inače do nje dogju, i ako ova stvar vredi preko 200 gr. carš.

Rješenije o premeštanju činovnika, bez razrješenija od dužnosti pod sud datog i premestiti se morajućeg. Ovim se rješenijem promenjuje i redakcija I.-ve točke I.-a odjelka i 2-ge točke uredbe od 22 marta 1855 god. 1/11.

Proklamacija narodne skupštine kojom se javlja zbačenje knjaza Aleksandra i vospostavljenje knjaza Miloša 12/12. Na proklamaciji su potpisani: kao predsjednik

Miša Anastasijević, kao sekretar Jefrem Gruić. Zatim dolaze: Mijailo Barlovac; — Pavao Joksić; — Joko L. Ostojić; — Marko Lukić; — Cena Milov; — Aleksa Zdravković; — Stanoje Pelivanović; — Mićan Ristić; — S. P. Milićević Topuzović; — Miloje Petrović; — Nikola Krndić; — Milovan Ugrinović; — Sima Marić; — Sava Vukičević; — Milovan Trivunac; — Ak. Marković; — G. Milosav Ugrinović.

Proklamacija narodne skupštine, kojom se objavljuje vlastima, da je skupština povjerila knjaž. vlast do dolaska knjaza Miloša privremenom pravljenju 12/12.

Proklamacija je upravljena „Sovjetu zemaljskom, svima popečiteljstvama, arhijerejima, garnizonom vojinstvu, varoši Beogradu i svemu narodu srbskomu." Podpisi kako gore samo što ovgje dolazi i podpredsjednik Stevča Mihajlović, i mjesto nekih izostavših članova novi članovi Mihail Radenković, Stojan Stanković, Jovan Joković, Toma Mirčić, Sava Ivanović.

Proklamacija privremenoga pravljenja, gde javlja kako se vrovne vlasti 13/12. Potpisani su članovi Ilija Garašanin, Stevča Mihajlović, Jevtimije Ugričić a kao predsjednik Stefan Magazinović.

Od pravljenija:

Uredba o prenašanju depozita u načalničestva okružna 20/12.

Ustrojenije okružni pupilski starateljstva 31/12.

Zakon ovaj ima usve 88 §. a razdijeljen je na 5 glavâ: I. Opredjeljenije. — II. Sastav. — III. Krug djejateljnosti. — IV. Način djejstvovanja. — V. Osobene dužnosti pojedini zvaničnikâ.

Osim navedenih još je ove godine 25 komada izdato bilo i to svi knezom Aleksandrom Karagjorgjevićem.

1859.

Privremeno pravljenije:

Zakon o narodnoj skupštini. 5/1 Zakon ima 40 §§.

Proklamacija knjaževskog mjestozastupnika Stevče Mihajlovića kojom javlja da je njega knjaz za svog mestozastupnika odredio, i da će on do dolazka knjaževog zemljom upravljati 6/1.

Isti mjestozastupnik:

Zakon o narodnoj skupštini, kojim zamjenjuje onaj od 5 januara (42 §.) 14/1.

Uredba kojom se ukida 7-ma točka uredbe od 7 maja 1/42 god. da momci i devojke imaju pri venčanju podnositi sveštenicima fede da su boginjama pelcovani 24/1.

Proklamacija kneza Miloša Obrenovića I. 28/1.

Knez Miloš Obrenović:

Rješenije: da apelacioni sudovi pri razmatranju presuda po krivničnim predmetima koje pred nji dolaze, pored krivice i kazni, razmatraju i presugjuju i o naknadi štete, koja iz krivice proizlazi ne smatrajući na vrednost i količinu naknade 11/3.

Uredba: da knjaz srbski nemože nikad izvan Srbije na duže vreme ići bez saglasja sovjeta i narodne skupštine 28/3.

Uredba kojom se zamenjuje odjelak I.-vi točke 6-te §-a 26 šumske uredbe od 26 junija 1857 god. 1/4.

Rješenije kojim se šiba ukida 6/5.

Rješenije kojim se ukidaju titule nadležateljstvima 11/6.

Zakon o nasljedstvu knjažesko-srbskog prestola 20/10.

Rješenije da se popečiteljstvo prosvjete od popečiteljstva pravosudija odvoji 21/10.

Zakon kojim se tolkovanje §-a 105 zak. gragj. od 14 jun. 1845 g. zamenuje 22/10.

Zakon kojim se §. 529 Zak. gragj. dopunjava na korist nasljedija ženske dece u zadruzi 28/11. Ovi § budući nejasan i ne odgovarajući duhu srpske zadruge bi i prije toga još jednom obnjašnjavan zakonodavcem i to ako i ne sasvim ali ipak više u duhu zadruge nego što je ovaj put. Ovdje se zakonodavac stavio na gledište zapadno, tobože liberalno, ne promišlajući da je to objašnjenje sa svim proti osnovi i duhu zadruge. Kad budu i po srpskim selima familije kako što su po varošima, tada dakako da će to objasnenje pravedno i umjestno biti — dokle god zadruge žive u narodu, objasnenje je to nesmisao.

Zakon o jemstvu 28/11.

Zakon kojim se dodaju neki propisi §. u 169 zak. gragj. o tutorstvu i starateljstvu 28/11.

Rješenije da se pri rukopolaganju sveštenikâ jedinstveno pazi na moralno vladanje i sposobnost i da se liše čina kako se rgjavo vladaju 2/11.

Rješenije da se ukine taksa za razrešenje od bračnog oglašavanja propisana uredbom od 20 marta 1853 god, 7/12.

Ustrojenije trgovačkog suda (10 §.) 12/12.

Rješenije da se pooštre zakoni o hulenju i psovanju vere itd. 18/12.

Rješenije da kmetovi i srezske starešine nemogu uzimati pod interes obštinske novce niti ih drugome dati bez odobrenja sviju obštinarâ 18/12.

Osim navedenijeh izdato je još bilo 76 komada od koji samo 3 mestozastupnikom kneževine a ostali knezom Milošem.

1860.

Dopuniteljno rešenje u smotrenju točnijeg opredeljenja odnošenja i poslovâ trgovačkog beogradskog suda i suda okružja beogradshog 23/1.

Zakonik trgovački za knjažesto Srbiju noseći datum 25 januara 1860 štampan je na pose i nije uvršćen u „Sbornik.“ Podpisan je knez Miloš a uzanj Števča Mihajlović, Cvjetko Rajović i Rajko Lešjanin. Zakonik ima usve 170 §§ koji se dijele u 7 glava a neke od ovijeh u odelenja. Evo im naslovâ. Glava I. O trgovcima. — Gl. II. o trgovačkim knjigama; — Gl III. o društvama trgovačkim i o pravilama za nji. — Gl. IV. O posrednicima ili senzalima, o nabavljačima ili komisionerima, o odpravljačima ili ekspeditorima i o voziocima ili kiridžijama. — Gl. V. O dokaznim sredstvama u trgovačkim djelima — Gl. VI. O mjenicama u obšte. 1 O onima, koji u Srbiji mjenice izdavati i primati mogu. 2 O vučenim mjenicama. 3 O sobstvenim mjenicama. 4 O zastarenju. — Gl. VII. Strano zakonodavstvo.

Rešenje da se pri sudu Krainskom ustanovi zvanije protokoliste 10/2.

Ustrojenije apelacionog suda 12/2.

Rešenje da se vakupske zemlje po odobrenju zakonodavne vlasti prodavati mogu 22/2.

Rešenje da se u postupku sudejskom u čl. 17 uvodnog zakona mesto rimski brojeva I. i II. razumedu arapske cifre 1, 11. 23/2.

Rešenje da se činovnici mogu kazniti za manje pogreške premeštajem 25/2.

Rešenje da se izvršitelji postavljaju po potrebi 20/3.

Rešenje sudu Pozarevačkom da se doda podpredsjedatelj, člen i sekretar i podeli u 2 odelenja 24/3.

Kazniteljni zakonik za knjažestvo Srbiju od 29 marta 1860. Podpisan je knez Miloš, uzanj Stevča Mihajlović, K. Cukić i Rajko J. Lešjanin. Ni ovaj se zakonik nenalazi u „Sborniku“ nego je osobno štampan bio. Zakonik ima u sve 397 §§. a na kraju mu je dodan i „stvarni register“ azbučnim redom.

Zakonik je razdijeljen u 3 „časti“ od kojih I. nosi natpis: O kaznenju zločinstva i prestupljenja ponaosob — III. O kaznenju istuplenja.

Sve tri časti pak imaju 45 glava (I. od 1 — do 8 incl., II. 9—31 incl., III. 33—45 incl.) pa evo i njihovijeh natpisa: Uvodna pravila; glava 1 o kaznama; — 2 o pokušaju; — 3 o saučasnicima; — 4 o izvinjujućim i kazn umaljujućim okolnostima; — 5 o olakšavajućim i otešćavajućim okolnostima; — 6 o sticaju; — 7 o povratu; — 8 o zastarenju; — 9 o zločinstvima i prestuplenjama protivu otečestva, vladatelja i ustava; — 20 o zločinst. i prestuplj. protivu zakona, vlasti i javnog poredka; — 11 o zloč. i prest. činovnika u zvaničnoj dužnosti, — 12 o zloč. i prest. sveštenika u smotrenju venčanja i u smotrenju vogjena protokola o rogjenima, venčanima i umrlima; — 13 o zloč. i prest. zbog lažni' novaca; — 14 o zloč. i prest. zbog lažni isprava; — 15 o ubistvu; — 16 o ubistvu dece, naročito kopiladi; — 17 o pobacivanju dece; — 18 o odbacivanju dece i slabomoćni'; — 19 o povredi tjela; — 20 o zloč. i prest. protivu lične slobode; — 21 o zloč. i prest. protivu blagonravija; — 22 o lažnom obtuženju, opadanju i povredi česti; — 23 o kragji i utaji; — 24 o razbojničestvu, ajdukovanju i nasilnom iznugjavanju; — 25 o prevari; — 26 o bankrostvu; — 27 o krivokletniku, kletvoprestupniku i lažnomu svedočanstvu; — 28 o zloupotrebljenju poverenja; — 29 o povredi tugji stvari; — 31 obšteopasna zločinstva i prestuplenja; — 32 o kaznima; — 33 o istupljenjama zbog neposlušnosti prema policajnim naredbama; — 34 o prestup. tičućima se sigurnosti života i zdravlja ljudi i domaći životinja i o čistoći; — 35 o putovima i ćuprijama, putnicima i njiovim pasošima, skitnicama i podozriteljnim licama; — 36 o apsenicima i njiovim čuvarima; — 37 o kućnim starešinama i njiovoj čeljadi, o gazdama i slugama; — 38 o povredi lične sigurnosti i česti; — 39 o istupljenjama u smotrenju tišine i u smotrenju zabranjeni igri; — 40 o istupljenjama protivu vjere, nravstvenosti i blagi običajâ; — 41 o kasapima, meandžijama, cigljarima i topačima (salandžijama); — 42 o istupljenjama tičućim se obštine, naročito o potrici; — 43 o običnim istupljenjama pri prodaji i esnafskoj radnji, i o manjoj prevari i kragji; 44 o istupljenjama kojima se čini šteta obštini, naročito o onima, koja se tiču utvrgjenja obalâ i rekâ; — 45 o zastarenju istupljenja.

Rešenje da činovnici u djejstviteljnoj službi naodeći se nemogu biti izbrani sudije u gragj. parnicama 19/5.

Rešenje da izvršitelji u smotrenju odgovornosti njiove za neuredno i neblagovremenno izvršenje sudejski' presuda zavise od popeč. pravosudija 20/5.

Rešenje kojim se na crkvene novce interes 8 na sto naplaćuje 15/6.

Rešenje u smotrenju davanja zemalja parobrodskim društvama 15/6.

Zakon o narodnoj skupštini 30/6.

Rešenje zakletvâ, koju obštinski sudovi dosugjuju u parnicama gragjanskim da se u zasjedaniju obštinskog suda polaže 09/7.

Rešenje po kome da se u članku 317 postup. sudejskog pogreška ispravi 11/7.

Rešenje kojim se naregjuje, da se parnična taksa od osugjene strane i pri kratkom sugjenju naplaćuje 30/7.

Rešenje kojim se §§ 353 kaznit. zakonika objasnjava u smotrenju naplate slugine od gazde 3/8.

Rešenje kojim se sudu okr. kragujevačkog dodaje personal i on podeljuje u dva odelenja 3/8.

Rešenje sudu okr. smederevskog jedan člen da se doda 3/8.

Rešenje da se pri apseničkom zavedenju u Ćupriji otvori zvanije upravitelja 12/8.

Rešenje apelacioni sud za gragj. djela da se od sada zove „veliki sud“ za gragj. djela a apelac. sud za krivična djela i veliki sud za kriminalna djela 16/8.

Rješenije u smotrenju izvršenja presuda primiriteljni sudova iz nepokretnoga dužnikova imanja 18/8.

Rešenje kojim se sud varoši Beograda vospostavlja 20/8.

Knez Mihail Obrenović III.

Proklamacija kojom se objavljuje njegovo stupanje na knjažeski prestol 14/9.

Rešenje kojim se član 48 gragj. postupka sudejskog dopunjava u smotrenju prijavljivanja tužbi 16/9.

Rešenje, vodjenje presudnog protokola da se ukine kod sudova 10/10.

Rešenje u smotrenju prodaje nepokretnog dobra na kom se kakav dug intabuliran naodi 24/10.

Rešenje kojim se objašnjava točka 6 § 69 gragj. zakonika; 24/10.

Rešenje kojim se neki §§ u obštem kazniteljnom zakoniku dopunjavaju 4/11.

Rešenje po kome da se od sada položi zakletva u sudu kao i odpre a ne u crkvi pred okr. protojereom 5/11.

Rešenje kojim se poslednja točka u 119 § u postupku sudejskom za gragjanske parnice preinačava 18/11.

Rješenije po kom su dužni svi činovnici i penzioneri bir uzakonjeni svještenstvu plaćati 22/11.

Osim navedenijeh bilo je ove godine još 60 komadâ izdato od kojih 52 još pod Milošem a 8 pod Mihailom.

1861.

Pravila kako će veliki sud za gragjanska djela postupati pri sudjenju predmetâ, rješeni' od postojavši apelacioni sudova 8/2.

Rešenje da primiriteljni sudovi naplaćuju po 10 parâ carš. takse za pečat 11/2.

Pravila kako će se plaćati râna i putni trošak osugjenika 23/2.

Zakon o ženidbi oficira 24/2.

Rešenje da obštine izdaju platu kmetovima i služiteljima po tarifi, kako što se izdaje i praviteljstvenim služiteljima 27/2.

Rešenje kojim se član 262 sudejskog postupka u gragj. parnicama i to točka 10 dopunjava u smotrenju naplate postroitelja kakve gragjevine 28/2.

Pravila po kojima će veliki sud za kriminalna djela postupati pri sugjenju krivični predmeta, koja su ostala nerješena od ukinutog apelacionog suda 6/3.

Rešenje kojim se 3 točka § 262 sudskog postupka u gragjanskim parnicama dopunjava 13/3.

Zakon o stecištnom postupkn koji je na pose štampan i neuvršćen u „Sbornik“ izdan 17 marta 1861 g. Pošto su „uvodna pravila“ u 3 §§ razložena počinje sam zakon, ima 155 §§, naslovi pojedinijeh glava, kojih usve 6 evo kako glase: I. Opredjeljenje stecišta nadležnog suda i slučajevi kad se stecište otvara. II. Zakoni raspored tražbina protiv stecištne mase. III. Stecištno postupanje u obšte. IV. o postu-

panju s prezaduženim i o kaznenju povinog. V. O blagodjejanijama, koja se nevinom dužniku daju pri ustupanju imanja. VI. Stecištni postupak nad fabrikantima, trgovcima u obšte u trgovačkim družtvama.

Zakon o činovnicima gragjanskog reda 24/3.

Resenje kojim se povraća u život zakon od 13 aprila 1855 god. protiv ajduka i jataka njiovi, zajedno sa docnijim dopunama i tolkovanjama istog zakona za okružja: Užičko i Šabačko 30/3.

Šumska uredba 4/4. (75 §§).

Rešenje u smotrenju naseljenika iz Turske 5/4.

Rešenje da se prodaja nepokretni dobara u jedan dan izvršuje 5/4.

Zakon o pravu prvenstva naplate danka i obštinski troškova iz pokretnog i nepokretnog imanja dotičnog lica i pravila postupanja u ovome 14/4.

Zakon u smotrenju rešavanja sukobâ o nadležnosti megju velikog suda za gragjanska i velikog suda za krivična djela 10/5.

Zakon o tome u kojim slučajima može stražar na robijaša pucati i ubiti ga 20/5.

Uredba o ustanovljenju klasa za sudske i policajske činovnike, kojom je ujedno ukinuto davanje vojeni činovâ gragjanskim činovnicima 14/6.

Rešenje kojim se ukida zakon od 28 marta 1859 god. po kome knjaz srbski nije mogo ići izvan Srbije bez saglasja sovjeta i narodne skupštine 16/8.

Zakon o narodnoj skupštini 17/8.

Zakon o plaćanju poreza po imućnosti 17/8.

Zakon kojim se podpunjava zakon o nasljedstvu knjažesko-srbskog prestola od 20 okt. 1859 god. 17/8.

Zakon kojim se dopunjava §. 75 šumske uredbe u smotrenju zamene kazni u obšte za krivice u goroseči 3/9.

Zakon o ustanovljenju stalne lekarske komisije 3/10.

Rešenje kojim se dopunjava §. 2 zakona, kojim se uvodi u život kazniteljni zakonik u smotrenju kazni za roditelje učenika osnovni' škola za neuredno idenje gjaka u školu i nenabavljanje kniga i materijala 7/10.

Rešenje da se na čišćenje sokaka ispred zdanija suda varoši Beograda i suda okružja beogradskog mogu upotrebiti izvestnog reda lica na zatvor osugjena 7/10.

Uredba u smotrenju nastanjivanja Jevreja i prava isti' na radnju u unutrašnjosti Srbije 4/11.

Uredba kojom se ukidaju zvanija izvršitelja i propisuju pravila po kojima će okružni i sreski policajni činovnici izvršivati presude, rešenja i naredbe sudske po predmetima gradjanskim i pupilskim 17/11.

Rešenje kojim se zamenjuje §. 57 zakonika trgovačkog, glaseći o nagradi posredstvenika 22/11.

Uredba o nadležnosti vlasti za razpravljanje bračni parnica izmegju rimokatolika i luterana, naši podanika 7/12.

Rešenje kojim se dopunjava §. 54 zakona o činovnicima u smotrenju plate činovnika koji bi za privatno zločinstvo ili prestupljenje u pritvor stavljen bio 8/12.

Rešenje kojim se ukida 3-ća točka čl. XI. uredbe o intabulaciji od 19 novemb. 1854 god. i njom propisani protokol intabulirani' ili pribeleženi' isprava, a čl. XVI iste uredbe zamenjuje 11/12.

Osim navedenijeh još je ove godine bilo izdato 68 komada.

*

1862.

Rešenje kojim se u gragjanskom zakoniku izmenjuju 3-a točka §.-a 69-og, §. 78-og točka 7-ma u §. 93 i točka 3-ća §. 64-og 5/1.

Rešenje kojim se izmenama i dopunama kriminalnog zakona od 17-og junija 1861 god. preinačena 3-ća točka §. 341-og zamenjuje 16/1.

Rešenje kojim se §§. 209 i 216 zakonika kazniteljnog u nečem izmenjuju 19/1.

Rešenje kojim se 258 §. zakonika o postupku sudskom dopunjava 22/1.

Uvodna pravila o pravozastupnicima 28/2.

Zakon o pravozastupnicima 28/2. Razdijeljen je u 5 glavâ i 65 §§. Naslovi glavâ ovako glase: I. O uslovima pod kojima se može dobiti pravozastupništvo. — II. O polaganju ispita pravozastupničkog i o postavljanju pravozastupnika. — III. O pravama i dužnostima pravozastupnikâ. — IV. O disciplinarnim kaznima nad pravozastupnicima. — V. O tome kako prestaje pravo na zastupništvo.

Pravila izdata s' obzirom na najviša rešenja od 29 septembra 1859 i 8 decemb. iste god. u smotrenju oni' koji svoja kućišta po selima ostavljaju i u planine se raseljavaju 6/3.

Ustrojenje centralne državne uprave, kojim se ukida ustrojenje knjažeske kancelarije od 29 maja 1839 i ustrojenje centralnog pravljenja od 29 maja iste godine 10/3.

Rešenje kojim se uništava najviši akt od 15 aprila 1860 izdan u smotrenju izvršivanja kazni nad sveštenicima 20/3.

Rešenje kojim se §. 58 šumske uredbe od 4. aprila 1861 god. dopunjava 12/5.

Zakon o ustrojenju vojenog ministarstva 5/6.

Zakon kojim se preki sudovi u Beogradu i srezu vračarskom postavljaju za sve, a po drugim mestima Srbije samo za neke rodove krivice 7/6.

Zakon kojim se objasnjuje rešenje od 26 junija o proglašenju ratnoga stanja u Beogradu i srezu Vračarskom, i zakon od 7 istoga meseca o prekom sugjenju 8/6.

Zakon kojim se 1 točka zakona od 7 junija t. g. dopunjava 10/6.

Rešenje kojim se privremeno iz personala trgovačkog suda obrazuje III odelenje suda varoši Beograda za trgovačke stvari 21/6.

Rešenje o tome da se sva nezadovoljstva i žalbe protivu presuda i rešenja niži sudovâ, koja bi se imala učiniti izmegju 4 junija i 20 julija 1862 god. smatraju za blagovremena, ako se podnesu do 21 julija iste godine 26/6.

Zakon kojim se član 314 zakona o postupku sudskom u gragjanskim parnicama izmenjuje 21/7.

Zakon o upravi fondovâ 16/8.

Zakon o davanju novaca pod interes iz kase uprave fondovâ 24/8.

Zakon kojim se privremeno §. 20 i 33 zakona o činovnicima gragjanskog reda zamenuje 27/8.

Rešenje kojim se produžuje radnja III odelenja suda varoši Beograda za trgovačke stvari do konca tek. godine 26/9.

Rešenje kojim se ukidaju: rešenje 6 junija tek. god. o proglašenju ratnoga stanja; rešenje od 7 junija o postupanju prvostepeni sudova kao preki'; rešenje od 8 i 10 jun. kojima se ona od 6 i 7 jun. objašnjuju i dopunjuju, rešenje od 8 junija, po kome su se mogli činovnici administrativno odpustiti i rešenje o izme nama u §§. 20 i 33 zakona o činovnicima gragj. reda 17/9.

Zakon o crkovnim vlastima pravoslavne vjere 30/9. Zakon ima 194 §§.

Rešenje o tome, kako će sudovi postupati pri potvrgjivanju tapija prenosa oni' nepokretni' dobara, koja bi iz Srbije seleći se Turci Srbima prodavali 13/10.

Zakon kojim se §§. 3. 4. 9. 11. 14. 15. 16. i 36. u ustrojenju narodne vojske zamenuju, druga točka §. 22 ukida 25/10.

Zakon o ustrojenju vojenog štaba stojeće vojske 25/10.

Osim toga još je bilo 40 komada izdato.

1863.

Rešenje, kojim je dodata 12-a točka §. 262-mu zakonika o postupku sudskom u gragj. parnicama, o tome koje se stvari narodnomu vojniku za izvršenje presude ne mogu uzeti 25/2.

Rešenje kojim se pri ministerstvu finansije ustanovljava stalni pravoslovni odbor 2/1.

Ustrojenje stalnog pravoslovnog odbora 2/3.

Razpis ministra pravde svima sudovima u smotrenju dokaza u krivičnim predmetima 16/3.

Druge izmene i dopune u kazniteljnom zakoniku 20/3.

Zakon kojim se njeki okružni sudovi proglašavaju za preke sudove 24/4.

Razpis ministra pravde svima sudovima kojim se objasnjuju neki §§. raspisa od 16 marta ove god. 16/4.

Rešenje kojim se naimenovanje „javna nasilja" u zakonu od 14 aprila t. g. objasnjava 14/5.

Zakon o naplati taksa sveštenika (pastora) augsburgske veroispovedi za izvršivanje crkveni' dužnoti' 15/5.

Rešenje kojim se izmenjuje drugi stav. §-a 178 gragj. zakonika, u smotrenju nagrade tutorima od prihoda masalnog imanja 15/6.

Treće izmene i dopune u kazniteljnom zakoniku 15/6.

Zakon o ustrojstvu više škole ženske u Beogradu 17/6.

Zakon o načinu kako će se postupati kad oće da se grade nove crkve 17/6.

Zakon o naknadi podvozni, poputni i selidbeni troškova državni činovnika i služitelja 20/8.

Zakon o ustrojstvu osnovni škola 1/9.

Zakon o ustrojstvu gimnazije 16/9.

Zakon o ustrojstvu velike škole—akademije 24/9.

Zakon o ustrojstvu bogoslovije 27/9.

Rešenje kojim je ukinuto izvanredno stanje u nekim okružjama 29/10.

Zakon o ustanovljenju fonda invalidskog 19/11.

Zakon o ustrojstvu gjumruka 12/12.

Zakon o zameni regrutâ i vojnikâ stojeće vojske 16/12.

Osim navedenog bilo je još izdato 22 komada.

1864.

Izmena dopune o ustrojenju velikoga suda od 12 febr. 1860 god. 4/1.

Zakon o činovnicima gragj. reda o postavlanju u stanje pokoja s pensiom sviju činovnika u obšte 15/2. (84 §.)

Zakon o ustrojstvu vojenoga ministarstva (18 č.) 5/2.

Zakon o naknadi podvozni poputni i selidbeni troškova vojeni činovnika i vojnika u obšte 21/2.

Zakon o ustrojstvu vojske (105 §§.) 20/3.

Zakon o regalnom danku na uvozni duvan 13/4.

Zamena §. 42. zakona o pravozastupnicima od 28 febr. 1862 15/4.

Zakon o suvozemnim javnim drumovima 15/4. (22 §§.)

Zakonik vojeno-sudski 28/4. Ovaj zakon ima u sve 233 §§. a razdijeljen je u dvije „časti." Prva se bavi „Ustrojstvom i postupkom vojeni sudova" a ima dvije glave. Druga „čast" sadrži „Vojeni kazniteljni zakon" koji je razložen u 20 glava. Evo im naslova. I. O kaznima. — II. O pokušaju. — III. O saučastnicima. — IV. O izvinjavajućim i kazn umanjavajućim i otešćavajućim okolnostima. — V. O zastarenju. — VI. O izdajstvu. — VII. O begstvu i izbegavanju službe. — VIII. O povredi dužnosti subordinacije. — IX. Povreda dužnosti zloupotreblenja vojene sile u izvanrednom stanju. — X. Povreda dužnosti prema službenim stvarima. — XI. Povreda činovne ili službene dužnosti iz koristoljubija. — XII. Povreda dužnosti u vojenim pozicijama, na stražama pri komandama i maršu. — XIII. Povreda dužnosti u nadziravanju i čuvanju apsenika. — XIV. Povreda dužnosti vojenog reda i discipline. — XV. Megjusobne uvrede oficira. — XVI. Povreda dužnosti zakidanjem i zadržavanjem rane i plate, i zloupotrebljenje sa novcima i u poverenim nabavkama. — XVIII. Povreda vojničke česti i vojničkoga karaktera sramnim i nizkim delima. — XIX. O kaznima za krivice činovnika i zvaničnika gragjanskog reda koji služe pri vojsci i vojenim vlastima. — XX. Obšta raspoloženja.

Izmene i dopune neki §§. u gragjanskome zakoniku 5/5.

Zakon o regalnome danku na so 2/6.

Zakon o davanju sudija pod sud. (10 §§.) 11/6.

Zakon o oslobogjenju provoza kroz Srbiju od gjumručine 13/6.

Dopune §. 66 šumske uredbe od 4 aprila 1861 13/8.

Rešenje da veliki sudovi mogu u slučaju potrebe davati jedan drugome u pomoć za rešavanje po jednog sudiju 22/8.

Zakon o porezu (19 §§.) 2/10.

Izmene i dopune u zakonu o stecištnom postupku od 17 marta 1861 godine 15/11.

Dopuna §. 102 zakona o crkvenim vlastima pravoslavne vere od 30 sept. 1862 god. 19/12.

Osim navedenijeh još je izdato bilo 23 komada.

1865.

Zakon o panagjurima 4/2. (15 §§.)

Zakon o naseljavanju stranaca (13 §§.) 10/2.

Zakon o ustrojstvu sudovâ (31 §§.) 20/2.

Zakonik o postupku sudskom u gragjanskim parnicama za knjažestvo Srbiju. Izdan je 20 febr. 1865 i ne nalazi se u „Sborniku" nego je napose štampan. Ima u sve 523 §§. a razdijeljen je na 21 glavu kojim evo natpisa: Osnovna pravila: — I. Nadležnost obštinski sudova. — II. O rabošima. — III. O nadležnosti prvostepenog suda. — IV. O postupanju kod suda. — V. O dokazima. — VI. Presuda rešenja i naredbe sudske. — VII. Sugjenje u apelacionom sudu. — VIII. Razmatranje u kasacionom sudu. — IX. O zaštiti. — X. O protivtužbi. — XI. Izazivačka parnica. — XII. O parnici zbog računa. — XIII. Dostavljanje sudski presuda i rešenja. — XIV. O sredstvima obezbegjenja. — XV. Ponovljenje parnice. — XVI.

O izabranom sudu. — XVII. Kratko sugjenje po pismenim ispravama. — XVIII. O izvršenju presude. — XIX. O uništenju neuredne javne prodaje. XX. — Odmor sudski. — XXI. O taksama. — Zaključenje.

Pred zakonikom o postupku stoji: „zakon kojim se uvodi u život ustrojstvo sudova i zakonik o postupku sudskom u gragjanskim parnicama, oboje od 20 febr. 1865 god. i zakonik o postupku sudskom u krivičnim delima od 10 aprila iste godine.“ A razdijeljen je u 7 §§. na kraju je registar publični.

Dopuna 7-me točke zakona od 13 junija 1861 o klasama sudija i zvaničnika sudski 12/3.

Zakonik o postupku sudskom u krivičnim delima za knjažestvo Srbiju. Sa uvodnim zakonom, zakonom o prekom sugjenju i registrom. Ni ovaj zakonik nije uveden u „Sbornik“ nego je napose izdan. Zakonik je podpisan dne 10 aprila 1865 a ima u sve 358 §§. Natpisi 27-mero glava u koje je zakonik razdijeljen evo kako glase: I. Obšta pravila. — II. O istražujućim i isljegjujučim vlastima. — III. O privatnom tužitelju. — IV. O nadležnosti sudova. — V. O izključenju islegjujući zvaničnika i sudija u obšte. — VI. O predhodnom islegjenju dela u obšte — VII. O veštačkom pregledu. — VIII. O iztraživanju po kući, pretresu stvari' i lica i u uzapćivanju pisama. — IX. O ispitu svedoka. — X. O islegjenju krivice izvesnog lica. — XI. O pozivu, dovodu, i pritvoru obvinjenog. — XII. O ispitu obvinjenog. — XIII. O zaključenju policajnog islegjenja. — XIV. O islegjenju zločinstva i prestupljenja činovnika i sveštenika u zvaničnoj dužnosti. — XV. O rešenju hoće li se obtuženi pod sud staviti i oće li se iz slobode ili iz pritvora braniti. — XVI. O sudskom doslegjenju, pripremi za konačni pretres i o konačnom pretresu. — XVII. O dokazima. — XVIII. O presugjenju. — XIX. O izjavljivanju nezadovoljstva na apelacioni sud, u sugjenju u apelacionom sudu. — XX. O žalbi na kasacioni sud. — XXI. O izvršenju presude. — XXII. O naknadi štete učinjene kaznimim delom. — XXIII. O odsustvujućim i odbegšim krivcima. — XXIV. O troškovima. — XXV. O povtoriteljnom islegjenju i sugjenju. — XXVI. O povraćaju prava osudom zbog zločinstva izgubljeni. — XXVII. O postupanju prema strancima i o presudama strani sudovâ. — Zaključenje.

Ovomu zakoniku slijede kao dodatak zakon „o prekim sudovima“ koji ima 22 članka, a podpisan je 24 aprila 1863 god. Na kraju knjige ima stvarno kazalo sadržaja po azbuci uregjeno.

Zakon o podizanju javni gragjevina 23/3.

Zakon o podizanju i ustrojstvu bolnicâ 27/3.

Zakon o taksama 31/3.

Zakon za podelenje činovnikâ struke gragjevinske u klase 31/3.

Rešenje da se nadležnost kmetova, sreski starešina i načalničestva opredeljena u šumskoj uredbi od 4 aprila g. 1861 prenese na upravitelja stragarski barutana 14/5.

Zakon o opredelenju plate činovnika i služitelja u kasacionom i apelacionom sudu 19/5.

Zakon za apoteke i apotekare i za držanje i prodavanje lekova i otrova 26/5.

Zakon o ustrojstvu realke 9/6.

Zakon o pravozastupnici 15/6. Ima 70 §§. Natpis pojedinih glava ovako glasi: Obšta naregjenja. — O polaganju ispita pravozastupničkog. — O postavljanju pravozastupnika. — O pravama i dužnostima pravozastupnika. — O nagradi i

troškovima pravozastupnika. — O disciplinarnom kaznenju pravozastupnikâ. — O privremenom udaljavanju od pravozastupničke radnje. — O prestanku prava na pravozastupničtvo. — Zaključenje.

Rešenje kojim se dojakošnje apsansko zavedenje iz Ćuprije premešta u Požarevac i u Ćupriji zavodi drugo, u kome će izdržavati kazn robije i zatvora ženske i mladi osugjenici 21/9.

Rešenje o podelenju predsedatelja, članova i sekretara eparhijski' konsistoria na klase 16/10.

Izmena poslednjeg odeljka §. 478 postup. gragj. 18/10.

Pravila kako će se obdržavati pritvoreni kod sudova okružni za vreme krivičnog islegjenja i sugjenja 29/10.

Dopune §§. 6 i 27. gragj. postupka sudskog 26/11.

Ove je godine još bilo izdato 30 komada.

1866.

Zakon o poštama (118 čl.) 25/11.

Zakon o zauzimanju privatni nepokretni' dobara' za obštenarodnu potrebu pored naknade za ista (ekspropriacija) 15/3.

Zakon o ustrojstvu opština i obštinski' vlasti (85 član.) 24/3.

Zakon o mangupima (28 čl.) 5/4.

Zakon o potesima (12 §§.) 14/4.

Rudarski zakonik za knjažestvo Srbiju izdan je 15 aprila 1866 i ima 159 §§. Razdijeljen je na 16 glava kojim naslovi ovako glase: I. Obšta opredelenja. — II. O odobrenju za istraživanje ruda i kopova. — III. O povlastici na obdelavanje ruda i kopova. — IV. O odnošajima izmedju rudarski preduzimača i gospodara zemlje, vode i šume, o ustupanju ovi i ovakvi doma. — V. O pravima rudarski preduzimača i o rudarskim družtvima. — VI. O dužnostima rudarski preduzimača. — VII. O megjusobnom odnošaju rudarski preduzimača. — VIII. O odnošenju rudarski preduzimača prema njiovim zvaničnicima i radenicima. — IX. O rudarsko bratinskoj kasi. — X. O plaćanju rudarski taksa. — XI. O nadzornoj vlasti, kao i o islegjenju i sugjenju disciplinarni istupljenja. — XII. O kazni prestupljenja zakonika rudarskog. — XIII. O prestajanju, gubljenju i napuštanju povlastice rudarske. — XIV. O zalozi i ostalom pravu na rudnike i njiovim prinadležnostima u slučaju stecišta. — XV. O ličnim pravama rudarski radenika. — XVI. O prelaznim opredjeljenjima pri postojećim ugovorima i radnjama rudarskim.

Rješenje da se broj članova III. klasse okruž. sudova umnoži još za 5 lica: da se ukine jedno zvanje sekretara III. klase pri apelaciji.

Zakon o otvaranju skele na gjumrucima Ljubovijskim i šepačke ade i o tarifi po kojoj će se takse za prevoženje naplaćivati 4/6.

Zakon o tome, koja su mesta u Srbiji okružne varoši, varošice, a koja sela 16/6.

Zakon o markama poštanskim za pisma i novine 31/10.

Zamena točke 5 §. 43 zakona o crkvenim vlastima 17/1.

Osim navedenih bilo je još 3 komada izdato.

1867.

Izmena druge točke §. 447 gragj. postupka sudejskog 3/1.

Ukinuće poslednje točke §. 8 ustrojstva okružni' sudova 3/1.

Zakon o rešavanju sporova za naknadu štete prouzrokovane u vojenim materijalima gde nije slučaj zloupotreblenja 30/1.

Zakon o telegrafu (39 čl.) 16/2.

Zakon o novčanoj tarifi 1/4.

Izmena §. 1 i 9 zakona o rešavanju sporovâ za naknadu štete u vojenim materijalima 1/6.

Zakon o vakupskim zemljama (4 §§.) 3/10.

Dopuna §. 471 gragj. postupka sudskog 4/12.

Osim toga ove je godine bilo izdato još 8 komada.

PREGLED SADRŽAJA.

Popravci. *Na strani* 30 *u vrsti* 17 *mjesto* darovanoj *čitaj* darovnoj. 30, 18 *m.* odnosećih *č.* odnosećih se. 49 § 135 *zamieni oviem:* § 155 **Иновѣрьцемь и трьговьцемь да соу пороти половина срблн, а половина нина дроужина, по ӡаконоу царевомоу.** 52, 13 *m.* etc. *č.* est. 63, 20 *m.* Prochnona *č.* Prochirona. 63, 35 *m.* νοιήσας *č.* ποιήσας. 63, 41 *m.* Jachaviae *č.* Zachariae. 64, 6 *m.* ὑπαρχόντον *č.* ὑπαρχόντων. 64, 18 *m.* μεδεὶς *č.* μηδεὶς. 87, 31 *m.* глена *č.* члена. 93, 4 *m.* Metčićem *č.* Mletčićem. 94, 37 *m.* selata *č.* sclata *tako i na drugim mjestima gdje dolazi.* 95, 19 *m.* nel *č.* vel. 96, 27 *m.* commitatem *č.* communitatem. 96, 31 *m.* deragat *č.* derogat. 97, 21 *m.* delata *č.* deleta. 99, 31 *m.* najstarije redakcije *č.* redakcije B. 103, 8 *m.* scriptute *č.* scripture. 110, 18 *m.* 394 lista 3 lista + *č.* 394 lista + 3 lista. 116, 4 *m.* bilo *č.* bila. 116, 5 *m.* poznata *č.* poznat. 117, 20 *m.* **синови** *č.* **синов и.** 128, 6 *m.* nego *č.* a riječ consulatum peragente opominje. 128, 7 *izbriši* to isto. 128, 23 *m.* u Decreta *č.* i Decreta. 129, 4 *m.* ; *stavi* i. 135, 10 m. fiera *č.* fieri. 136, 26 *m.* nex *č.* ex. 136, 28 *m.* dibito *č.* debito. 139 *m.* premda *č.* presuda. 140, 39 *m.* inquisione *č.* inquisitione. 148, 16 *m.* hebeant *č.* habeant. 153, 22 *m.* Thomo *č.* Thomae. 153, 39 *m.* dominiorum *č.* dominorum. 159, 35 *m.* obsentia *č.* absentia. 169, 28 *m.* cathedrale *č.* cathedrae. 175, 19 *m.* na *č.* ne. 176, 3 *m.* pravopisan *č.* pravopisom.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 109686532